

СЛАВИСТИКА
XXIII/1

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

СЛАВИСТИКА

SERBIAN ASSOCIATION FOR SLAVIC STUDIES
UNIVERSITY OF BELGRADE FACULTY OF PHILOLOGY

SLAVIC STUDIES

Покренут 1997. године

Главни уредници:

Од 1. до 15. књиге др Богољуб Станковић (оснивач часописа)

Од 16. до 20. књиге др Петар Буњак

Од 21. књиге др Људмила Поповић

Уређивачки одбор:

Др Дејан Ајдачић (Кијев), др Ирина Антанасијевић, др Адриан Баренцен
(Амстердам), др Марта Бјелетић, др Петар Буњак, др Андриј Даниленко
(Њујорк), др Рајна Драгићевић, др Андреа Желе (Љубљана), др Јелена Иванова
(Санкт Петербург), др Ксенија Кончаревић, др Александра Корда-Петровић,
др Јаромир Линда, др Биљана Марић, др Михаел Мозер (Беч),
др Мотоки Номаћи (Сапоро), др Борис Норман (Минск),
др Руселина Ницолова (Софија), др Иво Поспишил (Брно),
др Вучина Раичевић, др Каролина Скварска (Праг),
др Марија Стефановић, др Срето Танасић, др Бранко Тошовић (Грац),
дописни члан НАНУ Анатолиј Захњитко (Кијев),
академик САНУ Предраг Пипер

Главни уредник
др ЉУДМИЛА ПОПОВИЋ

Секретар редакције
мр Срђан Петровић

ISSN 1450-5061

UDC 811.16+821.16

Славистика

књ. XXIII, св. 1

www.slavistickodrustvo.org.rs/slavistika

Београд 2019

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

SERBIAN ASSOCIATION FOR SLAVIC STUDIES
UNIVERSITY OF BELGRADE FACULTY OF PHILOLOGY

СЛАВИСТИКА
SLAVIC STUDIES

XXIII/1

ИМПРЕСУМ

Издаје:

Славистичко друштво Србије, Београд, Студентски трг 3
Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, Студентски трг 3

УДК класификација прилога:

Ана Голубовић

Припрема за штампу:

Душко Ћосић

Штампа:

„Графичар”, Севојно

Издавање ове књиге финансијски је подржало
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

Дојчил Војводић, О видско-временској синонимији и метафори у српском, руском и другим словенским језицима	11–44
Елена Горбова, Двухкомпонентная модель русского вида: положения, предсказания, подтверждения	45–61
Владимир Труб, К проблеме выявления видовых глагольных значений, связанных с употреблением адвербиалов	62–78
Илдико Палоши, Семантический анализ глаголов со значением быстрого действия в русском языке	79–87
Миљивој Алановић, Конструкциона стабилност (транс)адвербијала	88–103
Олег Шинкарук, Спонукаљне значења императива в українській мові	104–118
Катарина Митрићевић-Штепанек, Глаголски деривати у чешком језику са значењем <i>исцрпљенља/усмрћенља радњом</i> и њихови лексикографски еквиваленти у српском језику	119–133
Јулија Шапић, О просторним фрагментизаторима са значењем 'горњи део' – 'доњи део' у руском језику у поређењу са српским	134–141
Лесь Белей, Еволуција мов: модель сингулярностей	142–158
Hedina Tahirović-Sijerčić, Južnoslavenske pozajmljenice u romskom	159–175
Драгана Поповић, Национално комуникативно понашање као објект истраживања	176–182
Димитрина Лесневская, Эколингвистика и экологизация обучения иностранным языкам	183–188
Миодраг Сибиновић, Бранко Миљковић у српској рецепцији поезије Валерија Брјусова	189–200
Богдан Косановић, Осврт на новија шолоховолошка истраживања	201–212
Ксенија Кончаревић, Руска култура у српској мемоаристици XVIII и XIX века	213–222
Ирина Антанасиевич, Новые сведения о русских художниках комикса в Королевстве Югославия	223–234
Бобан Ђурић, А. И. Куприн у Београду 1928. године	235–247
Јанко Рамач, Епистоларно наслеђе Михајла Ковача	248–255
Adam Svetlík, Africké prózy Mareka Vadesa	256–264
Zuzana Čížiková, Kto rozpráva príbeh – postava, rozprávač či autorka? (Ku kategórii rozprávača v próze pre deti a mládež Márie Kotvášovej-Jonášovej)	265–274
Ана Јаковљевић Радуновић, Бахчисарајски дворач као место сећања код Александра Пушкина и Сергеја Парацанова	275–283
Марија Докић, Загонетка као мисаона судбина Павића и Ничеа	284–294

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

- Наталња Бондаренко, Сербские страницы в «Славянском вестнике»
А. А. Хованского 295–302

ПРИКАЗИ

- Драгана Керкез, *Е. В. Падучева, Эгоцентрические единицы языка.*
Москва: Языки славянских культур, 2018, 440. 303–307
- Људмила Поповић, *А.П. Занитко, Мовний простір граматики.* Винни-
ця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018, 447. 308–313
- Милана Борковић, *Е. В. Горбова, Грамматическая категория аспекта и контекст (на материале испанского и русского языков).* Санкт-
Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2017, 420. 314–317
- Биљана Марић, *Душка Кликовац, Српски језик у светлу когнитивне лингвистике.* Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2018, 306. 318–321
- Снежана Поповић, *František čermák, korpus a korpusová lingvistika.* Praha: karolinum, 2017, 270. 322–325
- Ана Римар Симуновић, *Юлиян Тамаш, Складање идентитетох, изабрани есеји из русинистике и украјинистике.* Нови Сад: Руске слово, 2017, 280. 326–328
- Милица Миленковић, *Звонко Танески, Славистички синтезу/Slavistické sintézy.* Београд: Asociácia organizácii spisovateľov Slovenska/ Универзитет у Београду – Филолошки факултет, 2018, 252. 329–331
- Јулија Драгојловић, *Oleksandr Koszyc a jego dziennik "Z pieśnią przez świat, redakcja naukowa Walentyna Sobol.* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2018, 394. 332–333
- Маријана Букић, *Актуелна српска етнолингвистичка истраживања. О вредностима у српском језику, књ. 2, ур. Дејан Ајдачић.* Београд: Алма, 2019, 199. 334–337
- Дарја Војводић, *Видска префиксација у светлу теорије граматикализације. The Role of Formation of Aspectuality: Issues of Grammaticalization, eds. R Benaccio, A.Muro, S. Slavkova.* Firenze: Firenze University Press, 2017, XII+258 (Biblioteca di Studi slavistici; 39). 338–340
- Катарина Полић, *Типология вида/аспекта: проблемы, поиски, решения. Сборник научных статей, отв. ред. Е.Я. Титаренко.* Симферополь: ДИАЙПИ, 2014, 200. 341–347

ХРОНИКА

- Милорад Миљковић, *Научни семинар Комисије за аспектологију Међународног славистичког комитета на Шестом међународном конгресу истраживача руског језика (Филолошки факултет, Московски државни универзитет „М.В. Ломоносов“, Москва, 20-23. марта 2019)* 348–351

Јелена Јочић, 57. скуп слависта Србије (Београд, 4–5. фебруар 2019)	352–354
Зоран Стефановић, Циклус „Словенска и српска књижевна фантастика“, Београд, (27. 2. — 12. 6. 2019).	355–359

РЕГИСТРИ КЊ. XXIII/1

Регистар кључних речи	360–363
Списак сарадника.	364–367
Упутства за припрему рукописа за штампу.	368–382
Рецензенти	383

САДРЖАЈ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

STUDIJE I RASPRAVE – ARTICLES AND TREATISES

Dojčil Vojvodić, On the aspectual-temporal synonymy and metaphor in Serbian, Russian and other Slavic languages	11–44
Elena Gorbova, The two-component model of Russian Aspect: basic items, predictions, confirmations	45–61
Vladimir Trub, On the problem of revealing aspectual meanings of adverbials	62–78
Ildiko Paloshi, Semantic analysis of Russian verbs with the seme ‘quickly’	79–87
Milivoj Alanović, Constructional stability of (trans)adverbials	88–103
Oleg Shinkaruk, Directive value of the imperative mood in the Ukrainian language	104–118
Katarina Mitrićević-Štepanek, Verbal derivatives in the Czech language expressing the meaning ‘to cause exhaustion or death by action’ and their lexicographical equivalents in Serbian	119–133
Julija Šapić, On spatial fragmentisers with the meaning ‘upper part – lower part’ in the Russian and Serbian languages	134–141
Les Beley, The evolution of languages: a model of linguistic singularities	142–158
Hedina Tahirović-Sijerčić, South Slavic loanwords in the Romani language	159–175
Dragana Popović, National communication style as an object of research	176–182
Dimitrina Lesnevskaia, Ecolinguistics and ecological education in foreign language teaching	183–188
Miodrag Sibinović, Branko Miljković in the context of the Serbian reception of Valery Bryusov’s poetry	189–200
Bogdan Kosanović, One view of new Sholokhovistic research studies	201–212
Ksenija Končarević, Russian culture in Serbian memoiristic literature of the XVIII and XIX centuries	213–222
Irina Antanasijevich, New data on Russian comic artists in the Kingdom of Yugoslavia	223–224
Boban Ćurić, A.I.Kuprin in Belgrade in 1928	235–247
Janko Ramač, The epistolary legacy of Mihajlo Kovač	248–255
Adam Svetlík, African prose of Marek Vadas	256–264
Zuzana Čížiková, Who is telling the story – the characters, narrator or author? (On the category of narrator in prose for children and youth by Maria Kotvášová-Jonášová).	265–274
Ana Jakovljević Radunović, The Bakhchisarai castle as a place of memory in Pushkin’s and Parajanov’s art	275–283
Marija Dokić, The riddle as the most dominant thought pattern of Pavić and Nietzsche	284–294

PRILOZI I GRADA – CONTRIBUTIONS AND MATERIALS

- Natalya Bondarenko, The Serbian pages in A. A. Khovansky's "Slavonic Bulletin" 295–302

PRIKAZI – REVIEWS

- Dragana Kerkez, *E. B. Падучева, Эгоцентрические единицы языка*. Москва: Языки славянских культур, 2018, 440. 303–307
- Ljudmila Popović, *A.P. Загнітко, Мовний простір граматики*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018, 447. 308–313
- Milana Borković, *E. B. Горбова, Грамматическая категория аспекта и контекст (на материале испанского и русского языков)*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2017, 420. 314–317
- Biljana Marić, *Душка Кликовац, Српски језик у светлу когнитивне лингвистике*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2018, 306. 318–321
- Snežana Popović, *František čermák, korpus a korpusová lingvistika*. Praha: karolinum, 2017, 270. 322–325
- Ana Rimar Simunović, *Юлиян Тамаш, Складање идентитетох, изборани есеји из русинистике и украјинистике*. Нови Сад: Руске слово, 2017, 280. 326–328
- Milica Milenković, *Звонко Танески/Zvonko Taneski: Славистички синтезу/Slavistické Syntézy*. Београд: Asociácia organizácii spisovateľov Slovenska/ Универзитет у Београду – Филолошки факултет, 2018, 252. 329–331
- Julija Dragojlović, *Oleksandr Koszyc a jego dziennik "Z pieśnią przez świat, redakcja naukowa Walentyna Sobol*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2018, 394. 332–333
- Marijana Đukić, *Current Serbian ethno-linguistic research. О вредностима у српском језику, књ. 2, ур. Дејан Ајдачић*. Београд: Алма, 2019, 199. 334–337
- Darja Vojvodić, *Aspectual prefixation in the light of the theory of grammaticalization. The Role of Formation of Aspectuality: Issues of Grammaticalization, eds. R Benaccio, A.Muro, S. Slavkova*. Firenze: Firenze University Press, 2017, XII+258 (Biblioteca di Studi slavistici; 39). 338–340
- Katarina Polić, *Типология вида/аспекта: проблемы, поиски, решения. Сборник научных статей, отв. ред. Е.Я. Титаренко*. Симферополь: ДИАЙПИ, 2014, 200. 341–347

HRONIKA – CHRONICLES

- Milorad Miljaković, *Scientific seminar of the Commission on Aspectology of the International Committee of Slavists on the Sixth International Congress of Russian Language Researchers (Faculty of Philology, Moscow State University "M. V. Lomonosov", Moscow, March 20-23, 2019)*. 348–351
- Jelena Jočić, *57th Conference of Serbian Slavists (Belgrade, 4 – 5 February 2019)*. 352–354

Zoran Stefanović, The cycle "Slavic and Serbian Literature Fiction", (Belgrade, February 27 - June 12, 2019).	355–359
---	---------

REGISTERS OF VOL. XXIII/1

Register of key words	360–363
List of contributors.	364–367
Instructions for authors	368–382
Reviewers	383

Дојчил П. Војводић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за славистику
 vojvodicd@ff.uns.ac.rs

УДК 811.163.41'366.58'38: 811.161.1'366.58'38
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2019.23.1.1>
 оригинални научни рад
 примљено 14.05.2019.
 прихваћено за штампу 16.05.2019.

О ВИДСКО-ВРЕМЕНСКОЈ СИНОНИМИЈИ И МЕТАФОРИ У СРПСКОМ, РУСКОМ И ДРУГИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА*

У раду (на материјалу српског, руског и других словенских језика) се са конфронтативног аспекта разматра функционисање морфолошки међусобно супротстављених категорија свршеног (СВ) и несвршеног вида (НСВ) у једним те истим синтаксичким позицијама, односно у истом или сличном видском (видско-временском) контексту. Скреће се пажња да је могућност узајамне замјене (конкуренције, синонимије) вида општеловенска карактеристика, али и да нису сви словенски језици у стању да једнозначно и у истој мјери синтаксички изразе дату супротстављеност јер једни језици (сјевернословенски и словеначки) имају већу слободу видске супституције, док је код других (јужнословенских, укључујући и српски) та могућност у неким случајевима веома ограничена или је чак потпуно одсутна. Указује се такође на чињеницу да се анализирана појава чешће може срести код употребе индикативних (претериталних, презентских и футуралних) него код употребе неиндикативних форми (императива, кондиционала и инфинитива). Поред видске конкуренције, гдје се СВ и НСВ готово равноправно међусобно замјењују, посебна пажња поклања се и другим сличним појавама, прије свега, неутрализацији видске опозиције (која је нарочито карактеристична за руски језик) повезаној са видско-временском транспозицијом (метафоричким ширењем семантике и повећањем броја функција НСВ на рачун СВ).

Кључне ријечи: синонимија (супституција, међусобна замјена, конкуренција) СВ и НСВ, видско-временска транспозиција (метафора), видска неутрализација, српски, руски и други словенски језици, конфронтативни аспект.

The paper considers – from a contrastive aspect (on material from Serbian, Russian and other Slavic languages) – the functioning of the morphologically opposed categories of the perfective (PF) and imperfective aspect (IPF) in same syntactic positions, that is, in the same or similar aspectual (aspectual-temporal) context. Special attention has been paid to the possibility of aspect interchange (competition, synonymy) as a pan-Slavic characteristic, but also to the fact that not all Slavic languages are able to express the given opposition in a single meaning and to the same

* Овај прилог настао је у оквиру научних пројеката № 178021 („Опис и стандардизација савременог српског језика“) и № 178002 („Језици и културе у времену и простору“), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад представља интегралну верзију реферата прочитаног (под насловом „Проблема конкуренције, неутрализације и транспозиције вида и времена в српском, руском и других славјанских језиках в сопоставителном аспекте“) на XVI међународном конгресу слависта (у оквиру засједања Комисије за аспектологију Међународног комитета слависта одржаног 23. августа 2018. године) у Београду. Пошто је одређени круг питања из дате области већ био предмет наше анализе (в., поред осталог, Војводић 1989; 2003; Войводић 1998а: 122–124; 2008), ми поједине аспекте, иако су непосредно везани за назначену тему, нећемо разматрати детаљно, већ само у оној мјери у којој је то неопходно за додатну потврду садашњим испитивањем добијених података и релевантних закључака о различитим могућностима употребе анализираних форми. Такође и егземплификација, као и литература о датој теми, наводи се у чланку селективно.

extent, because some languages (North Slavic and Slovenian) have greater freedom of aspect substitution, while in others (South Slavic, including Serbian) that possibility is very limited or even completely absent in some cases. The paper also points to the fact that the analyzed phenomenon can be seen more often in the use of indicative forms (preterite, present and future) than in the use of non-indicative forms (imperative, conditional and infinitive). Besides aspectual competition, where PF and IPF are almost reciprocally interchangeable, special attention is also given to other similar phenomena, above all the neutralization of aspectual opposition (which is a specific quality of the Russian language) related to aspectual-temporal transposition (metaphorical expansion of semantics and increase in the number of functions of IPF at the expense of PF).

Key words: synonymy (substitution, interchange, competition) of PF and IPF, aspectual-temporal transposition (metaphor), aspectual neutralization, Serbian, Russian and other Slavic languages, contrastive aspect.

1. Уводне напомене

Диференцијација свршеног и несвршеног глаголског вида (у даљњем тексту СВ и НСВ), чија употреба обилује разноврсним корелацијама, представља једну од најважнијих и најочљивијих карактеристика словенског глаголског система заснованог на принципу бинарне опозиције. Тај аспект датих категорија посебно долази до изражаја на синтаксичком нивоу, а прије свега у случајевима када се један вид замјењује другим – њему супротстављеним – видом у истом или сличном видском (видско-временском) контексту. У аспектолошким истраживањима ти односи замјене обично се свде на сљедећа три основна типа видске супституције (в., нпр.: Бондарко 1962; 1971а: 36–42):

1.1. када је међусобна замјена СВ и НСВ немогућа, јер у том случају модификовани исказ постаје видски бесмислен и неправилан, као, нпр., у сљедећим исказима и њиховим видским модификацијама; уп.:

(1а) (срп.) У том тренутку Марко је нагло *отворио* (СВ) врата, због чега се Милан *уплашио* (СВ) и *пао* (СВ).

*У том тренутку Марко је нагло *отварао* (НСВ) врата, због чега се Милан *плашио* (НСВ) и *падао* (НСВ).

(2а) (срп.) Свуноћ те *тражимо* (НСВ), гдје си то, о Косто? (Лалић 1975)

* Свуноћ те *нађемо* (СВ), гдје си то, о Косто?

(1б) (рус.) В тот момент Марко внезапно *открыл* (СВ) дверь, из-за чего Милан *испугался* (СВ) и (СВ) *упал*.

*В тот момент Марко внезапно *открывал* (НСВ) дверь, из-за чего Милан *пугался* (НСВ) и *падал* (НСВ).

(2б) (рус.) Мы тебя целую ночь *ище-ем* (НСВ), где ты, эй, Косто-о? (Лалич 1976).

* Мы тебя целую ночь *найдем* (СВ), где ты, эй, Косто-о?

Примјери (1а) и (1б) показују да НСВ није могуће употребити умјесто СВ, јер би значење трајне, односно итеративне радње, које би се реализовало употребом НСВ, противурјечило како лексичким елементима контекста (у *том тренутку, нагло*) тако и укупном контексту, односно ситуацији. Слично је и у примјерима (2а) и (2б), гдје контекст уопште не допушта употребу СВ умјесто НСВ. Та немогућност замјене остаје без обира на лексичко-семантички тип глагола и врсту глаголске радње, као и без обзира на то да ли се НСВ, односно СВ образује помоћу префикса или суфикса (као у примјерима (1а) и (1б)), или пак лексички – помоћу суплетивне форме (као у примјерима (2а) и (2б)). Другим ријечима, контекст је тај који допушта или не допушта такву могућност;

1.2. када је замјена једног вида другим видом могућа, с тим да се у том случају мијења смисао исказа, као, на примјер, у временским реченицама с везником *када* или у контексту (реченицама) прошле итеративне радње; уп.:

(3а) (срп.) Управо када сам *улазио* (НСВ) у кућу, сручио се пљусак.
Управо када сам *ушао* (СВ) у кућу, сручио се пљусак.

(3б) (рус.) Именно когда я *входил* (НСВ) в дом, хлынул ливень.
Именно когда я *вошел* (СВ) в дом, хлынул ливень.

(4а) (срп.) *Застајао* (НСВ) сам крај потока, *припитивао* (НСВ) нешто малога Зара, *зборио* (НСВ) јасно да ме и момче чује (Вуковић 1959).

Застао (СВ) сам крај потока, *припитао* (СВ) нешто малога Зара, *прозборио* (СВ) јасно да ме и момче чује.

(4б) (рус.) Я *останавливался* (НСВ) возле ручья, *спрашивал* (НСВ) что-то мальчика Заро, *говорил* (НСВ) ясно, чтобы и парень услышал меня (наш перевод – Д.В.).

Я *остановился* (СВ) возле ручья, *спросил* (СВ) что-то мальчика Заро, внятно *сказал* ('заговорил') (СВ), чтобы и парень услышал меня.

Уз тип видског односа, какав је у датим примјерима, можемо додати сљедећи кратки коментар. Наиме, када се у првом дијелу реченица (3а) и (3б) умјесто НСВ (*улазио* / *входил*) употреби СВ (*ушао* / *вошел*), онда се мијења релативно-временски, односно таксисни смисао исказа јер се у том случају друга радња (*сручио* / *хлынул*), за разлику од њеног значења у наведеном исказу-реченици, гдје се она реализује за вријеме трајања прве радње (*улазио* / *входил*), реализује тек послије завршетка прве радње (*ушао* / *вошел*). За исказе (4а) и (4б) треба рећи да промјеном вида (НСВ у СВ) радња престаје да буде итеративна, односно да се том промјеном може изразити само једнократна радња;

1.3. када је међусобна замјена СВ и НСВ могућа, тако да се не мијења основни смисао исказа, већ само његове одређене прагматичко-стилске нијансе, нпр., у императивним реченицама-исказима:

(5а) (срп.) *Шаљи* (НСВ) жене или кога хоћеш, не знам ја коме ко дугује (Лалић 1975).

Пошаљи (СВ) жене или кога хоћеш, не знам ја коме ко дугује.

(5б) (рус.) *Посылай* (НСВ) женщин, *посылай* (НСВ) кого хочешь, я уж сбился, кто у кого в должниках тут ходит (Лалич 1976).

Пошли (СВ) женщин, *пошли* (СВ) кого хочешь, я уж сбился, кто у кого в должниках тут ходит.

Наведена два исказа у (5а) у српском језику разликују се само с обзиром на степен учтивости; први исказ (НСВ) представља категоричко, грубље, односно мање учтиво или нетолерантно обраћање адресанта адресату, а други (СВ) – блаже, учтиво обраћање са одређеним степеном толеранције. Додајмо да руски еквиваленти у (5б) функционишу обрнуто – императивом НСВ изражава се учтиво, толерантно обраћање, а императивом СВ – категоричко, грубље или нетолерантно обраћање (о избору и функционисању императива СВ и НСВ у руском и другим словенским језицима на прагматичком плану в. посебно Venacchio 2002, 2010).

Ми ћемо се овдје посебно задржати на анализи неких примјера који би се могли сврстати управо у овај посљедњи (1.3) тип видских односа, а који се у лингвистици, почев от В. Матезиуса (Mathesius 1947), најчешће разматра као *видска конкуренција* (уп., поред осталог, Vares 1956; Бондарко 1962; Křížková 1961, 1965; Петрухина 1976, 1978; Гуляницкий 1978; Ivić 1983; Шведова 1984; Israeli 1996, 1998; Падучева 1996: 53–65; Борисова 1997; Војводић 2003, 2008; Grønn 2006; Гренн, Филюшкина Краве 2007; Тху Ха 2014; Воронеж 2015; уп. такође Ивић 1958; Бондарко 1971а: 36–42, 226–234; Rassudova 1984: 41–43, 93–97; Черткова 1996; Петрухина 2000; Гловинская 2001; Плунгян 2003).¹

¹ Уп. такође Тошовић 2001: 29–37, гдје аутор, анализирајући појам конкуренције у језику, констатује да ова појава као лингвистички термин у досадашњим језичким истраживањима није била посебно разматрана, услед чега није у довољној мјери разграничена од других сличних појава, као што су корелација, опозиција, неутрализација, транспозиција, синкретизам, синонимија, интеракција, супституција и сл., па, према томе, ни ваљано дефинисана. Он сматра да дати појам и термин, који се врло често користио у досадашњим језичким анализама, представља, заправо, или избор, или синонимију, или замјену, истичући да дефиниција конкуренције мора да подразумијева постојање асиметрије, која се, по правилу, састоји најмање од три компоненте (корелата) – оријентира, с једне стране, и обично двије (али понекад и више) реалije, које паралелно коегзистирају и међусобно (*in potentia*) конкуришу у односу на њега, с друге стране. Без обзира на могуће предности овакве диференцијације и дефиниције датог појма, односно термина, ми ћемо га овдје, ипак, користити у оном смислу у којем је досада најчешће употребљаван – у значењу супституције (замјене), односно синонимије граматичких категорија међусобно супротстављених на морфолошком, али компатибилних на синтаксичком нивоу.

2. Видска конкуренција као синонимија глаголских облика

Појаву видске конкуренције у словенским језицима могуће је запазити код свих глаголских облика без обзира на временски или модални план у ком се они употребљавају. Могућност конкуренције најчешће се везује за индикативне облике, тј. за употребу претериталних, презентских и футурских облика. Посебну улогу у овој појави имају презентски облици СВ и НСВ, којима се исказују различити аспекти апстрактне садашњости, као и прошле итеративне и будуће радње, које се исказују њиховом транспозицијом. Исто тако конкуренција је могућа у употреби неиндикативних облика (начина) – императива, потенцијала или инфинитива (чије ћемо разматрање, због ограниченог простора, овом приликом изоставити). Навешћемо и проанализирати више примјера који илуструју неке од споменутих случајева дате појаве.

2.1. Видска конкуренција у контекстима са *индикативним* облицима.

2.1.1. Примјери са *претериталним* облицима:

(ба) (срп.) Да ли *си прочитао* (СВ) роман Ф. М. Достојевског «Злочин и казна»?

Да ли *си читао* (НСВ) роман Ф. М. Достојевског «Злочин и казна»?

Уп. исти примјер у руском и пољском језику:

(бб) (рус.) Ты *прочитал* (СВ)
роман Ф. М. Достоевского
«Преступление и наказание»?

Ты *читал* (НСВ) роман Ф. М.
Достоевского «Преступление
и наказание»?

(бв) (пољ.) *Czy przeczytałeś* (СВ)
powieść F. M. Dostojewskiego
«Zbrodnia i kara»?

Czy czytałeś (НСВ) powieść F.
M. Dostojewskiego «Zbrodnia i
kara»?

Треба истаћи да претеритални облици СВ и НСВ у наведеним пријерима (ба) – (бв) не представљају апсолутне, међусобно „конкуретне“, замјенљиве синониме јер СВ у датом случају има конкретно-фактичко значење, а НСВ – општефактичко иако су међу њима разлике једва примјетне (уп. Маслов 2004: 72, 104; Петрухина 2008).²

2.1.2. Значајну улогу у супституцији имају *презентски* облици СВ и НСВ помоћу којих се изражавају различити аспекти *апстрактне* (неактуелне) садашњости. Уп., нпр., употребу датих облика у пословицама (тзв. *гномски презент*):

(7а) (срп.) Паметнији (увијек) *попушта* (НСВ).

Паметнији (увијек) *попусти* (СВ).

² У одричном контексту НСВ може да реализује и значење готово изједначено са конкретно-фактичким значењем СВ, услед чега долази до појачане видске конкуренције (више о томе в., поред осталог, Падучева 2008; Мелиг 2015).

(8а) (срп.) Кад Бог хоће кога да казни, најприје му *узме* (СВ) памет.

Кад Бог хоће кога да казни, најприје му *узима* (НСВ) памет.

Уп. исте примјере у руском и пољском језику:

(7б) (рус.) Умный всегда *уступает*
(НСВ).

Умный всегда *уступит* (СВ).

(8б) (рус.) Кого Бог захочет
наказати, того *лишит* (СВ)
разума.

Кого Бог захочет наказати,
того *лишает* (НСВ) разума.

(7в) (пољ.) Mądry głupiemu *ustępuje*
(НСВ).

Mądry głupiemu *ustąpi* (СВ).

(8в) (пољ.) Kogo Bóg chce skarać,
temu rozum *odejmie / odbierze*
(СВ).

Kogo Bóg chce skarać, temu
rozum *odejmuje / odbiera*
(НСВ).

Уп. такође следећу српску пословицу и њене еквиваленте у руском, пољском, чешком и словачком (у којима се, као и у осталим сјевернословенским језицима, презентски облици СВ најчешће употребљавају као граматикализоване облици футура СВ), као и у словеначком језику (тј. једином јужнословенском језику, у којем презент СВ може да има, премда само понекад – у специфичном контексту – „право“ футурско значење):

(9а) Ко другому јаму копа сам у њу *пада* (НСВ).

Ко другому јаму копа сам у њу *падне* (СВ) / сам *ће* у њу *пасти* (футур СВ).

(9б) (рус.) Кто другому яму копает, тот сам в нее *nonадает* (НСВ).³

Кто другому яму копает, тот сам в нее *nonадеи* (СВ).

(9в) (пољ.) Kto pod kim dołki kopie, sam w nie *wpada* (НСВ).

Kto pod kim dołki kopie, sam w nie *wpadnie* (СВ).

(9г) (чеш.) Kdo jinému jámu kopá, sám do ní *padá* (НСВ).

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní *padne* (СВ).

(9д) (словач.) Kto inému jámu kope, sám do nej *padá* (НСВ).

Kto inému jámu kope, sám do nej *padne* (СВ).

³ Уп. варијанту, у којој је у зависном дијелу реченице употребљено 2. л. јд. одричног облика императива, а у главној – 2. л. јд. перфективног презента (облика будућег времена СВ), који се не подвргава супституцији имперфективним презентом (или обликом футура НСВ): Не рой другому яму, сам в нее *nonадеши* (СВ) [*Не рой другому яму, сам в нее *nonадаеш* / *будеши nonадаи* (СВ)].

(9ђ) (словенач.) Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo *pada* (НСВ).

Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo *pade* (СВ).

Уп. еквиваленте наведеног примјера у бугарском и македонском језику, у којима се имперфективни презент не може као у српском замијенити перфективним презентом већ је то могуће постићи само футуrom СВ (који, као аналитички облик, садржи и перфективни презент):

(9е) (буг.) Който копае гроб другиму, сам *пада* (НСВ) в него.

Който копае гроб другиму, сам **падне* (СВ) / *ще падне* (футур СВ) в него.

(9ж) (мак.) Кој копа јама, самиот *паѓа* (НСВ) во неа.

Кој копа јама, самиот **падне* (СВ) / *ќе падне* (футур СВ) во неа.

2.1.2.1. За све словенске језике карактеристично је изражавање апстрактне итеративне садашњости облицима презента НСВ и СВ и у другим типовима контекста, као нпр. у ситуацијама вршења свакодневне, уобичајене радње, или пак радње којом се указује на способност њеног вршиоца и сл. Уп. у срп. јез:

(10) Свако јутро *устанем* (СВ), *умијем се* (СВ) и *одем* (СВ) на посао.

Свако јутро *уштајем* (НСВ), *умивам се* (НСВ) и *одлазим* (НСВ) на посао.

Уп. сличне примјере у руском, пољском и чешком језику, гдје се, као и у примјерима (7а) – (9ж), у „конкурентним“ / синонимичним односима налазе презентско-имперфективни (НСВ) и презентско-перфективни, односно презентско-футурски (СВ) облици:

(11) (рус.) По его завету мы и поступаем... Всего у нас вдоволь. Осенью *наварим* (СВ) браги, такой крепкой – обруча на бочках трещат, да и *выпьем* (СВ) за твое, государь, здоровье (Толстой 1946).

По его завету мы и поступаем... Всего у нас вдоволь. Осенью *навариваем* (НСВ) браги, такой крепкой – обруча на бочках трещат, да и *выпиваем* (НСВ) за твое, государь, здоровье.

(12) (пољ.) Zaledwie kilka wierszy druku, *rzuci się* (СВ) na nie okiem, *przeczyta* (СВ), potem *przejdzie* (СВ) do innych wzmianek i artykułów, gazetę *się schowa* (СВ) lub *spali* (СВ) i na tem koniec! (Кошмидер 1934).

Zaledwie kilka wierszy druku, *rzuca się* (НСВ) na nie okiem, *czyta/przeczytuje* (НСВ), potem *przechodzi* (НСВ) do innych wzmianek i artykułów, gazetę *się chowa* (НСВ) lub *pali* (НСВ) i na tem koniec!

- (13) (чеш.) *Vždycky tam dostanu* (СВ) čaj s malinovou št'ávou a sladké koláčky (Петрухина 1983).

Vždycky tam dostávám (НСВ) čaj s malinovou št'ávou a sladké koláčky.

- (14) (чеш.) *Pijete* (СВ) dvě sklenice piva denně (Bareš 1956).

Pije (НСВ) dvě sklenice piva denně.

2.1.3. За *актуелну* садашњост и говорни тренутак везују се одређени случајеви исказивања апстрактне итеративне садашњости, гдје се преферира употреба СВ. Паралелно са датим, већ добро познатим у лингвистици, примјерима употребе СВ навешћемо и њихове „конкурентне“ модификације са НСВ. У русистици је најчешће навођен сљедећи (понекад синтаксички и лексички модификован) примјер:

- (15) Посмотрите, что делает заяц: то *вскочит* (СВ), то *ляжет* (СВ), то *перевернется* (СВ), то *пдымет* (СВ) уши, то *прижмет* (СВ) их (Бондарко 1971a).

Посмотрите, что делает заяц: то *вскакивает* (НСВ), то *ложится* (НСВ), то *переворачивается* (НСВ), то *пдымает* (НСВ) уши, то *прижимает* (НСВ) их.

У србистици се такође наводи сличан тип употребе СВ:

- (16) Види, види ... Искидани облаци лете, *застру* (СВ) месец, опет га *открију* (СВ), и зато што облаци хитају, чини ми се да месец јури (Стевановић 1969).

Види, види ... Искидани облаци лете, *застуру* (НСВ) месец, опет га *откривају* (НСВ), и зато што облаци хитају, чини ми се да месец јури.

Поређећи напоредну употребу СВ и НСВ у наведеним примјерима синтаксичке (контекстуалне) итеративности, можемо примијетити да њихова видска значења нису апсолутно синонимична, односно да НСВ, ипак, не покрива у потпуности видску вриједност СВ, јер НСВ садржи компоненту процесуалности, за разлику од СВ, који се одликује једнократношћу радњи конкретно-типичног значења (уп. примјере итеративне радње у историјском презенту у тачки 3.1.2).⁴

⁴ Овакав тип употребе СВ (перфективног презента) анализиран је и интерпретиран на различите начине како у русистици тако и у србистици. Тако, на примјер, по К. С. Аксакову (1855: 10) се перфективним облицима у примјеру (15) изражавају атемпоралне радње (јер се овај исти глаголски облик често употребљава на сва три временска плана, што указује да није временски маркиран), док се према А. М. Пешковском (2001: 126–127) и И. К. Буњиној (Бунина 1959: 156–157) ради о актуелној, односно конкретној садашњости (јер се СВ реализује у говорном тренутку, односно контексту актуелне садашњости, изражене презентом НСВ – *по-*

2.1.4. Поред наведених случајева конкуренције СВ и НСВ могу се срести и други случајеви дате појаве којима се одликују словенски језици. Овдје мислимо, прије свега, на могућност да се НСВ „једносмјерно“ замени СВ, чему језичка пракса врло често даје предност. Навешћемо само најкарактеристичније случајеве такве употребе СВ, која се, као и у претходном (2.1.3) случају, обично веже за исказивање актуелне садашњости, односно за говорни тренутак – као полазну тачку на основу које се одређују сви темпорални односи.

2.1.4.1. У лингвистичким испитивањима посвећеним овој проблематици посебно мјесто припада употреби презента СВ у *негативним* питањима (више о томе в., поред осталог, у Musić 1913; Белић 1973: 131–132; Стевановић 1969: 568–569; Бондарко 1971а: 110–111; Rassudova 1984: 123–124; Војводић 1988: 50–52; Войводич 2000: 169–170, 2015а; Танасић 1996: 169–170; Ivić 1997: 121–126). Као модел такве употребе СВ најчешће је навођен сљедећи тип упитног исказа:

(17а) (За)што *не дођеш* (СВ)?

Уп. еквиваленте датог примјера у другим словенским језицима:

(17б) (рус.) Почему ты *не придешь?* ; (укр.) Чому ти *не прийдеш?* ; (белорус.) Чаму ты *не прыйдзеш?* ; (польск.) Dlaczego *nie przyjdiesz?* ; (чешск.) Proč *ne přijdeš?* ; (словацк.) Prečo *neprideš?* ; (словен.) Zakaj *ne prideš?* ; (болг.) Защо *не дойдеш?* ; (мак.) Зошто *не дојдеш?*

Иако се употреба перфективног презента у датом исказу на први поглед подудару у свим словенским језицима, ипак постоје одређене нијансе којима се одликују сјевернословенска и јужнословенска употреба датог облика. Као илустрацију тога уп. доленаведене семантичке компоненте, од којих се састоји дати исказ у српском и руском језику.

Употреба српског перфективног презента, који, за разлику од руског (сјевернословенског и, донекле, словеначког) перфективног презента, нема обиљежја граматикализованог глаголског облика, може се семантички представити на сљедећи начин:

смотрите, что делает заяц), а према А. В. Бондарку (1971а: 220–223) овај тип употребе СВ представља неактуелну (апстрактну, нелокализовану, модалну) садашњост (јер се на актуелну садашњост, односно претпостављену имперфективну радњу у „оквирном“ дијелу исказа (*посмотрите, что делает заяц*) односи читава свеукупност чинова понављања низа радњи, а не сваки, појединачно узет, акт радње, који, заправо, представља само испољавање сталне способности субјекта да (из)врши одређену радњу у било ком тренутку, па и у говорном тренутку адресанта, као и у времену његовог посматрања датих једнократних радњи-чинова, чиме он доприноси њиховој актуелизацији). За српски примјер М. Стевановић (1969: 574), у складу са Белићевим погледима на сличан тип употребе СВ и теоријом индикатива и релатива, каже да нема значење праве садашњости, односно индикативног презента, већ значење релативног квалификативног презента (јер се радње у исказу само понављају (неодређен број пута) у тренутку говорења). Ми се такође приклањамо оваквој интерпретацији А. В. Бондарка и М. Стевановића (в., поред осталог, Војводић 1988, 2001).

- (18a) *Зашто / што не дођеш?* :
- (1) ‘дођи! (ја те позивам)’
 - (2) ‘зашто нећеш / не желиш да дођеш?
(у заказано вријеме и мјесто)’
 - (3) ‘зашто/због чега/због којег разлога не
долазиш? (уопште; тако дуго; више)’

Руски перфективни презент, који, за разлику од српског (јужнословенског, са изузетком словеначког), има обиљежја граматикализованог глаголског облика (футура СВ), може се семантички представити на следећи начин:

- (18б) *Почему ты не придешь?* :
- (1) ‘приходи!’ (я тебя приглашаю)
[ср. *‘приди!’]
 - (2) ‘по какой причине ты не хочешь
приходить (вообще) / прийти
(в назначенное время и место)?’
 - (3) ‘по какой причине ты не приходишь?
(вообще; так долго; больше)’
 - (4) ‘по какой причине ты не придешь?
(в назначенное время и место)’ (sic!).

Наведена експликација показује да се употреба СВ не своди на просту замијену НСВ. Другим ријечима, СВ у овом случају не само да чува основно значење НСВ већ „обогаћује“ исказ додатним значењима, које није могуће изразити употребом НСВ, што значи да се овдје не ради о „равноправној“ супституцији (конкуренцији) двају супротстављених чланова бинарне видске опозиције. Илуструјмо то напоредним навођењем датих исказа у српском и руском језику:

- (19a) *Зашто не дођеш?*
vs. *Зашто не долазиш?*
- [НСВ = (3) ‘зашто/због чега/због којег разлога не долазиш?’ (уопште; тако дуго; више) / (2) ‘зашто/због чега/због којег разлога нећеш / не желиш да долазиш?’ (уопште)]
- (19б) *Почему ты не придешь?*
vs. *Почему ты не приходишь?*
- [НСВ = (3) ‘по какой причине ты не приходишь?’ (вообще; так долго; больше) / (2) ‘по какой причине ты не хочешь прийти?’ (вообще) / (1) ‘приходи!’ (я тебя приглашаю) (?)]

На основу експликације, односно рашчлањивања на семантичке компоненте исказа са употребљеним презентом СВ, могли смо да примјетимо да наведена употреба презента СВ (што важи не само за српски и руски већ и за све остале словенске језике) садржи четири исте (заједничке) компоненте, тј. да се, поред формално изражених, али секундарних, узрочно-последичних односа (2) и (3), који се могу изразити и НСВ, на индиректан начин исказује и својеврсно апстрактно значење глаголске радње (које представља „унутрашњи“ синкретизам исказа)

врло блиско „неправој“ (неактуелној) садашњости (3), те специфичан волунтативни однос, јер адресат ‘не жели да дође’ (2), али и позив (1), као имплицитни прескриптивни перформатив (са обиљежјем ‘очекујем’). Све ове компоненте указују на то да перфективни презент у датом случају нема временско значење. Његова употреба је овдје модална, иако је непосредно повезана с говорним тренутком, односно са актуелном садашњошћу. То такође значи да СВ (перфективни презент, односно футур СВ) у наведеним примјерима нема конкретно-процесуално значење. Другим ријечима, он има, условно речено, општефактичко, али нерезултативно значење, јер актуелна садашњост, која увијек подразумејева имперфективност глаголске радње, не „покрива“ његову овакву употребу, што истовремено значи да су вршење радње (о којој се овдје мисли и говори) и говорни тренутак раздвојени. Ту чињеницу сликовито одражава и тзв. „Миклошичево правило“ (Miklosich 1926: 274–275), према којем се на питање *Што (сада, овдје) радиш?* не може одговорити перфективном формом (презентом СВ), већ само имперфективном (тј. презентом НСВ као граматикализованим изразом актуелне садашњости).

Компонента (4) у руском језику могла би се протумачити као временска употреба футура СВ са конкретно-фактичким значењем (‘почему ты не придешь / не будешь приходишь’; срп. ‘зашто нећеш доћи’), али само у случају, ако би неко лексичко средство или укупан контекст (ситуација) у ком се реализује дати исказ указивали на одређени (локализовани) тренутак (период) на плану будућег времена на који се односи употреба СВ (уп., нпр., *Почему ты завтра не придешь?*).

Треба такође додати да је употреба презента СВ с негацијом условљена како ситуационим тако и синтаксичким и лексичким контекстом. Тако, на примјер, ако бисмо у наведеним исказима прилог *зашто* (рус. *почему*) замијенили партикулом *зар* (рус. *разве*), којом се изражава како провјера истинитости информације до које је дошао адресант тако и чуђење које је она изазвала код њега, онда би се употребом СВ (као и супституцијом, односно транспозицијом НСВ) реализовало конкретно-фактичко значење и, самим тиме, стекли услов за локализацију глаголске радње на плану будућег времена (гдје у српском језику није могуће употребити презент СВ, већ само „прави“ футур). Уп.:

(20а) (срп.) **Зар* не дођеш (презент СВ)?

Зар не долазиш (презент НСВ)?

(20а,) (срп.) *Зар* нећеш доћи (футур СВ)?

Зар нећеш долазити (футур НСВ)?

(20б) (рус.) *Разве* ты не придешь (презент-футур СВ)?

Разве ты не приходишь (презент НСВ)?

Разве ты не будешь приходишь (футур НСВ)?

2.1.4.2. Слична употреба СВ може се срести и у другим ситуацијама, прије свега у сјевернословенским језицима, о чему говоре и сљедећи примјери у руском, пољском, чешком и словачком језику:

(21a) (рус.) Я этого *не пойму* (СВ).

Я этого *не понимаю* (НСВ).

(21б) (поль.) Ja tego *nie rozumiem* (СВ).

Ja tego *nie zrozumiem* (НСВ).

(21в) (чеш.) Já to *nechápu* (СВ).

Já to *nerochopím* (НСВ).

(21г) (словач.) Ja to *nechápet* (СВ).

Ja to *nerochopím* (НСВ).

СВ, за разлику од НСВ (који означава конкретно-процесуалну радњу у актуелној садашњости – ‘ја то не схватам’), у овим примјерима има општефактичко нерезултативно и модално (потенцијално) значење, тј. значење немогућности вршења радње (‘ја то не могу да схватим’), без обзира на то што се исказ реализује у говорном тренутку као неодвојивом дијелу актуелне садашњости. Адресант својим наративним исказом чија је радња СВ везана за говорни тренутак, односно за актуелно вријеме „посматрача“, указује на своје безуспјешне покушаје да реализује радњу, која на тај начин поприма („имплицитни“) конативни карактер. Другим ријечима, у датом случају на актуелну садашњост, односно на говорни тренутак односи се, како је то исправно уочио А. В. Бондарко (1971а: 221), „не процесс осуществления действия, а выражение невозможности его осуществления“.⁵

2.1.4.3. Употребу словенског СВ у условима у којима (према већ споменутом „Миклошичевом правилу“) функционише искључиво НСВ понекад омогућује и корелација специфичног прагматичког контекста исказа и лексичко-семантичких обиљежја основне глаголске радње. Такву синонимично назначену корелацију и употребу СВ могуће је реализовати у оквиру актуелне перформативне садашњости, односно у оквиру *перформативних* исказа, који се обично дефинишу као искази са глаголима *verba dicendi* у 1. л. јд. индикативног презента НСВ, чијим изговарањем адресант врши њима еквивалентну радњу (више о таквој могућности употребе СВ в., поред осталог, у Škrabec 1903, 1906–1912; Mazon 1914: 130–133; Koschmieder 1934: 107–110; Musić 1935; Vojvodić 1988; Žagar 1989: 128–176; Бондарко 1990: 32–39; Derganc 1993; 1996; 1998; Апресян 1995: 199–241; Војводић 1998б; Войводић 2010, 2015б; Dickey 2000: 177–188; Вимер 2014; Славкова 2014). Међутим, дати тип употребе СВ немају сви перформативни гаголи, већ само мањи број њих, по правилу, само неки од оних који припадају групи глагола са проспективним (у најширем смислу футуралним) обиљежјима пропозиционалне валентности. Том перформативном способношћу одликују се, на примјер, руски глаголи *попросить*, (*но*)со-

⁵ Уп. за дати тип употребе презента СВ термин А. Зализњака «презентс напрасного ожидания» (Зализняк 1993); уп. такође Rassudova 1984: 121; Маслов 2004: 80, 83; Петрухина 2008; Климонов 2011: 264–265.

ветовать, поспорить, пожелать и сл., као и њихови еквиваленти у осталим сјевернословенским језицима. Уп. сљедеће примјере у руском и пољском, као и њихове модификације („праве“, канонске перформативе са глаголима НСВ):

(22а) (рус.) *Попрошу* (СВ) вас минутку помолчать (Булгаков 1982).

Прошу (НСВ) вас минутку помолчать.

(22б) (пољ.) *Poproszę* (СВ), aby pani na chwilę przestała mówić (Bulhakow 1996).

Proszę (НСВ), aby pani na chwilę przestała mówić.

(23а) (рус.) *Поспору* (СВ) с тобой, что он не придет на собрание.

Спору (НСВ) с тобой, что он не придет на собрание.

(23б) (пољ.) *Założę się* (СВ) z tobą, że on nie przyjdzie na zebranie.

Zakładam się (НСВ) z tobą, że on nie przyjdzie na zebranie.

Овај тип употребе СВ сусреће се и у јужнословенским језицима, али са неким специфичностима, које их разликују од сјевернословенских језика. С једне стране, у словеначком језику се, као и у сјевернословенским језицима, такође користи презент СВ (који и у овом језику понекад, напоредо са граматицизованим футурским облицима, може да има футурско значење), али, сада – за разлику од њих – готово од свих перформативних глагола, како оних са проспективном тако и оних са ретроспективном семантиком, док се, с друге стране, у српском, бугарском и македонском ова (презентска) форма СВ не сусреће у перформативној употреби; њен најближи еквивалент у овим језицима је футур СВ, чија је употреба везана, као и у сјевернословенским језицима, за ограничени број перформативних глагола са проспективном семантиком. Уп. сљедеће примјере перформативне употребе СВ у словеначком језику, која није могућа у сјевернословенским језицима:

(24) *Povabim* (СВ) vas, da pridete k nam na večerjo.

Vabim (НСВ) vas, da pridete k nam na večerjo.

(25) *Obljubim* (СВ) vam, da pridem.⁶

Obljubljam (НСВ) vam, da pridem.

Уп. такође српске еквиваленте наведених руских и пољских примјера (22а) – (23б):

⁶ Уп. дословни превод ова два посљедња примјера и на руски језик, у којем се презентом СВ изражава неперформативно, тј. „право“ футурско значење: *‘*приглашу* вас к нам на ужин’; *‘*пообецаю*’ вам, что приду. Уп. такође превод на српски, гдје се у датом значењу не може употребити не само презент СВ већ ни футур СВ (као најчешћи еквивалент руског, односно сјевернословенског, а понекад и словеначког презента СВ): *‘*позваћу* вас да дођете код нас на вечеру’; *‘*обећаћу* вам да ћу доћи’.

- (26) *Замолићу* (футур СВ) (уп. **замолим* (презент СВ)) вас да умукнете на тренутак (наш превод – Д. В.).

Молићу (футур НСВ) вас да умукнете на тренутак.

Молим (презент НСВ) вас да умукнете на тренутак (Булгаков 1985).

- (27) *О(н)кладићу се* (футур СВ) (уп. **окладим се* (презент СВ)) с тобом да он неће доћи на састанак.

Кладићу се (футур НСВ) с тобом да он неће доћи на састанак.

Кладим се (презент НСВ) с тобом да он неће доћи на састанак.

Уп. сличну употребу перформатива (изражених футуром СВ) и у бугарском и македонском језику:

- (28) *Шце* ви *помоля* (футур СВ) (уп. **помоля* (презент СВ) ви) да кажете кои от двата варианта ви допада повече (Фото Форум 2015).

Шце ви *моля* (футур НСВ) да кажете кои от двата варианта ви допада повече.

Моля (презент НСВ) ви да кажете кои от двата варианта ви допада повече.

- (29) Јас ќе Ве очекувам. *Ќе* ве *замолам* (футур СВ) (уп. **замолам* (презент СВ) ве) да дојдете (Џекова, Захов 2012).

Јас ќе Ве очекувам. *Ќе* ве *молам* (футур НСВ) да дојдете.

Јас ќе Ве очекувам. *Молам* (презент НСВ) ве да дојдете.

Напоменимо да је конкуренција у наведеним српским (као и у бугарским и македонским) примјерима (еквивалентима) само видска, док је у сјеверно-словенским језицима видско-временска.⁷

На основу претходних примјера можемо закључити да се за означавање перформативне глаголске радње користе, по правилу, само они облици и конструкције којима је својствена проспективна (футурална) валентност (с обзиром на темпорални карактер садржаја-предиката у пропозицији-диктуму). Према томе, облици прошлога времена, за које је карактеристична ретроспективност, не би требало да се реализују у датом (перформативном) контексту. Међутим, у појединим словенским језицима (посебно у српском) повремено се могу срести и случајеви употребе претериталних облика у илокуцији пер-

⁷ Видско-временска конкуренција могућа је и у српском језику, али само ако се перформативни презент НСВ потпуно замијени футурским обликом НСВ, јер у српском у датим случајевима и футур СВ и футур НСВ могу да се употребе перформативно; уп.: *Замолићу* / *молићу* ('молим <вас>') вас да умукнете на тренутак; *О(н)кладићу се* / *кладићу се* с тобом ('кладим се <с тобом>') да он неће доћи на састанак. Слично је и у бугарском и македонском језику; уп.: (буг.) *Шце* ви *помоля* / *ше* ви *моля* ('моля <ви>') да кажете кои от двата варианта ви допада повече; (мак.) *Ќе* ве *замолам* / *ке* ве *молам* ('молам <ве>') да дојдете.

формативног исказа, тј. у оквиру актуелне (перформативне) садашњости, на које бисмо овом приликом жељели да се додатно осврнемо (макар и у кратким цртама), нарочито стога што се на први поглед чини да је ријеч о специфичној врсти видског „парадокса“, тј. да се и таквом употребом „нарушава“ наведено „Миклошичево правило“. Наиме, у разговорном српском језику понекад се може срести перформативна употреба партиципа прошлог времена СВ, која је, по свему судећи, „изворно“ територијално ограничена (према нашим апроксимативним процјенама – прије свега на новоштокавски ареал лоциран на ширем подручју сјеверозападне Србије).⁸ Напоменимо узгред да смо дати тип перформативног исказа регистровали свега два пута – у Београду и Врбасу (в. Войводич 2000а: 120), гдје су и забиљежена сљедећа два примјера:

(30) *Умољени сте* да припремите реферат за штампу (‘умољавам вас’; ‘молим вас’);

(31) *Замољен/позван си* да дођеш до нас (‘молим те’/ ‘позивам те’).

Додајмо да се претериталне форме (укључујући и пасивне партиципе прошлог времена СВ) у прескриптивној употреби у словенским језицима (које се могу срести у разговорном језику, а релативно однедавно – у савременим условима информационих технологија – и (нарочито) на Интернету, и то најчешће у оквиру различитих форума и друштвених мрежа, гдје се као комуникативна форма обично користе мишљења-коментари), не могу сматрати „пуноправним“ перформативима јер немају перформативно-резултативно значење с обзиром на то да представљају само метафорички (транспоновани, аксиолошко-експресивни) израз подстицања адресата на радњу вршећи притом функцију својеврсног ритуализованог говорног чина (без формално означеног адресанта) са појачаним ефектом дјеловања на адресата; уп. нпр.:

(32) (срп.): *Позвани (СВ) сте* на рођендан! [‘Ја Вас позивам (да дођете) на рођендан’].⁹

Уп. такође употребу партиципа прошлог времена НСВ који у датом контексту нема перформативно (већ само претеритално) значење:

(33а) **Звани [позивани] (НСВ) сте* на рођендан!¹⁰

⁸ На такву могућност посебно је указала и акад. Милка Ивић у дискусији поводом нашег реферата (посвећеног перформативима) прочитаног 1996. год. на XXVI међународном научном састанку слависта у Вукове дане у Београду.

⁹ Подробије о перформативним исказима датога типа (нарочито на друштвеним мрежама, гдје се овакви перфектни перформативи интензивно шире), у којима се информација о радњи са формалним обиљежјем перфектности даје са ослоном на њено посматрање из спољашње, „неактивне“ (формалне деагентивне, безличне) перспективе, в. Роровић 2018.

¹⁰ Дато претеритално значење може се изразити и пасивним обликом плусквамперфекта (што значи да се партиципска радња у овом случају може и дезактуелизовати додатним контекстом); уп.: (33б) *Звани (НСВ) / позвани (СВ) сте* на рођендан [али нисте дошли / па сте дошли]; (33в) *Били сте звани (НСВ) / позвани (СВ)* на рођендан [али нисте дошли (,„Јер су многи звани, али је мало изабраних“ – Мт 22: 14)].

Уп. и сличну (перформативну) употребу безличних (такође без формално означеног адресанта) непрескриптивних ритуализованих форми (у рус. – 3. л. мн. през. НСВ; у пољ. и срп. – пас. парт. прошли СВ):

(34а) (рус.) Тебя *прощают* [‘прошаю тебя/тебе’ (уп. ‘тебе прощается’; срп. ‘опрашта ти се’)]. Не будут больше подавать платок (Булгаков 1982);

(34б) (пољ.) *Wybaczano ci* [‘wybaczam ci’]. Nie będą ci już więcej przynosić chustki (Bułhakow 1996);

(34в) (срп.) *Опроштено ти је* [‘опраштам ти’]. Марамицу ти више неће давати (Булгаков 1985).¹¹

Може се претпоставити да је један од разлога могућности употребе датих форми у перформативној улози вјероватно у томе што оне (за разлику од „неперфектних“ – претериталних и футуралних – пасивних форми, односно исказа типа Били сте/бићете умољени да дођете до нас) „покривају“ (повезују) два временска плана – прошло и садашње вријеме, односно у њиховој „темпоралној инклузивности“, која – као обиљежје категорије перфектности – актуелизује исказ у говорном тренутку, захваљујући чему долази и до „перформативног ефекта“ (Војводић 2018: 94–95).¹²

3. Видско-временска транспозиција (метафора) и конкуренција

3.1. *Praesens historicum*. Изражавање прошле радње презентским обликом (историјским презентом) представља пренесено значење, односно својеврсну метафору вида и времена (или само времена), гдје се значење овог глаголског облика формално разилази са темпоралношћу контекста (Бондарко 1958а,

¹¹ Сличну могућност употребе пасивног партиципа перфекта (као индиректног експлицитног перформатива) имају и други, несловенски језици (с том разликом што се тамо „не препознаје“ СВ од НСВ); уп. фр. превод (такође са пасивним партиципом перфекта) наведеног примјера: Tu *es pardonnée*. On ne t’apportera plus le mouchoir (Boulgakov 1975).

¹² Треба нагласити да се „Миклошичево правило“ и овдје (ипак) не нарушава, јер се перформативним исказом, без обзира на то да ли је ријеч о имперфективном или перфективном презенту, или пак о неком другом перформативном средству (укључујући и партицип перфекта СВ), не означава (не описује) радња која протиче у тренутку говора (тј. не означава се „права“, актуелна садашњост), него само чин (молба, позив, савјет, заклетва, захтјев, наредба, опклада и сл.) онога који говори, тј. чин који нема конкретно-процесуално (актуелно-дуративно) значење, већ – супротно томе – има резултативно значење (уп. Апресян 1995: 239), а који се остварује изговором одређене ријечи (именовањем) изједначеним са наведеним илокутивним актима (односно изговором и њихове допуне као дијела укупног перформативног исказа).

Перформативном употребом, тј. примјеном перформативне формуле перфективност се на одређен начин потире. Другим ријечима, морфолошке видске особине глаголских облика се неутрализују, јер да није тако, овако употребљен презентски облик СВ у горенаведним примјерима означавао би будуће вријеме. Исто тако, и футур I (СВ и НСВ), као и пасивни партицип перфекта СВ у српском језику губи своје како временско тако и видско одређење (в. Војводић 2015б: 32; Војводић 2018: 340–341).

1971a: 129; ср. также Mazon 1914: 149–159; Panzer 1963; Forsyt 1970: 179–183; Rathmaur 1976; Потебня 1977: 124–145; Прокопович 1982: 269–277; Војводић 1989; Войводич 1998a: 122–124; Vojvodić 2018; Фичи Джусти 1996: 315–317; Меркулова 1997; Ремчукова 1997; Dickey 2000: 126–154; Тошович 2006: 141–154; Попович 2015; Петрухина 2019: 33–35). Напоредна употреба, односно међусобна замјена презентских облика СВ и НСВ са очувањем исте видске вриједности (једнократне прошле радње СВ) слободнија је у руском језику; у српском се на овом мјесту најчешће користи презент СВ, који се не може тако лако замијенити презентом НСВ, а да се при том не измијени и видска вриједност коју има глаголска радња СВ. Могућност такве супституције доводи до конкуренције СВ и НСВ.

На основу проведене анализе српско-руског корпуса могу се издвојити четири значења историјског (транспонованог, метафоричког) презента: (1) значење прошле уобичајене радње, (2) значење прошле радње која се понављала и смјењивала, (3) аористно значење и (4) сценско значење.

3.1.1. *Значење прошле уобичајене радње.* Дато значење перфективни презент добија од контекста – лексичких показатеља (најчешће прилога) и форме прошлог времена. Уп.:

(35a) (срп.) То си *онда имао* такви способни фотографи. Ти му **даш** (СВ) сасвим малу сликицу, он ти **направи** (СВ) увеличану (Михаиловић 1975).

(35б) (рус.) Фотографы *тогда* дошлие *были*. **Дашь** (СВ) ему малюсенькую карточку, а он те **издекает** (СВ) большую (Михаилович 1978).

У примјерима (35a) и (35б) прилози (*онда* – *тогда*) и облици прошлог времена (*имао* – *были*), претходећи употреби перфективног презента, тј. радњама које се уобичајено извршавају (заправо, устаљено понављају), стварају простор (услов) за употребу перфективног презента (*даш*, *направи* – *дашь*, *издекает*), односно смјештају овај глаголски облик у прошло вријеме.

3.1.2. *Значење прошле радње која се понављала и смјењивала.* У датом случају понавља се једна те иста радња или неколико радњи (изражених перфективним презентом) које се међусобно смјењују. Другим ријечима, овдје се не понављају читаве ситуације (као у претходном случају), већ се понављају (и смјењују једне друге) радње у оквиру једне одређене, конкретне ситуације, о којој адресант има сликовиту предоцбу. Уп.:

(3ба) (рус.) *Пришел* Виктор. Вытирая посуду, молча слушает жалобы мамы. *В inom месте поднимет* (СВ) на нее глаза, **пошлет** (СВ) взгляд... (Добрович 1974)

(3бб) (срп.) *Дошао* је Виктор. Бришући посуђе, шутке слуша мајчине жалбе. *Понекад подигне* (СВ) на њу очи, **погледа** (СВ) је... (Dobrović 1977)

Пришел Виктор. Вытирая посуду, молча слушает жалобы мамы. *В ином месте поднимает* (НСВ) на нее глаза, *посылает* (НСВ) взгляд...

**Дошао је* Виктор. Бришући посуђе, шутке слуша мајчине жалбе. Понекад *подиже* (НСВ) на њу очи, *погледава* (НСВ) је...

У наведеним примјерима контекст помоћу форме прошлог времена (*пришел – дошао је*) одређује временски план, а помоћу лексичког показатеља – квантификатора ирегуларне епизодичне итеративности (*в ином месте ‘иногда’ – понекад*) указује на то да се радње изражене перфективним презентом (*поднимет, пошлет – подигне, погледа*) понављају и међусобно смјењују, истовремено означавајући свој референцијални статус.

Уп. употребу облика прошлог времена у оба поређена језика:

(37а) (рус.)... В ином месте *поднимал* (НСВ) на нее глаза, *посылал* (НСВ) взгляд...

... В ином месте **поднял* (СВ) на нее глаза, **послал* (СВ) взгляд.

(37б) (срп.) Понекад *је подизао* (НСВ) на њу очи, *погледавао* (НСВ) је.

** Понекад је *подигао* (СВ) на њу очи, **погледао* (СВ) је.

Сличну неадекватну модификацију видске супституције у поређеним језицима могуће је, барем у одређеној мјери, „превладати“ употребом облика погодбног начина (кондиционала) у српском језику (в., поред осталог, Kalsbeek, Lučić 2008); уп.:

(38а) (срп.) Понекад *би подизао* (НСВ) на њу очи, *погледавао* (*би*) (НСВ) је.

(38б) (срп.) Понекад *би подигао* (СВ) на њу очи, *погледао* (*би*) (СВ) је.

У следећем примјеру једна те иста радња се понавља у оквиру једне одређене ситуације. Уп.:

(39а) (срп.) И све тако редом, алатка по алатка, а *на крају сваке реченице* записани предмет тупо *јекне* [СВ] (...) (Андрић 1963).

(39б) (рус.) И так по порядку, инструмент за инструментом, и *в конце каждой фразы* записанный предмет глухо *брякает* [НСВ] (...) (Андрић 1978).

(39в) (пол.) *Z końcem każdego zdania* zapisany przedmiot *spada* [НСВ] z głuchym szcękaniem (...) (Andrić 1977).

Понављање радње овдје је условљено узрочно-последичном везом јер „предмет *јекне* [рус. *брякает*; пољ. *spada*]“ послјије „сваке [изговорене] реченице“. У преводним еквивалентима на руски и пољски језик умјесто перфективног презента (*брякнет*, *spadnie*) употребљен је имперфективни презент (*брякает*, *spada*), што у овим језицима не доводи до измјене смисла изворне реченице (уп. такође горенаведни примјер (36а)).

Треба истаћи да употреба перфективног презента у датом значењу доводи до одређених измјена (пауза или прекида) темпа излагања. Било да је радња уобичајена (3.1.1.), било да се понавља и смјењује другом радњом (3.1.2.), она у овим дјвема употребама перфективног презента има *итеративно* значење. Другим ријечима, СВ овдје реализује конкреттно-типично значење (ср. Бондарко 1971а: 22).

3.1.3. *Аористно значење*. У литератури се појам видске конкуренције често повезује с појмом видске *неутрализације* (уп., нпр., Кřížková 1965; Бондарко 1971а: 226–234; Петрухина 1978; Семиколенова 2003). Ријеч је о оним случајевима видског контекста када НСВ покрива не само своју видску вриједност већ и видску вриједност СВ, односно када презент СВ, због колизије са његовим футурским значењем (у руском и другим сјевернословенским језицима), није могуће употребити (најчешће, на плану прошлог времена) за исказивање cjеловитих једнократних радњи које се не понављају. Такви примјери употребе НСВ којом се „неутралише“ бинарна видска опозиција карактеристични су, прије свега, за историјски и сценски презент, чиме се посебно одликује руски језик. У српском језику у датом случају перфективни презент могуће је замијенити аористом и обрнуто, а да се смисао реченице-исказа не промијени (уп. Стојићевић 1951: 34–73; Ивић 1953–1954: 229–262; уп. такође Стевановић 1969: 583–587; Бондарко 1971б; Војводић 1989: 90–92; Radovanović 1990: 168–174; Танасић 1996: 152–155; Пипер, Клајн 2013: 396–397). Другим ријечима, перфективни презент у овом значењу употребљава се за означавање појединачних, једнократних и конкретних рањи које се не понављају (конкретно-фактичко значење), односно које су биле остварене и завршене у прошлости.¹³

Уп. слједеће примјере исказивања једнократне прошле („аористне“) радње у српском језику (гдје видска конкуренција није могућа, али јесте конкуренција претериталних глаголских облика СВ) и руском (гдје је избор вида и времена, односно конкуренција могућа), као и њихове међусобне еквиваленте:

(40а) (срп.) Она *устукне* и *сакрије*
[аорист: ‘устукну’, ‘сакри’/
перфекат: ‘устукнула је’,
‘сакрила је’ – Д.В.] нагло руке у
наборе хаљине (Novak 1961).

(40б) (рус.) Она *вздвогнула* и бистро
спрятала [‘вздрагивает’,
‘прячет’ – Д.В.] руки в складках
юбки (Новак 1978).

У примјеру (40б) у руском језику употребљена је форма прошлог времена, која је најчешћи еквивалент српског перфективног презента у датој употреби.

¹³ Перфективни презент овдје нема своје сопствено темпорално обилежје (уп. Стојићевић 1951: 34–73; Грубор 1953: 147–148); своју темпоралност он добија од контекста, тј. од имперфективног презента, који у том истом контексту замјењује форму прошлог времена (уп. Бондарко 1958б: 150; Musić 1902: 479 и д.; Пипер 1985: 54–55).

Уп. следећи примјер, гдје је у руском преводу употребљен имперфективни презент:

(41a) (срп.) Магле *се расене, подвију* [аорист: ‘расенише се’, ‘подвише се’ / перфекат: ‘расениле су се’, ‘подвиле су се’ – Д.В.] у поткровља и ниске тремове (Исаковић 1964).

(41б) (рус.) Туман *рассеивается, заползает* [‘рассеялся’, ‘заполз’ – Д.В.] под стрехи и низкие балконы (Исакович 1978).

Употребом имперфективног презента у руском језику у примјеру (41б) реализује се „двострука“ транспозиција: садашње вријеме – у прошло вријеме и НСВ – у СВ. Другим ријечима, пред нама је потпуна („обавезна“) видска неутрализација, гдје је НСВ у потпуности преузео на себе функцију СВ, чувајући истовремено своју сопствену специфичност (Бондарко 1971а: 226; ср. Koschmieder 1934: 97–102; Dickey 2000: 143–145; Маслов 2004: 110; Петрухина 2009: 74).

Додајмо да се перфективни презент у руском језику у наведеном значењу употребљава само у конструкцији са партикулом *как* од глагола једноактне и ингресивне врсте радње, при чему се као обавезни пратећи елемент користи и посебна – појачана (узвична) – интонација (уп. Исаченко 1960: 459; Виноградов 1972: 454–456; Бондарко 1971а: 163–164; Гловинская 2001: 198–199; Маслов 2004: 109); уп. превод српског аориста на руски језик:

(42a) (срп.) Кад, негде после подне, може бит око три, мен *одједанпут* нешто *секну* преко стомака (Михаиловић 1975).

(42б) (рус.) *Вдруг* в часа в два или три меня *как полоснет* по пояснице (Михаилович 1978).

У примјеру (42б) конструкцијом *как полоснет* изражава се неочекивана и интензивна радња у прошлости, а лексички показатељ *вдруг* указује на њен изненадни наступ.¹⁴

3.1.4. *Сценско значење*. До појаве видске неутрализације може такође доћи и у тзв. сценском презенту. У руском језику, за разлику од српског, у ремаркама (дидаскалијама) драмских дјела, у којима се управо и испољава дато значење, не употребљава се перфективни, већ имперфективни презент, или пак – рјеђе – форма прошлог времена. Уп. следећи примјер у српском/српскохрватском (у којем је замјена СВ и НСВ могућа) са његовим еквивалентом у руском језику (у којем замјена вида није могућа):

¹⁴ Употреба перфективног презента у датој конструкцији (као и употреба српског перфективног презента или аориста у одговарајућем контексту) увијек доводи до резултативности радње и до измјене ритма излагања, што нарочито долази до изражаја при употреби моменталних глагола (какви су и наведени), с обзиром на то да «они означавају факт скачкообразног, „точечног“ перехода к новому качеству не только в формах совершенного, но и в формах несовершенного вида» (Апресян 1995: 228).

- (43a) (срп.) Сестра Магдалена: Збогом, велечасни. (*Изађе* [ср. *излази*] лијево оним истим тихим корацима оборене главе) (Маринковић 1966).
- (43б) (рус.) Сестра Магдалина: С богом, преподобный отец. (*Уходит* [ср. **уйдет*] влево теми же тихими шагами, печально опустив голову.) (Маринкович 1974).
- (44a) (срп.) Дон Зане: (Остаје насред собе са смијешком на лицу, затим се полако *окрене* [ср. *окреће*] и *уђе* [ср. *улази*] у библиотеку) (Маринковић 1966).
- (44б) (рус.) Отец Зане: (Стоит посреди комнаты с улыбкой на лице, затем медленно *поворачивается* [ср. **повернется*] и *идет* [ср. **войдет*] в библиотеку) (Маринкович 1974).

Овдје транспозицију времена (садашње вријеме → прошло вријеме) у руском језику обавезно прати и транспозиција вида (НСВ → СВ), услед чега се, као и у случају „аористног“ значења историјског презента, реализује потпуна („обавезна“) видска неутрализација (подробније о датој појави у руском језику в. Бондарко 1962; 1971a: 226–234; уп. такође Israeli 2018, гдје је размотрена специфична употреба глагола кретања у значењу сценског презента у руском језику; о контрастивном проучавању овог питања у руском и чешком в., поред осталог, Vareš 1956; Křížková 1965; Петрухина 1976). Другим ријечима, имперфективним презентом исказују се глаголске радње и СВ и НСВ. У српском језику имамо другачију временску транспозицију, коју, по правилу, прати иста видска вриједност (услед чега видска неутрализација није могућа, или је крајње ограничена), што значи да се имперфективним презентом исказују радње НСВ, а перфективним – радње СВ захваљујући чему се у датим контекстуалним условима бинарна видска опозиција и чува (уп., нпр., Kravar 1964: 40; Војводић 1989; уп. такође за ситуацију у словеначком језику Derganc 2003: 72–73). СВ и у овој (сценској) употреби у српском језику има конкретно-фактичко значење, на што додатно упућује и могућност употребе на овом мјесту аориста.

3.1.5. Иако је увријежено мишљење да је за српски језик карактеристична досљедна видска супротстављеност, тј. да нема видске неутрализације, она је, ипак, понекад могућа, макар и непотпуна и не тако честа (иако, по правилу, у разговорном језику), на што је међу првима указао руски аспектолог А. В. Бондрако (1958б: 147–148), који је на материјалу (само) неколико књижевних дјела српских писаца открио одређени степен дате појаве. Као илустрацију навешћемо један релативно повезан дио текста из романа Р. Петровића (гдје је и А. В. Бондарко такође нашао низ примјера видске неутрализације):

- (45) Унутра гори свећа. *Седам* [‘сео сам’ / ‘седох’ / ‘седнем’] за сто испод свеће и покушавам да читам Живот Челиниев. (...) *Долази* [‘дошао је’ / ‘дође’] један пуни, задовољни старац. (...) Ујутру ме *буди* [‘пробудила’ / ‘пробуди’] грдна ларма петлова. *Искачем* [‘искочио сам’ / ‘искочих’ / ‘искочим’] из постеље кијајући, *умивам се* [‘умио сам се’ / ‘умих се’ / ‘умијем се’] и *силазим* [‘сишао сам’ / ‘сиђох’ / ‘сиђем’] на улицу. (...) Ја сам у чамцу између Острва и Ескалоне (Петровић 1996).

Ради боље прегледности издвојимо глаголе употребљене у имперфективном презенту који у наведеној групи реченица „неутрализује“ (видски „покрива“) глаголске облике СВ (перфект, аорист и перфективни презент):

Седам (презент НСВ) = ‘сео сам’ (перфект СВ); ‘седох’ (аорист СВ); ‘седнем’ (презент СВ)

Долази (презент НСВ) = ‘дошао је’ (перфект СВ); ‘дође’ (аорист СВ / презент СВ)

буди (презент НСВ) = ‘пробудила’ (перфект СВ); ‘пробуди’ (аорист СВ / презент СВ)

Искачем (презент НСВ) = ‘искочио сам’ (перфект СВ); ‘искочих’ (аорист СВ); ‘искочим’ (презент СВ)

умивам се (презент НСВ) = ‘умио сам се’ (перфект СВ); ‘умих се’ (аорист СВ); ‘умијем се’ (презент СВ)

силазим (презент НСВ) = ‘сишао сам’ (перфект СВ); ‘сиђох’ (аорист СВ); ‘сиђем’ (презент СВ)

С обзиром на то да је у српском језику видска неутрализација слабо заступљена, за наведене примјере историјског презента можемо рећи да они одражавају, прије свега, индивидуални стил писца, који широм употребом (транспозицијом) једног глаголског облика НСВ (имперфективног презента) успијева да појача степен експресивности свог наративног израза, те да се дата појава у српском језику – усљед већих могућности избора других (синонимичних имперфективног презенту) средстава за изражавање прошлих радњи СВ – може сматрати само факултативном (Маслов 2004: 109; уп. Савић 1985; Поповић 2015: 205).

3.2. *Praesens pro futuro.* У српском и другим словенским језицима налазимо веома раширену употребу *имперфективног презента* у функцији футура (*praesens pro futuro*). Треба истаћи да пренесено значење овога облика, по правилу, подразумејива двоструку транспозицију – временску и видску. Другим ријечима, транспонује се садашње вријеме у будуће, а НСВ – у СВ. Број глагола који подлијежу оваквој транспозицији прилично је ограничен. То су прије свега глаголи кретања (в., поред осталог, Пипер 1985, Војводић 1996) са значењем почетка вршења радње (инхоативне или ингресивне радње), односно глаголи који се (као потенцијална особина субјекта) најчешће вежу за категорију аниматности (тј. за категорију „живога“, односно категорију бића). Датом транспозицијом изражавају се, прије свега, једнократне и конкретне (временски локализоване) футурске радње. Уп. употребу презентског облика у истом контексту – из тзв. „објективног“ корпуса (превода са француског језика)¹⁵ – у сва три поређена језика:

¹⁵ Такву употребу презента познају, наравно, и други (несловенски) језици. Уп. исти примјер на француском језику (овдје оригиналу): (46г) *Je m'en vais, ça me dégoûte* (Zola 1978).

(46a) (срп.) *Идем*, гади ми се на све (Зола 1974);

(46б) (рус.) Я *ухожу*, очень уж противно (Золя 1988);

(46в) (пољ.) *Idę do domu, niech to wszystko diabli wezmą* (Zola 1987).

Транспоновани презент чест је не само у изјавним већ и у упитним реченицама. Уп. руски оригинал и његове преводе на пољски и српски језик, у којима је употребљен презент НСВ са значењем будућег времена СВ, односно паралелне видско-временске модификације са футуром СВ (који се у руском и пољском језику, као и у осталим сјевернословенским (источно- и западнословенским) језицима, формално подудару са презентом СВ):

(47a) (рус.) – Мы *едем*? Мы ведь правда *едем*? – добивається он в недоумении: почему они не отвечают? (Панова 1976)

– Мы *поедем*? Мы ведь правда *поедем*? – добивається он в недоумении: почему они не отвечают?

(47б) (пољ.) – *Jedziemy? Prawda, że jedziemy?* / dopytuje się coraz bardziej zdumiony: dlaczego mu nie odpowiadają? (Panowa 1986)

– *Pojedziemy? Prawda, że pojedziemy?* – dopytuje się coraz bardziej zdumiony: dlaczego mu nie odpowiadają?

(47в) (срп.) – *Одлазимо* ли? Ми заиста *одлазимо*, зар не? – упорно запиткује он у недоумици: зашто му не одговоре? (наш превод – Д. В.)

– *Хоћемо* ли *отићи*? Ми *ћемо* заиста *отићи*, зар не? – упорно запиткује он у недоумици: зашто му не одговоре?

Упитни прилози у оваквим случајевима могу представљати неодређене квантификаторе који су подударни са замјеничко-прилошким (просторним, временским, начинским и др.) локализаторима. Глаголи кретања најчеће се везују управо за упитно-просторне прилоге са обиљежјима адлативности, односно онда када су говорном лицу локализатор и намјера субјекта непознати (уп. Пипер 1978; 1988: 116–131). Уп., поред наведених примјера, и следећи дијалог на руском, односно пољском и српском језику:

(48a) (рус.) Потом увидел, что она уже одета, и спросил с тревогой:
– Ты *уходишь*? Куда ты *уходишь*? (Симонов 1977)

(48б) (пољ.) *Zobaczył, że jest już ubrana i spytał z niepokojem:*
– *Wychodzisz? Dokąd idziesz?* (Simonov 1984)

(48в) (срп.) Затим виде да се она већ обукла, па је узнемирено запита:
– Ти *одлазиш*? Куда *ћеш*? (Симонов 1962)

У тренутку говора оваква радња је већ „плански“ замишљена, на одређен начин програмирана (*praesens propheticum*). Другим ријечима, она и прије своје материјалне реализације већ постоји у свијести говорног лица (Ермоленко 1987: 62; уп. Мазон 1914: 125–127; Бондарко 1971а: 154; Гловинская 2001: 155–168). У овим примјерима можемо примијетити да глаголску радњу НСВ исказану презентом по правилу прати једна скривена модална нијанса – *намјера* субјекта. Наведени случајеви говоре о „блиској“ будућој радњи. Међутим, додавањем одговарајућих лексичких показатеља (односно контекста), као што су замјеничке ријечи (а прије свега временски прилози-локализатори типа *данас*, *вечерас*, *сутра* и сл.), које су комплементарне са глаголским облицима, оваква футуралност може се препознати као „даља“ будућа радња (уп. Пипер 1985: 54 и д.). Што је таква радња временски удаљенија од говорног тренутка (на што указују наведени локализатори), експресивност презентских облика је јача. Ови и њима слични локализатори могу имати мањи или већи степен временске референцијалности, коју остварују на различите начине (уп. Пипер 1988: 45–46). Уп. српски оригинал и модификацију (примјер 49а) са њиховим преводом на руски језик (примјер 49б), у којима је, као и у примјерима (46а) – (48в), такође употребљен презент НСВ са значењем будућег времена СВ:

(49а) (срп.) Другови! Ми вечерас
напуштамо Јастребац...
(Ћосић 1966).

Другови! Ми *ћемо* вечерас
напустити Јастребац...

(49б) (рус.) Товарищи! Сегодня
вечером мы *оставляем*
Ястребац (Чосич 1956).

Товарищи! Сегодня вечером
мы *оставим* Ястребац.

Уп. такође сљедећи примјер у српском језику (у којем је употреба футура НСВ помало „неприродна“) и његове еквиваленте у руском и пољском (гдје је употреба футура НСВ, чини се, „природна“), као и у словачком језику (гдје је та употреба, као и у српском, донекле „неприродна“):

(50а) XVII међународни конгрес слависта *одржава се* (*одржаваће се* <!>) 2023. године у Паризу.

XVII међународни конгрес слависта *одржаће се* 2023. године у Паризу.

(50б) XVII Международный конгресс славистов *проходит* (*будет проходить*) 2023 года в Париже.

XVII Международный конгресс славистов *пройдет* 2023 года в Париже.

(50в) XVII międzynarodowy kongres slawistów *odbywa się* (*będzie się odbywać*) w 2023 roku w Paryżu.

XVII międzynarodowy kongres slawistów *odbędzie się* w 2023 roku w Paryżu.

(50г) XVII. medzinárodný zjazd slavistov *sa uskutočňuje* (*sa bude uskutočňovať*) v 2023 roku v Paríži.

XVII. medzinárodný zjazd slavistov *sa uskutoční* v 2023 roku v Paríži.

У наведеним примјерима узајамне замјене футурски и транспоновани презентски облици НСВ могу да представљају опозициони члан у односу на футурски облик СВ, посебно у руском и пољском језику.

Уп. превод примјера (50а) – (50г) и на словеначки језик, чији се видско-временски еквиваленти (како СВ тако и НСВ), за разлику од осталих словенских језика, у датом контексту изражавају само облицима НСВ:

(50) XVII mednarodni kongres slavistov *poteka* / *bo potekal* leta 2023 v Parizu.

*XVII mednarodni kongres slavistov *poteče* / *bo potekel* leta 2023 v Parizu.

Примјећујемо да употреба презентско-футурских облика од глагола *poteči* (тј. од перфективног видског пара имперфективног глагола *potekati*) у датом контексту у овом језику, за разлику од горенаведених примјера са истим контекстом у другим словенским језицима, мијења смисао исказа. С обзиром на испољену видску ограниченост, и овдје можемо говорити о неутрализацији СВ.

4. Умјесто закључка.

На основу свега досад изложеног, а посебно на основу овдје анализираних примјера, запажамо, што треба и истаћи, да у свим словенским језицима НСВ чешће замјењује СВ, него обрнуто, што говори о томе да су његове функционалне границе шире од оних које има њему супротстављени СВ. На то посебно указује и његова специфична улога у неутрализацијама видске опозиције (посебно карактеристичним за руски језик) повезаним са ширењем семантике и повећањем броја функција НСВ на рачун СВ, гдје се видска вриједност СВ врло често своди на минималну или чак, можемо то условно тако да назовемо, „нулту“ разину испољавања. Треба додати да је могућност узајамне замјене СВ и НСВ релативно ограничена у свим словенским језицима, у првом реду због утицаја контекста у којем се међусобно супротстављене категорије употребљавају. Поред тога, у сјевернословенским језицима (нарочито у руском), као и у словеначком језику, запажа се шира и донекле слободнија примјена такве (у оквирима једног те истог контекста) супституције (са очувањем исте видске вриједности) у односу на исту у јужнословенским језицима (укључујући и српски, на грађи којег се ово питање такође детаљније разматра). На крају, умјесто закључка, додајмо само још и то да у свим наведеним типовима видске супротстављености (као и несупротстављености) значајну улогу увијек има како лексичко значење глагола и актуелизација њихових видско-временских облика (која је непосредно повезана са комуникативном усмјереношћу исказа) тако и контекст – било лексички, синтаксики или ситуациони – у којем се они употребљавају. Треба такође нагласити да видска значења СВ и НСВ у условима синтаксичке (контекстуалне) супституције нису потпуно синонимична будући да се семантика НСВ усљед „унутрашње“ компоненте „процесуалности“ не подудара у потпуности са семантиком СВ, која се одликује једнократношћу радње. Дакле, овдје – када је ријеч о синтаксичком избору вида – можемо говорити о семантичком (стилском) „помјерању“ у односу на „полазно“ видско значење (вредност). Иако се видска конкуренција, односно супституција у сло-

венским језицима може везати за било који временски план, односно глаголски облик, она се, ипак, најчешће везује за индикативне облике, гдје посебно мјесто и улогу имају презентски облици СВ и НСВ, што је показала и претходна анализа различитих типова контекста.

Цитирана литература

- Аксаков, Константин. С. О русских глаголах. Москва: Типография Л. Степановой, 1855.
- Апресян, Юрий Д. Избранные труды. Т. II: Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995.
- Белић, Александар. Историја српскохрватског језика. Књ. II, св. 2: Речи са коњугацијом. Београд: Научна књига, 1973. [Белић Александар. Изабрана дела, том IV: Историја српског језика: Фонетика. Речи са деκлинацијом. Речи са коњугацијом. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999].
- Бондарко, А. В. Настоящее историческое глаголов несовершенного и совершенного видов в славянских языках. АКД. Ленинград: ЛГУ, 1958а.
- Бондарко, Александр В. «Настоящее историческое глаголов несовершенного и совершенного видов в современном литературном сербохорватском языке». Уч. записки ЛГУ. Сер. филол. наук 44/250, 1958б: 141–157.
- Бондарко, Александр В. «Опыт общей характеристики видового противопоставления русского глагола». Ученые записки Института славяноведения АН СССР XXIII, 1962: 179–203.
- Бондарко, Александр В. Вид и время русского глагола (значение и употребление). Ленинград: Просвещение, 1971а.
- Бондарко, Александр В. «О взаимоотношениях форм аориста и настоящего совершенного в старых белорусских, чешских и польских памятниках». [В:] Е. В. Чешко (отв. ред.). Исследования по славянскому языкознанию. Сб. в честь профессора С. Б. Бернштейна. Москва: Наука, 1971б, 28–32.
- Бондарко Александр В. (отв. ред.). Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. Ленинград: Наука, 1990.
- Борисова, Елена Г. «Проблема выбора вида (прагматическая точка зрения)». [В:] М. Ю. Черткова (отв. ред.). Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносов 3. Москва: Изд-во МГУ, 1997, 18–26.
- Бунина, Ирина К.. Система времен старославянского глагола. Москва: Изд-во АН СССР, 1959.
- Вимер, Бьорн. «Употребление совершенного вида в перформативном настоящем». [В:] Н. Н. Казанский (отв. ред.). Acta linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований РАН. Т. X. Ч. 3: Studia typologica octogenario Victori Khrakovskij Samuelis filio dedicate. Санкт-Петербург: Наука, 2014, 90–113.
- Виноградов, Виктор В. Русский язык (грамматическое учение о слове). Изд. 2-е. Москва: Высшая школа, 1972 (Изд. 1-е 1947).
- Војводић, Дојчил. „Транспозиција перфективног презента у руском и хрватско-српском језику“. Зборник Матице српске за славистику 36, 1989: 85–97.
- Војводић, Дојчил. „Глаголска (темпорална) метафора као средство за исказивање футуралности у српском, руском и польском језику“. Годишњак Филозофског

- факултета у Новом Саду XXIV, 1996: 169–179.
- Войводић, Дойчил. „Русский и сербско-хорватский перфективный презенс в сопоставительном аспекте“. Сборник Матице српске за славистику 54–55, 1998а: 119–147.
- Војводић, Дојчил. „Futurum effectivum у словенским језицима“. Славистика II, 1998б: 45–52.
- Войводић, Дойчил П. «Некоторые вопросы сопоставительной аспектологии в современной русистике и славистике». [В:] Б. Станкович (отв. ред.). Состояние и перспективы сопоставительных исследований русского и других языков: (Доклады). V Международный симпозиум МАПРЯЛ (Белград – Ниш, 30 мая – 1 июня 2000 г.). Београд: Славистичко друштво Србије – Филолошки факултет, 2000, 167–175.
- Войводић, Дойчил П. «Теория глагольной вневременности К. С. Аксакова и категория совершенного вида в русском и других славянских языках». [В:] Т. Н. Дорожкина (отв. ред.). Аксаковские чтения: духовное и литературное наследие семьи Аксаковых I. Материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Уфа, 28–29 сентября 2001 г.). Уфа: Изд-во Башкир. ин-та развития образования, 2001, 18–23.
- Војводић, Дојчил. „О видско-временској ‘конкуренцији’ у српском и другим словенским језицима“. [У:] Б. Остојић (ур.). Пети лингвистички скуп «Бошковићеви дани»: «Конкуренција језичких средстава и језичка норма» (Подгорица, 10–11. октобар 2002). Подгорица: ЦАНУ, 2003, 139–164.
- Войводић, Дойчил П. «К вопросу о взаимозамене СВ и НСВ в русском и других славянских языках». [В:] Н. А. Тупикова (отв. ред.). Теоретические и лингводидактические проблемы исследования русского и других славянских языков. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2008, 101–115.
- Войводић, Дойчил П. «Об употреблении и значении совершенного вида в перформативных предложениях–высказываниях в славянских языках: опыт типологической дифференциации». [В:] О. И. Сгибнева, Н. А. Тупикова (отв. ред.). Славянские языки: единицы, категории, ценностные константы. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2010, 175–191.
- Войводић, Дойчил. «Славянский презенс-футурум совершенного вида в отрицательно–вопросительном контексте». [В:] Р. Бенакъо (ред.). Глагольный вид: грамматическое значение и контекст / Verbal Aspect: Grammatical Meaning and Context [Die Welt der Slawen: Sammelbände / Сборники, Bd. 56; Hrsg. von P. Rehder und I. Smirnov]. München – Berlin – Washington/D.C.: Verlag Otto Sagner, 2015а, 573–583.
- Войводић, Дойчил П. «Эффективный презенс или эффективный футурум? (К вопросу о типологии славянских перформативов совершенного вида)». [В:] М. Китадзё (сост.). Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития. Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Киото, 13–15 ноября 2015 г.). Киото: Издательство «Tanaka Print» (Университет Киото Сангё), 2015б, 27–33.
- Воронец, Мария В. «Выбор глагола в условиях конкуренции видов». Вестник Томского государственного университета, 401, 2015: 21–25.
- Гловинская, Марина Я. Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола. Москва: «Русские словари» – «Азбуковник», 2001.
- Гренн, Атле, Филюшкина Краве, Мария. «Конкуренция видов: прагматические им-

- пликатуры и анафорические пресуппозиции несовершенного вида». Вопросы языкознания 4, 2007: 51–62.
- Грубор, Ђуро. Аспектна значења [Посебни отисак из Рада ЈАЗУ 293, 295]. Загреб: ЈАЗУ, 1953.
- Гуляницкий, Лев. «О некоторых случаях ‘конкуренции’ глагольных видов». Russian Language Journal XXXII/113, 1978: 21–30.
- Ермоленко, Сергей С. Образные средства морфологии. Киев: Наукова думка, 1987.
- Зализняк, Андрей А. «Презенс совершенного вида в значении ‘презенса напрасного ожидания’». [В:] В. Л. Янин, А. А. Зализняк. Новгородские грамоты на бересте (Из раскопок 1984–1989 гг.). Москва: Наука, 1993, 275–279.
- Ивић, Милка. „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику“. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду III, 1958: 139–152.
- Ивић, Павле. „Систем значења основних претериталних времена у говору Галипольских Срба“. Јужнословенски филолог XX/1–4, 1953–1954: 229–262.
- Исаченко, Александр В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким: Морфология. Ч. 2. Братислава: Изд-во Словацкой АН, 1960.
- Климонов, Владимир Д. «Взаимодействие модальности и аспектуальности в современном русском языке». Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского: Филология 6/2, 2011: 262–265.
- Маслов, Юрий С. Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
- Мелиг, Ханс Роберт. «Дискурсивная функция глагольного вида при отрицании в русском языке». [В:] М. Китадзэ (сост.). Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития. Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Киото, 13–15 ноября 2015 г.). Киото: Издательство «Tanaka Print» (Университет Киото Сангё), 2015, 142–150.
- Меркулова, Мария Г. Морфологическая транспозиция в современном русском языке. Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук. Москва: РУДН, 1997.
- Недић, Јелена. „Глаголски облици у итеративним конструкцијама у руском и српском језику“. Славистика XXII, 2018: 110–122.
- Падучева, Елена В. «О так называемой конкуренции видов». [В:] Е. В. Падучева. Семантические исследования: (Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива). Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996, 53–65.
- Падучева, Елена В. «Имперфектив отрицания в русском языке». Вопросы языкознания 3, 2008, 3–21.
- Петрухина, Елена В. «К вопросу о нейтрализации видового противопоставления». Československá rusistika XXI/4, 1976, 174–178.
- Петрухина, Елена В. «О функционировании видового противопоставления в русском языке в сопоставлении с чешским (при обозначении повторяющихся действий)». Русский язык за рубежом 1, 1978, 57–60.
- Петрухина, Елена В. «Функционирование презентных форм глаголов совершенного и несовершенного вида (с точки зрения взаимодействия грамматических категорий вида и времени) в чешском языке в сопоставлении с русским». [В:] А. Г. Широкова, Вл. Грабье (ред.). Сопоставительное изучение грамматики и лексики русского языка с чешским языком и другими славянскими языками. Москва:

- Изд-во Моск. ун-та, 1983, 152–172.
- Петрухина, Елена В. Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками. Москва: Изд-во МГУ, 2000.
- Петрухина, Елена В. «Дискуссионные вопросы изучения русского глагольного вида». [In:] A. Nagórko, S. Heyl, E. Graf (Hrsg.). Sprache und Gesellschaft: Festschrift für Wolfgang Gladrow [Berliner Slavistische Arbeiten, Bd. 33]. Frankfurt am Main – Berlin: Peter Lang, 2008, 224–239. URL: http://www.philol.msu.ru/~ruslang/pdfs/petrukhina-ev_8_diskussionnie_voprosi_gladr.pdf (25.11.2018).
- Петрухина, Елена В. Русский глагол: категории вида и времени (в контексте современных лингвистических исследований). Учебное пособие. Москва: МАКС Пресс, 2009.
- Петрухина, Елена В. «Интерпретация видовых различий между русским, чешским и словенским языками». Slavistična revija 67/1, 2019: 31–49.
- Пешковский, Александр М. Русский синтаксис в научном освещении. Изд. 8-е. Москва: Эдиториал УРСС, 2001.
- Пипер, Предраг. „Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику“. Прилози проучавању језика, 13–14, 1978: 1–51.
- Пипер, Предраг. Заменички прилози у српскохрватском, руском и польском језику: (Семантичка студија) [Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, Књ. 8]. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988.
- Пипер, Предраг. „Временске транспозиције и заменичке речи у српскохрватском и другим словенским језицима“. Научни сасатанак слависта у Вукове дане 14/2, 1985: 51–58.
- Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- Плунгян, Владимир А. Общая морфология: Введение в проблематику. Учебное пособие. Изд. 2-е, испр. Москва: Эдиториал УРСС, 2003 (Изд. 1-е 2000).
- Попович, Людмила В. «Настоящее историческое глаголов несовершенного и совершенного видов в таксисных конструкциях сръбского языка». [В:] М. Китадзё (сост.). Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития. Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Киото, 13–15 ноября 2015 г.). Киото: Издательство «Tanaka Print» (Университет Киото Сангё), 2015, 200–206.
- Потебня, Александр А. Из записок по русской грамматике. Т. IV: Глагол. Изд. 2-е. Москва: Просвещение, 1977 (Изд. 1-е 1941).
- Прокопович, Елена Н. Глагол в предложении: (Семантика и стилистика видо-временных форм). Москва: Наука, 1982.
- Ремчукова, Елена Н. «Понятия транспозиции, ее разновидности и функции в современном русском языке». Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия [Тарту] 1, 1997: 154–172.
- Савић, Свенка. „Из прагматике глаголских облика у српскохрватском језику: употреба презента и перфекта у приповедању“. Научни састанак слависта у Вукове дане 14/2, 1985: 87–95.
- Семиколенова, Елена И. «Избирательность в употреблении вида глагола как следствие процесса нейтрализации». Культура народов Причерноморья 37, 2003: 176–182.

- Славкова, Светлана. «Перформативное употребление глаголов *просить/непросить* и *моля/помоля* в русском и болгарском языках: прагматическая роль вида и времени». *Scando-Slavica* 60/2, 2014: 231–252.
- Стевановић, Михаило. Савремени српскохрватски језик: (Грамматички системи и књижевнोजезичка норма). Књ. II: Синтакса. Београд: Научна књига, 1969.
- Стојићевећ, Александар. Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику. Љубљана: САЗУ, 1951.
- Танасић, Срето. Презент у савременом српском језику. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1996.
- Тошовић, Бранко. Экспрессивный синтаксис глагола русского и сербского/хорватского языков. Москва: Языки славянской культуры, 2006.
- Тху Ха, Буй. «Конкуренция видов в русском нарративном тексте (проблема ее передачи на вьетнамский язык)». *Филологические науки. Вопросы теории и практики* [Тамбов: Грамота] 6/36 (в 2-х ч. Ч. I), 2014: 37–39. <www.gramota.net/materials/2/2014/6-1/9.html> 31.03.2019.
- Фичи Джусты, Франческа. «Об употреблении презенса совершенного вида и о значении форм будущего времени в ‘Житии протопопа Аввакума’». [В:] Т. М. Николаева (отв. ред.). *Русистика. Славистика. Индоевропеистика. Сборник к 60-летию А. А. Зализняка*. Москва: «Индрик», 1996, 311–319.
- Черткова, Марина Ю. Грамматическая категория вида в современном русском языке. Москва: МГУ, 1996.
- Шведова, Лилия Н. Трудные случаи функционирования видов русского глагола: (К проблеме конкуренции видов). Москва: Изд-во МГУ, 1984.
- Vareš, Karel. “O konkurenci vidů v českém a ruském jazyce”. *Časopis pro slovanské jazyky, literaturu a dějiny SSSR* 4, 1956: 566–579.
- Venacchio, Rosanna. “Конкуренция видов, вежливость и этикет в русском императиве”. *Russian Linguistics* 26/2, 2002: 149–178.
- Venacchio, Rosanna. Вид и категория вежливости в славянском императиве: сравнительный анализ [Slavistische Beiträge, Bd. 472]. München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 2010.
- Derganc, Aleksandra. „Несколько заметок в связи с перформативными глаголами в русском и словенском языках“. *Filologija* 20–21, 1993: 67–75.
- Derganc, Aleksandra. “Iaz ze zaglagolo Zlodeiu (K vprašanju glagolskega vida v performativnih izjavah v slovanskih jezikih)”. [In:] J. Kos et al. (red.). *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut SAZU, 1996, 185–192.
- Derganc, Aleksandra. “Einige Unterschiede im Gebrauch des perfektiven bzw. des imperfektiven Präsens im Russischen und Slowenischen”. [In:] D. Huber, E. Worbs (Hgg.). *Ars transferendi: Sprache, Übersetzung, Interkulturalität*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien: Peter Lang Verlag, 1998, 55–63.
- Derganc, Aleksandra. “Nekatere razlike v rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini in slovenščini”. *Slavistična revija* [Zbornik referatov za trinajsti mednarodni slavistični kongres (Ljubljana, 15.–21. avgusta 2003)], 51/poseb. št., 2003: 67–79.
- Dickey, Stephen M. *Parameters of Slavic Aspect: A Cognitive Approach*. Stanford: CSLI Publications, 2000.
- Forsyth, James. *A Grammar of Aspect: Usage and Meaning in the Russian Verb* [Studies in the Modern Russian Language, Extra Volume]. Cambridge: University Press, 1970.

- Grønn, Atle. "Information Structure and Aspectual Competition". [In:] B. Gyuris, L. Kálmán, C. Piñón, & K. Varasdi (eds.). *Proceedings of the Ninth Symposium on Logic and Language*. Budapest: Hungarian Academy of Sciences & Eötvös Loránd University, 2006, 70–77.
- Israeli, Alina. "Discourse Analysis of Russian Aspect: Accent on Creativity". *Journal of Slavic Linguistics* 4/1, 1996: 8–49.
- Israeli, Alina. "Speaker's Attitudes, Goals and Aspectual Choices in WH- Questions". *Le Langage et l'Homme* XXXIII/1, 1998: 55–77.
- Israeli, Alina. "Les verbes de mouvement au présent scénique [Использование глаголов движения в значении настоящего сценического]". [In:] T. Milliaressi (éd.). *La relation temps/aspect: approches typologique et contrastive [Collection UL3: travaux et recherches]*. Lille: Université Charles-de-Gaulle – Lille 3, 2018, 385–392.
- Ivić, Milka. „Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljanu radnju“. [In:] M. Ivić. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta (Biblioteka XX vek, Knj. 61), 1983, 37–56.
- Ivić, Milka. *O Vukovom i vukovskom jeziku*. 2., dop. izd. Zemun: Biblioteka XX vek – Beograd: Čigoja štampa, 1997.
- Kalsbeek, Janneke, Radovan Lučić. „Oblik kondicionala u funkciji označavanja ponavljane radnje u prošlosti“. *Croatica et Slavica Iadertina* IV, 2008: 7–21.
- Koschmieder, Erwin. *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie: Próba syntezy [Rozprawy i materiały wydziału I Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie V/2]*. Wilno: Nakładem Towarzystwa przyjaciół nauk, 1934.
- Kravar, Miroslav. „Aspektne osobitosti modalnih glagola (na hrvatskosrpskom materijalu)“. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 5, 1964: 35–48.
- Křížková, Helena. "Ke konkurenci vidů v ruštině a češtině". *Československá rusistika* VI/1, 1961: 32–38.
- Křížková, Helena. "Pojetí neutralizace v morfologii". *Slovo a slovesnost* XXVI/1, 1965: 14–23.
- Mathesius, Vilém. "O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném". [In:] V. Mathesius. *Čeština a obecný jazykozpyt: soubor statí [Czech Language and General Linguistics. Selected Papers]*. Praha: Melantrich, 1947, 195–202.
- Mazon, André. *Emplois des aspects du verbe russe*. Paris: Librairie ancienne Honoré Champion, 1914.
- Miklosich, Franc. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Band IV: Syntax / Manulneudruck der Erstaussgabe von 1868–1874* (Wien: Braumüller). Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1926.
- Musić, August. "Zum Gebrauche des Praesens verbi perf. im Slavischen". *Archiv für slavische Philologie* 24, 1902: 479–514.
- Musić, August. „Značenje perfektivnoga prezenta u negativnim pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku“. *Жужнословенски филолог* I, 1913: 27–34.
- Musić, August. „Slovenski efektivni prezenat“. *Rad JAZU* 253, 1935: 165–180.
- Panzer, Baldur. *Die Funktion des Verbalaspekts im Praesens historicum des Russischen [Slavistische Beiträge, Bd. 9]*. München: Otto Sagner, 1963.
- Popovic, Ljudmila. "Usage performatif des formes verbales à sens perfectif dans les langues slaves [Перформативное употребление глагольных форм перфектной семантики в славянских языках]". [In:] T. Milliaressi (éd.). *La relation temps/aspect: approches typologique et contrastive [Collection UL3: travaux et recherches]*. Lille: Université Charles-de-Gaulle – Lille 3, 2018, 269–276.

- Radovanović, Milorad. Spisi iz sintakse i semantike. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Dobra vest (Biblioteka Theoria), 1990.
- Rassudova, Olga P. Aspectual Usage in Modern Russian. Moscow: Russky Yazyk, 1984.
- Rathmayr, Renate. Die perfektive Präsensform im Russischen: Eine multilateral-kontrastive Funktionsanalyse der russischen Form anhand ihrer französischen und deutschen Entsprechungen. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1976.
- Škrabec, Stanislav. “Zum Gebrauche der Verba perfectiva und imperfectiva im Slovenischen”. Archiv für slavische Philologie 25, 1903: 554–564.
- Škrabec, Stanislav. “Praesens effectivum”. Cvetje z vertov sv. Frančiška XXIII/7 (1906); XXVII/10, 11, 12 (1910); XXVIII/1, 5, 7, 9, 10, 11, 12 (1911); XXIX/1, 3, 4, 5, 6, 7 (1912) [1906–1912].
- Tošović, Branko. Korelaciona sintaksa: projekcional. Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 2001.
- Vojvodić, Dojčil. „Upotreba perfektivnog prezenta u značenju sadašnjosti u ruskom, hrvatskosrpskom i ostalim slavenskim jezicima (?)“. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 27/17, 1988: 49–60.
- Vojvodić, Dojčil. “Le présent narratif perfectif : analyse comparative du serbe et du russe [Сербское и русское настоящее историческое СВ в сопоставительном аспекте]”. [In:] T. Milliariessi (éd.). La relation temps/aspect: approches typologique et contrastive [Collection UL3: travaux et recherches]. Lille: Université Charles-de-Gaulle – Lille 3, 2018, 71–80.
- Žagar, Igor Ž. Zagatnost performativnosti ali kako obljubiti. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.

Извори

- Андрић, Иво. Проклета Авлија [И. Андрић. Сабрана дела, књ. IV]. Београд: Прo-света – Загреб: Младост – Сарајево: Свјетлост – Љубљана: Државна založba Словеније, 1963.
- Андрић, Иво. «Проклятый двор» (перевод Т. Поповой). [В:] Повести и рассказы югославских писателей. Москва: Худож. лит., 1978, 15–87.
- Булгаков, Михаил А. Избранное: Роман «Мастер и Маргарита». Рассказы. Москва: Худож. лит., 1982.
- Булгаков, Михаил. Мајстор и Маргарита (превео М. Чолић) [М. Булгаков. Дела: Четврта књига]. Београд: Народна књига, 1985.
- Вуковић, Чедо. Мртво Дубоко. Сарајево: Свјетлост, 1959.
- Добровић, Анатолиј Б. «Психотерапевт из дома напротив (информација с четириња отступленија)». Знание – сила 2, 1974: 59–61.
- Зола, Емил. Жерминал (превео Д. Матић). Нови Сад: Матица српска – Београд: Рад, 1974.
- Зоља, Емиль. Западня. Жерминаль (перевод Е. Шишмаревой, О. Моисеенко и Н. Немчиновой). Москва: Худож. лит., 1988.
- Исаковић, Антоније. „Погреб“. [У:] А. Исаковић. Приповетке. Београд: Српска књижевна задруга, 1964.

- Исакович, Антоние. «Погребение» (перевод Т. Поповой). [В:] Повести и рассказы югославских писателей. Москва: Худож. лит., 1978, 389–397.
- Лалић, Михаило. Лелејска гора. Београд: Нолит, 1975.
- Лалич, Михаило. Лелейская гора (перевод Т. Вирты). Београд: Нолит, 1977.
- Маринковић, Ранко. Глорија. Београд: Нолит, 1966.
- Маринкович, Ранко. «Глория. Миракль» (перевод Н. Лебедевой и А. Михеевой). [В:] Р. Маринкович. Избранное. Москва: Худож. лит., 1974.
- Михаиловић, Драгослав. „Увеличане слике и досадне мачке“. [У:] Д. Михаиловић. Петријин венац. Београд: Српска књижевна задруга, 1975.
- Михаилович, Драгослав. «Увеличенные фотографии и надоевшие кошки» (перевод О. Кутасовой). [В:] Повести и рассказы югославских писателей. Москва: Худож. лит., 1978, 576–598.
- Новак, Слободан. «Помолимся, подумаем...» (перевод А. Романенко). [В:] Повести и рассказы югославских писателей. Москва: Худож. лит., 1978, 398–402.
- Панова, Вера Ф. Сережа. Москва: Русский язык, 1976.
- Петровић, Растко. Људи говоре. Београд: Народна књига – Алфа, 1996.
- Симонов, Константин М. Живые и мертвые, кн. I. Москва: Советский писатель, 1977.
- Симонов, Константин. Живи и мртви (превео Д. Мишовић). Београд: Нолит, 1962.
- Толстой, Алексей Н. Петр Первый (роман в 3-х кн.). Москва: ОГИЗ – Гос. изд-во худож. лит., 1947.
- Тосић, Добрица. Далеко је сунце [Д. Тосић. Сабрана дела, књ. прва]. Београд: Просвета – Сарајево: Свјетлост, 1966.
- Чосич, Добрица. Солнце далеко (перевод Т. Поповой и А. Романенко). Москва: Изд-во иностранной литературы, 1956.
- Фото Форум: <http://www.photo-forum.net/forum/read.php?f=3&i=328587&t=328539> (15.11.2018).
- Цекова, В. & Т. Захов. Херсилија: Новела за толеранцијата, 2012; https://books.google.rs/books?id=hcX1AwAAQBAJ&pg=PA33&dq=%D0%8D&hl=en&sa=X&ei=po_LU_f6LeeO4gTb84DQAw&redir_esc=y#v=onepage&q=%D0%8D&f=false (15.11.2018).
- Andrić, Ivo. “Przekłete Podwórze” (przełożył J. Wierzbicki). [In:] I. Andrić. Opowiadania o bracie Piotrze. Rozmowa z Goyą. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1977, 17–124.
- Boulgakov, Mikhail. Le Maître et Marguerite (traduit par C. Ligny). Paris: Robert Laffont (Édition Le Livre de Poche), 1968 [1975].
- Buřhakow, Michał. Mistrz i Małgorzata (tłumaczyli I. Lewandowska, W. Dąbrowski). Warszawa: Czytelnik, 1996.
- Dobrović, A[natolij]. Psihoterapeut iz kuće nasuprot (prevela L. Bakarić). Zagreb: Filozofski fakultet – Zavod za lingvistiku, 1977 [= Корпус научног пројекта „Контрастивна анализа савременог руског и хрватског или српског књижевног језика“].
- Novak, Slobodan. „U trećem otajstvu slavnome razmišljat ćemo“. [In:] S. Novak. Tvrdi grad: novele. Zagreb: Zora, 1961.
- Panowa, Wiera. Sierioża (tłumaczyła J. Dziarnowska). Warszawa: Czytelnik, 1986.
- Simonov, Konstantin. Żywi i martwi (przełożył J. Brzęczkowski). Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1984.
- Zola, Emile. Germinal. Paris: Éditions J'ai Lu, 1978.
- Zola, Emil. Germinal (przełożyła K. Dolatowska). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987.

Дојчил П. Војводић

К ВОПРОСУ О ВИДО-ВРЕМЕННОЙ СИНОНИМИИ И МЕТАФОРЕ В СЕРБСКОМ, РУССКОМ И ДРУГИХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

В предлагаемой работе рассматривается в сопоставительном аспекте (на материале сербского, русского и других славянских языков) функционирование морфологически противопоставленных друг другу категорий совершенного (СВ) и несовершенного видов (НСВ) в условиях так называемой конкуренции, соответственно в одном и том же синтаксическом контексте. Отмечается, что использование взаимозамены (конкуренции, синонимии) видов является общей характеристикой славянских языков, и они в этом отношении во многом совпадают, но не все они способны однозначно и в одинаковой степени синтаксически выразить данное противопоставление. Это связано с тем, что одни языки (севернославянские и словенский) пользуются большей свободой взаимозамены видов, в то время как в других (в южнославянских, в том числе и в сербском) эта возможность в некоторых случаях очень ограничена, или даже полностью отсутствует. Обращается внимание на то, что данное явление чаще всего реализуется в формах изъявительного наклонения, в первую очередь, в презентных формах СВ и НСВ, и что НСВ по сравнению с СВ все-таки обладает более широкими возможностями видовой субституции (конкуренции). Рассматривая конкуренцию видов, где СВ и НСВ относительно равноправно взаимозаменяются, автор уделяет внимание и другим сходным явлениям, в первую очередь, нейтрализации видового противопоставления (особенно характерной для русского языка), связанной с транспозицией НСВ, подразумевающей метафорическое расширение семантики и увеличение числа функций НСВ за счет СВ. Подчеркивается, что во всех типах анализируемых примеров решающую роль играет как лексическое значение глаголов и актуализация их видо-временных форм, так и контекст, в котором они употребляются.

Ключевые слова: синонимия (субституция, взаимозамена, конкуренция) СВ и НСВ, видо-временная транспозиция (метафора), видовая нейтрализация, сербский, русский и другие славянские языки, сопоставительный аспект.

Елена В. Горбова

Российский государственный педагогический
университет им А. И. Герцена
Институт иностранных языков
Кафедра романской филологии
elena-gorbova@yandex.ru

УДК 811.161.1'366.58'37

<https://doi.org/10.18485/slavitika.2019.23.1.2>

оригинални научни рад
примљено 10.04.2019.
прихваћено за штампу 16.05.2019.

ДВУХКОМПОНЕНТНАЯ МОДЕЛЬ РУССКОГО ВИДА: ПОЛОЖЕНИЯ, ПРЕДСКАЗАНИЯ, ПОДТВЕРЖДЕНИЯ*

В статье предложена двухкомпонентная модель русского вида, альтернативная традиционной (слово)классифицирующей модели. Первым ее компонентом является морфологический механизм имперфективирующей суффиксации префигированных глаголов, имеющий словоизменительный характер: *рас-кры-ть* – *рас-кры-ва-ть*, однако суженную сферу действия. В качестве второго компонента выступает акциональность (лексический вид) с максимально широкой сферой действия, равной объему глагольного класса. Акциональность (во взаимодействии со значимыми элементами внешнего контекста) обеспечивает функционирование и характеризацию в терминах (им)перфектива моноаспективов и биаспективов, оставшихся за пределами словоизменительного грамматического вида. Кроме того, сформулированы обобщения и предсказания, вытекающие из двухкомпонентной модели, а также предложена их верификация на основе данных литературы.

Ключевые слова: русский язык, вид (аспект), грамматическая категория, теоретическая модель, словоизменение, акциональность, моноаспектив, биаспектив, приставочный перфектив, вторичный имперфектив.

This article proposes a two-component model of the Russian Aspect, as an alternative to the traditional (word)classifying model. The first component of the model is a morphological mechanism of the imperfectivizing suffixation of prefixed verbs that is inflectional (*ras-kry-t*^{IPFV} – *ras-kry-va-t*^{IPFV} ‘disclose, reveal’), but has a narrowed scope of action. The second component of the model is the actionality (lexical aspect) with a maximal scope, equal to the whole verb class. Actionality (in interaction with significant elements of the external context) enables the functioning and perfective/imperfective characterization of mono- and biaspectives, which remain outside of the inflectional grammatical Aspect. In addition, some generalizations and predictions arising from the two-component model are formulated, and their verification based on literature data is proposed.

Key words: Russian, Aspect, grammatical category, theoretic model, inflection, actionality, monoaspective, biaspective, prefixal perfective, secondary imperfective.

* Исследование поддержано грантом РФФИ 19-012-00143 А «Суффиксальная имперфективация приставочных перфективов в современном русском языке».

Научная теория есть просто математическая модель, построенная нами для описания результатов наблюдений: она существует только у нас в голове. Поэтому не имеет смысла спрашивать, что же реально – действительное время или время мнимое. Важно лишь, какое из них более подходит для описания.

Стивен Хокинг. Краткая история времени: От большого взрыва до черных дыр. Москва: Изд-во АСТ, 2018. С. 168.

1. Вводные замечания

Целью данной статьи является представление альтернативной, по отношению к традиционной, представленной, например, в РГ-80 (Шведова (ред.) 2005), модели русского вида, названной вслед за К. Смит, см. (Smith 1991/1997, Смит 1998), двухкомпонентной. Альтернативная модель имеет те же составляющие – аспектуально релевантные (под)классы глагольной лексики, что и традиционная, однако оказывается существенно иной: словоизменительной, с более узкой (чем вся глагольная лексика) сферой действия ее словоизменительного компонента, использующей понятия не только грамматического, но и лексического вида (акциональности), типологически более предсказуемой.

Работа имеет следующую структуру. В разделе 1.1 представлен созданный на основе анализа литературы по русскому виду перечень аспектуально значимых глагольных (под)классов, обнаруживающих различия по отношению к противопоставлению СВ (перфектив) ~ НСВ (имперфектив). В разделе 1.2 дается краткое изложение традиционной модели русского вида как (слово)классифицирующей категории. В разделе 2 приводятся взятые из научной литературы данные о соотношении парных и непарных глаголов. Раздел 3 содержит краткое изложение предлагаемой двухкомпонентной модели вида, грамматическим компонентом которой выступает словоизменительная трактовка оппозиции СВ ~ НСВ. После схематического очерка предлагаемой модели, в разделе 4 формулируются вытекающие из нее предсказания. Раздел 5 посвящен изложению взятых из литературы эмпирических фактов, которые, как представляется, служат подтверждением предложенной модели. В заключительном 6-м разделе подводятся итоги и формулируются перспективы.

1.1. Перечень аспектуальных (под)классов русского глагола

Начнем с обзора аспектуально охарактеризованных в терминах известной дихотомии СВ (перфектив) ~ НСВ (имперфектив) (под)классов русских глаголов.

1. Непроизводные глаголы (симплексы; определение см. в (Plungjan 2017: 171)): *спать, стоять, молчать, вертеть, купить, дать, пасть*; в большинстве случаев эти глаголы функционируют как НСВ₁¹, но есть немногочислен-

¹ Индексы у обозначений СВ и НСВ приводятся в соответствии с принятыми (Горбова 2017б).

ные СВ₁, а также СВ/НСВ; т. е. симплексы – это моноаспективы ((im)perfectiva tantum) и биаспективы (двувидовые глаголы).

2. Приставочные перфективы – глаголы с одним префиксом: *переспать, простоять, отмолчаться, отвертеть, закупить, продать*; т. е. это «вторичные перфективы», условно обозначаемые как СВ₂; образуемые в результате множественной префиксации «полиперфективы» типа *пере-за-пис-ыва-ть* в этот класс не включены; описание алгоритма множественной префиксации см. в (Татевосов 2009, 2013, 2015).

3. Вторичные имперфективы (НСВ₂) как результат вторичной имперфективации: *пересыпать* (всю последнюю неделю), *простаивать* (каждый раз в очереди по несколько часов), *отмалчиваться, отверчивать, закупать, продавать* (приведены формы НСВ₂ от данных в предыдущем пункте СВ₂).

4. Imperfectiva tantum (моноаспективы) различных морфологических типов (как производные, так и непроизводные): *спать, негодовать*; частично пересекаются с классом 1.

5. Perfectiva tantum (моноаспективы) различных морфологических типов: *лечь, очутиться*; частично пересекаются с классом 1.

6. Биаспективы (двувидовые глаголы) различных морфологических типов: *женить, акцентировать*; частично пересекаются с классом 1.

7. «Аспектуально неустойчивые» и «полуторавидовые» глаголы (термины Н. В. Перцова (Перцов 2001) и И. Б. Иткина (Иткин 2014)) различных морфологических типов: *разнообразить, образовать* и *полонить, стяжать*; частично пересекаются с классом 1².

1.2. Традиционная модель русского вида

Традиционной будем считать модель, представленную в РГ-80. Ее можно свести к следующим основным положениям.

Сфера действия категории максимально широка – вся глагольная лексика языка, ср.: «[к]атегорией вида охватываются все глаголы» (Там же: 583).

Русский вид – (слово)классифицирующая категория, ср.: «видовая пара – это противопоставление разных глаголов, находящихся между собой в отношении словообразовательной мотивации»; «[к]атегория вида является категорией не-словоизменяемой» (Там же: 584).

Помимо периферийных супплетивных пар типа *говорить – сказать*, выделяются два основных типа видовых пар: 1) формируемые путем (префиксальной) перфективации (*делать – сделать*) и 2) формируемые путем (суффиксальной) имперфективации (*переписать – переписывать*) (Там же: 585).

Признается, что у части русских глаголов нет видовых показателей, ср.: «есть глаголы, у которых значение вида никак формально не выражено, оно может быть

² Диахронически неустойчивы, отмечаются колебания в диапазоне от полной моноаспективности к равновесной биаспективности. Хорошей иллюстрацией такой варибельности и развития является глагол *лечь*, диахронический портрет которого представлен в (Plungjan 2017).

установлено только по общему смыслу высказывания... Такие глаголы называются *двувидовыми*» (Там же) (здесь используется синонимичный термин *биаспективы*).

Признается, что поскольку «[к]атегория вида охватывает все глаголы, но не все глаголы формируют видовые пары», имеются несоотносительные по виду глаголы (Там же: 584); т. е. (im)perfectiva tantum, или моноаспективы: *спать, соснуть*.

Глаголами perfectiva tantum в рамках традиционной модели являются, в основном, приставочные или суффиксальные дериваты (*закричать, крикнуть*).

Для обсуждения возможностей двух теоретических моделей русского вида – традиционной и альтернативной – полезно оценить представленность соотносительных и несоотносительных по виду глаголов, чему будет посвящен раздел 2.

2. «Удельный вес» моно- и биаспективов

Для оценки занимаемого моно- и биаспективами места в глагольной лексике возьмем данные из трех публикаций – (Мучник 1971; Перцов 2001; Андросюк 2015).

Источником материала для исследования (Мучник 1971) явился словарь Д. Н. Ушакова, «а также разнообразные факты литературного языка разных жанров» (Мучник 1971: 112). Объем проанализированного материала составил около 9 тысяч глаголов (Там же).

И. П. Мучник выделяет 3 группы глаголов:

1. Парные глаголы («глаголы, образующие соотносительные видовые корреляции» (Мучник 1971: 112); важно отметить, что в их число не входят пары, образованные приставочной перфективацией) – 64%.

2. Биаспективы («глаголы, выступающие в различных видовых значениях, но не обладающие морфологическими средствами для обнаружения во всех случаях видовых различий» (Там же)) – 5%.

3. Моноаспективы («глаголы, не образующие соотносительных видовых корреляций: а) только совершенного вида: *очутился, возгордился*; б) только несовершенного вида: *вращался, бездействовал*» (Там же)) – 31%.

Итак, несколько огрубляя, по данным (Мучник 1971) парные и непарные (суммарно моно- и биаспективы) русские глаголы находятся в соотношении 2 к 1 (64% против 36%).

Обратимся к данным из работы (Перцов 2001). Источником материала в этом случае послужил словарь А. А. Зализняка (Зализняк 1977). Для исследования, как указывает автор, использовалась программная среда STARLING С. А. Старостина, с помощью которой была создана база данных. Из 97333 записей в базе данных оказалось 27697 глаголов (28,46% от общего числа записей), из которых:

соотносительных по виду (без префиксальных пар) : 61,34% от всех глаголов;

двувидовых глаголов (биаспективы) : 3,15% от всех глаголов;

одновидовых глаголов (моноаспективы) : 35,51% от всех глаголов (Перцов 2001: 132).

Таким образом, на другом источнике языкового материала и с другой величиной выборки (не 9, а почти 28 тысяч глаголов) был получен близкий по соотношению парных и непарных глаголов результат: 61,34% на 38,66% (впрочем, со сдвигом на три процентных пункта в пользу непарных).

Полученные данные послужили основанием для следующего заявления: «В классической литературе можно встретить утверждение о «сплошной парности» русского глагола (см., например, (Пешковский 1956: 106). <...> Если не рассматривать префиксальные пары в качестве нормальных видовых, придется признать его полную несостоятельность...» (Перцов 2001: 132).

Примечательно и то, что по причине значительности доли одновидовых глаголов, по критерию «коррелятивность» («наличие (почти) у всех единиц коррелятов / наличие большого числа единиц без коррелятов» (Перцов 2001: 132)) русский вид характеризуется автором как словообразовательная (а не словоизменительная) категория (Там же).

В работе (Андросюк 2015), посвященной изучению функционирования биаспективов³ в современном русском языке и основанной на материалах Национального корпуса русского языка (<http://www.ruscorpora.ru>), а также языка Интернета (Яндекс и Рамблер), вопрос о доле биаспективов среди русских глаголов не ставится. Однако это исследование предоставляет нам данные о количестве биаспективов в абсолютных цифрах и их распределении по двум классам: славянским по происхождению и заимствованным глаголам. Из общего количества в 1028 единиц (Андросюк 2015: 33) 65 биаспективов (6% от общего количества) были охарактеризованы как славянские (Там же: 22), и более 1000 – как заимствованные (Там же: 27). Кроме того, к значимым выводам относятся следующие положения. Во-первых, о «разной степени двувидовости: одни более тяготеют к СВ, другие – к НСВ, и только некоторые употребляются одинаково часто в обоих видах»⁴ (Там же: 33). Во-вторых, о том, что «класс двувидовых глаголов в целом не сокращается» (Там же), поскольку переход глаголов из класса биаспективов в класс моноаспективов происходит существенно более медленными темпами (всего 16 из составленного с учетом мнения ряда словарей перечня в 1028 единиц), чем пополнение класса биаспективов за счет неперфективирующей, сохраняющей видовую амбивалентность, префиксации (*переквалифицировать*, *децентрализовать*, *дооборудовать* и др.) (Там же).

³ Биаспективы в (Андросюк 2015) включают в себя «полуторавидовые» глаголы И. Б. Иткина (Иткин 2014) и «аспектуально нестабильные» глаголы Н. В. Перцова (Перцов 2001: 122). То есть это весь спектр непарных глаголов, способных хотя бы в части своей парадигмы функционировать и как СВ, и как НСВ, но не (im)perfectiva tantum (моноаспективы). Изучение вопроса о преобладании перфективных или имперфективных употреблений таких глаголов применительно к каждому из них и явилось предметом исследования Н. В. Андросюк.

⁴ Собственно, введенное И. Б. Иткиным в (Иткин 2014) понятие полуторавидовых глаголов апеллирует именно к таким случаям – с неодинаковой для разных словоформ в парадигме предпочтительностью их употребления как перфектива или имперфектива.

3. Двухкомпонентная модель описания вида русского глагола

Данная модель является альтернативой традиционной модели, описанной в разделе 1.1. Совершенно ожидаемо она «собирается» из тех же компонентов, т. е. тех же (под)классов русской глагольной лексики. Однако она обнаруживает серьезные отличия от традиционной (слово)классифицирующей модели. Кроме того, двухкомпонентная модель позволяет, как мы постараемся показать, сформулировать верифицируемые предсказания. В разделе 5 мы, по возможности кратко, остановимся на каждом из этих положений.

3.1. Общая характеристика двухкомпонентной модели русского вида

Предлагаемая альтернативная модель русского вида является двухкомпонентной в смысле (Smith 1991/1997, Смит 1998). Один из ее компонентов (главный) – имеет словоизменительный характер. Он основан на морфологическом механизме суффиксации и обладает сферой действия, не охватывающей все глаголы. Второй – это акциональность глагольной лексики, или лексический вид, характеризующий глаголы в терминах состояний, (не)предельных процессов, событий и т. под., с максимально широкой сферой действия. Первый компонент принадлежит области явной грамматики (имеет показатели) и является основным. Именно он обеспечивает русскому виду характер грамматической словоизменительной категории. Второй относится к области скрытой грамматики (не имеет показателей), однако значим для категорий грамматики явной, а также оказывается очень существенным фактором для аспектуальной характеристики по (им)перфективности для глаголов, остающихся за пределами сферы действия первого компонента – словоизменительного вида.

Как уже было сказано, сфера действия вида как словоизменения в предлагаемой модели оказывается более узкой, чем в традиционной модели вида. Словоизменением охвачены исключительно приставочные перфективы (класс 2 из раздела 1.1) и образованные от них суффиксацией (показатели *-(и/ы/е)ва-*, реже *-а-*) вторичные имперфективы (класс 3 из раздела 1.1): $СВ_2 \sim НСВ_2$. То есть это случаи типа *от-кры-ть* ($СВ_2$) ~ *от-кры-ва-ть* ($НСВ_2$); *при-от-кры-ть* (полиперфектив) ~ *при-от-кры-ва-ть* ($НСВ_2$).

Приставочные перфективы как производные от симплексов (класс 1 из раздела 1.1) дериваты преимущественно являются результатом телисизирующего воздействия префиксов-ограничителей – показателей одной из граммем вторичного аспекта по (Плунгян 2011: 401–402). Поскольку префикс при вторичной имперфективации наследуется от (приставочного) перфектива, лексическая семантика в рамках данного морфологического механизма оказывается не затронутой. При этом суффикс имперфективации вводит в словоформу исключительно грамматическую семантику имперфектива: либо в виде итеративности (многократности), либо дуративности (в окне наблюдения – срединная стадия единичной ситуации, см. (Плунгян 2011: 394)). Таким образом, перфектив и образуемый от него имперфектив признаются аспектуальными формами одной лексемы, а соответствующий морфологический механизм – основным механизмом видообразования.

Принимая во внимание то обстоятельство, что суффиксальная имперфективация регулярна⁵, мы приходим к выводу о том, что в рамках данной сферы действия категория вида – это типичная словоизменительная грамматическая категория, обладающая свойствами обязательности и регулярности.

Вся остальная глагольная лексика, т. е. моноаспективы и биаспективы различной морфосинтаксической и деривационной природы (классы 1 и 4–7 из раздела 1.1), остается за пределами грамматического (словоизменительного) вида. Ее функционирование определяется взаимодействием вида лексического (акциональности) глагольной леммы, т. е. второго компонента модели (см. анализ семантики и акциональности НСВ₁ и НСВ₂ в (Горбова 2015: 25–31), а также (Горбова 2017б: 40–41), с синтагматическим и парадигматическим контекстом, определяющими аспектуальное значение глагола в высказывании (типология контекста из (Горбова 2017а: 28–29)).

3.2. (Под)классы глагольной лексики в рамках обсуждаемой модели

Пройдем еще раз по классам русской глагольной лексики из раздела 1.1, попутно обозначая их место в обсуждаемой теоретической модели.

(Единожды) префигурованные перфективы (класс 2) и вторичные имперфективы (класс 3), формально различаясь отсутствием / наличием суффикса имперфективации, образуют словоизменительную видовую парадигму: *от-мыть*^{CB2} ~ *от-мы-ва-ть*^{НСВ2}. При этом сами префигурованные перфективы (класс 2) по отношению к производящим их симплексам (класс 1), ср. *от-мыть*^{CB2} ← *мыть*^{НСВ1}, *с-делать*^{CB2} ← *делать*^{НСВ1}, *про-дать*^{CB2} ← *дать*^{CB1}, являются самостоятельными производными леммами, результатом словообразования.

Биаспективы (классы 6 и часть класса 1; по (Андросюк 2015: 33) их 1028, по (Мучник 1971) их доля – 5%, по (Перцов 2001) – 3,15%) рассматриваются в предлагаемой модели не как периферия, а как норма и аналог глагольной лексики видового языка с типично словоизменительным видом (испанский, английский) или невидового языка (немецкий). К ним примыкают (у некоторых авторов, как в (Андросюк 2015), – с ними пересекаются) так называемые «полуторавидовые» (Иткин 2014) и «аспектуально нестабильные» (Перцов 2001: 122) глаголы (класс 7).

Моноаспективы (классы 4 и 5, частично класс 1; напомним, что по (Мучник 1971) их доля – 31%, по (Перцов 2001) – 35,51%) отличаются от биаспективов тем, что демонстрируют устойчивые предпочтения глаголов к (им)перфективности, предпочтительно обусловленные их акциональностью (лексическим видом): ситуации, концептуализованные как события, тяготеют к перфективности; а концептуализованные как состояния или неопределенные процессы, – к имперфективности.

Положение моноаспективов остается стабильным до тех пор, пока не включается механизм: а) префигурования, б) последующей суффиксальной имперфективации (*говори-ть*^{НСВ1} → *про-говорить*^{CB2} → *про-говар-ива-ть*^{НСВ2}).

⁵ С уровнем регулярности от 81 до 97% по данным анализа имперфективированности *про-* и *у-*перфективов, см. (Горбова 2019).

В этом смысле показательно поведение заимствованных глаголов на *-и(зи)ровать*: для них возможно движение от статуса моно- или биаспектива к образованию полной видовой парадигмы, например: *информирова-ть* → *проинформирова-ть*^{CB2} → *проинформиров-ыва-ть*^{HCБ2}, см. (1).

(1) *Надоела. Сказанула... Я умоляю тебя приходить сюда почаще и проинформировывать нас о каждой стадии ее болезни.* (<http://usagi-chan.narod.ru/gb/106>)

Рассмотрим моноаспективы по отдельности. Функционально определенный класс *imperfectiva tantum* (класс 4) в большинстве своем, по-видимому, конституируется симплексами (класс 1), которым по тем или иным причинам не свойственна биаспектуальность (*иметь, жить*), а также частью отыменных образований (*белить, белесть, учительствовать, безобразничать*).

Столь же функционально определенный класс *perfectiva tantum* (класс 5), с единичными симплексами из класса 1 (*лечь*), в основном конституируется дериватами-семельфактивами (с суффиксами *-ну-*, *-ану-*: *прыг-ну-ть, руб-ану-ть*), а также некоторыми отыменными образованиями (*про-шляп-и-ть* ← *шляпа, у-вол-и-ть* ← *воля*).

К этому же функциональному классу относятся полиперфективы типа *на-от-кры-ва-ть* (← *от-кры-ва-ть*^{HCБ2}), т. е. глаголы, явившиеся результатом реализации множественной префиксации и не допускающие третичной имперфективации (о запрете на нее см. (Татовосов 2009, 2013, 2015)). Имеется в виду невозможность образования **на-от-кры-вы-ва-ть*^{HCБ3} ← *на-от-кры-ва-ть*. Данные о количестве таких принципиально не имперфективируемых перфективов в русистике на данный момент отсутствуют, что, очевидно, объясняется тем, что сам запрет на третичную имперфективацию, равно как и алгоритмы множественной префиксации, были сформулированы всего десять лет назад. Отметим также, что перфективы, явившиеся результатом множественной префиксации, практически не представлены в словарях, поскольку являются низкочастотными, конструируемыми в процессе порождения речи, единицами.

4. Обобщения и предсказания двухкомпонентной модели вида русского глагола

Поскольку одна теоретическая модель получает преимущества перед другой (другими) только в том случае, если обладает лучшими возможностями делать предсказания относительно функционирования моделируемого объекта (ср.: «всякое теоретическое положение... может быть первоначально выдвинуто из эстетических или метафизических соображений, но затем должно пройти реальную проверку – позволяет ли оно делать предсказания, согласующиеся с наблюдениями» (Хокинг 2018: 165)), перейдем к изложению обобщений и предсказаний двухкомпонентной модели вида. Следующим этапом будет сравнение сделанных утверждений (предсказаний) с наблюдениями над языковым материалом (раздел 5).

(1) В силу известного в общей морфологии более высокого положения суффикса по отношению к префиксу в иерархии конфигов, см. (Мельчук 2001: 171), ожидаемым будет преимущество суффиксального форманта по сравнению с префиксальным при формообразовании в области аспекта (вида), что находит

отражение в большей регулярности суффиксального показателя и, следовательно, в его большей предрасположенности к формированию словоизменительной грамматической категории при достаточном уровне грамматикализации; одновременно ожидается меньшее семантическое варьирование аспектуальных форм, образованных суффиксацией, по сравнению с образованными префиксацией (шире – при участии превербов в смысле (Аркадьев 2015: 16–17)).

(2) Глагольная префиксация, изначально возникающая как средство лексической (модифицирующей лексическую семантику) деривации (часто – на основе пространственных значений), не может обладать и не обладает регулярностью ни со стороны формы, ни со стороны содержания (в силу множественности используемых префиксов, обладающих собственной семантикой) и не ведет: а) к обязательной телисизации префигированного деривата (возникновения акционального значения соотнесенности с пределом); б) к обязательной перфективации деривата как результата грамматикализации телисизации; в) к обязательному образованию грамматического противопоставления деривационно связанных симплекса и образованного от него префиксального (превербного) деривата.

(3) При контактном взаимодействии языков глагольная префиксация может быть заимствована языком-реципиентом, однако при этом ожидается следующее: а) в языке-реципиенте префиксация будет обладать более низким уровнем грамматикализации по сравнению с языком-донором; б) заимствование префиксации (как исходно словообразовательного явления) в общем случае не зависит от заимствования суффиксальных аспектуальных механизмов, в силу чего при наличии в языке-доноре обоих морфологических механизмов каждый из них может заимствоваться отдельно, изолированно от другого.

(4) При наличии в языке высокограмматикализованных суффиксальных дериватов, то есть образований, получивших статус аспектуальных глагольных форм, непродеривированная глагольная лексика языка (глаголы-симплексы), а также префиксальные глагольные образования, по тем или иным причинам не подвергшиеся суффиксальному видообразованию, функционируют в высказывании в соответствии со своими акциональными свойствами; префигированные (превербные) глаголы при этом склонны интерпретироваться (но не обязательно делают это) как соотнесенные с пределом, поскольку префиксы (превербы) тяготеют к реализации функции телисизаторов (в первую очередь при взаимодействии с глаголами движения).

5. Эмпирические подтверждения для предсказаний двухкомпонентной модели вида

Ниже будут приведены некоторые факты и высказывания, служащие подтверждением сформулированным в разделе 4 положениям (1)–(4).

5.1. Верификация положения о преимуществе суффиксального форманта над префиксальным при синтетическом видообразовании

Верификации положения (1) служат, в частности, следующие наблюдения над индуцированными контактными влияниями изменениями в области выраже-

ния видовых значений как в славянских языках под воздействием либо языков с иным видом – не «славянского типа» по Э. Далю (Dahl 1985), либо невидовых языков, так и с противоположным воздействием.

В (Breu, Pila, Scholze 2017), исследовании о контактных процессах в области вида в славянских микроязыках под воздействием доминантных романских или германских языков, находим следующее свидетельство: «В исследуемых славянских микроязыках в Италии (молизко-славянском, резьянском. – Е.Г.), видовые пары предельных глаголов, заимствованных из романских языковых разновидностей, образуются исключительно с помощью суффиксов: в процессе заимствования итальянские глаголы сначала интегрируются в СВ, а для последующего образования соответствующего глагола НСВ служит именно суффиксация, например, в МСЯ (молизко-славянском языке. – Е.Г.): итал. *fermare* > *fermat* СВ ‘остановить’ → *fermivat* НСВ ‘останавливать’» (Ibid.: 63) (относительно интеграции неопредельных глаголов: «[н]епредельные глаголы интегрируются как несоотносительные глаголы НСВ, напр., в МСЯ *posedit* ‘иметь, обладать’ < итал. *possedere* или *pizat* ‘весить’ < итал. *pesare* или же *sumiljat* ‘быть похожим’ < итал. *somigliare*, а в РЕЗ (резьянском. – Е.Г.) *baštet* ‘быть достаточным’ < итал. *bastare*, фриул. *bastâ*. и *somajet* ‘быть похожим’ < итал. *somigliare*, фриул. *someâ*) (Ibid., footnote 12)). Отметим использование для создания видовой парадигмы именно суффиксации, а также акциональное обозначение (предельность / неопредельность) для интеграции симплексов.

В том же исследовании находим еще одно косвенное свидетельство превалирования суффиксального способа кодирования аспекта (вида): «свойства имперфекта и перфекта МСЯ точно соответствуют употреблению имперфекта и перфекта в итальянском языке. Можно сказать, что флективная видовая оппозиция доминирует над деривационной оппозицией НСВ : СВ» (Breu, Pila, Scholze 2017: 68). Упомянутая «флективная видовая оппозиция» использует суффиксальные показатели.

Значимыми представляются также выводы другого авторского коллектива, исследовавшего видообразование заимствованных романских глаголов в резьянском микроязыке: «В отличие от суффиксации, которая является важнейшим способом грамматикализации глагольного вида у романских заимствованных (предельных) глаголов, способствуя образованию коррелята НСВ, префиксация (с противоположной функцией, т.е. создания коррелята СВ) играет весьма незначительную роль в этом процессе» (Benacchio, Steenwijk 2017: 34); «можно сказать, что в резьянском диалекте перфективирующая префиксация предельных глаголов романского происхождения явление редкое» (Ibid.: 35).

Невозможно, впрочем, не упомянуть, что авторы предлагают следующее объяснение полученному результату: «<...> носители резьянского диалекта, видимо, затруднились присоединить к заимствованному глаголу морфологический элемент (префикс), который воспринимался как ‘чуждый’ заимствующей языковой системе, в то время как имперфективирующая суффиксация считалась более приемлемой (возможно, и из-за того, что она напоминает окончания имперфекта территориально близких романских языков)» (Benacchio, Steenwijk 2017: 36). Думается, что можно предложить и иное объяснение: причина отмеченного предпочтения суффиксации кроется в том, что для видообразования

было применено словоизменительное средство – регулярное и не изменяющее лексическую семантику, а не словообразовательное, с высокой вероятностью эту семантику модифицирующее.

Отметим также уже известную славянской аспектологии регулярность суффиксальной имперфективации болгарского языка, подтвержденную в исследовании С. Славковой на материале приставочных делимитативов: «Болгарские глаголы СВ, полученные путем присоединения делимитативного префикса *по-*, также образуют вторичный имперфектив: *седя*^{НСВ} ‘сидеть’ > *поседя*^{СВ} ‘сидеть недолго’ > *посеждам*^{НСВ} ‘сидеть недолго время от времени’; *чета*^{НСВ} ‘читать’ > *почета*^{СВ} ‘читать недолго’ > *почит(в)ам*^{НСВ} ‘читать недолго время от времени’; *работя*^{НСВ} ‘работать’ > *поработя*^{СВ} ‘работать недолго’ > *поработвам*^{НСВ} ‘работать недолго время от времени’ (Slavkova 2017: 202).

В завершении представления фактов, свидетельствующих о лучшей приспособленности суффиксального форманта к роли видообразующего показателя, упомянем мнение еще по крайней мере трех лингвистов, сходящихся в том, что славянский суффикс имперфективации, диахронически первичный, является наиболее регулярным морфологическим показателем. Ср. следующие утверждения: «[I]ate Common Slavic verb stems had the following basic structure: [PREFIX]-[ROOT]-[SUFFIX]» (Dickey 2017: 88); «[с] семантической точки зрения, суффиксы выполняли роль имперфективаторов, т.е. они служили представлению обозначенной глагольной основой ситуации в отвлечении от границ, либо заложенных, либо чисто временных <...>. Эта функция сложилась, видимо, еще в общеславянский период, и это ‘функциональное преемство’ оказалось устойчивым на протяжении всех дальнейших периодов после того, как установилась телисизирующая префиксация» (Wiemer 2017: 232); «[п]о происхождению *падатъ* является древним итеративом по отношению к *пасть*, и, по-видимому, проделал ту же самую семантическую эволюцию, какая была характерна для всех итеративов, постепенно втягивавшихся в сферу вторичных имперфективов от предельных глаголов (как считается, этот процесс завершается как раз к XVIII – началу XIX вв.). В древнерусских памятниках глагол *падати* зафиксирован вполне надежно, и хорошо видно, что древнейшие примеры его употребления (первые фиксации – не позднее XIII века) отчетливо связаны с выражением не столько имперфективности, сколько глагольной множественности» (Plungjan 2017: 177).

Фальсифицируется положение (1) в случае обнаружения преимущества и большей (формальной и семантической) регулярности префиксов над суффиксами при видообразовании.

5.2. Верификация положения о принципиальной нерегулярности префиксального форманта как видового показателя и о необязательности его перфективирующего эффекта

С минимальными комментариями приведем некоторое количество фактов и выводов, сформулированных по результатам исследования приставочной перфективации, предоставив читателю возможность вынести собственные суждения.

«В области морфологии необходимо подчеркнуть еще раз, что для образования видовых пар в современном резьянском микроязыке префиксация не является продуктивной. Как было упомянуто выше, префиксальные глаголы, образующие видовую пару с простым глаголом НСВ, принадлежат, в основном, к исконно славянской лексике» (Breu, Pila, Scholze 2017: 73).

«Префиксы возникли из агглютинации некогда свободных морфем, уточняющих пространственную ориентацию. Эта довольно конкретная семантическая функция во многих языковых семьях превратилась в более абстрактную функцию введения внутреннего предела, т.е. приставки приобрели телесизирующую функцию. Однако в достаточно грамматикализованной системе распространение этой функции сопровождается развитием также и перфективирующей функции, согласно которой приставки приобретают способность обозначать всего лишь внешнее ограничение действия (или состояния). Важно, что перфективация происходит независимо от телесизации или от фокуса на лексически заложенном пределе» (Wiemer 2017: 230).

«[Ф]ункция перфективации, т. е. превращение глагола в терминативный, обозначающий реальное достижение предела, немецким префиксам в целом не свойственна» (Аркадьев 2015: 72); ср. также приведенное в конце раздела 2 свидетельство из (Андросюк 2015: 33) о биаспективном характере префигированных на русской почве заимствованных глаголов типа *переквалифицировать*.

Из исследования видовой системы в резьянском микроязыке (резьянском диалекте словенского языка) в (Venacchio, Steenwijk 2017). О видообразовании славянских глаголов: «[г]лагольные префиксы, помимо того, что превращают глагол НСВ в глагол СВ, в большинстве случаев придают базовой форме определенное лексическое значение, и новый приставочный глагол обязан создать себе партнера с тем же значением посредством т. наз. вторичной имперфективации» (Ibid.: 26); о видообразовании у заимствованных романских глаголов: «[з]аимствованные романские глаголы также проявляют тенденцию к созданию коррелята, т. е. к созданию видовой пары, выражающей СВ и НСВ (количество оставшихся 'неинтегрированными' биаспективных глаголов не столь большое). Однако они прибегают в основном к ... модели суффиксации и только в редких случаях к префиксации. Имеются в виду, естественно, только предельные глаголы, которые принадлежат к вендлеровским классам Accomplishments, Achievements и которые в грамматикализованной видовой славянской системе нуждаются в двух формах для выражения однократного действия, достигшего своего результата, и действия, находящегося в процессе осуществления или многократного действия. Непредельные глаголы (States и Activities), являющиеся *imperfectiva tantum*, такими и остаются. Только в редких случаях (как было замечено выше по поводу исконно славянской лексики) эти глаголы подвергаются префиксации для выражения способов действия (в основном начинательного и делимитативного)» (Ibid.: 33).

Из результатов исследования (Arkadiev 2017): о заимствовании славянских глагольных префиксов в идиш – признается слабая степень грамматикализации: префикс вносит соотнесенность с пределом, но не его достижение, т.е. имеет место телесизация, но не перфективация (Ibid.: 6); на материале цыганских идиомов (в частности, северо-русского, заимствовавшего глагольные префиксы из русского)

– признается факт заимствования русских глагольных префиксов, которые, однако, не стали перфективаторами (Ibid.: 8–9); на материале ливского языка (финно-угорский идиом, длительный контакт с латышским), заимствовавшего глагольные префиксы из латышского – еще меньшая склонность к реализации аспектуальных значений, чем в латышском: их употребление «не приобрело ни систематического характера, ни, в еще меньшей степени, обязательности» (Ibid.: 10).

Более общее утверждение того же автора, сделанное на более широком материале типологически ориентированного исследования: «... в разных языках (и в разные периоды истории одного языка) разные превербы в большей или меньшей степени склонны к «чистой перфективации»» (Аркадьев 2015: 84).

Фальсифицируется положение (2) через обнаружение единого префиксального показателя (набора дополнительно распределенных показателей), в обязательном порядке выполняющего телисизирующую и перфективирующую функцию по отношению к исходным симплексам-имперфективам, и тем самым приобретающего регулярность.

5.3. Верификация положения об автономном заимствовании префиксации и о более низком уровне грамматикализации префиксации в случае параллельного заимствования префиксации и суффиксации

Так же, как и в предыдущем разделе, приведем ряд найденных в литературе свидетельств. Прежде всего, укажем, что взятые из (Arkadiev 2017) факты о заимствованиях префиксов в идиш, ливском и северно-русском цыганском «работают» и для верификации положения (3). Приведем также дополнительные наблюдения и выводы из литературы вопроса.

Истрорумынский язык (балкано-романская подгруппа романской группы) осуществил заимствование из славянских языков (хорватского) не только системы глагольных префиксов, но и суффикса-имперфективатора *-va-*. При этом относительно результирующей системы, см. Таблицу 3 в (Arkadiev 2017: 12), можно утверждать, что она в значительной степени повторяет русскую систему при словоизменительной трактовке вида с суффиксальной морфологией, предложенной в (Горбова 2017б) и выше в разделе 3.

«Подытоживая, можно сказать, что различная роль приставок в доминирующих языках оказала очень серьезное влияние на видовые системы славянских микроязыков, как на формальном, так и на функциональном плане. В двух микроязыках, находящихся под романским влиянием (РЕЗ, МСЯ), префиксация утратила свою продуктивность для образования видовых пар, в то время как в двух микроязыках, находящихся под влиянием немецкого языка, префиксация является также и в заимствованных глаголах важным видовым формантом. Только в микроязыках под романским влиянием флективная оппозиция имперфект : перфект еще играет важную роль, однако только в МСЯ это происходит в полном соответствии с итальянской моделью, в то время как в современном РЕЗ имперфект утратил свои видовые функции в изъявительном наклонении. В инцептивно-статических глаголах преобладание романского видового типа особенно наглядно. Все четыре микроязыка формально сохранили деривационную оппозицию НСВ : СВ, но в ВРЯ (верхнелужицком разговорном языке. –

Е.Г.) влияние приставок немецкого языка вызвало глубокую перестройку функциональной системы вида» (Breu, Pila, Scholze 2017: 80).

Положение (3) фальсифицируется посредством доказательства обязательности совместного заимствования обоих известных аспектуальных механизмов – суффиксации и префиксации при более высокой степени грамматикализации префиксального механизма.

5.4. Верификация положения о функционировании симплексов в соответствии с акциональностью и о необязательности телисизации и перфективации при префигировании

Приведем несколько положений, подтверждающих положение (4).

«В современном языке *pastь* несомненно относится к глаголам СВ, причём принадлежит к небольшому классу непроизводных бесприставочных перфективов (так называемых «перфективных симплексов»), насчитывающих всего около десятка лексем – таких, как *сесть*, *лечь*, *стать*, *дать*, *деть* и нек. др. Симплексы (т.е. глаголы с непроизводной основой, без префиксов и суффиксов) в подавляющем большинстве в современном русском языке имперфективны; перфективные же симплексы являются исторической аномалией, хотя и существуют во всех славянских языках (при этом их список пересекается лишь частично)» (Plungjan 2017: 171).

«И у исконно славянских глаголов можно наблюдать исчезновение некоторых приставочных видовых пар. Например, *gledat* ‘(по)смостреть’ – двувидовой, в то время как *pgledat* выражает однократный способ глагольного действия, в смысле ‘бросить взгляд’. Другой пример: *pisat* ‘(на)писать’ – двувидовой, в то время как *napisat* выражает способ глагольного действия в значении ‘написать слишком много’. В случае двувидового заимствования *lejit* ‘(про)читать’ < итал. диал. *lejje*, приставочных форм вообще нет» (Breu, Pila, Scholze 2017: 66).

О префигированных глаголах в старославянском: «... prefixation does not create aspect pairs like suffixation does, because, although it creates a perfective verb, the original verb stays anaspectual» (Kamphuis 2017: 133).

Возможна также реализация другой, более экономной, стратегии: симплексы реализуются не как моно-, а как биаспективы: «Как глаголы исконно славянской лексики, например, *vidět* ‘(у)видеть’, *čot* ‘(у)слышать’, так и заимствованные глаголы этого класса, например, *kapet* ‘понимать / понять’ < итал. *capire*, фриул. *capî* или *plažät* ‘(по)нравиться’ < фриул. *plasê*, в основном являются двувидовыми» (Breu, Pila, Scholze 2017: 74).

Положение (4) фальсифицируется обнаружением независимости результирующего аспектуального значения глагольного предиката-симплекса на уровне высказывания от его исходной акциональной характеристики, а также фактов обязательности телисизации и перфективации при префиксации глаголов.

6. Итоги и перспективы

В заключение вернемся к такой характеристике предлагаемой двухкомпонентной модели описания категории вида в русском языке, как бóльшая типологическая предсказуемость категории. В этой связи отметим следующее.

Словоизменительный аспект (вид) для общей аспектологии является нормой, в отличие от явно отличающегося от этой нормы «вида славянского типа» по (Dahl 1985), типичным представителем которого является традиционная модель русского вида с ее утверждением о несловоизменительном характере этой категории. Принимая двухкомпонентную модель русского вида, мы получаем более гомогенную картину грамматической организации аспектуальной семантической зоны в языках мира.

Кроме того, заложенная в двухкомпонентной модели зависимость контекстуальных значений глаголов-симплексов, не имеющих специализированных аспектуальных показателей, от акциональности глагола (внутреннего контекста) и граммом времени, таксиса или адвербиалов (внешнего контекста), также является ожидаемым для естественного человеческого языка явлением.

В перспективе возможно более широкое применение двухкомпонентной модели за счет расширения материала до группы славянских языков, реализующих в своей аспектуальной семантической зоне так называемый «вид славянского типа» (по Э. Далю).

Использованная литература

- Андросюк, Наталья В. «Биаспектив и контекст». [В:] Р. Бенаккьо (ред.). Глагольный вид: Грамматическое значение и контекст. Die Welt der Slaven: Sammelbände / Сборники. Bd. 56 (Hrsg. von P. Rehder und I. Smirnov). München – Berlin – Washington/D.C.: Verlag Otto Sagner, 2015, 21–34.
- Аркадьев, Петр М. Ареальная типология префиксального перфектива. Москва: Языки славянской культуры, 2015.
- Горбова, Елена В. «Видообразование русского глагола: префиксация и/или суффиксация?». Вопросы языкознания 1, 2015: 7–37.
- Горбова, Елена В. Грамматическая категория аспекта и контекст. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2017а.
- Горбова, Елена В. «Русское видообразование: словоизменение, словоклассификация или набор квазиграммем? (еще раз о болевых точках русской аспектологии)». Вопросы языкознания 1, 2017б: 24–52.
- Горбова, Елена В. «Имперфективируемость русских приставочных перфективов (на примере *про-* и *у-*глаголов)». Вопросы языкознания 1, 2019: 58–74.
- Зализняк, Андрей А. Грамматический словарь русского языка. Словоизменение. Москва: Русский язык, 1977.
- Иткин, Илья Б. «Можно ли определить вид русского глагола?». [В:] Л. А. Вербицкая (отв. ред). Научное наследие и развитие идей Юрия Сергеевича Маслова. Международная конференция (20–22.11.2014). Тезисы. Сост.: Н. В. Агеева, Е. А. Бабаина, Е. Л.

- Вилинбахова, О. Ю. Чуйкова. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2014, 84–86.
- Мельчук, Игорь А. Курс общей морфологии. Т. 4. Часть пятая: Морфологические знаки. Москва – Вена: Языки славянской культуры, Венский славистический альманах, 2001.
- Мучник, Иосиф П. Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке. Москва: Наука, 1971.
- Перцов, Николай В. Инварианты в русском словоизменении. Москва: Языки русской культуры, 2001.
- Пешковский, Алексей М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва: Учпедгиз, 1956.
- Плунгян, Владимир А. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира. Москва: РГГУ, 2011.
- РГ-1980: Русская грамматика (ред. Н. Ю. Шведова). Москва: Наука, 2005.
- Смит, Карлота С. «Двухкомпонентная теория вида». [В:] М. Ю. Черткова (отв. ред.). Типология вида: проблемы, поиски, решения. Москва: Языки русской культуры, 1998, 404–422.
- Хокинг, Стивен. Краткая история времени: От большого взрыва до черных дыр. Москва: Изд-во АСТ, 2018.
- Arkadiev, Peter M. “Borrowed preverbs and the limits of contact-induced change in aspectual systems”. [In:] Benacchio et al. (eds.) 2017, 1–22.
- Benacchio, Rosanna, Muro, Alessio, Slavkova, Svetlana (eds.). The role of prefixes in the formation of Aspectuality. Issues of grammaticalization. Biblioteca di Studi Slavistici. V. 39. Firenze: Firenze University Press, 2017.
- Benacchio, Rosanna, Steenwijk, Nan. “Грамматикализация глагольного вида в резьянском диалекте: исконно славянская и романская лексика” [In:] Benacchio et al. (eds.) 2017, 23–40.
- Breu, Walter, Pila, Malinka, Scholze, Lenka. “Видовые приставки в языковом контакте (на материале моллизско-славянского, резьянского и верхнелужицкого микроязыков)” [In:] Benacchio et al. (eds.) 2017, 59–84.
- Dahl, Östen. Tense and aspect systems. Oxford: Blackwell, 1985.
- Dickey, Stephen M. “Prefixation in the Rise of Slavic Aspect”. [In:] Benacchio et al. (eds.) 2017, 85–102.
- Kamphuis, Jaap. “The Role of Prefixation in Old Church Slavonic”. [In:] Benacchio et al. (eds.) 2017, 115–136.
- Plungjan, Vladimir A. “К списку двувидовых глаголов в русском языке: история *нать*”. [In:] Benacchio et al. (eds.) 2017, 167–182.
- Slavkova, Svetlana. “Супралексический префикс *по-* в русском и болгарском языках”. [In:] Benacchio et al. (eds.) 2017, 197–218.
- Smith, Carlota. The Parameter of Aspect. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1991, 2nd edition 1997.
- Wiemer, Björn. “О роли приставок и суффиксов на ранних и поздних этапах истории славянского вида”. [In:] Benacchio et al. (eds.) 2017, 219–252.

Јелена В. Горбова

ДВОКОМПОНЕНТНИ МОДЕЛ РУСКОГ ВИДА: ПОСТАВКЕ, ПРОГНОЗЕ, ПОТВРДЕ

Резиме

У раду је на позадини традиционалног – заснованог на класификацији речи – модела руског вида предложен алтернативни теоријски модел за дискусију, назван, по Карлоти Смит, као двокомпонентни модел. За оба модела релевантни су параметри као што су сфера глаголске радње, регуларност (у вези са добро познатом типологијом граматичких категорија – промена речи или класификација речи), морфолошки механизми образовања облика који се користе: суфиксација и префиксација. Важно место у грађењу алтернативног модела заузимају и аспектуално релевантне морфолошке и/или функционалне (под)класе глаголске лексике: симплекси, моноаспективи, биаспективи, префиксални перфективи, секундарни имперфективи, као и секундарни перфективи као резултат вишеструке префиксације. Као ограничење за суфиксалну имперфективизацију прихваћена је забрана терцијарне имперфективизације коју је формулисао Сергеј Г. Татевосов.

Прва (и основна) компонента предложеног теоријског модела јесте морфолошки механизам имперфективно детерминисане суфиксације (у првом реду, једном) префигурираних глагола, који има карактер промене речи: *рас-кры-ть* – *рас-кры-ва-ть*, али сужену сферу радње. Као друга компонента модела користи се акционалност (лексички вид) глаголских лексема, тј. појава из области скривене граматике с максимално широком сфером радње, једнакој обиму глагола као врсте речи. У интеракцији са релевантним елементима спољног контекста акционалност обезбеђује функционисање и карактеризацију терминолошки изражену у (им) перфективу моноаспектива и биаспектива, који се налазе изван граматичког вида заснованог на промени речи.

Поред тога, у раду су формулисана уопштавања и прогнозе које произилазе из двокомпонентног модела руског глагола. Посебан одељак посвећен је верификацији прогноза модела, изведеној на основу података из савремене аспектолошке и контактолошке научне литературе. Формулисани су и услови фалсификовања поставки предложеног теоријског модела. У закључку је дата карактеристика двокомпонентног модела руског вида са становишта опште (типолошки оријентисане) аспектологије. Поред осталог, показано је да предложени теоријски модел анулира питање ексклузивности руског вида као посебног случаја специфичног „вида словенскога типа“ у терминологији О. Дала. Анализа применљивости двокомпонентног модела руског вида на материјалу других словенских језика оцењена је као перспективан приступ.

Кључне речи: руски језик, вид (аспект), граматичка категорија, теоријски модел, промена речи, акционалност, моноаспектив, биаспектив, префиксални перфектив, секундарни имперфектив.

К ПРОБЛЕМЕ ВЫЯВЛЕНИЯ ВИДОВЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ЗНАЧЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С УПОТРЕБЛЕНИЕМ АДВЕРБИАЛОВ

Работа основывается на положении о том, что широкий спектр видовых значений совершенного и несовершенного вида (СВ и НСВ) свойственен не только глаголам (и – шире – вербоидам) как главным носителям аспектуальных значений, но на эти значения могут опосредованно указывать ряд невербоидных частей речи, не имеющих каких-либо формальных аспектуальных показателей. Вместе с тем значение многих из них опосредованно связано с предикатами, нормативно обозначаемых глаголами. К таким неглагольным языковым единицам – носителям имплицитных аспектуальных значений – относятся, в частности, адвербиалы – наречия или группы, образуемые сочетанием предлогов или союзов с существительными. В работе рассматриваются различные типы аспектуальных значений, связанных с употреблением адвербиалов.

Ключевые слова: совершенный вид, несовершенный вид, адвербиал, валентность, глагол, предикат, видовое значение, актуально-длительное значение, итеративное значение, событийное значение.

The article is based on the statement that a great deal of aspectual meanings of the perfective and imperfective aspect is intrinsic not only to verbs, as the main carriers of aspectual meanings, but also to a number of non-verbal parts of speech without any formal aspectual indexes. Meanwhile, the meaning of many of those non-verbal units is indirectly connected with predicates which are normally indicated with verbs. Among those linguistic units with implicit aspectual meanings there are, in particular, adverbials – the adverbs or phrases formed with a combination of prepositions or conjunctions with nouns. The article deals with different aspectual meanings arising in cases when adverbials are used.

Key words: perfective aspect, imperfective aspect, adverbial, valence, verb, predicate, aspectual meaning, actually lasting meaning, iterative meaning, event-trigger meaning.

Как известно, в славянских языках любой глагол не может не быть носителем той или иной видовой грамматической формы. Для семантического анализа существенно то, какие конкретные видовые значения глагола в каждом случае реализуют граммы «СВ» и «НСВ». Следует иметь в виду, что видовые значения проявляют себя в аспектуально однозначном контексте. На уровне парадигматики (например, в словаре) конкретное видовое значение глагола часто не может быть выявлено. На парадигматическом уровне такое значение может быть установлено, если соответствующая видовая форма нормативно используется для выражения видового значения, свойственного семантическому типу предикатов (Булыгина 1982) или акциональному классу (Храковский 2018), к которому относится данный глагол.

Если же подобная согласованность видовой формы с соответствующим ей акциональным классом отсутствует (например, если в словаре в форме НСВ зафиксирован «моментальный» глагол или глагол, заведомо не имеющий акту-

ально-длительного значения), то тогда о конкретном видовом значении глагола нельзя сказать ничего определённого. Такие употребления можно условно уподобить глагольным формам в языках, в которых вообще отсутствует грамматический вид и значение глагола предстаёт в «чистом виде», не отягощённом какой-либо видовой спецификой.

Это же относится не только к глаголам как к главным носителям грамматического видового значения, но и к ряду не вербоидных частей речи, не имеющих каких-либо формальных аспектуальных показателей, однако семантика которых опосредованно связана с предикатами, нормативно обозначаемых глаголами. К таким неглагольным языковым единицам – носителям имплицитных аспектуальных значений – относятся прежде всего отглагольные существительные (ср. (Пчелинцева 2016, Труб 2015))¹, некоторые прилагательные, а также адвербиалы – наречия или группы, образующие сочетания предлогов или союзов с существительными – ср. *по ошибке, по мнению, под влиянием, по совету, в поисках* и т.д. Имеется в виду употребление таких групп в синтаксической функции обстоятельства в отличие от случаев их использования как компонентов именного сказуемого – ср. *быть под влиянием, быть (находиться) под контролем, быть в (постоянных) поисках* и т.д.

Как известно, на уровне синтаксической структуры предложения адвербиал, примыкающий к глаголу, рассматривается как единица, подчинённая глаголу. В то же время с точки зрения логико-семантического представления фразы глагол так или иначе заполняет пассивную семантическую валентность адвербиала, т.е. валентность, которая заполняется словом, синтаксически подчиняющим данный адвербиал, выступая в качестве его семантического актанта (Богуславский 2008). В первую очередь нас будут интересовать различные типы аспектуальных значений, связанные с употреблением адвербиалов, производных от глаголов. Поскольку эти производные единицы соотносятся с той же ситуацией, что и производящий глагол, их семантический тип как правило совпадает с акциональным классом, к которому относится производящий глагол. При этом, в отличие от глаголов, они не являются носителями какого-либо грамматического видового значения. Однако на уровне синтагматики, т.е. будучи употреблены в рамках какого-либо предложения, создающего аспектуально однозначный контекст, они способны указывать на то конкретное видовое значение производящего глагола, которое имеется в виду в рассматриваемой фразе.

Можно выделить по крайней мере два основных типа таких употреблений: адвербиал является предикатом, так или иначе производным от некоторого глагола (**I**) или же адвербиал является самостоятельным полноценным предикатом, валентность которого заполняется глагольным сказуемым (**II**).

I. Адвербиал является альтернативным способом выражения того или иного глагольного предиката. В подобных ситуациях задача анализа состоит в выявлении видового значения глагола, «замаскированного» под адвербиал. Для этого

¹ Как было показано в монографии (Пчелинцева 2016) грамматическое видовое значение очень ограниченно проявляется у русских отглагольных существительных, но охватывает значительное количество существительных украинских и приобретает практически регулярный характер в польском языке.

следует преобразовывать анализируемую фразу в такое синонимичное ей выражение, в котором данный глагольный предикат фигурирует в явном виде. Искомое видовое значение существенно зависит от семантического типа предиката, с которым соотносится адвербиал, а также от видовой формы глагольного сказуемого.

1. Рассмотрим для начала наречие *неправильно*, которое в терминах теории лексических функций (Жолковский, Мельчук 1967) квалифицируется как замена Adv_2 по отношению к глаголу *ошибаться* (т.е. употребление наречия приводит к превращению второго актанта данного предиката в глагольное сказуемое):

- (1) *Он неправильно выбрал средства* = (1а) *Он ошибся в выборе средств*;
 (2) *Он неправильно подвёл баланс* = (2а) *Он ошибся в подведении баланса*

Как видим, в (1а – 2а), в которых значение (1 – 2) представлено более эксплицитно, содержится глагол *ошибаться*, употреблённый в форме СВ. Выбор формы СВ этого глагола в данном случае предопределён формами СВ глаголов *выбирать* в (1) и *подводить* в (2), т.е. видовой формой семантических актантов наречия *неправильно*. При этом в (1 – 2а) речь идёт об однократной завершённой акции, которая квалифицируется как ошибочная.

На глубинном уровне ошибочная деятельность может быть проинтерпретирована посредством структуры ‘вместо P, Q’, в основе которой лежит универсальная формула противопоставительного отрицания ‘не P, а Q’. Важная особенность глагола *ошибаться* состоит в том, что он допускает по крайней мере два альтернативных варианта модели управления его предикатным актантом:

- то ли в виде отглагольного существительного или именной группы в предл. падеже;

- то ли в виде деепричастного оборота.

Реализация первого варианта модели управления делает невозможным конкретное, прямое указание ошибочного действия Q. Адвербиал *неправильно* соотносится с такой формой глагола *ошибаться*, которая допускает только первый вариант модели управления. Поэтому конкретный характер действия Q остаётся не уточнённым. Так, в (1 – 2а) обозначена только цель деятельности, в которой была допущена ошибка (выбор средств, подведение баланса), но никак не конкретное действие, повлёкшее за собой эту ошибку.

В то же время адвербиал *по ошибке* соотносится с формой *ошибаться*, допускающей только второй вариант модели управления. При этом на поверхность выносятся прямое обозначение действия Q:

- (3) *Власти арестовали его по ошибке* = (3а) *Власти ошиблись, арестовав его*;
 (4) *Хочется верить, что гость из прошлого заглянул сюда по ошибке* = (4а) *Хочется верить, что гость из прошлого ошибся, заглянув сюда*.

Рассмотрим ещё ряд адвербиалов типа Adv_2 .

2. (5) *Под его контролем проходило реформирование финансового регулирования* = (5а) *Он контролировал реформирование финансового регулирования*;

(6) *Под его контролем мина была обезврежена прямо в дворцовом парке* = (6а) *Он проконтролировал обезвреживание мины прямо в дворцовом парке*;

(7) В отместку забытая Альдонса показывает рыцарю Дульсинеи обратную сторону жизни (рыцарь везде натывается) = (7а) Забытая Альдонса мстит рыцарю Дульсинеи, показывая ему обратную сторону жизни (рыцарь везде натывается);

(8) В отместку он написал отрицательный отзыв на её книгу = (8а) Он отомстил ей тем, что написал отрицательный отзыв на её книгу

В приведенных примерах (5а), (6а), (7а), (8а) видовая форма предикатов *контролировать*, *мстить* предопределена видовой формой их семантических актантов в (5), (6), (7), (8). В (5а) форма НСВ *контролировал* реализует процессное значение НСВ, характеризующее процесс контроля «изнутри» – в период между его началом и завершением. В (6а) форма СВ *проконтролировал* имеет событийное значение, указывая на завершённый однократный процесс контроля. В (7а) форма НСВ *мстит* употреблена в итеративном значении, указывая на многократные акты мести, в результате которых «рыцарь везде натывается». А в (8а) форма СВ *отомстил* реализует событийное значение.

3. Адвербиал *во избежание* Р предусматривает, что в предложении, в котором он фигурирует, сказуемое обозначает меры, принятые (или которые следует принять), чтобы не имела места ситуация Р, обозначенная подчинённым существительным в род. падеже или соответствующей именной группой. Тем самым данный адвербиал эквивалентен целевому обороту *с целью (чтобы) избежать (избегать)* Р. При этом задача семантического анализа состоит в том, чтобы установить, какая видовая форма глагола (*избежать* или *избегать*) скрывается за адвербиалом. В данном случае противопоставление видовых форм сказуемого маркирует соответственно однократность или же узуальность нереализации ситуации Р.

В пользу первой (однократной) интерпретации свидетельствует употребление глагольного сказуемого в форме СВ:

(9) И тогда наша 21-я армия **была вынуждена** во избежание окружения **отступить** на юг к Десне. Полковник Емышев от огорчения украл двести казённых рублей, но пойманный с поличным **вынужден был их вернуть** и уйти с работы во избежание более серьёзных последствий (НКРЯ).

И наоборот, узуальная интерпретация диагностируется в случае употребления сказуемого в форме НСВ:

(10) Во избежание неприятных ситуаций трансляция с мероприятий Олимпиады **велась** с задержкой в несколько секунд. Во избежание конфликтных ситуаций те, которые сидят в одной камере, **должны как-то совмещаться** друг с другом психологически. Власти Иркутска ежегодно накануне Пасхи **обрабатывали** яйцо воском во избежание его окрашивания, так как у иркутян появилась традиция красить памятник перед церковным праздником (НКРЯ).

В последнем примере форма НСВ *обрабатывали* закономерно подкрепляется оборотом ежегодно накануне Пасхи, который употребим только в сочетании с глаголом НСВ.

Кроме того на неоднократную трактовку указывают предложения, сформулированные в виде правил, инструкций, которые всякий раз следует неукосни-

тельно выполнять. Правила адресуются любому их потенциальному исполнителю, обозначение которого обычно отсутствует:

(11) Во избежание деформации пластмассовых деталей соковыжималки **не мойте их горячей водой и не кладите на горячую плиту**. В течение всего времени консервации дверь шкафа **держат приоткрытой** во избежание появления запаха в камере (НКРЯ).

Примечательно, что при формулировании правил требование употребления сказуемого в форме НСВ не является жестким:

(12) Во избежание отравления **собирать грибы** только в жёсткую проветриваемую тару; *переработать* собранные грибы в день сбора (НКРЯ),

где форма СВ инфинитива переработать, конечно, указывает на многократность.

4. Адвербиал *по словам X-а* соотносится с ранее состоявшимся речевым действием, нормативно обозначаемым глаголом СВ:

(13) По его словам, этого следовало ожидать = (13а) Он сказал, что этого следовало ожидать.

Заметим, что (13) может быть представлено и как (13б) Он говорил, что этого следовало ожидать, которое не исключает и итеративной интерпретации НСВ говорил. Отсюда следует, что (13) не имеет абсолютно однозначной аспектуальной интерпретации. Но такая однозначная интерпретация, очевидно, не была предусмотрена и самим говорящим – автором (13). Естественно, что поиск интерпретации, более точной, чем та, что была задумана говорящим, не должен входить и в задачи семантического анализа.

Это же верно и для адвербиала *по утверждению*, указывающего на ранее состоявшийся акт передачи информации:

(14) *По утверждению* биологов, найденные кости принадлежат крупному оленю = (14а) Биологи утверждают, что найденные кости принадлежат крупному оленю.

При этом речь может идти как об однократном речевом действии (если биологи выступают в качестве единого множественного субъекта утверждения), так и о разных одинаковых утверждениях (если биологи высказывались по отдельности). Особенность адвербиала *по утверждению*, как и соответствующего ему глагола, не имеющего параллельной формы СВ, состоит в указании на то, что переданная информация продолжает сохранять актуальность для говорящего и слушающего или для более широкого круга заинтересованных лиц.

Аналогичным образом с завершёнными актами передачи информации, которые нормативно кодируются глагольными формами СВ, соотносятся адвербиалы типа *по совету*, *по приказу*, *по приглашению*. В терминах ЛФ они классифицируются как замены типа Adv Perf Real, которые указывают на реализацию идеи, требования, содержащихся в значении ключевого слова – совета, приказа, приглашения – о том, что кто-то последовал совету, выполнил приказ, воспользовался приглашением:.

(15) а. В 90-м **по приглашению** Раисы Горбачёвой Хоген побывала в Москве на фестивале Женщины Гамбурга; б. Уоллис **по приглашению** королевы останавливалась в Букингемском дворце; в. Как у нас принято, **по приказу**

Министерства культуры был создан оргкомитет, куда вошли профессор, важные чиновники, начальники; г. Ночью **по приказу** командарма вся наша оборона ушла в порт грузиться на корабль; д. **По совету** мамы я впервые в жизни посмотрела этот прекрасный фильм в чёрно-белом варианте; е. В Кривоколенном переулке ... помещалась редакция первого советского толстого журнала «Красная новь», основанного **по совету** самого Ленина; (НКРЯ).

Тем самым имеется в виду, что ранее состоялся речевой или письменный перформативный акт приглашения, приказа, совета, которым в глубинной структуре нормативно обозначаются глагольными формами СВ в событийном значении: 'Раиса Горбачёва пригласила Хаген в Москву', 'Королева пригласила Уоллис в Букингемский дворец', 'Министерство культуры приказало создать оргкомитет', 'Командарм приказал обороне грузиться на корабль', 'Мама посоветовала дочери посмотреть «17 мгновений весны» в чёрно-белом варианте', 'Ленин посоветовал основать журнал «Красная новь».

Конечно, можно не исключать, что в отличие от приказа, который отдаётся один раз, приглашение или совет могли звучать неоднократно или же имели место в прошлом, находящимся за пределами «времени говорящего» (Апресян 1986). Но на этих возможных альтернативах не заостряет внимания сам говорящий. Более того, они могут быть неизвестны даже ему. Для него важно лишь сообщить, что и приглашение, и приказ, и совет, о которых сообщается впервые, были уже однократно реализованы.

4. Адвербиалы *по-моему, по мнению X-а* отражают ментальное состояние говорящего или другого лица, нормативно обозначаемое путативными глаголами типа *думать, считать, полагать*:

(16) По-моему, он неправ = (16а) Я думаю, что он неправ;

(17) По мнению знатоков, осетровые рыбы утратили свой былой вкус = (17а) Знатоки считают, что осетровые рыбы утратили свой былой вкус.

На ментальное состояние, закономерно обозначаемое формой НСВ *надеяться*, указывает и адвербиал *в надежде*, с той лишь разницей, что в его значение входит дополнительный причинный компонент. При этом субъект надежды кореферентен субъекту действия, обозначенного сказуемым:

(18) В надежде найти защиту для «Известий» я не без труда добился встречи с Чубайсом = (18а) Я не без труда добился встречи с Чубайсом, поскольку надеялся найти защиту для «Известий».

Как видим, видовые формы глагольных сказуемых, к которым примыкают адвербиалы, никак не влияют на аспектуальные свойства предикатов мнения. Для передачи ментальных состояний используются формы НСВ.

5. Адвербиал *под влиянием* в терминах системы ЛФ естественно интерпретировать как замену Adv4 от глагола *влиять*. Этот адвербиал предусматривает, что в качестве глагольного сказуемого, к которому он примыкает, выступает 4-й семантический акт предиката *влиять*. При определённых условиях данный предикат допускает четыре семантических актанта:

1) агент влияния (19а – 19д);

2) объект влияния (19а – 19б);

3) сфера функционирования объекта, испытывающая воздействие агента (19в – 19д);

4) конкретные изменения в сфере функционирования объекта, вызванные воздействием агента.

Важно отметить, что в стандартной модели управления глагола НСВ *влиять* реализация валентности, соответствующей последнему (четвёртому) актанту затруднена. Данная модель предусматривает, что в качестве второго синтаксического актанта, выражаемого предложно-падежной формой на + Нвин., нормативно реализуются несоподчинимые валентности то ли объекта, то ли сферы его функционирования. При этом речь идёт как правило об общих закономерностях, свойственных неререферентным объектам:

(19) а. **Номофобия – боязнь остаться без мобильного телефона** – активно влияет на **жителей развитых стран**, приём чаще женщин, а не мужчин; б. **Немаловажный фактор**, который влияет на **спрос** – удобство предоставления оборудования в аренду; в. **Слишком яркий свет** ... влияет на **смену в организации ритмов сон / бодрствование**; г. **Занятие музыкой** влияет на **скорость и точность работы** нервных клеток; д. **Добавление в диету омега-3 кислот** не влияет на **смертность** и не снижает процент инфарктов. [НКРЯ].

Семантическая специфика предиката *влиять* состоит, в частности, в том, что он указывает на воздействие, которое всегда приводит к какому-то результату. Этим он отличается от глагола *воздействовать*, в значении которого (в отличие от адвербиала *под воздействием*) ничего не сообщается о том, насколько это воздействие результативно. В самом первом приближении различие между значениями этих глаголов может быть представлено следующим образом:

влиять (X, Y) \approx 'Caus {воздействовать (X, Y), P (Y)}', т. е. 'воздействие X-а на Y каузирует P (Y)', где P – изменение, происходящее с Y-ком.

Значение результативности воздействия, описываемое глаголом *влиять*, сохраняется в значениях всех его частеречных производных (ср. S₀ *влияние*, A₁ *влиятельный*, Adv₄ *под влиянием*). В то же время, как было отмечено, у глагола *воздействовать* такое «результативное» приращение возникает только в значении адвербиальной формы Adv₄ *под воздействием*. Поэтому в ряде контекстов эти адвербиалы могут употребляться как синонимы – например, тогда, когда речь идёт о продолжительном воздействии стихийного неуправляемого фактора на лишённые какого-либо сознания элементы природной среды:

(20) **Под воздействием** зимних холодов вода этого озера превращается в лёд, а **под влиянием** летней жары – в соль. ...Нынешнее глобальное потепление вызвано изменениями потоков космических лучей **под влиянием** изменений солнечной активности [НКРЯ].

Подобные ситуации правомерно рассматривать как реализацию непосредственной причинно-следственной зависимости: зимние холода каузируют превращение воды озера в лёд, а летняя жара – в соль, изменение солнечной активности каузирует изменение потоков космических лучей. В глубинных структурах этих примеров реализуется процессное значение имплицитных форм НСВ глаголов *воздействовать*, *влиять*, указывающее на бесконечный процесс результативного воздействия.

Однако в подавляющем большинстве употреблений глагол *влиять*, в отличие от *воздействовать*, описывает не непосредственную, а опосредованную каузацию изменений в объекте, обладающем разумом и сознанием. При этом в качестве промежуточного каузатора выступает ментальная сфера объекта. Семантические функции адвербиала *под влиянием* могут варьироваться в зависимости от типов агента влияния и его объекта, а также от того, является ли описываемое взаимодействие целенаправленным. Выделяются следующие типы взаимодействий:

1) И агент, и объект влияния – это лица или некоторые инстанции. При этом агент X целенаправленно воздействует на ментальную сферу объекта У, в результате чего У самостоятельно принимает решение о переходе на тот или иной вид поведения:

(21) **Под влиянием** московского адвоката Игоря Жигачёва и в сговоре с ним братья решили присвоить огромные суммы денег и имущество своего отца, тем самым лишив младшую дочь г-на Захарова её имущественных прав. **Под влиянием** педагогического таланта Бартеляса Лобачевский вновь увлёкся физико-математическими науками. После смерти родителя Афанасий **под влиянием** и с протекцией шурина – ротмистра князя И.В.Волконского – поступает на военную службу унтер-офицером в гусарский полк 9НКРЯ).

2) Агент X представляет собой некоторый произвольный, в том числе и ментальный фактор, оказывающий нецеленаправленное, но результативное воздействие на ментальную сферу лица или представительной группы лиц У, что приводит к определённым изменениям в дальнейшем функционировании У-ка. Ср., например, влияние учения Маркса на различные политические и экономические круги в период, когда Маркса уже давно не было в живых, а также:

(22) Итак, я читала «Коварство и любовь» и **под влиянием пьесы** была совершено, увлечена и одушевлена ею... Если отвлечься от идеологии, то тот же Степан Бандера пришёл к своим идеям украинского освобождения **под влиянием** тех же факторов: притеснение украинского языка и культуры. Произведение вроде бы закончено, герой умер, но **под влиянием** читательского мнения Артур Конан Дойл оживляет Шерлока Холмса и произведение продолжается (НКРЯ).

В глубинных структурах приведенных примеров фигурируют формы СВ *повлиять*, указывающие на целенаправленную (21) и нецеленаправленную (22) каузацию различных ситуаций. Такие же значения реализуются соответственно в примерах (23 – 24), где форма СВ *повлиять* фигурирует в поверхностной структуре:

(23)...Режиссёр **повлиял на то**, что сценарий, который писали полгода, менялся примерно 30 раз, хотя сами съёмки длились чуть больше месяца. То есть это дед **повлиял на то**, что ты стал художником? (НКРЯ).

Ту же роль могут выполнять и разнообразные факторы – свойства, события, явления:

(24) Его профессионализм **повлиял на то**, что он пошёл в правительство ДНР. В товарищеском матче с Камеруном он сыграл довольно-таки неплохо, и этот косвенный показатель **повлиял на то**, что Алан вышел в стартовом составе. Этот фактор, наверное, **повлиял на то**, что красно-белые до последнего мо-

мента боролись за золото. Не только лето, но и кризис **повлиял на то**, что всё больше москвичей стали ставить квартирные счётчики (НКРЯ).

В других случаях в глубинных структурах фигурирует форма НСВ *влиять* с прототипическим значением итеративной каузации однотипных ситуаций:

(25) Музейная мебель не подвергается искажениям, но мебель из частных собраний, иногда **под влиянием заказчика**, нередко переделывают, трансформируют, чтобы сделать её боле практичной или привлекательной (НКРЯ).

Примечательно, что в данном примере обозначение агента влияния (заказчика) имеет нереферентный статус и вполне может быть употреблено во множественном числе (*заказчиков*). Ведь на самом деле речь идёт о разных возможных заказчиках, в связи с чем противопоставление единственного и множественного числа при их обозначении оказывается нерелевантным.

6. Значение адвербиалов *тайно*, *втайне* в первом приближении может быть описано посредством глагольного предиката *скрывать* (*X, P, Y*), имеющего по крайней мере три семантических актанта:

X – субъект утаивания;

P – ситуация, которая скрывается субъектом;

Y – адресат (лицо или множество лиц), от которого X скрывает P.

Таким образом, *X скрывает P от Y-ка* \approx 'X каузирует то, что Y не знает, что имеет место P'. При этом имеется в виду, что Y – это единоличный или коллективный участник, для которого небезразлично наличие или отсутствие ситуации P. Субъект X прилагает усилия к тому, чтобы Y не узнал о P, поскольку осведомлённость Y-ка о реальном положении дел нежелательна для X-а – например, она может воспрепятствовать достижению той или иной его цели.

Важно отметить, что адресатная валентность, указывающая на участника Y, является синтаксически факультативной. т.е. в терминах классификации валентностей, предложенных в (Апресян 1974) квалифицируется как сильная семантическая и слабая синтаксическая. Если нереализация адресатной валентности не выполняет анафорическую функцию, т.е. не указывает на ранее названного участника Y, то обычно имеется в виду, что Y представляет собой множество лиц.

Значение рассматриваемых адвербиалов соотносится с такими употреблением глагола *скрывать*, которые предусматривают, что:

а) субъект X является обязательным участником утаиваемой ситуации P;

б) субъект X прилагает усилия к тому, чтобы Y не узнал о P в течение всего времени существования P.

Легко видеть, что значение *скрывать* не имеет таких ограничений – ср. *Иван скрыл от Петра, что приехала Анна*, где имеется в виду, что Иван не совпадает с участником утаиваемой ситуации и что он не даёт возможности Петру узнать о приезде Анны уже после того, как этот приезд состоялся.

Таким образом, имплицитные видовые значения рассматриваемых адвербиалов определяются видовыми значениями, которые в разных контекстах принимает имплицитный глагол *скрывать*. Эти видовые значения в свою очередь

коррелируют с видовой формой и семантическим типом предиката сказуемого, обозначающего ситуацию Р. Рассмотрим ряд примеров:

(26) а. Король обратился к матери и **тайно** отвёл её в комнату, которую запер за собою (И.А. Анненский, НКРЯ); б. Он даже рискнул **тайно** прилететь в Москву, чтобы встретиться со Светланой (НКРЯ); в. Она в тот же миг выходит **тайно** из дворца петергофского, садится в простую коляску и господами Орловыми с величайшею поспешностью отвозится в Петербург (А.Т. Болотов, НКРЯ).

В примерах (26) имплицитно реализовано событийное значение СВ *скрывать*, указывающее на завершённый однократный процесс утаивания, синхронный завершённому действию, обозначенному сказуемым. При этом имеется в виду, что благодаря дополнительным усилиям субъекта заинтересованный адресат У не знал ни о действии Р (король отвёл мать в комнату, субъект прилетел в Москву), ни о ситуации, ставшей её результатом (т.е. У не знал, что мать находится в комнате (26а), а субъект – в Москве (26б)). Аналогичным образом в (26в), где однородные сказуемые употреблены в форме настоящего исторического НСВ, имеется в виду, что никто из заинтересованных лиц У не видел, как Екатерина вышла из дворца, затем села в простую карету и т.д., и поэтому пребывают в уверенности, что она продолжает находиться во дворце.

(27) а. Я его с детства знаю, девчонкой даже была в него **тайно** влюблена; б. Был бы у него другой характер, Каринка, наверное, до сих пор **тайно** вздыхала бы по нему (А. Маринина, НКРЯ); в) А мне понравился Генка Шестопапов, тихоня интеллеktуал, видно, парень начитанный, порядочный и **тайно** влюблён в Риту Черкасову (коллективный Форум, НКРЯ); г) **Тайно** грело Сторожева и то, что он был для Наташи благодетелем... (А. Славовский, НКРЯ); д) Колюня имени своего не любил, **втайне** мечтая его поменять и назваться, например, Виктором или Алексеем (А. Варламов, НКРЯ); е) Она ... охотно даже согласилась с предложением братьев, имея **втайне** от них матримониальные цели (А. Азольский, НКРЯ).

В приведенных примерах имплицитные формы НСВ *скрывать* реализованы в значении **занятия**, занимающего «сверхдолгий интервал, не целиком заполненный деятельностью или действиями субъекта, но при этом характеризующий его на всём протяжении этого интервала» (Падучева 1996: 149). Речь идёт о том, что усилия, прилагаемые субъектом, направлены на то, чтобы никто не узнал о его эмоционально-психологическом состоянии влюблённости (27а,б,в), о состоянии удовлетворённости от осознания своего благодетельства (27г), о мечтах поменять своё имя (27д), о целеполагании (27е). При этом усилия субъекта прилагаются столько же времени, сколько длится соответствующее состояние.

(28) а. Во времена фараонов по этим маршрутам **тайно** передвигались контрабандисты (А. Волков, НКРЯ); б. Я потом долго, почти год, буду слышать его весёлый голос, он станет часто звонить из своего детского дома, **тайно** проникая по вечерам в директорский кабинет (А. Моторов, НКРЯ); в. Прежде ... цензоры покидали мир **втайне**, как разведчики или главные инженеры военных заводов... (А. Варламов, НКРЯ); г. Тома развела, что у Василисы есть своя особая еда: в чулане у неё хранился сушёный белый хлеб, нарезанный мелкими кусочками, и Василиса ела его по утрам от всех **втайне** (Л. Улицкая, НКРЯ).

В примерах (28а - 28г) имплицитные формы НСВ *скрывать* употреблены в итеративном значении, указывающем на многократные утаивания контрабандистами своих периодических передвижений (28а), многократных проникновений героя в директорский кабинет (28б). В (28в) упоминаются времена, когда не названные полномочные органы скрывали от общественности смерти цензоров, подобно тому, как не сообщали о смерти разведчиков или главных инженеров военных заводов. В (28г) говорится о постоянных сокрытиях Василисой своих утренних трапез.

(29) Все, кто видел Пушкина вечером 26 января на балу у графини Разумовской, где он **втайне** подыскивал себе секунданта, поразились его весёлости, блистательности, лёгкости (В. Отрощенко, НКРЯ).

В последнем примере имплицитный глагол НСВ *скрывать* употреблён в актуально-длительном значении, поскольку именно это значение НСВ реализует глагольное сказуемое подыскивал второго придаточного предложения. Имеется в виду, что весёлость, блистательность, лёгкость помогли Пушкину скрыть его поиски. Примечательно, что актуально-длительное значение никогда не возникает при эксплицитном употреблении форм НСВ глагола *скрывать* в поверхностной структуре.

8. Одним из производных глагола *искать* является адвербиальный оборот *в поисках*. Он примыкает к группе сказуемого, указывающей на действия, которые предпринимает субъект поиска для того, чтобы найти искомый объект. Тем самым группа сказуемого заполняет такую переменную в значении *искать*, которая всегда остаётся незаполненной при употреблении самого глагола. Ведь при нём могут быть нормативно реализованы только две валентности – субъекта поиска и его объекта, обозначенного прямым дополнением. Но на самом деле в толковании *искать* присутствует по крайней мере четыре переменных, указывающих на субъекта поиска (X), его объекта (Y), конкретные шаги, предпринимаемые субъектом (P) и критерий отбора (Z), необходимый для обнаружения искомого объекта. Употребление обстоятельственного оборота *в поисках* позволяет конкретизировать три первые переменные – ср. примеры из НКРЯ, в которых данный адвербиал фигурирует в прямом, неметафорическом значении (в отличие от оборотов типа *в поисках решения (истины, радостей, смысла жизни...)*):

(30) а. Во время той прогулки он то и дело заходил в магазинчики **в поисках** фляжки для виски ... для любимой жены; б. Мы колесили по городу **в поисках** подходящей квартирki; в. Он стал шарить по столу **в поисках** сигарет (НКРЯ)

Валентность критерия отбора может быть заполнена преимущественно нестандартно (не в соответствии с моделью управления глагола) с помощью прилагательного или причастного оборота при существительном, обозначающем искомый объект – ср. косвенное обозначение данной валентности прилагательным *подходящую* в примере (30б).

На более глубоком уровне представления подобные фразы интерпретируются с помощью целевой конструкции.

Так, (30б) ≈ ‘Мы колесили по городу **чтобы найти** подходящую квартирку’.

Таким образом, во фразах с адвербиалом *в поисках* (как и с глаголом *искать*) всегда имплицитно присутствует инфинитивная форма СВ *найти* (= ‘обнаружить и получить доступ’) в событийном значении.

II. Глагольное сказуемое заполняет валентность адвербиала, который семантически не связан с конкретным глагольным предикатом, но сам является самостоятельным полноценным предикатом, имеющим достаточно абстрактное значение. Это значение указывает на некоторое общее свойство, присущее всем ситуациям, описываемым любым глагольным сказуемым. Между тем во всех ранее рассмотренных примерах семантическая функция адвербиала была другой – при его «посредничестве» предикат глагольного сказуемого опосредованно заполнял валентность предиката, семантическим производным которого является адвербиал.

1. В частности, представляют интерес наречия, отражающие темпоральные характеристики описываемых ситуаций. Характеризуя ситуацию, выражаемую сказуемым, они способны влиять на видовую форму глагола, в ряде случаев предписывая использование только одной из видовых форм. Как известно, существует немало наречий, так или иначе указывающих на частоту осуществления однотипных ситуаций – ср. *часто, нередко, изредка, иногда, постоянно, время от времени, неизменно...* Они однозначно требуют использования глагольных форм НСВ в итеративном значении и абсолютно несовместимы с формами СВ: **часто (изредка, постоянно...) уехал; *иногда (время от времени, неизменно...) уехал...*

Интересно, что в отличие от перечисленных адвербиалов такие наречия как *не раз, много раз, неоднократно, многократно* не сочетаются с глагольными формами НСВ настоящего времени:

(31) *Он не раз (много раз, неоднократно, многократно) сюда приходит.

Между тем они, как и другие аналогичные адвербиалы, безукоризненно сочетаются с такими глаголами в прошедшем и будущем:

(32) Он не раз (много раз, неоднократно, многократно) сюда приходил (будет приходиться).

Как представляется, аномальность (31) объясняется тем, что в отличие от выше перечисленных наречий, адвербиалы, фигурирующие в (31), обозначают заведомо конечное число – число однотипных случаев (здесь – приходов), которые имели место в прошлом или будут иметь место в будущем. Между тем употребление итеративного глагола в форме НСВ настоящего времени нормативно указывает не только на события, которые входят во время говорящего (Апресян 1986) со стороны прошлого, возможно, имеют место в момент речевого акта, но также и те, которые могут или будут повторяться в будущем, не выходящем за пределы времени говорящего. Такое количество однотипных ситуаций, воспринимается как довольно размытое, неопределённое и не может считаться конечным, как это предусмотрено значениями адвербиалов в (31). Таким образом, (31) содержит в себе противоречие, которое и объясняет его аномальность. А в (32) такое противоречие отсутствует, так как в нём речь идёт о конечном количестве однотипных событий, которые происходили **только** в прошлом или будут происходить **только** в будущем.

Примечательно и то, что при употреблении некоторых из этих адвербиалов в контексте будущего времени наряду с глагольными формами НСВ вполне употребимы параллельные формы СВ:

(33) Он не раз (много раз, неоднократно) будет сюда приходить = Он не раз (много раз, неоднократно) сюда придёт.

В то же время в прошедшем времени о такой эквивалентности не может быть и речи:

(34) Он не раз (много раз, неоднократно) сюда приходил, но *Он не раз (много раз, неоднократно) сюда *пришёл*.

Как видим, при употреблении в этих контекстах форм СВ глаголов направленного передвижения в будущем времени данные глаголы приобретают, подобно параллельным формам НСВ, свойство двунаправленности. А в прошедшем времени этого не происходит. Ведь форма СВ прош. *пришёл* указывает на достижение состояния (здесь – локализации субъекта он в месте, о котором идёт речь), которое продолжает сохраняться в обсуждаемом временном отрезке, т.е. он (ещё) не ушёл.

2. Рассмотрим далее ряд наречий, так или иначе отражающих скорость и сроки протекания описываемых действий или процессов. Как было показано в работе (Богуславский, Иомдин 2000), вокабула БЫСТРО содержит две лексемы – БЫСТРО 1 ‘с большой скоростью’ и БЫСТРО 2 ‘за короткий срок’. В то же время вокабула МЕДЛЕННО состоит из одной лексиемы МЕДЛЕННО ‘с малой скоростью’ – ср. толкование, сопоставленное в цитируемой работе данному наречию:

Медленно X-овать ≈ ‘последовательные фазы процесса или действия X следуют друг за другом через большие промежутки времени’.

Прототипическими контекстами БЫСТРО 1 и МЕДЛЕННО являются конструкции с глаголами НСВ.

В сочетании с глагольными формами НСВ прошедшего времени, обозначающими процессуальные действия или процессы, наречия медленно, быстро характеризуют соответствующий процесс «изнутри» (т.е. согласно синхронной временной позиции наблюдателя (Падучева 1997: 256)), указывая соответственно на низкую или высокую скорость его протекания:

(35) Он медленно (быстро) шёл; Он медленно (быстро) перебирал клавиши; Чайник медленно (быстро) закипал

В сочетании с итеративным глаголом в настоящем времени эти же наречия указывают на свойство:

(36) Он медленно (быстро) ходит; Он быстро читает с листа (как позитивная характеристика профессионального музыканта); Электрические чайники медленно закипают.

Прототипическими контекстами для БЫСТРО 2 служат конструкции с глаголами СВ. БЫСТРО 2 указывает на короткий срок, за который завершённое действие или процесс достигли цели или предела (т.е. в соответствии с ретроспективной позицией наблюдателя (Падучева 1997: 256)). При этом глагольные формы СВ имеют событийное значение завершённого действия или процесса:

(37) Он быстро оделся; Иван быстро доехал до центра; Чайник быстро закипел.

Аналогичную функцию выполняет и наречие *мгновенно*, указывающее на сверхкороткий срок:

(38) Он встретил ... беспомощный взгляд триумфатора и *мгновенно* сообразил, что надо пощадить народного избранника (НКРЯ),

где речь идёт о сверхкратком сроке получения ментального результата мыслительного процесса.

В сочетании с глагольными формами НСВ настоящего времени *мгновенно* представляет сверхскоростное достижение предела или результата как свойство субъекта. Ср. (39), где этот эффект возникает благодаря сочетанию *мгновенно* с формой НСВ ментального предиката настоящего времени с заблокированной пропозициональной валентностью:

(39) Он *мгновенно* соображает.

Данные конструкции могут использоваться и для обозначения событий, происшедших через короткий или минимальный интервал после точки отсчёта:

(40) *Скорая помощь*» быстро приехала;

(41) Когда началась гитлеровская агрессия в Европе, Дания *мгновенно* капитулировала (НКРЯ).

Подобная интерпретация возникает тогда, когда точка отсчёта так или иначе выражена. В (40) она подразумевается – ведь скорая помощь может приехать только после её вызова. А в (41) точка отсчёта эксплицирована указанием на начало гитлеровской агрессии в Европе.

Подобно тому, как с лексемой БЫСТРО 1 соотносится лексема БЫСТРО 2, с наречием МЕДЛЕННО соотносится наречие ДОЛГО, которое как и МЕДЛЕННО, сочетается лишь с глагольными формами НСВ. Как и БЫСТРО 2, ДОЛГО характеризует завершённый процесс или действие, указывая однако на их длительное протекание:

(42) Чайник долго закипал; Он долго брился.

Но в отличие от МЕДЛЕННО, ДОЛГО может характеризовать также прекратившиеся состояния и однородные некантованные действия или процессы:

(43) Она долго сидела у окна; Квартира долго пользовалась странной репутацией; Он долго бродил по улицам.

Конструкции типа ДОЛГО НЕ Р описывают специфику постепенного наступления ожидаемой желательной ситуации Р. При этом фиксируется некоторое отклонение от нормы – срок, реально потребовавшийся для наступления Р, превысил временной интервал, который согласно определённым общепринятым представлениям нормативно достаточен для наступления Р. На глубинном уровне такие структуры естественно интерпретировать посредством конструкции с противопоставительным отрицанием:

(44) *Скорая помощь долго не приезжала; Он долго не звонил* ≈ ‘Скорая помощь приехала (Он позвонил) не через нормативно ожидаемый временной интервал, а через интервал, существенно больший нормативного’.

Существенно, что на глубинном уровне поверхностным формам НСВ (*не приезжала, не звонил*) соответствуют утвердительные формы СВ в событийном значении – ‘приехала’, ‘позвонил’.

Аналогичным образом интерпретируются предложения, описывающие достижение желательного Р как результата немонотонных процессов, содержащих

латентный период (Богуславский, Иомдин 2000), который предшествует реально наблюдаемым изменениям, ведущим к Р. Примечательно, что утвердительные и отрицательные предложения с предикатами, обозначающими такие процессы, квазисинонимичны – ср. (В. Апресян, Шмелёв 2018). Так, фраза (45а) *Чайник долго закипал* прагматически эквивалентна (45б) *Чайник долго не закипал*. Но на семантическом уровне между ними можно увидеть некоторое различие:

(45а) ≈ ‘Чайник закипел не через нормативно ожидаемый временной интервал, а через интервал, существенно больший нормативного’, тогда как

(45б) ≈ ‘Чайник начал кипеть не через нормативно ожидаемый временной интервал, а через интервал, существенно больший нормативного’.

Как видим, в (45а) и (45б) речь идёт о разных реальных и нормативных временных интервалах. В (45а) имеются в виду интервалы, которые охватывают весь процесс закипания чайника, а в (45б) – интервалы, которые охватывают только латентный, подготовительный период этого процесса.

Разумеется, можно привести ещё немало свидетельств нетривиального взаимодействия адвербиалов с аспектуальными свойствами глагольных предикатов. В то же время представляется, что и рассмотренный материал служит достаточным аргументом в пользу дальнейших исследований подобных взаимодействий.

Использованная литература

- Апресян, Валентина Ю., Шмелев, Алексей Д. Парадокс долго (не) закипающего чайника // *La relation temps / aspect: approches typologique et contrastive*. Tatiana Milliaressi (Éd.) Université Charles-de-Gaulle – Lille 3. Collection UL3 Travaux et Recherches, P. 419 – 423, 2018.
- Апресян, Юрий Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М.: Наука, 1974.
- Апресян, Юрий Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира [В:] Семиотика и информатика. – М., – Вып. 28. – С. 5 – 33, 1986.
- Богуславский, Игорь М. Сфера действия лексических единиц. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996.
- Богуславский, Игорь М. Между истиной и ложью: адвербиалы в контексте снятой утвердительности [В:] Логический анализ языка. Между ложью и фантазией. Отв. ред. Н.Д.Арутюнова – М.: Издательство «Индрик», С. 67 – 77, 2008.
- Богуславский, Игорь М., Иомдин, Леонид Л. Семантика медленности [В:] Слово в тексте и в словаре. Сборник статей к семидесятилетию академика Ю.Д. Апресяна. Иомдин Л.Л., Крысин Л.П. (ред.). М.: С. 52 – 60, 2000.
- Булыгина, Татьяна В. К построению типологии предикатов в русском языке [В:] Семантические типы предикатов. – М., 1982.
- Жолковский Александр, К., Мельчук Игорь, А. О семантическом синтезе [В:] Проблемы кибернетики. Вып. N 19.– М., Наука. – С. 177 – 238, 1967.
- Падучева Елена, В. Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. – М.: Языки русской культуры, 1996. -464 стр.

- Падучева Елена, В. *Давно и долго* // Логический анализ языка. Язык и время. Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Т.Е. Янко. – М.: Издательство «Индрик», С. 253 – 266, 1997.
- Пчелинцева Елена, Э. От глагола к имени: аспектуальность в русских, украинских и польских именах действия. – Санкт-Петербург: «НАУКА», 2016.
- Труб Владимир, М. К проблеме интерпретации видовой характеристики отглагольных существительных [В:]
- Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития. Сборник статей V Международной конференции по аспектологии Международного комитета славистов. Киото, 13 – 15 ноября 2015 г, С. 299 – 306.
- Храковский Виктор, С. Реализует ли категория вида идею времени? // *La relation temps / aspect: approches typologique et contrastive*. Tatiana Milliaressi (Éd.) Université Charles-de-Gaulle – Lille 3. Collection UL3 Travaux et Recherches, P.181 – 185, 2018.

Владимир Труб

О ПРОБЛЕМУ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ АСПЕКТУАЛНИХ СВОЈСТАВА АДВЕРБИЈАЛА

Резиме

Рад је заснован на претпоставци да је широки спектар видских значења свршеног и несвршеног вида (СВ и НСВ) својствен не само глаголима (и, шире гледано, вербоидима), као прототипским носиоцима аспектуалних значења, већ да на ова значења посредно може указивати и низ невербоидних врста речи, које не поседују никакве формалне аспектуалне показатеље. Истовремено, значење многих од њих посредно је везано за предикате, који се прототипично изражавају глаголима. У оваква неглаголска језичка средства – носиоце имплицитивних аспектуалних значења – спадају, између осталог, адвербијали – прилози или групе настале спајањем предлога или везника с именицама.

На нивоу синтаксичке структуре реченице адвербијал, који стоји уз глагол, посматра се као јединица која је у зависном односу према глаголу. С друге стране, с тачке гледишта логичко-семантичке репрезентације фразе, глагол на неки начин допуњава пасивну семантичку валенцију адвербијала, односно валенцију која се допуњава речју према којој је адвербијал у синтаксички зависном односу, вршећи тиме улогу његовог семантичког актанта. У раду се проучавају различити типови аспектуалних значења везаних за употребу адвербијала. Издваја се најмање два основна типа употребе:

1. Адвербијал представља алтернативно средство реализације неког глаголског предиката. У оваквим ситуацијама задатак анализе се своди на идентификацију видског значења глагола који се „маскирао“ као адвербијал. С тим у вези потребно је трансформисати анализирану фразу у такав њој синонимичан израз у којем би дати глаголски предикат био представљен експлицитно. Тражено видско значење суштински зависи од семантичког типа предиката који јој одговара, као и од видског облика глаголског предиката.

Као што следи из анализираних грађе, одређени адвербијали могу допуњавати и такве валенцијске позиције глаголског предиката који се корелише са адвербијалом које не могу бити предвидљиве полазећи од стандардног рекурзивног модела одговарајућег глагола у предикату.

Показано је да адвербијали као изведене јединице могу представити најразличитија видска значења њима одговарајућих глагола – актуално-трајно и процесно значење НСВ, хабитуално, значење стања и активности НСВ, као и значење достигнућа СВ. Притом адвербијали

могу указивати и на таква аспектуална значења која не могу бити изражена одговарајућим глаголима у предикату.

II. Глаголски предикат допуњује валенцију адвербијала који семантички није везан за конкретни глаголски предикат, али сам јесте предикат вишег реда у односу на глаголски предикат, те има прилично апстрактно значење. Овде су интересантни прилози који одражавају темпоралне карактеристике описиваних ситуација. Карактеришући ситуацију изражену глаголским предикатом, они су способни да утичу на видски облик глагола, у низу случајева захтевајући коришћење само једног видског облика. У раду је анализиран низ прилога који на овај или онај начин указују на учесталост реализације ситуација које припадају истом типу. Они недвосмислено захтевају коришћење глаголских облика НСВ у итеративном значењу и апсолутно су неспојиви с облицима СВ. У оквиру прилога овог типа издваја се подгрупа средстава која, за разлику од других елемената одговарајуће групе, нису спојива с глаголима НСВ у облику презента. У раду је дато објашњење ове појаве.

Анализиране су такође и семантичке функције прилога који одражавају брзину и дужину вршења описиваних радњи и процеса.

У целини рад оправдава актуелност будућих истраживања аспектуалних својстава адвербијала.

Кључне речи: свршени вид, несвршени вид, адвербијал, валенција, глагол, предикат, видско значење, актуелно-трајно значење, итеративно значење, значење достигнућа.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЛАГОЛОВ СО ЗНАЧЕНИЕМ БЫСТРОГО ДЕЙСТВИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Настоящая статья посвящена семантическому анализу глаголов с семой 'быстро'. В работе представляются возможности грамматикализации данной семы при помощи суффиксов *-ну-*, *-ану-* и префикса *про-*. В цели исследования входит определение семантического отношения между моментальным, одноактным, динамичным (т. е. быстрым) и процессуальным характерами действия.

Ключевые слова: грамматикализация, семельфактив, моментальность, динамичность, процессуальность.

The article is devoted to a semantic analysis of Russian verbs with the seme 'quickly'. It presents varieties of grammaticalization of the given seme by suffixes *-nu-*, *-anu-* and a prefix *pro-*. The study aims to define the semantic relations between momentality, semelfactivity, dynamics (eg. speed) and processuality of actions.

Key words: grammaticalization, semelfactivity, momentality, dynamics, processuality.

Введение

В настоящей статье рассматриваются глаголы, в семантическую зону которых входит сема быстрого проведения действия. В ходе исследования мы пытаемся найти ответ на следующие вопросы:

1. Какими аффиксами сема 'быстро' может грамматикализироваться?
2. С какими семами может сочетаться сема 'быстро' в семантической структуре глаголов?
3. Какая связь между моментальностью и быстрым проведением действия?

Не нуждается в пояснениях, что проявляющаяся в значении некоторых глаголов сема 'быстро' тесно связана с наречием *быстро*, синонимами которого являются *стремительно*, *шибко*, *бурно*, *в темпе*, *быстрыми темпами*, *пулей*, *стрелой*, *вихрем*, *рысью*, *скороговоркой*, *во весь опор*, *во весь дух*, *сломая голову*; *моментально*, *мгновенно*, *вмиг*, *молниеносно*, *мигом*, *в один момент*, *в один миг*, *в одно мгновение*, *в мгновение ока*, *в сжатые сроки*, *в два счета*, *внезапно*, *неожиданно*, *сразу* и т. д. Семантическому описанию данного многозначного наречия посвящены немногочисленные исследования, среди которых можно выделить две работы: (Богуславский, Иомдин 1999) и (Плунгян 2000).

Перед тем как рассмотреть возможности манифестации семы 'быстро' на уровне морфологии, необходимо уделить внимание полисемичной семантике

наречия ‘быстро’. По мнению В. А. Плунгяна можно выделить следующие три основных значения наречия ‘быстро’:

1. Процессное ‘быстро’. Первое значение связано со скоростью, динамичностью, интенсивностью действия. ‘<Процесс Р> протекает с большой скоростью’, т. е. ‘более интенсивно (в единицу времени происходит большее количество Р) по сравнению с нормой’. Ср. *быстро бежать* ‘бежать с большой скоростью’; однако скорость не обязательно связана с движением, ср. *быстро читать, работать, одеваться, соображать, развиваться, учить, ухудшаться, повышаться, гореть* и др.¹ Антонимом *быстро* в этом значении является *медленно* (Плунгян 2000: 212–213).

(1) Потому как в новом климате осенью, зимой и весной температура то и дело скачет через ноль – то плюс, то минус. А это **быстро разрушает** материалы (Юлия Смирнова. Прогнозы специалистов по климату: Уже в этом веке в Поволжье будут расти мандарины // Комсомольская правда, 2014.07.31. НКРЯ²).

2. Результативное ‘быстро’. Второе значение связано с длительностью ситуации: ситуация продолжается меньше ожидаемого срока, результат процесса наступает раньше ожидаемого срока. Данное значение толкуется следующим образом: ‘<Естественное завершение процесса Р> наступило за более короткий (по сравнению с ожидаемым или нормальным) промежуток времени’, ср. *быстро дойти до озера, написать письмо, проверить билеты, найти решение, справиться с задачей, вырасти, разобраться в ситуации* и др. Антонимом *быстро* в этом значении может быть *долго* (Плунгян 2000: 213–214).

(2) Я себя часто ловлю на мысли, что мне ужасно не нравится, что моя дочка так **быстро выросла** и хочется ее задержать в детском девчачьем возрасте подольше ... (Наши дети: Подростки (2004) НКРЯ).

3. Реактивное ‘быстро’: Третье значение связано со скоростью ответной реакции субъекта. Наречием *быстро* оценивается не длительность протекания ситуации как таковая, а длительность промежутка времени между ситуацией А и ситуацией Б. При этом ситуация А является прямой или косвенной причиной ситуации Б. Например: *он быстро пришел на помощь* – ситуация Б; *его позвали на помощь* – ситуация А. Другие примеры: *быстро почувствовать, вернуться, уехать, действовать*. Антонимом *быстро* в этом значении может стать *несколько* (Плунгян 2000: 214–215).

(3) 38-летний водитель врезался в другой автомобиль недалеко от города Лоерах на юге Германии, после чего **быстро уехал**. (Винovníк ДТП спросил у полиции, как скрыться (2004) // РИА «Новости», 2004.09.10. НКРЯ).

¹ Примеры в пунктах 1., 2. и 3. отчасти заимствованы из статьи (Плунгян 2000).

² Примеры с пометой НКРЯ заимствованы из Национального корпуса русского языка.

1. Моментальные глаголы

Значение быстрого проведения действия входит в семантическую структуру моментальных глаголов. Общеизвестно, что термин «моментальные глаголы» был введен Ю. С. Масловым (1948), а позднее дальнейшие значительные исследования были проведены Ю. Д. Апресяном (1988) и Е. В. Падучевой (1998). Е. В. Падучева моментальными называет глаголы СВ, не имеющие коррелята НСВ в процессуальном значении, напр. *очнуться, поспать, найти, упасть, достичь, выстрелить, посетить* и т. д. (Падучева 1998: 332), т. е. моментальные глаголы обозначают действия, которые нельзя представить как длящийся процесс. С точки зрения таксономии к моментальным глаголам относятся происшедшие с действующим субъектом. В результате таких действий возникает новое состояние, которое часто не совпадает с целью субъекта: см. глаголы *уронить, промахнуться, споткнуться, ошибиться, упустить из виду, забыть* и т. д. (Ibid.: 334).

Е. В. Падучева к моментальным глаголам причисляет семельфактивы типа *кашлянуть*, делимитативы типа *поспать*, пердуративы типа *просидеть*, некоторые глаголы начинательного способа действия (в дальнейшем – СД) типа *побежать*, а также финитивного СД типа *отговорить* (Ibid.: 337–338).

На наш взгляд, каждый моментальный глагол включает сему ‘быстро’, однако не все глаголы с семой ‘быстро’ можно считать моментальными глаголами. Попытаемся доказать данное утверждение на аналитических примерах.

Глаголы в сочетании с наречием ‘быстро1’ (процессное быстро) часто являются парными глаголами. Коррелият НСВ можно употреблять в процессуальном значении, см. пример (4).

(4) Я слышал, как ты **быстро читал** доклад.

Однако глаголы в сочетании с наречием результативного ‘быстро’ не могут передавать длящийся процесс, но способны его подразумевать. В примере (5) речь идет о высокой скорости действия, т. е. мы имеем дело не с ‘быстро2’, а – с ‘быстро1’. Ситуация в примере (6) является политемпоральной, повторяющейся ситуацией, продолжительность действия отодвигается на задний план. Значительный интерес представляет пример (7), в котором безусловно можно обнаружить сему ‘быстро2’, поскольку в фокусе внимания находится результативный характер действия. Ясно, что достижению результата предшествовал процесс, наблюдателем которого стал говорящий от его начала до конца, т. е. процесс проведения действия является ингерентной частью данной ситуации. С одной стороны, форма совершенного вида глагола указывает на то, что акцент ставится на законченности и результативности действия, но с другой стороны в предложении обозначается и продолжительность проведения действия – она представляет собой более короткий промежуток времени, чем говорящий ожидал.

(5) Я видел, как он **быстро пишет** письмо.

(6) Он **быстро пишет** письма на английском языке.

(7) Я видел, как он **быстро написал** письмо.

Глаголы в сочетании с наречием с семей реактивного ‘быстро’, как видно по примерам, могут выражать как единичное (пример (8)), так и многократное действие (пример (9)), но не способны передавать длящийся процесс, см. пример (10). Заметим, что пример (10) является аграмматичным предложением: правильность предложения можно восстановить заменой глагола *приходит* на глагол *идет*.

(8) Он **быстро** пришел на помощь.

(9) Он **быстро** приходит на помощь.

(10) *Я вижу, как он **быстро** приходит на помощь.

2. Грамматикализация семы ‘быстро’

Мы присоединяемся к мнению В. А. Плунгяна о том, что на морфологическом уровне сема ‘быстро’ наиболее ярко выражается суффиксом *-ну-* (см. глаголы *кинуть*, *прыгнуть*, *нырнуть*, *дунуть*, *глянуть*, *чихнуть*, *глотнуть*, *ругнуть*, *пугнуть*, *моргнуть* и т. д.). Глаголы с суффиксом *-ану-* (типа *долбануть*, *рубануть*, *секануть*, *драпануть*, *чесануть*, *толкануть*, *пугануть*, *крутануть*, *давануть*, *психануть*, *резануть*, *садануть*, *хлестануть* и т. д.) и комбинацией суффикса *-ну-* с разными префиксами (*вз-/вс-*, *при-*, *про-*, *с-*), см. *всплакнуть*, *прихвастнуть*, *простирнуть*, *сболтнуть*), В. А. Плунгяном рассматриваются как комплекс глаголов с суффиксом *-ну-*. Принимая во внимание, что все эти глаголы относятся к семейфактивам, можно согласиться с его подходом.

Семельфактивы с суффиксом *-ну-*, указывающие на одноактное, мгновенное действие, осуществляемые в один прием. Они соотносительны с мультипликативами, выражают один квант многоактного действия, передаваемого мультипликативным коррелятом (Бондарко, Буланин 1967: 25). Ср.: *кидать–кинуть*, *прыгать–прыгнуть*, *нырять–нырнуть*, *чихать–чихнуть*, *моргать–моргнуть*, *ахать–ахнуть*, *зевать–зевнуть*, *вилять–вильнуть*, *двигать–двинуть*, *хлопать–хлопнуть*, *топать–топнуть*, *плевать–плюнуть* и т. д. Моментальность и неожиданность действия часто подчеркиваются обстоятельствами (акциональными показателями) типа *вдруг*, *разом*, *внезапно*, *тотчас же*, *сразу*, *неожиданно* и т. д. (Крекич 1997: 29), см. пример (11).

(11) Но тот **вдруг прыгнул и толкнул** Максима в кусты (В. Крапивин. Болтик (1976), НКРЯ).

Видовая соотносительность мультипликативов и семейфактивов стала предметом изучения во многих работах (Храковский 1997; 1998; Князев 2004; Горбова 2016). Данный вопрос является релевантным для нас по следующим причинам: если семейфактивы могут процессуализироваться, т. е. если семейфактивы и мультипликативы образуют видовую пару и мультипликатив может употребляться в процессуальном значении, то по определению Е. В. Падучевой семейфактивы нельзя считать моментальными глаголами. Вкратце представим некоторые возможности обозначения единичного кванта действия мультипликативными глаголами.

Как известно, в русском языке в контекстах настоящего исторического (см. пример (12) и настоящего репортажа (см. пример (13) семельфактив заменяется мультипликативом, т. е. мультипликатив указывает на одноактное действие.

(12) Встречаясь с нашей учительницей младших классов, тихоней, чьи слова мы даже на передних партах различали с трудом, я так и **вижу, как она швыряет** бананом в классного заводилу и орет: «Оставь меня в покое, бога ради, оставь меня в покое», – и, рыдая, выбегает из класса. Недавно, случайно повстречав одноклассницу, я припомнила этот эпизод – а она его напрочь забыла. (Сесилия Ахерн. Игра в Марблс. НКРЯ).

(13) 13:12 – Спиридонов у сетки выше всех **прыгает** и вколачивает мяч (Андрей Петухов. Россия неожиданно проиграла Канаде в матче Мировой лиги (текстовая трансляция) // Советский спорт, 2013.07.19. НКРЯ)

В примерах (14)–(15) очевидно, что речь идет о единичном акте, который представляется не как моментальное действие, а как актуальный в момент наблюдения процесс.

(14) Мне попалась случайная картинка, на которой **пловец ныряет в воду** (Константин Шереметьев. Бешеный креатив. Десятки идей в день за 12 минут. НКРЯ).

(15) Красноперов усаживается с нею рядом. Софи **прыгает** ему на колени (Сергей Довлатов. Иная жизнь. НКРЯ).

В зеркале примеров (12)–(15) подвергается сомнению, что моментальный характер действия исключает процессуализацию семельфактивов. Данное наблюдение наводит нас на мысль, что из описанных выше трех значений наречия *быстро* семельфактивы с суффиксом *-ну-* включают сему ‘быстро1’. В этом убеждает нас и тот интересный факт, что данные семельфактивы сочетаются с наречием *медленно*³. Примеры (16)–(18) свидетельствуют, с одной стороны, о том, что в семантической структуре данных глаголов сема моментальности и динамичности (сема ‘быстро1’) может отодвигаться на периферию, при этом центральную позицию занимает сема одноактности действия. Единичный, законченный акт представляется как длящийся процесс. С другой стороны, данные примеры показывают, что семельфактивы не обязательно содержат сему ‘быстро’.

(16) Наконец он **медленно шагнул** и двинулся среди толпы прохожих и только через минуту сообразил, что идет все-таки вправо (Федор Кнорре. Продается детская коляска (1967) НКРЯ).

(17) Я тоже... пойду-уу. — Олешка **медленно зевнул**. Я поднялся с крыльца (Владимир Маканин. Неадекватен // «Новый Мир», 2002. НКРЯ).

(18) Варечка **медленно глотнула** и уставилась на него стеклянными глазами (Аркадий Стругацкий, Борис Стругацкий. Путь на Амальтею (1959) НКРЯ).

Семельфактивы с суффиксом *-ну-* могут быть дериватами глаголов гомогенного действия, ср. *дуть–дунуть, глядеть–глянуть, ругать–ругнуть, пугать–пугнуть, курить–курнуть, тормозить–тормознуть* и т. д. Данные гла-

³ О семантике наречия *медленно* см. подробнее в статье (Богуславский, Иомдин 2000).

голы имеют более сложное семантическое поле, чем первый тип, поскольку кроме семы одноактности они содержат еще семы 'быстро1' и 'сильно', т. е. они указывают на выполнение интенсивного действия за краткое время (РГ-I 1980: 598; Плунгян 2011: 401), см. пример (19). С точки зрения словообразования связь таких глаголов с процессуальностью бесспорна, однако из этого не следует, что глаголы *дуть* и *дунуть* можно считать видовой парой. Если в позициях нейтрализации видовых значений мотивирующий глагол может заменить семельфактив, то можно предполагать, что данные глаголы также нельзя считать моментальными.

(19) Подняв воротник, сунув руки в карманы и оскальзываясь, водитель просеменял к дверям, а войдя, **ругнул** погоду, гололед и американские сигареты (А. Волос. Недвижимость (2000), НКРЯ).

(19б) Подняв воротник, сунув руки в карманы и оскальзываясь, водитель семенит к дверям, а войдя, **ругает** погоду, гололед и американские сигареты.

Однако нужно отметить, что глагол «ругает» не содержит семы 'сильно' и лишен стилистической окраски. В связи с этим возникает сомнение в том, что исходное предложение (19) и трансформ (19б) можно считать семантически эквивалентами.

В значении одноактного СД с суффиксом *-ану-* сема однократности сочетается с семой интенсивности, неожиданности. Все эти глаголы указывают на действие, проводимое «резко, с силой и грубо» (Зализняк, Шмелев 1997: 101). В контексте настоящего исторического глаголы теряют сему резкости (см. предложение (20б)), поэтому можно предположить, что *резать* и *резануть* не являются видовыми коррелятами, следовательно, данный тип глаголов бесспорно можно считать моментальными глаголами.

(20) Спустя секунду она вспомнила, чья это машина, но что-то неприятно **резуло** глаз (М. Маринина. Смерть и немного любви, 13).

(20б) Спустя секунду она вспоминает, чья это машина, но что-то неприятно **режет** глаз.

По мнению венгерского аспектолога Й. Крекича, некоторые глаголы с приставкой *про-*, типа *просвистеть*, *прозвонить*, *простучать*, *прошептать*, *проскрипеть*, *пробормотать* передают значение протяженной однократности действия, т. е. они тоже указывают на выполнение одноактного действия за небольшой промежуток времени (Крекич 1997: 29). Заметим, что такое понимание отражается и в более ранних работах (Шелякин 1983: 189; 1987: 80; Бондарко 1987: 105), в которых данные глаголы называются представителями протяженно-одноактного СД. Описанная выше трактовка Й. Крекича позволяет установить, что в семантическом поле этих глаголов сема одноактности сочетается с семой 'быстро1', см. пример (21).

(21) Нара не успела закрыть рот, как кривой сосновый сук **просвистел** перед ее лицом (Александр Григоренко. Ильгет. Три имени судьбы // Урал, 2013. НКРЯ).

Некоторые глаголы с префиксально-суффиксальным образованием *вз-/вс- -ну-*, типа *всхрапнуть* помимо одноактности содержат семы внезапности

и интенсивности действия – ‘быстро1’. Их семантика сближается с глаголами ингрессивного СД типа *вскричать* (Бондарко, Буланин 1967: 25; Зализняк, Шмелев 1997: 101), см. пример (22).

(22) Рената секунду посидела с разинутым ртом, потом истошно **взвизгнула** (Б. Акунин. Левиафан, 183).

3. Итоги

На основе проведенного исследования мы убедились в том, что сема ‘быстро’ может проявляться не только на лексическом и синтаксическом уровнях, но и на уровне морфологии тоже, т. е. она способна грамматикализироваться. Наш анализ позволяет прийти к следующим выводам:

1. Значение ‘быстро’, точнее значение ‘быстро1’ грамматикализуется суффиксами *-ну-*, *-ану-* и префиксом *про-*.

2. Значение ‘быстро’ несомненно связано с моментальностью, одноактностью и целостностью действия. Однако, как показали примеры, дефиниция моментальных глаголов нуждается в некотором уточнении.

3. Одноактность и повышенная скорость проведения действия не предполагают друг друга (см. возможность сочетаемости семельфактивов с наречием *медленно*), поэтому значение ‘быстро’ можно считать связывающим звеном между моментальностью и процессуальностью.

Использованная литература

- Апресян, Юрий Д. «Глаголы моментального действия и перформативы в русском языке». [В:] Ю. Н. Караулов (ред.). Русистика сегодня. Язык: система и его функционирование. Москва: Наука, 1988, 57–78.
- Богуславский, Игорь М., Леонид Л. Иомдин. «Семантика быстроты». Вопросы языкознания 6, 1999: 13–30.
- Богуславский, Игорь М., Леонид Л. Иомдин. «Семантика медленности». [В:] Л. Л. Иомдин, Л. П. Крысин (ред.). Слово в тексте и в словаре: Сборник статей к семидесятилетию академика Ю. Д. Апресяна. Москва: Язык русской культуры, 2000, 52–60.
- Бондарко, Александр В., Лев. Л. Буланин. Русский глагол. Ленинград: Просвещение, 1967.
- Бондарко, Александр В. «Основания функциональной грамматики» [В:] А. В. Бондарко (ред.). Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. Ленинград: Наука, 1987, 98–123.
- Горбова, Елена В. «Русские семельфактивы и непрототипическая алломорфия». *Russian linguistics* 40(1), 2016: 57–78.
- Зализняк, Анна А., Алексей Д. Шмелев. Лекции по русской аспектологии. München: Verlag Otto Sagner, 1997.
- Князев, Юрий П. «Мультипликативные предикаты: значение и форма». [В:] А. П. Володин (ред.). Типологические обоснования в грамматике: К 70-летию В. С.

- Храковского. Москва: Знак, 2004, 216–223.
- Крекич, Йозеф. Педагогическая грамматика русского глагола. Szeged: Tankönyvkiadó, 1997.
- Маслов, Юрий С. «Вид и лексическое значение в русском языке». Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. Т. 7., 4, 1948: 303–316.
- Падучева, Елена В. «Семантические источники моментальности русского глагола в типологическом ракурсе». [В:] М. Ю. Черткова (ред.). Типология вида: проблемы, поиски, решения. Москва: Языки русской культуры, 1998, 332–342.
- Плунгян, Владимир А. «‘Быстро’ в грамматике русского и других языков». [В:] Л. Л. Иомдин, Л. П. Крысин (ред.). Слово в тексте и в словаре: Сборник статей к семидесятилетию академика Ю. Д. Апресяна. Москва: Язык русской культуры, 2000, 212–221.
- Плунгян, Владимир А. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические система языков мира. Учебное пособие. Москва: Изд-во РГГУ, 2011.
- Шведова, Наталия Ю. (гл. ред.). Русская грамматика. Том I. Москва: Русский язык, 1980 [РГ-1 1980].
- Шелякин, Михаил А. Категория вида и способы действия русского глагола. Таллин: Валгус, 1983.
- Шелякин, Михаил А. «Способы действия в поле лимитативности». [В:] А. В. Бондарко (ред.). Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. Ленинград: Наука, 1987, 63–85.
- Храковский, Виктор С. «Мультипликативы и семельфактивы (проблема видовой пары)». [В:] С. Кароляк (ред.). Семантика и структура славянского вида. Т. 2. Krakow: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1997, 227–239.
- Храковский, Виктор С. «Типология семельфактива». [В:] М. Ю. Черткова (ред.). Типология вида: проблемы, поиски, решения. Москва: Языки русской культуры, 1998, 485–490.

Илдико Палоши

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ГЛАГОЛА СА ЗНАЧЕЊЕМ БРЗЕ РАДЊЕ У РУСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У раду се разматрају (на материјалу руског језика) глаголи у чију семантичку зону спада и сема брзог вршења радње (рус. ‘быстро’). Основни циљ истраживања био је да се утврди семантички однос између моменталног (тренутног), једноактног, динамичког (брзог) и процесуалног карактера радње. Аутор је себи поставио задатак да пронађе одговоре на следећа питања:

- (1) Помоћу којих афикса се сема ‘брзо’ може граматикализовати?
- (2) Са којим семама се сема ‘брзо’ може повезивати у семантичкој структури глагола?
- (3) Каква је корелација између моменталног и брзог извршења радње?

На основу проведеног испитивања аутор закључује да сема ‘брзо’ може да се манифестује не само на лексичком и синтаксичком већ и на морфолошком нивоу, што значи да је она спо-

собна да се граматикализује. Анализа корпусног материјала пружила је могућност да се дође до следећих, прецизнијих закључака (одговора на постављена питања):

(1) значење 'брзо' (тачније 'брзо1') граматикализује се суфиксима *-ну-*, *-ану-* и префиксом *про-*;

(2) значење 'брзо' је несумњиво повезано са особинама моменталности, једноактности и целовитости радње (уз напомену да дефиниција моменталних глагола, као што су примери показали, захтева одређено додатно појашњење);

(3) једноактност / моменталност радње и повећана брзина њеног извршења не имплицирају једно друго (уп. могућност спојивости семелфактива са рус. прилогом *медленно* <'полако'>), због чега се значење 'брзо' може сматрати везивном кариком између моменталности и процесуалности.

Кључне речи: граматикализација, семелфактив, моменталност, динамичност, процесуалност.

КОНСТРУКЦИОНА СТАБИЛНОСТ (ТРАНС)АДВЕРБИЈАЛА*

Иако је због природе формулисане теме важно прецизно одредити границу између адвербијала и трансадвербијала, што смо у једном свом ранијем истраживању и учинили, то је у овом раду у другом плану – сада испитујемо значењске ресурсе ове језичке категорије, и то у погледу могућности да обезбеде значењски профил читаве конструкције, и тиме себи осигурају и стабилно место и стабилну форму у њој.

Кључне речи: трансадвербијали, конструкција, значење.

While, due to the nature of the formulated topic in this research, it is important to precisely determine the boundary between the adverbial and the transadverbial, which we did in our earlier research, in this paper, that task is secondary. We examine the semantic resources of this language category, in terms of its ability to a provide semantic profile to the whole sentence, and thus to get a stable place and a stable form in it.

Key words: Transadverbial, Construction, Meaning.

1. Увод

Бавити се адвербијалима после низа врло успешних испитивања о адвербијалним значењима појединих падежа у српскоме језику није нимало једноставан задатак (нпр. Ивић 1954; Гортан-Премк 1971; Batistić 1972; Фелешко 1995; Арсенијевић 2003а, 2003б; Антонић 2004, 2005), ако ни због чега другог оно барем због суженога простора за самосталан истраживачки рад, јер су инвентар јединица и односи унутар појединих значењских поља врло детаљно и сасвим узорно обрађени. Међутим, овако формулисана тема ипак омогућује да се посматрана језичка појава сагледа из другачије перспективе, тим пре што се у раду проверава конструкциона стабилност ове граматичке категорије, што треба да нам да одговор на питање када су адвербијали обавезни, или пожељни, конститутивни елементи неког реченичног обрасца. Обавезност реализације других реченичних чланова, попут субјекта, објекта или предикатива, већ се сама по себи подразумева, што је податак који још увек није довољан да обезбеди научну релевантност евентуалних резултата овога рада, будући да се као аксиом узима да су адвербијали слободни чланови реченице.

Као што је познато, адвербијалима се означавају околности под којима се врши управним глаголом означена радња, а то је место, време, узрок, начин и сл. (Стевановић 1979³: 65–66; Ружић 2005: 511; Silić/Pranjković 2007: 304; Клајн/Пипер 2013: 311; Станојчић/Поповић 2014: 255). Управо због променљивости

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 под називом *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

поменутих околности и форма адвербијала је променљива, те се за њих и каже да су формално неспецифичне јединице, или како је то А. Белић формулисао, главна им је одлика прилошки израз, насупрот допунама које карактерише падежни израз (Белић 1998[1941]: 129, 157). Управо у опозицији падежни израз – прилошки израз налазимо језички одговор на различиту категоризацију елемената сцене, или ситуације. Тако сталне елементе сцене одликује сталност форме (или падежни израз), док оне несталне променљивост форме (или прилошки израз). Међутим, сасвим је очекивано да се у оваквим бинарним поделама увек појаве јединице које се не дају лако разврстати, а ту се пре свега мисли на категорију тзв. прилошких допуна (Mrazović/Vukadinović 1990: 465–466; Станојчић/Поповић 2014: 252–253; Ружић 2015: 510). Ипак, и оне показују знатан степен променљивости форме, уз обавезно присуство у реченици, за шта постоје ваљани разлози значењске природе. Међутим, у нашем фокусу нису прилошке допуне, тим пре што њихов допунски карактер лако може да се оспори. Наиме, синтаксичка обавезност адвербијала типа *наћи се на дну*, *коштати много*, *трајати дуго*, *понашати се попут дивљака* итд. не долази отуда што се њима означава обавезан елемент сцене већ што је глаголско значење нужно конкретизовати, јер сам глагол носи податак о неком неодређеном месту, начину или времену трајања, односно о неодређеној количини чега.

Иако се у први мах предузети задатак може учинити контрадикторним са типичном позицијом адвербијала у реченици, пошто се ови дефинишу као факултативни реченични чланови, намера нам је да се, полазећи од семантичких трансформација у којима се очитују законитости метафоричнога мишљења, осврнемо на значењске ресурсе адвербијалних форми, које не само да преузимају улогу семантичког језгра реченице већ и неретко непосредно регулишу одговарајући ситуациони тип (Fillmore 1968: 24; Goldberg 1995: 39–40, 49; Всеволодова 2000: 123–126). Заправо, у раду се бавимо конструкцијама које се у типолошким студијама посматрају као шематски изрази (Croft/Cruse 2004: 248–253), застали негде између лексике и граматике, које најчешће конституишу различити глаголи кретања, нпр.:

- (1) Ушао је у **расправу са присутнима**.
- (2) Дошао је **до новог открића**.
- (3) Изашао је **са новим предлогом**.
- (4) Упао је у **велике дугове**.
- (5) Испао је **из форме**.

Већ први поглед на примере (1)–(5) намеће једну основну дилему – да ли је реч о фразеологизмима и да ли се истакнути делови реченица могу уопште сматрати адвербијалима.

Премда је одговор на постављена питања неопходно дати, ипак, он није централно место рада. Главни нам је наум да укажемо да су иначе факултативни и релативно слободни чланови реченице сада њен значењски центар и неиступиви део, при чему стабилност структуре не зависи од глагола већ од – целовитости конструкционог значења. Наиме, како су поменути адвербијали, или боље трансадвербијали, значењски регулатори конструкције, то им обезбеђује

и стабилну позицију и стабилну форму у њој. Осим тога, у раду ћемо настојати да докажемо да је стабилност форме ових адвербијала резултат стабилности њиховога значења, при чему је улога финитума, барем у овим околностима, од другоразреднога значаја.

2. Адвербијали и реченични интегритет

И у србистици, као и у другим лингвистичким традицијама, дискусија о томе како се разграничавају допуне и додаци није ни изблиза при крају, за шта разлог може бити чињеница да се и даље крећемо између координата које дају већ познате теоријске таксонимије. Но, намера нам није да се овој дискусији придружимо, премда је тема којом се бавимо била у средишту различитих расправа.

Већ смо поменули да је проблем допунскога карактера адвербијала често изазивао недоумице и велика неслагања, за шта разлог лежи у различитом поимању веродостојности усвојених критеријума. Тако је за једне синтаксичка обавезност а за друге форма кључ за разрешење овог лингвистичког чвора (Engel 2009: 130; Agel 2000: 179–180). Како је то често обичај, истина је обично на пола пута, што само говори у прилог тези да су категоризације по бинарном моделу често неосетљиве на прелазне зоне међу супротстављеним крајностима.

Тако су се у том прелазном пољу нашле тзв. прилошке допуне, које су, у правом смислу те речи, и од једне и од друге категорије преузеле диференцијална обележја, а то су – синтаксичка обавезност и формална неспецифичност. Прво важно за допуне а друго за додатке / одредбе.

Још смо у уводу покушали да дамо одговор на мотиве неких језичких реакција, а оне се, у овом случају, тичу обавезног присуства адвербијала због ‘непотпуности’ глаголскога значења, с једне стране, и несталности адвербијалне форме због природе њиховога категоријалног значења. Како схватамо ‘непотпуност’ глаголскога значења а шта одликује природу категоријалног значења адвербијала?

Сасвим је разумљиво да се поменута непотпуност значења глагола типа *наћи се*, *коштати*, *понашати се* и *трајати* не може изједначити са непотпуношћу копулативних и семикопулативних глагола, уз модалне и фазне, на пример. Док ови последњи не дају никакав податак о процесу или односу, дотле они први значе исто што и ‘имати место’, ‘имати вредност’, ‘имати понашање’ и ‘имати дужину у времену’, што све заједно узев доказује да није реч о непунотначним глаголима већ о глаголима чије се значење мора конкретизовати, и то одговарајућим адвербијалима – просторног, квантитативног, начинског или временског односа. Нпр.:

- (6) Наћи ћемо се **код школе**.
- (7) Ово кошта **цело мало богатство**.
- (8) Понаша се **као балавац**.
- (9) Ово чекање траје **већ сат времена**.

С обзиром на то да између глагола и адвербијала постоји обавезна семантичка компатибилност, то је многе истраживаче нагнало да констатују да је у питању

комплементизација. С друге стране, ми смо склони да овај случај разматрамо у оквирима обавезне детерминације, управо због нужне значењске условљености између глагола и овог његовог сателита. Штавише, нису ретки контексти где се овај својеврсни обавезни адвербијални детерминатор изоставља, нпр.:

- (10) Ма, већ ћемо се наћи!
- (11) Ово ће те баш коштати.
- (12) Он уопште не зна да се понаша.
- (13) А представа траје ли траје.

Имплицитна укљученост сателита, подједнако допуна и додатака, није неуобичајена у језику, те је стога не треба узимати као главни класификациони критеријум. Зато се у примерима (10)–(13) недостатак адвербијала и не осећа, тим пре што њихову категоријалну припадност одређује сам глагол. Да ли је то довољно да их сматрамо допунама? Сматрамо да не, а разлога су барем два:

- (а) сличне се детерминативне везе бележе и унутар неких именичких синтагми;
- (б) ‘праве’ допуне одликује сталност форме, дакле, падежни израз.

Подршку за став изнет под (а) пружају нам следећа два пара примера:

- (14) Има могућност избора.
- (15) Има ту могућност.
- (16) Нема жељу за доказивањем.
- (17) Нема ту жељу.

У примерима (14)–(15) и (16)–(17) налазимо две рекцијске именице, *могућност* и *жеља*, које служе као модални оператори. Осим тога, пропозициони предикат у (14) и (16) идентификован је именичким допунама – *избора* и *за доказивањем*, док се у (15) и (17) на њега упућује анафорски, показном заменицом *ту*. Нашу пажњу је, међутим, привукло нешто друго, а то је да се потреба именица *могућност* и *жеља* за испуњавањем неким конкретним, реченичним, садржајем задовољава на два различита начина – или допуном или додатком, при чему су и допуна и додаток подједнако обавезни елементи ових двеју синтагми. Дакле, обавезно синтагматско присуство неке јединице није поуздан знак да је реч о допуни (комплементу) или додатку (суплементу), што сугерише да је у језику сврха и комплементизације и детерминације (или суплементизације) једнака – да се гради или догради значење. Ако ову аналогију покушамо да применимо на друге структуре, не можемо а да се не сетимо примера адноминалне детерминације типа *човек велике главе*, где придев оверава граматичност конструкције, иако није реч о допунском типу атрибута (Radovanović 1990: 78–79).

Када је реч о ставу изнетом под (б), мислимо на различите типове допуна, попут граматичког и логичког субјекта, објеката, предикатива и рекцијских (допунских) атрибута, чији се облик унапред зна, што је у складу са законитостима обликовања структура чији су саставни, често стални и обавезни, део. Ипак, поменути адвербијали се наведеној законитости системски опиру, што је могуће проверити и на следећем примеру:

(18) Налазим се близу школе / код куће / у башти / пред излогом.

У последњем примеру, као и у другим сличним, уочљиво је да адвербијали специфичног значења немају и специфичну форму. Тако, глагол *налазити се* тражи просторни адвербијал како би се конкретизовао просторни однос који означава, али при томе не одређује и форму одговарајућег адвербијала. Зато је проблем класификације ових синтаксичких јединица до данас остао без правог одговора, а део објашњења за ово лежи у склоности да се предност да једном а занемари други критеријум, подједнако важан а можда и важнији, или типолошки оправданији.

У неколико последњих опсервација оспорили смо општеважећи карактер критеријума синтаксичке обавезности, и то на рачун обличке предодређености, или формалне специфичности. Држећи се овога начела доследно, не би било несмотрено закључити да је и у случају тзв. прилошких допуна реч о виду обавезне детерминације, што на свој начин отвара полемику о вези форме и значења. Међутим, постоје примери који управо потврђују тезу о стабилности везе између форме и значења (Croft/Cruse 2004: 257; Croft 2009: 18), или барем о утицају значења на стабилност форме конструкција, што је можда исправнија перспектива. За ову прилику смо одабрали појаву чије је исходиште у сфери трансадвербијализације.

3. Од трансадвербијализације до секундарне комплементизације

Иако сасвим прозиран, појам трансадвербијализације није још дочекао своју пуну афирмацију (Алановић 2018: 184). Без обзира на то, приступ који заговара да се промена значења одражава и на план форме има своје утемељење.

Под појмом трансадвербијализације мисли се на примере где примарно адвербијална форма добија неадвербијална значења, а ту у првом реду мислимо на агентивност, пацијативност, предикативност и сл. Нпр.:

(19) У **њој** тиња незадовољство.

(20) Гледа **на њих** као на смртне непријатеље.

(21) Бацио се **на читање** озбиљне литературе.

Мисаони процеси захваљујући којима су последња три примера и обликована сасвим су прочити, а у основи се свде на неке од метафоричних сценарија, у последњим случајевима поглавито на оријентацију (Wildgen 2008: 79–82), што значи да се апстрактнији садржаји објашњавају или представљају преко просторних односа. Зато конструкције *у њој*, *на њих* и *на читање* немају статус адвербијала већ трансадвербијала, што нам даје повод да у њима препознамо ‘напуштени’ или ‘удаљени’ примарни домен (Croft/Cruse 2004: 55).

Примарни домен је могуће идентификовати на основу обличких својстава какве конструкције, али и одговарајућег лексичког састава, нпр.:

(22) У **пећи** тиња ватра.

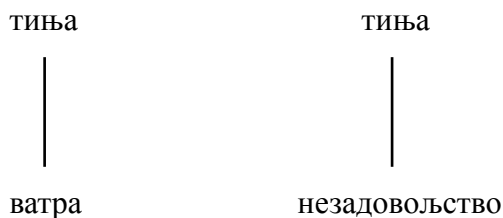
(23) Гледа **на исток**.

(24) Бацио се **на кревет**.

Поређењем примера (19) и (22), (20) и (23) те (21) и (24) лако се уочава да је у питању исти структурни образац, што је и разумљиво јер га чини исти глагол. С друге стране, лексички састав глаголских сателита недвосмислено сигнализира на промену основног конструкционог значења и ситуационог типа (Goldberg 1995: 9, 79; Золотова 2009: 232; Ziem/Lasch 2013: 23–25), а то се опет узвратно одражава и на промену, или пак слабљење, глаголскога значења.

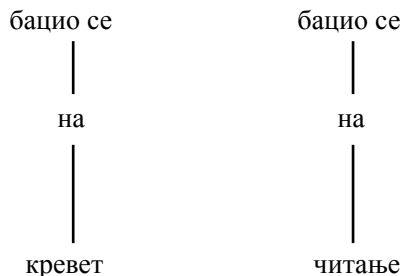
Тако, на пример, глагол *тињати*, којим се означава низак степен испољавања радње ‘горети’, у примеру (19) сигнализира само степен или интензитет, док је значењска компонента која идентификује конкретан тип радње укинута, уп. *Тиња ватра* и *Тиња незадовољство*. Крајњи ефекат ове значењске трансформације не одржава се на синтаксичком већ на семантичком плану, а он подразумева да сада граматички субјекат, уместо глагола *тињати*, носи податак о конкретном процесу, тј. о стању, што значи да је именица *незадовољство* носилац податка о конкретном ситуационом типу.

А да нема сумње да су у (22) и (19) номинали *ватра* и *незадовољство* субјекти, доказује конгруенција са глаголом – *Ватра је тињала* и *Незадовољство је тињало*. Мада је последња реченица пример промењене семантичке валентности управнога глагола, то се не одражава на структурни план реченице, тако да успостављену конструкциону везу у (19) и (22) представљамо истим типом дијаграма, нпр.:

Без обзира на то, у (19) границе предиката шире се са глагола на конструкцију коју овај чини са својим сателитом, где сваки од њих има одговарајућу улогу. Међутим, пажњу привлачи и локативна конструкција у *њој*, која такође преузима другу, себи несвојствену улогу, која проистиче из новоуспостављеног ситуационог типа. Тако, будући да финитум означава слаб степен каквог процеса а именица на субјекатској позицији даје податак управо о процесу о којем је реч, недостаје још само информација о носиоцу ситуације, а најпогодније или једино место за то је управо (транс)адвербијал.

Слично је и у (21) где глагол *бацити се* означава фазу и истовремено интензитет радње – ‘почети озбиљно, предано шта радити’, при чему је значењска компонента која идентификује кретање или премештање у простору укинута. И у овом примеру конкретан ситуациони тип идентификује именица у саставу глаголског сателита – (*на*) *читање*. Без обзира на нову значењску реализацију, структурна позиција предлошке конструкције остаје непромењена, па је такође представљамо истим типом дијаграма, нпр.:

Премда се у (19) и (21) појављују две типичне просторне конструкције, *у њој* и *на читање*, оне ипак не подлежу прилошкој супституцији, а разлог је очигледан – промењен значењски профил.

Нешто је пак другачији пример (20) у којем промену ситуационог типа не прати и ширење граница предиката. Глагол *гледати* означава визуелну перцепцију у *Гледам реку*, док у примеру (20) упућује на когнитивну активност субјекатског појма, што се непосредно одражава и на значењски инегритет преосталих чланова глаголске синтагме – *на њега* и *као на смртне непријатеље*, захваљујући чему се ова конструкција семантички приближава конструкцији коју конституише семикопулативни прелазни глагол *сматрати*.

Последња три примера илуструју појаву заједничку многим језицима, а то је да примарно периферни чланови реченице – адвербијали, означавају непериферна реченична значења, те постају носиоци предикативности, агентивности и пацијативности. С обзиром на то да је реч о значењима која чине језгрене пропозиционе елементе (Dik 1998: 291), то се битно одражава и на, мање-више, стално присуство ових елемената у границама конструкције. Да бисмо ово и доказали, можемо се послужити ad-hoc тестом асоцијација.

На пример:

- (а) Тиња... (Шта? – *Ватра*)
- (б) Тиња незадовољство... (У коме? Према коме? – *У мени / према њему*)
- (в) Тиња вагра... (Где? – *У нећи*)

У заградама смо, уз понеки пример, одговарајућим упитним облицима указали на категоријални тип јединице која је у центру асоцијативног поља код наших испитаника,¹ премда смо свесни да се на основу добијених резултата не смеју извлачити неки општији закључци. Међутим, наши примери ипак откривају неке законитости мишљења.

Тако, уколико је стимулус глагол *тиња*, прва асоцијација је готово без изузетка именица *ватра* (у 98% случајева), која одговара примарној семантичкој валентности регенса.

¹ Испитаници су нам били студенти енглеског, немачког и француског језика, њих 74, који на другој, односно трећој години студија прате наставу из *Морфосинтаксе српског језика* и *Синтаксе сложене реченице* на Филозофском факултету у Новом Саду.

У случајевима кад је стимулус конструкција *Тиња незадовољство*, један број испитаника се определио за сателит *према некоме* (27%) а други за облик *у мени* (73%).

Конечно, као практично једина асоцијација за стимулус *Тиња ватра* јесте локативна конструкција типа *у пећи / камину / шпорету*.

Као својеврсни коментар на добијене резултате навешћемо неколико теза, и то:

(а) у центру асоцијативног поља се налазе јединице које одговарају примарној семантичкој валентности глагола *тињати*;

(б) просторни адвербијали се лако уклањају, посебно ако су контекстуално препознатљиви;

(в) трансадвербијали показују висок степен предвидивости.

Заправо, оно што нам је било у фокусу пажње када смо спровели ову невелику анкету јесте да потврдимо почетну тезу да промена семантичке валентности глагола *тињати* има непосредан утицај на степен обавезности и предвидивост преосталих елемената у реченици, при чему у првом реду мислимо на трансадвербијалне форме.

Колико је поменута појава у српском језику продуктивна илуструју примери са истим глаголским носиоцем валентности, нпр.:

(25) Дошао сам на генијалну идеју.

(26) Дошло је до подрхтавања гла.

(27) Дошли су до великог богатства.

(28) Дошла је у озбиљне године.

(29) Дошли смо пред тежак избор.

(30) Дошао је под удар критике.

Реченицама (25)–(30) заједнички је реченични регенс – глагол *доћи*, али су форма и значење укључених трансадвербијала различити, што указује на барем две ствари – промену или слабљење лексичког значења управног глагола и компензаторну промену ситуационог типа у реченици.

Тако, док су именице *идеја*, *подрхтавање*, *избор* и *критика*, с једне стране, те именица *године*, с друге, носиоци предикативности у одговарајућим реченицама, дотле глагол *доћи* у конструкцијама типа *доћи до новца* има значење ‘зарадити, стећи’. Да је новоуспостављено значење реченице кључно за стабилност форме њених елемената, видимо и на основу немогућности да их заменимо прилогом или да им барем променимо форму, нпр.:

(31) *Дошао сам у генијалну идеју.

(32) Дошао сам тамо.

У примеру (32), након замене трансадвербијала одговарајућим показним прилогом, не препознајемо нити значење конструкције под (25) нити значење глаголског сателита, што потврђује раније изнет став да форме *на генијалну идеју* и *тамо* нису семантички компатибилне. Значење је препрека и за сло-

бодан избор трансдвербијалних форми, на исти начин на који је то и када се опредељујмо за форму конкретног просторног адвербијала, нпр.:

(33) Дошао је у стан.

(34) Дошао је на ливаду.

Тако, као што у (33) и (34) адвербијална форма зависи од начина обликовања или доживљаја локализатора, тако је у примерима (25)–(30) граматикализован само један могући модел семантичке глаголске валентности, чије елементе на окупу чврсто држи – значење, те сматрамо да је овакве случајеве оправдано обухватити појмом секундарне комплементизације (Алановић 2018: 182).

Интегративни карактер значења реченичне конструкције, раније смо рекли, тесно је повезан са слабењем или променом лексичког значења глагола *доћи*. Међутим, нисмо случајно за илустрацију узели управо примере са овим носилом валентности. Као глагол кретања, врло је подесан за конституисање глаголских перифраза (Алановић 2013: 42), при чему сваки од структурних модела служи за исказивање једног посебног значењског типа или подтипа радње именоване одговарајућом именицом.

С обзиром на то да је *доћи* глагол адлативне просторне оријентације, њиме се примарно изражава резултативни карактер радње – чија је конкретизација у домену лексичког састава трансдвербијалне конструкције. Иако су у питању отворени шематски изрази, могуће је, барем у начелу, утврдити основни тип везе између форме и значења у њима. Захваљујући томе је могуће констативати да су одређени обрасци погодни оквири за исказивање појединих типова значења, и то:

(а) адлативни акузатив са *на* за интелектуалне и статусно-релационе процесе – *доћи на помисао / идеју / власт* и сл.:²

[...] али довољно је **доћи на идеју** да се изнад ципела напише “ципеле” и решење је ту (П); Уосталом, како је тешко **доћи на власт** [...] (П); Од њега, наиме, зависи динамика када **ће** неки законски предлог **доћи на ред** за разматрање [...] (П); Неизвесно је да ли **ће** и овог пута **доћи на удар** домаће сиротиње, упозоравају агенције (П); Када **ће**, међутим, овај део **доћи на наплату** још се не зна (П); Да ли се некада уплашите да **ће** неко **доћи на идеју** да убија на начин који сте описали у “Божјем шпијуну” [...] (П); [...] или **ће**, у противном, рачуни **доћи на наплату** касније (П); Слободан Самарцић каже да нема много поверења да **ће** “прави корупционаши **доћи на тапет**” (РТС);

(б) адлативни акузатив са *у* за медијалне и релационе процесе – *доћи у искушење / забуну / године* и сл.:

Ако се то оствари, можда **нећемо** ни **доћи у ситуацију** да разматрамо другу опцију [...] (П); [...] а комшије, рођаци и пријатељи ускоро **ће доћи у посету** “Малом” [...] (П); [...] иако **ће** истовремено један део привреде **доћи у мало лошије стање** [...] (П); На питање како **ће** ове честитке и календари **доћи у**

² Примери су преузети током јануара и фебруара 2019. године са странице www.korpus.matf.bg.ac.rs, а извори су: П – *Политика*; ПКД – *Политикин културни додатак*; ПМ – *Политикин магазин*; РТС – *Радио-телевизија Србије*.

контакт са тржиштем [...] (П); [...] скупљаш документацију, доказе, за трену-так кад **ће** преговори **доћи у завршницу** [...] (П); [...] додао је да га ни најмање није брига да ли **ће** због своје изјаве **доћи у сукоб** са постојећим законом о забрани нацистичке агитације (П); [...] а њихова странка **ће доћи у опасност** да буде забрањена [...] (П); [...] онда **ћемо**, као што већ негде раде на Западу, **доћи у искушење** да правимо виртуелне парохије (П); Гибс верује да због оваквих оцена **неће доћи у неприлике** [...] (П); [...] деца **неће доћи у контакт** са садржајима за које мисле да су непримерени најмлађима (П); [...] **може доћи у искушење** (чак и голицаво) да експериментише са бесмртношћу [...] (П); Посебно када **дођу у године** које их из биолошких разлога гоне да те своје основне животне циљеве реализују (П); Насмејао сам путнике, али и они мене, јер док ја **у забуну нисам дошао**, нису ни знали да се “бусом” возе – каже он (П);

(в) адлативни генитив са *до* за ефекте егзоказузивног или ендоказузивног деловања – *доћи до речи / сазнања / новца* и сл.:

Прикупљањем украсног камена **долазим до новца** за издржавање супруге и двоје деце (П); Сити се напричасмо, иако од њих нисам могао да **дођем до речи** [...] (П); [...] усредсређен је да **се** заједнички **дође до решења** за најважнија питања о Косову (П); Очекивао сам да **ћемо доћи до сазнања** за сва питања која су се овде отварала [...] (П); [...] Слободан Шишић изјавио је синоћ да **је дошао до значајних доказа** [...] (П); [...] проф . Стигић **је дошао до закључка** да су они често неефикасни, а понекад и контрапродуктивни (П); [...] онда **је** домаћи тим **дошао до вођства** [...] (П); Ако **би** суд накнадно **дошао до уверења** да је пребројавање дало предност Гору [...] (П); У наставку заиграо **је** ангажованије и **дошао до тријумфа** (П); [...] стално је дуговао новац да **би дошао до свог изума** – штампане књиге (П); У продужетку од пет минута домаћин **је дошао до победе** [...] (П); Када **је** пре 35 година др Чакић **дошао до овог открића**, с тим је упознао тадашњег епископа сремског [...] (П); [...] не верујем да **бих** тако брзо **дошао до изражаја** (П); [...] па **је** домаћи тим поново **дошао до даха** [...] (П); [...] брзо **сам дошао до убеђења** да многе приче из Библије не могу бити тачне (П);

(г) адлативни акузатив са *пред* за процесе као препреке које треба савладати – *доћи пред дилему* и сл.:

[...] **долазе** често **пред дилему** [...] (П); [...] боље да обећају мањи износ него да сутра **дођу пред одговорност** [...] (П);

(д) адлативни акузатив са *под* за процесе усмерене ка субјекту као објекту радње – *доћи под заштиту / удар критике* и сл.:

На списку оних који **ће доћи под удар** Закона о једнократном опорезивању налази се 65 предузећа (П); [...] где **је дошао под утицај** идеја Светозара Марковића (П); У обе варијанте, политички маркетинг **не би дошао под сумњу** [...] (П).

Везу реченичног значења и трансадвербијалне форме осигурава шематски карактер структурних образаца, који углавном почивају на оријентацији као основном механизму метафоричног мишљења.

Међутим, на формално-значењску стабилност трансадвербијала посебно светло бацају и примери у којима се појављују други глаголски носиоци валентности, што доказује да су у питању сложени лексичко-граматички спојеви,

смештени у размеђе између лексике и граматике, нпр.:

(а) на идеју – *прећи, навести*; на помисао – *навести, нагнати, завести, упутити*; на удар – *доспети, наићи*; на наплату – *стићи, доспети, приспети, ићи, пустити*; на тапет – *ставити, стићи, узети*;

Зато **се прешло на идеју** о изградњи аеродрома (П); То **је** Славицу **навело на идеју** да би могла много озбиљније, чак професионално, да се бави узгојем ових животиња [...] (ПМ); Зацело **је** то **навело** Глигорија Возаровића **на помисао** о оснивању прве јавне библиотеке (П); [...] почетак пуцњаве лично им је на “изоловани случај”, **нагнавши их на помисао** да се ради о обрачуну из љубоморе [...] (П); [...] неке жешће алузије у текстовима овог репера **могу да заведу на помисао** да се чекало на бољу политичку климу (П); Неки од назива, попут улица Узуновића, Мехмедагића, Кантарџића, **упућују на помисао** да је реч о некаквим локалним династијама (П); [...] а један Би-Би-Си **доспео на удар** владине критике [...] (П); Ова мера британске владе **наишла је на удар** организација за људска права [...] (П); Октобарски чек који **ће** овој милионској популацији **стићи на наплату** за око месец дана [...] (П); Невоља је само у томе што **су** рачуни **доспели на наплату** (П); [...] купонска серија **приспева на наплату** у другој половини ове деценије [...] (П); [...] па јунски чек **неће** данас **ићи на наплату** (П); [...] само што ће њихове банке сигурно банкротирати када прође шест месеци и Фонд за развој Србије **пусти на наплату** акцептне налоге [...] (П); Руководство болнице **ставило је “на тапет”** специјалисту дечје хирургије [...] (П); Оба произвођача укидају национални рабат у истом тренутку (са договором или без њега) и **стижу на тапет** Министарства трговине [...] (П); А када **је** НИН, после фамозног текста о музичком четвороуглу, **узет на тапет** [...] (П);

(б) у ситуацију – *довести, гурнути, доспети*; у посету – *стићи, допутовати, ићи, одлазити*; у контакт – *ступити, довести*; у завршницу – *ући, увести, укључити се, пробити (се), водити*; у сукоб – *увући, ући, претворити (се), водити, довести*; у опасност – *довести, увући, вратити се, упасти, ући*; у искушење – *довести, пасти, водити*; у неприлике – *увалити, запасти, ући*; у забуну – *довести*; у године – *заћи, ући, доспети, закорачити*;

Само да себе **не бисмо** поново **довели у ситуацију** у коју нас је пређашњи режим редовно доводио [...] (П); Он је још једном поновио упозорење међународној јавности и онима који планирају да **гурну** Србију **у ситуацију** ратне психозе [...] (П); [...] и да **је** земља **доспела у ситуацију** да од извозника постане увозник струје (П); Љајић **је у посету** Словачкој **стигао** на позив министра иностраних послова [...] (П); У Скопље **је** данас у подне изненада **допутовао у посету** премијер владе Републике Бугарске [...] (П); **Идемо у посету** Одељењу којег командује старији водник [...] (П); [...] заљубљена девојка са младићем **одлази у посету** његовом пријатељу или рођаку у иностранство [...] (П); [...] Славиша Блажић **ступа у контакт** са Живорадом Ђурићем [...] (П); [...] кампања **улази у завршницу** [...] (П); Ноћашњи тријумф **би** Ану **увео у завршницу** веома важног турнира [...] (П); [...] трећи **се укључује у завршницу** Уефиног купа [...] (П); [...] пошто **се у завршницу** турнира **пробило** седморо играча рођених у Београду (П); [...] а њих пут **у завршницу** неминовно **води** преко минских поља (П); [...] терористичке снаге чине све да изазову

ескалацију и **увуку** Војску Југославије у **сукоб** (П); [...] није желео са њима да **улази у сукоб** [...] (П); [...] које би водиле у неке инциденте који **би се могли претворити у сукоб** ширих размера (П); [...] злоупотреба војске без јасно створених услова **води** неминовно у **сукоб** са светом [...] (П); [...] да је практично имуна на наредбе и налоге који **би је довели у сукоб** са народом (П); [...] нису спремне да **доведу у опасност** живот својих људи [...] (П); [...] **увлаче** албанске цивиле у **опасност** [...] (П); [...] **враћамо се у опасност** да се успостави диктатура (П); Тако бијенала **упадају у опасност** да се претворе у ващаре или промоцију таштине (П); Кад човек често **улази у опасност** да клоне духом [...] (П); [...] покушаји да се то учини само **доведе у искушење** стране да играју на противречностима [...] (П); Да **не бисте пали у искушење** пред раскошном трпезом, на забави немојте стајати близу шведског стола [...] (П); [...] добра воља киргиске владе **доведена је у искушење** (П); [...] али и у оквиру комшијске катедре, **воде у искушење** да се правдају порази [...] (П); [...] Америка **је у неприлике увалила** себе а потом и свет [...] (П); [...] ако ни због чега другог а оно зато што **се запало у неприлике** пред којима је немоћна машта садашњих руководиоца (П); [...] немој више да **улазиш у неприлике** (П); [...] не треба да **доводи** читаоца у **забуну** [...] (П); **Зашао сам у године**, времешан сам тип и мозак ми је сува дреновина (П); Веома је добро што **улазимо у године** у којима ће се јасно Србија разделити на две Србије [...] (П); Млади људи, након што **доспеју у године** када треба тражити посао или наставити школовање, углавном напуштају родни крај... (П); [...] савремена породична драма о односима брачног пара који **је закорачио у године** [...] (П);

(в) до речи – *довести*; до решења – *довести, стићи*; до сазнања – *довести, стићи*; до открића – *довести, стићи*;

Или га је преузео зато што је његово значење бар слутио, макар ту слутњу никада **не довео до речи**? (П); [...] за који се надамо да **ће довести до решења** за статус Косова (П); Мислим да **бисмо пре стигли до решења** наше агоније када бисмо покушали да одговоримо на питање зашто сви одлазе из Србије (П); [...] желим само да будем истинит, да пронађем ко сам, па макар ме то **довело и до сазнања** да сам ништа [...] (ПКД); У потрази за македонским коренима Чака Нориса **стигло се до сазнања** да су ренџер и Македонци коаутори точка [...] (П); Извесна демократска еволуција **довела нас је до сазнања** да се свака истина мора изборити за свој статус, али лаж не мора (П); [...] сумње у умешаност Кинеза биле су те које **су довеле до открића** шпијунске операције (П); И најзад, **стигло се и до открића** да један од најсимпатичнијих призора са отварања, дефиле деце у ношњи 56 кинеских мањина [...] (П);

(г) пред дилему – *ставити, поставити*; пред избор – *ставити*;

Велики формати наспрам малих, односно минијатура, **стављају ауторе пред дилему** за какав ће се избор одредити (П); Да **је** она 6. октобра 2000. године **поставила међународну заједницу пред дилему** [...] (П); Самим тим, ЕУ и не може да нас **стави пред избор** Косово или Европа (П);

(д) под удар – *пасти, потпасти, доспети, довести*;

Судећи по овоме, “Станком” **би могао пасти под удар** Закона о стечају и банкротству [...] (П); [...] може се догодити да **потпадне под удар** закона о поре-

зу на екстрадоходак [...] (П); [...] и то само зато што оне прве, а често и једине, **доспевају под удар** закона [...] (П); Онај ко не поднесе захтев за легализацију, **потпада под удар** те санкције [...] (П); Судије ће се трудити да не пресуђују предмете који их **могу довести под удар** политичара [...] (П).

Претежно захваљујући глаголској синонимији, у наведеним паровима примера похрањено је основно конструкционо значење, али са благим модификацијама које се углавном односе на интензитет или начин испољавања процеса, односно облик учешћа ангажованих партиципаната, што иде у прилог тези о функционалној употреби глагола (Алановић 2017: 91). Неке од значењских варијација се тичу:

- (а) каузативно-некаузативне алтернације: *довести / доћи до решења*;
- (б) изненадности и неконтролисаности наступања процеса: *пасти у искушење*;
- (в) постепености наступања процеса: *закорачити у године*;
- (г) доживљаја процеса као неповољног исхода: *увалити у неприлике*;
- (д) наступања процеса као последице какве припремне активности: *стићи до открића*;
- (ђ) промене објекта или садржаја радње: *прећи на идеју*;
- (е) намерног и континуираног деловања: *узети на тапет*;
- (ж) околности и фазе извршења радње: *допутовати / отпутовати у посету*;
- (з) постојања тешкоћа и препрека при достизању циља: *пробити се у завршницу*;
- (и) злонамерног деловања каузатора: *завести на помисао* итд.

Осим тога, будући да су колокационе везе међу конструкционим елементима у анализираним реченицама далеко од слободних, закључујемо да међу њима постоји висок степен међузависности. Ова опаска се посебно односи на моделе који показују ограничену варијантност, нпр. *доћи / довести до речи*.

Премда су наше опсервације биле претежно усмерене на различите типове глаголских перифраза (или декомпонованих/перифрастичних предиката [Радовановић 1977; Тополињска 1982]), главна се начела посматране појаве прате и у реченичним конструкцијама где се трансдвербијалним формама идентификују непосредни учесници сцене, нпр. агенс, адресат или пацијенс, с тим да је приметно да се ове форме са неједнаким степеном обавезности укључују у реченицу. Нпр.:

Охрабрујућа **вест** **стигла је** јуче **из Министарства финансија** (П); Последња **радосна вест** **стигла је** јуче ујутру (П); Добра **вест** **стигла је** у **Основну школу “Вук Карашић”** [...] (П); Та **идеја се родила** пре турнира и нисам желео да причам о њој (П); **Жеља се буди**, а и воља за животом, каже стари Врањанац Батке (П); Отац Симеон, игуман манастира Рукумија, већ **је бацио клетву на Лазића** [...] (П); [...] док му многи пребацују да **је** подршком Хамасу **унео раздор међу Палестинце** [...] (П); Велико **интересовање је владало** и за десетак разних ђувеча и салата (П); Али генерално **интересовање је већ пробуђено** [...] (П); Однедавно **шири се интересовање** за “пет ситтинг” и у **унутрашњости и суседству** (П).

Последњих неколико примера указују да су трансадвербијалне форме агентивног, адресатног и пацијативног типа релативно слободне дистрибуције, што је донекле и очекивано јер се номинализацијом радње саговорник често намерно ускраћује за податак о свему другом – осим за процес.

Осим тога, трансадвербијали непредикатског значења показују висок степен формалне варијантности, што се, барем у неким случајевима, може узети као сигуран показатељ порекла категорије и делимичног очувања примарног конструкционог значења, нпр. *Вест је стигла до нас / у град / на институ-те* итд.

4. Закључак

Након свега досад реченог, само по себи се намеће питање о смислу и дометима граматичких анализа и подела, на које ни до данас нису дати сви одговори. Наравно, питање је врло умесно, али су и примери које смо обрађивали врло неподесни за често круте граматичке норме, којима ван домашају остају атипичне и прелазне језичке појаве.

Ипак, и у раду је имплицитно указано на једну темељну константу у реченичној структури, а то је – предикативност. Без идеје о процесу или пак о односу међу учесницима какве ситуације нема ни реченице, без обзира на начин на који се уводи овај податак – глаголом или именицом. Међутим, подједнако је погрешно умањити значај глагола као што је то и пренагласити важност именица. Једноставно, свака од ових двеју категорија има своје место у реченичној структури – једне јој дају формалне а друге значењске координате, мада ни у овом погледу не постоје чисте поделе, по моделу 'један на један'. Зато нам се и учинила подесном управо тема посвећена значењској централности иначе периферних граматичких јединица, која на особит начин показује да је у комуникацији у центру увек значење и да је најважније произвести одговарајуће значење, макар и атипичним језичким средствима.

Зато је и за однос између лексике и граматике немогуће дати други одговор него да је реч о континууму (Goldberg 1995: 7; Langacker 1995: 153; Wildgen 2008: 24–26), захваљујући чему се на бројним примерима увек изнова доказује универзалност једног процеса – а то је прелазак јединица из лексике у граматiku. Ипак, ни овај процес се не одвија стихијски, јер је број конструкција нужно ограничен а њихови значењски ресурси су практично неограничени. Тако, док је у анализираним примерима глагол тај који реченици даје пре свега формалне контуре, или физиономију, дотле је садржајем пуне лексичке јединице, без обзира на место реализације.

Цитирана литература

Алановић, Миливој. Типични структурно-семантички модели глаголских перифраза са глаголима просторно-мобилних односа. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 56/2 (2013): 39–59.

- Алановић, Миливој. Функционална употреба речи: глаголи између лексичке и граматичке службе. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LX/2 (2017): 87–117.
- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолог* LX (2004): 67–97.
- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. У: Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 119–344.
- Арсенијевић, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2003а): 107–263.
- Арсенијевић, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII/2 (2003б): 53–216.
- Белић, Александар. *Опита лингвистика* (прир. Милка Ивић). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998 [1941].
- Всеволодова, Майя. *Теорија функционално-комуникативног синтаксиса*. Москва: МГУ, 2000.
- Гортан-Премк, Даринка. *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1971.
- Золотова, Галина А. *Очерк функционалног синтаксиса руског језика*. Москва: УРСС, 2009.
- Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954.
- Пипер, Предраг и Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- Радовановић, Милорад. Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика). *Јужнословенски филолог* XXXIII (1977): 53–80.
- Ружић, Владислава. Проста реченица као синтаксичка целина. У: Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић. *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2014.
- Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1979³.
- Тополињска, Зузана. Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. *Јужнословенски филолог* XXXVIII (1982): 35–49.
- Фелешко, Казимјеж. *Значења и синтакса српскохрватског генитива*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Вукова задужбина – Орфелин, 1995.
- *Àgel, Vilmos. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000.
- Batistić, Tatjana. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1972.
- Croft, William & David Alan Cruse. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: CUP, 2004.
- Croft, William. *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. New York: Oxford University Press, 2009.
- Dik, Simon C. *The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the clause*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1997.
- Engel, Ulrich. *Syntax der deutschen gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 2009.
- Fillmore, Charles. The Case for Case. In: E. Bach & R. T. Harms (Ed.). *Universals in*

- Linguistic Theory*. London: Holt, Rinehart and Winston, 1968, 1–88.
- Goldberg, Adele E. *Constructions: A construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1995.
- Langacker, Ronald W. Viewing in Cognition and Grammar. In: Davis, Philip W. (Ed.). *Alternative Linguistics: Descriptive and Theoretical Modes*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1995, 153–212.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Dobra vest – Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.
- Radovanović, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Dobra vest – Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- Wildgen, Wolfgang. *Kognitive Grammatik. Klassische Paradigmen und neue Perspektiven*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2008.
- Ziem, Alexander & Alexander Lasch. *Konstruktionsgrammatik. Konzepte und Grundlagen, Gebrauchsbasierte Ansätze*. Berlin – Boston: Walter de Gruyter, 2013.

Milivoj Alanović

CONSTRUCTIONAL STABILITY OF (TRANS)ADVERBIALS

Summary

Although it is important to define the boundary between the adverbial and the transadverbial, in this work we examine the semantic resources of this language category, in terms of its ability to provide a semantic profile of the entire structure, as well as its place and stable form in it.

This work is based on one of the fundamental constants in sentence structure, namely predication. Without the idea of the process or the relationship between the participants in the situation, there is no sentence, regardless of the way in which this information is introduced – by verb or by noun. However, it is equally wrong to reduce the significance of the verb as it is to override the importance of nouns. Simply, each of these two categories has its place in the sentence structure – one gives it formal and the other semantic coordinates. That is why we have deemed it appropriate to dedicate research to the semantic centrality of these peripheral grammatical units. It is demonstrated that meaning always lies in the center of communication, even when atypical language means are employed.

That is why the relationship between lexis and grammar is seen as a continuum, which proves the universality of the process of transition of language units from lexicon to grammar. Nevertheless, while the number of constructions is necessarily limited, their semantic resources are practically unlimited. Thus, while in the analyzed cases it is the main verb that gives the sentence its formal contour, while on the other hand, the lexical content of the sentence provides the semantic profile.

Key words: Transadverbial, Construction, Meaning.

Олег Шинкарук

Національний інститут східних мов та культур,
Париж (Франція)
Департамент центральної та східної Європи
oleg.chinkarouk@orange.fr

УДК 811.161.2'366.593'37

<https://doi.org/10.18485/slavistika.2019.23.1.6>

оригінальні научні рад
прим'єнено 31.03.2019.
прихваћено за штампу 16.05.2019.

СПОНУКАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ІМПЕРАТИВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена описові спонукального значення морфологічних форм імперативного способу українського дієслова, що базується на енонсіативному підході Д. Паїяра (теорія енонсіативних операцій А. Кюльйоїлі). У центрі пов'язаної з цим проблематики міститься опозиція 'недоконаний вид' / 'доконаний вид'. У цій роботі відстоюється думка про прямий зв'язок між функціонуванням (вибором) виду в імперативі та дискурсивною артикуляцією висловлення (протиставленням 'тема' / 'рема'), перенесеною суто у внутрішню площину дієслова. Детально розглядається сукупність конкретних спонукальних значень імператива, виражених недоконаним та доконаним видом.

Ключові слова: імператив, недоконаний вид, доконаний вид, тема, рема, мовець, співмовець, суб'єкт-конструктор, суб'єкт-валідатор.

This article focuses on the description of directive values of morphological forms of the Ukrainian imperative mood, based on D. Paillard's enunciative approach (A. Culioli's theory of enunciative operations). The center of our research related to this question is the opposition between 'imperfective' / 'perfective' aspects. In this paper we support the idea that there is a direct connection between the functioning (choice) of aspects within the imperative mood and the discursive articulation of utterances ('topic' / 'comment'), which is exclusively transposed into the verb area. Concrete directive values of the imperative mood, conveyed by the imperfective and perfective aspects, are examined in detail.

Key words: imperative, imperfective, perfective, topic, comment, utterer, co-utterer, subject constructor, subject validator.

Вступ

Функціонування дієслівної категорії імператива залишається ще недостатньо описаним в українському мовознавстві. В останні десятиліття пов'язані з ним проблеми розглядалися в роботах таких українських науковців, як І. Вихованець, А. Загнітко, К. Городенська, М. Скаб. Проблематиці імператива було присвячено дисертації Н. Швидкої, І. Шевчук, О. Даскалюк, К. Бортун, роботи Л. Бережан, О. Приймачок, Т. Нестеренко та ін.

У системі українського дієслова імперативний¹ спосіб має 5 великих семантичних значень, на перший погляд дуже віддалених одне від одного:

- 1) «спонукальний» імператив: *Надійко, **полий** квіти!*
- 2) «необхідний» імператив: *Усі відпочивають, а я **працюю!***

¹ У цій роботі термін «імператив» позначає сукупність особливих морфологічних дієслівних форм другої особи однини і множини та першої особи множини, напр. *(про)читай*, *(про)читайте*.

3) «умовний» імператив: **Знай** вона, що таке трапиться, нізащо б не погодилася;

4) «концесивний (допустовий)» імператив: *Скільки йому грошей не дай, все одно мало! Як ви не старайтесь, нічого путнього у вас не вийде!*

5) «наративний» імператив: *А тут він мені раптом і скажи...²*

Хоча про це тут далі вже більше не йтиметься, зазначимо, що, услід за Д. Пайаром, вважаємо вищеперераховані значення особливими проявами загального семантичного інваріанта імператива, і що цей комплекс питань потребує подальших студій, що матимуть на меті повноцінний опис функціонування всього українського імператива.

Спонукальне значення є центральним, прототипним у семантиці українського імператива, і тому дана стаття, що є першою в задуманому циклі досліджень про український імператив, саме йому й присвячується.

1. Енонсиативний підхід Д. Пайара

Д. Пайар присвятив дві статті імперативові в російській мові: у першій, написаній у співавторстві з А. Кюльйолі, описується спонукальне значення імператива [Culioli, Paillard 1987], а у другій – ті його значення, де семантика спонукальності відсутня [Paillard 2008].

Підхід Д. Пайара базується на теорії енонсиативних операцій, розвиненій А. Кюльйолі. Д. Пайар пропонує унітарний опис імператива, відстоюючи ідею виділення загального семантичного інваріанта усіх його значень. У центрі описового механізму розміщено дві пари енонсиативних інстанцій. Першу пару складають *мовець* (суб'єкт, що продукує висловлення, позначений S_0) та *співмовець* (суб'єкт, на адресу якого продукується висловлення мовцем, познач. S_1). Ці інстанції не відсилають прямо до індивідів у позамовній дійсності, а становлять собою абстрактні джерела мовленнєвих локалізацій. Вони є центральними не тільки в описові імператива, а й взагалі у теорії енонсиативних операцій. Друга пара є ключовою саме для характеристики імператива як способу дієслова: вона складається з *суб'єкта-конструктора* (познач. S_{const}) та *суб'єкта-валідатора* (познач. S_{valid}) [Paillard 2008: 224-225].

А. Кюльйолі і Д. Пайар зазначають, що при спонуканні йдеться не про здійснені (що стали дійсними, валідовані) процеси, а про міжсуб'єктні репрезентації здійснення (що можуть здійснитися, валідуватися) процесів³. Отже, імператив

² Зазвичай «необхідне», «умовне» та «наративне» значення трактуються як такі, що втратили свою первинну функцію спонукання [Вихованець 1988: 98-99] та внаслідок транспозицій набули вторинних значень [Грищенко 1997: 422-423; Плющ 2003: 281; Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія 2017: 393]; «концесивне» значення в граматиках не відзначено.

³ Стосовно вживаної тут термінології: *морфологічні форми* дієслова в ролі *синтаксичних предикатів* денотують *події*, які або реально мають/мали/матимуть місце в позамовній дійсності, або ж належать до віртуального виміру. З семантичної точки зору ці *події* трактуються як *процеси*. Кажучи дуже стисло і не вступаючи в жодну полеміку стосовно наявних у лінгвістиці доволі різних класифікацій, тут пропонується виокремити три великі загальні

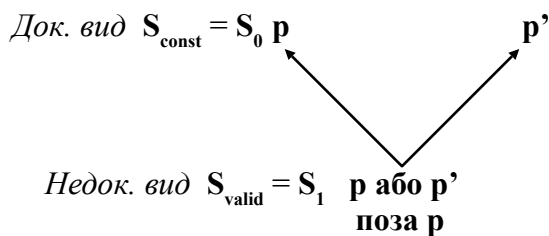
Слід також відмітити деяку парадоксальність ситуації: порівняно з S_{const} , що «говорить» і конструює p , S_{valid} є «німим», але останнє слово буде саме за ним [Culioli, Paillard 1987: 528].

Співіснування двох суб'єктних полюсів породжує диспропорцію на користь того чи іншого полюсу. Можна або надати пріоритет S_{const} , ввівши p як значення-орієнтир у дискурсивний простір, або S_{valid} , беручи тим самим до уваги і p , і p' . І видова форма дієслова (доконана чи недоконана) становить регулярний показник стосовно домінуючої позиції.

Що стосується спонукальних значень, то вони характеризуються через інтерпретацію обох суб'єктних полюсів: S_{const} відповідає S_0 (мовцеві), а S_{valid} – S_1 (співмовцеві) (нагадаємо, що S_0 і S_1 є енонсіативними орієнтирами, а не індивідами позамовної дійсності).

Нарешті, видова опозиція між доконаним і недоконаним видом інтерпретується як позначення рівноваги між позицією S_{const} (= S_0) з p «цілню» (доконаний вид) та позицією S_{valid} (= S_1) з p або p' (недоконаний вид) [Paillard 2008: 225-227].

Вищевикладене трактування Д. Пайаром імператива у російській мові можна резюмувати такою доповненою схемою:

Підхід Д. Пайара слугуватиме нам загальною теоретичною базою для опису спонукального значення українського імператива.

2. Імператив як спосіб дієслова

Отже, імператив належить до граматичної категорії способу дієслова. У цьому плані він протиставляється дійсному (індикативному) та гіпотетичному способам. Дієслівні способи є модальними планами, що відображають позиціювання мовця стосовно свого висловлення; вони можуть бути визначені таким чином:

1) за допомогою дійсного способу мовець вказує, що, з його точки зору, його висловлення відповідає тому, що він вважає дійсністю (= фактуальністю, тобто відповідністю фактам позамовної реальності) (питання правдивості / неправдивості висловлень не має до цього жодного стосунку);

2) за допомогою гіпотетичного способу мовець прямо вказує, що значення його висловлення міститься поза планом відповідності тому, що він вважає дійсністю (= фіктивність, віртуальність); формальним маркером гіпотетичного способу є частка *бу/б*: в поєднанні з формою минулого часу або плюсквампер-

фекту утворюється особовий гіпотетичний спосіб (*спіймала б його, була б його спіймала*), а в поєднанні з інфінітивом – неособовий (*спіймати б його*);

3) за допомогою імператива мовець має на меті орієнтувати поведінку співмовця-потенційного виконавця процесу, денотованого дієсловом.

Отже, на відміну від дійсного та гіпотетичного способів, в імперативі *присутність позиції співмовця-потенційного виконавця є ключовою для його визначення, що свідчить про особливу роль імператива у системі способів українського дієслова*. І, як побачимо нижче, вибір мовцем недоконаної чи доконаної форми імператива зумовлюється саме трактуванням (інтерпретацією) ним позиціонування співмовця-потенційного виконавця в енонсиативній ситуації.

Згідно з вищесказаним, такі синтаксичні конструкції як *Хай вона дає про себе знати частіше, Нехай вони зайдуть до мене* (тобто *хай/нехай* + третя особа однини або множини теперішнього часу недоконаного виду або майбутнього часу доконаного виду) не можуть вважатися граматичними формами імператива, бо в позиції співмовця тут виступає третя енонсиативна інстанція, що в жодному разі не може бути потенційним виконавцем процесу, а є посередником між мовцем і потенційним виконавцем. Вказані конструкції є суто семантичним вираженням спонування з боку мовця (де *хай/нехай* є дискурсивними маркерами¹), висловленим посередникові з метою передачі цим останнім спонування потенційному виконавцеві. Але цитовані конструкції представляють такі енонсиативні ситуації, де співмовець-потенційний виконавець, ключова, як вже було сказано, позиція у визначенні імператива, однозначно є відсутнім. До речі, в конструкціях з *хай/нехай* може також фігурувати і частка *би/б*: «*Хай би він не був героєм! Хай би він був краще живий!!!*»². Тож маємо: *Хай вона дає про себе знати частіше*, тобто *хай/нехай* + дійсний спосіб (!) є вираженням спонування; *Хай би він не був героєм!*, тобто *хай/нехай* + гіпотетичний спосіб (!) є вираженням ірреального побажання. В обох випадках *хай/нехай* додається до наявних способових форм, і тому й дані конструкції не можуть вважатися формальним вираженням іншого, третього способу.³

3. Дискурсивна артикуляція висловлення і спонукальний імператив

Раніше ми вже писали про зв'язки між вибором виду в спонукальному імперативі та дискурсивною (комунікативною) артикуляцією висловлення [Chinkarouk 1999]. Традиційно, особливо в славистиці, услід за В. Матезіусом та іншими лінгвістами Празької школи, її називають актуальним членуванням речення. Вона стосується аналізу висловлень в комунікативному плані залежно від інформації, що вони її передають. З цієї точки зору, висловлення аналізується як поєднання двох дискурсивних понять: тема – «те, про що йдеться», опора, відправна точка висловлення, і рема – «те, що висловлюється з приводу теми», внесення нової інформації.

¹ Ці маркери також потребують окремого дослідження.

² <http://maysterni.com/publication.php?id=111187>.

³ Що ж до конструкцій з першою особою однини (*Хай я зроблю* і т. д.), то вони мають багату семантику, що так само потребує детального дослідження, але імперативними конструкціями аж ніяк вважатися не можуть.

Дослідження, проведені в цій галузі, були націлені на вивчення зв'язків між розрізненням 'тема'/'рема' і синтаксичними складовими частинами речення, на синтаксичні маніпуляції (заперечні, питальні та пасивні перетворення, фокалізація, топікалізація), на порядок слів і питання наголосу.

З цієї точки зору, дана робота має дві особливості: тут дискурсивно-артикуляційний аналіз буде застосовано виключно до галузі дієслова, а точніше до спонукального імператива, тоді як зазвичай об'єктом уваги лінгвістів є саме синтаксичні складники речення. Тому звичні синтаксичні маніпуляції залишаються поза аналізом.

Крім того, в великій кількості випадків висловлення включають в себе і тему, і рему, що полегшує їхню ідентифікацію. Але у випадку з спонукальним імперативом розрізнення 'тема'/'рема' застосовуватиметься на міжреченнєвому рівні. Тобто йтиметься про ситуаційний і текстуальний аналіз, де першорядне значення матимуть енонсиативна ситуація і попередній контекст. Один тип імперативних висловлень кваліфікуватиметься як тематичний, а інший – як рематичний. Отже, це розрізнення буде перенесено з реченнєвого (синтаксичного) плану в план суто інформативний: саме інформація, представлена в імперативному висловленні, аналізуватиметься як *тематична* (відома) чи *рематична* (нова, дійсно інформативна).

Ми спробуємо пов'язати комунікативні функції теми та реми з недоконаним та доконаним видом імператива. Ба більше, вважаємо, що опис функціонування виду в імперативі може базуватися саме на цих двох комунікативних поняттях. До того ж, з точки зору методики викладання української мови як іноземної, такий підхід може мати незаперечні переваги, бо ж ідеться про галузь граматики, що є надзвичайно складною для опанування іноземними студентами.

4. Міжсуб'єктні конфігурації в спонукальному імперативі

Пари 'мовець' / 'співмовець' і 'суб'єкт-конструктор' / 'суб'єкт-валідатор' вважаються незалежними одна від іншої, що дозволяє передбачити різні можливі конфігурації.

(1) (Роман звертається до Мар'яни:) *Сходи по хліб!*

В прикладі (1) Роман і Мар'яна, що беруть участь у ситуації в позамовній дійсності, займають такі позиції: Роман, що є S_0 (мовцем), конструює (вводить) процес p «сходити по хліб» в дискурсивний простір, тобто виступає S_{const} (суб'єктом-конструктором); а Мар'яна, що є S_1 (співмовець), займає позицію S_{valid} (суб'єкта-валідатора), тобто може валідувати p , а може й ні. Отже, S_{const} і S_{valid} є тут сепарабельними (роздільними, відокремленими) інстанціями.

(2) Мар'яна (дочка): *Тату, можна, я піду на дискотеку?*

Роман (батько): *Звичайно, йди!*

А тут вже конфігурація інстанцій є більш складною. Мар'яна (S_1) займає одночасно позиції S_{const} і S_{valid} , бо саме вона і конструює p «піти на дискотеку», і є в той же час його валідатором. Але Роман (S_0) також має статус S_{valid} , бо

від нього як від батька залежить надання дозволу (валідація) реалізувати **p** у часовому плані. Отже, Мар'яна й Роман поділяють позицію S_{valid} (ко-валідація), але на різних підставах (цю специфіку конфігурації інстанцій відображено у виді імперативу, що систематично є недоконаним).

(3) Мар'яна: *Тату, **ходімо** зі мною на дискотеку!*

Цей приклад відрізняється від попереднього тим, що, попри те, що Мар'яна залишається S_{const} (це вона конструює **p**), а ко-суб'єктами (співсуб'єктами) **co-S_{valid}** знову ж таки є Роман з Мар'яною, їхні енонсиативні ролі помінялися місцями: мовцем (S_0) виступає Мар'яна, а співмовцем (S_1) – Роман. Це типовий приклад спільного процесу, де імператив стоїть у формі першої особи множини. Мовець (і S_{const}) спонукає співмовця реалізувати **p** разом з ним (два **co-S_{valid}**). Тому, якщо в прикладі (2), Роман не бере участі у реалізації **p**, то в прикладі (3), він є його співвиконавцем.

(4) (Роман подумки звертається сам до себе): *«Ну давай, сміливіше! **Піди до теці і скажи їй нарешті, що ти про все це думаєш!**»*

Приклади цього гатунку є досить поширеними в художній літературі. Тут Роман виступає одночасно і мовцем, і співмовцем (він звертається сам до себе), і конструктором **p**, і його ж валідатором; тобто займає усі чотири позиції.

Чотири вищенаведені приклади ілюструють чотири можливі конфігурації інстанцій:

	Приклад (1)		Приклад (2)		Приклад (3)		Приклад (4)
Учасники ситуації	Роман	Мар'яна	Роман	Мар'яна	Роман	Мар'яна	Роман
Імперативні інстанції	S_{const}	S_{valid}	co-S_{valid}	S_{const} co-S_{valid}	co-S_{valid}	S_{const} co-S_{valid}	S_{const} S_{valid}
Енонсиативні інстанції	S_0	S_1	S_0	S_1	S_1	S_0	S_0 S_1

Отже, як можна бачити, потрібно чітко розрізняти три пари суб'єктів: з одного боку мовець і співмовець, з іншого конструктор і валідатор (між цими двома парами не існує однонаправленої відповідності), і нарешті, індивіди, що можуть брати участь у ситуації (як, наприклад, Роман і Мар'яна).

5. Загальне спонукальне значення імператива

Як вже було сказано вище, спонукальне значення вважаємо прототипним, центральним значенням імператива. Саме у цьому значенні інваріант імператива проявляється найбільш прямо і найбільш повно: спонукування не потребує жодного специфічного контексту і найменше (з мінімумом слів) імперативне висловлення не може інтерпретуватися інакше як спонукальне. Отже, за допо-

могою імператива *мовець* S_0 має на меті орієнтувати поведінку співмовця S_1 , потенційного виконавця процесу p , денотованого імперативною формою.

Виходячи з зазначеного в пункті 3, при аналізі функціонування директивного імператива першорядне значення приділяється *енонсиативній ситуації і попередньому (лівому) контекстові*.

Отже, імперативне висловлення з *доконаним* видом визначаємо як *рематичне*: мовець вибирає доконаний вид, коли вважає, що сформульоване ним спонукання становить для співмовця *нову інформацію* (її введено, не виходячи ні з чого попереднього, вона так би мовити «впала з неба») і є для співмовця *неочікуваною*). У підході А. Кюльйолі і Д. Пайара це відповідає p «**цілі**» як стабілізованому і ексклюзивному (виключаючи всі інші) значенні. «Процес, виражений доконаним видом, не має жодного зв'язку з часом: він представлений виключно як «**ціль**» мовцем, що він ввів його в дискурс, «не виходячи ні з чого»» [Culioli, Paillard 1987: 530].

І навпаки, імперативне висловлення з *недоконаним* видом називаємо *тематичним*: мовець вважає, що сформульоване ним спонукання представляє собою *вже відому інформацію* для співмовця (йдеться або про дії, про які вже раніше говорилося, або про дії, що їх звичайно виконують при тих чи інших обставинах; тому таке спонукання є для співмовця абсолютно *очікуваним*). Таким чином, p «здобуто» (сконструйовано) *понятійно* і тепер лишається його «здобути» (валідувати) *в часі* (тобто реалізувати в дійсності, виконати вказану дію). Тому й на даній стадії суб'єкт-валідатор знаходиться в позиції **поза p**.

6. Конкретні спонукальні значення імператива в одиничній дії

Видова опозиція відіграє вирішальну роль у класифікації спонукальних висловлень. Коли імперативне висловлення виражає одиничну дію, виділяються такі конкретні спонукальні значення всередині кожного виду:

доконаний вид: «наказ або прохання», «пропозиція» і «порада»;

недоконаний вид: «приступ до дії», «продовження дії», «дозвіл на дію» і «процесивна обставина дії».

Доконаний вид (рематичний процес).

6.1. «Наказ або прохання».

(5) *Макаре! Негайно **вимкни** музику!*

(6) ***Покажіть** мені, будь-ласка, цей телефон!*

Різниця між наказом (пр. 5) і проханням (пр. 6) прямо залежить від статусу S_0 порівняно з S_1 у загальноприйнятій соціальній ієрархії: при вищій соціальній позиції ('дорослий' / 'дитина', 'начальник' / 'підлеглий' і т. д.; або ж просто при відчутті зверхності позиції S_0 в якійсь конкретній ситуації) імперативне висловлення інтерпретується як наказ; а при рівності чи нижчій соціальній позиції – як прохання. Слід зазначити, що S_0 начальник, якщо він цього бажає, цілком може сформулювати не наказ, а прохання:

(7) *Тамаро Федорівно, **принесіть** мені, будь-ласка, папку з останніми контрактами.*

І з іншого боку можна й не вживати *будь-ласка*, але за відповідної інтонації імперативне висловлення звучатиме як прохання:

(8) ***Облишмо** цю розмову.*

І нарешті, відзначимо пряму зацікавленість S_0 у виконанні дії S_1 , він є прямо причетним до даної ситуації і є бенефіціаром (чи одним із бенефіціарів) результату даної дії.

6.2. «Пропозиція».

(9) – *Чому такий засмучений?*

– *Не вистачає грошей на цю модель телефона.*

– *(А ти) **Візьми** в мене. // Якщо хочеш, **візьми** в мене.*

6.3. «Порада».

(10) – *Як діти роз'їхалися, стала нудитися цілими днями.*

– *А ви **заведіть** собаку.*

(11) – *Не знаю, що подарувати Василеві на день народження.*

– *А ти **купи** йому гарну краватку.*

Пропозицію і пораду об'єднують три спільні риси, які до того ж значно відрізняють їх від наказу / прохання: а) вони завжди є прямою реакцією на першу репліку S_1 ; б) S_0 не має жодної зацікавленості у названій дії, він не є її бенефіціаром і причетним до ситуації; в) як правило, такі висловлення починаються з приєднувального сполучника *а*, що вводить в розмову нову ідею, і мають у собі особовий займенник.

Отже, в усіх конкретних значеннях доконаного виду конструюється процес **р** «**ціль**», і оголошення про необхідність (наказ / прохання) або можливість (пропозиція, порада) його виконання є новою інформацією для S_1 .

Недоконаний вид (тематичний процес).

6.4. «Прийняття до дії».

(12) *Вже сьома! **Вставай**, а то на роботу запізнишся!*

(13) *Дзвінок! Діти, **здавайте** контрольні роботи!*

(14) (На усному іспиті:) *Ви вже підготувалися? Тоді **відповідайте!***

(15) – *Я йду на базар, тобі щось купити?*

– *Купи мені добрий шмат свинини!*

– *Добре, **давай** гроші!*

(16) ***Піднімаймо** чарки! (Пиймо до дна!)*

Тут «все відбувається так, ніби йдеться про те, щоб «дати зелене світло» у часі валідації **p** в класі можливих значень (конструкцію **p** представлено як «здобуту»). Коротше кажучи, встановлюється хронологічний поріг між **поза p** і **перехід до p**» [Culioli, Paillard 1987: 530]. Отже, це значення тісно пов'язане з певним часовим моментом, настання якого є «зеленим світлом» для початку дії, недоконаний імператив у сполученні з обставиною часу (що також може бути імпліцитною) означає: «настав час виконати дію». Його тематичність полягає в тому, що S_1 наперед знає, що у певний момент він матиме виконати цю дію. Тобто, процес **p** вже сконструйовано понятійно, виходячи з самої ситуації, але ще не реалізовано в дійсності; S_1 є носієм значення **p**' у часовому плані, на що й вказує недоконаний вид: для S_1 настав час «здобути» **p**.

Сюди ж відносяться недоконані імперативи, утворені від простих (безпрефіксних) дієслів руху:

(17) *Йди (ходи) сюди!* (порівн. з *Підійди до мене!*)

А тепер біжи до мене! (порівн. з *Ану, добіжи-но до дуба!*)

Пливи до того буйка! (порівн. з *Запливи за того буйка!*)

Якщо префіксні дієслова руху мають специфічне, уточнююче значення (уточнюється характер руху) і тому в даних контекстах вимагають доконаного виду, то прості дієслова означають рух у найбільш загальному плані, вони просто називають його вид (хода, біг, плавання і т. д.) і тому мають в імперативі чітко виражену тематичну імплікацію приступу до дії (людина проводить своє життя, переміщаючись у навколишньому середовищі, тобто ходячи, бігаючи чи плаваючи, якщо перебуває у воді), що й зумовлює вживання недоконаного виду; так, в прикладі *Йди (ходи) сюди!* головною і рематичною інформацією є саме *сюди*, а не дія, виражена імперативом (і т. д.).

Досить поширеними у мові є приклади, де спонукання до дії спочатку називається доконаним імперативом, а потім недоконаним:

(18) *Відчиніть, поліція!... Відчиняйте, кажу!*

Перша доконана форма відповідає наказові (соціальна ієрархія 'поліцейський' / 'громадянин'). Потім, констатуючи, що S_1 бариться з виконанням наказу, S_0 переходить до приступу до дії, щоб змусити S_1 прискорити її виконання. Тобто S_0 нагадує S_1 : «ви ще знаходитесь у позиції **p**', тоді як вже мали б бути у позиції **p**».

Зазначимо ще, що цей енонсиативний механізм не є автоматичним, порівняймо:

(19) – *Мамо, купи мені морозиво!*

– *Не куплю, тобі не можна.*

– *Мамо, ну купи!*

– *Та воно не смачне.*

– *Ну купи!*

– *Та в мене грошей нема.*

Порівняно з прикладом (18), соціальні ролі суб'єктів помінялися місцями: у (нижчій) позиції S_0 виступає дитина, а у (вищій) позиції S_1 – її мама, тож маємо не наказ, а прохання. S_1 , потенційний S_{valid} відмовляється валідувати p , вибираючи **не p (p')**. Отже, доки S_1 залишається у p' , S_0 знову й знову змушений реформулювати рематичний p , щоразу «починаючи з нуля», аби змусити S_1 переглянути свою позицію і прийняти p .

6.5. «Продовження дії».

(20) *Чому ж ви зупинилися, Миколо Степановичу? **Розповідайте** далі!*

(21) (Додому до жінки похилого віку вперше прийшла домашня прибиральниця:) *Де у вас пилосос? **Сидіть, сидіть**, я сама сходжу!*

Це значення відрізняється від попереднього тим, що p вже деякий час мав місце в дійсності (Микола Степанович почав був розповідати, літня жінка сиділа), але був перерваний (p') під тиском зовнішніх обставин самим S_1 (Микола Степанович чомусь зупинився, жінка встала чи спробувала встати), тому хронологічно маємо : p потім p' . Отже, йдеться про те, щоб S_1 знову взявся за виконання p (перейшов з позиції p' у позицію p).

Дію може бути перервано й S_0 (а також і третьою особою):

(22) *Зачекайте хвилиночку, Миколо Степановичу, я сходжу по каву... Ну от. **Розповідайте** далі!*

У цих прикладах p' вводиться як тимчасове значення у часовому плані. Отже, при приступі до дії та продовженні дії p' належить до часового виміру.

6.6. «Дозвіл на дію».

(23) – *Можна, я ввімкну телевізор?*

– ***Вмикай, вмикай!***

Як уже було сказано в пункті 4, специфіка даного значення полягає в тому, що $S_{\text{const}} \in S_1$, а S_0 виступає (разом з S_1) **co- S_{valid}** . Це означає, що саме S_0 блокує p «**ціль**», що її має на меті S_1 . Отже, будучи опорою p' , S_0 вводить p у поле S_1 . На відміну від двох попередніх випадків, має місце p' у суб'єктному, а не в часовому вимірі.

Є можливим також і такий варіант:

(24) – *Можна, я ввімкну телевізор?*

– *Ну, **ввімкни!***

Чим цей приклад відрізняється від прикладу (23)? Відповідь *Вмикай, вмикай* передає прихильне ставлення S_0 до прохання S_1 і, як результат, надання дозволу на дію. З іншого боку, якби S_0 не хотів, щоб телевізор було ввімкнено, він би відповів *Ні, не можна*. Але між цими позитивним і негативним полюсами може бути й проміжна позиція, і це саме її представлено в (24). Вочевидь, *Ну, ввімкни* передає деяку нерішучість S_0 перед тим як відповісти (частка *ну*) та як мінімум байдужість до дії, якщо не (легке) невдоволення. Вживаючи dokonаний

вид, S_0 відмовляє S_1 у статусі S_{const} (чи то з недбалості, чи навмисно) і, отже, не дотримується «етикету» хороших манер, що він передбачає відповідь у недоконаному виді. Таким чином, він перебирає на себе роль S_{const} , що й викликає вказану вище інтерпретацію.

6.7. «Процесивна обставина дії».

- (25) *Йди швидше, ми запізнюємося!*
 (26) *(Піднімаймо чарки!) Пиймо до дна!*
 (27) *Спускайтесь обережно, сходи дуже слизькі!*

У цьому випадку S_0 констатує (пр. 25, 26), чи підозрює, боїться (пр. 27), що виконувана S_1 дія не є «добрим» p , тобто вона кваліфікується як **інше, ніж «добрий» p** , тобто **не «добрий» p** , а, отже, **не p (= p')**: «зараз ти не йдеш швидко», «всі можуть не випити до дна», «ви можете впасти, якщо не будете спускатися обережно». З точки зору S_0 , той спосіб, у який S_1 валідує p , прирівнюється або може прирівнюватися до p' , тому йдеться про якісну делімітацію p : S_1 має перейти до p . Отже, при дозволі на дію та процесивній обставині дії p' належить до суб'єктного виміру.

6.8. Рематичні дієслова руху та зі значенням стану.

Два винятки із загальної системи функціонування видів в імперативі становлять: а) дієслова руху та б) дієслова зі значенням стану.

А). Порівняємо два приклади:

- (28) *Андрію Михайловичу, **зайдіть** до директора!*
 (29) ***Заходьте** до нас у неділю, власною малиною пригощайте!*

У прикладі (28) маємо рематичний наказ і отже доконаний вид. Йдеться про обов'язковість виконання p підлеглим стосовно свого начальника. У прикладі (29) p також є рематичним, але вжито недоконаний вид. Тут S_0 , що займає з S_1 рівноправну соціальну позицію, свідомо уникає доконаного виду, щоб представити p не як дію, обов'язкову до виконання, а як *запрошення*, яке можна виконати, а можна й не виконувати, вибираючи або p , або p' . Зазвичай, у цьому значенні вживаються *приходь(те)*, *приїжджай(те)*, *заходь(те)* і *заїжджай(те)*.

Б). Інший виняток становлять дуже нечисленні дієслова зі значенням стану, такі як *стояти*, *сидіти*, *чекати*:

- (30) ***Стійте** тут і нікуди не відходьте!*
***Сиди** тут і **чекай** мене!*

***Чекайте** на мене завтра о шостій біля пам'ятника Шевченкові!*

Хоча ці висловлення і є рематичними, знову маємо недоконаний вид. Подібно до дозволу на дію, тут опорою суб'єктного p' є S_0 . Ним же у полі S_1 вводиться p : «ви стоятимете / ти сидітимеш і чекатимеш / ви чекатимете (p) до мого повернення / приходу (p'), що припинить p ».

7. Заперечення

При запереченні доконаний імператив має значення *попередження*: S_0 попереджає S_1 , щоб той *не вчинив щось ненавмисно*:

(31) *Дивись **не розбий тарілку!***

*Обережно, **не впадїть!***

*Тільки гроші **не загуби!***

Для S_0 **не р** (p') є «добрим» значенням, він остерігається, що S_1 може ненавмисно здійснити **р** (розбити тарілку, впасти, загубити гроші) і тому завчасно попереджає його: «**ціллю**» є **не р**, ти/ви перебуваєш/перебуваєте в позиції *поза р* і, головне, не прямуй/прямуйте в бік **р**, а лишайтеся/лишайтесь *поза р*.

При недоконаному ж імперативі, навпаки, S_0 або констатує, що S_1 прямує в бік **р** (для S_1 «**ціллю**» є **р**), або вважає, що S_1 має такий намір, і тому вводить **не р** як «добре» значення: S_1 має переорієнтуватися з **р** на **не р**.

Конкретно може йтися про *заборону* здійснювати дію (приклад 32) чи *прохання* (приклад 33) та *пораду* (приклад 34) не здійснювати дію. Заборона є негативним віддзеркаленням наказу: S_0 має вищу соціальну позицію, ніж S_1 . При рівності або ж при нижчій позиції S_0 імперативне висловлення інтерпретується як прохання. В обох цих випадках S_0 є зацікавленим у невиконанні дії. Якщо ж у нього такої зацікавленості немає, то можна говорити про *пораду*.

(32) ***Не вмикай** телевізор, дідусь відпочиває!*

(33) *Тільки **не розказуйте** моїм батькам!*

(34) ***Не бери** зайвих речей, ти ж їдеши всього на чотири дні!*

8. Ітеративність

Нарешті, розглянемо два приклади, де представлені повторювані дії:

(35) ***Зіграй** вальс *n* разів!*

(36) ***Ходїть** пішки щонайменше півгодини щодня!*

У прикладі (35) має місце цілісне стабілізоване ексклюзивне значення **р** «**ціль**» «п'ятикратне виконання вальсу» і жодне інше значення не береться до уваги.

А в прикладі (36) маємо неозначений послідовний ряд **р - р' - р - р' - р - р' ...** (**р** «ходіння», **р'** «не ходіння»).

Висновки

Метою даної статті було запропонувати детальний розгляд спонукальних значень українського імператива та показати, що, попри їх різноманітність, вони можуть бути описані за допомогою унітарного систематизованого підходу, що висвітлює семантику цих морфологічних форм українського дієслова. Цей підхід включає в себе: а) поняття сукупності значень, пов'язаних з процесом (**р**, **не р**, *поза р*); б) введення, крім суб'єктів 'мовець'/'співмовець', ще двох суб'єктних полюсів, а саме 'конструктор'/'валідатор'; в) встановлення прямого зв'язку між значеннями процесу, суб'єктними полюсами і дієслівними видами

з одного боку та між видами і дискурсивними артикуляційними поняттями 'тема'/'рема' з іншого.

Подальші дослідження матимуть на меті аналіз функціонування неспонукальних значень імператива (необхідне, умовне, концесивне та наративне), що розглядатимуться не як периферійні та маргінальні, а як такі, що нарівні зі спонукальністю утворюють єдину систему українського імператива, що має в основі свого функціонування загальний семантичний інваріант.

Література

- Бережан Л. Імперативні речення в системі спонукальних конструкцій. [В:] Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. Вип. 13 Слов'янська філологія. Чернівці: ЧДУ, 1997, 117-124.
- Бортун К. О. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному і офіційно-діловому стилях: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Вінниця, 2018.
- Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988.
- Городенська К. Г. Семантична структура імператива. [В:] Актуальні проблеми граматики: зб. наук. пр. Вип. 1. Кіровоград: Кіровоград. пед. ін-т ім. В. К. Винниченка, 1996, 63-68.
- Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. Київ, 2017.
- Грищенко А. П. (за ред.). Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища школа, 1997.
- Даскалюк О. Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Чернівці, 2005.
- Загнітко А. П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії): дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.02 – українська мова. Київ, 1992.
- Нестеренко Т. А. Імперативні ситуації: їхні ознаки, структура, склад. [В:] Філологічні студії: зб. наук. пр. Вип. 13. Кривий Ріг: КДПУ, 2015, 147-155.
- Нестеренко Т. А. Модифікатори семантики ядерних імперативних ситуацій. [В:] Наукові записки. Серія: Філологічні науки: зб. наук. пр. Вип. 146. Кіровоград, 2016, 546-550.
- Нестеренко Т. А. Зміст і репрезентація імперативних ситуацій в українській мові (на матеріалі роману Олесь Гончара «Людина і зброя»). [В:] Мова: класичне – модерне – постмодерне: зб. наук. пр. Вип. 2. Київ: Національний Університет «Києво-Могилянська академія», 2016, 310-319.
- Плющ М. Я. (за ред.). Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища школа, 2003.
- Приймачок О. І. Модально-способова транспозиція паремійного імператива. [В:] Східнослов'янська філологія: зб. наук. пр. Вип. 10 мовознавство. Горлівка: Вид-во ГДПІМ, 2006, 210-217.
- Скаб М. Грамматика апеляції в українській мові. Чернівці: Місто, 2002.

- Швидка Н. В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Слов'янськ, 1998.
- Шевчук І. Л. Про статус імператива в українській мові. [В:] Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: зб. наук. пр. Вип. 10. Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2004, 87-95.
- Шевчук І. Л. Формально-граматична і функціонально-семантична стратифікація імперативних конструкцій в українській мові XVI - XVIII ст.: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2005.
- Chinkarouk O. Le choix de l'aspect à l'Impératif en ukrainien moderne. *Orbis linguarum* 11, 1999: 71-79.
- Culioli A., Paillard D. À propos de l'alternance Imperfectif / Perfectif dans les énoncés impératifs. *Revue des Études slaves* LIX/3, 1987: 527-534.
- Paillard D. Étude des emplois non injonctifs de l'impératif en russe. [Dans:] R. Roudet, Ch. Zaremba (éd.) *Questions de linguistique slave. Études offertes à Marguerite Guiraud-Weber*. Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 2008, 217-234.

Олег Шинкарук

ПОДСТИЦАЈНО ЗНАЧЕЊЕ ИМПЕРАТИВА У УКРАЈИНСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У чланку је понуђен опис сугестивних значења императивних облика украјинског глагола који је основан на енонсиативном приступу Д. Пајара (теорија енонсиативних операција А. Кулиолија).

Детаљно се разматра скуп конкретних сугестивних значења императива, која су изражена несвршеним и свршеним видом, приликом подстицања на појединачну радњу, у случају негације или итеративности.

Приликом подстицања на појединачну радњу императив глагола свршеног вида може имати значење наредбе или молбе, понуде или савета, а несвршеног вида – побуђивања ка приступању радњи, наставку радње, односно пермисивно значење или значење процесуалне детерминације радње.

У случају негације издвајају се значења упозорења на нехотично вршење радње (свршени вид) и забране, молбе и савета не чинити радњу (несвршени вид).

И поред велике разноликости сугестивних значења, она могу бити описана путем унитарног систематског приступа који експлицира семантику императивних облика украјинског глагола. Овај приступ обухвата: а) појам скупа значења који се односе на процес (**р, не р, ван р**); б) увођење осим субјеката ‘говорник’ и ‘саговорник’, још двају субјекатских полова, као што су ‘конструктор’ и ‘валидатор’; в) довођење у директни однос значења процеса, субјекатских полова и глаголског вида, са једне стране, и вида и дискурзивних артикулацијских појмова ‘тема’ и ‘рема’, са друге.

Кључне речи: императив, несвршени вид, свршени вид, тема, рема, говорник, саговорник, субјекат-конструктор, субјекат-валидатор.

ГЛАГОЛСКИ ДЕРИВАТИ У ЧЕШКОМ ЈЕЗИКУ СА ЗНАЧЕЊЕМ *ИСЦРПЉЕЊА/УСМРЂЕЊА РАДЊОМ* И ЊИХОВИ ЛЕКСИКОГРАФСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Рад се бави глаголским дериватима у чешком језику грађеним префиксом *u-*, одн. сложеним формантом *u- se*, који изражавају значење „вршити радњу до исцрпљења или смрти субјекта/објекта“. С обзиром на то да у српском језику дато значење није изражено на творбеном нивоу, акценат истраживања је на утврђивању преводне еквиваленције. На основу речничке грађе анализирају се постојећи и нуде бројни други лексикографски еквиваленти у српском језику.

Кључне речи: глаголски префикс, глаголски деривати, чешки језик, српски језик, конфронтативна анализа, лексикографски еквиваленти.

The paper focuses on verbal derivatives in the Czech language with the prefix *u-*, or with the prefix *u-* and the reflexive morpheme *se*, expressing the meaning “to exhaust or eliminate the subject/object of an action“. Since verbal derivatives in Serbian do not express the given meaning, the accent of the research is on determining the translation equivalents. Based on lexicographical sources, the existing equivalents are analyzed. Numerous other lexicographical examples in the Serbian language are also given.

Key words: verbal prefix, verbal derivatives, contrastive analysis, Serbian language, Czech language, lexicographical equivalents.

Предмет нашег истраживања су глаголски деривати грађени префиксом *u-* (*ukatenoivat*), одн. сложеним формантом *u- se* (*upracovat se*), који у чешком језику изражавају значење „вршити радњу до исцрпљења или смрти субјекта/објекта“ и њихови преводни еквиваленти у српском језику.¹

Грађа је ексцерпирана из једнојезичних речника чешког и српског језика и двојезичног чешко-српског речника.² На основу лексикографске дефиниције прецизирали смо семантику одабраних деривата у чешком језику, а затим утвр-

¹ Истраживање се ослања и надовезује на грађу и анализу из наше докторске дисертације (Митрићевић-Штепанек 2015). На дате деривате осврнули смо се и у раду о конфронтативним проучавањима глаголских префикса у српском и другим словенским језицима (Митрићевић-Штепанек 2018)

² Вид. одељак *Извори*. С обзиром да се у нашем раду највећа пажња посвећује преводној еквиваленцији, не доводимо у питање одабир грађе у једнојезичним речницима чешког језика, а самим тим ни оне обухваћене двојезичним чешко-српским речником који се у великој мери заснива на истом материјалу. За потребе састављања новог двојезичног речника или прерађеног и допуњеног издања постојећег, неопходно би било ревидирати заступљени фонд, али то је предмет неког другачије конципираног рада.

ђивали еквиваленте у српском. Анализирали смо на првом месту постојеће лексикографске еквиваленте у *Чешко-српском речнику*, али нудимо и решења која се односе на бројне примере који нису обухваћени наведеним речником, пошто се ради о продуктивном творбеном средству у чешком језику.

Значење којим се у раду бавимо присутно је у творбено-семантичким истраживањима префикса *-и* и његових деривата у чешком језику и није спорно у литератури.

У својој монографији о творбеном развоју чешких глагола то значење префикса *и-* („зничењ дјем“) Д. Шлосар (Šlosar 1981: 93–95) назива новином која је настала апстракцијом дела семантичке структуре резултативних глагола типа *ubíti, umořiti*, која је документована са свега једним примером у старочешком периоду (*udulati/udolati – савладати, скрхати, сломити*), док је до образовања упадљивије семантичке групе дошло тек у новочешкој фази. Иначе, сматра се да се и то значење развило из примарног сепаративног значења префикса *и-*.

У граматици *Mluvnice češtiny* (Dokulil 1986: 402) дефинишу се значења префикса *и-* између осталог и у вези са изражавањем велике количине радње, а у оквиру ње и семантика „tělesné vyčerpání, upavení někoho, zbavení děje (s refl. se) [...]“ уз примере *uhnát, ubodat; umluvit, uspat; upít se, upracovat se*. Примећујемо да се у исту групу стављају и глаголи који по нама изражавају другачију семантику (*umluvit, uspat*), а наике, значење које бисмо дефинисали као „постићи резултат или жељени циљ интензивним вршењем радње“.

У граматици *Příruční mluvnice češtiny* (Karlík 1996) такође се говори о уништењу или усмрћењу радњом: „U sloves nepříznivého působení i u některých dalších má prefix *и-* mutační význam zničení či zabití dějem; slovesa se pak pojí s akuzativem životného substantiva nebo mají reflexivní se: uběhat se, udřít se, udusit, uhořet, ukamenovat, ukřičet se, ukřižovat, umořit, upálit, upít se, ušlapat, uštvat, utrápit, utýrat [...]“. С обзиром на то да аутори наглашавају транзитивност, одн. рефлексивност глагола, у ову групу не спада наведени интранзитивни глагол *uhořet* са значењем „изгубити живот у пожару и сл.“.

Значењима и подзначањима датих глагола посвећена је детаљна пажња у речнику *Slovník afixů užívaných v češtině* (Šimandl 2017), где се под одредницом *и-/ú-* наводе деривати који значе „konec existence, který lze pojmát také jako ‚odluku z existence‘ (pryč ze světa): utonout, umřít, uvadnout, uhynout, uhnít, utopit, uškrtit, upálit, ubodat, ukamenovat. U podmětových sloves této skupiny je pravděpodobná [...] pasivní účast subjektu na ději: utonout, uhynout, umrznout; u sloves předmětových je naopak nasnadě aktivnost a záměrnost: ubodat, ukamenovat, ubít.“ А под одредницом *и- se* наводи се група деривата са значењем „sebezničení, popř. vyčerpání subjektu dějem základového slovesa [...]“. Některé prvky této množiny vyjadřují (téměř) vždy usmrčení: upít se, uchlastat se, ufetovat se, udrogovat se, ukouřit se; některé (takřka) výhradně vyčerpání: uřvat se, uplakat se, ubřečet se, uštěkat se, uchodit se; а о některých lze tvrdit, že jsou užívány spíše hyperbolicky, nadsázkově: Vy se jednou udiskutujete/uschůzujete k smrti, To se upodepisuješ, uhlasovat se, užehlit se, uesemeskovat se. Mluví zde dosažení vyjadřovaného výsledku děje (usmrčení) nemyslí vážně, nýbrž se jen rozhodl pomocí nadsázky vyjádřit, že děj označovaný základovým slovesem je (bude nebo byl) vykonáván v přílišné míře.“

Видимо да аутор раздваја глаголе које назива субјектним од оних објектних, али међу њима не прави разлику у семантици. Ипак, наглашава се пасивност или активност субјекта, која на другачији начин описује оно што смо претходно рекли о глаголу *uhořet* ком би овде одговарали деривати *utonout*, *umřít*, *uvadnout*, *uhynout*, *umrznout*.

Ф. Ухер (Uher 1987: 78, 155) изведенице као што су *uchodit (se)*, *ukřičet (se)* сврстава у глаголе који изражавају интензивну радњу. О интензификацији говори и В. Матезијус (Mathesius 1947: 207): „U sloves mají intensifikační funkci zejména předpony na- a u- [...]“, и прецизира да префикс *u-* означава „takovou přemíru činnosti, že jí byl objekt nebo – při slovese zvratném – subjekt neblaze dotčen (uhnati koně, uhnati se)“. Интензитет радње датих деривата помиње и *Velká akademická gramatika spisovné češtiny* (Štícha 2018: 1028, 1064–1065), те их наводи у оквиру семантике „začátek či konec děje“, а наиме „zánik (smrt) organismu“ уз примере *umřít*, *uhořet*, *utonout*, *udusit se*, *udřít se*, *uhynout*, *uvadnout*; *ubodat*, *ubít*, *uškrtit*, *utlouci*, *umlátit*, *ušlapat*, *utahat*, такође са значењем „vyčerpat se“ у које спадају рефлексивни глаголи са творбеним формантом *se*: *uběhat se*, *uchodit se*, *upracovat se*, *upřemýšlet se*, *utrmácet se*, *usoužit se*, *uplakat se*, *učíst se*, *unudit se*, *uskákat se*, *utančit se*, *udrogovat se*, *ustýskat se*, *upovídat se*, *uzvonit se*, *uschůzovat se*, истичући да су знатно ређе нерелективне изведенице, као нпр. *usoužit*, *utančit (někoho)*. У вези са овом поделом сматрамо такође да у исту групу не спадају глаголи *umřít*, *uhořet*, *utonout*, *udusit se*, *uhynout*, *uvadnout* који дакако изражавају „смрт организма“, али не и значење вршења радње до исцрпљења или смрти субјекта/објекта како је то случај код глагола *udřít se*, *ubodat*, *ubít*, *uškrtit*, *utlouci*, *umlátit*, *ušlapat*, *utahat*.

У литератури о категорији акционалности глаголе *ubřečet se*, *uhnati*, *utancovat se/utancovat někoho* *Nový encyklopedický slovník češtiny* (Karlík 2016: 2130) назива „exhaustiva“ и дефинише их као глаголе који изражавају трајање радње до краја, евент. до смрти. Тај термин користи и Л. Весели (Veselý 2010: 87), прецизирајући да деривати изражавају „usmrcení, likvidaci, popř. fyzické a/nebo psychické vyčerpání sémantického participantu děje, jejich závěrovou situací je ‚být mrtev‘ atp.“, те да „přímou, explicitně a konkrétně vyjadřují děj, který způsobuje závěrovou situaci, který je příčinou, působkem, prostředkem smrti, zlikvidování, popř. vyčerpání sémantického participantu děje [...]“. Он наводи између осталих глаголе *utopit*, *ubít*, *umlátit*, *ubodat*, *uškrtit*, *udusit*, *ukamenovat*, *ukřižovat*, *ušlapat*, *upálit*, *umučít*, *utrápit*, *utýrat*, *uštvať*, *utancovat*, *upít se*, *ukouřit se*, *ufetovat se*, *utonout*, *upracovat se*, *uběhat se*, *uchodit se*, *ukřičet se*, *uplakat se*, *utancovat*, *umanifestovat se*, *učíst se*, од којих поново издвајамо дериват *utonout* као глагол другачије семантике о којој смо већ говорили.

У речнику *SSJČ* наводи се под бројем 4. да префикс *u-* између осталог значи „dosažení velké míry děje (trváním n. opakováním) vedoucí [...] k tělesnému vyčerpání, zmožení n. zániku: uhnati (jelena), uhonit (někoho), utancovat, ušlapat (v tlačení), uhořet, ubodat, uškrtit, ubičovat, umučit, usmrtit [...]“, а потом и „(ve spoj. se zvrat. zájm. se) vyjadřuje dosažení velké míry děje, provázené citovým zaujetím, vedoucí až k vyčerpání, poškození n. zániku původce děje: upracovat se, uplakat se, upít se [...]“; сем patří i neuzavřená řada expresivních tvoření typu: *udiskutovat se*, *uporadovat se*, *uschůzovat se* [...].“

У дефиницији значења анализираних глагола у речницима најчешће наилазимо на опис: *радњом (се) усмртити/убити/лишити живота* и *радњом (се) исцрпети/уморити*. Карактеристика саме радње је обично наведена у дефиницији и она је нпр. интензивна, честа, стална, претерана, дуга и сл.

ubičovat биčováním усмртит

ubodat bodáním усмртит, забит

udopovat надмјерним а сталјим подаваним допинговјих просредку (допованим) некого пошкодит ађ приправит о живот (SN)

umuckat (сталјим) мuckаним unavit, vyčerpat, ublížit некому

usoužit (ustavičným) soužením vyčerpat, připravit o život

uhnat (přilíšným) hnaním vyčerpat, připravit o život

uplahočít se (dlouhým) plahočením se vyčerpat

ustarat se velkými starostmi, prací ap. se vyčerpat, přivodit si smrt

uběhat se (přilíšným, ustavičným) běháním se unavit, vyčerpat, zničit

Контекстуални примери обухваћени речницима показују да деривати ове семантике не захтевају додатна средства за изражавање датог значења усмрћења/исцрпљења радњом: *Obžalovaný umučil několik vězňů (SV)*; *Dravci prý nedostatečně zdatná mláďata uklovou (SV)*; *Paní Houdková zemřela poměrně mladá, tou každodenní dřinou se uštvala (SV)*; *Upřemýšlel bych se a stejně nic nevymyslím (SSJČ)*. Ипак, извесне реченице садрже и елемент „do/k smrti“³ којим се интензификује значење да радња резултира смрћу, а понекад је допуњен и адвербијалом „мáлем“ којим се прецизира да је радња до смрти замало довела: *Udopovali mého syna k smrti (SN)*; *ČT se rozhodla ubavit nás k smrti (SN2)*; *Na Matějské pouti byl takový nával, že tam prý málem umačkali nějaké dítě (SV)*; *Tenhle průvodce by nešťastné návštěvníky hradu uvlačel málem k smrti, jak je honí po hradbách a po schodech nahoru dolů (SV)*.

На основу наведеног видимо да је дато значење деривата у речницима, приручницима и појединачним студијама дефинисано углавном јединствено на основу сема усмрћења/исцрпљења, а радња коју глаголи изражавају карактерисана је као интензивна, насилна, непријатна или неповољна. Као што смо већ напоменули, у различитој литератури се често наводе исти примери глагола којима се дата семантика илуструје, и они би, по нашем мишљењу, могли бити јасније разграничени. Такође, ако узмемо у обзир да се изведенице у већини истраживања повезују са великом количином радње, те интензивном радњом, не можемо онда у ту групу сврстати глаголе типа *umřít*.

Што се тиче српског језика, у речницима и литератури не налазимо потврду да изведенице са префиксом у- одн. сложеним формантом у- се изражавају значење „вршити радњу до исцрпљења или смрти субјекта/објекта“.

М. Стевановић (1964: 467) глаголе *убити, умући, умрети, уништити* и сл. наводи у вези са изражавањем свршетка радње основног глагола. Сматрамо ипак

³ Овај елемент је присутан било да се ради о основном или пренесеном значењу лексема.

да глагол *утући* не спада у ту групу, јер, по нама, може да изражава и значење „истући до смрти, убити тукући“, док је чисто видски пар *тући* : *истући*.

И. Грицкат (1966–1967: 216–217) у студији о чистој префиксацији наводи нпр. глаголе *таманити* : *утаманити*, *гушити* : *угушити*, *давити* : *удавити*, *топити* : *утопити*, *морити* : *уморити*, *ништити* : *уништити* и закључује да је код њих присутан семантички прелив аблативности, тачније уклањање које „иде до пуног уништења објекта“.

И. Клајн (Клајн 2002: 284) опет за глаголе *утопити*, *удавити* каже „данас је у овим глаголима без сумње преовладало просторно значење – удавити у води.“ Он ту вероватно мисли на чињеницу да је, с обзиром на врло мали број глагола са аблативним значењем у српском језику, код ових изведеница то последица асоцијације са значењем „улажења, понирања у унутрашњост“. Ипак, у поређењу са сродним језиком у ком је аблативно значење префикса *у-* живо, а чак се развило у специфичну семантику уништења/исцрпљења, налазимо, као и И. Грицкат, да је извесна блага нијанса те семантике присутна код српских деривата, што ћемо даље у раду показати на примерима преводне еквиваленције.

Чињеницу да у српском језику деривати не изражавају дато значење потврђују и конфронтативне анализе српског и других словенских језика: нпр. руског и српског Б. Тошовића (Тошович 2009: 36), те словачког и српског А. Марић (Marićová 2008: 78–79), у којима они такође наглашавају одсуство еквивалената грађених истим творбеним формантом.

Пошто нема примера формалне еквиваленције⁴ у оквиру датог значења, навешћемо и анализирати прво лексикографске еквиваленте из *ЧСР*. Двојезичним речником обухваћено је око деведесет глагола са датим значењем који су наведени као самосталне одреднице (*ubodat*; *uběhat se*), а од тога двадесетак глагола који су обрађени у оквиру одредничког одељка као рефлексивни облик нерелексивног глагола (*udřít, u. se*; *uhnát, u. se*). Код већине деривата оба облика имају исто значење *усмрћења/исцрпљења* (*upracovat исцрпсти, изнурити радом; u. se исцрпсти се, изнурити се, измучити се [од рада]*), међутим, код деривата са датим значењем који су грађени афиксом *и- се*, не може, разуме се, бити семантичког подударња са носиоцем речничког одељка (*ujíst одгрести, појести; u. se нући једући*).⁵

Што се тиче преводне еквиваленције, за највећи број лексема примењује се опис значења. У зависности од лексикографске дефиниције значења чешке лексеме опис обично садржи елементе *убити (се)/усмртити радњом* и/или *исцрпсти (се) радњом*, те *уморити/заморити/преморити/изморити (се) радњом*, као и синонине у виду конструкција које такође упућују да се ради о великом, крајњем замору или о смрти – *умрети/свиснути/црћи/нући*⁶, *посустати/пропа-*

⁴ Под формалним еквивалентом подразумевамо изведеницу грађену истим префиксом одн. сложеним формантом са истим или приближним значењем.

⁵ Наишли смо у двојезичном речнику на један пример за који се не наводи исто значење нерелексивног и релексивног облика: *uhrát добити, зарадити (новац и сл.); u. se заморити се играјући [карте и сл.]*, мада је оно наведено у речнику *SSJČ – uhrát (dlouhým) hraním vyčerpat*.

⁶ У *РМС* нпр. изрази су дефинисани: *нући од смеха много се и гласно смејати; нући од беса (зависти, злобе и сл.) разг. каже се када се хоће да истакне високи ступањ, интензитет*

сти/ од радње/радећи. Примере наведених описа значења у функцији преводне еквиваленције дајемо у следећих пет табела.

<i>ubičovati</i>	убити, усмртити бичевањем
<i>ukamenovat</i>	каменовати, убити каменујући
<i>uklovati</i>	убити кљуном, кљуцањем ⁷
<i>ukopat</i>	убити ударцима ноге
<i>usmýkat</i>	убити, измрцварити вукући

<i>usapat se, usapkat se</i>	преморити се од цупкања, тапкања
<i>ulechtati</i>	шкакљањем, голицањем уморити
<i>ulítati se</i>	летењем (од трчања) се уморити, исцрпсти
<i>umořiti</i>	уморити; изнурити, исцрпсти; измучити; сапрти; Δ <i>umořil ho hladem уморио га је глађу</i> ⁸
<i>umudrovati se</i>	заморити се непотребним мудровањем
<i>uposlouchati se</i>	заморити се од (дугог) слушања
<i>upovídat se</i>	уморити се причајући, говорећи
<i>upracovati</i>	исцрпсти, изнурити (радом)
<i>upracovati se</i>	исцрпсти се, изнурити се, измучити се (од рада)
<i>uschůzovati se</i>	исцрпсти се, изморити се састанчењем
<i>uspěchat</i>	заморити, изнурити (журбом)
<i>uštěkati se</i>	лајати много, исцрпсти се лајући (на кога)
<i>utahati</i>	изнурити, исцрпсти, преморити
<i>utahati se</i>	изнурити се, исцрпсти се, преморити се, спасти с ногу ⁹

каког осећања; *црћи од смеха јако, до изнемоглости се смејати*. На основу описа значења видимо да се овим изразима може адекватно објаснити семантика чешких деривата.

⁷ Интересантна је лексема укљувати која је у РСЈ дефинисана *кљуном, кљујући ујести; појести кљујући*, али наведена контекстуална употреба *Гуске ме скоро укљуваше* не разликује се од бројних примера у чешком језику у којима је употребљена изведеница са значењем усмрћења. Опис значења исти је у РМС а пример гласи [*Гуске*] *мене убога готово укљуваше*. По нашем мишљењу, дакле, у питању је радња до усмрћења објекта, дакако метафорично, мада се ради о непродуктивном средству у српском језику, те дериват због свог положаја није увршћен у двојезични речник.

⁸ У овом изразу у српском језику очигледно је значење усмрћења, које се код глагола *уморити* наводи као варијантно у речницима РМС, РСЈ.

<i>utancovat, utančit</i>	заморити плесом, плешући (кога)
<i>uzívat se</i>	уморити се од зевања, зевајући

<i>uběhat se</i>	уморити се, посустати од трчкања, ходања, спасти с ногу ходајући
<i>ujít se</i>	посустати (ходајући), пасти с ногу ¹⁰
<i>umořit se</i>	исцрпнати се; измучити се; сатрти се, пропасти
<i>umyslit se, umyslet se</i>	пропасти; заморити се од силног размишљања
<i>upachtit se</i>	заморити се, посустати, сустати, задихати се (од умора)
<i>uplahočít se</i>	посустати од диринчења, заморити се, изнурити се
<i>uplakat se</i>	пропасти плачући
<i>upospíchat se</i>	посустати, уморити се од журбе
<i>upřemýšlet se</i>	пропасти размишљајући
<i>uřvat se</i>	промукнути, пропасти дерући се, убити се вичући; убити се плачући
<i>uspěchat se</i>	уморити се, посустати од журбе
<i>ustarat se</i>	пропасти, оронуту од брига
<i>utancovat se, utančit se</i>	посустати, пропасти плешући, изморити се од плеса, игре
<i>uvzdychat se</i>	посустати, уморити се уздишући, од уздисања; пропасти уздишући
<i>užvanit se</i>	исцрпнати се, пропасти брбљајући ¹¹

<i>ubřečet se</i>	пући плачући
<i>uchechtát se, uchichtát se</i>	пући од смеха
<i>ujíst se</i>	провалити се (једући); пући (једући)
<i>ukřičet se</i>	уморити се, пући вичући, дерући се

⁹ Устаљени израз *с/пасти с ногу* такође врло добро заступа чешку изведеницу, с обзиром да изражава значење *јак* се уморити [...], преморити [...], малаксати од много посла како се наводи у *Малом фразеолошком речнику* (Оташевић 2007: 434).

¹⁰ Вид. нап. 8.

¹¹ С обзиром на то да лексема припада разговорном језику, може се употребити и израз *пући/црћи од брбљања, од приче*.

<i>ukýchat se</i>	<i>пући, распасти се</i> кијајући
<i>ulíbat se</i>	<i>пући љубећи се, наљубити се</i>
<i>upít se</i> 1. (nemírným) pitím (zprav. alkoholických nápojů) se zničit, přivodit si smrt; 2. v pití přebrat (ke své škodě) přípustnou míru	1. <i>пропасти, уништити се, убити се</i> од претераног пића; 2. <i>пући</i> пијући; <i>препити се, попити преко мере</i>
<i>uřehat se</i>	<i>умрети</i> од смеха ¹²
<i>usmát se</i>	<i>црћи</i> од смеха, <i>пући, умрети</i> од смеха
<i>ustýskat se, ustýskat si</i>	<i>свиснути</i> од туге

Као што се види из примера *upít se* и *ulíbat se*, велику количину и интензитет радње понекад поред наведеног израза исказују и други префиксални глаголи, нпр. изведеница са префиксом *на-* у сатуративном значењу, или са префиксом *пре-* у ексцесивном значењу¹³, или неки други елемент који упућује на ту семантику, нпр. прилошка одредба *преко мере*.

Чини нам се да је опис значења и најпрецизнији¹⁴, али даљом анализом утврђујемо да у извесним случајевима није адекватан. Дешава се да опис не одговара свим семантичким нијансама или семемама једне лексеме, те је у тим случајевима неопходно навести еквиваленте у виду изведеница са другим префиксима. У вези са тим се процена аутора речника показала као прецизна, с обзиром да је и такав приступ примењен, најчешће како би се избегао опис значења који је превише сложен или опширан, као и када је у питању пренесе-но, а често експресивно, значење лексема.

<i>umučit</i> k mučit; u. někoho výčitkami, žárlivostí utrápít, utýrat, soužít	<i>уморити, убити</i> мучењем; прен. (психички) <i>измучити</i>
--	--

¹² С обизом да је лексема стилски квалификована као експресивна (*expr.*), као и да глагол *řehat* значи 1. *рзати* (о коњима); 2. *клепетати, клопарати*, а *řehat se* метафорично *грохотом се смејати*, сматрамо да би прецизнији превод био *црћи/пући од смеха*.

¹³ О наведеним префиксима детаљније говоримо даље у раду.

¹⁴ Б. Станковић (1999: 38) чак сматра да се „у бројним случајевима синтагмом може извршити прецизнија преводна семантизација него изолованом речи [...]“ због тога што се „значањски потенцијал лексеме реализује и конкретизује у окружењу других лексема [...]“; што је у нашем случају у вези са непостојањем формалне еквиваленције не само могућност, него често и нужност.

<i>uštvat</i> 1. štváním, honěním vyčerpat, připravit o život; 2. expr. vůbec tělesnou n. duševní námahou vyčerpat; vysílit, udřít, zničit	1. <i>изнурити, исцрпсти, сатрти, уморити</i> гоњењем, јурећи; ¹⁵ 2. <i>измучити, изнурити, исцрпсти, заморити, сатрти</i>
<i>utrýznit</i> (dlouhým) trýzněním vyčerpat, připravit o život; utýrat, utrápit, umučit	<i>уморити, убити</i> дуго мучећи (кога при саслушању и сл.); <i>измрцварити, измучити, исцрпсти</i>
<i>utýrat</i> vyčerpat, připravit o život; utrápit, utrýznit	<i>измучити</i> до смрти, <i>уморити;</i> <i>изнурити, исцрпити, изморити;</i> <i>измрцварити, угњавити</i>
<i>uvláčet</i> vláčením utýrat, usmrтит; expr. unavit, vyčerpat, utrmáčet, usmýkat	вукући <i>изморити, усмртити;</i> <i>изморити, измучити, исцрпити,</i> <i>сатрти</i>

Уколико опис значења није могућ, као преводни еквивалент присутна је изведеница са неким другим префиксом. Честа је појава дивергенције у српском језику – у одредници је наведено више деривата са истим или различитим префиксима, такође су присутне комбинације префиксалних глагола и описа значења.

<i>ubodat</i>	<i>избости, пробости, убити</i> бодући; смртно <i>изубадати</i>
<i>udřít</i>	<i>исцрпсти, изнурити, упропастити</i> тешким радом, диринчењем
<i>udupat</i>	<i>изгазити; убити, уништити</i> гажењем
<i>uhnat/uhonit</i>	<i>заморити, сатрти</i> терајући (коња); <i>изнурити</i> хајкањем, <i>исцрпсти</i> гонећи хајком
<i>uhnat se/uhonit se</i>	<i>преморити се, посустати</i> (од трчања, јурњавае); <i>сатрти се</i> (прекомерним радом), <i>исцрпсти се, исцрпити се</i>
<i>uhryzat</i>	<i>изгрести, појести, уништити</i>
<i>ujezdit se</i>	<i>напутовати се, уморити се</i> (од вожње и сл.)
<i>ulopotit se</i>	<i>израдити се, изнурити се, исцрпсти се</i> радом
<i>umačkat</i>	<i>пригњечити, смрвити; угушити</i>

¹⁵ Још једно сасвим добро решење преводне семантизације даје се у ČS/SČR *уморити до изнемоглости* (Kopřivica 2008).

<i>umlátit</i>	<i>премлатити, претући, умлатити, убити батинама; смлатити</i>
<i>umučít se</i>	<i>измучити се, скидати се</i>
<i>upálit</i>	<i>спалити кога (на ломачи)</i>
<i>usoužit</i>	<i>намучити, изнурити, исцрпити; отерати у гроб</i>
<i>uškvařit se</i>	<i>изгорети (од врућине и сл.)¹⁶</i>
<i>uštípat</i>	<i>смртно изуједати, избости</i>
<i>utlouci</i>	<i>пребити, претући, испребијати; умлатити; убити;</i>
<i>utrápit</i>	<i>измрцварити, изморити, измучити, угњавити, уморити</i>
<i>utrápit se</i>	<i>пропасти, скидати се, напатити се, пресвиснути</i>
<i>užrat</i>	<i>изгрести, оглодати, вулг. пождерати</i>
<i>užrat se</i>	<i>изјести се, изгрести се, појести се</i>

Најбројније су у функцији еквивалената изведенице са префиксом *из-*. Оне имају најчешће значење извршења радње у потпуности, до краја¹⁷, или се ради о семантичкој нијанси код чисто видских глагола: *измучити (се)*, *измрцварити (се)*, *испребијати*, *изгрести (се)*, *изјести (се)*, *изгазити*, *избости*, *израдити се* и сл. По нашем мишљењу ове изведенице представљају најприближније семантичке еквиваленте¹⁸ јер се радња коју изражавају такође карактерише као интензивна и извршена у великој мери, до крајњих граница.

Други префиксални деривати заступљени су у мањем броју: са префиксом *пре-* у значењу обухватања целог објекта радњом (*претући*, *премлатити*)¹⁹; са префиксом *на-* у екстензивном (*напатити се*, *намучити [се]*) и сатуративном значењу (*наљоскати се*, *нашљемати се*)²⁰ и са префиксом *с-* у значењу уништавања (*смрвити*, *смлатити*, *сатрти [се]*)²¹.

Присутан је и префикс *у-* неколицином деривата који већином имају само чисто видско значење, као нпр. *угњавити*, *убити*, *угушити*, *уморити*, док свега две изведенице, по нашем мишљењу, изражавају семантику *усмрћења/исцрпљења*

¹⁶ Могао би, по нашем мишљењу, бити наведен и дериват *испећи се*, *спржити се* (на сунцу, од врућине), или израз *црћи од врућине*, с обзиром да је изведеница квалификована као експресивна, као и само варијантно значење нерелексивног облика *uškvařit спалити*, *спржити*.

¹⁷ Значења префикса *из-* детаљно су обрађена у граматицима И. Клајна (2002: 255–256) и М. Стевановића (1964: 456).

¹⁸ Семантичким еквивалентом сматрамо изведеницу грађену другачијим префиксом са истим или приближним значењем, евент. прецизираним додатним елементима.

¹⁹ О овом значењу префикса *пре-* писао је нпр. И. Клајн (2002: 270).

²⁰ О специфичностима семантике ове две групе глагола са префиксом *на-* у чешком и српском језику писали смо раније (Митрићевих-Штепанек 2017: 619–633).

²¹ Детаљну анализу значења префикса *с-* у српском језику дала је И. Грицкат (2000: 138).

радњом, а наиме *умлатити*, *утући*²². Сматрамо да се ова два глагола могу посматрати као формални еквиваленти, али јасно је да о продуктивности творбеног средства и бројности деривата не може бити речи.

<i>ubít</i>	<i>убити</i> , <i>умлатити</i> , <i>утући</i> ; <i>усмртити</i> ; <i>експр. угушити</i> , <i>сузбити</i> ; <i>убити</i> , <i>утући</i>
<i>umrskat</i>	<i>умлатити</i> , <i>премлатити</i> <i>шибајући</i>
<i>unudit</i>	<i>угњавити</i> , <i>досадити</i>
<i>unudit se</i>	<i>угњавити се</i> ; <i>умрети</i> од досаде

На овом месту дајемо примере лексикографских еквивалената чешких изведеница које нису обухваћене *ЧСР*.²³ Решења из речника применили смо и на њих, водећи рачуна о дефиницији значења чешких деривата. Као најпрецизнији и овде нам се чини опис значења, док је употреба префиксалних глагола и устаљених израза могућа у много мањој мери.

<i>ubavit (SN2)</i>	<i>исцрпсти</i> , <i>изнурити</i> забавом
<i>ubavit se (SN2)</i>	<i>исцрпсти се</i> , <i>изнурити се</i> забавом, праћењем забавних садржаја
<i>ucloumat (SSJČ)</i>	<i>измучити</i> , <i>изморити</i> цимањем
<i>učekat se (SSJČ)</i>	<i>изморити се</i> чекањем, <i>уморити се</i> од чекања
<i>učíst se (SSJČ)</i>	<i>уморити се</i> , <i>исцрпсти се</i> (дугим, сталним) читањем
<i>udebatovat se (SSJČ)</i>	<i>исцрпсти се</i> , <i>изморити се</i> дебатованњем
<i>udopovat (SN)</i>	допингом <i>нашкодити</i> , <i>убити</i>
<i>udrbat se (SSJČ)</i>	<i>исцрпсти се</i> , <i>уморити се</i> од чешања
<i>ufackovat (SSJČ)</i>	смртно <i>ишамарати</i> , <i>ишамарати</i> на смрт
<i>ufórovat se (SN2)</i>	<i>изморити се</i> , <i>исцрпсти се</i> збијањем шала
<i>uhledat se (SSJČ)</i>	<i>изморити се</i> од дугог тражења
<i>uhledět se (SSJČ)</i>	<i>уморити се</i> од (дугог) гледања
<i>uklikat se (SN2)</i>	<i>пући</i> <i>кликћући</i> ²⁴ , <i>притишћући</i> тастер миша
<i>ukouřit se (SSJČ)</i>	<i>нашкодити</i> себи пушењем, <i>умрети</i> од пушења

²² За глагол *утући* наводи *РМС* *убити* *млатећи*, *тукући*; *уопште* *убити*, *усмртити*, а глагол *умлатити* дефинише *убити*, *усмртити* *млатећи*, *тукући*; *усмртити* *уопште*.

²³ С обзиром на то да смо се у истраживању усредсредили на питање еквиваленције у српском језику, ван нашег интересовања остала је стилска квалификација чешких лексема, наиме, нисмо узимали у обзир да ли се ради о оцазионализмима и сл.

<i>ukritizovat se (SN2)</i>	<i>изморити се, исцрпсти се</i> претераним, сталним критиковањем
<i>umakat se (SNČ)</i>	<i>наринтати се, убити се, црћи</i> од посла
<i>umobilovat se (SN2)</i>	<i>уморити се, исцрпсти се, пропасти</i> од претераног коришћења мобилног телефона
<i>umuckat (SSJČ)</i>	<i>угњавити, измазити, нашкодити</i> претераним мажењем
<i>upročitat se (SSJČ)</i>	<i>исцрпсти се, изморити се</i> бројањем
<i>upřednášet se (SSJČ)</i>	<i>исцрпсти, изморити се</i> предавањима
<i>uprocházet se (SSJČ)</i>	<i>уморити се, исцрпсти се</i> шетајући
<i>ureformovat (SN)</i>	<i>исцрпсти, изморити, уништити</i> реформама
<i>uregulovat (SN2)</i>	<i>исцрпети се, уништити се</i> претераним регулацијама
<i>uregulovat se (SN2)</i>	<i>исцрпети, уништити</i> претераним регулацијама
<i>urestituovat se (SN)</i>	<i>исцрпсти се, уништити се</i> реституцијама
<i>urmoutit (SSJČ)</i>	<i>измучити, намучити</i> жалошћу
<i>urmoutit se (SSJČ)</i>	<i>измучити се</i> жалошћу, <i>умрети</i> од жалости
<i>uřečnit se (SSJČ)</i>	<i>исцрпсти се, изморити се</i> држањем говора, говоранција
<i>uskákat se (SSJČ)</i>	<i>исцрпсти се, изморити се</i> скачући
<i>usólovat se (SN2)</i>	<i>исцрпсти се, изморити се</i> соло свирањем, певањем
<i>uškytat se (SSJČ)</i>	<i>исцрпсти се, изморити се</i> штуцањем, грцањем
<i>utoužit se (SSJČ)</i>	<i>исцрпсти се, уништити се</i> чежњом, <i>умрети</i> од чежње
<i>utransformovat (SN)</i>	<i>исцрпсти, изморити, уништити</i> трансформисањем
<i>uzoufat se (SSJČ)</i>	<i>исцрпсти се</i> очајавајући, <i>умрети</i> од очаја
<i>uzvonit se (SSJČ)</i>	<i>пући</i> звонећи

На крају наводимо лексеме из *Чешко-српског речника* за које сматрамо да нису сасвим прецизно преведене.

<i>uhřát se</i> (přilíšným) spěchem, během se rozehřát; uřítit se	загрејати се (од трчања и сл.)
---	---------------------------------------

²⁴ Глагол *кликнути* и несвршени пандан *кликати* наводи И. Клајн (2003: 348).

<i>uchlastat se</i> vulg. upít se: jednou se uchlastá k smrti	наљоскати се, нашљемати се; u. se k smrti бити мртав пијан
<i>uzlobit se</i> (ustavičným) zlobením se unavit, vyčerpat, zničit: člověk by se s těmi kluky uzlobil!; u. se napolo k smrti	изнервирати се, изгубити живце

У првом примеру, по нашем мишљењу, изведеница *zagreјати се* не изражава дату семантику чешког пандана, а како видимо у опису његовог значења, елементи као што су атрибут *přílišný* и синоним *určit se – rychlým pohybem se udýchat, zpotit, uštvat; uhřát se* указују на претерану радњу која доводи до исцрпљења. Прецизан еквивалент *pregreјати се* даје *ČS/SCR*. Што се тиче другог примера, израз *бити мртав пијан* у српском језику значи *бити много, сасвим пијан*, док глагол *uchlastat se* има значење *убити се нићем, умрети од нића*. У трећем примеру значење глагола *uzlobit se* је: *изморити се (честом, сталном) љутњом, нервирањем*, те никако не одговара чисто видски глагол *изнервирати се*. Друго наведено решење би могло да се примени уколико би било проширено елементом *sav – изгубити све живце*, што би претпостављало дужу и интензивну радњу која доводи до потпуног исцрпљења.

Из анализе еквивалентности проистиче да је у функцији лексикографских еквивалената чешких глаголских деривата са префиксом *u-*, одн. сложеним формантом *u- se* у значењу „вршити радњу до исцрпљења или смрти субјекта/објекта“ у српском језику на првом месту заступљен опис значења који обухвата лексикографску дефиницију чешке лексеме, као и устаљене изразе који упућују на дату семантику, а потом су присутне изведенице са неким другим префиксом приближног значења које може бити допуњено елементом који прецизира семантику деривата у чешком језику. Налазимо да и префикс *u-* неколицином глагола заступа анализирану семантику, али да они већином имају само чисто видско значење, док свега две изведенице по нашем мишљењу изражавају семантику усмрћења/исцрпљења радњом (*umlatiti, utuћiti*) и сматрамо стога да их можемо посматрати као формалне еквиваленте.

Закључујемо такође да лексикографска обрада оних префиксалних глаголских изведеница у чешком језику које немају формалне еквиваленте у српском језику подразумева на првом месту детаљну анализу и прецизирање њиховог семантичког садржаја. На основу тога се може приступити одабиру лексикографских еквивалената у српском језику пажљивим утврђивањем њиховог значења, а затим и адекватног типа семантичке еквиваленције. Видимо уједно да се приликом конфронтативне анализе сродних језика намећу нешто другачији закључци од оних који проистичу из проучавања појава у само једном од тих језика, те да лексикографска грађа нуди и увид у средства која се најчешће у литератури не наводе, с обзиром на њихову непродуктивност.

Цитирана литература

- Грицкат, Ирена. „Префикс с(а)- уз глаголе у српском језику“. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 43, 2000: 137–141.
- Грицкат, Ирена. „Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације“. Јужнословенски филолог 27, 1–2, 1966–1967: 185–223.
- Ивановић, Милена. Изражавање акционалности у украјинском и српском језику. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2013.
- Клајн, Иван. Творба речи у савременом српском језику. Слагање и префиксација. Део 1. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- Клајн, Иван. Творба речи у савременом српском језику. Суфиксација и конверзија. Део 2. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- Митрићевић-Штепанек, Катарина. „Проучавање глаголских префиксалних деривата у српском језику у поређењу са чешким“. [In:] V. Štěpánek, J. Mitáček (eds.) *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca VII*. Brno: Moravské zemské muzeum, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy Univerzity, 2017: 619–632.
- Митрићевић-Штепанек, Катарина. Глаголски префикси у функцији изражавања количине радње у чешком и српском језику. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2015.
- Митрићевић-Штепанек, Катарина. „Проучавање глаголских префикса у чешком и српском језику са освртом на друге словенске језике“. *Славистика* 22, 2, 2018: 93–103.
- Оташевић, Ђорђе. Мали српски фразеолошки речник. Београд: Алма, 2007.
- Стевановић, Михаило. Савремени српскохрватски језик: граматички системи и књижевнојезичка норма. Део 1. Београд: Научно дело, 1964.
- Станковић, Богољуб. Лексикографски огледи. Београд: Славистичко друштво Србије, 1999.
- Тошович, Бранко. Способи глаголног дејства в сербском, хорватском и бошнячком језиках. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- Dokulil, Miloš, Karel Horálek, Jiřina Hůrková (eds.) *Mluvnice češtiny I: fonetika, fonologie, morfonologie a morfemika, tvoření slov*. Praha: Academia, 1986.
- Karlík, Petr, Marek Nekula, Zdenka Rusínová (eds.) *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996.
- Karlík, Petr, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.) *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2016.
- Marićová, Anna. *Slovesné předpony v slovenčine a srbčine*. Bačský Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2008.
- Mathesius, Vilém. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, 1947.
- Šimandl, Josef (ed.) *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha: Karolinum, 2017. <<http://www.slovníkafixu.cz/heslar/u/-ú->; <http://www.slovníkafixu.cz/heslar/u-%20se>>18.12. 2018.
- Šlosar, Dušan. *Slovotvorný vývoj českého slovesa*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1981.
- Štícha, František et al. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny I. Morfologie: druhy slov, tvoření slov. Část 2*. Praha: Academia, 2018.
- Uher, František. *Slovesné předpony*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1987.
- Veselý, Luboš. *Příspěvky k české aspektologii. Disertační práce*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého, 2010.

Извори

- РСЈ : Вујанић, Милица et al. Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- ЧСР: Качаник, Емилија et al. Чешко-српски речник I, II. Београд: САНУ, 2001.
- РМС: Стевановић, Михаило et al. (eds.) Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- SSJČ: Havránek, Bohuslav, Jaromír Bělič, Miloš Helcl, Alois Jedlička (eds.) Slovník spisovného jazyka českého I–IV. Praha: Československá akademie věd, 1960–1971.
- ČS/SČR: Koprivica, Verica. Češko-srpski i srpsko-češki rečnik. Beograd: Agencija Matić, 2008.
- SN: Martincová, Olga, Vladimír Mejstřík et al. Nová slova v češtině: slovník neologizmů. Praha: Academia, 1998.
- SN2: Martincová, Olga, Vladimír Mejstřík et al. Nová slova v češtině: slovník neologizmů 2. Praha: Academia, 2004.
- SV: Svozilová, Nad'a, Hana Prouzová, Anna Jirsová. Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení. Praha: Academia, 2005.

Katarina Mitrićević-Štepanek

VERBAL DERIVATIVES IN THE CZECH LANGUAGE EXPRESSING THE
MEANING TO CAUSE EXHAUSTION OR DEATH BY ACTION AND THEIR
LEXICOGRAPHICAL EQUIVALENTS IN SERBIAN

Summary

The paper focuses on verbal derivatives in the Czech language with prefix *u-*, or with prefix *u-* and reflexive morpheme *se*, expressing the meaning *to cause exhaustion or death by action*. Since verbal derivatives in Serbian do not express the given meaning, the main focus of this research was to determine the equivalents. The existing equivalents in Czech-Serbian dictionaries are analyzed. Solutions to many other examples not included in bilingual dictionaries are also given.

Key words: verbal prefix, verbal derivatives, contrastive analysis, Serbian language, Czech language, lexicographical equivalents.

Јулија Шапић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Руски центар за науку и културу „Руски дом“
julija.sapic@gmail.com

УДК 811.161.1'367'37: 811.163.41'367'37
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2019.23.1.8>
оригинални научни рад
примљено 15.02.2019.
прихваћено за штампу 16.05.2019.

О ПРОСТОРНИМ ФРАГМЕНТИЗАТОРИМА СА ЗНАЧЕЊЕМ 'ГОРЊИ ДЕО' – 'ДОЊИ ДЕО' У РУСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОРЕЂЕЊУ СА СРПСКИМ

У раду се разматра подсистем именица и именичких синтагми у руском и српском језику са просторним значењем. Они се дефинишу као просторни фрагментизатори – речи и синтагме са значењем неодојивих фрагмента просторних целина. Рад се фокусира на елементе семантичке опозиције 'горњи део – доњи део' *верх, верхушка, вершина, высь, высота, вышина, низ, глубина, дно*, који се пореде са *врх, вис, висина, горњи део, доњи део, дубина, дно*. Описани су елементи подсистема у сваком језику понаособ. Наглашена је њихова унутарјезичка и међујезичка повезаност. Рад се заснива на постулатима теорије семантичких локализација П. Пипера и користи њен појмовно-терминолошки апарат.

Кључне речи: фрагмент, простор, просторни фрагментизатори, локализација, горњи део, доњи део, руски језик, српски језик, поређење.

This paper discusses the subsystem of nouns and noun phrases in the Russian and Serbian languages with a spatial meaning. They are defined as *spatial fragmentisers* (SP) – words and phrases meaning indivisible fragments of some spatial entity. The paper focuses on the elements of semantic opposition 'upper part – lower part': *верх, верхушка, вершина, высь, высота, вышина, низ, глубина, дно* compared to *врх, вис, висина, горњи део, доњи део, дубина, дно*. The units of the subsystem in each of the languages are described. Their intralingual and extralingual connections are displayed. The paper is based on postulates of the special theory of semantic localisations by P. Piper and uses its conceptual and terminological apparatus.

Key words: fragment, space, spatial fragmentisers, localisation, upper part, lower part, Russian language, Serbian language, comparison.

Истраживању језичких категорија простора посвећени су многобројни радови. Ипак, ова тема и даље поставља пред лингвисте нова питања и открива неизучене језичке подсистеме. Они долазе до изражаја у поређењу језика, а сваки од њих учествује у обликовању просторно-језичке слике света.

Међу средствима за исказивање просторних односа у руском и српском језику¹ издваја се подсистем просторних фрагментизатора (ПФ). Према предложеној дефиницији, то су „речи и изрази, који означавају део неког унутрашњег или спољашњег простора, а који сами не могу бити релативно самостални

¹ Ради се о описаним подсистемима предлога, прилога и придева на бази теорије семантичких локализација П. Пипера (Piper 2001): (Пипер, Заменички прилози у руском, пољском и српскохрватском језику: докторска дисертација 1982), Ј. Меденица (Незаменички прилози са просторним значењем у савременом руском и српском језику: докторска дисертација 2014), М. Адамовић (Придеви са просторним значењем у савременом руском језику у поређењу са српским: докторска дисертација 2017).

простор, већ су фрагменти неке просторне целине“ (Шапић 2017: 125). Основ подсистема чине именице и именичке синтагме, организоване у виду семантичких опозиција 'горњи део – доњи део' (срп.: *врх, вис, висина, дно, горња / доња страна...*), 'предњи део – задњи део' (срп.: *лице, наличје, позадина, полеђина, предња/задња страна...*), 'центар – периферија' (срп.: *центар, средина, периферија, крај, ивица, угао...*), '(једна) страна – (друга) страна', 'унутрашњи део – спољашњи део' и 'близина – даљина'. Структура подсистема ПФ је видљива кроз призму теорије семантичких локализација П. Пипера (Пипер 1978; 1986 и др.; Piper 2001), чији се основни појмовно-терминолошки апарат базира на категоријалној ситуацији локализације (кључни елементи су објект локализације, локализатор и оријентир), односима интра и екстралокализованости и бројним другим параметрима. Наведени теоријски оквир се користи и у овом раду.

Једну од развијенијих семантичких опозиција у оквиру подсистема ПФ у руском језику чини подгрупа за локализацију по вертикали. Она се састоји од једночланих и двочланих јединица: *верх, вершина, верхушка, верхняя часть, верхняя сторона, верхняя поверхность, высь, высота* ('простор у висини'), *вышина, низ, нижняя сторона, нижняя часть, нижняя поверхность, глубь, глубина* ('простор у дубини'), *дно*. У српском ту подгрупу чине: *врх, вис* ('простор у висини'), *висина* ('простор у висини'), *горњи део, горња страна, горња површина, горњиште, доњи део, доња страна, доња површина, дубина* ('простор у дубини'), *дно*.

Међујезичке и унутарјезичке релације ове подгрупе постају уочљиве када се пореде на три нивоа: лексикографском, корпусном и на нивоу преводне еквиваленције.

Лексикографски извори доказују да је хипероним прве подгрупе, и то „горње“ зоне, у руском *верхняя часть* (уп. срп. *горњи део*): управо се преко ње тумаче *врх*: „самая высокая часть какого-л. предмета; верхняя часть, вершина чего-л.“, *верхушка* „верхняя, самая высокая часть, вершина чего-л.“, *вершина* „самая высокая, верхняя часть чего-л.“ (БАС), као и бројне друге одреднице са предметним значењем које не спадају у ПФ: *переносица* – „верхняя часть носа“, *пиджак* – „верхняя часть костюма“ и др. (Ожегов-Шведова 1999).

Микрогрупи *верх, вершина, верхушка, высь, вышина* и *высота* уз двочлане *верхняя часть, верхняя сторона, верхняя поверхность* у руском је супростављена много мања група ПФ са значењем 'доњи део'. То су ПФ *низ* (највише као антоним од *врх*) и двочлани *нижняя часть, нижняя сторона, нижняя поверхность*. Разлози такве асиметрије могу бити когнитивне природе: посматрач опажа горњи део предметног рељефа, игноришући² његов доњи (нефункционални) део / површину, који остају скривени како у простору, тако и у језику.

Бројност је једночланим руским ПФ обезбедио продуктивни потенцијал речи *врх* и *высь*. Тако су *вершина* и *верхушка* настале од *врх* афиксацијом *-ин-* и *-ушк-*³. Од могућих морфемских значења ових афикса В. В. Виноградов

² По запажању когнитолога, нпр. (Рахилина, 2008).

³ У БАС се такође посебно издвајају *верхушечка, вершок* и *вершки*.

(Виноградов 2000) издваја деминутивно (*комнатушка, деревишка*), односно, аугментативно (*домина, детина*). Иако наведена афиксална значења нису апсолутна нити неоспорива, ипак са собом носе асоцијативни потенцијал: *вершина* сугерише да је ‘нешто велико’, а *верхушка* – ‘нешто мало’.

Распон значења срп. *врх* обухвата ‘највиша тачка планине’ и ‘највиши део објекта’ (РМС, 1.а; 1.б), и, углавном, одговара рус. *верх*, што се види из примера оригиналних руских текстова и њихових превода: *Ни Левија, ни тела Иешуа на верху холма в это время уже не было* [Блг 1966]. / *Ни Левија ни Јешуиног тела на врху брда тада већ више није било* [БлгСрп 2004].

Рус. ПФ *высь, высота* и *вышина* упућују на отворени простор. Лексема *высь* као ‘простор изнад земље’ стилски је маркирана⁴, а у једном од значења је и конкретизована: ‘горы, вершины гор’ (БАС, 3). За разлику од рус. еквивалента, срп. *вис* је на првом месту ‘планински врх’, а затим је ‘узвишење...’, брдо, брег’ (РМС, 1.а; 1.б), по чему је ипак ближи рус. *вершина*. ‘Простор далеко изнад Земљине површине, висина’ (РМС, 2) *вис* постаје тек у другом значењу.

Руске изведенице *вышина* и *высота* су према значењу и функцији најпре мерне јединице (уп.: *длина, ширина* итд.). Тек у другом (*вышина*), односно, трећем (*высота*) значењу јесу ‘простор / део простора високо изнад земље’. Слично томе се и срп. *висина* тумачи као ‘простор високо изнад земљине површине’ на 4. месту (РМС, 4). Ево примера локализације где се они јављају у својству ПФ и функцији оријентира: *Небо над Москвой как бы выцвело, и совершенно отчётливо была видна в высоте полная луна...* [Блг 1966]. / *Небо изнад Москве као да беше избледело, и савршено јасно се видео на висини пун месец...* [БлгСрп 2004].

Већ на овом, елементарном нивоу једне ‘горње’ подгрупе подсистема ПФ у оквиру једне семантичке опозиције ‘горњи део-доњи део’ долази до изражаја сложеност међујезичких веза. Може се констатовати да српском ПФ *висина* одговарају *высота* и *вышина*, тј., двама српским ПФ (*вис* и *висина*) одговарају три руска (*высь, вышина* и *высота*), а на нивоу подзначања најмање трима српским (*врх, вис, висина*) одговара најмање шест руских (*верх, вершина, верхушка, высь, вышина, высота*). У ту мрежу се уплићу и двосложни ПФ, и синоними нефрагментизатори – рус. *возвышенность, верховье* / срп. *узвишење, висија* и сл. Њихову преводно еквивалентну узајамну замењивост илуструју примери: *Вон там, на противостоящих высотах, укрепленные позиции турок* [Акн 1998]. / *Ено онамо су, на висовима преко пута, учвршћене позиције Турака* [АкнСрп 2006: 106]; *Теперь она [луна] ...плывёт над бывшим поэтом, Иваном Николаевичем, и в то же время стоит на одном месте в своей высоте* [Блг 1966]. / *Сада ...месец ...плови изнад бившег песника Ивана Николајевича и, исто време, стоји на једном месту у својим висинама* [БлгСрп 2004]; *С вершины горы просматривался пологий левый берег* [Вдл 2012] / *Са врха планине назирала се надина леве обале* [ВдлСрп 2013: 257]; *Маргарита ...пошла, чуть-чуть не задевая ногами верхушки огромных сосен* [Блг 1966]. / *Маргарита ... полете безмало не дотичући ногама врхове огромних борова* [БлгСрп 2004].

⁴ В. квалификатор БАС: ‘обычно в поэтической или приподнятой речи’.

Изоморфност средстава за исказивање просторних односа долази до изражаја када се нађу у истој синтаксичкој функцији – прилошких адвербијала, адјектива и др. Тада се у језику превода на месту изворног ПФ може наћи придев, прилог или предлог: *Щётка летела не над верхушками сосен, а ужe междy их стволами...* [Блг 1966] / *Маргарита није летела понад борова, већ између њихових стабала...* [БлгСрп 2004]; *Видели то соседи его по верху...* [Слж 1962] / *Видеше то његови горњи суседи...* [СлжСрп 2010: 142-143]; *На высоте, на холме ...виднелись три тёмных силуэта* [Блг 1966]. / *Високо на брду ...виделе су се три тамне силуете* [БлгСрп 2004].

Поред занемаривања граматичке категорије, у преводу се може занемарити и пол опозиције преко којег се остварује локализација: *После этого трибун ... начал уходить с вершины...* [Блг 1966] / *После тога трибун [је] ... почео да силази низ брдо* [БлгСрп 2004]. У руском примеру је индикативан ПФ *вершина*, у српском *низ*⁵, оба у функцији кретања одозго надолe.

Доњи део / простор се у руском означава помоћу ПФ *низ*: „нижня часть чего-л.“, односно, „сторона, грань предмета, противоположная его верху“ (БАС). Да ствар не буде једноставна, тумачење упућује и на невертикалну семантичку опозицију ‘предњи део-задњи део’: „нелицевая, изнаночная сторона одежды, изнанка“. Као замена за недостајући једночлани именички еквивалент *низ* у српском, јављају се двочлани *доњи део/страна/површина*, који су иначе и формално, и значењски еквивалентни рус. *нижня часть/сторона/поверхность*: ...*В зрительном зале погасли шары, вспыхнула и дала красноватый отблеск на низ занавеса рампа...* [Блг 1966] / ...*У гледалишту су се погасиле светиљке, упалила се рампа и бацила црвени одсјај на доњи део завесе...* [БлгСрп 2004].

Поређење рус. и срп. ПФ *дно* открива да се ови ПФ у оба језика дефинишу најпре истоветно конкретно: ‘тло под воденом масом’, односно, ‘доњи део удубљења на земљи’ (БАС и РМС). Општост и испражњеност значења – особина ПФ – јавља се и код једног, и код другог под два: „нижня часть, основание сосуда, вместилища“ (БАС, 2) / „доња страна суда“ (РМС, 2) и у примерима: ...*И выдает повар в окошко миски, а в мисках тех дно покрыто кашицей...* [Слж 1962] / *И кувар им кроз шубер издаје мањерке, а у тим мањеркама је дно покривено кашицом...* [СлжСрп 2010: 68].

Али се на томе њихова међујезичка симетрија завршава. Наиме, значење „најнижи, у земљу укопани део зграде“ (РМС, 1.в) је специфично српско. То је занимљиво, јер су у руском ПФ *верх* и *низ* уобичајени код вертикалне поделе зграде (*верх дома, низ дома*), што није случај у српском. Са друге стране, употреба српског *дно* у комбинацији са *брдо* је нетипична за руски језик (уп. *подножье горы*). Најзад, у руском не долази, као у српском, до генерализације „уопште најнижи део нечега: на дну плућа, при дну кривуље“ (РМС, 1.д).

ПФ *глубина* је упоредив са срп. *дубина*. Попут *высь, высота, вышина* у рус., и *висина* у срп., *глубина* и *дубина* денотирају ‘место/простор’, за разлику од *верх, вершина* и *верхушка*, који денотирају ‘део’. Рус. лексема *глубь* је

⁵ *Брдо* је донекле семантички испражњен, саставни је део израза *низ брдо* са функцијом исказивања правца одозго нагоре.

маркирана (*устар. и разг.*) и не садржи формални еквивалент у срп. (уп. *высь/вис, глубь/--*).

Код *глубина* се укрштају значења ‘далеко’, ‘у задњем делу’, ‘унутра’, ‘на периферији’. Такав портрет⁶ овом ПФ даје богат метафорички потенцијал, где се локализованост више не заснива на вертикали. У одступању од вертикалних значења постоји извештан низ преклапања срп. *дно* и рус. *глубина: Городской зрелищный филиал помещался в облупленном от времени особняке в глубине двора...* [Блг 1966] / *Градска сценска филијала била је смештена у вили у дну дворшита...* [БлгСрп 2004].

ПФ ‘горњи део – доњи део’ у сваком језику понаособ испољавају специфичне особине у синтагматском слагању⁷ са типовима просторних целина, што закључујемо на основу примера из електронских корпуса рус. и срп. језика. Типове целина добијамо њиховим груписањем по лексичко-семантичком, односно тематском принципу (нпр. делови тела) уз издвајање тополошких⁸ особина (нпр. тип површина). Изнећемо само нека запажања.

Срп. *врх* учествује у локализацији деловима тела чешће од рус. *верх: врх носа, врх језика, врхови прстију*, али у невертикалном значењу. То је значење опозиције ‘центар-периферија’: уп. рус. *кончик носа, кончик језика, кончики пальцев*. Вертикална значења у срп. су ређа, мада постоје: *...Турбан му лабаво поиграва на врху главе...* [SrpKor-1], уз метафоричне аналогоне: *...Бранка рече ...да је родбина убија у појам, да су јој се попели на врх главе...* [SrpKor-2]. Руске конструкције попут *верх головы* нису уобичајене, осим ако се ради о метонимјском преносу на косу/капу: *Сейчас отрациваю только хвост, оставив на верху [головой] небольшой ежик* [НКРЯ-1]. Дакле, код овог типа оријентационог односа *глава* се у српском оцртава као један крај издуженог денотата, чији је *врх* мање ‘горњи’ део, а више ‘завршетак, крај’ – уп. такође слагање са издуженим денотатима *врхови прстију, врх језика, врх носа, врхови косе*. За разлику од српског, у руском се *верх* користи у горње-површинском значењу, а *верх головы* не указује на издуженост денотата, као што на издуженост указују *кончики пальцев, кончик носа, кончик језика, кончики волос* (уп. немогуће **кончик головы*). Ова корелација се задржава и код локализатора других типова: *додати соли на врх ножа* / рус. *добавить соли на кончики ножа* (немогуће рус. **на верху ножа*).

У оквиру исте тематске групе у руском наилазимо на примере где значење ‘спољашња страна’ преовлађује над ‘горња’ у вертикалном смислу: *Протопоп,*

⁶ Односно, према термину Апресјана, „лексикографски портрет“ (Апресян 1992).

⁷ Ради се о синтагматској компатибилности која се у руској литератури јавља под називом лексичка (семантичка) спојивост – рус. „сочетаемость“ (Словарь сочетаемости слов русского языка 1978, 1983); (Рахилина 2008)), семантичка усклађеност – рус. „семантическая согласованность“ (Кузнецова 1989)), а у српској лингвистици је познат под термином *лексичко слагање* (Гортан-Премк 1997: 49).

⁸ Према Л. Талмију (How language structures space 1983), односно Љашевској и Рахилиној (Топология в классификации русских предметных имен 2007), под топологијом овде подразумевамо укупност геометријских карактеристика денотата (в. такође (Махова, Ляшевская и Десятова 2009).

...подступив к жене, ударил ее по лицу **верхом** ладони [НКРЯ-2]. Оријентација **врхом* длана није типична за српски, али срп. еквивалент *надланица* садржи префикс *на-(над-)* са претежним значењем 'горе' (пример морфосинтаксичке варијабилности средстава за исказивање просторног значења).

Геометријска „зашиљеност“ срп. *врх* долази до изражаја када се ради о грађевинама (кров, торањ и сл.) и ту се пореди са рус. *верхушка*: *Артем не мог отделаться от видения – мерцающих нездешним светом звезд на верхушках кремлевских башен* [НКРЯ-3]. / ...*На најближем планинском превоју издизала се висока кула чији је врх ... додиривао небо* [SrpKog-3].

Недостатак ПФ *низ* се у српском не компензује само помоћу двосложног ПФ *доњи део*, већ и помоћу *дно*. Тако, денотат *лестница* у руском поседује *врх* и *низ*: *Андрей дошел до верха лестницы и оглянулся* [НКРЯ-4]; ...*Мальчик сел в самом низу лестницы и уставился в другую сторону* [НКРЯ-5]. У српском се локализација доњим делом исказује помоћу ПФ *врх* и *дно*: ...*Испричао да је на дну степеница чуо како се ломе стакла и да се попео на врх степеница...* [SrpKog-4]. На сличну појаву наилазимо и код локализатора *списак*, *табела* и сл.: *Новинари су се тада шалили на свој рачун и по томе ко је у врху, а ко при дну списка, „утврђивали“ ко је добар новинар...* [SrpKog-5].

Из изложеног следи да подсистеми ПФ са значењем 'горњи део-доњи део' у оба језика активно и системски учествују у исказивању просторних односа, по чему су изоморфни другим подсистемима (предлога, прилога, придева и префикса). Поред међујезичке сличности, истиче се нешто детаљнија издиференцираност ПФ руског језика наспрам шире употребне вредности ПФ српског језика, што повлачи избор неистоветних средстава код прецизирања просторних односа код локализације и доприноси специфичности просторног мозаика руске, односно српске језичке слике света.

Цитирана литература

- Адамовић, Мирјана. „Придеви са просторним значењем у савременом руском језику у поређењу са српским: докторска дисертација.“ 2017.
- Апресјан, Ю. Д. «Лексикографические портреты (на примере глагола быть).» Научно-техническая информация Серия 2. № 3 (1992): 20-33.
- Виноградов, В. В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове). Ред. Г.А. Золотова. 4. Москва: Русский язык, 2001.
- Гортан-Премк, Даринка. Полисемија и организација лексичког система у српском језику. Том. Нова серија, књига 14. Београд: Институт за српски језик САНУ. Библиотека Јужнословенског Филолога, 1997.
- Кузнецова, Э. В. Лексикология русского языка: Учебное пособие для филологических факультетов университетов. 2-е, испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989.
- Ляшевская, О.Н. и Е. В. Рахилина. «Топология в классификации русских предметных имен.» Труды III Международного конгресса исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность» (2007): 469-470. <<http://www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/15.pdf>>.
- Махова, А. А., О. Н. Ляшевская и А. В. Десятова. «Части тела с точки зрения тополо-

- гии: корпусное исследование.» Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной Международной конференции «Диалог 2009» Вып. 8 (15) (2009): 313-320. <<http://olesar.narod.ru/topology/papers.html>>.
- Меденица, Лука. „Незаменички прилози са просторним значењем у савременом руском и српском језику: докторска дисертација.“ Београд, 2014.
- Пипер, Предраг. „Заменички прилози у руском, польском и српскохрватском језику: докторска дисертација.“ Нови Сад, 1982.
- „Локалистская теория падежей и функциональная грамматика русского языка как иностранного.» Русский язык за рубежом 6 (1986): 79-83.
- „О простору у српској језичкој слици света.“ Slavistična revija 62 (2014): 275–294.
- „Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику.“ Прилози проучавању језика 13/14 (n.d.): 1-51.
- Рахилина, Е. В. Когнитивный анализ предметных имен : Семантика и сочетаемость. Москва: Русские словари, 2008.
- «Словарь сочетаемости слов русского языка.» Ред. Денисов и Морковкина. Москва: Русский язык, 1983.
- Шапић, Јулија Л. „О просторним фрагментизаторима (на материјалу руског језика).“ Славистика (2017): 124-130.
- „Просторни фрагментизатори у руском језику у поређењу са српским: докторска дисертација.“ 2018.
- Piper, Predrag. Jezik i prostor. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- Talmy, Leonard. „How language structures space.“ Spatial orientation. Springler, 1983. 225-282. 4 10 2017. <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.720.5213&rep=rep1&type=pdf>>.

Извори

- Акн: Акунин, Борис. Турецкий гамбит, 1998 (сајт: <http://www.akunin.ru>)
- АкнСрп: Акуњин, Борис. Турски гамбит. Са руског превела Злата Коцић.: 2. изд. – Београд: Информатика, 2006 (штампано издање).
- БАС: Большой академический словарь русского языка: в 30 т. (2004-). 1-. Санкт-Петербург: Наука.
- Блг: Булгаков, Михаил Афанасьевич. Мастер и Маргарита / Избранная проза. Художественная литература: 1966 (1929-1940) (сајт: НКРЯ);
- БлгСрп: Булгаков, Михаил. Мајстор и Маргарита. Са руског превела: Злата Коцић (сајт: SrпKог2013); Београд, Новости, 2004 (штампано издање).
- Вдл: Водолазкин, Евгений Германович. Лавр. Москва, АСТ: 2012. (сајт: www.litres.ru)
- ВдлСрп: Водолазкин Јевгениј. Лавр. Животопис. Са руског превела: Радмила Мечанин. Београд, Драслар Партнер: 2013 (штампано издање).
- НКРЯ: Национальный корпус русского языка (<http://www.ruscorpora.ru/>):
- НКРЯ-1: [коллективный. Форум: Парни с длинными волосами (2006)]
- НКРЯ-2: [А. П. Чапыгин. Гулящие люди (1937)]
- НКРЯ-3: [Дмитрий Глуховский. Метро 2033 (2005)]
- НКРЯ-4: [Аркадий Стругацкий, Борис Стругацкий. Град обреченный (1972)]

- О-Ш: Ожегов, С., Шведова, Н. (Ред.). (1999). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Азбуковник.
- РСЈ: *Речник српскога језика*. (2011). Нови Сад: Матица Српска.
- Слж: Солженицын, Александр. *Один день Ивана Денисовича*. Москва, Новый мир, 1962 (сајт: www.litres.ru).
- СлжСрп: Солжењицин, Александр. *Један дан Ивана Денисовича*. Са руског превела: Мира Лалић. Београд, Новости, 2010 (штампано издање).
- СрпКор: *Korpus savremenog srpskog jezika, verzija 2013*: (<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>):
- СрпКор-1: Arsenijević, Vladimir. *Predator*. Beograd: Samizdat, 2008.
- СрпКор-2: *Politika (13.05.2009.)*. Beograd (Makedonska 29): *Politika*, 1904-.
- СрпКор-3: David, Filip. *Hodochasnici neba i zemlje*. Beograd: Rad, 2000.
- СрпКор-4: www.rts.rs (26.04.2010.). Beograd (Takovska 10): *Radio televizija Srbije*, 2010.
- СрпКор-5: *Politika (22.10.2006.)*. Beograd (Makedonska 29): *Politika*, 1904-.

Юлия Л. Шапич

О ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ФРАГМЕНТИЗАТОРАХ СО ЗНАЧЕНИЕМ 'ВЕРХ' – 'НИЗ' В РУССКОМ ЯЗЫКЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С СЕРБСКИМ

Резюме

В статье рассматривается система имен существительных и именных конструкций с пространственным значением в русском языке в сопоставлении с сербским. Элементами системы являются пространственные фрагментизаторы – слова и словосочетания со значением неотделимых частей пространственного целого. Исследование фокусируется на единицах семантической оппозиции 'верх-низ': *верх, вершушка, вершина, высь, высота, вышина, низ, глубина, дно* в сопоставлении с *врх, вис, висина, горњи део, доњи део, дубина, дно*. Описываются элементы и структуры в каждом из языков. Определяются внутриязыковые и межъязыковые связи описываемых единиц. Работа опирается на постулаты теории семантических локализаций П. Пипера, понятийно-терминологический аппарат которой используется в статье.

Ключевые слова: фрагмент, пространство, пространственные фрагментизаторы, локализация, верхняя часть, нижняя часть, русский язык, сербский язык, сопоставление.

ЕВОЛЮЦІЯ МОВ: МОДЕЛЬ СИНГУЛЯРНОСТЕЙ

Стаття описує модель мовних сингулярностей як інструмент багаторівневого зображення мовної еволюції з урахуванням внутрішньомовних процесів та впливів сусідніх мов. Автор пропонує синтетичну модель, за допомогою якої можна зображати мовні зміни на різних рівнях, беручи до уваги регіональні різновиди, кодифіковані стандарти, швидкість та інтенсивність процесів. В статті подано теоретичну концепцію, найчастіші сценарії мовних змін. Практичне застосування моделі мовних сингулярностей показано на прикладі історії української мови.

Ключові слова: мовна сингулярність, діахронія, синхронія, мова, діалект, мовна політика.

The article describes the model of linguistic singularities. This is a concept which enables us to map the evolution of languages on various levels, taking into account intralinguistic processes and the influences of neighboring languages. The author proposes a synthetic model which makes it possible to demonstrate language changes on various levels, taking into account regional variation, codified standards, speed and intensity of the processes. Apart from the theoretical background of this question, the article presents the practical application of the model on the example of the history of the Ukrainian language.

Key words: linguistic singularity, diachrony, synchrony, language, dialect, language policy.

У другій половині XIX ст. А. Шлейхер та Й. Шмідт запропонували дві концепції еволюції мов: теорію родовідного дерева (дивергенція), і теорію хвиль (конвергенція). Шлейхер переконував, що мови походять з однієї спільної прамови і з плином часу відбувся поділ на різні мовні сім'ї, які поділилися на окремі групи, а ті – на окремі мови. За структурою ця схема нагадує дерево, де з одного стовбура виростають товсті гілки, які потім переходять у численні тонші відгалуження див. (Schleicher 1861).

Учень А. Шлейхера, Й. Шмідт розробив теорію хвиль, згідно з якою мовні явища мають свої віддалені центри, що поширюють відцентрові хвилі, як кола на воді, які можуть накладатися одні на одних див. (Schmidt 1872).

Насправді ці теорії доповнюють одна одну, просто Шлейхерівська модель показує глибокий вертикальний історичний зріз, а модель Шмідта ілюструє внутрішньомовні зміни, мовні контакти і впливи у меншій часовій перспективі. Процес дивергенції не виключає конвергенції і навпаки.

Поєднання цих двох теорій ілюструє мовну спорідненість, механіку мовних впливів, однак усе ще залишається кілька питань.

1. Як саме відбувається дивергенція? Коли з одної мови утворюються дві/три чи більше інших?

2. Як саме дивергенція поєднується з конвергенцією. Чи відбувається взаємовплив?

3. Чи дивергенція і конвергенція – це єдині механізми творення нових мов?
4. Чи впливає на мовну еволюцію кодифікація та літературна традиція?
5. Який вплив позамовних факторів на ці процеси?

У цьому дослідженні ми запропонуємо модель, що дає відповіді на ці питання.

Основна одиниця родовідного дерева Шлейхера – це мова. Термін *мова* позначає доволі комплексне явище, її формують різні територіальні та соціальні діалекти. Варіація також відбувається на кодифікаційному рівні, оскільки паралельно можуть існувати літературні стандарти та розмовні різновиди. На територіальному, соціальному та кодифікаційному рівні відбувається суттєва варіація в рамках однієї мови.

Поняття «мова» і «діалект» вживаються не тільки у лінгвістиці, нерідко до цих термінів звертається політика, оскільки довкола окремішності мов часто вибудовуються національні політичні проекти. Через це межі між поняттями «мова» і «діалект» сильно розмиті.

Політична заангажованість часто стає причиною того, що діалект називають окремою мовою і навпаки, окрему мову дефініюють як діалект. Дослідники використовують різну доказову базу, тому важко виділити універсальні і загальноновизнані параметри, які би чітко розмежовували ці поняття.

Щоб побудувати повнішу і універсальнішу модель мовної еволюції доречно ввести нейтральний термін для позначення окремого мовного коду (щоб не використовувати заполітизовані терміни «мова» і «діалект»).

З цієї метою можна використати поняття сингулярності, розроблене фізиком Джеймсом Максвеллом у 1873 році. Він вжив цей термін для окреслення нестійкості системи, коли невелика зміна може дати великий ефект (Maxwell 1882: 440).

В математиці англійським терміном *singularity* позначається особлива точка голоморфічної функції, в якій функція не визначена, її границя нескінченна або границі не існує див. (Єжов 2012).

Англійським терміном *singularity point of curve* позначається особлива точка кривої: будь-яка точка кривої, яка не є регулярною (вузлові точки, у яких крива сама себе перетинає, ізольовані точки, розташовані окремо від кривої, точки повернення і загострення, точки самодотику, точки зламу, точки закінчення, асимптотичні точки, у яких крива наближається на нескінченно малу відстань, точки перегину) див. (Борисенко 1995).

Поняття технологічної сингулярності в теорії інформаційних технологій позначає момент, коли штучний інтелект стане потужнішим за людський (Shanahan 2015: 233).

Також поняття сингулярності використовують у астро-фізиці (Hawking 2018), механіці (Gosselin 1990) та дослідженнях клімату (Lamb 1950).

Термін «мовна сингулярність» застосовувався рідко. Ми зафіксували два використання. У статті *Towards a linguistic singularity* Ш. Хан вжив цей термін на позначення стану, коли на світі запанує одна мова (від *singularity* – одина) (Khan 2018).

Р. Кашула та А. Мостерт вживають поняття «мовна сингулярність» на позначення нової форми комп'ютерно-людської комунікації у рамках технологічного детермінізму (Kaschula, Mostert 2018).

Перше вживання цього терміну цілком метафоричне і не має нічого спільного з визначенням Максвелла, а друге стосується саме сингулярності в інформаційних технологіях.

У нашому трактуванні цей термін має інше значення, наближене до максвеллівського.

Г. Гольцкампер відзначає такі властивості максвеллівської сингулярності, які можна застосувати до мовної еволюції:

1. Нестабільність: сингулярності залежать від наслідків (малі зміни дають великі наслідки).

2. Системна пов'язаність: сингулярності репрезентують особливості системи і вражають її ідентичність.

3. Унікальність: сингулярності відзначаються не квантитативними показниками, але якісною унікальністю.

4. Незворотність: спричинені зміни систем великою мірою незворотні.

5. Суб'єктивність: усвідомлення залежить від людського сприйняття та досвіду.

6. Випадковість: сингулярності часто сприймають за випадковість бо їхні причини і наслідки погано вивчені.

7. Складність: поява сингулярностей часто пов'язана зі складністю системи та її оточення.

8. Взаємодія: сингулярності часто з'являються внаслідок взаємодії двох систем (Holzkämpfer 1996: 91).

Отже, мовна сингулярність – це точка, в якій мовний різновид акумулює достатню кількість відмінностей від першоджерела, щоб утворити новий окремий мовний код. Залежно від політичної інтерпретації мовну сингулярність можна визначити як новоутворену мову або діалект (детальніше про це нижче).

Для побудови теорії мовних сингулярностей потрібно прийняти такі гіпотези:

1. Мова весь час розвивається. Вона не стоїть на місці.

2. Мовні зміни відбуваються одночасно на різних її рівнях: лексика, фразеологія, синтаксис, морфологія та фонетика.

3. Зміни відбуваються з різною інтенсивністю, залежно від внутрішньомовних та зовнішніх обставин.

4. Причинами змін є як внутрішньомовна еволюція, так і впливи сусідніх мов.

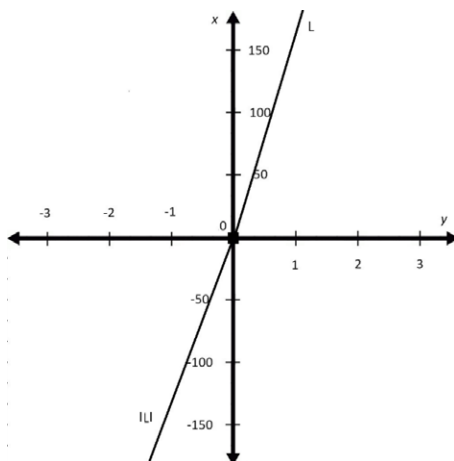
5. Мовні зміни відбуваються по-різному в різних частинах та сферах ареалу однієї мови.

6. На мовні зміни впливає мовне планування та мовна політика.

7. Інтерпретація мовних змін не завжди відображає реальний стан мовних змін.

Ідеальний розвиток ізольованої мови можна зобразити на графіку див. Схему 1.

Схема 1

Вісь x позначає час (50, 100, 150 років). Точка 0 – час утворення окремої мовної сингулярності.

Прикладова мова на графіку є частиною мовної еволюції, вона не з'явилася на пустому місці. Половина осі x з від'ємним значенням показує походження і історію цієї мови, коли вона була частиною іншої мови (діалектом $|L|$). На цьому графіку вона з'являється на позначці -200 років. За цей період вона віддалилася від мови свого походження настільки, що стала самостійною мовною сингулярністю, дійшла до точки нуль (від якої утворюються осі координат нової сингулярності) і далі уже розвивається як окрема мова L (додатні значення на осі x).

На осі y показано три ступені віддаленості від точки утворення мовної сингулярності під час еволюції мови: 1 – мінімальні відмінності; 2 – середня віддаленість; 3 – віддаленість, достатня для творення нової мовної сингулярності.

При мінімальній відмінності мова за певний період часу еволюціонує і уже відрізняється від тої, якою була в момент творення мовної сингулярності. При середній віддаленості відмінностей назбирується більше, проте мова все ще є різновидом тієї самої мовної сингулярності. Відмінності не перевищують 30 %. Третя поділка показує суттєву кількість мовних змін, достатніх для творення нової сингулярності (40 – 60 %).

Під час розвитку ця ідеальна прикладова мова змінилася мінімально, а отже віддалилася від точки нуль на осі y поступово. Протягом ста п'ятдесяти років вона дійшла до першої поділки віддалення від точки сингулярності.

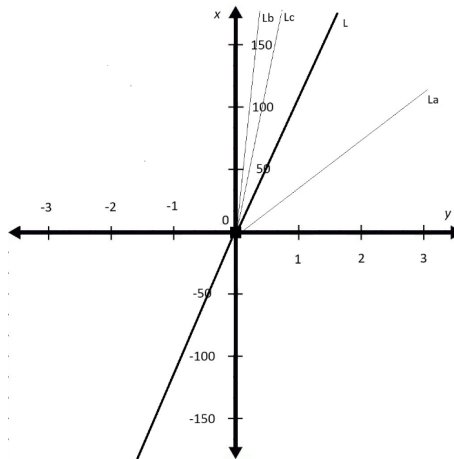
Тут і далі прикладовий розвиток мов та різних її рівнів показано схематичними прямими або кривими, хоча насправді мовна еволюція рідко буває такою симетричною. Схематичні лінії використано для зручнішої ілюстрації запропонованої концепції, яка також дозволяє застосовувати високу деталізацію.

Лінія L , що позначає еволюцію прикладової мови – це середній показник за трьома різними параметрами:

- 1) Лексико-фразеологічні зміни (La)
 - 2) Морфологічно-синтаксичні зміни (Lb)
 - 3) Фонетико-просодичні зміни (Lc)
- Деталізований розвиток див. Схему 2.

Схема 2

На схемі видно, що найбільше змін відбулося на рівні La (лексика і фразе-

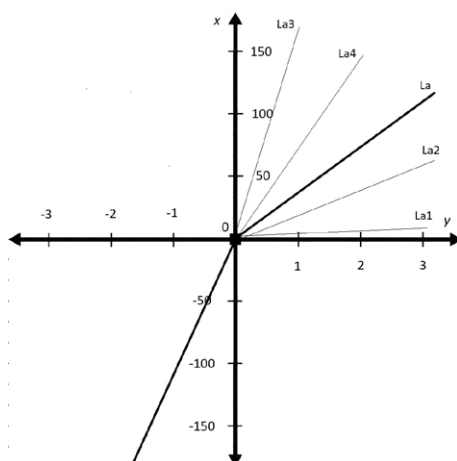
ологія), на рівні морфології та синтаксису (Lb), а також фонетики та просодії (Lc) зміни менш інтенсивні. Таким чином лінія L – це середнє арифметичне ліній La, Lb та Lc.

Компоненти La, Lb та Lc однаковою мірою важливі. Саме на їх основі будується середній показник загальної мовної зміни, який можна вирахувати у відсотках. Суттєва зміна будь-якого з цих трьох компонентів призведе до суттєвої трансформації мови загалом. Наприклад, якщо не зміниться морфологія, синтаксис, фонетика і просодія, але повністю поміняється лексика і фразеологія, то це призведе до утворення нової мовної сингулярності. І так з кожним компонентом.

Трьом компонентам також характерна географічна та соціальна варіація, тобто в різних частинах мовного ареалу зміни на всіх трьох рівнях можуть відбуватися по-різному. Таким чином вони також є усередненими показниками.

Наприклад, лексико-фразеологічна варіація може мати чотири регіональні різновиди (La1, La2, La3, La4) з різною інтенсивністю віддалення від точки утворення мовної сингулярності див. Схему 3.

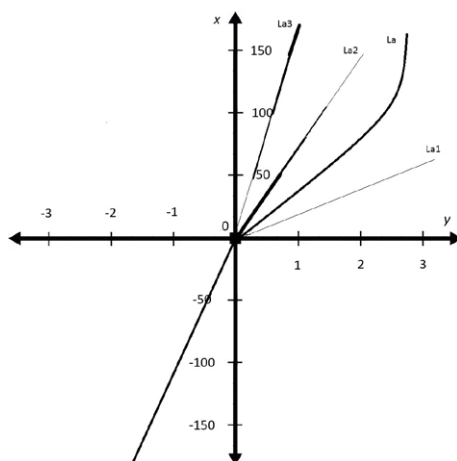
Схема 3

Кожен з різновидів, можна так само поділити на ще менші різновиди, а ті – на ще менші аж до рівня індивідуальних користувачів мови.

На цій схемі показано чотири рівномірні і рівносильні групи La. Однак часто буває так, що одні групи чисельніші і впливовіші за інші. Це слід враховувати (лінії можна зображати різною товщиною). Так само з часом деякі групи стають чисельніші, а деякі навпаки зменшуються. Це так само можна зобразити на графіку (Схема 4).

Схема 4

У цьому прикладі різновид La1 найменш численний регіональний різновид лексико-фразеологічних змін. Він зазнав найбільшого віддалення від точки творення сингулярності. Різновид La2 перші 50 років був найчисельнішим, але, дійшовши до позначки 150 років за своєю чисельністю наблизився до La1.

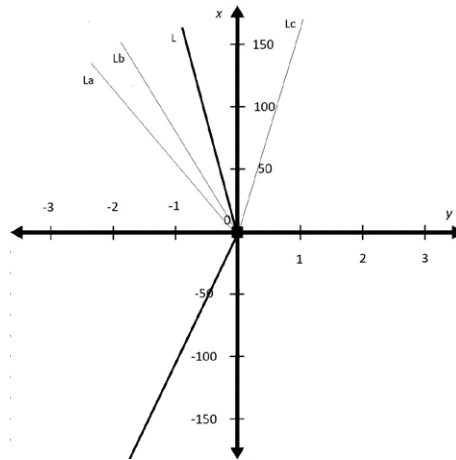
Різновид La3 навпаки починав зі слабких позицій, але за 150 років став найчисельнішим. Зміна в чисельності призвела до того, що загальна пряма La не рівна, а крива, бо відображає інтенсивніші та популярніші явища.

Поки ми розглядали розвиток мови без урахування впливу інших мов. На графіку рівень впливу іншої мовної сингулярності позначається на шкалі у від'ємних значеннях: -1 – незначний вплив, -2 – середній вплив, -3 – поглинання іншою сингулярністю.

Вплив може бути суперстратно-субстратним, адстратним. Також це може бути результат креолізації тощо.

Вплив сусідньої мовної сингулярності може відбуватися не на усіх рівнях, а тільки на деяких. На Схемі 5 показано прикладовий вплив на мову L.

Схема 5

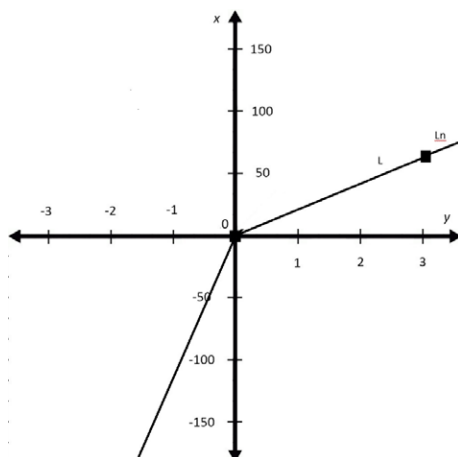
На лексико-фразеологічному рівні мова L зазнала суттєвого впливу сусідньої мовної сингулярності, трохи менший вплив на морфологічно-синтаксичному рівні, натомість фонетико-просодичний рівень залишився без впливу, але віддалився від сингулярності так само (внутрішньомовна еволюція). Таким чином загальна лінія еволюції мови L майже дійшла до рівня -1 за 150 років.

Далі ми розглянемо три сценарії утворення нових мовних сингулярностей:

- 1) переродження;
- 2) дивергенція;
- 3) синтез.

Переродження – це еволюція мови через внутрішні мутації: стара мовна сингулярність накопичує достатню кількість змін для переродження в нову (доходить до поділки 3 на шкалі у) див. Схему 6.

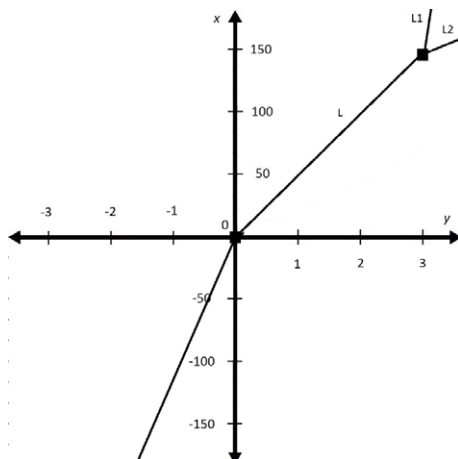
Схема 6

Причиною для переродження може бути природня лінгвальна еволюція мови на трьох рівнях або екстралінгвальні впливи (вимирання, інтенсивний зріст популяції, переселення чи будь-які інші зміни в кількісному балансі регіональних різновидів мови).

У дивергентному сценарії зміни концентруються в кількох різновидах, і коли розвиток мови доходить до третьої поділки на шкалі y , відбувається дивергенція на дві (або більше) нові сингулярності див. Схему 7.

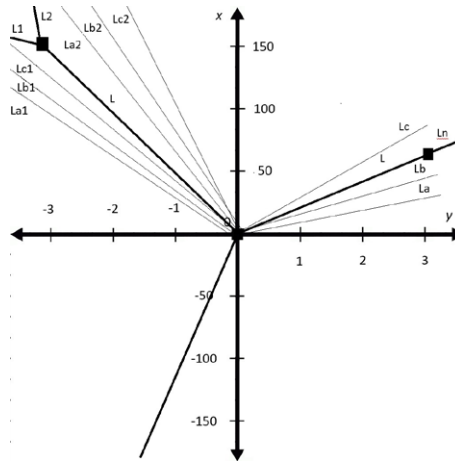
Схема 7

Ці два сценарії можуть відбуватися як під впливом внутрішньомовної еволюції ($y = 1, 2, 3.$), так і під впливом чужих мов ($y = -1, -2, -3$). На наступній схемі показано ці два механізми на трьох рівнях мови – лексико-фразеологічного (L_a), морфологічно-синтаксичного (L_b) та фонетико-просодичного (L_c).

Внутрішнє переродження показано на прикладі внутрішньомовної еволюції, а дивергенцію на прикладі зовнішніх впливів, хоча ці сценарії творення нових сингулярностей можуть відбуватися в обох контекстах див. Схему 8.

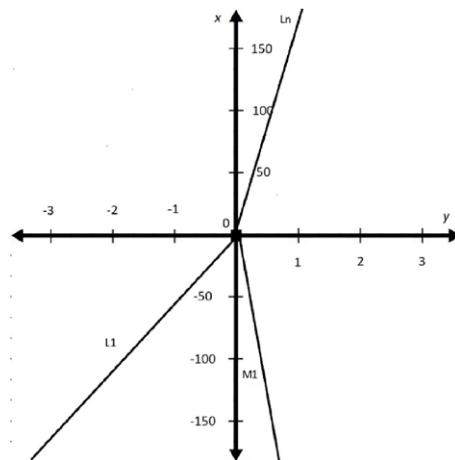
Схема 8

На прикладі внутрішнього переродження видно, що на всіх трьох рівнях мови не сформувалися окремі різновиди, тому мова просто переродилася у нову мовну сингулярність. Натомість на прикладі дивергентної моделі виділилися два регіональні різновиди з різним ступенем наближення до іншої мови. La1, Lb1, Lc1 зазнали інтенсивнішого впливу сусідньої мови і сформували мовну сингулярність L1, а в іншому різновиді на рівнях лексики-фразеологія, морфологія-синтаксис, фонетика-просодія (La2, Lb2, Lc2) вплив менший і повільніший, тому утворилася окрема мовна сингулярність L2.

Синтетичний сценарій утворення нової мовної сингулярності – це поєднання двох сингулярностей, що творять нову третю мовну сингулярність (або кілька нових мовних сингулярностей). Найчастіше цей сценарій відбувається під час креолізації див. Схему 9.

Схема 9

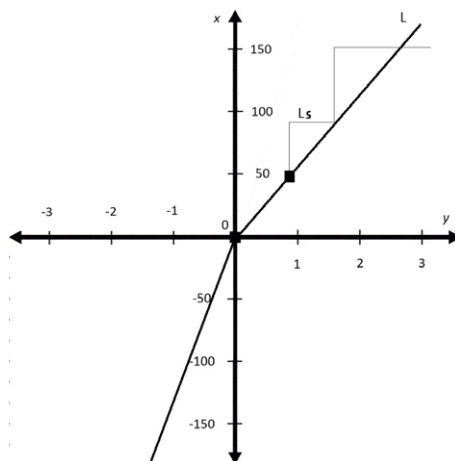
На цьому прикладі показано, що мова L1 більше наблизилася до M1, ніж M1 до L1. Таким чином в новій мовній сингулярності Ln більше елементів M1,

ніж L_1 . Синтез може відбуватися шляхом різних комбінацій мовних рівнів обох мов La_1, Lb_1, Lc_1 та Ma_1, Mb_1, Mc_1 . Також у синтезі можуть взаємодіяти різні регіональні рівні обох мов. Усі ці параметри слід враховувати.

Мовне планування та мовна політика можуть мати суттєвий вплив на еволюцію мовної сингулярності.

Літературний стандарт – це штучний конструкт, створений на основі реальної мовної сингулярності (одного або кількох діалектів). Розвиток літературного стандарту може збігатися з лінією розвитку мовної сингулярності, але частіше літературна норма відстає від змін сингулярності. На Схемі 10 показано приклад еволюції мовної сингулярності та літературного стандарту.

Схема 10

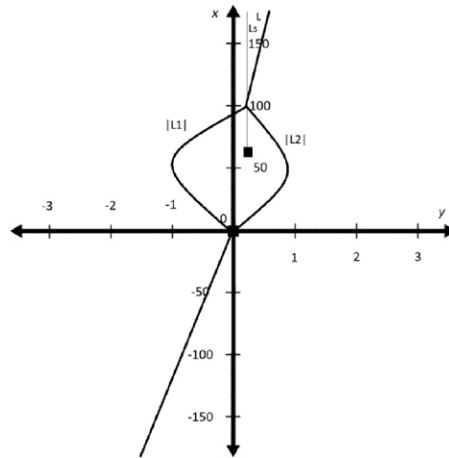

У точці 0 утворилася мовна сингулярність (L). Через 50 років її стандартизовано в літературну мову (L_s). За основу стандарту взято реальний стан мовної практики на той час. Отже точка утворення стандарту лежить на прямій сингулярності.

Сингулярність продовжила свою внутрішньомовну еволюцію, але стандарт зафіксував норму станом на 50 років, тому відділився від лінії сингулярності і не відхилився на осі y аж до 90-го року. Тоді стандарт переглянули і знову наблизили до актуального стану мовної сингулярності. Він знову не змінювався до 150 років. Тут його переглянули радикально і кодифікували певні норми з випередженням. Стандартизований варіант теоретично може передбачити еволюцію мови, але тільки у близькій часовій перспективі.

На Схемі 11 показано два регіональні відгалуження однієї мовної сингулярності: одне $|L_1|$ за 50 років зазнало сильного суперстратного впливу, інше $|L_2|$ показало внутрішньомовне віддалення від точки утворення мовної сингулярності. Після ефективного застосування мовної політики та мовного планування, їх вдалося наблизити до початкового стану і відновити спільну мовну сингулярність L за сто років.

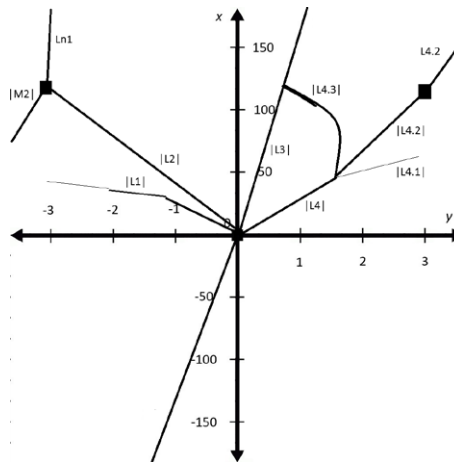
Схема 11

Реалізувати об'єднання двох регіональних різновидів допоміг літературний стандарт L_s кодифікований на 60 році існування мовної сингулярності. В його основу ліг компромісний варіант між $|L1|$ та $|L2|$ (ближчий до $|L2|$). На 100 році два різновиди наблизилися до літературного стандарту і продовжили свою мовну еволюцію, а стандарт не переглядали.

Регіональні різновиди можуть еволюціонувати цілком по різному. Ось кілька гіпотетичних варіантів на Схемі 12.

Схема 12

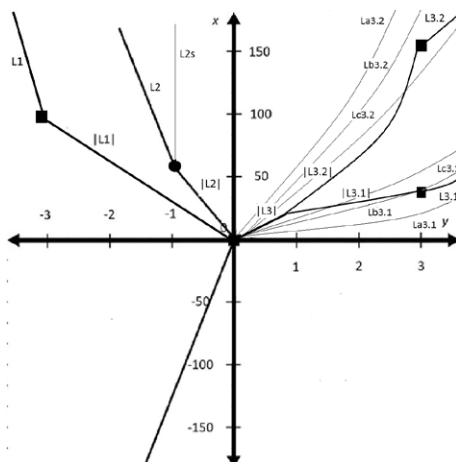

Регіональний різновид $|L1|$ зазнав впливу сусідньої сингулярності і за 50 років ставав дедалі менш численним, поки його не поглинула сусідня сингулярність. Різновид $|L2|$ об'єднався з різновидом сусідньої мови $|M2|$ і утворив нову синтетичну мовну сингулярність $Ln1$. Різновид $|L3|$ проходив поступову повільну внутрішньомовну еволюцію. Різновид $|L4|$ за 50 років поділився на малочисельний підрізновид $|L4.1|$, що поступово зник, підрізновид $|L4.2|$ (що утворив

нову мовну сингулярність L4.2.) і підрізновид [L4.3] що після ста років став чисельніший і влився у різновид [L3].

Творення нової мови може не завжди збігатися з утворенням мовної сингулярності, оскільки це радше залежить від політичної інтерпретації. Приклад на Схемі 13.

Схема 13

Мова L1 утворилася з природно утвореної мовної сингулярності (діалект [L1] дійшов до поділки -3 (максимальний вплив сусідньої мовної сингулярності), що стало причиною для утворення нової мовної сингулярності. Регіональний різновид [L2] також зазнав впливу сусідньої мови. Вплив був меншим, за 50 років діалект [L2] віддалився до позначки -1 від точки утворення мовної сингулярності (наприклад, з'явилося багато лексико-фразеологічних запозичень). Використовуючи цю незначну відмінність, через політичні обставини різновид [L2] штучно проголошують окремою мовою L2 і кодифікують її стандарт (L2s), хоча достатніх передумов для творення нової мовної сингулярності нема.

Натомість різновид [L3] утворив два підрізновиди [L3.1] та [L3.2], що пройшли різного ступеню внутрішню еволюцію і утворили дві окремі мовні сингулярності L3.1 та L3.2, але через політичні обставини вони надалі дефініюються як одна мова.

Отже, графік мовних сингулярностей не обов'язково збігатиметься з графіком мов. Штучноутворені мови з часом можуть стати окремими мовними сингулярностями, якщо під час стандартизації та корпусного планування максимально віддалити літературний стандарт від мови походження і ефективно його імплементувати.

Так само дві окремі мовні сингулярності можна довгий час класифікувати як одну мову. Ці обидва сценарії доволі поширені.

Тепер спробуємо показати, як працює модель мовних сингулярностей на прикладі історії української мови.

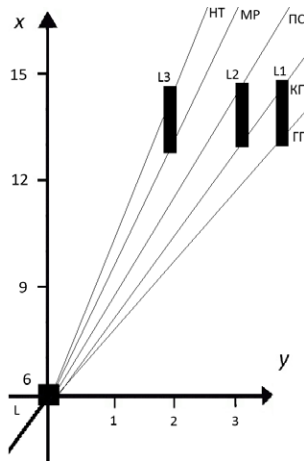
За Ю. Шевельовим, після розпаду праслов'янської мови у східних слов'ян сформувалося п'ять діалектів:

- 1) новгородсько-тверський (НТ);
- 2) киево-поліський (КП);
- 3) муромо-рязанський (МР);
- 4) полоцько-смоленський (ПС);
- 5) галицько-подільський (ГП) (Шевельов 1994: 25).

Ці діалекти лягли в основу формування російської, української та білоруської мов. Процес формування тривав з VI по XIV ст. (*ibid.*) На схемі творення мовних сингулярностей цей процес можна зобразити так, як на Схемі 14.

Схема 14

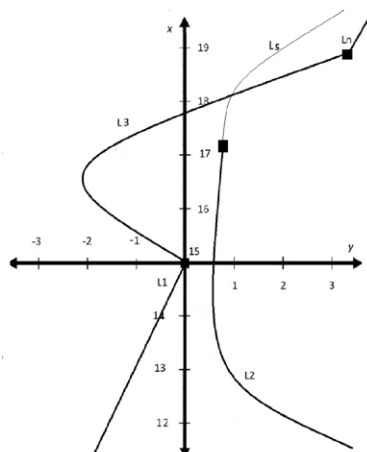
L – це праслов'янська мова, що дійшла до етапу дивергентного творення мовних сингулярностей і серед інших мала 6 регіональних різновидів, що лягли в

основу трьох нових мовних сингулярностей. L1 – української (києво-поліський і галицько-подільський), L2 – білоруської (києво-поліський і полоцько-смоленський), L3 – російської (новгородсько-тверський та муромо-рязанський). Так виглядає протоукраїнський період за класифікацією Шевельова (VII – XI ст.) (Шевельов 2002: 46).

Давньоукраїнський (XI – XIV ст.) та середньоукраїнський (XV – XVIII) періоди можна схематично зобразити як на Схемі 15.

Схема 15

З XI ст. відбувається контакт давньоруської мови (тобто киево-поліського та галицько-волинського діалектів) (L1) зі старослов'янською мовою, точніше з церковнослов'янською мовою, що формує українську редакцію (L2). У XV ст. мовна сингулярність середньоукраїнського періоду (L3) (утворена під впливом церковнослов'янської) починає інтенсивно полонізуватися, зважаючи на тодішні геополітичні умови, пік припадає на XVI – XVII ст. Далі мова починає поступово відчищати цей вплив (оскільки геополітичні умови змінилися).

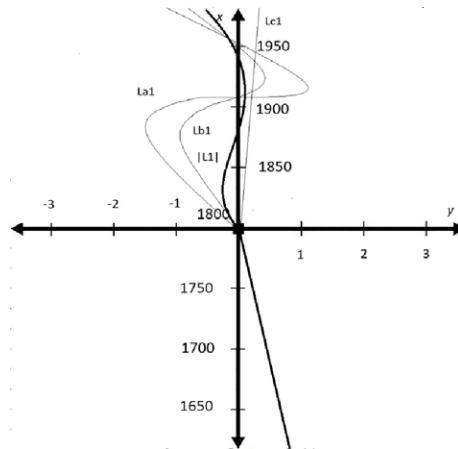
У 1618 р. відбувається остаточна кодифікація церковно-слов'янської (граматика М. Смотрицького), що стає літературною нормою (Ls) на два століття.

Тим часом на базі L3 постає нова мовна сингулярність (Ln) наприкінці XVIII ст. (Водночас починається перегляд літературного стандарту Ls і наближення його до живорозмовної основи).

У різних державах регіональні різновиди української у цей період піддаються впливам місцевих суперстратних та адстратних мов з різною інтенсивністю: на Наддніпрянщині – російської, на Галичині – польської та німецької, на Закарпатті – угорської. Найбільше це відображається на лексико-фразеологічному рівні, менше на морфологічно-синтаксичному. Натомість діалектні відмінності на фонетико-просодичному рівні варіюють під впливом внутрішньомовної еволюції.

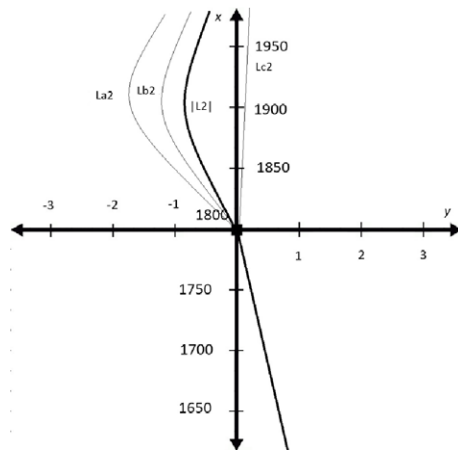
На Наддніпрянщині відбувається інтенсивний вплив російської аж до початку XX ст., зумовлений політичним тиском (відсутність україномовної освіти, Валуєвський циркуляр, Емський указ). Потім на хвилі українізації відбувається внутрішньомовна еволюція (творення і впорядкування лексики, фразеології, морфологічно-синтаксичних норм), але після згорання українізації знову відновлюється русифікація (La1, Lb1). Фонетико-просодичний рівень (Lc1) майже не змінюється див. Схему 16.

Схема 16

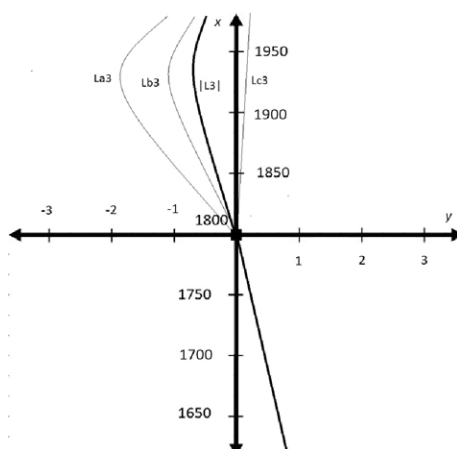
На Галичині активні польські впливи тривають до кінця першої світової, далі місцевий різновид української робить певний опір і після приєднання Галичини до УРСР почався процес зближення галицького регіонального різновиду з наддніпрянським див. Схему 17.

Схема 17

Подібна ситуація була й на Закарпатті, тільки місцевий різновид української був довший час ізольований і зазнав сильніших впливів, ніж галицький. Угорщина вела сильну мадяризаційну політику, кульмінацією якої став закон Аппоні 1907 року. З 1918 по 1939 тут також додався чеський суперстратний вплив див. Схему 18.

Схема 18

На базі закарпатських регіональних різновидів (суттєво відмінних між собою) розроблено політичний проект утворення штучної мови, так званої русинської, хоча ці різновиди не дійшли до точки творення нової мовної сингулярності.

Графіки діахронічного розвитку української мови можна деталізувати і більш точно прокреслити лінії мовного розвитку. Для цієї статті ми обрали схематичність, щоб продемонструвати на практиці застосування моделі мовних сингулярностей.

Ця модель може стати зручним інструментом у діахронічному аналізі. По-перше, вона деполітизована і уникає дискусій про мови та діалекти. По-друге, ця модель зручно ілюструє внутрішньомовні зміни та взаємовпливи мов у часовій перспективі. По-третє, враховуються параметри мовної політики та мовного планування, якщо вони мають реальний вплив на мовну еволюцію.

Використана література

- Борисенко, Олександр. Диференціальна геометрія і топологія. Харків: Основа, 1995.
- Єжов, Станіслав, Маргарита, Разумова. Теорія функцій комплексної змінної. – Київ: Київський університет, 2012.
- Шевельов, Юрій. Исторична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002.
- Шевельов, Юрій. Чому общеруський язык, а не вічно-руська мова? Київ: КМ Академія, 1994.
- Gosselin, Clement, Jorge, Angeles «Singularity analysis of closed-loop kinematic chains» IEEE Transactions on Robotics and Automation. Vol. 6, Issue: 3, 1990: 281-290.
- Holzämpfer, Hendrik. Management von Singularitäten und Chaos. Wiesbaden:Springer, 1996.
- Hawking S. The beginning of Time <www.hawking.org.uk/the-beginning-of-time.html> 10.11.2018.
- Kaschula R., Mostert M. From Linguistic Determinism to Technological Determinism

- <<http://www.irma-international.org/viewtitle/112898/>> 8.11.2018.
- Khan S. Towards a linguistic singularity. <<http://harvardpolitics.com/world/towards-linguistic-singularity/>> 12.11.2018.
- Lamb, Horace. "Types and spells of weather around the year in the British Isles: Annual trends, seasonal structure of the year, singularities" Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society. №76/330, 1950: 393-438.
- Maxwell, James, Clerk. „Does the Progress of Physical Science tend to give any Advantage to the Opinion of Necessity (or Determinism) over that of the Contingency of Events and the Freedom of the Will?" [in:] L. Champbell, W. Garnett (eds.) The Life of James Clerk Maxwell. London:McMillan, 1882, 434-444p.
- Schleicher, August. Compendium der indogermanischen Sprachen. Weimar:Böhlau, 1861.
- Schmidt, Johannes. Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen. Weimar:Böhlau, 1872.
- Shanahan, Murray. The Technological Singularity. Boston:MIT Press, 2015.

Лес Белеј

ЕВОЛУЦИЈА ЈЕЗИКА: МОДЕЛ СИНГУЛАРИТЕТА

Резиме

У раду је описан модел језичких сингуларитета као инструмент вишедимензионалног одсликавања језичке еволуције, који узима у обзир како унутрашње језичке промене тако и утицаје других језика. Аутор предлаже синтетички модел помоћу којег могу бити приказане језичке промене на различитим нивома, укључно са регионалним варијететима и кодификованим стандардима, с обзиром на брзину и интензитет промена. Практична примена модела језичких сингуларитета је приказана на примеру историје украјинског језика.

Кључне речи: језички сингуларитет, дијахронија, синхронија, језик, дијалекат, језичка политика.

JUŽNOSLAVENSKE POZAJMLJENICE U ROMSKOM

Leksička posuđivanja u romskom jeziku vezana su za historiju migracija Roma, posebno sa jezicima zemalja na čijim su se prostorima Romi najviše zadržavali. Velikim brojem posuđenih leksema na račun romskih leksema kako u svakodnevnoj komunikaciji tako i u pismenoj formi, čak i u najjednostavnijim rečenicama, romski jezik dobiva karakteristiku i adekvatnu denominaciju ne samo hibridnog nego i miješanog romskog jezika.

Koristeći se metodom dvostepene semantičke adaptacije Rudolfa Filipovića (1986) u dijalogu sa romskim studijama u oblasti romskog jezika, pronalazim način pristupa istraživanju posuđenica iz južnoslavenskih jezika¹ u romskom jeziku, i u isto vrijeme se suočavam sa činjenicom da posuđenice i neologizmi utiču ne samo na očuvanje vitalnosti nego i na gubljenje posebnosti romskog jezika kao posebnog jezika.

Ključne riječi: efekat kontakt jezika, posuđenice, neologizmi, romski jezik, hibrid.

Lexical borrowing in the Romani language relates to the history of Romani migration, especially with the languages of the countries where the Roma have stayed the most. The large number of borrowed lexemes at the expense of the Romani lexemes, both in everyday communication and in written form, even in the simplest sentences, the Romani language acquires a characteristic and adequate denomination not only as hybrid but also as mixed Romani language.

Using the method of two-step semantic adaptation by Rudolf Filipović (1986) in a dialogue with the Romani studies in the area of Romani language, I find a way to approach the research of borrowers from South Slavic languages² in Romani, and at the same time I am confronted with the fact that the borrowers and neologisms influence not only the vitality preservation, but also the loss of the special features of the Romani language as a separate language.

Key words: loanwords, neologisms, Romani language, hybrid, contact language effect.

UVOD

U svakodnevnom kontaktu različitih naroda i njihovih kultura jezici se mijenjaju, neki od njih su ugroženi a neki nestaju jer se njihove zajednice prebacuju na druge veće govorne zajednice ili druge svjetske dominantne zajednice i njihove jezike. Neizbježni efekat kontakt jezika omogućio je razmjenu, poprimanje, adaptiranje i kreiranje velikog broja posuđenica i neologizama, u isto vrijeme uticao na porast

¹ s posebnom pažnjom na bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik

² especially focused on Bosnian, Montenegrin, Croatian and Serbian language

dvojezičnih i višejezičnih govornika i razvoj dvojezičnosti i višejezičnosti. Takav slučaj je i sa romskim narodom,³ njihovom kulturom i jezikom.⁴

Za temu ovog rada važno je ukazati na migracije Roma od X do XI vijeka prema područjima u kojima su se govorili slavenski jezici, rumunjski i albanski jezik, odnosno njihovu pojavu na Balkanu⁵ (Tahirović-Sijerčić 2018b: 43). Posuđivanje leksema iz pojedinih evropskih jezika u romski jezik je uobičajena praksa tokom vijekova, a nužnost tog posuđivanja uzrokovana je malim autohtonim leksičkim fondom, od «oko hiljadu (1000) leksičkih korijena»⁶ (Matras 2002: 21).

Od posebnog značaja za romski jezik, kako ističe Hankok (Hancock 2010), posebno od XVIII do XXI vijeka je efekat kontakt istočnoevropskih jezika a posebno slavenskih jezika.

„Pažljivo ispitivanje i klasifikacija stranih elemenata u raznim dijalektima evropskih Roma omogućili su Miklošiču da zaključi da svi oni pripadaju istom izvoru, da su znatno vreme živeli u okruženju slavenskih jezika i grčkog jezika pre nego što su se našli u današnjim staništima“ (Сикимић 2013: 438).

Sasvim je očigledno da je pitanje posuđenica iz drugih jezika u romskom jeziku veoma usko povezano sa pitanjima migracija Roma⁷ i politika zemalja u kojima su Romi živjeli i danas žive, a posebno na Balkanu, i one su od posebnog interesa za istraživače. Kako naglašava Lokvud:

„[...] Balkan sačinjava laboratoriju par excellence za romske studije;

[...] Balkanski Romi čine u mnogo različitih aspekata [...] najvažniju romsku zajednicu u svijetu;

[...] Balkanski Romi pokazuju relativno visok stepen kulturne heterogenosti;

³ Romski narod se sastoji od različitih grupa: Gurbeti, Arlije, Kalderaši, Tamari, Lovari, Manuši, Sinti, Ursari, Sepetari, Kale itd. Mnoge grupe koriste denominaciju Romi, ali ima i grupa koje za sebe koriste denominaciju *Cigani*, koju druge romske grupe doživljavaju kao pežorativnu.

⁴ Romski jezik je klaster od preko 80 romskih varijanti i dijalekata u kojem svaki dijalekat ima svoju perspektivu u stvarnosti zajedno sa različitim jezicima u kontaktu, različitim tradicijama, religijama i navikama (Тахировић-Сијерчић 2018a:112).

⁵ “The presence of many words adopted from Persian (for example *baxt* ‘luck’) and some from Kurdish (vurdon ‘wagon’) show that the migration must have passed through Iran; Armenian and Greek words (such as *kočak* ‘button’ and *zumi* ‘soup’) show passage through what is now Turkey; Slavic and Romanian words (*dosta* ‘enough’ and *raxuni* ‘smock’) indicate a presence in the Balkans” (Hancock 2002: 9).

⁶ „The Early Romani legacy amounts to around 1,000 lexical roots [...]” (Matras 2002: 21).

⁷ „Analizirajući posuđenice u romskom jeziku, Francz von Miklosich je 1873. rekonstruirao migracijske putove Roma. Miklosich je dokazao da su perzijski i armenski utjecaji prisutni u svim romskim dijalektima indikator njihovog boravka u Perziji i Armeniji prije dolaska u Malu Aziju. Velik broj srednjovjekovnih grčkih riječi koje koriste gotovo sve romske skupine u Europi povezao je s dugotrajnim boravkom u Bizantskom carstvu. Utjecaj slavenskih jezika povezao je s boravkom na Balkanu, a određen broj rumunjskih riječi u romskim dijalektima u središnjoj i sjevernoj Europi povezao je s prolazom Roma kroz Rumunjsku“ (Demir 2017: 38–39).

[...] Romi iz šest balkanskih zemalja predstavljaju 60% svih Roma u svijetu i oni govore romski jezik⁸ (Lockwood 1985: 91–99)“.

Da bismo odgovorili na pitanje južnoslovenskih pozajmljenica u govorima balkanskih Roma, neophodno je, prije svega, osvrnuti se na opšte poznatu definiciju posuđenice koja podrazumijeva leksičko posuđivanje, pri čemu se riječi usvajaju iz jednog ili iz više jezika u drugi jezik (Тахировић-Сијерчић 2018a: 117), kao i na definiciju neologizma koja podrazumijeva jezičku pojavu koja je nastala za vrijeme govornikovog života. Isto tako neophodno je razmotriti razmišljanja Rajka Đurića koji u *Standardizaciji romskog jezika* govori o romskim dijalektima u bivšoj Jugoslaviji⁹, i tvrdi da oni „sadrže neuporedivo više istovjetnih, sličnih i zajedničkih elemenata, nego onih po kojima se međusobno razlikuju“ (Đurić 2012: 39), kao i na razmišljanja Ranka Bugarskog koji govori o kontakt jezicima odnosno o većinskim jezicima na ovim prostorima navodeći da „[d]ok su slovenački i makedonski nastavili na svom putu“¹⁰, za bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski je „[...] u jezičkim terminima[...] teško govoriti o četiri različita jezika [...]“¹¹ (Bugarski 2012: 230–231).

Moja tvrdnja je, da su u romskom jeziku, odnosno dijalektima i govorima romskog jezika na prostoru bivše Jugoslavije, zahvaljujući konstantnom i intenzivnom kontaktu sa bosanskim, crnogorskim, hrvatskim i srpskim jezikom posuđenice u romskom jeziku postale neophodnost koja u isto vrijeme utiče na održavanje lingvističke vitalnosti romskog jezika (Тахировић-Сијерчић 2018a: 111), ali i na „uzrokovanje prijetnje gubljenja njegove posebnosti“¹² (Cronin 1995: 89)“ (Tahirović-Sijerčić 2018c: 136) kao jezika.

TEORIJSKI OKVIR

Komunicirajući, romski govornici nesvjesno potiskuju, mijenjaju i zaboravljaju izvorne romske lekseme sa leksemima jezika iz kontakta, a njihov jezik dobiva karakteristiku miješanog (mixed) jezika.¹³

Navodeći Vindišove (Ernst Windisch) kriterije miješanog jezika, Filipović vidi miješani jezik u svakom jeziku u kojemu se: „1. strane riječi upotrebljavaju na račun domaćih, 2. postojeće domaće riječi kojima se opisuju predmeti zamjenjuju stranim, 3. javlja veliki postotak posuđenica, 4. upotrebljavaju posuđenice i u najjednostavnijim izrazima i rečenicama, 5. osim posuđenica imenica upotrebljavaju i glagoli, pa čak i

⁸ “[...] the Balkans constitute a laboratory par excellence for Gypsy studies, [...] Balkan Gypsies constitute in a number of different respects [...] the most important Gypsy community in the world, [...] Balkan Gypsies show a comparatively high degree of cultural heterogeneity, [...] Roma from six Balkan countries represent 60% of all Roma in the world and they speak the Romani language (Lockwood 1985: 91–99)”.

⁹ Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Slovenija i Srbija

¹⁰ “[w]hile Slovenian and Macedonian proceeded on their paths [...]” (Bugarski 2012: 230).

¹¹ “[...] in linguistic terms [...] difficult to talk about four distinct languages [...]” (Bugarski 2012: 231).

¹² “it could cause a threat of its distinctiveness (Cronin 1995: 89)“.

¹³ ‘Romani mixed language’

brojevi i morfološki oblici te drugi dijelovi rečenica stranog porijekla“ (Filipović 1986: 21).

Navedeni kriteriji mogu se označiti kao značajne karakteristike romskog jezika kao „miješanog“: više je nego očito da Romi u velikoj mjeri koriste strane riječi na račun autohtonih¹⁴; da postojeće romske riječi zamjenjuju stranim;¹⁵ da romski sadrži veliki postotak posuđenica kako u svakodnevnoj komunikaciji tako i u pisanoj riječi i prevodenju; da se u romskom upotrebljavaju posuđenice čak i u najjednostavnijim izrazima i rečenicama¹⁶; i da se osim posuđenih imenica upotrebljavaju i glagoli¹⁷ kao i sintagme stranog porijekla¹⁸.

Specifičnost romskog jezika i upotrebe leksičkih, gramatičkih, morfoloških i pravopisnih oblika iz južnoslovenih jezika dovode romski jezik u ovisnost oslanjanja na južnoslovensku leksiku i jezičku strukturu. Između ostalog „zahvaljujući komunikaciji na većinskom/im jeziku/cima Romi kreiraju nove romske riječi dodavanjem sufiksa iz sopstvenog romskog dijalekta“ (Тахировић-Сијерчић 2018а:116).

Veliki broj posuđenih leksema u romskom jeziku doživio je primarnu semantičku adaptaciju. Njihova nulta semantička ekstenzija u kojoj nema razlike u značenju između jezika davaoca i jezika primaoca (Filipović 1986: 65), „podrazumijeva preuzimanje tuđe riječi u onom značenju kakvo je zahtijevao trenutni jezički kontekst i potrebe jezika primaoca“ (Vajzović 1999: 167). Primjere za primarnu semantičku adaptaciju nalazimo u slučaju leksema *životo*, *miro*, *narodo* itd. I pored toga što navedeni leksemi sadrže romski sufiks -o, ovi leksemi zadržali su u romskom jeziku isto značenje koje oni imaju u jeziku-davaocu. Bitno je napomenuti da su navedeni leksemi, kao i mnogi drugi iz

¹⁴ Da navedem nekoliko: iz kontakt jezika u romskom koriste *jastuko*, umjesto romske imenice *šerand*; pridjev *šaren* iz kontakt jezika u romskom upotrebljavaju *šareno*, umjesto romskog pridjeva *kotorvalo*; imenicu *čorba* iz kontakt jezika koriste umjesto romske imenice *zumi*; u romskom koriste i *kreveto* – 'krevet' umjesto romskih imenica *sovardo*, *sovljardo*, *buhljardo*, *pato*; imenica *čaša* 'čaša' u romskom jeziku koristi se umjesto romske riječi *tahtaj* ili *taxtaj*, u ovisnosti od romskog dijalekta; riječ *čerga* – umjesto romske riječi *cahra*;

¹⁵ Imenicu *lampa* koriste u romskom kao *lampa* i *lampava* umjesto *jagali* ili *lumeri* (ovdje je bitno napomenuti da se riječ *jagali* koristi i za pištolj i pušku). Drugo značenje ova riječ dobiva ukoliko govornici, kao što je slučaj u romskoj mahali Gorica u Sarajevu, koriste pridjev *crvena* uz imenicu *lampa* i pored toga što svi znaju da je na romskom crven *loli*. U ovom kontekstu *crvena lampa/lampava* znači 'kurva'. Međutim i riječ *kurva* se u romskom koristi iako ima mnogih drugih romskih riječi za taj pojam (*xalavdi*, *karxali*, *phabardi*, *phirni*, *phiravni* itd.), a ove su riječi na romskom uglavnom izvedenice iz romskih glagola (*jesti*, *goriti*, *lutati* itd) odn. (ona koja jede, koja gori, koja luta itd.)

¹⁶ *Voliv tut!* 'Volim te!' a na romskom bi trebalo da glasi *Kamav tut!*; *Beš mirno!* 'Sjedi mirno!'; *Dema kantica!* 'Daj mi kanticu!' a na romskom bi trebalo da glasi *Dema kačuno!* *So manges/h majmuno?* 'Šta želiš majmune?', a na romskom bi trebalo da glasi *So manges/h pojralo?*; *Naš kurvo!* 'Bježi kurvo!', što bi na romskom trebalo da glasi *Naš xalavdi!* ili *Naš pharadi!* itd.

¹⁷ „Позајмленице су глаголи *trebel* 'требати' из српског (док би варијанте *trubul*, *trubuj* истог глагола могле бити румунски славизам) и глагол *musaj* 'морати', који је у ромски стигао посредно из немачког језика, а преко румунског“ (Ђурић 2018: 272).

¹⁸ *I dej spremisarda o ručko* – 'Majka je spremila ručak'; *Von pisenen bari knjiga*. – 'Oni pišu veliku knjigu'; *Želinava jekh srebreno BMW te vozinav leh ando Saraj* – 'Želio bih jednog srebrnog BMWa da ga vozim u Sarajevo'.

slavenskih jezika, poput *mirno* ‘miran’, *sloboda* ‘sloboda’, *puška* ‘puška’, *zeleno* ‘zelen’ i drugih, adaptirane posuđenice koje nisu pretrpjele semantičku adaptaciju čak ni tokom migracija.

Za ilustraciju transformacije pozajmljenica poslužiće primjeri iz rječnika govora Roma Kalderaša, migranata u Sjevernoj Americi (Kanada, SAD), uglednog savremenog romologa Ronalda Lija (Ronald Lee, 2010).

Primjera radi navest ću pridjev *miran*, naveden u *Romani Dictionary: Kalderash – English* (Lee 2010), koji na romskom (*mirno*) može imati funkciju i pridjeva i priloga: «*mirno pridjev* 1) miran, tih; *Besh mirno!* Smiri se!/Budi miran! 2) *prilog* mirno, tiho; *Phirdyas mirno opre l' skeri*. Hodao je tiho uz stepenice“ (Lee 2010: 204), jednako kao i u južnoslovenskim jezicima.¹⁹

Za razliku od primarne, sekundarna semantička adaptacija podrazumijeva proširenje značenja koje je uvjetovano dužom upotrebom posuđenica u jeziku primaoca kao i djelimična i/ili potpuna semantička nepodudarnost odnosno pogoršanje značenja (Filipović 1986: 65). Kod sekundarne adaptacije samo je jasan njen postanak, a krajnja vremenska granica promjena koje su nastale na fonološkom, morfološkom i semantičkom nivou²⁰, ne može se odrediti (1986: 58-65).

Kod vrlo malog broja slavenskih posuđenica došlo je do proširenja (ekstenzije) značenja. Potpuna semantička nepodudarnost odnosi se na potpuno novo značenje u kojem nema nikakve podudarnosti sa prvobitnim značenjem riječi. Ova pojava je skoro pa nepoznata u slučaju obrazovanih romskih govornika u regionu, dok se u slučaju manje obrazovanih romskih govornika, koji najčešće žive u segregaciji i koji su marginalizovani, pojavljuje vrlo često, i uzorkovana je nedovoljnim poznavanjem većinskog, odnosno kontakt jezika, uz korištenje riječi bez tačnog shvatanja njihovog značenja.²¹

Međutim, kod Roma migranata zabilježeni su ovakvi slučajevi i mogu se zapaziti u govoru kako davnih tako i skorašnjih migranata. Potreba za novom riječi se, kako navodi Filipović „može zaodovoljiti jednim od triju postupaka: a) tvori se nova riječ od postojećih elemenata jezika; b) posuđuje se riječ iz nekog drugog stranog jezika; c) mijenja se značenje neke postojeće stare riječi u jeziku ili joj se pored starog dodaje novo značenje“ (Filipović 1986: 158).

Ponovo ću navesti primjer iz rječnika *Romani Dictionary: Kalderash – English* (Lee 2010). Naime, autor u svom rječniku navodi imenicu ženskog roda na romskom *nanúla* dajući joj značenje ‘čizma’, te navodi i množinu ove imenice na romskom

¹⁹ *mirno adj* 1) calm, peaceful, quiet, silent, tranquil; *Besh mirno!* Calm down!/Stay quiet! 2) *adv* calmly, peacefully quietly, silently; *Phirdyas mirno opre l' skeri*. He walked quietly upstairs“ (Lee 2010: 204).

²⁰ Prema tim nivoima imenovani su procesi: *transfonemizacija*, *transmorfemizacija* i *semantičko posuđivanje* (Filipović 1986: 58–65).

²¹ Navest ću primjer sa društvenih mreža youtube.com. Snimatelj se nalazi u romskom naselju i razgovara sa Romkinjom. Ona govori da joj sin „Ne može dobiti poso“. Snimatelj je pita: „Šta je po struci?“ Ona mu odgovara: „Po struci je Rom isto ko i ja“. Očito je da ova Romkinja ne poznaje značenje riječi ‘struka’ i da nije razumjela pitanje.

nanúlya (Lee 2010: 214).²² Očito je da je kod Roma migranata došlo do pomjeranja značenja korišćenja ove riječi.²³

Isto tako, autor navodi posuđenicu, imenicu ženskog roda 'rijeka/reka' kao romsku imenicu muškog roda réko u značenju 'jezero' i 'potok' (Lee 2010: 252).²⁴ Imenica je izgubila svoje prvobitno značenje 'rijeke/reke' a njeno prošireno značenje 'jezero' i 'potok' uzrokovano je njenim potpuno slobodnim korištenjem u romskom jeziku kao 'velike količine vode'.

Bitno je naglasiti da semantičke promjene, kako navodi Filipović, nastaju zbog šest uzroka: lingvističkih, historijskih, socijalnih, psiholoških, stranih uticaja kao uzroka semantičke promjene i potrebe za novom riječi kao uzroka semantičke promjene (Filipović 1986: 158).

Stalna praksa govornika romskog jezika da koriste posuđene riječi i neologizme iz dominantnih jezika, odnosno jezika u kontaktu odražava neravnotežu moći koja postoji između romskog i većinskih jezika i signalizira veoma jaku dominaciju većinske zajednice na Rome koji su historijski etnička grupa ili manjina gdje god da žive. Korištenje leksema iz drugih jezika jasan je element hibridnosti u kontekstu gdje postoji usidrena svijest jezičkog i kulturnog miješanja (Tahirović-Sijerčić 2018b:30).

Pored forme hibridnosti u romskom jeziku prisutna je i forma mimikrije (Tahirović-Sijerčić 2018c: 133) koju karakteriše svakodnevno korištenje jezika od strane romskih govornika uz korištenje gramatike i pravopisa većinskih jezika u zemaljama u kojima žive. Efekat kontakt jezika na romski jezik je više nego dominantan a

„[...] Borecki i Iгла priznaju da nema nikakvog razgovora na romskom bez velikog broja srpskohrvatskih reči (Boretzky/Iгла 1994:X) te da su za razumevanje savremenog romskog potrebna dva rečnika: rečnik romskog jezika i rečnik kontaktnog jezika [...]“ (Љ.Ђурић 2018: 265).

POSUĐENICE - SVAKODNEVNA KOMUNIKACIJA I PISANA RIJEČ

Zajednički elementi romskog i kontakt jezika ukorijenjeni su u posuđenim riječima i neologizmima čije prisvajanje i adaptiranje dovodi mnoge prosječne govornike u dilemu da li je određeni leksem romskog porijekla, ili je posuđenica ili neologizam (Тахировић-Сијерчић 2018a: 118). Primjera radi navest ću nekoliko leksema slavenskog porijekla: 'miro', 'narodo', 'zeleno', 'mačka', 'životo', 'oblako' kao i leksem turskog porijekla 'jastuko' kojem je, sasvim moguće, u ovom slučaju bosansko-hrvatsko-srpski jezik poslužio kao transfer.

²² "nanúlya *nf* 1) boot: pl nanúlya" (Lee 2010: 214).

²³ U toku mog života kao migranta u Kanadi, Toronto, (1997), radila sam zajedno sa Ronald Liom u tamošnjoj romskoj organizaciji i uređivali smo zajedno dvojezični romski magazin „Romano lil“. Skrenula sam mu pažnju na značenje riječi 'nanula' a on je bio sumnjičav i nije mogao da shvati da je to neka druga vrsta obuće a ne čizma. 2013. godine ponovo sam posjetila Toronto i moje prijatelje, i odnijela sam mu nanule na poklon. Začudio se a potom i nasmijao, ali nije dao objašnjenje a niti odgovor na koji način je došlo do toga da je 'nanula' postala 'čizma'.

²⁴ „réko *nm* 1) lake 2) creek, stream“ (Lee 2010: 252).

Nakon sprovedene ankete²⁵, od 30 ispitanika, prosječnih govornika romskog jezika, u slučaju riječi **'miro'** svih 30 ispitanika smatra da je romskog porijekla; u slučaju riječi **'narodo'** svih 30 ispitanika smatra da je romskog porijekla; u slučaju pridjeva **'zeleno'** svih 30 ispitanika smatra da je romskog porijekla; u slučaju riječi **'mačka'** svih 30 smatra da je posuđena riječ, ali uz pokušaje prisjećanja na moguće romske riječi za mačku koje se nisu sjetili; u slučaju riječi **'životo'** 23 ispitanika smatra da je u pitanju romska riječ, dok 7 smatra da je posuđenica navodeći romsku riječ **'džuv-dipe'** koju su koristili njihovi dede i nane a rijetko njihovi roditelji; u slučaju riječi **'oblako'** 25 smatra da je romska riječ dok 5 smatra da je posuđenica pokušavajući se sjetiti prave romske riječi koju nisu mogli dokučiti; i u slučaju riječi **'jastuko'** 10 ispitanika smatra da je to romska riječ dok 20 smatra da je posuđenica navodeći romsku riječ **'šerand'** koju su koristili njihovi dede i nane, roditelji pa čak i oni sami u rijetkim slučajevima.

Ova anketa je dovela do pretpostavke da su riječi **'miro'**, **'narodo'**, **'zeleno'**, **'mačka'**, **'oblako'** posuđenice koje se u romskom jeziku koriste u vremenskom periodu manjem od devedeset (90) godina, a da su riječi **'životo'** i **'jastuko'** posuđenice koje se koriste u vremenskom periodu od oko trideset (30) godina.

Da bi ustanovila njihovo vrijeme provedeno u romskom jeziku, konsultovala sam Franca Miklošiča²⁶ (1813-1891), filologa i jednog od utemeljivača romologije kao nauke, i njegove *Beiträge zur Kenntniss der Mundart der Zigeuner in Galizien, in Sirmien und in Serbien. Mit einem Anhang über den Ursprung des Names „Zigeuner“*. Vorgelegt in der Sitzung am 9. Februar 1876.

U rječniku ovog djela nalaze se riječi *oblako* (1876: 28) i *óblako* (1876: 48), *zelen*, *zélino* (1876: 46), *narodos* (1876: 12) i *národo* (1876: 27), i *mačka* (1876: 11, 27, 40). Riječi ‚miro‘ i ‚životo‘ nisu sadržane, niti ‚jastuko‘ (ali njihov izostanak sa ovog malog spiska romskih riječi ne znači i da nisu bile u upotrebi). Umjesto ‚jastuko‘ koristi se romska riječ *šerand* (1876: 44, 53).

Zahvaljujući Miklošiču i njegovoj leksikografskoj potvrdi posuđenica *oblako*, *zeleno*, *narodo* i *mačka*, može se sa sigurnošću tvrditi da su se one koristile u romskim gurbetskim govorima prije 143 godine, uzimajući datum objavljivanja ovog rječnika.

Zatim sam konsultovala *Srpskohrvatsko-Ciganski Rečnik (Romane Alava)* akademika, lingviste i romologa Rada Uhljika (1889 – 1991) iz 1947. godine. Vremenska razlika od objavljivanja rječnika do današnjih dana je 72 godine. Za riječ **'mir'** naveo

²⁵ Anketa je rađena u sarajevskim romskim naseljima Sokolović kolonija u kojoj živi čergaška skupina Roma (koja je u međuvremenu takođe sjedilačka odnosno sedentarna) i Gorica u kojoj žive starosjedilački Romi (*bešavne* ili *thaneske* – 'sjedilački', 'mještanski'). Anketa je rađena u februaru 2019. godine, a ispitano po 15 govornika u svakom naselju odnosno u svakoj mahali. Starosna dob ispitanika je od 19 – 69 godina. Pitanja u anketi: Da li su riječi 'miro', 'narodo', 'zeleno', 'mačka', 'životo', 'oblako', 'jastuko' romskog porijekla? Da li su riječi 'miro', 'narodo', 'zeleno', 'mačka', 'životo', 'oblako', 'jastuko' posuđene riječi iz drugog jezika? Da li su neku od ovih riječi govorili ili govore tvoj dedo i/ili nana odnosno baka i/ili deda? Da li su neku od ovih riječi govorili i/ili govore i tvoj otac i/ili majka? Da li neku od ovih riječi koristiš samo ti u toku svog života, a da je nisu koristili tvoji roditelji i tvoji dedo i/ili nana?

²⁶ Lingvista Dieter Halwachs omogućio mi je pristup Miklošičevim djelima i rječniku Norberta Boreckog i Birgit Iгла, te koristim priliku da mu se u to ime zahvalim i da mu izrazim posebno poštovanje za njegov rad i doprinos romologiji.

je njenu romsku leksemu (lačhipé m., šukaripé m.) (1947: 81); za riječ ‚**narod**‘ takođe (them m.) (1947: 88); za ‚**zelen**‘ (____; vĚnato) (1947: 188); za riječ ‚**mačka**‘ takođe postoji autohtoni termin (cicni ž., mišijakóngji ž.; kandojengji ž.) dok je za riječ ‚**mačak**‘ navedena pozajmljenica (mačijáko m.) (1947: 78). Lekseme ‚**oblak**‘ nema u rječniku ali postoji njena množina: ‚**oblaci (crni)**‘ za koju daje autohtonu romsku riječ (kalipé m., kalimáta ž.) (1947: 95) što znači ’crnina’ a može da znači i ’tama’. Za riječ ‚**život**‘ navedena je romska riječ uz pozajmljenicu iz rumunjskog jezika (dživindipé m., džumindipé m.; trajo m., trajipe m., džuvipe m.) (1947: 193). Romska riječ postoji i za ‚**jastuk**‘ (šoránd m.; šeránd m.) (1947: 60).

Kada sam uporedila ove riječi sa Uhlikovim *Srpskohrvatsko-romsko-engleskom rječniku (Romengo alavari)* iz 1983. godine došla sam u situaciju da razmišljam da li je Uhlik možda namjerno izostavio posuđenice i riječi iz svakodnevnog govora prosječnih romskih govornika.

Po Uhliku riječi ‚**miro**‘, ‚**narodo**‘, ‚**zeleno**‘, ‚**mačka**‘, ‚**oblako**‘, ‚**životo**‘ i ‚**jastuko**‘ se vjerovatno uopšte nisu koristile prije 72 godine ali niti prije 36 godina kod bosanskih Gurbeta na čijem je govoru i zasnovan ovaj rječnik. Naravno, ovakav romski leksički fond kod Uhlika je u potpunom neskladu sa podacima iz sprovedene ankete. Da li je i Uhlik, kao što su to i autori rječnika nastalih u posljednjih desetak godina,²⁷ namjerno izostavio posuđenice? Kako navodi Lj. Đurić:

„Ispitani rečnici uglavnom izbegavaju pozajmljenice. (...) Na terenskom istraživanju u Vajskoj (maj 2016), tim Balkanološkog instituta SANU pitao je informatore kako se kaže „oblak“, i odgovor je bio *oblako*. Da li bi reč oblako trebalo navesti u rečniku romskog jezika? Kako rešiti status onih reči koje se pojavljuju kao rezultat jezičkog kontakta? (...) Ako se pozajmljenice izbacuju iz rečnika, možemo postaviti pitanje da li je rečnik pred nama onda rečnik romskog jezika – šta god taj romski jezik podrazumevao – ili rečnik izbornih reči romskog jezika (v.o ovom pitanju i Lichtenberk 2003“ (Љ. Ђурић 2018: 265).

Nakon Uhlikovog rječnika konsultovala sam rječnik Norberta Boreckog i Birgite Igla (Norbert Boretzky, Brigit Igla) iz 1994. godine koji djelimično sadrži i posuđenice koje su se u vrijeme nastanka ovog rječnika često upotrebljavale. Bitno je napomenuti da se ovaj rječnik jednim dijelom oslanja na, u to vrijeme već postojeći, rječnik Radeta Uhlika (Сикимић 2013: 32).

Traženje posuđenih riječi ‚**miro**‘, ‚**narodo**‘, ‚**zeleno**‘, ‚**mačka**‘, ‚**oblako**‘, ‚**životo**‘ i ‚**jastuko**‘ urodile su plodom. Pronađene su imenice **národo** (1994: 194), **máčka** (1994: 172), **oblako** (1994: 199), **živóto** (1994: 308), i pridjev **zéléno** i imenica

²⁷ Kajtazi, Veljko. Romano-kroacijako thaj Kroacijako-romano alavari // Romsko-hrvatski i hrvatsko romski rječnik. Zagreb: Odjek za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva i „Kali Sara“, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj, 2008.; Tahirović Sijerčić, Hedina. Bosansko-romski i romsko-bosanski rječnik // Bosnaki-Rromani thaj Rromani-Bosnaki alavari. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2010; Krasnići, Alija. Angluno rromano-srbikano, srbikano-rromano alavari / Prvi romsko-srpski, srpsko-romski rečnik. Kraljevo: Librocompany, Subotica: Amaro drom – Naš put, 2012; Haliti, Bajram. Srpsko-romsko-engleski rečnik sa gramatikom. Beograd: Beoknjiga, 2012.

zelenipé (1994: 304). Posuđenica ‚jastuko‘ ne pojavljuje se u sadržaju rječnika kao takva nego u svom izvornom značenju ‚šérand [šərand, šorand, šorund] (1994: 269). Imenica odnosno posuđenica ‚miro‘ nije sadržana u rječniku.

Da bih prikazala sadašnju situaciju upotrebe posuđenica, konsultujem i nedavno objavljeni *Romsko-srpski rečnik knjaževačko-gurbetskog govora* (2017) u kojem autorke Ćirković i Mirić ukazuju kako na romske riječi tako i na pozajmljene riječi iz srpskog jezika i na etnografizme na romskom i na srpskom jeziku. Autorke takođe ukazuju i navode listu posuđenih riječi koje su izostavljene iz rječnika naglašavajući da su „[p]ozajmljene reči postale sastavni deo leksičkog fonda govornika i mahom su adaptirane u romski morfološki sistem (...)“ (Ćirković i Mirić 2017: 10).

Vodeći se tragom već navedenih posuđenica ‚miro‘, ‚narodo‘, ‚zeleno‘, ‚mačka‘, ‚oblako‘, ‚životo‘ i ‚jastuko‘ u rječniku ne pronalazimo imenice ‚mir‘ niti ‚miro‘ nego glagol ‚ka pomiroł pe‘ (će se pomiriti) (2017: 86); ne pronalazimo pridjev ‚zeleno‘ niti imenice ‚mačka‘ i ‚oblako‘; ali pronalazimo imenice ‚narodo‘ (2017: 71) i ‚životo‘ (2017: 109) a imenica ‚jastuko‘ koja je već bila najavljena u predgovoru ovog rječnika kao izostavljena riječ iz liste posuđenih riječi, ne nalazi se u sadržaju u *Romsko-srpskom rečniku knjaževačkog gurbetskog govora* (2017: 10).

Činjenica je da su posuđenice u romskom jeziku ili adaptirane odnosno prilagođene i/ili neadaptirane odnosno neprilagođene. Nekoliko primjera korištenja posuđenica i neologizama omogućit će uvid u ovu problematiku i nadam se potaknuti interese za istraživanjem posuđenica u romskom jeziku.

Primjer 1: Upotreba posuđenica i neologizama u svakodnevnoj komunikaciji

Pe **kreveto** si jekh **jastuko**. / Na **krevetu** je jedan **jastuk**.

Me džav ande **škola**. / Ja idem u **školu**.

Mo čhavo si les o **kompjuteru** i **lap top**. / Moj sin ima **kompjuter** i **lap top**.

I dej **spremisarda** e čhave pala bijav. / Majka je **spremila** djecu za svadbu.

Akhar **sine** prdal pe **cesta**. / Pazi **sine preko ceste**.

Kate sasa **saobraćajka**. / Tu je bila **saobraćajna nesreća**.

Na džanav so čerel dilo, **ako** si mulo **ako** si ande **robija ili** ande **bolnica**. / Neznam šta radi budala, **da li** je mrtav, **da li** je na **robiji ili** u **bolnici**.

Trubuj i mora te džanav **rezultatura** katar mo **doktoro**. / **Treba i mora** da znam **rezultate** od mog **doktora**.

Prestindja te kuvel jekh **srce** savo sasa **legenda** amare **muzikake**. / **Prestalo** je da kuca jedno **srce** koje je bilo **legenda** naše **muzike**.

Amaro **narodo** mangel **miro** i **moğućnipe** pala **životo**. / Naš **narod treba mir** i **moğućnost** za **život**.²⁸

²⁸ Podebljane riječi u romskom jeziku su posuđenice iz većinskih jezika.

U ovakvoj situaciji romski jezik kao manjinski jezik²⁹, a u okvirima uobičajene prakse korištenja jezika u svakodnevnoj komunikaciji, „postaje ogledalo dominantnog jezika (Cronin 1998: 147)“³⁰.

Primjer 2:

A. bosansko-hrvatski-srpski-crnogorski jezik: Dobro došli na našu **web stranu** na romskom jeziku - **kliknite** ovdje. Ovdje možete da **birate** dobru muziku. Želimo vam **ugodan vikend**.

Prevod - romski jezik: Šukar avilen pe amaro **web sajto** pe romani čhib - **klikninen** akate. Kate **birin** te šunen lačhe romane gilja. Ame mangas tumen **ugodni vikendi**.

B. bosansko-hrvatski-srpski-crnogorski jezik: Ono što može da bude **od koristi** je da **socijalni mediji** danas rade jedan **koncept** gdje je čovjek uvijek prisutan i **diskutuje**, a time potpomaže jačanju **identiteta** mnogih ljudi.

Prevod – romski jezik: Ande jek so shaj avas **zgodni** si **socialni mediji** adje kerzilas jek **koncepto** kaj manush si kothe, **diskutulín** kado, thaj jekh kotor anda zurales buthe manushengo **identiteto**.

C. bosansko-hrvatski-srpski-crnogorski jezik: (...) **niz aktivnosti** koje treba **poduzeti** i koje **moraju** imati **u vidu** i uzeti u **obzir postojeće stimulatívne mjere** i **aktivnosti** u **oblasti zapošljavanja** koje su dale **određene rezultate**.

Prevod - romski jezik: (...) **nizo aktivnosturengo** save trubuj te **poduzmin** pe i save **mora** te aven an **uvid** i te lol an **obzir već postojime stimulatívni mjere** te **aktivnostura** an **oblastura zapošljavanjeko** save *dje određeni rezultatura*.³¹

U Primjeru 2 korištenje posuđenica i neologizama stvara iskrivljenu, pa i smiješnu sliku romskog jezika u ogledalu dominantnih jezika. Ta slika reflektuje ozbiljnu društveno-ekonomsku, obrazovnu i lingvističku neravnotežu moći između romske i većinskih zajednica, a „prisustvo, odnosno odsustvo reči iz leksičkog fonda nekog idioma može poslužiti kao važan pokazatelj različitih društveno-istorijskih i kulturnih okolnosti u kojima se jezik razvija“ (Ćirković i Mirić 2017, 10). Romski jezik je, uprkos društveno-ekonomskoj marginalizaciji Roma i njihovoj borbi za preživljavanjem, preživio samo u kontekstu dvojezičnosti i/ili višejezičnosti njegovih govornika.

²⁹ Prema European Charter for Regional or Minority Languages, “regional or minority languages means languages that are: (i) traditionally used within a given territory of a State by nationals of that State who form a group numerically smaller than the rest of the State’s population; and (ii) different from the official language(s) of that State; it does not include either dialects of the official language(s) of the State or the languages of migrants” < <https://rm.coe.int/168007bf4b>> 10.01.2019.

³⁰ „[...] become mirror-image of the dominant language“ (Cronin 1998, p. 147).

³¹ Podebljane riječi u romskom jeziku su posuđenice iz većinskih jezika.

Ista situacija je i kada je u pitanju „romska književnost [*koja*] se može smatrati tipičnom ‘lokacijom’ heteroglosije, jer se uglavnom zasniva na hibridizaciji različitih jezika i književnosti bez obzira na jezičke i nacionalne granice“³² (Toninato 2004: 335). Efekat kontakt jezika u književnom pisanju je vrlo bitno napomenuti posebno zbog toga što romski jezik već sadrži važan sloj leksičkih i sintatičkih elemenata posuđenih iz drugih jezika sa kojima je najviše u kontaktu. „U isto vrijeme ta dominacija jezika nad romskim jezikom, kreacija neologizama i upotreba posuđenica potpomogla je i razvijanje romske književnosti koja je „lingvistički hibrid“ (Toninato 2014:71) kako u nacionalnim tako i u internacionalnim okvirima“ (Тахировић-Сијерчић 2018а: 117).³³

Primjer 3:

A. Romski jezik:

Gazisarde romengi **violina**

ačile **ognjišta** romane

e jag o **dim**

ando **oblako** vazdinjalo.³⁴

Prevod:

Zgažena romska violina

ostala ognjišta romska

vatra dim

u oblak se diže.

B. Romski jezik : Mo anav sasa Mehmed. Bijandilem thaj dzivisardem ande Bosna. Cherdem xarkumache sheja, **kazane i kotlove**. (...) Rodav **miro**. (...) Grast boldisarda e **plave** delese. Me boldisardem e **plave** pajese.

³² “[...]R omani literature could be regarded as a typical ‘site’ of heteroglossia, as it is largely based on the hybridization of different languages and literatures regardless of linguistic and national boundaries” (Toninato 2004: 335).

³³ “Once, I talked to Meli Depner, a translator from Germany, who translates Romani poets into German. While contacting me and consulting about some words she needed to translate from Romani I was realized that the words about whose meaning she asked me were loanwords from Serbian and found in Romani poems she translated. These words are nowadays rarely used in Serbian but Roma still use them in Romani; like *šifonjer* which means *chiffonier*, [or from Bosnian found in Romani like *kavonozo* which means *jar*, *sinija* which means *low round table*, etc.]. After many consultations she asked me how to study Romani which is spoken in former Yugoslavia, and my answer was that she should first learn one of the majority languages Serbian, Bosnian, Croatian or Montenegrin” (Tahirović-Sijerčić 2018b: 185).

³⁴ Strofa pjesme *Zgažena romska violina* romskog pjesnika Rasima Sejdića (1943–1981) iz Bosne i Hercegovine. Pjesma u cjelosti prvi put objavljena u njegovoj zbirci pjesama *Rasim poeta zingaro* 1987. godine (Rho: Publi and Press) u Italiji. Za potrebe ovog rada korištena strofa objavljena u *Antologiji romske poezije* koju je pripremio Dragoljub Acković 2012. godine u Sarajevskim sveskama N. 39/40. Prevela, za potrebe ovog rada Hedina Tahirović-Sijerčić.

Prevod: Ime mi je bilo Mehmed. Rodio sam se u Bosni. Kucao sam **kazane i kotlove** od bakra. (...) Tražim **mir**. (...) Konj se vratio spektru **plavih** nijansi neba. Ja se vratio spektru **plavih** nijansi vode.³⁵

U primjeru 3 pjesnici stvaraju svoja djela na romskim dijalektima u jezičkom prostoru kojim dominiraju moćni jezici sa kojima je njihov romski dijalekt u kontaktu. Korištenje posuđenica kao integrirani dio njihovom kreativnom radu ni u kom slučaju ne umanjuje vrijednost njihovog pjesničkog izraza i njihove kreativnosti. U ovakvoj jezičkoj situaciji možemo reći da posuđenice ‘ostavljaju svoj trag’ ne samo na romsku čitalačku publiku, koja ih i sama možda koristi ili će ih vremenom koristiti, već i na neromsku publiku koja u prepoznatim riječima u romskom tekstu očekuje da, u prevodu ili autoprevodu, sazna u kom kontekstu su te riječi korištene. Kako navodi Tahirović-Sijerčić „prevod i autoprevod su važne i moćne komponente koje u današnje vrijeme utiču na način očuvanja lingvističke vitalnosti romskog jezika“ (Тaхирoвић-Сижерчић 2018a: 125).

Međutim, nije ni rijedak slučaj da u želji za izbjegavanjem posuđenica i neologizama iz većinskih jezika koriste posuđenice i neologizme iz već postojećih romskih dijalekata, te dizajniraju lekseme za svoje potrebe kao u slučaju „Kurtjadevog (Courthiade) dizajn-romskog“.³⁶ Primjera radi navest ću najčešće korišteni pridjev ‘internacionalan’ za koji se koristi dizajn-romski pridjev *maškarthemutno*. Pridjev sačinjava prijedlog ‘između – maškar’ i pridjev ‘themutno – državni’ koji je izveden od imenice ‘država’ – ‘them’ (Tahirović-Sijerčić 2018b: 48).

Primjer 4: Kreiranje novih leksema

A. Romski jezik:

Adjive si **Maškarthemeski konferencija** pala romani čhib. Amaro **narodo**, amaro **glaso** i amari čhib **mora** te **živinen**. **Skupo** si **organizirime** uzo ažutipe katari **biprofitnikani organizacija** pala **manušvalikane čačipa**, **Arakhavne forutnenge čačipa**.³⁷

Prevod:

Danas je **međunarodna konferencija** o romskom jeziku. Naš **narod**, naš **glas** i naš jezik **mora** da **žive**. **Skup** je **organizovan** uz podršku **neprofitne organizacije** za **ljuska prava**, **Branioci građanskih prava**.

B. Romski jezik:

Evropako čartero pa **regionalni** vaj **minoritetonge** šiba thaj **eksplikacijako raporto**. But berš **diferentni organur** ande **Evropako Saveto briginas** pa e **situacija** kata le **regionalni** vaj **minoritetonge** šiba. Ande **Konvencija** pala e

³⁵ V.: Tahirović-Sijerčić (2010: 87–89).

³⁶ V.: Design-Romani by Courthiade (Zatreanu and Halwachs 2003: 13).

Protekcija kata 'I **Manušikane Čaćimata** thaj kata 'I **Fundamentalni Slobode** arakhadol ando **Artiklo** 14 o principo kata e **non-diskriminacija**.

Prevod:

Evropska povelja o regionalnim jezicima i jezicima manjina – Izveštaj sa obrazloženjem. Različita tijela unutar Vijeća Evrope godinama izražavaju zabrinosti zbog položaja regionalnih ili jezika manjina. Tačno je da **Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda** u članu 14. propisuje princip nediskriminacije.

U primjeru 4 A kombinovanjem i kreiranjem te upotrebom novih leksema, dizajniranih leksema (*maškarthemeski, manušvalikane čaćipa, Arakhavne furutnenge čaćipa* 'međunarodna', 'ljudska prava', 'Branioci građanskih prava'), omogućeno je izbjegavanje korištenja već ogromnog broja posuđenica iz kontakt jezika, ali je i u isto vrijeme dovedeno u pitanje razumijevanje sadržaja u ovisnosti od romskih govornika i čitalaca. I pored dizajn leksema ipak je evidentno korištenje još devet posuđenica i adaptiranih neologizama (konferencija, narodo, glaso, i, mora, živinen, skupo, organizirime, biprofitnikani organizacija).

Ukoliko se vodimo Samardžijinom definicijom neologizama da su „[n]eologizmi [...] novotvorene, prevedenice, nove posuđenice i oživljenice, dakle svi leksemi koji su u određenom trenutku novi ('nepoznati') jezičkoj zajednici ili njezinu većemu dijelu“ (Samardžija 2002: 17), lekseme u primjeru 4 (*maškarthemeski, manušvalikane čaćipa, Arakhavne furutnenge čaćipa* – 'međunarodna', 'ljudska prava', 'Branioci građanskih prava') kategorišemo kao neologizme jer su to kreacije odnosno dizajni nastali korištenjem dvaju ili više romskih leksema u vremenu nove generacije romskih govornika odnosno za vrijeme njihovih života, kao prevođenje po narudžbi za potrebe određenih institucija u domenu ljudskih prava. Da li će ti leksemi ući u romski jezik i da li će se koristiti i od strane romskih prosječnih romskih govornika pokazat će vrijeme koje dolazi.

Kada je u pitanju primjer 4 B leksemi **Evropako čartero, minoritetonge, eksplikacijako raporto, diferentni organur, Artiklo, non-diskriminacija** nastali su iz engleskog jezika, leksemi **Manušikane Čaćimata** iz kombinacije romskih dijalekata, dok su leksemi **Fundamentalni Slobode** nastali iz kombinacije engleskog i bosanskog jezika.³⁸

Na osnovi ovakvih i sličnih primjera sasvim je jasno da govornici romskog jezika vladaju dominantnim idiomima i da je proces jezičke asimilacije daleko odmakao. Činjenica je da se jezička asimilacija reflektuje preko gubitka identiteta romske jezične zajednice pod uticajem druge/ih jezičnih zajednica, ali i da „(...) situacija danas izgleda kao trka između asimilacije i revitalizacije. Ključni za situaciju su

³⁸ Za primjer 4 B u radu korišteni prijevodi teksta Evropske povelje za regionalne ili manjinske jezike: <<https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/text-of-the-charter>>; romski tekst – prijevod na romski jezik preuzet sa stranice 1 i 2 <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d35e9>> a bosanski tekst - prijevod na bosanski jezik preuzet sa stranice 1 i 2 <<https://rm.coe.int/exprpt-bi/16808df016>> 18.02. 2019.

hronologija modernizacije, politike asimilacije i etničke renesanse³⁹ (Fishman and Garcia 2010: 262).

ZAKLJUČAK

Još uvijek nema sistema niti mjera koji bi mogli značajno uticati na poboljšanje društveno-ekonomske i političke situacije Roma i njihovog jezika na prostorima južnoslavenskih naroda i njihovih jezika.⁴⁰ Razmišljanja lingviste Ranka Bugarskog su da

„[s] jedne strane imamo politički unitarizam poredan sa jugoslovenskim identitetom, mekim granicama i zajedničkim srpsko-hrvatskim jezikom; s druge strane, politički separatizam u kombinaciji s etnonacionalnim identitetom, teškim granicama i srpskim, hrvatskim, bosanskim i crnogorskim jezicima“ (Bugarski 2012: 232).

Uticaj ovakvih politika na položaj i situaciju Roma i njihov jezik reflektiran je u rezultatu sprovedene ankete u ovom radu i u navedenim primjerima korištenja posuđenica i neologizama u svakodnevnom govoru, u pisanom radu i prevodenju kod prosječnih romskih govornika. Posuđivanje leksema iz drugih jezika, njihova adaptacija i asimilacija komponenta su rasta i razvoja romskog jezika, u kontinuitetu, a vodi konačnom uklapanju leksema iz kontakt jezika u njegove fonološke, morfološke i sintaktičke strukture.

Zbog uticaja već navedenih politika, leksemi iz kontakt jezika utiču i na povećanje segmentacije i/ili fragmentacije romskog jezika kako među govornicima i institucijama u okviru jedne države tako i među državama u regionu. U skladu s tim bilo bi veoma korisno podržati „mogućnost izrade elektronskog romskog rečnika (*zbog*) mnogih prednosti koje elektronska forma pruža, a koje bi bile od velike koristi istraživačima, nastavnicima i učenicima romskog jezika“ (Љ. Ђурић 2018: 267).

Ova i slične ovoj ideje ukazuju na neophodnost istraživanja koje bi moglo i trebalo da omogući, u saradnji sa govornicima romskog jezika, proučavanje posuđenica u romskom jeziku u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji s posebnim osvrtom na nehotično preuzimanje glasovnih, morfoloških i sintaktičkih elemenata. Proučavanjem bi se ustanovilo koliko se posuđenice razlikuju u romskim govorima u navedenim državama, a istraživanje bi moglo obuhvatiti ne samo leksički nivo, već i fonetsko-fonološki i morfološko-tvorbeni.

³⁹ „(...) situation today seems to be a race between assimilation and revitalisation. Crucial for the situation has been the chronology of modernization, assimilation politics, and ethnic renaissance“ (Fishman and Garcia 2010: 262).

⁴⁰ “[...] the Serbo-Croatian area experienced an administrative dismembering and multiplication of the formerly common language. [...] Just as Yugoslavia was no longer conceivable, so there could be no Serbo-Croatian, whose internal boundaries essentially became external: the former variants were elevated to the rank of separate standard languages bearing national names – Serbian, Croatian and Bosnian, now also Montenegrin. Thus, one language was politically split into four, with normally insignificant existing distinctions blown up by largely artificial measures of linguistic engineering, so as to emphasise their symbolic value as firm markers of ethnic allegiance and independent statehood” (Bugarski 2012: 230).

Citirana literatura

- Acković, Dragoljub (ed.). „Antologija romske poezije“. Sarajevske sveske 39–40. Sarajevo: Sarajevske sveske, 2012, 408.
- Boretzky, Norbert and Brigit Igl. Wörterbuch Romani-Deutsch-English für den süd-osteuropäischen Raum mit einer Grammatik der Dialektvarianten. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1994.
- Bugarski, Ranko. „Language, identity and borders in the former Serbocroatian area“. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 33/3, 2012, 219–235.
- Ćirković, Svetlana i Mirić, Mirjana. Romsko-srpski rečnik knjaževačkog gurbetskog govora. Edicija *Knjaževačkim krajem*, knjiga 8. Knjaževac: Narodna biblioteka „Njegoš“, 2017.
- Demir, Ljatif. Književni i jezički aspekti kulture Roma Jerlija u Makedoniji. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. Doktorska disertacija, 2017. <<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/9049/1/doktorski%20rad%20ljatif%20demir%20final.pdf>> 20.12.2018.
- Đurić, Rajko. Standardizacija romskog jezika. Sarajevo: Romski informativni centar „Kali Sara“, 2012.
- European Charter for Regional or Minority Languages. <<https://rm.coe.int/168007bf4b>> 14.01.2019.
- Filipović, Rudolf. Teorija jezika u kontaktu. Zagreb: JAZU – Školska knjiga, 1986.
- Fishman, Joshua and Garcia, Ofelia (eds.). *Handbook of Language and Ethnic Identity. Volume 1, Second edition, Disciplinary and regional perspectives*. New York: Oxford University Press, 2010.
- Hancock, Ian. *We are the Romani people/Amen sam e Rromane džene*. Hertfordshire: Centre de Recherches Tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2002.
- Hancock, Ian. „Mind the Doors! The contribution of linguistics“ in *All Change! Romani Studies through Romani eyes*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 2010.
- Lee, Ronald. *Rromano, Alavari: Kalderashitska-Inglezitska/Romani Dictionary: Kalderash-English*. Toronto: Magoria Books, 2010.
- Matras, Yaron. *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Miklosich, Franz. Beiträge zur Kenntniss der Mundart der Zigeuner in Galizien, in Sirmien und in Serbien. Mit einem Anhang über den Ursprung des Names „Zigeuner“. Vorgelegt in der Sitzung am 9. Februar 1876. [U] Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe. Sechszwanzigster Band. Wien: In Commission bei Karl Gerolds Sohn: Buchhändler der Keis. Akademie der Wissenschaften, 1877.
- Samardžija, Marko. *Nekoć i nedavno. Odabrane teme iz leksikologije i novije povijesti hrvatskoga standardnoga jezika*. Rijeka: Izdavački centar, 2002.
- Tahirović-Sijerčić, Hedina. *Language and literature of Roma within translation in the Western Balkans: Poetry in self-translation (Jezik i književnost Roma u prevodu na Zapadnom Balkanu: Poezija u autoprevodu)*. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Philology. Doctoral dissertation, 2018b. <<https://uvidok.rcub.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/2767/Doktorat.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> 10.01.2019.

- Tahirović-Sijerčić, Hedina. „Translation and Translators in Romani Context“. *Journal of Education and Humanities*. Volume 1 (2), Sarajevo: Faculty of Education and Humanities, Internatinal Burch University, Winter 2018c, 126–142.
<https://www.ibu.edu.ba/assets/userfiles/jeh/JEH_winter_2018/jeh_volume_1_issue_2.pdf> 19.02.2019.
- Tahirović-Sijerčić, Hedina. *Čuj, osjeti bol!//Ashun, hachar dukh!* Sarajevo: Književni krug – KNS, 2010.
- Toninato, P. *The Rise of Written Literature among the Roma: A Study of the Role of Writing in the Current Re-Definition of Romani Identity with Specific Reference to the Italian Case*. University of Warwick: Centre for Translation and Comparative Cultural Studies. Doctoral Thesis, 2004.
<http://wrap.warwick.ac.uk/1224/1/WRAP_THESIS_Toninato_2004.pdf> 21.01.2019.
- Uhlik, Rade. *Srpskohrvatski ciganski rečnik (Romane alava)*. Sarajevo: Svjetlost, 1947.
- Uhlik, Rade. *Srpskohrvatsko-Romsko-Engleski rječnik/Romengo Alavari*. Sarajevo: OOUR Izdavačka djelatnost Svjetlost, 1983.
- Vajzović, Hanka. *Orijentalizmi u književnom djelu: lingvistička analiza*. Sarajevo: Institut za jezik i Orijentalni institut, 1999.
- Zatreanu, Mihaela and Dieter W. Halwachs. *Romani in Europe*. Bucharest: Ministry of Education and Research/Department of Linguistics at the University of Graz, 2003.
<http://www.coe.int/t/dg4/education/roma/Source/RomaniEurope_EN.pdf> 10.01.2019.
- Ђурић, Љубица. „Ромолошка лексикографија у Србији: стање и доступност“. [У:] Т. Варади, Б. Сикимић (ур.) *Очување, заштита и перспективе ромског језика*. Зборник радова са научног скупа одржаног 20–21. октобра 2016. Београд: Српска академија наука и уметности (САНУ), 2018, 253–270.
- Ђурић, Рајко. „Ромски модални глаголи, нека отворена питања“. [У:] Т. Варади, Б. Сикимић (ур.) *Очување, заштита и перспективе ромског језика*. Зборник радова са научног скупа одржаног 20–21. октобра 2016. Београд: Српска академија наука и уметности (САНУ), 2018, 271–282.
- Сикимић, Биљана. „Франц Миклошич и ромологија“. [У:] Ј. Грковић-Мејџор, А. Лома (ур.) *Зборник у част двестоте годишњице рођења Франца Миклошича*. Београд: САНУ, Посебна издања 674, 2013, 435–454.
- Тахировић-Сијерчић, Хедина. „Могућности очувања лингвистичке виталности ромског језика“. [У:] Т. Варади, Б. Сикимић (ур.) *Очување, заштита и перспективе ромског језика*. Зборник радова са научног скупа одржаног 20–21. октобра 2016. Београд: Српска академија наука и уметности (САНУ), 2018а, 111–130.

Hedina Tahirović-Sijerčić

SOUTH SLAVIC LOANWORDS IN ROMANI LANGUAGE

Resume

This work, for the first time in the regions of the former Yugoslavia, speaks about South Slavic borrowers in the Romani language. In the introductory part of this paper, I refer to the migration of Roma as well as to borrowers and neologisms in the Romani language from the languages with which Roma were the longest in contact. Claims by well-known researchers in the area of Romani language (Hancock, Lockwood) that Balkan languages and Slavic languages have the most influence to Romani language, I follow with my investigation within the case of South Slavic languages; Bosnian, Montenegrin, Croatian and Serbian in Romani language. Through the method of two-step semantic adaptation by Rudolf Filipovic (1986) in a dialogue with Romani studies, results of a survey in this paper and examples from everyday practice, in the written word and translation, I justify my claim that the borrowers and neologisms from the South Slavic languages not only influence the preservation of the linguistic vitality of the Romani language, but also they lead to the loss of its distinctiveness.

Facilitating the research on Romani language and on borrowers and neologisms in the Romani language will help understanding the differences and similarities of not only Romani dialects in the region but also of contact languages in the region. However, one should not forget that *de facto* protection of Romani language also requires *de facto* protection of the cultural, economic, political and educational status of Roma.

Key words: loanwords, neologisms, Romani language, hybrid, contact language effect.

НАЦИОНАЛНО КОМУНИКАТИВНО ПОНАШАЊЕ КАО ОБЈЕКАТ ИСТРАЖИВАЊА

Знања о комуникативној култури говорника изучаваног језика чине важну компоненту комуникативне компетенције и тиме представљају један од аспеката овладавања страним језиком. Истраживања у овој области усмерена су, с једне стране, на употребу језика у различитим комуникативним ситуацијама, а с друге стране, на норме и традиције општења унутар одређене културе. У оба случаја има се у виду описивање националног комуникативног понашања које се и разматра у овом раду. Реч је о прегледу приступа проучавању националног комуникативног понашања (националне комуникативне културе).

Кључне речи: (национално) комуникативно понашање, (национална) комуникативна култура, комуникативни стил, руска комуникативна култура.

Knowledge of the communicative culture of the speakers of the studied language is an important component of communicative competence and, thus, it is one of the aspects of mastering a foreign language. Research in this area is aimed, on the one hand, at the use of language in various communicative situations, and on the other – at the norms and traditions of communication in a particular culture. In both cases, it is a description of the national communication style / behaviour, which is discussed in this paper. This is a review of approaches to the study of national communicative style / behaviour (national communicative culture).

Key words: (national) communicative style / behaviour, (national) communicative culture, Russian communicative culture.

Чињеница је да за успешну комуникацију на страном језику није увек довољно само владање датим језиком. Успешности комуникације свакако доприноси познавање правила општења којих се придржавају изворни говорници одређеног језика као чланови конкретного друштва и културе. Управо тај сегмент владања страним језиком покрива термин *комуникативно понашање*,¹

¹ Термин *комуникативно понашање* (*коммуникативное поведение*) први пут је употребљен у раду Ј. А. Стерњина (И. А. Стернин) *О понятии коммуникативного поведения* (в. у *Коммуникатив-функционале Sprachbetrachtung*. Halle, 1989: 279–282). Исти садржај подразумева се и под термином *комуникативна култура*. У домаћој литератури употребљавају се и термини *комуникационо понашање* и *комуникациона култура* (в. Кончаревић 2018: 187–209). Према речницима страних речи придев *комуникациони* / *коммуникационный* има значење ‘који се односи на комуникације, који служи за комуникације’ (Клајн и др. 2006: 637); ‘относящийся к коммуникациям’ (Крысин 2006: 377). При томе се претходна дефиниција даје уз прво значење речи *коммуникация* – ‘путь сообщения’. Истовремено се придев *коммуникативный* дефинише као ‘относящийся к коммуникации людей друг с другом’ уз упућивање на чланак *коммуникация* и значење ‘сообщение, общение’.

који је веома близак термину *међукултурна комуникација*,² будући да оба подразумевају тесну везу између културе и комуникације. Реч је истовремено и о називима праваца, тј. дисциплина које се још увек формирају, а у руској и српској лингвистичкој средини постају све актуелније.

У лингвистици се елементи комуникативног понашања с различитих аспеката разматрају у оквиру прагматике, социалингвистике, когнитивне лингвистике, етнолингвистике, стилистике, психоллингвистике, комуникативне етикеције, лингвокултурологије. Комуникативно понашање истражује се како у односу на личност, тако и у односу на социјалне групе или ширу заједницу обједињену језиком и културом, а у последњем случају говори се о националном комуникативном понашању.

Комуникација подразумева размену мисли и идеја кроз људску интеракцију, те као социјални процес има функцију повезивања унутар друштва (ЛЭС 1990: 233). Култура је широк, вишеслојан појам и на различите се начине тумачи. Међутим, било да се култура дефинише као укупност материјалних и духовних вредности значајних за чланове друштва, било да се разматра као начин људског деловања (Лурье 2004: 155), сигурно је да боравак групе људи на истој територији током дугог периода формира код њих општи поглед на свет и начин понашања, на темељу чега и настаје самостални културни систем у виду етничке културе (Ларина 2009: 37).

У процесу комуникације човек увек има у виду целокупну ситуацију (комуникативни контекст) и правила која регулишу међуљудске односе у друштву. Унутар своје културе дата правила он усваја кроз процес социјализације, тј. спонтано уочава везу између комуникативног понашања и контекста, који се мења у зависности од социјалних улога и статуса комуникатора, њиховог узраста, образовања, васпитања, професије, степена блискости, сфере комуникације. Поред тога што је сваки појединац јединствена (језичка) личност, он је припадник различитих социјалних група, као и шире заједнице, те тиме носи у себи и црте које дели с другим члановима друштва. Реч је о цртама на основу којих се, у складу с нормама и правилима одређене културе, формира национално комуникативно понашање са својим особеностима. Дате особености у ситуацији међукултурне комуникације не остају непримећене јер понашање припадника других култура комуникатори најчешће оцењују с позиције своје културе, чија се правила обично доживљавају као најприхватљивија.³ Зато успешна међукултурна комуникација, поред владања језиком, захтева поседовање

² Термин *међукултурна комуникација* први пут се појавио 1954. године у књизи *Culture as Communication* (E. Hall, G. Trager). Објављивање дате књиге сматра се почетком развоја међукултурне комуникације као посебне наставне дисциплине која се темељи на тековинама антропологије, фолклористике, етнологије, социологије, лингвистике и других сродних наука. Основне поставке и идеје међукултурне комуникације касније су развијене у раду *The Silent Language* (E. Hall) у којем се указује на потребу да култура, осим што се проучава, буде предмет којем се обучава (Грушевицкаја и др. 2003).

³ Реч је о ситуацији лингвокултурне комуникативне интерференције која се манифестује кроз преношење национално-културних стереотипа понашања, карактеристичних за сопствену лингвокултуру, на процес комуникације с представницима других лингвокултура (Ларина 2009: 127–128).

знања која омогућују правилну интерпретацију понашања саговорника, као и могућност усклађивања властитог понашања с очекиваним, чиме се постиже и виши ниво комуникативне компетенције.⁴

Особености националног комуникативног понашања се, с једне стране, испољавају кроз употребу језика, а с друге стране, манифестују у томе којих се норми припадници одређене културе придржавају у свакодневној комуникацији. У првом случају говори се о националном стилу комуникативног понашања, националном комуникативном стилу или комуникативном етностилу који се темељи на колективним комуникативним навикама народа, те испољава кроз избор и давање предности одређеним комуникативним стратегијама. У складу с тим, описивање националног комуникативног понашања подразумева издвајање комуникативних доминанти по којима се међусобно разликује понашање представника различитих култура. Тип културе сматра се основним узроком разлика у комуникативном понашању, тј. избор језичких средстава у складу је с изабраним комуникативним стратегијама, које су предодређене социокултурним параметрима. Тако се руски комуникативни стил, у поређењу с енглеским, карактерише као импозитиван (дозвољава се директан утицај на саговорника), директан (у односу на начин изражавања комуникативних интенција), категоричан (при изражавању мишљења и реализацији различитих говорних чинова), оријентисан на статус (својствена му је асиметричност улога), емоционалан (прихватљиво је слободно испољавање емоција), информативан, тј. усмерен на садржај, што подразумева подудараре семантике и прагматике исказа (в. Ларина 2009).⁵

У другом случају комуникативно понашање изједначава се с комуникативном културом као компонентом националне културе која је одговорна за кому-

⁴ У литератури се могу срести термини: *комуникативна компетенција*, *језичка компетенција*, *лингвистичка компетенција*, *прагматичка компетенција*, *говорна компетенција*, *социокултурна компетенција*, *социolingвистичка компетенција*, *дискурсна компетенција*, *стратегичка компетенција*, *културна компетенција*, *међукултурна компетенција*. Иако нема јединствене дефиниције комуникативне компетенције, истраживачи се слажу с тим да она садржи више компонента, али се истовремено разилазе у вези с издвајањем њених доминантних аспеката. Полазећи од тога да утицај на адресата има првостепено значење, комуникативна компетенција некада се изједначава с прагматичком, будући да она подразумева знање правила говорног понашања у конкретной комуникативној ситуацији, тј. умеће коришћења језика у складу с намерама говорника и условима у којима се одвија комуникација (Колотова и др. 2012). Стратегијска компетенција, као елемент међукултурне компетенције, односи се на познавање комуникативних стратегија својствених изучаваној култури, тј. на умеће њихове употребе (Ларина 2008: 171).

⁵ Комуникативно понашање повезује се и с културним вредностима, националним менталитетом, националном сликом света. Будући да су данас актуелна истраживања у којима се црте националног карактера траже у самом језику, потребно је рећи да у њима понекад нема јасне методологије, те да се закључци могу заснивати на недовољно утемељеном материјалу. Тако Ј. Л. Березович (2018: 134–136) говори о научној неутемељености буквалног издвајања својстава националног карактера из језичких појава, те наводи да нпр. из учесталости употребе деминутивно-хипокористичких суфикса у руском језику неки аутори изводе закључак о веома добром односу руског човека према свету, а неки о непоштовању руских људи према себи. Слично томе се на основу непреводивости неких речи на друге језике или учесталости употребе одређених речи изводе закључци о националном карактеру или вредностима, док је избор анализираниог материјала понекад произвољан и усмерен на поткрепљивање сопственог виђења. В. и Павлова 2012, 2013.

никативно понашање народа, тј. национално комуникативно понашање дефинише се као укупност норми и традиција општења одређене лингвокултурне заједнице. Овакав приступ опису комуникативног понашања реализован је у низу монографија, приручника и зборника радова као резултат активности у оквиру Центра комуникативних истраживања Државног универзитета у Вороњежу (Центр коммуникативных исследований ВГУ) који од 2005. године има статус самосталне универзитетске научне јединице.⁶ Активно истраживање комуникативног понашања преточило се у научни правац *Коммуникативное поведение (народ, группа, личность)* под руководством Ј. Ј. Прохорова (Ју. Е. Прохоров) и Ј. А. Стерњина. Циљ овог правца је истраживање комуникативног понашања као интегралне компоненте националне културе и културе на нивоу групе и личности. Истовремено се сматра да описивање комуникативног понашања, као темељ истраживања међукултурне комуникације, треба да постане предмет посебне науке која би у одређеној мери интегрисала етнографију, психологију, социологију, социјалну психологију, теорију комуникације, психолингвистику, паралингвистику, социолингвистику, реторику, лингводидактику и лингвистику. Будући да се полази од схватања да је за међукултурно општење важан управо онај део културе који је повезан с нормативним механизмима, акценат се ставља на понашање у сфери свакодневне комуникације. У складу с тим, знања везана за комуникативно понашање (комуникативну културу) омогућују реалну свакодневну комуникацију, а могу се односити нпр. на прихватљиву тематику општења (у гостима, на послоима), особито општења у сферама као што су породица, посао, странци, познаници и др. Дакле, појам *комуникативно понашање* шири је од појма *говора (комуникативна) етикеција* јер комуникативно понашање не укључује само правила етикеције већ и реалну комуникативну праксу. С друге стране, комуникативно понашање сматра се делом укупних знања о земљи изучаваног језика (*страноведение*). Реч је о њиховој активној форми (*активное страноведение*), тј. о знањима неопходним за активну комуникацију, а не о пасивним знањима о култури, географији, историји и др. (Прохоров и др. 2006: 8, 25, 33–35, 42–43).

Оваква истраживања националног комуникативног понашања подразумевају опис на бази поређења с конкретном комуникативном културом, употребу јединица метајезика попут *више, чешће, мање, ређе, висок степен, низак степен, јако изражено, слабо изражено*, будући да описивање комуникативног понашања прецизно одређеним терминима по правилу није могуће, и верификацију, тј. проверу издвојених комуникативних обележја од стране специјалиста или припадника истраживане комуникативне културе. Описује се вербално и невербално комуникативно понашање кроз стандардне комуникативне ситуације (сфере) и путем издвајања комуникативних обележја, параметара и фактора (в. Прохоров и др. 2006: 57–59, 82–83, 86–89).⁷

⁶ О активностима Центра и публикацијама в. овде: <http://www.vsu.ru/ru/university/structure/communicate/digest.html>. В. и <http://sterninia.ru/>. Информације о публикацијама посвећеним истраживању комуникативног понашања могу се наћи и у изворима који се дају у списку литературе на крају овог рада.

⁷ Извори за овакав начин описа комуникативног понашања могу бити публицистички и књижевни текстови, фолклор, филмови, различита специјална литература, наставна средства, резултати експеримената и анкетања (носилаца комуникативне културе и лица која су била

Фактори и параметри описа представљају се као резултат издвајања нај-уочљивијих диференцијалних црта комуникативног понашања при поређењу двеју култура. Тако су на темељу поређења са западним стандардом за руско комуникативно понашање издвојени фактори контактност, обим општења, тематика општења, комуникативна самопрезентација, невербално понашање, неформалност, учтивост, регулативност, конфликтност, оријентација на саговорника, тј. параметри комуникативност, емоционалност, комуникативни демократизам, комуникативна доминантност, слобода укључивања у разговор, искреност, отвореност при општењу, добронамерност поздрава и др. (в. садржајни и формализовани опис руског комуникативног понашања у Прохоров и др. 2006: 181–242).

За развој овог правца истраживања свакако је важна сарадња с ауторима из других земаља међу којима је и Србија.⁸ У вези с тим вредно је поменути зборнике *Комуникативно поведење славјанских народа (русские, сербы, чехи, словаки, поляки)* из 2004. године и *Комуникативно поведење славјанских народа (русские, сербы, украинцы, поляки, словаки)* из 2006. године чији су уредници П. Пипер и Ј. А. Стерњин. У првом зборнику објављен је низ радова домаћих аутора. У раду П. Пипера и Ј. А. Стерњина (2004: 3–10) *О контрастивном изученију комуникативног поведења близкородствених народа (русская и сербская коммуникативные культуры)* пореде се руска и српска комуникативна култура, али се истовремено указује и на потешкоће описивања и поређења комуникативних култура сродних језика чији висок степен блискости не омогућава да се истраживањем открију одређене ендемичне или лакунарне комуникативне појаве. Домаћи аутори су у датим зборницима представили радове у којима се описују националне особености комуникативног понашања (руска и српска невербална комуникација, руски и српски комуникативни идеал, руски и српски дијалози за успостављање контакта и др.), национална говорна етикеција, комуникативни жанрови, стереотипи перцепције, језичка свест.

Имајући у виду важност истраживања и описивања комуникативног понашања за постизање целовите комуникативне компетенције, потребно се осврнути и на потешкоће везане за њих. Тако Р. Драгићевић (2004: 40–41) у раду *Учење И. А. Стерњина о комуникативном понашању*, разматрајући теоријске основе и практичне резултате истраживања комуникативног понашања, примећује да се не може говорити о објективности резултата добијених на темељу експерименталних истраживања уколико није постигнута довољно широка експериментална основа. Дати проблем садржан је у питању како емпиријски проучавати комуникативно понашање, на које и даље нема одговора. Ништа лакше није ни постизање објективности при описивању комуникативног понашања на основу запажања испитивача, а наведени недостаци могу довести до произвољности при издвајању општих црта комуникативног понашања народа, закључује ауторка.

у контакту с описиваном културом), резултати непосредног посматрања, интервјуи. Више о методима истраживања в. у Прохоров и др. 2006: 61–78.

⁸ Поред руског и српског, описивано је финско, америчко, кинеско, немачко, француско, литванско, естонско, летонско комуникативно понашање.

Истраживачи су свесни да се комуникативно понашање народа манифестује у понашању поједних личности чији је контакт с посматрачем и истраживачем често случајан, као и да понашање сваког човека има своје особености које зависе од великог броја субјективних и објективних фактора. У вези с тим наглашава се да опис комуникативног понашања народа не може представљати укупност комуникативних стереотипа својствених свим говорницима одређеног језика, па чак ни већини, те да степен изражености издвојених особености није исти у свим групама и слојевима друштва (в. Прохоров и др. 2006: 79–82; Ларина 2009: 23–24).

На темељу свега наведеног може се рећи да је главни проблем оваквих истраживања, без обзира на ниво разрађености метода, постизање задовољавајућег нивоа типизације одређеног комуникативног обележја. Комуникативно понашање зависи од великог броја компонената као што су узраст, образовање, професија, социјална средина и др. Поред тога, друштва пролазе кроз различите промене и у складу с њима мења се и комуникативно понашање, па је важно и на који се период опис односи. Можда ипак највећи проблем лежи у томе што припадници других култура, упознајући се путем оваквих описа с комуникативним понашањем говорника одређеног језика, најчешће немају у виду чињеницу да се издвојена обележја никако не могу приписати свим члановима једне комуникативне културе, тј. ниједан појединац не може поседовати све уочене карактеристике. Знања о комуникативном понашању свакако доприносе успешности међукултурне комуникације, али се изворима из којих се она црпе не сме некритички прилазити. Поред тога, иако се у овој области не може постићи апсолутна поузданост, потребно је радити на усавршавању постојећих метода, те прилазити оваквим истраживањима с максималном опрезношћу.

Цитирана литература

- Березович, Елена Л. «Псевдонаучные построения в современной лингвокультурологии». [В:] П. А. Якимов (ред.) Четвертые Моисеевские чтения: национальные и региональные особенности языка: в 2 ч. Материалы Всероссийской (с международным участием) научной конференции. Оренбург: Оренбургский государственный педагогический университет, 22–24 ноября 2018 г. / Оренбург: Оренбургская книга, 2018, 132–138.
- Грушевицкая, Т. Г., Попков, В. Д., Садохин, А. П. Основы межкультурной коммуникации. Москва: ЮНИТИ, 2003. <<https://studfiles.net/preview/6277606/>>
- Драгићевић, Рајна. „Учење И. А. Стернина о комуникативном понашању“. Зборник Матице српске за славистику 65–66, 2004: 31–45.
- Клајн, Иван, Милан Шипка. Велики речник страних речи и израза. Нови Сад: Прометеј, 2006.
- Колотова, Н. И., Кофанова, Е. И. «Формирование прагматической компетенции студентов-филологов в процессе изучения русского языка как иностранного». Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. № 1 (21). 2012. <<http://scientific-notes.ru/pdf/023-028.pdf>> 24.12.2018.
- Кончаревић, Ксенија. Језик и култура: славистичка перспектива. Београд: Јасен, 2018.

- Крысин, Леонид П. Толковый словарь иноязычных слов. Москва: Эксмо, 2006.
- Ларина, Татьяна В. Категория вежливости и стиль коммуникации: Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. Москва: Языки славянских культур, 2009.
- Лурье, Светлана В. Историческая этнология. Москва: Академический проект, Гаудеамус, 2004.
- ЛЭС: Лингвистический энциклопедический словарь. В. Н. Ярцева (ред.). Москва: «Советская энциклопедия», 1990.
- Павлова, А. В. «Можно ли судить о культуре народа по данным его языка?». Антропологический форум 16, 2012: 3–60. <<https://cyberleninka.ru/article/v/mozhno-li-sudit-o-kulture-naroda-po-dannym-ego-yazyka>> 24. 12. 2018.
- Павлова, А. В. «Сведения о культуре и этническом менталитете по данным языка». [В:] И. Ф. Данилова (ред.) От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности». Санкт-Петербург: Антология, 2013, 160–240.
- Прохоров, Юрий Е., Иосиф А. Стернин. Русские: коммуникативное поведение. Москва: «Флинта», «Наука», 2006.
- Пипер, Предраг, Иосиф А. Стернин (ред.). Коммуникативное поведение славянских народов (русские, сербы, чехи, словаки, поляки) 19, 2004.
- Пипер, Предраг, Иосиф А. Стернин (ред.). Коммуникативное поведение славянских народов (русские, сербы, украинцы, поляки, словаки) 22, 2006.

Драгана Поповић

НАЦИОНАЛЬНОЕ КОММУНИКАТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ

Резюме

Знания о коммуникативной культуре носителей изучаемого языка являются важным компонентом коммуникативной компетенции и одним из аспектов процесса обучения иностранному языку и овладения данным языком. В связи с этим исследователи описывают как употребление языка в различных коммуникативных ситуациях, так и нормы и традиции общения, характерные для определенной культуры. В обоих случаях имеется в виду описание национального коммуникативного поведения (национальной коммуникативной культуры). Исходя из этого, в статье дается краткий обзор подходов к его изучению. Отмечается, что при исследовании национального коммуникативного поведения главная трудность заключается в обеспечении достаточного уровня типизации коммуникативного признака.

Ключевые слова: (национальное) коммуникативное поведение, (национальная) коммуникативная культура, коммуникативный стиль, русская коммуникативная культура.

ЭКОЛИНГВИСТИКА И ЭКОЛОГИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Статья посвящена особенностям эколингвистики и экологического образования в сфере преподавания иностранных языков. Эколингвистический подход к обучению иностранным языкам рассмотрен как глобализованный подход в рамках эколингводидактики, интегрирующий межкультурный, контрастивный, дискурсивный, социокультурный, лингвокультурологический, этнокультурный и когнитивно-прагматический подходы к иноязычному обучению. Дана характеристика таких показателей эколингвистического подхода, как экологическое сознание, экограмотность, экологическая компетентность и полиязычие.

Ключевые слова: эколингвистика, эколингводидактика, эколингвистический подход, экологическая компетентность, экологическое сознание, экограмотность, иностранные языки, русский язык как иностранный.

The article is devoted to the particularities of ecolinguistics and ecological education in the field of foreign language teaching. The ecolinguistic approach to foreign language teaching is considered a globalized approach which integrates intercultural, contrastive, discursive, socio-cultural, linguo-cultural, ethno-cultural and cognitive-pragmatic approaches to foreign language learning. The characteristics of such indicators of the ecolinguistic approach such as ecological mentality, ecological literacy, ecological competence and multilingualism are given.

Key words: ecolinguistics, ecolinguodidactics, ecolinguistic approach, ecological competence, ecological mentality, ecological literacy, foreign languages, Russian as a foreign language.

В основе современной науки эколингвистики лежит понятие «экология» (от древнегреч. *oikos* - «дом» и *logos* - «наука»). В сфере лингвистики термин «экология» появился в трудах Э. Хаугена (70-ые годы XX века), который ввел термин «эколингвистика» (ecology of language) – изучение взаимосвязи между языками в уме человека и в многоязыковом обществе. Вопросы взаимодействий языка и окружающей среды, образующих экологическую систему, были поставлены в работах М. Халлидея. В своих трудах Х. Хаарман выделяет основные факторы экологической системы: демографические, социальные, политические, культурные, психические, интеракционные и лингвистические. Ученые Р.Харре, И. Брокмайер и П. Мюльхойслер сформулировали основные тезисы эколингвистики: язык и языковые структуры входят в экологическую систему и взаимодействуют с окружающим миром; язык необходимо изучать в его естественном и культурном окружении. Предметом изучения эколингвистики является состояние языка как сложной семиотической системы, обусловленное качеством среды его обитания и функционирования, а также способы и средства защиты языка и речи от негативных воздействий, с одной стороны, и пути и средства их обогащения и развития, с другой» (Сковородников 2013). Эколингвистика ис-

следует взаимодействие между языком, человеком как языковой личностью и его окружающей средой. Язык при этом рассматривается как неотъемлемый компонент цепи взаимоотношений между человеком, обществом и природой. Функционирование и развитие языка представляется как экосистема.

Основное направление эколингвистики сосредоточено на изучении культуры речи, стилистики и риторики и отражено в трудах, исследующих нарушения правильности, ясности, логичности, выразительности и других коммуникативных свойств речи (Кронгауз 2008), на базе которых создаются учебники и учебные пособия по культуре речи, напр.: В.И. Максимов, А.В. Голубева. *Русский язык и культура речи*. Учебник для бакалавров. М.: Юрайт, 2013. 382 с.

Выделяются два раздела эколингвистики: экология языка и экология речи (Копнина 2014). Экология языка как системно-структурного образования и средства общения направлена на создание его экологического портрета. Составляющими экологического портрета языка являются: количество носителей языка; сферы его функционирования; внутренняя стратификация языка; наличие кодификации; вербализация в языке морально-этических концептов; негативно влияющие на развитие языка факторы и т.д. Экология речи изучает речевое поведение человека в аспекте его экологичности – качества, отражающего способность речи и текста как ее результата не наносить вред адресату. Экология языка и экология речи пересекаются в коммуникации, в частности в межкультурной коммуникации, являющейся предметом методики обучения иностранным языкам.

Современные подходы к обучению иностранным языкам базируются на личностно-ориентированной (или антропологической) парадигме в новом лингво-экологическом аспекте. Тема экологической составляющей в содержании обучения иностранным языкам достаточно хорошо разработана в теоретическом и практическом планах (Kramsch 2008). Методология применения эколингвистического подхода к обучению иностранным языкам, в частности английскому языку как иностранному, подробно рассмотрена в работах Янины Вертлевской (Wiertelwska 2011), Сильвии Майер (Mayer et al. 2006) и др.

Эколингвистический подход к обучению иностранным языкам (ИЯ) интегрирует сравнительно-сопоставительный, дискурсивно-стилистический, этносоциокультурный, когнитивно-прагматический и межкультурный подходы к иноязычному обучению (Лесневская и др. 2018). К основным положениям современного обучения иностранным языкам В.В. Сафонова относит глобализацию, гуманизацию, экологизацию и культуроведческую социологизацию (Иностранные языки в школе 2017).

Термин «эколингводидактика» введен в научный обиход проф. В.В. Сафоновой в рамках доклада на Международном научном симпозиуме Шуменского университета им. Константина Преславского в апреле 2018 г. – г. Шумен, Болгария. Научный форум в Шумене был посвящен вопросам эколингвистики (Сафонова 2018).

В эпоху глобализации лингвистическая ситуация отличается полиязычием, поликультурностью и глубокими глобализирующими интеграционными процессами унификации. С одной стороны, это усиливает межкультурное и

межъязыковое взаимодействие между языками, а с другой стороны, приводит к исчезновению национальных языков. Международными языками (англ. World Languages) считаются английский, китайский, испанский, русский и арабский. Осуществляется переход к глобальному, экологическому образованию (Scheunpflug et al. 2006). Теоретической основой экологического образования является экопедагогика, которая ставит задачу реконструкции традиционной педагогики с целью создания глобального образования в интересах устойчивого развития для создания новой экологически устойчивой цивилизации (Grigorov 2012).

Эколингвистический фактор представляет собой интегрирующий элемент в обучении ИЯ, обеспечивая диалог культур, а также целостность процесса обучения от более общего к более частному, с учетом показателей экограмотности, функциональности, экологического сознания, когнитивности, валеологичности, экологической культуры и адаптивности процесса обучения иностранному языку. Именно эколингвистический фактор является феноменом диалога культур и межкультурной коммуникации при обучении ИЯ в рамках эколингводидактики (Ульянова 2015). Экологическое сознание (этико-аксиологическое сознание) предполагает диалог с окружающей средой, формирование единства организма (общества) и внешней среды, акцентирование внимания на исконные, общечеловеческие ценности, соблюдение этических и культурологических норм. Валеологический компонент на уроках иностранного языка состоит в направленности преподавания на утверждение здорового образа жизни с целью экологического воспитания, развития экологической культуры и экограмотности обучающихся. Мотивация и энтузиазм, а также доброжелательность, терпимость, эмпатия, целостность и непрерывность являются главными условиями преподавания и обучения ИЯ (Erhart 2010). Важна также экология образовательного пространства на уроках ИЯ.

Понятие когнитивности связано с когнитивным подходом к обучению ИЯ в свете эколингводидактики. Проблематика когнитивной лингвистики отражается в ее основных категориях — концепт, концептуализация, категоризация, концептосфера или картина мира. Для эколингводидактики актуальным является тщательный отбор концептов (базовых и универсальных) и работа с ними. Картина мира является ментальной сущностью, результатом процессов концептуализации и категоризации образов мира (Одинцова 2017). Целью обучения ИЯ является формирование иноязычной концептосферы. При преподавании ИЯ в русле глобального образования важно подчеркнуть онтологичность языка, отраженность в нем физического мира и бытия духа, в котором объединяются опыт жизни народа, традиции, история, культура и абсолютные духовные ценности. Так, лингвоконцептодидактика интегрируется в рамках эколингводидактики. Применяется аксиологический подход, который предполагает изучение и преподавание языка с учетом того, что для него является исконным, изначальным ценностным основанием, глубинным содержанием языковых фактов, акцентируя на вечные ценности (Karpenko 2018). Аксиология (греч. *αξία*, «стоимость», «ценность») — раздел философии, который исследует ценности и обычно подразделяется на этику и эстетику. При обучении РКИ в инославянской среде (Лесневска и др. 2018) необходимо учитывать общность славянской аксиологии (Седакова 2015).

Эколингвистический подход предполагает обучение ИЯ, основанное на диалогическом общении. Так, специальное внимание уделяется культуре диалогической речи в соответствии с нормами общепринятого речевого этикета при преподавании русского языка как иностранного (РКИ) иностранным студентам в Украине, где проблемой является смешение русского и украинского языков в межкультурной коммуникации. При изучении речевого этикета применяется сравнительно-сопоставительный подход в комплексах упражнений, где сопоставляются русский и украинский набор фраз (Грудок-Костюшко 2018: 352).

Экологическая компетентность при обучении ИЯ включает в себя компетентности интегрированных подходов (межкультурная, лингвистическая, дискурсивная, лингвокультурологическая, социокультурная, этнокультурная и прагматическая компетентности) в модифицированном виде. Экологическая компетентность предполагает формирование жизненной потребности в саморазвитии и гармонии со средой и природой.

Эколингвистический подход к обучению РКИ в болгарской среде имеет свои особенности. В Болгарии русский язык изучается как инославянский, поскольку болгарский язык и русский язык – родственные славянские языки. Для оформления лингвистической компетенции на русском языке применяется контрастный сравнительно-сопоставительный подход, при этом выделяется общая славянская лексика. Изучается русская литературно-нормированная речь как основа культуры русской речи. Согласно целям глобального образования и задачам эколингводидактики (сохранение языкового разнообразия; многоязычные компетенции; полиязычие; поликультурность; здоровье человека, общества, планеты) кроме обучения русскому языку, имеющему статус международного языка, необходимо обучение второму иностранному языку в болгарском иноязычном образовании. В настоящее время в Болгарии глобализованный эколингвистический подход к обучению иностранным языкам, в частности к обучению русскому языку, успешно осуществляется.

Целью поликультурной компетенции при обучении ИЯ в русле эколингводидактики является сохранение языкового разнообразия. В современном иноязычном образовании необходимо соблюдение принципа плюрализма, изучение полинациональной, полиэтнической культуры, воспитание толерантности к чужой культуре и ментальности. Так, в Казахстане утверждена образовательная парадигма изучения языков – Триединство языков. Эта парадигма предлагает изучение родного казахского языка и двух иностранных языков: русского и английского (Болатбаева 2015).

Эколингвистика и эколингводидактика как новые направления в лингвистической теории и практике отвечают требованиям современного глобализованного мира. Языковая политика государства строится на основе экологии языка. Проблемы эколингвистики актуальны в среде современной молодежи и вызывают тревогу и озабоченность. Речь молодого поколения до неузнаваемости обеднена, используются жаргонизированные выражения и слова-паразиты, много ненужных заимствований, что приводит к легкой манипуляции общественным сознанием. Важное значение приобретает экологическая составляющая предметного содержания обучения ИЯ при усвоении категории бытия в учебном процессе и формировании экологического мышления и экограмотности. При

обучении иноязычной профессиональной коммуникации важно разграничение экологичной коммуникации (соблюдение речевого этикета и норм литературного языка) от неэкологичной коммуникации (клевета, диффамация, оскорбление) в рамках дискурса СМИ, юриспруденции, медицины, рекламы, официально-делового языка и др. Экологический фактор обеспечивает эффективность межкультурной коммуникации в процессе обучения иностранным языкам.

Использованная литература

- Болатбаева, Аймира Т. «К вопросу о межкультурной коммуникации и полилингвизме в современном образовании». Вестник ОГПУ. Гуманитарные исследования 3(7), 2015: 94–97.
- Грудок-Костюшко, Марина. «К вопросу о развитии навыков диалогической речи на занятиях по РКИ в свете эколингвистики». Русистика 2018. Экология языка. Современная коммуникация. Шумен: Химера, 2018. 350–352.
- Иностранные языки в школе, 1, 2017. Наши юбиляры. Сафонова Виктория Викторовна: 19.
- Копнина, Галина А. «Экология языка и экология речи как разделы эколингвистики». Экология языка и коммуникативная практика 2, 2014: 78–89.
- Кронгауз, Максим. Русский язык на грани нервного срыва. М.: Языки славянских культур, 2008.
- Лесневска, Димитрина С., Радослава Лесневска В. «Изучение и продвижение русского языка в Болгарии». Русистика без границы, Т. II, 1, 2018: 85–94.
- Одинцова, Ирина В. «Когнитивная лингводидактика в ряду других когнитивных наук». Мир русского слова 4, 2017: 80–86.
- Сафонова, Виктория В. «Учебник РКИ как инструмент межкультурной подготовки студентов: экологические и социокультурные проблемы проектирования». Русистика 2018. Экология языка. Современная коммуникация. Шумен: Химера, 2018. 388–391.
- Седакова, Ирина А. «Аксиология старости в традиционной картине мира болгар (на общеславянском фоне). Категория оценки и система ценностей в языке и культуре. М., 2015.
- Сковородников, Александр П. «О предмете эколингвистики применительно к состоянию современного русского языка». Экология языка и коммуникативная практика 1, 2013: 196–197.
- Ульянова, Ольга Б. «Эколингвистический фактор при обучении иностранному языку». Вестник ТГУ, 2015: 75–82.
- Шаховский, Виктор И. «Эмотивная лингвоэкология: комплексный подход к изучению языка, речевой деятельности и человека». Вопросы психоллингвистики 1(19), 2014: 13–14.
- Ehrharts, Sabine. TEMPUS IV. Linguistic Group. University of Luxembourg: 2010.
- Grigorov, Stefan. «Ecopedagogy: educating for a new eco-social intercultural perspective». Visao Global. v. 15, n. 1-2, 2012: 433–454.
- Karpenko, Liudmila. «Axiological approach to teaching language as a factor of ecolinguistics». SocioBrains, 43, 2018: 124–127.

- Kramersch, Claire. «Ecological perspectives on foreign language education». *Language Teaching*, 41(3), 389-408.
- Mayer, Sylvia, Wilson Gragam. *Ecodidactic Perspectives on English Language, Literatures and Cultures*. Trier:WVT, Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2006.
- Scheunpflug, Annette, Barbara Asbrand. «Global education and education for sustainability». *Environment Education Research* Vol. 12, 1, 2006: 33–46.
- Wiertelwska, Janina. «Ecolinguistic approach to foreign language teaching on example of English». *Glottodidactica*, vol. XXXVII, 2011: 141–151.

Димитрина Лесневска

ЕКОЛИНГВОДИДАКТИКА И ЕКОЛОГИЗАЦИЈА НАСТАВЕ СТРАНИХ ЈЕЗИКА

Резиме

У датом раду разматра се еколингводидактика као актуелни правац савремених лингводидактичких проучавања и екологазација наставе страних језика. Направљен је преглед претпоставки настанка и развоја еколингводидактике у окриљу савременог глобалног, еколошког образовања. Разграничавају се диференцијална обележја еколингвистичког приступа у настави страних језика, а конкретно у настави руског језика као страног у бугарској средини. Представљене су одлике глобалног образовања на нивоу конституената попут еколошког васпитања, еколошке културе, еколошког менталитета и екописмености. Настава страних језика у окриљу еколингводидактике претпоставља наставу другог страног језика у циљу достизања вишејезичности и мултикултуралности.

Кључне речи: еколингвистика, еколингводидактика, еколингвистички приступ, еколошка компетентност, еколошка свест, екописменост, страни језици, руски језик као страни.

БРАНКО МИЉКОВИЋ У СРПСКОЈ РЕЦЕПЦИЈИ ПОЕЗИЈЕ ВАЛЕРИЈА БРЈУСОВА

Истраживачи књижевних и културних обостраних српско-руских веза досад се нису бавили рецепцијом поезије В. Ј. Брјусова у српској књижевности и култури.

Аутор овог чланка је прикупио основне податке и извршио анализу преводилачких и широк стваралачких дотицаја са Брјусовљевом поезијом истакнутог српског песника друге половине XX века Бранка Миљковића.

Кључне речи: руска књижевност, српска књижевност, српско-руске књижевне и културолошке везе, књижевни превод, интертекст.

Researchers of the literary and cultural Serbian-Russian connections have not addressed the question of the reception of the poetry of V. J. Bryusov in Serbian literature and culture.

The author of this paper has collected the most important data and has analysed the poetic translations and other creative contacts with Bryusov's poetry of the eminent Serbian mid-20th century poet, Branko Miljković.

Key words: Russian literature, Serbian literature, Serbian-Russian literary and culturological connections, literary translations, intertext.

1.

У периоду од 1921. до 1924. Валериј Брјусов је објавио четири књиге својих песама. У њима је било и немало пригодних стихова које је тражило ново време и покушаја који нису били на уметничком нивоу Брјусовљевих најбољих поетских остварења. Многе песме пригодне садржине и поједностављеног поетског исказа нису се могле допасти низу књижевних зналаца у Русији и, разуме се, руској интелигенцији из постоктобарске дијаспоре. То се негативно одразило у даљој судбини и рецепцији његове поезије, како у СССР тако и у свету.

Али са протоком времена ванкњижевни идеолошки и други чиниоци постепено су губили актуелност. Тако је, нарочито после познатих друштвених промена у самој Русији с краја XX века, покренут низ нових научних истраживања која, уз примену савремене научне методологије, резултирају како уочавањем неких карактеристика, тако и својеврсним кориговањем односа према поетском делу Валерија Брјусова.

2.

Те околности су, по логици ствари, утицале на ток прихватања и упознавања поезије и поетике Валерија Брјусова у српској култури. Тако, рецимо, пошто је

двема песмама укључен у антологију руске поезије Ристе Одавића 1914, у периоду од 1918. до 1941. у српској култури Брјусовљево име скоро се и не помиње: С. Остојић-Сенски 1921. у „Виделу“ објављује свој прозни превод двеју његових песама (*Сенке* и *Сни страсти*) и М. М. Пешић у часопису „Мисао“ свој превод песме *Напред*. У часопису „Мисао“ те године Лав Захаров објављује свој кратки осврт *Поезија Валерија Брјусова*. К. Тарановски 1927, у обимом невеликој књизи *Из руске лирике* уз превод двеју песама даје и књижевно-критичку белешку о песнику, а 1938. године Брјусова помиње у чланку о руском симболизму *Плаво небо над утопијом*, објављеном у Београду (у њизи *Живи оквири*), Станислав Винавер. У сарајевком часопису „Преглед“, који је, под уредништвом Јована Кршића, излазио у периоду 1937–1941. година, било је речи и о Брјусову као једном од руских симболиста.

До Брјусовљевог повратка на српску књижевну сцену осетније долази тек крајем педесетих и почетком шездесетих година XX века. Занимљива појединост у томе је да је први подстицајни симптом Брјусовљевог повратка била обимна књига београдске издавачке куће „Култура“ – објављена 1959. године под насловом *Поезија и револуција. Брјусов. Блок. Мајаковски*. Она је садржала превод избора релевантних чланака тројице водећих руских песника, са предговором професора руске књижевности и шефа славистичке катедре београдског Филолошког факултета Радована Лалића. Жива Брјусовљева песничка реч, међутим, почела је тих година да се претаче на наш језик и да се стваралачки улива у савремену српску преводну и оригиналну културу захваљујући, пре свега, Бранку Миљковићу.

Кад се говори о рецепцији Брјусова у српској књижевности и култури, међутим, не би ваљало сметнути с ума ни следећи податак: дугогодишњи професор руске књижевности почетка XX века на београдској славистичкој катедри Мила Стојнић у својој књизи *Руско-српска књижевна преплитања* (Београд, 1994) наводи и један занимљив пример везе песме Јована Дучића *Моја поезија* (у потоњим издањима – објављиване под насловом *Поезија*) са Брјусовљевог песмом с насловом *Младом песнику*. М. Стојнић констатује да је Дучић „по свом поетском програму, по схватању друштвене функције уметности и њеног односа према стварности формулисано у песни [...] најближи поетском програму и естетским схватањима руских симболиста, чији је један од најзапаженијих стиховних израза била програмска песма Валерија Јаковљевича Брјусова ‘Младом песнику’“ (Стојнић 1994: 92). Додуше, овај леп пример подударности није карактерисан као контактна веза српског и руског песника...

3.

Уз 55 превода Манделштамових песама у „Просветиној“ књизи *Шум времена* из 1962, Бранко Миљковић је током недугог живота у периодици током 1959. и 1960. и у антологији *Руска модерна лирика* 1961. године објавио 9 својих превода из поезије Валерија Брјусова, 13 из опуса Александра Блока, 5 из поезије Андреја Белог, 15 – Бориса Пастернака и 9 Леонида Мартинова.

Из ових података, међутим, пада у очи следећи књижевноисторијски занимљив детаљ: ако се изузму преводи поезије Манделштама, а има се

на уму чињеница да иза Брјусовљевих 9 објављених превода, стоје још 34 необјављена превода лирских остварења овог песника који су пронађени у његовој рукописној заоставштини (и постхумно објављени у *Сабраним делима*) – испоставља се да се Миљковић, осим Манделштамом, заправо највише бавио Валеријем Брјусовом.

У „Књижевним новинама“ је из Брјусовљеве поезије 18. децембра 1959. објавио своје следеће преводе: *Пре зоре*, *Вечерња гужва* и *Магла*. У часопису *Сусрети* 1960. штампао је своје преводе овог руског симболисте: *Јесење осећање*, *Код куће*, *Син земље*, *Свет електрона* и *Свет N димензија*. Нана Богдановић и Милица Николић су следеће године у антологију *Руска модерна лирика* укључиле његове преводе *Магла*, *Пре зоре*, *Свет електрона* и *Свет N димензија*, додавши још и његов нови превод Брјусовљеве песме *Духови ватре*.

Може се поставити питање: зашто је Бранко Миљковић пред очи књижевне јавности из своје песничке радионице изнео само тих девет превода? Да ли иза тога стоји незаинтересованост ондашње књижевне јавности за још превода овог руског симболисте (Лав Захаров обимом невелику књижицу свог превода Брјусовљевих песама *Me eum esse* тек 1968. године успева да објави у крушевачкој „Багдали“)? Да ли је узрок био Миљковићева изненадна прерана смрт, тј. нагло прекинут живот, чиме су и евентуални песникови даљи стваралачки планови остали неостварени? Или је његов стваралачки развој интензивирањем рада на упознавању са делом Осипа Манделштама, чије је дело својеврсним спајањем елемената симболизма и футуризма утемељивало развој водећег тока модерне руске поезије – интересовање за Брјусова потиснуло у други план? О томе сам пре двадесетак година у одељку *Дотицаји српске с руском поезијом XX века* у својој књизи *Словенски импулси у српској поезији XX века* нешто већ говорио, али, ради ублажавања својеврсног ниподаштавања руског удела у српској култури XX века које су неговали поједини у оно време утицајни историчари српске књижевности, постојећу грађу ваљало би још шире проучити. Надам се да ће то учинити неко од будућих истраживача.

Иако ни сам у једном тренутку није одолео искушењу па је покушао да се упусти у својеврсно програмско дефинисање новог књижевног правца *неосимболизма*, Бранко Миљковић је, пратећи шта расте и у „другим врлетима“, дужну пажњу посветио још неколиким великим индивидуалним стваралачким појавама руске поезије XX века – Александру Блоку, Андреју Белом, Борису Пастернаку, Владимиру Мајаковском, Осипу Манделштаму и Леониду Мартинову. И чинио је то директним урањањем у живо уметничко ткиво њихових песама.

4.

Било је логично да се Бранко Миљковић заинтересује за поезију Брјусова као једног од најистакнутијих вођа руског симболизма, који се и у својим есејима бавио поетиком модерне поезије краја XIX – почетка XX века, засноване посебно на познавању дела стваралаца француског језичког подручја (Малармеа, Рембоа, Верлена, Верхарена и др.), чије је стихове такође у то време претакао на српски језик и он сам. Занимљив је Миљковићев избор Брјусовљевих песама чије је преводе објавио у часопису.

Инсистирајући на томе да његов неосимболизам не треба мешати са симболизмом, Миљковић истиче: „Симбол је за нас инкарнација стварности, кондензовање стварности у простору и времену у оно што је есенцијално и битно. Остваривање симболичног израза је омогућено унутрашњом дистанцом према стварима, у односу према њима који карактерише нужност и неминовност онога што долази сутра. Потпуно прожимање стварности и њеног суштинског израза, есенцијално повезивање хуманог са оним што је битно у стварима остварује се симболичним речима поезије.“ (Миљковић 1972, *књ.* 4: 243). И Брјусов је песник који је у другој фази свог стваралачког развоја настојао да своје раније назоре трансформише удаљавањем од екстрема симболистичког мистицизма (његова теза је да је руски симболизам као књижевна школа завршио свој век 1910. године). Таква схватања повукла су га, поред осталог, и ка поетици тзв. научне поезије, коју је, имајући у виду античке узор, у руској поезији неговао још Ломоносов, а која је крајем XIX – почетком XX века, актуелизована и у француској литератури. У том контексту неговања, како је Миљковић формулисао, „унутрашње дистанце према стварима“, спеване су и Брјусовљеве песме *Свет електрона* и *Свет N димензија*.

Погледајмо како је наш песник – у име немистичног „прожимања стварности и њеног суштинског израза“, ради „есенцијалног повезивања хуманог са оним што је битно у стварима... симболичним речима поезије“ – те две песме преточио на српски језик. Ево Брјусовљевих оригинала и Миљковићевих превода:

Мир електрона

Быть может, эти электроны
Миры, где пять материков,
Искусства, знания, войны, троны
И память сорока веков!

Еще, быть может, каждый атом –
Вселенная, где сто планет;
Там – все, что здесь, в объеме сжатом,
Но также то, чего здесь нет.

Их меры малы, но все та же
Их бесконечность, как и здесь;
Там скорбь и страсть, как здесь, и даже
Там та же мировая спесь

Их мудрецы, свой мир бескрайный
Поставив центром бытия,
Спешат проникнуть в искры тайны
И умствуют, как ныне я;

А в миг, когда из разрушенья
Творятся токи новых сил,
Кричат, в мечтах самовнушенья,
Что бог свой светоч загасил!

Свет електрона

Можда је сваки електрон
Свет континената пет,
Где постоји и знање, и рат, и трон,
И четрдесетвековна свест.

И атом је, можда, свемир, ето,
Који планета сто запрема;
Све је као код нас – ал' сажето,
А има и чега овде нема.

Њихове су мере мале, али
Бесконечност је као код нас;
И тамо је туга, страст што пали
И охолости светске глас.

Мудраци им, свој свет бескрајни
Узевши за центар склада,
Зуре да продру до дна тајни
И мудрују као ја сада;

Али кад се из разарања
Стварају нове струје сила,
Вичу у уображењу своме
Да се луч света угасила!

13 августа 1922

Мир N измерений

Вьсь, ширь, глубь. Лишь три координаты.
Мимо них где путь? Засов закрыт.
С Пифагором слушай сфер сонаты,
Атомам дли счет, как Демокрит.

Свет N димензија

Знамо само за три координате.
Где је пут мимо? Незнањем је скрит.
Слушај с Пифагором звездане сонате,
Атоме пребрајај као Демокрит.

Путь по числам?— Приведет нас в Рим он.
(Все пути ума ведут туда!)
То же в новом — Лобачевский, Риман,
Та же в зубы узкая узда!

Пут по бројевима? – Води нас у Рим он.
(И сви путеви ума воде туда!)
Исто у новом – Лобачевски, Риман,
Иста у зубима стоји тесна узда.

Но живут, живут в N измереньях
Вихри воль, циклоны мыслей, те,
Кем смешны мы с нашим детским зреньем,
С нашим шагом по одной черте!

Али живи у N димензија, живи
Воље и мисли вихор што се врти,
Коме с детињим знањем смешан сам,
Кораком својим све по истој црти!

Наши солнца, звезды, все впространстве,
Вся безгранность, где и свет бескрыл,
Лишь фестон в том праздничном убранстве,
Чем их мир свой гордый облик скрыл.

Наша сунца, звезде које небо, расу,
Бескрај којим бескрајна светлост сјаји,
Само су опрема у празничном украсу
Којим свет њихов горди облик таји.

Наше время — им чертеж на плане.
Вкось глядя, как мы скользим во тьме,
Боги те тцету земных желаний
Метят снисходительно в уме.

Наше је време цртеж им на плану,
Гледајућ искоса где нам тама прети,
Ти богови ништавност свих земаљских
жеља
Милостиво бележе у памети.

1 января 1924

Из анализе рукописа Миљковићевог превода *Облака у панталонама* могли смо видети да је у њему доследно поштована основа версификације руског „револуционара у поезији“. Можда је то резултирало из чињенице да је управо оријентација на тонски стих била и једна од компонената новог, модерног („револуционарног“) односа према класичној силабичко-тонској метрици. Брјусов је, иначе, раније наступао и као поборник слободног стиха, али у овим песмама основ његовог песничког исказа је у оквирима силабичко-тонске версификације: *Свет електрона* спеван је у јамбу (5%; 90%; 0%; 80%; 0%; 65%; 0%; 100%), а *Свет N димензија* у трохеју (85%; 15%; 80%; 10%; 75%; 5%; 70%; 0%). У Миљковићевом преводу *Света електрона*, ако се, што је иначе уобичајено, изузме почетна стопа и, због природе акцента у српском језику, последња стопа стиха, могло би се наслутити, (да употребимо термин који је користио Кирил Тарановски) неко „јампско фразирање“ (75%; 30%; 6, 7%; 30%; 25%; 40%; 70%; 20%). У Миљковићевом преводу *Света N димензија* трохеј – којим се, за разлику од јамба, с обзиром на природу српског језика могуће лако певати – тешко је и наслутити (распоред акцената у њему изражен у процентима распоређен је овако: 95%; 15%; 45%; 55%; 20%; 40%; 35%; 45% 30%).

Како се ово може објаснити? Можда би нам за одговор на такво питање могла помоћи једна констатација из Миљковићевог приказа превода Данка Анђелиновића збирке песама Освалда Рамуа *Поезија*, из 1958. године: „Преводи

Данка Анђелиновића сачували су све *што не сме бити изгубљено* (курзив – М. С.) приликом претакања поезије из једног језика у други“ (Миљковић 1972, књ 4: 80). Она нам даје право на закључак да Миљковић има у виду преводилачки приступ поделе компонената текста оригинала на инваријантне и варијантне са становишта њихове функционалне еквивалентности у оквиру конкретног изворника. Тако је важност што потпунијег преношења предметно-мотивске садржине дела које припада *научној поезији* – овог пута могла да потисне у други план версификацијски аспект песничког исказа (као варијантан).

Додуше, ово потискивање је извршено тако да буде само *делимично*: изгубило се силабичко-тонско *стопно* фразирање, али су римовањем и уједначеном схемом распореда рима у оквиру класичне строфике ипак сачуване ознаке класичног везаног исказа. Истовремено, да би се нагласило да је реч о модернизованој тематско-мотивској садржини, у преводу је преточена и изворна, већа концентрација *модернизованих*, тзв. „непотпуних рима“. Иначе, Миљковић је у *Свету електрона* у две од пет строфа покушао да сачува и мушку риму у парним стиховима, да би у *Свету N димензија* од мушких рима и потпуно одустао.

Мора се, међутим, напоменути да је преводилац у последњој строфи *Света електрона*, као и у трећој и завршној строфи *Света N димензија* непарне стихове због нечега оставио неримованим. Но ипак је савремен песнички исказ ефектно обележен тиме што су класичне риме, као у оригиналу, прошаране римама попут: пет – свест, туда – узда, Рим он – Риман...

Уколико смо прихватили тезу да је Миљковић у овим преводима, ради отварања ширег простора за представљање (можда и афирмацију?) тематско-мотивске садржине научне поезије, доследно поштовање ритмичко-метричке структуре оригинала доживео као делимично ирелевантно (дакле, варијабилно), дужни смо детаљније да погледамо и оно што би он могао сматрати инваријантним (план тематско-мотивске садржине).

У целини узето, може се рећи да је већина релевантних мотива релативно успешно преточена У *Свету електрона* пада у очи, рецимо, бриљантна преводилачка трансформација последњег стиха прве строфе којом се, због риме у српском језику, Брјусовљево: „память сорока веков“ (дословно: „памћење из четрдесет векова“) претвара у: „четрдесетвековна свест“, као одговарајућа замена, уклопљена у дати контекст. Али велика је штета што је из тог контекста у преводу, уз „знање“ (атрибут науке) изостављена „уметност“ (рус. „искусство“). Нису без мане ни преводилачка решења у закључној строфи песме. Брјусовљево: „А в миг, когда из разрушенья / Творятся токи новых сил“ (досл.: „А у трену, кад из рушења / Настају струје нових сила“), мудраци из других света: „Кричат, в мечтах самовнушенья, / Что бог свой светоч загасил.“ (досл.: „Вичу, због самоохрабрења / Да је то бог своју лучу угасио“) – у Миљковићевом преводу је преточено као да је реч о *новим струјама* сила, а не о струјама *нових сила*, као да *вичу из свог уображења* а не *да би сами себе охрабрили*, саопштавајући да се угасила „луч света“, а не да је *управо бог угасио своју лучу*. Да ли је до ових померања дошло због језичко-преводилачких или из неких других недоумица данас није неопходно нагађати...

У преводу *Света N димензија* без именована трију координата овоземаљског поимања ствари (висина, ширина и дубина) осиромашена је, али није и потпуно изгубљена тематско-мотивска садржина песме. Брјусовљева поетска теза је, наиме, да се продором даље од тих познатих датих утире пут за спознају мноштва паралелних светова различитих димензија и различитог нивоа цивилизацијског развоја, којом ће човек моћи компетентно да сагледа и своју личну и друштвену егзистенцију. Та теза је очувана успешним преводачким трансформацијама, посебно, у трећој строфи: „Али живи у N димензија, живи / Воље и мисли вихор што се врти, / Ко ме с детињим знањем смешан сам, / Кораком својим све по истој црти!“ У пробијање пута „мимо засова“ (јер је са само три димензије – „засов затворен“) воде нас, како песник наговештава, мудраци од античких научника Демокрита и Питагоре, до научника новог доба попут творца неевклидовске геометрије Лобачевског (1792–1856), или Бернхарда Римана (1826–1866) – до њихових настављача, Брјусовљевих савременика на челу са Ајнштајном (1879–1959)...

Штета је што наш преводац, очито, није имао на уму да руска реч „убранство“, осим значења „опрема стана, покућство; украс; коњска опрема“ има и значење „одећа“, и да се руско „фестон“ код нас може превести са „фистан“, или „фустан“, па се претпоследња строфа превода не може сматрати нарочито успешним преводачким остварењем.

А гледано са данашње дистанце, сви побројани изостављени или померени детаљи са изворном Брјусовљевом конкретизацијом могу пресудно да утичу на проницање и у још који слој значења преведеног уметничког дела. Довољно је ове две песме прочитати у контексту податка да је *Света N димензија* песма која је написана управо на дан, иначе, различито тумачене загонетне Лењинове смрти, па да нас мотив открића Лобачевског да она Еуклидова линија толико већ векова сматрана једино могућом заправо није једина – блесне као упозорење да се треба чувати искључивости у просуђивању; па да нас мотив електрона који су сваки за себе паралелни светови различитих димензија са познатим нам, али такође и још незнатим нам мерилима, са N димензијама, светови чијим смо „вихорима слободе“ и „стрелама мисли вредне... ми с дечијим знањем“ смешни – упуту на помисао да су то, можда, већ критичке оцене конкретизације теоријских, уопштених идеја Револуције, да почиње да се разочарава у мирнодопски ток њихове реализације у новој совјетској држави („пут по бројевима“; „мудраци“ паралелних малих светова из електрона што „жури да проникну у жижу тајни“, при чему сваки „свој свет бескрајни / Сматра центром постојања“, при чему је сваки од тих светова пун „туге и страсти“ и сваки, попут овог нашег, носи „исту надменост светску“, јер „наша сунца, звезде, сви ови простори, / Сав тај бескрај, где је и сјај бескрил био / Тек је фистан празничне одоре / Којим је свој облик поносан свет скрио“ – док богови са паралелних светова развијенијих од нашег „пусте жеље нас земљана“ само „снисходљиво... предају... бележници“).

Овакво тумачење наведених Брјусовљевих песама о којима је реч могло би на први поглед деловати као својеврсно натезање, пошто је Брјусов један од водећих руских симболиста који се у завршном периоду живота декларативно враћао својеврсној, официјелно пожељној, поезији реализма, као и пошто је он

руски песник, писац уметничке прозе и есејиста који је у постреволуционарној совјетској култури све до смрти био један од водећих реформатора нове књижевне издавачке политике и организатор рада удружења совјетских писаца. Међутим, у данашњој руској науци о књижевности ранији поглед на Брјусовљево књижевно дело почиње да се допуњује, па, у извесној мери, и да се коригује. Као илустрацију за ову тврдњу погледајмо следећу констатацију Ј. С. Тајлакове из зборника радова са међународног симпозијума, одржаног 2012. године у Перму:

„Феномен Валерија Јаковљевича Брјусова до данашњег времена у руској науци о књижевности из мноштва објективних и субјективних разлога остаје непроучен. [...]

Брјусов је у руској историји остао ‘протеј’ и ‘комуниста’ иако ни једно ни друго никада није био. На феномен личности у његовом случају не треба гледати из перспективе практичне, материјалне активности, већ из аспекта активности његовог духа и мисли: са сваким својим чланком о новим методима и приступима у интерпретацији текста овај метар (*мајстор, учитељ* – М. С.) симболизма се несвесно, ‘метакултурно’, приближавао кругу научника херменеутичара – еклектичном Ф. Шлајермахеру (1768–1834), психофизиологичном В. Дилтеју (1833–1911), феноменологичном Г. Шпету (1879–1937). У размишљању о ситуацијама суживота Ја са другом личношћу био је близак Дилтејевом ученику Буберу (1878–1965). До разраде идеје о комуникативној суштини уметности Брјусов стиже и пре самог Бахтина, до истраживања у области психологије стваралаштва – Л. С. Виготског.“¹

Било је логично да „неосимболисти“ Миљковићу, који инсистира на томе да се његова поезика разликује од симболистичке и није заснована на мистици (а наши историчари књижевности је карактеришу као својеврстан спој симболизма и надреализма) – кад преводи руске симболисте, буду посебно занимљиве управо оне Брјусовљеве песме у којима је симболистичка религиозна „мистика“ у прототексту замењена темама и мотивима „научне поезије“. Одавно је још констатовано да су у скелету Миљковићеве визије света елементи сигнирани још у античкој филозофији. Тако у инвентивном предговору његовим Сабраним делима из 1972. године Милан Комненић, рецимо истиче:

„Бранко је био уверен да се све може опевати, и научно откриће, и филозофски систем (па и Ајнштајнова теорија релативитета), као што је, у исти мах, сматрао да су песничка искуства у овом веку најпоузданији извори метафизичком мишљењу. [...] Песничку имагинацију хтео је да нахрани космогонијским елементима (водом, ватром, ваздухом и земљом) потајно верујући у космогонијску улогу песништва као духовног рада.“ (Миљковић 1972, књ.1: 62)

Брјусов је још 1909. године објавио чланак *Књижевни живот Француске. Научна поезија* у коме је то усмерење дела савремених француских писаца протумачио као тражење излаза из текуће кризе поезије која заправо представља

¹ Превод М. С. из: Тайлакова Е. С. Эстетические принципы В.Я. Брюсова [Текст] // Актуальные проблемы филологии: материалы Междунар. науч. конф. (г. Пермь, октябрь 2012 г.). — Пермь: Меркурий, 2012. — URL <https://moluch.ru/conf/phil/archive/28/2610>.

непрекидно варирање стотинак „одавно познатих тема“, због чега озбиљни мислећи људи престају да је читају. Логика протагониста „научне поезије“, према Брјусову, своди се на следеће:

„Поезија треба да осмишљава стварност, да установљује свој однос према сталним законима историје и социологије. Користећи свој метод интуитивне синтезе, поезија може постати најављивачица будућности [...] Снагом стваралачке интуиције песник мора да уочава везе између елемената света и живота, које егзактно знање још није открило, и да наслућује нове путеве за научна остварења. И ако уметност ваља да полази од научних чињеница, наука би требало животворно надахнуће да тражи у уметности...“

Брјусов закључује:

„Наука се путем упоређивања, супротстављања, утврђивања саодноса труди да разлаже саставне елементе света. Уметност путем аналогичности жели да их повезује у неке целине. Дакле, наука даје елементе света од којих уметник ствара, тако да *уметност почиње тамо где се наука зауставља* (курзив – М. С.). То се у потпуности подударно са концепцијом ‘научне поезије’. [...] Очито, нова критика одлучно одбацује сва досад позната учења о коначном *циљу* уметности, укључујући Аристотелову теорију ‘подражавања’ (mimesis), Хегелову теорију ‘лепоте’, шилер-спенсеровску теорију ‘бесциљне игре’, сензуалистичку теорију посебног ‘естетског задовољства’, и теорију ‘комуникације’ чији је поклоник код нас био Л. Толстој. Тако је раширено поље за утврђивање теорије коју је истакао А. Потебња о уметности као посебном методу сазнања.“

Морамо признати да у Брјусовљевим песмама *Свет електрона* и *Свет N димензија* које је Миљковић превео имамо скоро парадигматски пример Комненићевог споја опевања филозофског система, научних открића и „искуства“ песника као мислећег бића из најновијег времена. Тај парадигматски спој лако ћемо пратити и у Миљковићевим оригиналним песмама. На овом месту као пример погледајмо једну која Хераклитове „елементе“ има и у наслову:

Похвала елементима

Док спавам звезде мирим
речи одмарам а кад се пробудим
не чујем се од мора
не видим се од живота
ја љубим воду светове одражене
нађох ваздух и обрадовах се
цвет се претвара у искру полет је насиље
ватро кад умрем доречи
уђи у реч – ако је јака издржаће
напусти прозирност и проговори
рекох ваздуху не издај
као што ме издала вода

и свет који је продао себе
 не дај да те сажму, и искористе твоје знање
 претварајући те у формулу без птица
 једнога дана припитомићемо вагру
 земљу ћемо послати у школу
 где предају цветови и лековите траве
 ослободићемо воду и учинити је искреном
 али данас једна нова варница
 удвара се свету и глави
 испуњеној сламом.

Милан Комненић сматра да у Миљковићевим песмама у којима је „песник... верујући у космогонијску улогу песништва као духовног реда“, песничку имагинацију „хтео да нахрани космогонијским елементима“ именованим „номиналистичким поступком“ нема неопходне „песничке синтезе“: „Песме настале по овом опредељењу остале су углавном скеле неке будуће градње за коју је било потребно више поетског ткива и више времена него што је Миљковић имао.“ (Миљковић 1972, књ. 1: 62)

Нема сумње у то да је и претакање на српски језик Брјусовљевих песама било део Миљковићевог већ уобичајеног стваралачког трагања за искуствима и из „туђих врлети“. Нема сумње у то да за Хераклита и његовог опонента Демокрита, или за „атоме“ и могуће „паралелне светове“, као ученик гимназије и студент филозофије није сазнао од Брјусова, али је тачно да је песму *Похвала елементима* написао у време кад је преводио и ове песме Брјусова. Ми данас можемо само да нагађамо да ли му је то превођење било подстицај за писање *Похвале елементима* или је превођење и објављивање тих превода у часопису „Сусрети“ 1958. године требало да буде посредна потврда универзалне вредности оваквог тематско-мотивског арсенала самог савременог српског песника. Али уколико се има у виду чињеница да Брјусовљев *Свет N димензија* има конотацију са евентуалном Стаљиновом ликвидацијом Лењина у борби за врховну партијску и државну власт, Миљковићев мотив *издаје воде*, мотив *света који је продао себе*, мотив *припитомљавања ватре*, уз будуће *ослобађање воде* после чега ће вода постати *искрена* – скреће пажњу на загонетну поенту песме *Похвала елементима*: „али данас једна нова варница / удвара се свету и глави / испуњеној сламом“ (кад на ово указујем, имам у свести и стандардну флоскулу употребљавану у расправама о идеолошкој чистоти из времена кад је Миљковићева песма написана: „опасност од увлачења непријатељских *елемента* у наше редове“)...

Морамо имати у виду да је Комненић у цитираном предговору констатовао и да Миљковић у својим најбољим песмама превазилази слабости „номиналистичког поступка“, у којима „избегава сувопарне, појмовне, коначно опште и нимало изворне ‘максиме и сентенце’.“ У таквим песмама је „сасвим уклоњен терет материје, што значи да су све датости добијене перцепцијом и сећањем

доживеле дубоко преобликовање на плану песничке слике.“ (Миљковић, књ. 1: 63) Треба ли трошити речи на доказивање да је управо све то остварено у песми *Похвала елементима* Бранка Миљковића који је и преводилац песама Валерија Брјусова *Свет електрона* и *Свет N димензија*?!)

Цитирана литература

- Миљковић, Бранко, Сабрана дела. Књ. 1–4. Ниш, Градина, 1972.
 Стојнић, Мила, Руско-српска књижевна преплитања. Београд, Завет, 1994.
 Тайлакова Е. С. Эстетические принципы В.Я. Брюсова [Текст] // Актуальные проблемы филологии: материалы Междунар. науч. конф. (г. Пермь, октябрь 2012 г.). — Пермь, Меркурий, 2012. — URL <https://moluch.ru/conf/phil/archive/28/2610>

Извори

- Миљковић, Бранко, Сабрана дела. Књ. 1–4. Ниш, Градина, 1972.
 Брјусов, Валериј, *Me eum esse*. Крушевац, Багдала, МСМЛVІІІ
 Брјусов, Валериј, *Духови ватре*. Ниш, Градина, 1989.
 Брјусов Валриј, *Огледало сенки*. Београд, Удружење издавача и књижара, 2000.
 Брјусов, В. Я., *Собрание сочинений в семи томах*. Т. 1-7. Москва, Художественная литература, 1975.
 Литературное наследство. Валерий Брюсов. Москва, Издательство «Наука», 1976.
 Модерна руска поезија. Београд, Нолит, 1961.
 Модерно светско песништво. Т. I. Београд, Просвета, 1983.

Миодраг Сибинович

БРАНКО МИЉКОВИЧ В КОНТЕКСТЕ СЕРБСКОЙ РЕЦЕПЦИИ ПОЭЗИИ В. Ю. БРЮСОВА

Резюме

Переводы стихов В. Я. Брюсова на сербский язык, выполненные Бранко Миљковичем, являются серьезным началом рецепции поэзии этого русского поэта в сербской переводной литературе. С конца пятидесятых до своей смерти в 1961 году Миљкович перевел 48 стихотворений Брюсова, но с 1959 до своей внезапной смерти он опубликовал всего девять своих переводов. Остальные найдены в его рукописном архиве и напечатаны в четырехтомном издании *Собрания сочинений Б. Миљковича*, вышедшем в 1972 году, а также в книге поэзии Брюсова *Духови ватре* («Градина», Ниш, 1989). Автор статьи считает, что, возможно, меньший интерес читателей и издателей к поэзии Брюсова связан и с внехудожественными факторами: в отличие от Пастернака, Хлебникова и Мандельштама, которых печатали в эти годы в переводе на сербский, Брюсова нельзя было приобщить к жертвам сталинизма.

Переводы Б. Мильковича являются в основном удачными воплощениями подлинников Брюсова. Некоторые из них включались и в сербские антологии современной русской, равно как и европейской, поэзии.

На примере стихотворения Б. Мильковича *Похвала элементима*, рассматриваемого в контексте стихотворений Брюсова *Мир электронов* и *Мир N димензий*, автор статьи показывает, что интертекстуальный анализ свидетельствует о возможности своеобразной переклички сербского неосимволиста Мильковича с русским символистом Брюсовым.

Ключевые слова: русская литература, сербская литература, сербско-русские литературные и культурологические связи, художественный перевод, интертекст.

ОСВРТ НА НОВИЈА ШОЛОХОВОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Овај рад је осврт на новија шолоховолошка истраживања (она из новог миленијума, углавном руска и српска). У раду је у центру пажње анализа недавно изашлог из штампе првог научног издања “Тихог Дона”, Москва, 2017.

Кључне речи: М. А. Шолохов, новија шолоховологија, научно издање “Тихог Дона”.

This is a view of Sholokhovistic research studies in the new millennium, mostly Russian and Serbian. The center of attention of this paper is the recently published first scientific edition of the novel “And Quiet flows the Don” (Moscow, 2017).

Key words: M. A. Sholokhov, new studies on Sholokhov, scientific edition of the novel “And Quiet flows the Don”.

Михаил Александрович Шолохов (1905–1984) је, можда и парадоксално, једини руски писац-нобеловац без емигрантског, или дисидентског ореола. Међутим, његова живописна личност утопљена у социјално политички миље у коме је живео и деловао, баш као и његово особито живописно стваралаштво, били су предмет велике пажње још за живота, али и после њега. Био је то веома утицајни писац, о коме се својевремено изузетно много писало, толико да је конституисана посебна истраживачка грана – *шолоховологија* (рус. шолоховедение). Однос према Шолохову одражавао је бурне идеолошке мене у његовој отаџбини, али и на глобално-политичкој мапи света. Јер, Шолохову је усуд доделио да буде сведок тектонских социјално-политичких догађаја XX века.

Рођен је у години избијања Прве руске револуције, одрастао у време Фебруарске и Октобарске револуције, да би преживео Први светски и Грађански рат, стаљинистичке репресалије, активно учествовао у одбрани своје земље у Другом светском и „хладном рату“, а живот завршио пре његовог формалног окончања, непосредно пред „перестројку“. Притом, ваља имати у виду да је управо од прве совјетске “перестројке“, тј. геформе, - мислимо на партијску резолуцију из априла 1932. године: *О реформи књижевноуметничких организација* (рус. *О перестройке литературно-художественных организаций*), утирао путеве своје канонизације као официјелног совјетског писца–великана. Управо 1932. године Шолохов је крунисан великим успехом код читалаца, његова дела су доживела поновљена издања у великим тиражима, прошао је ауторитативну проверу тезе о плагијату, изборио се за штампање треће књиге „Тихог Дона“ и објавио прву књигу „Узоране ледине“, да би свој положај ојачао и чланством у Комунистичкој партији (а да претходно није био ни члан Комсомола).

I

За свог живота Шолохов је по званичним државним статистикама био један од најтиражнијих писаца на свету. Он је то и данас. Нама расположиви подаци говоре да су дела Шолохова – до 2011. године – преведена на 92 светска језика, са укупним тиражом од 180 000 000 примерака. Сасвим природно, његова дела су обилато коментарисана, критички разматрана и анализирана највише у Совјетском Савезу, мање у „остатку света“. Статистичка научна истраживања показују да је Шолохов – у Русији у време социјално-политичке кризе и свеукупне трансформације државног система у деценији од средине 1970-тих до средине 1990-тих година XX века – још увек био у центру пажње совјетске критике: о њему су тада у просеку штампана 44 аналитичка текста годишње. Али, већ у следећој деценији број написа о његовој личности и делу је готово преполовљен (у просеку 23,8 текста годишње; вид. Једин 2015: 35). Ово се може, између осталог, прогумачити измењеним друштвеним околностима и новом културно-идеолошком климом, када се првенствено толила глад за раније скрајнутим, или забрањеним писцима „сребрног века“ и руске авангарде (тзв. „враћање имена“).

За период критичке рецепције на почетку новог, XXI века, који је сада у центру пажње овог нашег чланка, немамо статички егзактне податке, али нам увид у литературу показује поновни постепени успон шолоховолошких истраживања, не само у погледу квантитета, већ посебно и квалитета.

У циљу илустрације реченог, навешћемо само неке рецентне а референтне књиге, студије и друге публикације, као и манифестације посвећене расветљавању живота и стваралаштва овог руског класика XX века:

1. Крупан, изузетно значајан издавачки подухват био је *факсимилно издање рукописа прве две књиге „Тихог Дона“* (Москва, 2005, оне које су својевремено марта 1829. године биле на експертизи ауторства, да би се загубиле и тек после седам деценија биле откривене и откупљене од наследнице удовице пишчевог московског пријатеља Василија Кудашова, за шта је посебно заслужан тадашњи премијер Владимир Путин (1999. године).

2. Исте, 2005. године у Москви је штампано колективно истраживање *Речник језика Михаила Шолохова* (Словарь языка М. Шолохова, под ред. Е. Дибровой).

3. Истовремено је пишчев завичајни музеј, у покушају реконструкције, односно попуне многих биографских „белих мрља“, објавио књигу: *Летопись жизни и творчества М. А. Шолохова: материалы к биографии*, сост. Н. Кузнецова (Вешенская, 2015).

4. Неколико година доцније штампане су две Шолоховљеве библиографије, обе истог наслова: *М. А. Шолохов. Библиографический указатель* (РГБ и ИМЛИ РАН, Москва, 2005) и друга, исцрпнија, двотомна: *М. А. Шолохов. Библиографический указатель*, выпуск I, II (сост. Т. В. Гаврюшина и др., Москва, 2007, 2011).

5. Пишчева *преписка* (она што је сачувана), дуго је била ван увида културне јавности. Тек 2003. године она је објављена у два различита издања: *М. А. Шолохов. Письма* (под общей ред. А. А. Козловского и др.), Москва, 2003, и

М. А. Шолохов. *Писма 1924 – 1984 гг. Жизнеописание в документах* (сост. В. В. Петелин; Москва, 2003). Ова кореспонденција је компатабилна са ранијим сензационалним издањем: *Писац и вођа. Преписка М. А. Шолохова са Ј. В. Стаљином 1930 -1950*, која представља документе из личног архива Стаљина, али још увек без увида у тајна документа ЦК и НКВД (*Писатель и вождь*, сост. Ю. Мурин, Москва, 1997) али и доцније изашлом мемоарском документарном књигом пишчевог млађег сина – Михаила Михајловича: *О оцу (Об отце*. Ростов-на-Дону, 2013).

6. У овом нужно редукованом избору важно место припада и персоналној *Енциклопедији Шолохов (Шолоховская энциклопедия*. Изд. Шолоховский фонд, Москва, 2012).

Такође, ваља имати у виду да је у новом миленијуму у Русији знатно повећан број објављених монографија, као и кандидатских и докторских дисертација посвећених појединим питањима живота и стваралаштва Михаила Шолохова. У очувању лика и промишљању стваралаштва Шолохова у Русији значајна улога припада и специјализованим периодичним публикацијама. Почев од 2001. године излази „Вешенский вестник“ (Ростов-на-Дону, Вешенская), који објављује реферате са Међународних симпозијума о Шолохову, а однедавно (1. бр. из 2014) је покренут културно-просветитељски часопис „Мир Шолохова“ (Вешенская). „Шолоховский вестник“ се штампа у граду Сургуту (Сур ГПУ), а зборници са научних конференција на Универзитету МГГУ „М. А. Шолохов“ у Стерлитамакској филијали универзитета.

Већ три деценије велику подршку шолоховистима пружа меморијални музејски комплекс (*Государственный музей-заповедник М. А. Шолохова*, Вешенская), по многим показатељима један од најбољих у Русији, институција са 15 филијала и великим бројем запослених. (Његов дугогодишњи директор био је пишчев унук Александар Михајлович Шолохов, сада изабран за депутата Државне думе РФ у којој је заменик председника Комитета за културу.) У саставу музеја су, између осталог, спомен-кућа породице Шолохов, богата библиотека, рукописни фонд, фонд илустрација књига, фонд личних пишчевих предмета - употпуњен другим, набављеним експонатима, везаним за козаштво као такво. За нас је овде занимљива музејска брига за успостављање и неговање козачке традиције (на пример, организовање низа фестивала и сл.). Веома популарна је туристичка манифестација „Роман под отвореним небом“, са обиласком објеката–реалија из пишчеве прозе, упознавањем документарног материјала у вези са прототиповима јунака Шолоховљевих дела и сл. Уопште, делатност музеја је концептуално веома савремено осмишљена, преко многобројних научних, културно-просветних и едукативних активности („Породичне недеље“ – као облик активних посета музејских садржаја, пригодне изложбе, тематски наградни конкурси за ученике и студенте, итд). Као што се може претпоставити, обилата је употреба аудио-визуелних средстава, а код младих су популарне видео/телевизијске пројекције филмова и серијала на тему Шолоховљевих дела. Тако је недавно (2015) управо у пишчевом завичају снимљена четврта по реду верзија „Тихог Дона“ (филм и серија у 14 епизода, режисер Сергеј Урсуљак), а неки за ту прилику специјално саграђени или рестаурирани објекти сада се користе у туристичке сврхе.

Враћајући се шолоховолошким истраживањима у ужем смислу речи, сада ћемо констатовати да се она, генерално узев, одвијају у неколико главних праваца:

1. Обележавање пишевих јубилеја и публиковање реферата са симпозијума организованих тим поводом. Подсетимо се да је 2005. годину УНЕСКО прогласио за годину Шолохова, уврстио је у свој списак датума од изузетног значаја.

2. Континуирани библиографски рад, уз обилато коришћење електронских ресурса.

3. До сада незанемарљивани вектор проучавања Шолоховљевих језичких карактеристика сада има све компетентније интерпретаторе. (Вид. нпр, монографију Савенкова 2015).

4. Некад забрањена тема односа руске емиграције (свих поколења-таласа) према Шолохову сада привлачи велику пажњу. (Вид. Васильев 2003). Увид показује да су се историјске личности – стварни актери „Тихог Дона“ – похвално изражавале о начину на који су у „Тихом Дону“ описани они сами, као и догађаји у којима су учествовали.

5. И даље су веома присутна проучавања адаптација Шолоховљевих књижевних дела у другим медијима: на филму, у позоришту, у опери...

6. За новија истраживања карактеристична је тенденција тумачења Шолоховљевог књижевноуметничког ткива у духовно-религиозном кључу, али и трагања за константама одраза руске националне карактеролошке етике. У складу са тим испољава се велико интересовање за историју козаштва и његове менталитетске карактеристике.

7. У жижи интересовања руских шолоховолога сада су све више интересовања за текстолошка питања различитих редакција и издања његових дела.

8. Новаторско је заснивање озбиљног категоријалног проучавања Шолоховљевих читалаца, према писмима која су адресирана било директно писцу, било издавачима. То је важна тема која на овом месту захтева нешто ширу елаборацију.

Питања читалачке публике треба најпре повезати са историјским беспреседанским ширењем писмености у Русији прве две деценије XX века. Још крајем XIX века Русија је била земља претежно неписменог становништва. Онда су царске владе са почетка новог века доносиле и спроводиле важне мере усмерене ка искорењивању неписмености и ширењу просвећености у широким народним масама. Обично се каже да је Русија „од неписмене земље постајала писмена“. Совјетске власти су, својим разгранатим мерама и поступцима, овај процес прошириле и продубиле до дотада невиђених размера. У стратегији моделовања „новог социјалистичког човека“ акценат је стављен на *књигу*, посебно ону белетристичку. Неговани су *култови књиге, читања и читалаца*. Могли бисмо рећи да је *homo sovieticus - homo legens*. О његовој „жеђи за књигама“ својевремено оштроумно говорио и Иво Андрић.

„Совјетски човек све више тражи књигу. То примећују сви странци и путници. Он чита свуда и у свако доба.“ (Андрић 1946:4).

У по њих повољној културној клими, совјетски читаоци били су веома заинтересовани за комуникацију са својим „живим писцима“, а остваривали су

је преко књижевних вечери, али још више преко преписке са њима. О томе колико је читалац представљао важну инстанцу књижевног живота сведочи и недовољно познати податак да је 15. јануара 1927. године у московском Дому совјета одржан јединствени у свету *Први* (до сад и једини) *конгрес читалаца*. Неповска терминологија истицала је паролу *читаоца као конзумента* (читатељ-потребитељ) и читалачког тржишта. Штавише, читаоци су неретко презимали и улогу својеврсних критичара, на које се мање-више морало рачунати.

Сада долазимо до чињеница да је Шолохов у време настанка својих романа био веома читани писац, ваљда најчитанији међу савременицима. На његова дела писмено су се одазивали совјетски читаоци свих социјалних слојева, са свих географских простора ове простране земље. Зна се, посебно интересовање показивали су за судбину главних јунака и поједине сегменте драматичних догађаја, за могућа решења финала, али су проблематизовали и социјални значај питања која покреће Шолоховљева белетристика. Досадашњи увид у епистоларијум показује да је у току формирања своје озбиљне каријере, а то значи у 30-тим годинама, Шолохов у целини био боље прихваћен од стране читалачке публике, него од, мора се рећи, тада недовољно компетентне књижевне критике. О општенародној популарности Шолохова и масовним одазивима на његово дело сигурно је морао бити обавештен и Стаљин. Рекло би се да је он своју подршку дозирао користио у својим појединим поступцима и изјавама (приједи у Кремљу, помоћ у сетви на Дону, интервенција за штампање треће књиге „Тихог Дона“, „поруцбина“ романа о колективизацији и др.). Међутим, интригантна је претпоставка да је на подршку писцу могла утицати и његова респектабилна масовна популарност у широком читалачким круговима, тако да је НКДВ 1938. године морао одустати од већ увелико припремљене оптужбе против Шолохова као „непријатеља народа“, који подржава контрареволуционаре. Штета је само што сва писма нису сачувана, будући да је у фашистичком бомбардовању пишчеве куће погођен и ормар са документима, а сандук са рукописима нестао је у ратном вихору. Било како било, сачувана писма читалача Шолохову (1930-1970) данас имају изузетну документарну вредност. Она су сада предмет пажње руских шолоховолога, окупљених око научног пројекта чији су носиоци Институт за светску књижевност РАН, и Државни меморијани музејски комплекс М. А. Шолохова, а финансира га Руски фонд хуманистичких наука. После припрема и разраде теоријских постулата (Корниенко 2004) сада је у току сукцесивно публиковање резултата истраживања.

Овај преглед завршавамо нешто опширнијим приказом најновијег, изузетног прилога проучавању Шолоховљевог стваралаштва – *научног издања романа „Тихи Дон“* (2017), подсећајући да је у једној од Резолуција нашег Међународног симпозијума „Поетика стваралаштва Михаила Шолохова“ (Београд – Нови Сад, април 1985) управо изражено залагање за припрему таквог „академског издања“.

Недавно изашло дуго очекивано научно издање „Тихог Дона“ припремљено је дугогодишњим трудом колектива Института за светску књижевност РАН „Максим Горки“. Узгред, приређивачи нам не саопштавају информације о организационим питањима и роковима: датума почетка рада, избора уредничког савета, уредника томова и приређивача текста.

Немогуће је преценити значај издања о коме се ради. Општепознато је да управо роман „Тихи Дон“ вапи за успостављањем „канонског“ текста. Наиме, он је био штампан са разним уредничким цензурисаним уклањањима појединих одломака, и/или разним редакцијама, са скраћивањима текста, језичким „пуританским интервенцијама“ итд. Такав однос према једном од највећих књижевних дела XX века чини изузетак чак и у совјетском периоду руске књижевности. Као по правилу, многобројна издања Шолоховљевих дела била би пропраћена скромним, непотпуним коментарима, могло би се рећи, а да писац притом готово ни да није посебно интервенисао.

Готово одмах пошто је роман угледао свет и био преведен у Европи и Америци, његова издавачка судбина и порекло текста нашли су се у видокругу иностране књижевне критике и западних слависта/русиста. Најпре се овим питањима доследно бавио руски емигрант Герман Јермолајев, у својим многобројним радовима, у којима се, између осталог, бавио и текстологијом Шолоховљевих дела, претежно „политичким кориговањима“. Истом кругу припадају и коментари енглеског истраживача-шолоховолога А. Б. Мерфија. Међутим, када се упореде текстови њихових истраживања (којима је, разуме се, могуће додати и друга, мање значајна), са текстолошким радом колектива научних сарадника Института за светску књижевност РАН, онда се рељефно читују и њихови резултати и квалитет критике текста.

Пређимо на анализу датог издања. Оно је остварено уз финансијску подршку Руског фонда фундаментарних истраживања, а у саставу редакцијског одбора налазило се девет познатих шолоховолога, на челу са дописним чланом РАН Н. В. Корнијенко.

Већ на први поглед пада у очи темељност обављеног посла, обим научно-приручног апарата. У том смислу битно је напоменути да се у припреми издања група аутора користила како замашним искуством руских текстолога, тако и резултатима шолоховолошких истраживања која су издржала пробу времена.

У предговору који претходи издању назначени су главни текстолошки задаци: „ (...) потпуно, свеобухватно упоређивање свих текстова романа, издања за пишчева живота, а такође и пронађених рукописа прве и друге књиге романа, који се чувају у Институту за руску књижевност – „Пушкински дом“ и у Руском државном књижевном архиву, подразумева се уз помоћ анализе верзија (више од 4 000 у издањима за живота) и уклањање сегмената строго идеолошког карактера, а некад и исправки очигледних идеолошко-политичких интервенција појединих редактора романа, као и лапсуса стилског карактера“ (Шолохов, 2017: 5 -10). Овај увод–анотација даље садржи основне податке о проблемима припреме и рада групе истраживача ИМЛИ РАН над научном експертизом текста „Тихог Дона“.

Као што је познато, најважнији текстолошки принцип кога се ваља придржавати јесте очување пишчевог текста као таквог, поштовање стваралачког проседеа и ауторове воље. Управо се у овом смислу истраживачи Шолоховљевих текстова сусрећу са великим тешкоћама и препрекама књижевног и ванкњижевног карактера: одсуство дневника и бележница, губитак рукописа-концепата и чистих преписа, као и других непосредних извора, утицај критике, читалаца и

цензуре, уплив променеџивих друштвено-политичких околности и других сличних фактора који су условили постојање различитих редакција оригинала. Зато су уредници научног издања „Тихог Дона“ морали да скруполузно проуче, са једне стране, генологију романа, трансформацију пишчеве стваралачке замисли, тј. историју настанка текста, друштвено-политичке околности у којима је он настајао и био оформљен, а, са друге стране, да изврше дословну анализу фрагмената романа, да размотре поетске манире и средства, оригиналност Шолоховљевог сликовитог језика и стила. Да одмах констатујемо, по нашем мишљењу, приређивачи су успешно савладали све наведене књижевнотеоријске, књижевнонаучне и практично-текстолошке задатке.

Први том издања припремио је Ј. А. Дворјашин у коауторству с А. А. Козловским, који, на нашу велику жалост, није доживео да угледа излазак из штампе готове књиге. Као основни извор текста послужило је издање Гослитиздата (Москва, 1933), и рукописа који је прибавио Институт за светску књижевност РАН 1999. године. Детаљније се о изворима пише у *Текстолошком поговору* књизи I и II. У одељку I набројани су и други извори текста, као што су: сачувани прелом слога (од Сабраних дела из 1956-1957) и списак издања за живота. У одељку II учињен је занимљив покушај реконструкције путева обликовања стваралачке замисли романа, остварења увида у стваралачку лабораторију писца, будући да „Шолохов није био склон да било кога посвећује у своје скровите тајне“ (Шолохов 2017: 707). Овде је требало повезати истраживачке стратегије и интуицију, пратити динамику стваралачких процеса и остварења замисли. Чини се да су текстолози успешно изашли на крај са постављеним задацима. Занимљиви су пасажии о прототиповима, усменим информаторима Шолохова, преписивачима његових рукописа, о ауторовим исправкама/белешкама на концептима, као сведочанствима грозничавих трагања за сопственим стилем. Приметићемо овде да, нажалост, нису прокоментарисана издања фрагмената романа у којима су поглавља била насловљена.

Други том припремила је за штампу и за њега написала текстолошка поговор Г. Н. Воронцова. За трећу књигу научног издања као еталон послужило је посебно издање Гослитиздата (Москва, 1933), а за четврту – ауторизовани рукопис из 1940. године, откудан на писаћој машини. За њен осми део основни извор је била часописна варијанта „Новог мира“ (1940, № 3), заједно са преломом слога из Сабраних дела 1956-1960 и сачуваним многобројним фрагментима оригиналних рукописа. И у датом случају на путу одређивања аутентичног (канонског) текста истраживач се сусретао са великим тешкоћама. Стваралачком процесу треће и четврте књиге готово да није могуће ући у траг са неопходном прецизношћу. Ангажман у догађајима колективизације, напоран рад над романом „Узорана ледина“, сплетке о плагијату и непрекидни захтеви одређених кругова да роман буде завршен преласком Григорија на страну совјетске власти, веома су ометали пишчев рад, прекидали га. (Добро је познат однос Фадејева, Горког, Ставског, Стаљина, Молотова, Језова и др. према Шолоховњевом роману).

Са тачке гледишта психологије стваралаштва поређење различитих варијанти текстова (како рукописних, тако и штампаних) сведоче о ревносим трагањима аутора за одговарајућим завршетком романа, што је нашло одраза у честим преправкама, у мноштву варијанти. Коментари Воронцове одликују се

објективним, промишљеним испитивањем текста, заснованим на анализи гене-зе замисли, стила и језика, интервенција цензуре, али и исправкама очигледних штампарских грешака. Занимљиво је опште запажање овог текстолога: „Стил и језик четврте књиге, где је реч о завршним трагичним догађајима ’Тихог Дона’, приметно се разликују од стила и језика прве три књиге романа, а пре свега својом строгом једноставношћу“ (Шолохов 2017: 835).

Сумирајући, примећујемо да су напори текстолога да се успостави аутентични текст Шолоховљевог романа „Тихи Дон“ крунисани успехом. Ваља честитати ауторском колективу првог научног издања великог Шолоховљевог дела, које је успешно остварило његову текстолошку реконструкцију. Овим је научној јавности представљено издање знаменитог романа-епопеје у његовом најпотпунијем облику, сагласно претпоставкама о изворном, аутентичном, канонском тексту. Обављен сложен текстолошки посао и методолошки педантно спроведена провера сведоче о професионализму истраживача, одговорном односу према критици текста, најзад о научној компетенцији. А то је, свакако, морало дати вредне резултате.

II

Други део рада посвећујемо нашој новијој шолоховологији. Наша шолоховологија има дугу традицију. Она је умногоме пратила култ Шолохова у нашим срединама, на њега се добрим делом и наслањала кроз читав рецептивни период XX века. У тумачењу Шолоховљевог дела предњачила је веома квалификована универзитетска књижевна критика. Притом је карактеристично да су се сви водећи књижевни русисти југословенских универзитета бавили овим руским совјетским писцем. У Београду: Радован Лалић, Петар Митропан, Милосав Бабовић, Мила Стојнић, Драган Недељковић, Миливоје Јовановић, Миодраг Сибиновић, Дојчило Рудан. У Новом Саду: Витомир Вулетић, Богдан Косановић, Бранимир Човић. У Сарајеву: Милица Милидраговић и Назиф Кустурица. У Подгорици – Никшићу: Олга Брајичић, Вук Минић, Марија-Магдалена Косановић, Драган Копривица, Марина Копривица. У Приштини: Вук Филиповић и Радосав Конатар. У Скопљу: Милан Турчинов. У Загребу: Александар Флакер. У Марибору: Јуриј Ројс. Међутим, од средине 80-тих година, стицајем разних околности, број шолоховистичких радова рапидно опада, да би се та тенденција осеке пренела и у следећи век. А у њему су, што није чињено раније, прештампани избори неколиких одабраних студија водећих српских шолоховолога, што, свакако, говори о квалитетима датих текстова, али и о још увек знатном интересовању Срба за стваралаштво Шолохова, чијем су промишљању и тумачењу требали да припомогну и ови написи.

Најпре је, после три и по деценије од првог објављивања, поново штампан оглед Драгана Недељковића *О „Тихом Дону“ Михаила Шолохова*, допуњен његовим у међувремену изашлим текстовима о релацијама између писаца са Дона: Фјодора Крјукова – Александра Солжењицина – Михаила Шолохова (Недељковић 2002). Године 2013. београдски Завод за уџбенике прештампало је „школско издање“ романа „Тихи Дон“, у за српске прилике великом тиражу, са најновијим преводом М. Бабовића, уз предговор, поговор и тумачење мање познатих речи у ауторству Б. Косановића (Шолохов 2013). Године 2017.

Р. Чолаковић сакупио је и објавио део предговора, чланака, огледа и студија Милосава Бабовића, онај део који је остао ван његових монографија, а међу њима и пет текстова о различитим аспектима стваралаштва Михаила Шолохова (Бабовић 2017).

Велики Шолоховљев јубилеј – стогодишњица рођења, - подсетимо се још једном, ушао у ред значајних датума УНЕСКА, обележен је у Србији скромно, али достојно. Посебно вредна пажње била је добро припремљена и прихваћена изложба у Библиотеци Матице српске, са штампаним каталогом. Експонате је чинила грађа из саме Библиотеке (Шуловић, Драпшин 2005). Славистичко друштво Србије је ову годишњицу обележило рефератом Богдана Косановића, професора Новосадског универзитета, под насловом: *Социокултурни поглед на живот и стваралаштво Михаила Шолохова (поводом стогодишњице рођења)*. У раду је посебна пажња посвећена противречним тумачењима пишчеве стваралачке биографије и његовим „руским идејама“, разматраним у оквирима руског цивилизацијског модела (Косановић 2006).

На пишчеву годишњицу се осврнуо, додуше годину дана доцније, и Миливоје Јовановић, професор Београдског универзитета, у културном додатку тиражног листа „Политика“, са чланком карактеристичног наслова: *Рушење једног мита*. Зналце је довео у недоумицу изненадни Јовановићев антишолоховизам, његова изјава „да је био у заблуди <...> у ономе што је (дотад – Б. К.) писао о Шолохову“ (Јовановић 2006: 11).

Два су огледа компаратистичког карактера. Марина Копривица је у раду „Принцеза де Клев“ *Мадам де Лафајет и неки примјери руског романа* испитивала паралеле између ове француске списатељице, родоначелнице породичног романа, и јунакиња удатих жена –прељубница руских романописаца: Толстоја, Шолохова (лик Аксиње Астахове), Булгакова и Пастернака. Претежно су анализиране сличности и разлике на нивоу сижејних линија (Копривица, М. 2004).

У студији *Стајнбек – Хемингвеј – Шолохов* Богдан Косановић се позабавио упоредно-типолошком анализом приповедака ових нобеловаца („Бисер“, „Старац и море“, „Човекова судбина“). Основна теза је да се све три приповетке фабуларно разликују, али да их темељне идеје свде на један древни уметнички модел промишљаја човека и његове судбине.

Право освежење у свету наше шолоховистике била је појава књиге Радомира В. Ивановића: *Снови и судбине у наративној прози Михаила Шолохова*. Монографија је рађена у оквиру научноистраживачког пројекта *Четири стране књижевности*, при чему се овде имало у виду не само геополитичка, већ и геочивилизацијска репрезентативност. Ивановић је преко стваралаштва Михаил Шолохова управо испитивао *источни културолошки концепт*. Многе поетолошке идеје расправљане су такође у контексту и интертексту дела Стајнбека и Хемингвеја, али и Маркеса (*Луковнику нема ко да пише*). Пратећи и новију шолоховолошку литературу, Ивановић је први код нас у научни обрт увео пишчево епистографско наслеђе, које је теоријски и практично корисито у утмачењу његове прозе (Ивановић 2012).

У међувремену је Богдан Косановић објавио у руским научним часописима и зборницима серију чланака о „Тихом Дону“ (жанр романа-епеје, функција

пејзажа, приказ научно-критичког издања, о нашем стрипованом роману „Козаци“, затим прегледни текст о досадашњој рецепцији Шолоховљевог стваралаштва у Србији и путопис „Код Шолохова- у Вјошенској“. (Вид. цитирану литературу на крају овог текста).

*

* *

На крају, да сумирамо шта нам показује овај прегледни времеплов кроз руска и наша, српска, шолоховолошка истраживања на почетку новог миленијума. Најпре се и овом приликом може констатовати да су личност и прозно стваралаштво Михаила Александровича Шолохова, не само белетристички, већ и општекултуролошки, те и идејно-социолошки снажно обележили једну епоху руске књижевности, ону која је иза нас. С обзиром на то да је реч о узбурканим временима, пуним драматике и трагике, у којима је Шолохов био не само сведок, већ и активно ангажовани делатник, историјски посматрано он је постао и огледало времена у коме је живео и радио. Отуда елаборација теме којом се бавимо има шире значење и за светску културу уопште. Шолохов је дао снажан печат једном току руске совјетске књижевности, оном што је наследио миметичке методе класике. Истраживања сведоче о изузетној популарности овог писца међу широким читалачким масама, посебно у деценије пред Други светски рат, сразмерно мање међу књижевним, односно научно-књижевним критичарима. Рекло би се да је у послератним годинама његова слава као писца постепено јењавала, због недостатка изласка нових дела, али је зато растао његов утицај као ангажоване јавне личности (присутне у самим врховима државног и партијског апарата).

Пратећи шолоховолошке радове у новијем социо-културном контексту, запажамо да они нису бројни као раније, али је у њима сада мање присутно декларативних ура-патриотских прилога и панегирика. Генерално узев, истраживања су све квалитетнија, прати их мноштво замашних издавачких подухвата: појава специјализованих часописа, прикупљање и штампање библиографске грађе, објављивање преписке, стручна анализа писама читалаца као важне комуникацијске инстанце, затим континуирано одржавање научних симпозијума, најзад, али не и на последњем месту – подухват научног, стручно коментарисаног, издања романа „Тихи Дон“.

Што се тиче рецепције код нас, општепознато је да је Шолохов још у периоду између два рата, а посебно у рано послератно време, па и касније, уживао статус култног писца. О његовом делу се веома компетентно, престижно и масовно изјашњавала академска критика, тада старије и средње генерације. Међутим, и у измењеним глобалним и транзицијским околностима, Шолоховљево дело не само што још увек ужива статус обавезне школске лектуре, већ налази и своје „обичне читаоце“. Гледано из садашње перспективе оно ипак више „није у моди“ код књижевне критике. Симптоматично је да старије генерације шолоховолога немају своје настављаче, уз два изузетка, што се надомешћује прештампавањем неких текстова старијег датума.

Све у свему ово наше постмодерно доба, - како кажу четврте техничко-технолошке револуције – није наклоњено ткању и пажљивом читању широких

епских творевина, попут Шолоховљевих. Рекло би се да су сада и вредносне парадигме у култури/књижевности, поготово оне које се карактеришу тзв. „класичним наративима“ потиснуте у други план, или су занемарене. Сем тога, примећујемо да је и данашња руска култура угрожена од стране „потрошачке цивилизације“, односно потрошачког друштва, његове комерцијализације и, сме ли се рећи, фаворизовања алгоритамских операција за рачун уметности речи. После свих догађања „либерализације“ и „транзиције“, руска култура засигурно није литератуоцентрична, као у прошлом и претпрошлом веку. Па ипак, и у овим неповољним околностима, Шолоховљево дело одолева идеолошким гигањима, променама друштвено-политичких парадигми, временском решету вредносних критеријума, мена књижевних укуса, успона и падова шолоховологије. Рекло би се да и сада – парафразирајући познати политички слоган – у време „хладног мира“ оно тражи и налази своје место, првенствено у трагањима за константама руског културног кода, покушајима његовог осмишљавања и дефинисања. Али и у налажењу универзалних људских естетичких и етичко-хуманистичких порука.

Цитирана литература

- Андрић, И. (1946), *Говор у Друштву за културну сарадњу Босне и Херцеговине – СССР*. „Архив САНУ“, инв.бр. 930.
- Бабовић, М. (2017), *Огледи и студије из руске књижевности*. Избор Р. Чолаковић, <О Шолохову> стр. 253-402. (Земун: Невен).
- Бахтиярова, А. (2017), *Музей – заповедник М. А. Шолохова, 2-е дополн. изд.* (Ростов-на-Дону: Омега Паблишер).
- Васильев, В. сост. (2003), *Шолохов и русское зарубежье*. (Москва: Алгоритм – книга).
- Ивановић, Р. (2012), *Снови и судбине у наративној прози Михаила А. Шолохова* (Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности).
- Јовановић, М. (2006), „Пројекат Писац Шолохов: Рушење једног мита“. *Политика*, 20. мај 2006, стр. 16.
- Копривица, М. (2014), „‘Принцеза де Клев’ Мадам де Лафајет и неки примјери руског романа“. *Славистика*, књ. VIII, стр. 221 - 225.
- Корниенко, Н. (2004), *Читатели и нечитатели Михаила Шолохова (Опыт комментария)*. (Воронеж: Централно-Черноземное книжное издательство).
- Косановић, Б. (1987), *Международный симпозиум „Поэтика творчества Михаила Шолохова“, Зборник Матице српске за славистику*, бр. 32, стр. 205 – 210.
- Косановић, Б. (2006), „Социокултурни поглед на живот и стваралаштво Михаила Шолохова (поводом стогодишнице рођења)“. *Славистика*, књ. X, стр. 7 - 16.
- Косановић, Б. (2010), „Стајнбек - Хемингвеј – Шолохов: упоредно-типолошка анализа приповедака“, у: *Нове компаративне теме*, стр. 69 – 90. (Нови Сад: Филозофски факултет).
- Косанович, Б. (2014), „В Вешенской у Михаила Шолохова“. *Мир Шолохова*, № 1, стр. 87-89.
- Косанович, Б. (2016), „Пейзаж Тихого Дона в функции осмысления шолоховской философии природы“. *Вешенский вестник*, № 16, Ростов-на-Дону, стр. 165-180.

- Косанович, Б. (2017), „Иво Андрич и Михаил Шолохов: эпический дар и народное чувство“. Мир Шолохова №1 (7), стр. 18-26.
- Косанович, Б. (2018), „Казаки: роман из жизни донских казаков“. Вестник Уляновского государственного технического университета 4 (84), стр. 68-73.
- Косанович, Б. (2018), „Тихий Дон М. Шолохова и жанр графического романа в Сербии (руско-сербский комикс „Казаки“)“. Родное и вселенское, Сборник научных трудов, Выпуск 6, Уляновск, стр. 139-147.
- Косанович, Б. (2018), „Долгожданное издание“. Мир Шолохова, № 1 (9), стр. 8-11.
- Недельковић, Д. (2002), *О „Тихом Дону“ Михаила Шолохова*, II изд. (Рума: Стара књига – Графопромет).
- Савенкова, Л. (ред.) (2015), „*Алмазные россыпи русской речи*“: Языковое мастерство М. А. Шолохова. (Ростов-на-Дону: Издательство ЮФУ).
- Шолохов, М. (2013), *Тихи Дон, књ. 1-4*. Превео М. Бабовић; приредило и пропратне текстове написао Б. Косановић. – 2. изд. (Београд: Завод за уџбенике).
- Шолохов, М. (2017), *Тихий Дон*. Научное издание. В 2-х томах, том 1,2. (Москва: ИМЛИ РАН).
- Шуловић, К., Драпшин, А. (2005), *Михаил Александрович Шолохов (1905 – 1984). Каталог изложбе*. (Нови Сад: Библиотека Матице српске).
- Ядин, Л. (2015), „О восприятии творчества М. А. Шолохова в СССР / РФ в конце 1980-х – начале 1990-х годов“. *Мир Шолохова*, № 1 (3). (Вешенская).

Богдан Косанович

ОБЗОР НОВЕЙШИХ ШОЛОХОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Резюме

В данной статье приводятся и рассматриваются выбранные, самые значительные шолоховедческие исследования в начале нового милениума. В основном речь идет о русском и сербском материалах. В центре внимания находится недавно вышедшее из печати научное издание романа „Тихий Дон“.

Ключевые слова: М. А. Шолохов, новейшие шолоховедческие исследования, научное издание Тихого Дона.

Ксенија Кончаревић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
kkoncar@mts.rs

УДК 821.163.41.09-3(=161.1)"17/18"
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2019.23.1.15>
оригинални научни рад
примљено 12.02.2019
прихваћено за штампу 16.05.2019.

РУСКА КУЛТУРА У СРПСКОЈ МЕМОАРИСТИЦИ XVIII И XIX ВЕКА*

У раду се разматрају најкарактеристичнији наративи о руској култури настали у српској средини током XVIII и XIX века. У овом циљу анализирали смо 44 текста мемоаристичке литературе поникла из пера истакнутих културних и јавних делатника Србије и српских земаља. Размотрена је у првом реду сакрална, а затим и култура свакодневног живота, као и култура комуникације, а то су аспекти који нису били предмет досадашњих истраживања.

Кључне речи: руска култура, српска мемоарска литература XVIII и XIX века, сакрална култура, култура свакодневног живота, комуникациона култура.

The objective of this paper is to investigate the most prominent narratives about Russian culture that were produced during the 18th and 19th centuries. The author analyzed 44 texts of memoiristic literature written by outstanding figures in the area of culture and public life of Serbia and Serbian countries. The paper focuses on sacral culture as well as on the culture of everyday life and the culture of communication, the aspects that have not been investigated yet.

Key words: Russian culture, Serbian memoiristic literature of 18th and 19th centuries, sacral culture, culture of everyday life, culture of communication.

Свест о тесној историјској, културној и духовној повезаности српског и руског народа дубоко је уткана у све поре националног бића Срба и Руса. Историјски посматрано, однос Срба, посебно интелектуалаца, према моћној „словенској ослободитељки и ујединитељки” кретао се од русофилије и чак русоманије (израз Лазе Костића) до разочарења и дистанце, обично након изневерених нада српског живља у „ходатајство” православне империје или неких историјских догађаја који су болно одјекнули у српској јавности (гушење пољског устанка 1863. године, на пример). Како запажа један од најеминентнијих проучавалаца српско-руских додира и веза, Мирослав Јовановић, који је сабрао и адаптирао (скраћивањем на најбитније моменте) сведочанства мемоаристичке литературе од XVIII до XXI века у волуминозну хрестоматију састављену од 148 текстова из пера 106 српских аутора – литерата, дипломата, владара, црквених посленика, војних достојанственика, журналиста, културних и јавних радника, у XVIII веку највише се инсистирало на сличностима двају народа и њихових историјских путева. Међу Србима тога доба доминирају представе о „великом православном цару”, заштитнику Срба и свих Словена, што је

* Рад је настао у оквиру пројекта Православног богословског факултета Универзитета у Београду „Српска теологија у XX веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива”, који финансијски подржава Министарство просвете и науке Републике Србије (евиденциони број пројекта ОИ 179078).

у бити представљало трансформацију давнашње идеје о Москви као „трећем Риму”. По Јовановићевом запажању, Срби у XVIII веку заправо су имали „мултипликовани идентитет” (Јовановић 2011: 19), али је такав феномен могао имати значајну улогу у процесу изузетно брзе асимилације Срба који су се током тога века у два наврата, из Војводине и Далмације, организовано пресељавали у Русију. Наредни век, иако је оточео и знатним делом протицао у знаку романтизма и борбе српског народа за еманципацију, за аутономију а потом и независну државу, доноси трансформацију глобалне слике о Русији, у којој има више места за уочавање разлика и за усложњавање перцепције Русије из два међусобно све удаљенија и све супротстављенија дискурса – из перспективе славофилске оданости, али и латентне русофобије са западњачким коренима. „Тај дубоки раскол у односу према Русији и перцепцији Русије остао је константа српског друштва до данас, само што се временом све више радикализовао”, закључује Јовановић (Јовановић 2010: 11–17).

У даљем излагању размотрићемо најкарактеристичније наративе о руској култури настале током XVIII и XIX века. У овом циљу анализирали смо 44 текста мемоаристичке литературе поникла из пера истакнутих културних и јавних делатника Србије и српских земаља (Симеон и Алесандар Пишчевић, Григорије Трлајић, Сава Текелија, Захарија Орфелин, Герасим Зелић, прота Матеја Ненадовић, Лаза Костић, Михаило Полит-Десанчић, Јован Суботић, Милан Ђ. Милићевић, Владан Ђорђевић, Данило Медић, Живојин Жујовић, Јаков Игњатовић, Светозар Марковић, Светозар Милетић, Влада Станојевић Трнски, Сима Милутиновић Сарајлија, Алимпије Васиљевић, Милан Савић, Ђорђе Дера, Радован Казимировић). Пажњу ћемо усмерити у првом реду на сакралну, а затим и културу свакодневног живота, као и културу комуникације, а то су аспекти који нису били предмет досадашњих истраживања.

Пре него што приступимо излагању и коментарисању наше грађе, подсетићемо читалачку публику да је Витомир Вулетић у *Летопису Матице српске* објавио занимљиву студију „Срби и Србија у очима Руса”. Наративи руских посматрача о Србији XIX века одликују се поларизованошћу – усхићеношћу лепотом земље, амбивалентним ставовима о српској религиозности и зачуђеношћу, па и констернираношћу нивоом културе у њој: „Србија је једна од најживописнијих и најблагодатнијих земаља у Европи” (С. М. Максимов), међутим „народ је уопште груб, необразован и заостао”, „много и ружно псују”, „о религији скоро немају појма”, али „по селима нема крађе, убистава, пљачке <...>”. „Српски народ је инстинктивно поштен <...>, он је исто тако инстинктивно добар” (кнез Мешчерски), „Србин је самоуверен и на то има право”, „не подноси покровитељство”, „Србин је затворен, али не некомуникативан”, у Србији је „све привремено”, „све је у очекивању нечег”, живи се „уочи нечег” (П. Ровински) (Вулетић 2007: 608–616). Поглед Срба на руску културу далеко је монолитнији, и ретке су, чак безначајне критичке опаске везане за поједине њене аспекте.

Најдубљи утисак на српске поклонице оставиле су светиње Русије, пре свега у двама престоницама – златоглавој Москви и „северној Венецији” – Петрограду. Сава Текелија у путопису „У Русији Јекатерине Вторе 1787. године” пише о импресијама из Миргорода, Москве и Петербурга, посебно истичући

велелепност манастира св. Алесандра Невског „са великом саборном црквом и осам мањих храмова, са око „седам стотина клерика које содржава то велико зданије” (70)¹. Архимандрит манастира Крупа Герасим Зелић, који се у Русији обрео ради прикупљања помоћи манастирима у Далмацији, импресиониран је лепотом московског Кремља: „Ко би могао избројити число цркава (у Кремљу, *прим. наша*), који су богати и великољепни, а особито изнутра, ђе се само сребро и злато и различито драгоцјено камење блиста на иконама. Царске двери јесу од самога сребра, позлаћене и с различнијем образи светије угодника украшене. На црквама и манастирије виде се велика трула (кубета) и звоници, покривени мједом (бакром), у огњу позлаћеним, који се, кад сунце сија, не да од златног блистања гледати” (88). Москвом је опчињен и прота Матеја Ненадовић: „Но човек у толикој пространој вароши (Москви, *прим. наша*), а никада до сад толико у гомили кућа не видевши, шта ће пређе да види и да му се начуди: древноцарствујуштем Кремљу, црквама, или дивним дворовима и лавкама” (102). Истакнути јавни и културни радник Михаило Полит-Десанчић у записима насталим 1867. посебну пажњу поклања лаври Свете Тројице у Сергијевом Посаду: „Богатство тога манастира не да се описати. Има сијасет одежда и владичанских круна све са драгим камењем искићене. Кажу да тај манастир има највећи дијамант на свету, за који је један Енглез давао по милиона рубаља. Тај манастир има и једну подземну капелу за испоснике” (119). А у Петрограду најдубљи утисак на њега оставља саборни храм светог Исакија: „Мени је Исакијевска црква у Петрограду већма импоновала него Петрова црква у Риму, мада је ова виша и већа, а то зато, што Петрова црква има високу колонаду пред црквом, која одузима од цркве, дочим Исакијевска црква дивно стоји за себе. Богатство и величину Исакијевске цркве тешко је описати” (114). Исте године Русију походи и Јован Суботић поводом Етнолошке изложбе Руске царевине, на коју је био позван. Усхићење избија из сваке његове забелешке: „Москва је велика скоро као Беч; а тако је јединствена, да јој нема нигде пара. Преко 600 цркви, и 400 капела само ту у једном граду. Свака црква имаде по 4-5 торњева. Свака је друге форме, тако да се не може човек тој богаштини у формама надивити. Торњеви сви имају куполе, а све са различним бојама намазане: златне, црвене, беле, плаветне, зелене, да та разновидност боја сама собом човека већ у други свет уведе. Ту је исток са његовом фантазијом и његовим бојама” (127). А на другом месту код истог аутора читамо: „Најлепша од најлепших цркви споља јест Блажени Василије на Црвеној пијаци (Красном тргу, *прим. наша*) на реци Москви, близу Спаских врата (капије Светог Спаса, *прим. наша*), којима се улази у Кремљ. Тој цркви тј. њеној спољашњости нема више нигде пара. То вам ја описати нисам кадар, нити би вам описивање помогло <...>: више ћу учинити ако кажем да се подобно што ни снити не даје” <...> На Спасовска врата не сме нико проћи с покривеном главом у Кремљ, и сам цар кад се туда вози, скида покров главе, и вози се лагано гологлав. А на другом крају те пијаци стоји капела Иверске Матере Божје. Та је часовна увек отворена, и увек се у њој молитве читају. Сваки Рус, који туда прође, неће отићи, док не сврне у капелу, те се побожно прекрсти и коју молитву прочита; и стога је

¹ Странице после сваког цитата или парафразе наводимо према Јовановићевој антологији (в. *Извори*).

Иверска Мати Божја прва часовна у целој Русији, а икона Иверске Мајке Божје не фали у свакој руској православној кући” (127–128). И још: „Иконостаси понајвише су резани на начин, који се режу и у нашим црквама. Од земље до свода. Икона много и по мање, а гдекоје и превећ ситне. Али то је све превучено златом, сребром и искићено најразличитијим драгим камењем, да се слабо и види од слике светитеља. Па кад ти једно темпло за другим у истом богатству пред очи изађе, без броја и числа, онда ти се чисто укочи чувство као да је и оно од злата и сребра и драгога камена, па не можеш ни да уживаш, не можеш најпосле ни да се чудиш том невиђеном богатству” (127). Ношење иконе Иверске Мајке Божије у литији са трепетним поштовањем описаће и поткрај века Ђорђе Дера (281).

Поред храмовне архитектуре, реликвија и драгоцености, поклонике царске Русије понајвише је одушевљавала дивна красота руског богослужења. „У цркви је,” – бележи Сава Текелија, - „препрата у коју само царска фамилија улази и стане на десној страни. С леве стране до тридесет певчика у дугачки’ портирати’ мораста’ хаљина’ обучени стојау. Двор стоји благовено <...>, поп служи, други даје проповед пократку, нафору донесе служашти’ поп и царици да. Она га у руку пољуби а он царицу, и тако царица отиде обикновено другим путем, а и у цркву не долази свагда чрез опомјануте сале него на друга врата. Што ми је несвикло било у цркви видити ангеле од дрвета начињене као у римски’ црква” (75). Герасим Зелић такође је боравио на службама којима је присуствовала Катарина Велика са свитом, где је уочио неке специфичности и разлике у односу на богослужење у сиромашној, поробљеној Далмацији, тој најзападнијој тачки Православља: „Сви архијереји и архимандрити у Русији употребљавају на глави митру при светом служенију. <...> И који су гођ ту јепископи и архимандрити били, свакога је она (царица – прим. наша) цјеливала у руку; но њој ваља послужење повторити, јер је таки у Русији обичај. Епископи цјелују взаимно руку архимандриту, но овај послужење повтори јепископа цјеливати; исто тако архимандрити цјелују руку при поздрављенију простим свештеником, но ови повторе то архимандриту. Ово је у Русији, у клеру и духовенству, прекрасни обичај: ђе се год срету, били знани или незнани, цјелују се најприје у оба образа, а потом један другога у руку, но свагда мањи вишем од себе чином и карактером повтори рукоцјелованије, и по том разликује се тамо чест од чести и карактер од карактера” (83). Посебно је архимандрит Светоуспењског манастира Крупе био импресиониран руским појањем: „На служби су одговарали императричини пјевци, то јест појачи, но на хору а не на земљу. Њи 24 било је тамо, слѣдоватељно 24 гласа лијепа и једна од другог различита. Ови пјевци појали су по нотама, и није могуће описати како су наслаждавали и увесељавали слух человјечески” (82–83). О појању Јован Суботић надахнуто приповеда овако: „Ниједна земља није тако богата у гласовима мушким као Русија, нарочито у баритону и басовима <...>. Сваки ђакон има ремек од баса, дакле колико ђакона толико ремек гласова <...>. О Боже! Кад стадоше појати, не знаш шта је то, јесу л’ то гласови, или је то један глас, у коме су сви. Од младог детета, до најјачег гласа мужа све су ту тако да рекнем линије гласова. Као да се растворило небо, па неки особити лик анђеоски пева” (130). Милан Ђ. Милићевић такође је импресиониран руским појањем, истичући да су му извођење ирмоса *Ангел*

вопијаше благодатњеј и Тропара Христос воскрес из мртвих „најдража духовна уживања од како знам за себе” (139).

У мемоаристици се доста пажње поклања и култури свакодневног живота. Сауна („бања”, парно купатило) за српске мемоаристе представљала је посебно изненађење: „Мени необично би видити купати се, и боље рећи парити се с близу сто особа млади’ и стари’, мушки’ и женски’, девојке и момци, сви голишави као от мајке рождени. Пред врати на снегу стајау три човека голишава и разговараше се кан да о Петрову дне било, не дрктавши, не гуравши се, но сасвим цичу зимну не чувствовавши. Ту бање на брегу Мојке и кажу да Руси из бање запарени као раци скачу у замрзнуту воду. Бање су тако начињене да има у њој једна велика фуруна у којој су камење, ово кад се угрије то донесу воде и баце преко њи’ која отиде у паре. Та пара разгрије тело човеческо, и тако се зноји, да које зној, које паре са тела се цуре <...>. Обичај је да би се пори боље отворили да се тапчају с метлицама од брезине на којима јоште лишће стоји. <...> У Русији сваки скоро господин и богати трговац има своју особливу бању”, бележи Сава Текелија (71). Руску сауну са љубопитством ће посматрати и описивати и Милан Ђ. Милићевић, гост Етнографске изложбе и Словенског састанка у Москви 1867, истичући скандалозност заједничког купања мушкараца и жена (158).

Највише запажања везаних за животну свакодневицу односи се на културу исхране. Прота Матеја Ненадовић био је збуњен руским ритуалом „чајепитија”: „Седећи ми на столици, а она на асталу у самовару чај кува и даје нам те пијемо, а она једнако, како попијемо, опет наслужи; по три ли по четири ли пописмо, а милостива госпа опет наслужи. Кажем ја Теодору да ја више не могу пити, а он ми каже: „Попиј ту пак изврати шољу”; и тако учиним, и она, даде Бог, већ престаде. Каже Теодор: „Таки је адет; докле год не извратиш шоље, сви они дослужују” (102). Јован Суботић бележи доста детаља о руском кулинарству: „Што ми се у Петрограду допадало, ту су закуске. Пред сваки обед закуси се мало. А шта? У истој дворани стоји на страни на чисто белом застргом сточићу кавијар <...>. А осим кавијара има ту више врсти морске рибе слане, и сира свакојака. Мени се кавијар најбоље допадао, па друго нисам ни пазио. <...> Јуха је обична била: шич! (sic!). За ту нисам марио. Месо говеђе по нашем начину нису нам давали, него печено; али каква, да се болан лечи! А квалитет бејаше de la sorte première! Онда дође жаркоје, репчики, опет што дивно. <...> Булиона се много виђа, и то врло добра. Али мороженоје не сме фалити. Шта је то мороженоје? Нешто смрзнуто. Друкчије се пије, друкчије годи, друкчије и прија. А мороженога се у Русији више пије него у три западна царства!” (125). А на другом месту код истог аутора читамо: „У Русији се пије чаја много и у свако доба дана; а официозан је теј увече око 10 сати, када се у 6 ручало, а у 12 ће само мало штогод од вечере да се узме. Они начине есенцију од теја, па онда удешавају ту водом како се ком рачи” (126). Ђорђе Дера у „Путописним цртама из Русије” (1897) хвали руску кухињу, посебно „њихову чорбу зготовљену од различитог зеља, а познату под именом шчи и боршч, затим јела од рибе и дивљачи, „руски ајвар” (кавијар), хлеб, чај, вотку, а иначе изврским посластичарницама налази ману што се отварају „тек после осам сахати пре подне” (282).

Ипак, руска кухиња код српских посетилаца Русије изазивала је и негативне коментаре, услед ненавикнутости на одређене намирнице, начин њиховог готовљења. „И тако купи’ једав велики овчији черег печен, сира, хлеба и бели’ циповчица” „соли” – рече стражмештер, „ибо несољоно жаруг”. Шта! врага, коштова печење оно заиста неславно и бадава солио, укуса никаква не би”, бележи Сава Текелија (63), и нешто касније: „Рибе јести иду овде у рибњу пијацу, ту има и дућана гди рибу зготову какву човек хоће, но ту је велика нечистота. Ја сам себи дао сјомке, које је месо жуто као поморанца, скувати, но и то није добро кувано; нит’ имаду чаршава на асталу него онако упрљана даска као враг; не би’ желио више ту доћи” (76). Милан Савић 1871. констатује лош квалитет пића, посебно пива (270). Све примедбе на културу исхране долазе, како запажамо, из пера војвођанских мемоариста, код којих је и иначе израженција *vis inertiae*, опортунизам, конформизам, задовољство цивилизацијским нивоом живота, оним што данас називамо животним стандардом (Јеротић 2001: 142).

Више аутора описује и васпитно-образовне установе које су српским земљама недостајале, посебно пансионате за благородне девојке. Тако, Јован Суботић износи веома лепе утиске о пансионату у Смољном манастиру у Петрограду: „Он је имао седам разреда. Сви разреди имали су једнак крој одела, и само сваки другу боју, мрку и тамну. Преко тога одела имала је свака девојчица белу чисту кецељу, од врата до краја хаљине. Све су биле чисто обучене, али је изгледало да су то саме девојчице из мајсторског реда. Тако је све било на њима просто. А у тај завод долазиле су само девојчице почињући од пуковничког ранга, па је било ту бароница, грофица и кнегињица” (129). Руским просветним системом одушевљен је и Алимпије Васиљевић, и сам васпитаник Кијевске духовне академије (Пузовић 2017: 62, 102, 131–133), који подробно описује школовање у духовним академијама под окриљем Руске православне цркве (249–251). Милан Савић у успоменама из 1871. такође са дивљењем говори о „свеучилишту” у Петрограду, побрајајући његове факултете и посебну пажњу одбраћајући на „заводе за изображење женског рода” (269). Ђорђе Дера подробно износи утиске о гимназијама за женску децу и медицинском заводу за девојке у Петрограду (285), што показује да је васпитање и образовање ученица и девојака у Русији било на далеко вишем нивоу него у Србији онога доба.

Још једна културна традиција – организовање књижевних вечери – изазвала је веома позитивне утиске. „Литературни вечер у Петрограду то је исто што код нас беседа. Разлика је само та што код нас ниједна беседа не бива без игранке, а код Руса све литературне вечери бивају без игранке”, запажа Светозар Марковић, који је посебно био фасциниран њиховим посетиатељкама: „Никад не видех толики број женскиња скромно обучених” (194). Марковић констатује и већу еманципованост руских жена у односу на Српкиње, посебно нихитлисткиња – „то су женске што се отказаше мушког туторства, па се решише да сопственим рукама зарађују себи хлеб <...>, веснице новог века” (194).

Руска комуникациона култура (подробније в. Кончаревић 2017: 187–210) такође је у неким својим сегментима збуњивала Србе. Најнеобичнија им је била трочлана структура руских имена. „То ми је било необично у Русији, да се нико не зове презименом као код нас; него свако носи два имена, име крсно и име очино. Наше презиме долази само међу најинтимнијим познатима. А то је код нас

необично. Како се састанеш са онима који хоће да те у свој круг приме, питају те: *как вааша фамилија*. Онда кажеш име, име очино и презиме. Тако н. пр. ја сам казао Иван Јоакимовић Суботић, јер ми је име Јован, а очино име Јоаким, и онда сам постао тим истим Иван Јоакимовић. Женска пак казала је своје име крсно, и крсно име свога оца, па си је онда морао ословити, н. пр. Олимпија Гавриловић (погрешно – Олимпијада Гавриловна, *прим. наша*). Сад узмите, да ту у мало повећем друштву које мушких које женских има по 10-20 особа. Ко ће та имена сва запамтити од нас, који у том не имасмо никаквог вежбања”, пише Јован Суботић 1885 (132). Милан Ђ. Милићевић био је у недоумици када је видео руски начин поклањања моштима – са трократном великом метанијом: „У путу од Москве до Тројице, упознах се с кнезом Владимиром Мешчерским. С њим бејаш у цркви Св. Сергија. Кад дође ред да целивамо ћивот Светитељу, он понуди мене да целивам први. Ја се прекрстих, приклоних се, и целивах онако како сам целивао Светога Краља Првовенчаног, у Студеници; како сам целивао Св. Краља Милутина, у Софији, и Св. Цара Лазара, у Раваници. Свршивши целив, ја узмадох, да и он учини своје. Кончили ли? – упита кнез. Кончил, - одговорих ја. Онда он приђе и стаде крстити се и метанисати, па „бити главом” о патос црквени, и тек затим целива ћивот, па се измаче. Изашавши у порту, међу оне Русе у дрвеним опанцима, он ме узе питати: Јесте ли Ви одиста православан? Ја сам један од оних који се броје да су најправославнији у Србији, рекох му, смешећи се. А што ме питате? Та ето, видех не метанисасте пред Св. Сергијем. Ја сам се њему онако поклоних као Светоме српском Краљу! Боље не умем” (147–148). У сакралној комуникацији, вербалној и невербалној, опажају се још неке специфичности. „Духовник овај прими ме веома лијепо и – по взаимном цјеловању лица и руку, по обичају свега русијског свештенства – рече ми да сједнем, које и учиним”, сећа се Герасим Зелић (82). Исти аутор приповеда како су „дошли Митрополиту на поздрављење празника (Васкрса, *прим. наша*), који је сваком дао по три црљена јаја, како што је у Русији обичај” (84).

О дистантности и присности у комуникацији – зависно од средине у којој се она одвија – сведочанство оставља Јован Суботић (132). Комуникација са женама је умна и душевна, „да ти чисто игра срце у недрима од милине. Та нежност, та усрдност, та искреност!” (132). Срби су свуда дочекивани пријатељски и са љубављу, а један од најлепших описа припада перу Јована Суботића: „Каже им се да смо ми „Срби”. Какво је онда одушевљење уопће владало напрема Словенима, не може се довољно изразити. А Србљи, као синови православне цркве, били су сваком најмилији.

- Ето Сјорби (sic!) Ето Сјорби! – зачу се са свих страна, а сви се искупише око нас” (129).

Од народних обичаја пажњу српских путника привлачи „Масленица” као општенародно весеље недељу дана уочи почетка Великог поста (подробније в. Кончаревић 2017: 39–42), које нема еквивалент у српској култури: „На грдном Марсовом пољу обдржава се онда „балаган”, масленички вашар. На њему су подигнуте силне зграде, чатрље и шатре, у којима се показују звериње, пеливани, лакрдијаши. Висока „ледена гора” пружа се у вис, са ње се у малим саоницама спушта свет доле – право руско забавиште. У гостионицама и свим приватним кућама пеку се „блини”, нека врста ђеврека, који су напуњени ајваром; у позориштима пак дају се на дан по две

представе; кроз улице јуре „тројке”, а по Неви се само чује хујање тоциљача”, пише Милан Савић у „Успоменама из године 1871” (271).

Шта је на српске посетиоце остављало најнепријатније утиске? Најпре, систем кметства и све што је из тога произишло. Згранути Сава Текелија описује немиле сцене којима је био сведок у Тули: „У Тули видех на пијаци како се девојке продају „као марва”. Стражмештер ми одговара: „Ово су девојке од поданика које овде зову христјане (крестјане – прим. *наша*) и крепостни, ови људи немају ништа њино кроме душе, проче је све спаино”. Спаија може продати мужа од жене, жену од мужа, децу од родитеља, кућу, краву даже и хаљину може продати” (65). Исти аутор непријатно је изненађен нехигијеном и слабом услугом у коначиштима (68). Ипак, за Србе је сусрет са руским селом, посебно када се има у виду контраст у односу на „стару” и „северну” престоницу, био поразан. У „Путописним цртама из Русије” из 1897. Ђорђе Дера не скрива разочарење ниским нивоом културе сеоског живља, сиромаштвом, одсуством здравствене заштите сељака, застарелим начинима обраде земље (277), што ће потврдити и Радован Казимировић у „Културним писмима” објављеним у виду књиге 1912. године, али насталим на основу запажања с краја XIX и самог почетка XX века. „Жетва слаба. Да би се како тако исхранили сељани лове неку смуђаву рибу – *мољ*, која живи у самоме блату испред села!... Ради подмиривања најпречих домаћих потреба, они секу зими гору и продају је; деру ликову кору и од ње плету опанке!... Њини су умствени назори на свет и природу <...> незнабожачки а обичаји врло често не разликују се од једнога фетиша. Ту је у највећем жеку вера у ђаволе: домаће, шумске и водене, русалије (*sic!*) итд. итд. Пред нами је ту и само гробље са иконом Николе Чудотворца, пред којом висе убруси умрлих рођака, који се тобоже сваког јутра прије зоре ране дижу из гроба и умивају!” (295). Казимировић до детаља описује „јадан и чемеран” живот на руском селу, нехигијену, глад, сујеверја, грубост, изгреде који се дешавају при прослави празника, посебно током „беле недеље” (295–298). Пре њега једино је Милан Савић, бораваћи у Петрограду, запазио да се нижи сталеж зими „увуче обично у заптивене собе, и онда није чудо, што често зараза отме маха; кад је пак ускршњи пост, онда је болештина у највећем жеку”, и посведочио да је 1871. у Петрограду беснела колера (271). Влада Станојевић Трнски говори о „руском културном застоју”, налазећи да је један од његових основних узрока „мраз, снег и лед, који разопштавају људе, усамљују, раздвајају” (218). Исти аутор покушава да различитости у културном развоју Руса и Немаца објасни контрастима у националном менталитету: „Код Немаца у националној психици преоблада елеменат чистог и здравиг разума, а код Руса и Романа чувства. Немци живе главом, Руси и Романи срцем. Богатство маште је психолошка сметња истрајном раду, оном раду, без којег нема Индустије. Романима и Словенима, на њихову срећу или несрећу, Природа је дала то богатство: отуда и последице. Љубав према лепом, и лирически урођена душа код њих, налази дубоког израза у Уметностима, отуда и љубав према Природи (земљорадња). Тај исти лиризам душе, и поезија срца највеће су им опет психолошке сметње, што се не усхићују; што не долазе у екстас од Прозе; Трговине и Индустије” (222).

У целини посматрано, у српској мемоаристици XVIII и XIX века велика је пажња посвећена руској култури у њеним разноврсним манифестацијама. Преовладавају

наративи о духовности, сакралној архитектури и ентеријеру храмова, богослужбеној и појачкој пракси, невербалној сакралној комуникацији, етикецијским нормама и традицијама, култури исхране, детаљима из животне свакодневице, школству, културним манифестацијама у градовима. Слика о руској култури изразито је афирмативна и није подложна варијацијама у зависности од политичких и идеолошких гледишта мемоариста или од нивоа културне развијености средина из којих долазе (посебно у мирним и релативно повољним временима). Веома мало негативних запажања, углавном везаних за културу свакодневног живота, објашњавамо пре свега претпоставком да су српски културни делатници, обилазећи Русију углавном у саставу званичних делегација или по позиву највиших кругова Империје и Цркве, били лишени могућности да стекну увид у живот нижих друштвених слојева у урбаној средини, а да су им села и варошице у већини случајева остали terra incognita. Такође, ниво културне развијености највеће словенске земље надалеко је превазилазио онај у српским земљама које су дуго биле под туђинском влашћу (прекодринске земље, већи део Србије). Најзад, општа благодатност према Русији и руском народу, праћена конфузијом сопственог идентитета, морала је утиснути снажан печат и на доживљај руске културе и духовности.

Цитирана литература

- Вулегић, Витомир. „Србија и Срби у очима Руса”. Летопис Матице српске 480, 2007: 608–616.
- Јеротић, Владета. Србија и Срби између изазова и одговора. Београд, Бањалука: Ars Libri, Бесједа, 2001.
- Јовановић, Мирослав. „О „две Русије” у српском друштву или Русија „за унутрашњу употребу”: слика Другог као идентитетско самодефинисање”. У књ.: Мирослав Јовановић (прир.) Срби о Русији и Русима: од Елизавете Петровне до Владимира Путина. Антологија. Београд: Православни богословски факултет Универзитета: Институт за теолошка истраживања: Институт за новију историју Србије, 2011, 11–42.
- Кончаревић, Ксенија. Језик и култура: славистичка перспектива. Београд: Јасен, 2017.
- Пузовић, Владислав. Руски путеви српског богословља. Школовање Срба на руским духовним академијама 1897–1917. Православни богословски факултет Универзитета: Институт за теолошка истраживања: Службени гласник, 2017.
- Jovanović, Miroslav. „Dve Rusije o dva dominantna diskursa Rusije u srpskoj javnosti”. U zb.: Ž. Petrović (priр.) Odnosi Srbije i Rusije na početku XXI veka. Beograd, 2010: 1–17.

Извори

- Јовановић, Мирослав (прир.) Срби о Русији и Русима: од Елизавете Петровне до Владимира Путина. Антологија. Београд: Православни богословски факултет Универзитета: Институт за теолошка истраживања: Институт за новију историју Србије, 2011.

Ксения Кончаревич

РУССКАЯ КУЛЬТУРА В СЕРБСКОЙ МЕМОАРИСТИКЕ XVIII – XIX ВВ.

Резюме

В работе рассматриваются наиболее характерные высказывания о русской культуре, возникшие в сербской среде на протяжении XVIII и XIX вв. Автор проанализировал 44 текста мемоаристики выдающихся культурных и общественных деятелей Сербии и сербских земель. Рассмотрена в первую очередь сакральная, а потом и повседневно-бытовая культура, а также культура общения – аспекты, которые до сих пор не были предметом исследований.

В сербской мемоаристике XVIII и XIX вв., как показывают результаты исследования, большое внимание уделяется русской культуре в ее многочисленных аспектах. Преобладают высказывания о духовности, сакральной архитектуре и внутреннем убранстве храмов, богослужебной и певческой практике, невербальной сакральной коммуникации, нормах и традициях этикета, культуре питания, картинах повседневной жизни, образовательной системе, культурных мероприятиях в городах. Представление о русской культуре предельно положительно и не варьируется в зависимости от политических и идеологических воззрений мемоаристов или от уровня культурной развитости среды, из которой они приехали в Россию. Малочисленные отрицательные наблюдения, главным образом связанные с повседневно-бытовой культурой, объясняются прежде всего предпосылкой, что сербские культурные деятели, посещая Россию, были лишены возможности воочию познакомиться с жизнью и бытом городских низов и крестьян. Благосклонность сербов к России и русскому народу, наряду с конфузией своей идентичности, неминуемо отразилась и на их восприятии русской культуры и духовности.

Ключевые слова: русская культура, сербская мемоаристика XVIII – XIX вв., сакральная культура, повседневно-бытовая культура, коммуникативная культура.

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О РУССКИХ ХУДОЖНИКАХ КОМИКСА В КОРОЛЕВСТВЕ ЮГОСЛАВИЯ

Данная статья представляет собой обзор исследовательского процесса по формированию хронологических биографических справок художников комикса в Королевстве Югославия. В статье приводятся примеры изменений основных сведений о художниках и дается методика поиска и уточнения основных биографических данных.

В процессе исследования возникновения югославского комикса, в создании которого принимало участие значительное количество русских издателей, художников и сценаристов, в частности в ходе исследования их биографии, возникают различные сложности. Необходимо создание единого метода исследования, который дает возможность при всей сложности цели, составить основную биографическую справку.

Ключевые слова: биографика, архивные исследования, югославский графический роман, югославский комикс, история русской эмиграции.

This article reexamines the review of the research process of the formation of chronological biographical references of comic artists in the Kingdom of Yugoslavia. The article provides examples of changes in basic information about artists and provides methods for searching and clarifying basic biographical data. In the investigation of the emergence of the Yugoslav comic book, in the creation of which a significant number of Russian publishers, artists and scriptwriters participated, whose biographies were explored, various difficulties arise. It is necessary to create a unified method of research, which makes it possible, for all the complexity of the goal, to draw up a basic biographical note.

Key words: biography, archival research, Yugoslav graphic novel, Yugoslav comic, history of Russian emigration.

Ни для кого не секрет, что биографии являются важным компонентом любого исследования, поскольку анализ творчества автора находится в тесной связи с анализом его жизни и анализом общества. В этом смысле, анализы биографий репрезентативны, т. е. их исследование интересно с точки зрения понимания тех механизмов социальных процессов, которые происходили в это время и тех жизненных стратегий, которые вырабатывала для себя русская эмиграция.

Исследуя тему возникновения югославского комикса, в создании которого принимало участие значительное количество русских издателей, художников и сценаристов, мы столкнулись с необходимостью составления их биографий и в процессе работы пришли к выводу, что во многих случаях, несмотря на все наши усилия, у нас не всегда есть возможность составить даже первичную хронологическую биографию и мы, в лучшем случае, можем говорить о составлении более или менее обзорной биографической справки.

На начальном этапе для определения основных дат биографий русских издателей и художников югославского комикса использовались прежде всего

исследования Здравко Зупана (Зупан, Драгинић 1986; Зупан 1999), Жики Богдановича (Богдановић 2006), Слободана Ивкова (Ивков 1999) и других исследователей, занимающихся периодом становления югославского комикса, но как показала практика, эти данные во многом оказались неверными. И это не недочет исследователей, благодаря которым сохранились ценнейшие сведения и личные свидетельства людей, знавших тех людей, о которых шла речь. Более того, их исследования дали толчок более внимательному исследованию основных биографических данных. Ситуацию усложняло и то, что находящиеся в Историческом архиве Белграда регистрационные карточки, которые обязательно пополнялись на каждого, живущего в городе иностранца, не содержали в себе правильные сведения, поскольку заполнялись со слов анкетуемого, а они иногда давали заведомо неверные сведения. А ведь именно эти карточки регистрации легли в основу первичных биографий.

Так, уточняя время и место рождения художника Константина Константиновича Кузнецова (1895–1980) мы столкнулись с рядом сложностей, поскольку дата и место его рождения определялись по югославской регистрационной карте, где была указана дата 3 мая¹ 1895 г., а в качестве места рождения стояло – город Петроград (Россия).

Поиск по петербургским архивам, опираясь на имя и фамилию, усложнялся тем что ни один, найденный нами Константин Константинович Кузнецов, не был рожден в указанные дни. А опубликованный в газете «Родные дали» некролог на смерть художника (Родные дали, 1980) лишь усложнил ситуацию, поскольку местом рождения Кузнецова указывался город Воронеж (в дальнейшем оказалось, что биографическая справка, приведенная в журнале, полна неточностей). Более точным оказались документы, которые мы получили из Архива русской культуры (Сан-Франциско) – анкеты, заполненные для въезда в США, где Кузнецов указывает совсем иное место рождения – город Пермь. Так, благодаря сведениям коллег, прежде всего Ива Франкьена (Архив русской культуры, Сан-Франциско) и при содействии коллег из Дома русского зарубежья им. А.И. Солженицына, прежде всего Марины Юрьевны Сорокиной и сотрудников Государственного архива Пермской области, удалось документально подтвердить дату и точное место его рождения. (ГАПерМО ф. 37).

В дальнейшем составлении биографической справки Кузнецова помогла важная как оказалось деталь, упомянутая исследователем Здравко Зупаном, о том, что отец Кузнецова был директором гимназии и в этом качестве был расстрелян большевиками (одновременно бытовала версия, что он был убит на глазах у сына уголовниками). Дальнейшая проверка по роду деятельности отца показала, что Константин Кузнецов, хоть и родился в Перми, но вместе с отцом – Константином Константиновичем Кузнецовым (приблизительно после 1899 г.) оказался в Чернигове. Отец его получил там должность преподавателя русского языка и словесности² (ГАПерМК, ф. 185) Позже, в 1918 году

¹ Многие биографы указывали и дату 16 апреля, причем расхождение видимо было связано с тем, что не было уверенности по старому или новому стилю указана в анкете дата рождения.

² Окончил Нежинский историко-филологический институт кн. Безбородко по словесному отделению в 1893 со званием учителя гимназии на правах кандидатов университетов. С

старший Кузнецов, который к тому времени будет исполнять должность инспектора Пермского Алексеевского реального училища будет убит (видимо, по доносу учеников-коммунистов) в разгар красного террора в городе (Красный террор 2010). Именно эти сведения помогли нам восстановить основную канву жизни Константина Кузнецова до его прибытия в Югославию: учеба в школе, поступление на юридический факультет Киевского университета, досрочный призыв 1916 г. при котором бывшего студента отправили в 3-ю Петергофскую школу прапорщиков, по окончании которой он был произведен в младшие войсковые унтер-офицеры, затем фронт, гражданская война, Черниговский корпус Украинской державы и «французская эвакуация» из Крыма (1920), Константинополь, Германия (сотрудничал в русском журнале «Жизнь и искусство»), приезд в Королевство сербов, хорватов и словенцев – сначала город Суботица, затем тихий городок Панчево. Все же, хоть и все эти сведения имеют документальное подтверждение, но их недостаточно для составления хронографической биографии. Так например, факт учебы в художественной школе в Югославии, хоть и упоминается у многих исследователей, но пока не подтвержден не только документально, но нет возможности определить о какой школе или курсах идет речь. Также, несмотря на все наши старания, многие эпизоды югославского периода жизни Кузнецова остаются недовольно ясными. Его работа в качестве штатного художника в универсальном магазине «Митич» и в качестве художника в комикс-журналах того периода более или менее не вызывает споров, хотя в первом случае остаются вопросы о том, участвовал ли Кузнецов в создании первых рекламных фильмов этого периода, а во втором – требуется уточнение, какие комиксы под авторством Кузнецова публиковались вне границ Югославии (эта сторона деятельности предприятия «Универсал Пресс», созданного Александром Ефимовичем Ивковичем требует отдельного исследования, которое еще предстоит, поскольку сведения о жизни Ивковича находятся в процессе сбора и анализа, к сожалению, более или менее полным материалом мы обладаем, когда речь идет о его предприятии – фотоцинографии (затем издательстве) «Рус». История брака Константина Кузнецова с Зинаидой Сергеевной Ларионовой³, также требует уточнений и очень важна для нас, поскольку есть сведения, что она была сценаристом многих комиксов. А найденный нами указ, свидетельствующий о ее работе в штате Технической дирекции (БОН 1940) в качестве художника ставят вопрос, насколько она помогла мужу и как художник. Важный для истории комикса вопрос о сценаристах является одним из самых болезненных, поскольку не всегда есть возможность установить точно, кто из сценаристов работал над сценарием. В случае Кузнецова вопрос частью решен, когда речь идет о сценариях Павла Полякова и Бранко Видича, но открытыми остаются сценарии Зинаиды Кузнецовой, а возможно участие и других сценаристов.

Открытым остается и вопрос о деятельности Кузнецова в качестве иллюстратора, которая почти неизвестна (за исключением нескольких книг, где

1893 воспитатель при пансионе Екатеринбургской гимназии, а с января 1894 учитель русского языка Пермской женской гимназии и Пермского Алексеевского реального училища.

³ Ларионова – по первому мужу. Девичья фамилия неизвестна. Вместе с женой Кузнецов воспитывал и ее дочь из первого брака – Ирину.

указана его фамилия). Очень мало известно и о его деятельности в период оккупации, хотя мы можем точно утверждать, что он рисовал для журналов, которые финансировала фашистская Германия: например, печатался в поддерживающих правительство Недича⁴ журналах «Дикобраз» (Бодлыкаво прасе) и «Мали забавник».

Также без всякого сомнения он числился художником агитационного отделения «Юго-Восток», которое действовало на территории оккупированной Югославии, и рисовал плакаты и брошюры для называемой антимаасонской и антикоммунистической выставок в Белграде⁵ (Ракочевиц, 1996). На основании исследований плакатов и брошюр авторство Кузнецова подтверждается визуально и не вызывает сомнений, но документов о деятельности практически нет. Кроме легитимации, выданной ему и подтверждающей его деятельность. (ИАБ, Vds)

Осенью 1944 г. Кузнецов бежит из Югославии и попадает в лагерь для перемещенных лиц в Австрии, а в конце 1946 г. оказывается в Мюнхене. Этот период также документально подтвержден мало и реконструировать его возможно только собирая и идентифицируя его деятельность в качестве иллюстратора (Кузнецов рисовал обложку к журналу «Огни» (№ 1 за 1946 г.), а также обложку и три иллюстрации к книге Саши Черного «Ослиный тормаз» (Мюнхен, 1946) и еще обложки к некоторым изданиям Ди-Пи, например к журналу «На перепутье») и карикатуриста (под псевдонимами Кисточкин, Кузя и КЗ), что требует детального исследования не только издательств Ди-Пи, юмористических и сатирических журналов (включая уже известный нам журнал «Петрушка»)⁶, но и немецкой прессы развлекательного и сатирического характера, поскольку нам удалось найти не только комикс «Охота за ядерной тайной» (Die Jagd nach dem Atomgeheimnis), который был опубликован в 1948 г., но и комикс «All s well that ends well /ende gut alles gut»⁷ для журнала «Christmas Tree», 1945, и комикс (вероятно незаконченный) «Зашифрованное письмо» (Der chiffrierte Brief).

В Мюнхене Кузнецов составляет, рисует и издает прекрасный очерк-альбом «Ледяной поход» к 33-й годовщине 1-ого Кубанского похода⁸, что опять же требует биографического уточнения (кто был носителем идеи: часто упоминается именно Кузнецов? Почему он выступает инициатором, если не был участником похода? Или может был, но этот факт его биографии им не отображен? и т.д.)

⁴ Милан Недич – министр обороны Королевства Югославия, премьер-министр Правительства национального спасения. По окончании войны отдан под суд по обвинению в государственной измене и покончил жизнь самоубийством (по одной из версий – убит в тюрьме).

⁵ Ныне хранятся в Историческом архиве города Белграда.

⁶ Например, в фонде РГАЛИ (ф. 2041 оп. 1 ед. хр. 199) есть карикатура Кузнецова «Пленные немецкие солдаты и офицеры под конвоем казака», но в каком издании она была опубликована – неизвестно, да и биографические данные о Кузнецове приводятся неверные.

⁷ В названии игра названий – английского и немецкого, комедии В. Шекспира «Все хорошо, что хорошо кончается».

⁸ Создал для этих целей совместный денежный фонд совместно с генералом П.И. Глазенапом.

Очень фрагментарно мы знаем и американский период его творчества, который мы восстанавливали по тому наследию, которое хранится в Архиве русской культуры в Сан-Франциско и по иллюстрациям и открыткам нью-йоркского издателя Мартьянова. Часть картин Константина Кузнецова выкупила русская эмигрантка Соня Коулфакс, с которой Кузнецов познакомился в 50-е годы, что может быть тоже частью исследования, когда речь идет об американском периоде творчества. Также стоит сделать внимательный анализ газет и журналов калифорнийского региона, несомненно нас ждут еще открытия.

Биографические исследования обязательно включают в свою орбиту и других участников. В случае с Кузнецовым необходимо детальное изучение биографии человека, чья жизнь и деятельность тесно пересекалась с жизнью и деятельностью Кузнецова: это сценарист Павел Поляков (1902–1991).

Павел Сергеевич Поляков оставил значительный след в истории югославского комикса, хоть и не был художником. Но его писательский и переводческий талант превратили талантливые рисунки Константина Кузнецова в настоящее чудо. А все потому, что Павел Поляков был не просто переводчиком, а переводчиком-поэтом, поэтом талантливым, тонко чувствующим текст и чутко улавливающим культурологические различия. Поэтому его переводы-адаптации отличаются не банальным буквализмом, а являются творческой обработкой классических текстов, сохраняя их стиль и атмосферу. А это совсем непросто, если учитывать, что переводил Поляков для графических романов такие тексты, как сказки А.С. Пушкина и П. Ершова.

Официально считается, что Павел Поляков рожден 7/20 декабря 1902 г. на отцовском хуторе Разуваев станицы Островская Усть-Медведицкого округа Области Войска Донского⁹. Хотя в некоторых биографических справках местом рождения П.С. Полякова ошибочно указывается станица Березовская – место, где он рос и которое он часто вспоминает в своих стихотворениях. Судьба его – кадета Донского императора Александра III кадетского корпуса в Новочеркасске, была похожа на остальные эмигрантские судьбы: пройдя Крым, затем Грецию, он осел в Королевстве сербов, хорватов и словенцев – сначала вместе с корпусом в маленьком словенском городке Стрниште¹⁰, затем – с корпусом же, который переехал на новое место пребывания, – в герцеговинском местечке Билеча и лишь в 1926 г. – уже будучи выпускником – Поляков переехал в Белград, где стал студентом Белградского университета, а по его окончании принят в Министерство просвещения Югославии, в качестве дежурного (дневничара), а также подрабатывает редактором в пресс-бюро при Парламенте Королевства. Установить жизнь Павла Полякова до югославского и начального югославского периода мы можем на основании довольно надежных фактов: это списки учащихся Корпуса, кадетские рукописные журналы, где стоит его подпись (он также сочинитель гимна Корпуса). Впрочем, деятельность Полякова

⁹ Сейчас Даниловский район Волгоградской области.

¹⁰ Ныне город Кидричево в Республике Словения.

как переводчика¹¹ и поэта недостаточно исследована¹², а также мало мы знаем о его политической деятельности: знаем, что он поддерживал идеи о формировании суверенного государства свободных казаков – Казакии (Арсеньев 2010). Требуется более тщательного исследования и журнал «Казачья вольница», где регулярно давались сведения о белградских казаках и на основании этих текстов можно составить сравнительно верное впечатление о его роли в руководстве белградского казачьего круга. Данные свидетельства подтверждаются документами из Министерства внутренних дел, которое несколько раз задерживало активистов движения и среди них и Павла Полякова. Трое были вынуждены покинуть страну, а Поляков, отсидев положенный административный срок наказания, был отпущен под надзор полиции (АЮ ф:66; ф:74). Причем если в документах полиции указано, что Павел давно не активен в среде казачества, то в текстах «Казачьей вольницы» он именуется руководителем казачьего движения Белграда. Одно несомненно, Павел Поляков был не только поэтом, переводчиком и сценаристом комикса, но и политически активным человеком. Деятельность Полякова в период оккупации Белграда также известна мало, но мы знаем, что он продолжает сотрудничать и дружить с Кузнецовым (совместно они создают комикс «Петр Великий») и предполагается, что вместе с Кузнецовым покидает Белград в 1944 г. и также сначала оказывается в австрийском лагере для перемещенных лиц, а позже переезжает в Германию в Мюнхен. Предположение о совместном уходе из Белграда основано на похожем маршруте. Хотя никаких документов, которые бы подтвердили предположение у нас нет. Также требует отдельного исследования роль Полякова, как сценариста агитационных текстов для уже упомянутых антимасонской и антикоммунистической выставок в Белграде.

В Германии Поляков также занимается творчеством: переводит, пишет стихи и сказки в стихах¹³. Но несмотря на то, что германский период его жизни известен, до сих пор нет полной библиографии его творчества. Имя в России стало известно в начале 1990-х, когда несколько его стихотворений вошли в антологию «У Донского казачьего заграничья» (Ростов-на-Дону 1994). На Дону публиковались и сборники его стихотворений, см.: Поляков П.С. Господь казаков воскресит. Ростов-на-Дону, 2001, Поляков П.С. Казачья слава и печаль. Ростов-на-Дону, 2007.

Умер Павел Поляков 30 октября 1991 г. в доме для престарелых в местечке Фрейсинг в Баварии, оставив в наследство дочери роман «Гибель Тихого Дона», который хранился у нее до 2005 г. В этом году роман был подготовлен к печати благодаря содействию исследователя истории казачьего зарубежья К. Хохульникова¹⁴ и вышел в свет в 2006 г. (Поляков 2006)

¹¹ Знаем, что перевел Пушкина и Гоголя для издателя Б. Месаревича, для издательского дома «Геца Кон» и др.

¹² Его стихи печатались в Софии, Праге, Париже.

¹³ Стихотворные сказки «Три брата» и «Олень», поэма «Дядя Янош» (1957), а также сборники «Лирика» (1958), «Veni, vidi, vale» (1972) и «Отава» (1981).

¹⁴ Директор Некоммерческого фонда «Казачье зарубежье». В работе над рукописью приняли участие исследователи Ю. Денбский и Г. Андреева, которые расшифровали и

В Сербии имя Павла Полякова вспомнили в 1999 г., когда Ненад Петрович и студия «Janus» отреставрировали комикс «Золотой петушок» и комикс «Сказка о Царе Салтане».

Приблизительно также сложно восстанавливаются и биографии остальных создателей комикса. Дополнительные сложности, как мы видим связаны с тем, что сами художники, сценаристы, издатели часто скрывали данные о себе. Например, издатель Анатолий Иванович Прицкер изменил фамилию на Иванович, издатель Александр Ефимович Ивкович взял фамилию жены и мы до сих пор не смогли установить его настоящую фамилию¹⁵, а следовательно, и не можем восстановить его биографию, несмотря на то, что его наследники живы, совершенно непонятно, кто из художников скрывается под именем Ана Лю (комиксы и карикатуры в загребском журнале «Крапива» и т.д.)

Как мы видим приходится задействовать все возможные источники, проверяя каждый из них, поскольку даже свидетельства самих комиксистов или их детей не дают полной уверенности в том, что они правильны. Так в воспоминаниях дочери Алексея Борисовича Ранхнера (1897–1942) Наталии указано, что родители – Алексей Ранхнер и Лидия Естифьева (в первом браке Бойно-Родзиевич¹⁶) встретились и сочетались браком на ледоколе, покидающем, перед наступлением большевиков, Архангельский порт. Но сама Лидия Павловна в анкете пишет, что попала на территорию Югославии с дочерью Зоей через Норвегию, поскольку числилась медсестрой в армии генерала Миллера, а с мужем познакомилась в 1922 г., когда работала в отделении Государственной статистики в Белграде (АЮ, ф. 95), что косвенно подтверждается и другими документами.

В настоящее время полностью уточнены даты и место рождения Анатолия Ивановича Прицкера (отчество Иванович стало его официальной фамилией в 1934 г.) (Ђурић 1990) хозяина крупного издательства «Народное просвещение» (Народна просвета)¹⁷, его жизнь периода до эмиграции, прибытие и жизнь в КСХС/Югославии, но мы совсем ничего не знаем о его жизни в период оккупации, (кроме того, что он был в Венгрии), и совсем мало знаем о южноамериканском периоде его жизни (особенно о венесуэльском).

Более или менее полно известны жизнь и творчество Николая Павловича Навоева (1913–1940), а недавно и его родственники, ныне живущие в России, дополнили биография детскими фотографиями Николая.

отредактировали рукопись.

¹⁵ Александр Ефимович Ивкович (1894–1969) родился в Одессе 2 февраля 1894 г., но его настоящая фамилия доподлинно неизвестна: фамилия Ивкович была взята после брака с сербкой Даринкой Ивкович, а буква Й (J), которую он ставил после имени, на самом деле была русской Е: его отца звали Ефим, хотя Ивкович во всех документах имя своего отца переводил на сербский. Так появился серб Александар (Јефта) Ивковић.

¹⁶ Сергей Аркадьевич Бойно-Родзевич (1883–1978) – русский военачальник, генералмайор. Участник Первой мировой и Гражданской войн, а также Белого движения в Сибири.

¹⁷ Жизнь издательства была долгой и вплоть до начала 90-х годов XX века это было самое крупное югославское издательство, правда, утратившее в социалистические времена слово «народное» и ставшее просто издательством «Просвета».

Биография Юрия Павловича Лобачева (1909–2002), хотя и наиболее известна, тем не менее нуждается в уточнении, особенно потому, что незнание фактов приводит к поспешным выводам. Например, мало известно о его жизни в период оккупации Югославии, а также о депортации из страны и периоде жизни в Румынии, хотя сам Юрий Павлович оставил великолепные воспоминания, но некоторые вопросы все же требуют уточнения. Также требуют уточнения и биография его сценариста Вадима Павловича Курганского (1908–1975), особенно это касается литературного творчества Курганского, а также эмиграции в США, куда Вадим уехал в 1951 году, увозя с собой документы по истории Кубани (в том числе архив известного кубанского генерала Петра Ивановича Кокуныкко, бывшего атамана Ейского отдела¹⁸).

Уточнена дата и место рождения Сергея Мироновича Головченко (1898–1937), уточнение сделано было на основании анкет Головченко из Белграда и Загреба (АЮ, ф,14), где указано, что он рожден 28 ноября 1898 г.в Одессе на Пересыпи. Ранее местом его рождения ошибочно считали Петербург, а иногда – Иркутск¹⁹. Так указано в некрологе, подписанном полковником Фурманом, в журнале «Часовой» (Часовой 1938). Белградский некролог в газете «Время» (Время 1937) в качестве места рождения упоминает Омск, белградская же газета «Правда» (Правда 1937) сообщает об Одессе. Сам Головченко в анкете писал – Одесса, уточняя – Пересыпь.

Благодаря коллегам из Харьковского архива восстановлена одесская и харьковские периоды жизни Алексея Борисовича Ранхнера, но и далее остается открытым его участие в Сербском добровольческом корпусе (о котором он упоминает в анкете, хранящейся в Военном Архиве Белграда). Также не решен полностью вопрос о его жизни в период оккупации, хотя установлена причина смерти. Алексей Ранхнер умер 12 октября 1942 г. Причиной смерти был сердечный приступ, хотя довольно долго существовало несколько версий о причинах его смерти: говорилось, что его убили из-за сотрудничества с правительством Недича (также, как и с именем Константина Кузнецов, имя Ранхнера также упоминается в связи с плакатами, нарисованными для антимасонской и антикоммунистической выставок в Белграде²⁰). Иная версия гласит, что Ранхнера убили белградские подпольщики, поскольку он служил во вспомогательной полиции – *Nipó Waffen SS*. Здравко Зупан, опираясь на воспоминания Ю.П. Лобачева, утверждает, что художник был найден мертвым в октябре в одном из оврагов на Карабурме, куда в пьяном состоянии упал и замерз (Зупан 1999). И только недавно был найден некролог, который дочери Ранхнера – Наталья и Марина, опубликовали в газете «Новый путь» (Новый путь 1942).

Также нам удалось уточнить отчество Сергея Васильевича Соловьев (1901–1975), что помогло удалось найти документы о смерти и уточнить место захоронения. К сожалению, до сих пор многие вопросы его биографии, прежде всего

¹⁸ Лишившись супруги, он до самой смерти жил в семье Курганских.

¹⁹ Впрочем, этот город появляется в биографии Головченко не случайно: здесь Сергей окончил военное училище.

²⁰ Судя по анкете Лидии Павловны Ранхнер, ее дочь Марина Ранхнер также рисовала плакаты для выставки и числилась в штате Агитационного отделения «Юго-Восток».

связанные с периодом оккупации Югославии, остаются открытыми. Изучением галлиполийских рукописных журналов началось постепенное восстановление этого периода жизни художника²¹.

Многие моменты из биографии Ивана Ивановича Шеншина уже не представляют загадку. База данных Марины Юрьевны Сорокиной из Дома русского зарубежья им. А.И. Солженицына, которая долгое время занималась исследованием судьбы и научного наследия брата Ивана Шеншина – Алексея Ивановича Шеншина, позволили дать ответы на многие вопросы. К сожалению, найти фотографии Ивана мы не смогли, а и далее часть биографии периода оккупации и смерть Ивана Шеншина требуют уточнений. Считается, что он был расстрелян 16 ноября 1944 г. за сотрудничество с оккупантами. Сотрудничество выражалось в том, что после закрытия журнала «Микиево царство»²² он рисовал иллюстрации к сказкам Г. Х. Андерсена и братьев Гримм для издательства «Юго-Восток» (Südost)²³. Есть сведения, что Шеншин участвовал вместе с Кузнецовым в создании и агитационных мультфильмов в этот период. Но пока никакого документального подтверждения у нас нет. Вообще, период оккупации Югославии – самый сложный для биографа период. Документов сохранилось мало, а в своих воспоминаниях (если они были) авторы пытались умолчать или пропустить этот период. Несмотря, например, что довольно хорошо знаем биографию Владимира Ивановича Жедринского (1899–1974), известного художника, сценографа и театрального деятеля, но периоды его жизни в Белграде, а затем в Загребе во время войны и выезд из страны в Марокко и далее нуждаются в уточнениях. Также сложно восстанавливается этот период жизни художника и карикатуриста Николая Ивановича Тищенко (1906–1990-е). Долгое время считалось, что он погиб в 1941 году. Исследователь сербского комикса Слободан Ивков сообщает, что после бомбежки Белграда 6 апреля 1941 г. о Тищенко нет никаких сведений, что позволяет сделать выводы о его гибели во время бомбежки (Ивков 1999). На самом деле, благодаря исследованию А. Арсеньева известно, что еще во время войны художник выехал из Белграда и до начала 1950-х годов жил в Берлине. Переезд Тищенко из оккупированной Сербии в нацистскую Германию вызывает много толков и догадок. Чаще всего строится предположение о его сотрудничестве с фашистами, но никаких фактов, подтверждающих это, не обнаружено; впрочем, как нет и сведений, опровергающих такое сотрудничество. В начале 1950-х Тищенко переехал в Бразилию, где занимался карикатурой. О бразильском периоде его жизни мы знаем мало, хотя есть данные, что он переписывался с Сергеем Соловьевым, с которым его связывала тесная дружба еще с периода Галлиполи. Мы знаем, что Николай Тищенко скончался в начале 1990-х в городке Сальвадор-Байя, где и похоронен, но установление точной даты его смерти – дело будущего.

²¹ Также исследуется и галлиполийский период жизни Сергея Мироновича Головченко и Николая Ивановича Тищенко.

²² Журнал был закрыт в начале войны.

²³ По устному свидетельству З. Зупана, Иван Шеншин помогал К. Кузнецову и в создании мультфильмов пропагандистского характера.

Многое сделано для восстановления биографии Всеволода Константиновича Гулевича (1903/1904–1964): опираясь на письмо его сына А. Арсеньеву удалось восстановить точную дату и место его рождения: Всеволод Константинович Гулевич родился 21 декабря²⁴ 1903 / 3 января 1904. в уездном городке Соколка (между Белостоком и Гродно)²⁵, где в то время стоял 63 пехотный Углицкий генерал-фельдмаршала Апраксина полк, в котором служил его отец. Будущий художник учился в Полоцком кадетском корпусе, а в эмиграции оказался в 1920 г. в составе Крымского кадетского корпуса, который после эвакуации из Крыма нашел приют сначала в Горажде, а затем в маленьком городке Стрншисте, близ г. Птуй (сейчас Республика Словения). По окончанию корпуса Гулевич поступил в Николаевское кавалерийское училище в сербском городе Бела-Црква и вышел корнетом в Гродненский гусарский полк. Впрочем о деятельности Гродненских гусар в Югославии сведений практически нет. Опять же остается открытым период его жизни в оккупированной Югославии, хотя мы знаем, что он вместе с Кузнецовым сотрудничал в журналах правительства Недича и в 1944 году вместе с супругой и сыном Владимиром покинул страну. Информация о жизни Гулевича после отъезда из Югославии очень скудна. Долгое время даже считалось, что он погиб в 1944 г. На самом деле в этом году семья Гулевичей переехала сначала в Осиек, затем в Вену, а затем в Зальцбург, где художник зарабатывал тем, что рисовал портреты представителей зальцбургской знати и почетных граждан и иллюстрировал для католического издательства молитвенники и иконы. В 1949 г. он уезжает из Европы в США, в Нью-Йорк. Всеволод Гулевич скончался в марте 1964 г. и похоронен неподалеку от Нью-Йорка на кладбище Ново-Дивеевского Успенского православного женского монастыря вместе с супругой – Натальей Георгиевной²⁶ и братьями – Сергеем, Александром и Николаем.

Как мы видим, восстановление биографий – процесс медленный, требующий кропотливой работы, но дающий нам полную картину жизни и творчества человека, что само по себе драгоценно. Самое главное в этом процессе – это тщательная проверка даже кажущихся надежными данных и умение признать предыдущие сведения ошибочными. Что не всегда бывает легко, но возвращается сторицей, принося россыпь удивительных открытий, которые делают личность не просто ходячим персонажем, а творчество обогащают новыми гранями.

Использованная литература

- Антология «У Донского казачьего заграничья», Ростов-на-Дону, 1994.
Арсеньев А. Жизнь русских эмигрантов в Сербии, Новый журнал. 2010. № 259. с. 121–124.

²⁴ Указывается и иная дата – 23 декабря.

²⁵ Сведения сына художника, подтверждаемые и другими источниками.

²⁶ Ее отец – Георгий Иванович Елчанинов, генерал-майор, был последним командиром 12 Ахтырского гусарского полка.

- Арсеньев А. Павел Поляков http://www.rastko.rs/strip/arsenjev-poljakov_c.html
БОН – Београдске општинске новине, 1940, фебруар, бр. 23.
- Ђурић О. Руска литерарна Србија 1920–1941, Горњи Милановац, Београд, 1990
- Зупан З. Златно доба српског стрипа или Стрип у Србији 1935–1941. Београд, 1999.
- Зупан З., Драгинчић С. Историја југословенског стрипа 1. Нови Сад, 1986.
- Ивков С. Мала историја српског стрипа. Београд, 1999.
- Красный террор глазами очевидцев / составл., предисл., примеч. С.В. Волкова.
Москва: Айрис-пресс, 2010. с. 23.
- Поляков П.С. Господь казаков воскресит. Ростов-на-Дону, 2001.
- Поляков П.С. Казачья слава и печаль. Ростов-на-Дону, 2007.
- Поляков П.С. Смерть Тихого Дона. Роман в 4-х частях. Ростов-на-Дону: ООО «Ростиздат», 2006.
- Ракочевић Б. „У служби стрипа и – окупатора”, Политика, 9 августа 1996. с. 9.
- Bogdanović Ž. Čardak ni na nebu ni na zemlji : rađanje i život beogradskog stripa : 1934–1941. Beograd: Ateneum, Informatika, 2006.

Источники

- АЮ – Архив Югославии. Ф: 66; ф: 74.
- АЮ – Архив Югославии, Einwanderzentrale -Nord-Ost, Lutzman-stad, фонд 95.
- АЮ – Архив Югославии. ф,14
- Время, 11 ноября 1937 г.
- ГА ПермО – Государственный архив Пермской области, Ф. 37. Оп. 6. Д. 346. Л. 43.–44.
- ГА ПермК – Государственный архив Пермского края, ф. 185. Оп. 1. д. 119.
- ИАБ – Историјска архива града Београда, Централно одељење, Картотека становника Београда
- ИАБ – Исторический Архив Белграда, Bds – К 110.
- Новый путь, Белград, 1942, № 37 за 18 октября.
- Правда, 11 ноября 1937 г.
- РГАЛИ – Российский государственный архив литературы и искусства, ф. 2041 оп. 1 ед. хр. 199.
- Родные дали, Лос-Анджелес, Калифорния, 1980, № 313, апрель.
- Часовой, 1938. № 206.

Ирина Антанасијевић

НОВИ ПОДАЦИ О РУСКИМ ЦРТАЧИМА СТРИПА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Резиме

Чланак предстаља приказ једног истраживачког процеса који је имао за циљ формирање датотеке хронолошких биографских референци цртача стрипа у Краљевини Југославији. Истраживање теме настанка југословенског стрипа, у чијем стварању је учествовао значајан број руских издавача, уметника и сценариста, захтева детаљну проверу биографских података, што није увек једноставно. У чланку су наведене важне измене у досадашњим биографским подацима о уметницима и описан је поступак потраге за изворима информације који воде провереним чињеницама.

Кључне речи: биографија, архивско истраживање, југословенски графички роман, југословенски стрип, историја руске емиграције.

А. И. КУПРИН У БЕОГРАДУ 1928. ГОДИНЕ*

А. И. Куприн посетио је Београд у јесен 1928. године као учесник Конгреса руских писаца и новинара у емиграцији. Као познато и популарно литерарно име, привукао је велику пажњу наших новинара, културне јавности и боемских престоничких кругова. У раду Конгреса није узимао учешће, највећи део времена проводио је на београдским улицама и у београдским кафанама, што је код његових руских колега-писаца изазивало прекоре и критике, док му је међу Београђанима донело свеопшту популарност. Своје утиске из Београда Куприн ће објавити у циклусу есеја „Југославија“. У издању београдске „Руске библиотеке“ изаћи ће две Купринове књиге: збирка приповедака *Јелањ (Елань)*, са циклусом „Југославија“, 1929. године и роман *Точак времена (Колесо времени)* 1930. године.

Кључне речи: А. И. Куприн, Београд, руска емиграција, руска књижевност.

A. I. Kuprin visited Belgrade in the autumn of 1928 during the Congress of Russian writers and journalists in emigration. Being a well-known and popular literary figure, he attracted the attention of the Belgrade press and cultural public. He did not participate in the Congress and spent most of his time in the streets of Belgrade and cafes, which caused objections of his Russian colleagues and made him very popular among the citizens of Belgrade. Kuprin published his impressions of Belgrade in a cycle of essays “Yugoslavia.” The Belgrade-based “Russian library” published two of Kuprin's books: a collection of short stories “Elan”, which included the “Yugoslavia” cycle, in 1929, and a novel “The Wheel of Time” in 1930.

Key words: A. I. Kuprin, Belgrade, Russian emigration, Russian literature.

Као добар наратор, својим реалистичким поступком, разноликошћу тема својих приповедака без оптерећујуће филозофске позадине, Александар Иванович Куприн (1870–1938) одговарао је ширем, незахтевном читалачком укусу и био веома популаран у нашој средини, о чему говори, на пример, и преко 20 књига превода на српски његове прозе само у периоду између два светска рата (Паланчанин 1979: 82–85).

Први преводи Куприновог стваралаштва на српски појављују се већ крајем XIX века. Према Погодиновој *Руско-српској библиографији* (Погодин 1936: 169), већ 1895. г. у београдском листу *Одјек* излазила је у наставцима Купринова психолошка цртица *Нерви (Нервы, каснији назив Мјесо)*. Треба похвалити редакцију листа *Одјек* за правовремено реаговање, јер се ова Купринова цртица преведена исте године када се појавила у Русији, у листу *Кијевска реч (Киевское слово)*. Први текст посвећен анализи неког Куприновог дела забележен је 1905. г. када је *Мали журнал* (бр. 222) донео приказ новог романа *Двобој (Поединок, 1905)* – укратко је изнет садржај и дата критичка оцена (Погодин 1936: 170). А 1909. го-

* Овај рад настао је у оквиру пројекта 178003 („Књижевност и визуелне уметности: руско-српски дијалог“) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

дине појавила су се чак два превода овог романа, у листу *Одјек* (Погодин 1936: 168) и у часопису *Бранково коло* (Погодин 1932: 93). Од наредне 1910. године многи листови и часописи редовно доносе преводе Купринових приповедака.

Куприн је Београд посетио један једини пут, у септембру 1928. године, као један од учесника Конгреса руских писаца и новинара у емиграцији.

Јесен 1928. године донела је Београду организацију два велика скупа, на којима су се окупила највећа имена руске науке и руске културе у емиграцији. Од 16. до 23. септембра одржан је Четврти конгрес руских научника, а само неколико дана касније, од 25. септембра до 1. октобра – први (касније ће се испоставити и једини) Конгрес руских писаца и новинара, у организацији београдског Савеза руских писаца и новинара у емиграцији.

Поздрављајући идеју о одржавању конгреса, београдска *Политика* објавила је неке од телеграма које су организатори добили од руских писаца, као потврду позива за учешће. Александар Куприн, који се, како неименовани новинар београдског листа наводи, тек ових дана опоравио од болести, схвата значај окупљања људи од пера у незавидним условима изгнаничког живота и рада, и у свом телеграму организаторима поручује: „Од срца поздрављам ту лепу замишљајућу идеју свих књижевника и заштите њихових права и слободе. Радујем се што је подстрек дошао из те земље, где су се сви увек тако срдечно односили према емигрантским интересима и руској уметности. Изгледите за мој недолазак су 1 према 1000. Ја сам чврсто решио да дођем“ (Аноним 1928а). По сећањима Купринове ћерке Ксеније, руски писац се заправо дуго колебао да ли да прихвати позив и оде у Београд, јер се осећао лоше у то време (последнице болести још увек су се осећале), али је на крају одлучио да иде (Куприна 1979: 166).

Париска делегација Савеза руских писаца и новинара, на челу с Куприном, стигла је у Београд возом, 23. септембра увече (Аноним 1928б). На железничкој станици руске писце и новинаре дочекала је маса света. У име београдског Савеза госте је поздравио председник Савеза Алексеј Ксјуњин, а на поздраве је, у име гостију, одговорио Куприн (Аноним 1928с). Један од присутних Руса подсетио је Куприна на прошлост, на заједничке стрелачке вежбе у Гатчини, за време грађанског рата, што је код руског писца измамило радосни осмех и пробудило успомене (Аноним 1928д).

Ближе упознавање и разговор са новинарима уследили су исто вече, на вечери коју је београдски Савез руски писаца и новинара организовао у ресторану „Руска лира“. Куприн тада говори о особеностима париског емигрантског живота, на који се не жали много, истичући при том околност да живи на периферији Париза, недалеко од Булоњске шуме, у коју често иде рано ујутру и тамо ради: „Устајем изјутра око 6 часова. Од мог стана до Булоњске шуме има око 100 корака. Ту шуму замишљам као своје имање и свој летњиковац. (...) Сада, у 6 часова изјутра, тако је пријатно тамо радити. Сакријем се негде у ћошак и тамо пишем“. На питање како види савремену књижевност, Куприн одговара како сматра да је књижевност на прекретници и да је недавни рат томе увелико допринео, утичући на психологију целог човечанства, јер тако велики потрес какав је светски рат свакако није могао проћи без последица по све. Ипак изражава оптимизам када говори о будућности младих нараштаја. Са љубављу и

нежношћу говори о својој ћерки Ксенији и њеној филмској каријери, и изражава уверење да су породица и брак темељ и ослонац морала, друштва и државе (Херенда 1928а).

Говорећи о свом књижевно-уметничком стваралаштву сараднику *Правде*, Евгенију Захарову, Куприн подвлачи: „Ја бих хтео написати све. Разумете ли ме? Хтео бих да исцрпим сву бескрајност лепоте, коју видим и осећам. Хтео бих да обухватим целу васиону и дам оном што пишем сву своју душу, сваки њен бол и дрхтај. Да, све бих волео написати, али нема човек времена. У данима младости мислио сам: стићи ћу. И још нисам стигао“. Истакао је своју радост што је ипак успео да види Београд јер, по њему, Русима је још Пушкин препевима српске поезије оставио у аманет културно упознавање и зближавање са српским народом. Ипак признаје да прозу више воли од поезије и у прилог том ставу наводи Толстојево мишљење: „За Толстоја је поезија била – ходање по конопцу. И заиста <зашто> укалупљивати себе у сликове и риме, кад се може изразити сва ширина осећања у прози?“ Са овим се није сложио Константин Шумљевич, члан делегације београдског Савеза, песник и новинар, стари Купринов познаник: „Зар се не сећаш наше сарадње у *Животу и уметности*¹ пре тридесет година. Онда сам ја свакодневно писао козерију у стиху, а једног дана, када сам изостао, написао си је ти. Зашто онда нападаш поезију. А сећаш се да си врло лепо написао ту козерију...“ (Захаров 1928).

Са Куприном је првог дана његовог боравка у Београду водио разговор и неименовани *Политикин* новинар. Истичући да му је у Београду веома пријатно, да се у југословенској престоници чини како је „ближе Русији“, руски писац каже: „Читао пре подне шетао сам улицама и разгледао Београд (...) А посматрајући Београђане, слушајући српски језик, осећао сам се у средини која је блиска моме срцу и у којој бих желео да останем дуже него што ће трајати конгрес“. Иако револуцију оцењује као „катастрофу“, не сумња у будућност руског народа, руске културе и руске књижевности. Није непријатељски настројен, попут неких других припадника руске емиграције, према совјетској књижевности, за коју каже – „то су потези, најчешће, младих талентованих људи, да пронађу нове путеве, нов правац у литератури“. Многа дела совјетске књижевности још увек немају „потпуно завршен архитектонски облик“. Иако постоји тежња код младих уметника за стварањем нових уметничких вредности, руски писац сматра како нема сумње да ће се млади совјетски писци ускоро „вратити на стари пут руске књижевности, признати уметничку вредност радова старих мајстора руске речи“. „Тиме нећу да поричем вредност рада младих руских књижевника у Русији“, – закључује Куприн, – „али они нису још пронашли своје место“. На жалост, у разговору с *Политикиним* новинаром Куприн није поменуо ни једно конкретно име, односно није издвојио никога од совјетских писаца поименице (Аноним 1928е).

Пред отварање Конгреса, 25. септембра, руски писци представљени су подробно београдским читаоцима на првим странама престоничких дневних листова у подужим текстовима, пропраћеним фотографијама учесника. Највећа пажња овом приликом (као, уосталом, и током читавог трајања Конгреса)

¹ *Жизнь и искусство* – кијевски дневни лист, излазио од 1894. до 1900. г.

поклоњена је Дмитрију Мерешковском и Василију Немировичу-Данченку.² Куприн се донекле нашао у сенци ових „великана“, али о њему се далеко више писало него о осталим руским писцима – гостима Београда, попут Зинаиде Гипијус, Јевгенија Чирикова или Бориса Зајцева.

Лист *Политика* као двојицу најзначајнијих руских уметника који су дошли у Београд помиње Мерешковског и Куприна и сматра да су они „достojни наследици Толстоја и Тургеева“. И док је Мерешковски „сав – ум, с колосалном ерудицијом, с напорним проучавањем и темељном разрадом својих сижеа“, Куприн је „писац срца, финих душевних расположења, код кога се огледају све стране богатог руског карактера“. Од његових дела поменути су *Двобој* и *Јама*, као и рад на новом роману *Јункери* (Аноним 1928f). Лист *Време* код аутора „дубоких и нежних осећаја за лепоту природе, живота и љубави“ такође истиче *Двобој*, *Суламку*, *Јаму* и нови роман, *Јункере* (Херенда 1928b). На *Јункере* је скренула пажњу и *Правда*, истичући како је Купринов списатељски таленат тренутно „на врхунцу“. Руски писац је оцењен као изразити наследник најбољих традиција руског реализма, који „дубоко црпе из живота његову стварност и слика је у својим делима широким, снажним потезима“. Публицистика, која га у емиграцији све више закупа, по мишљењу *Правдиног* сарадника не може да нашкоди Куприновој посвећености уметничком књижевном стварању (Аноним 1928g).

Конгрес руских писаца и новинара у емиграцији свечано је отворен 25. септембра у великој сали Новог универзитета (данас зграда Филолошког факултета). Занимљиво је да ни у једном извештају са свечаног отварања Куприново име није поменуто, што највероватније значи да је он свечано отварање пропустио (А. Б. Х. 1928; Ђ. Н. 1928; Аноним 1928h). Ни у даљем званичном раду конгреса Куприн није узимао веће учешће. Уместо на заседањима и официјелним скуповима време је проводио на београдским улицама и у београдским кафанама, у разговору с обичним људима, због чега су га руска сабраћа по перу критиковала, а београдски боемски кругови заволели и прихватили као свога. Присећајући се београдских дана, Борис Зајцев пише: „Популярностью наибольшей пользовался Куприн, начиная с короля до простонародья – был „свой“ по уровню культуры, литературным собраниям предпочитал „кафаны“, где утешался винцом, разными „раки“ и т.п. Сербам нравилась его „простота“.“ (Зајцев 1991). Зинаида Гипијус је много оштрија у осуди Куприновог понашања: „Бедный Куприн: он с первого дня пьян и лишь изредка, в отчаянном (но более приличном) виде появляется, а то сидит с сербской богемой, в кабаках. Излюбленный его – это „Три жираффа, вне всех европейских зверей“. Зајцев живет с ним рядом в комнате и в большом от него отчаянии. За ним даже устроен бдительный надзор“ (Гиппиус – Злобину 1972).

У својим записима Куприн је на критике одговарао помирљиво-искрено: „Грешный человек: я пропустил несколько заседаний и два-три банкета.

² Недолазак Буњина утврдио је Мерешковског на позицији „највећег“ писца руске емиграције; Немирович-Данченко био је изузетно цењен у српској средини јер је још у време српско-турских ратова 1876–78. као ратни дописник с балканског фронта извештавао о борби српског народа за независност.

Впрочем и какава била би од мене помоћ? Говорити ја не вољубо, слушаћи не умею, на людных собраниях чувствују себа стесненным и неловким. А на съезд съехались люди с прочными именами, серьезные и деловые. // Там ја бродил целыми днями по городу, присматриваясь к уличной жизни, к базарам, к кабачкам, кофейням, подрумам (подвалам), заводя новые знакомства и участь языку“ (Куприн 1929).

Водећу улогу у раду конгреса имали су новинари и публицисти. Писци су били активнији на пратећим манифестацијама, јавним наступима и књижевним вечерима, мада се и на њима Куприн ретко појављивао.

Савез руских књижевника и новинара приредио је првог дана конгреса, 25. септембра увече, банкет у ресторану „Код српског краља“. Куприн је том приликом остао у сенци других учесника, иступивши са свега неколико поздравних речи: „На српском језику, највише ми се допала реч „хлеб“ и „лепо“. И ми, Руси, кажемо „хлеб“. Словенске земље, то су земљорадничке земље. Ми извозимо храну за многе државе. Али ако ове државе буду хтеле да зарате, нећемо им дати хлеба. И тако ћемо омести рат“ (Е. З. 1928а).

Веома занимљив био је банкет који је 26. септембра у хотелу „Палас“ приредио министар просвете Милан Грол – занимљив, пре свега, по говору Мерешковског који је привукао општу пажњу и донекле узбуркао духове (Е. З. 1928b; Херенда 1928d), али исто тако и по нетактичном понашању Куприна, који је Мерешковском у једном тренутку упао у реч и наставио да напоредо с њим говори, све док га блиски сардници нису дискретно удаљили. Иако у београдској штампи не налазимо ни речи о овом догађају, један од учесника конгреса и сведок читаве сцене, Борис Зајцев, у својим успоменама наводи како је у најпатетичнијем тренутку говора Мерешковског, са другог краја сале, Куприн почео да износи своје виђење истог проблема: „Были речи. В некий момент встал и Мережковский (...). Без Антихриста, конечно, не обошлось. Сербы слушали почтительно, но отдаленно. // Вдруг в дальнем конце столов произошло некое движение, тяжело отодвинут стул, к нашему столу, сбоку, приближается нетвердой поступью человек с красным лицом, взъерошенными волосами, останавливается прямо напротив Мережковского и министра и начинает говорить. Александр Иванович Куприн! За день достаточно утешился сливовойцей и пивом в кафанах, но у него тоже есть идеяка насчет большевиков – тоже и он оратор. Ничего, что говорит Мережковский. Можно вдвоем сразу, дуэт. Мы тоже не лыком шиты“ (Зајцев 1988). „Дует“ је ипак кратко трајао – Куприна су његови весели пријатељи брзо извели напоље, а Мерешковски је спокојно довршио свој говор.

Бележимо такође и Куприново присуство на свечаној академији Руског соколског друштва „Београд – матица“ 28. септембра (Аноним 1928к), на чајанки друштва „Кнегиња Љубица“ у просторијама Ауто-клуба 29. септембра (Аноним 1928l), као и на свечаности Београдског женског друштва, 30. септембра (Е. З. 1928с). На соколској академији омладина, како руска тако и српска, у великом броју се окупила око писца – учесника конгреса, молећи их за аутограме. И док су Мерешковски и З. Гипијус, правдајући се умором, врло брзо напустили скуп, Куприн је остао све док није свој потпис дао свима који су то пожелели: „Узалуд је један чиновник државне комисије за руске емигранте (одређен да води рачуна

о томе да славни писци не буду много узнемиравани од света) покушао да отме г. Куприна његовим поштоваоцима. Тек кад је дао потписе свима који су то желели, г. Куприн је напустио соколану“ (Аноним 1928к).

У друштву „Кнегиња Љубица“ Куприн је, између осталог, говорио о топлој и срдачном пријему на који је наишао у Београду, пре свега код обичног народа, наводећи пример како га је на улици један прост радник, калдрмџија, дочекао љубазним осмехом и понудио цигаретом (Аноним 1928л).³ У делегацији руских писаца и новинара која је 1. октобра посетила болницу руског Црвеног крста у Панчеву, поред Немировича-Данченка, Зајцева, Чирикова, нашао се и Куприн (Аноним 1928м).

Краљ Александар Карађорђевић примио је учеснике конгреса два пута: 27. септембра Краљу је представљено свих 111 учесника (На страже России 1935), а два дана касније у Двору је приређен интимни ручак у част председништва конгреса и руских писаца. За ручком је краљ дуго разговарао са Мерешковским, З. Гипијус, Немировичем-Данченком, Куприном, Зајцевом и другим писцима и новинарима који су молили краља да се прими духовног покровитељства над руском књижевношћу и обједињеним савезом руских писаца и новинара (Аноним 1928н; Аноним 1928о).

Париски лист *Препород (Возрождение)* доноси следећи дијалог између Куприна и краља Александра на свечаном пријему: „– Я вас знаю по вашим произведениям. // – И я вас знаю, Ваше Величество. // – Каким образом? // – Я люблю ходить по народным кабакам и убедился, что народ любит своего короля“ (цит. по: Куприн 2006). Текст „Куприн среди сербов“, објављен у париском листу 3. октобра 1928. године, настао је на основу текстова о руском писцу у београдској *Политици*, али извор овог дијалога нисмо успели да утврдимо.

Иако београдски новинари то не помињу, изгледа да је Куприн својим нетактичним понашањем током пријема поново скренуо непотребну пажњу на себе. Већ традиционално оштра према Куприновим манама, Зинаида Гипијус у писму из Београда критички се осврће на његово понашање на ручку: „Вчера утром <Куприн – Б. Ч.> явился к нам такой страшный, что мы обомлели: „Да как вы к королю поедете?“ А он: „Если З. Н. Прикажет – я пойду в баню, побреюсь и приеду“. Я, конечно, „приказала“. Двое из Союза припарили его и привезли. Ну, он и был – на границе возможности. И королю что-то болтал. „Люби ли, любим“... А на выходе опять его схватила богема и увезла к жирафам“ (Гиппиус – Злобину 1972).

³ О поштовању које је код обичног народа Куприн задобио, пишу у срдачном и ведром духу и београдски листови. Тако, на пример, у *Политици* читамо: „Прексиноћ, Куприн се са пријатељима задржао у једној кафаници мало подуже. У два сата по поноћи, кафеџија је ушао у собу, и саопштио: / – Разлаз господе! Нећу да плаћам казну за вас! / – Немој да нас узнемираваш! повикали су неки. Ово се Куприн весели. / – А Куприн! Ништа, ништа, продужите! умекшао се кафеџија, прежаливши казну која га чека. / Око пола три дошла и два жандарма. Траже да се кафана затвори. / Скочили и на њих: / – Ово је Куприн! Знаш ли ти бре, ко је Куприн! вичу нареднику. / – Ајд’ ћути, нећеш ти да ме учиш ко је Куприн, одговара наредник оштро. Продужите, само полако да не чују други... / А кад Куприн прође улицом, многи хвалисаво говоре: / – Ето видиш, ово је Куприн. Упознаћу те с њим. Одлични смо пријатељи...“ (П. М. 1928).

И сам Куприн био је свестан да је прекршио протокол допуштеног понашања. У писму А. Белићу покушава да се оправда и изглади непријатан утисак: „Ја сам себе говорио: друг мой Александр. Ты идешь во дворец. Помни о приличном, умелом поклоне, помни, что монархам не задают вопросов, а только отвечают на них. Учти момент, когда ты наскучил и уйди вовремя. Но что я мог поделаться, старый мечтатель, с моим необузданным сердцем, ко<г>да впервые видел человека власти, который обладает вовсе не условным „charme“ом, а всей обольстительностью чистой, прекрасной души. И вот терзаюсь мыслью, что произвел впечатление дикое, чего бы отнюдь не хотел. // У меня одно оправдание. Представьте себе человека неглупого, честного, самолюбивого. Представьте дальше, что он объясняется в искренней, глубокой любви, но объясняется также нелепо, несвязно и косноязычно, как и все истинные влюбленные. Наконец остается представить еще, что какой-то злодей тайком запечатлел его сладкий бред на грамофонной пластинке и стал читать вслух этому бедному влюбленному. // Вот этот-то грамофонный злодей и есть мое воображение. Но все-таки утешаю себя тем, что может быть простят. Простят?“ (Куприн – Беличу 2016: 104).⁴

Посебно запажене међу београдском публиком биле су књижевне вечери на којима су руски писци читали своја дела. Тако је 30. септембра одржано вече писаца у великој сали Новог универзитета, када су пред многобројном одушевљеном публиком наступили В. Немирович-Данченко, Ј. Чириков, З. Гипијус, Д. Мерешковски, А. Куприн, Б. Зајцев и А. Јаблоновски. Куприн, изузетно топло поздрављен, прочитао је своју приповетку *Плаве степенце* (Аноним 1928р)⁵.

У истој сали Новог универзитета одржано је још једно књижевно вече руских писаца, овога пута са учешћем Куприна, Чирикова и Зајцева, последњег дана њиховог боравка у Београду, 6. октобра. Занимљиво је како београдски дневни листови, позивајући публику на књижевно вече – увек говоре о Куприну, о његовој опроштајној вечери, док осталу двојицу тек узгред помињу (Аноним 1928г; Аноним 1928с; Аноним 1928т). Куприн је овом приликом читао своје утиске о Београду, које ће касније постати део његовог есеја „Југославија“.

На књижевној вечери 30. септембра прочитан је краљев указ о одликовању руских писаца и новинара орденом Светог Саве. Василије Немирович-Данченко и Дмитриј Мерешковски одликовани су орденом Св. Саве првог реда, док су Зинаида Гипијус, Александар Куприн, Борис Зајцев и Јевгениј Чириков одликовани орденом Св. Саве другог реда (Аноним 1928р).

Својом непосредношћу и присношћу Куприн је освојио све симпатије Београђана, како интелектуалаца, људи од пера, тако и оних обичних, које је

⁴ Да је краљ Александар Карађорђевић оставио снажан утисак на Куприна, говори и податак да је у париском часопису *Иллюстрированная Россия* објавио 1931. г. чланак поводом десетогодишњице његове владавине, у коме се најтоплијим речима изразио како о југословенском монарху, тако и о напретку његове земље (Куприн 1931).

⁵ Нисмо успели да установимо шта је заправо Куприн на поменутој вечери читао, јер је овај наслов највероватније погрешно пренет – у пишчевом књижевном опусу нема приповетке под овим називом.

сретао на улици или по кафанама. Утисак који је Куприн оставио верно је пре-нео *Политикин* новинар Петар Митропан у тексту објављеном 29. септембра под насловом „Како живи Куприн у Београду. Један прави ‘руски човек’“⁶. Аутор текста пореди двојицу најзначајнијих руских писаца – гостију Београда, Мерешковског и Куприна, са нескривеном симпатијом истиче неусиљеност Купринову наспрам хладног и затвореног Мерешковског: „Мерешковски! // Сав суморан, загонетан, повучен. Понаша се као Краљ, говори као пророк. Нико га не разуме довољно, ни ми па чак ни Руси. (...) А Куприн? // Ах, Куприн! Многим Београђанима данас при помену тога имена, при погледу на тога великог човека, срце се распине од блакости и топлине“. Куприна свакодневно можете видети на улици, у шетњи градом, или у некој од београдских кафана, у друштву престоничког бојског круга: „За ово неколико дана и ноћи, он је упознао и „Три Шешира“, и „Македонију“ и „Два Јелена“ и „Три Сељака“, и Софку⁶ и Тина Ујевића⁷ и Чича Илију,⁸ и све оне који воле живот, онакав какав је од Бога дан“. Глумац Михајло Ковачевић не одваја се од Куприна, свуда га прати, преузима на себе улогу преводиоца, мада, по речима *Политикиног* новинара, руском писцу који говори из срца, преводилац није ни потребан: „Кад говори о Русији, о својим делима, о савременој култури или циганским песмама, свеједно да ли га слуша књижевник или какав радник, он говори топло, тако лепо и просто, да га сви разумеју и сви се одушеве. // Заволео га је и прост свет, онај који није имао прилике да чита његова дела“. Новинарима, са којима се највише дружио, на њихово наваљивање да им каже шта му се највише допало у Београду, одговорио је весело: „Ваше мане!“ (П. М. 1928).

Сумирајући утиске о Конгресу и његовим учесницима, похвалним речима о Куприну се изразио и новинар *Времена* А. Б. Херенда. И њему су запали за око супротни карактери Мерешковског и Куприна: „Г. Куприн је сушта супротност г. Мерешковском. Док је г. Мерешковски повучен и тешко приступачан, г. Куприн је најбољи друг који се да замислити и највећи пријатељ веселог друштва“. Занимљив је и његов лежерни изглед: „На спољашњост не полагаје много, а на конвенционалне форме још мање. (...) Његова спољашњост одаје савршеног бојског мастан шешир, неки део одела увек изгужван и ципеле које показују вечиту борбу са пертлама. На састанцима и званичним банкетима јавно спава седећи. Али зато се одмах раздрема у интимном друштву, без обзира на доба дана или ноћи и прича веселе анегдоте. (...) У Београду је пронашао и егзотичну кафаницу „Код жирафу, ванјевропску зверку“ (Херенда 1928с).

Симпатије Београђана према Куприну биле су неподељене. Ништа мање јаке нису биле ни Купринове према држави јужних Словена и њеној престо-

⁶ Софка – Софија (Васиљевић) Николић (1907–1982), певачица народне музике, по многима највећа звезда овог жанра у првој половини XX века, „краљица Скадарлије“, како су је између два светска рата звали.

⁷ Августин Тин Ујевић (1891–1955) – један од највећих хрватских и југословенских песника, између два светска рата често је боравио у Београду и кретао се у бојским круговима југословенске престонице.

⁸ Чича Илија Станојевић (1859–1930) – један од најпопуларнијих српских глумаца, први српски филмски редитељ и један од првих филмских глумаца код нас.

ници. Лепо расположење и позитивни утисак није могла да покавари ни једна непријатност (једина за време конгреса), „веома осетна, уосталом, за гардеробу једног књижевника“ (Аноним 1928i) – на једној пријатељској вечери Куприн је остао без капута.

Куприн је доста времена проводио са народним посланицима југословенске скупштине из Херцеговине и Босне, слушао и записивао њихове јуначке народне песме, које је одлучио да преведе на руски и објави (ова идеја, на жалост, није реализована; Аноним 1928j). Од херцеговачких посланика по завршетку конгреса добио је на поклон гусле.

Пратећи рад конгреса и интересујући се за његове учеснике, *Политика* је у свом „Фелтону“ објавила два Купринова прилога у преводу на српски: 28. септембра кратку причу из раног стваралачког периода *Наталија Давидовна (Наталия Давыдовна, 1896)*, и 1. октобра есеј с пута по Француској *Стара варош Марсеј* (у оригиналу *Старый город*, XVII глава зборника *Лазурный берег*, 1912). У оба случаја име преводиоца је изостало. Преводи нису на неком завидном нивоу; други текст је уз то и додатно скраћен у преводу. Колико год ови текстови из дореволюционарног периода Куприновог стваралаштва представљају случајни избор без неких чвршћих критеријума, редакцију *Политике* свако треба похвалити, јер остали писци – учесници конгреса нису били ни на који начин представљени својим књижевним стваралаштвом на страницама београдске периодике.

Куприн је будно бележио све што је у Београду видео и чуо. Са делом тих утисака упознао је београдску јавност на књижевној вечери 6. октобра (Аноним 1928r). Истог дана *Политика* ће на својим страницама објавити у преводу на српски изводе из Купринових забележака у тексту „Моји утисци“ (Куприн 1928). Детаљније утиске из Београда Куприн ће у неколико наставака, од октобра до децембра, објављивати у париском листу *Препород (Возрождение)*: 15. октобра чланак „Белград“ (№ 1231), 21. октобра чланак „Народная память“ (№ 1237), 31. октобра текст „Софка“ (касније преименован у „Старые песни“, № 1247), 30. новембра први део чланка „Герцеговинец“ (№ 1277) и 16. децембра други део чланка „Герцеговинец“ (№ 1293). Ови текстови под заједничким насловом „Југославија“ ушли су у збирку приповедака *Јелань (Елань)*.

Лист *Правда* објавиће на својим страницама 19. октобра превод Куприновог чланка о Београду, првог дела циклуса „Југославија“ (Аноним 1928u).

Александар Куприн Београд је напустио 6. октобра увече. Заједно с Борисом Зајцевом отпутовао је у Загреб, а после сусрета са загребачком публиком двојца писаца заувек су напустила Југославију, вративши се у Париз. Најаве које се чуле, да ће се Куприн вратити у Југославију већ у децембру исте (Аноним 1928s), или у пролеће наредне, 1929. године (Куприн – Беличу 2016: 103), нису се, на жалост, реализовале.

Оснивање Руског културног одбора и његове Издавачке комисије био је можда најзначајнији резултат рада Конгреса. У оквиру „Руске библиотеке“, као највеће едиције Издавачке комисије, 1929. године објављена је Купринова збирка приповедака *Елань*, а 1930. и његов роман *Колесо времени*.

Појаву последњег романа, погрешно названог *Точак живота*, лист *Правда* везала је за обележавање четрдесетогодишњице активног литерарног рада

Куприна. У *Правдином* тексту истакнуте су високе вредности Куприновог наративног стила и добро познавање нијанси матерњег језика, али је истовремено указано и на недостатке: његово стваралаштво „нема оног понирања у крајње дубине душа, које чини велика дела вечним сапутницима културног човечанства. Купринове дубине доступне су и за просечне духове“ (Аноним 1930).

Београдска штампа помиње и Купринов повратак у СССР у мају 1937, не упуштајући се у разлоге који су руског писца нагнали да донесе овакву одлуку. *Правда* у септембру 1937 преноси вест како се у Русији спрема ново издање Купринових дела,⁹ као и пиščеву изјаву како „спрема нова дела за нове руске нараштаје“ (Аноним 1937). Смрт га је, ипак, у томе омела. Опхрван болешћу, Куприн је умро у Лењинграду 25. августа 1938. Неуморни *Правдин* хроничар руске књижевности Евгеније Захаров опростио се од руског писца у некрологу објављеном 27. августа, у коме се погрешно као место смрти наводи Москва. Захаров је овде још једном дао кратку анализу Куприновог књижевног стваралаштва: његова непосредност излагања, реалистичко сликање јунака, динамизам радње, умешно коришћење богатства матерњег језика – видне су одлике, како истиче Захаров, свих Купринових дела. Ипак, по његовој оцени, Куприн је своја најбоља дела написао пре револуције; у емиграцији он више „не бележи нове успехе“. Тешко је у његовом стваралаштву пронаћи обележја која би га могла везати за неку књижевну традицију или школу¹⁰ што, уосталом, и није толико важно. Много је важније, сматра Захаров, да је Куприн књижевник „снажног даха, са великом скалом опсервација и изражајних средстава“, књижевник који је својим делима реаговао на горућа друштвена питања и проблеме, „чинећи то на начин својствен књижевним мајсторима великог ранга“. Објективно оцењујући Куприново стваралаштво оценом „којој није стало ни до претераног величања, ни до површног потцењивања“, Захаров закључује да Куприн остаје „првокласно талентовани писац“, чија разноврсност сведочи о „многостраности тог талента који би, под повољнијим околностима, могао још моћније да се изрази“ (Е. З. 1938).

Цитирана литература

- А. Б. Х. <Херенда, А. Б.>. „Први дан конгреса руских књижевника и новинара у Београду“. Време, 26. септембар 1928: 5.
- Аноним. „Конгрес руских књижевника и новинара у Београду. Д. Мерешковски, А. Куприн, И. Буњин и други славни књижевници о конгресу“. Политика, 25. август 1928а: 6.
- Аноним. „Долазак учесника великог конгреса руских књижевника и новинара“. Правда, 24. септембар 1928б: 4.

⁹ Куприн А. И. Избранное. 1–2. Москва: Гослитиздат, 1937.

¹⁰ У кратком чланку о Куприну, објављеном 15. октобра 1938. у *Правди*, истакнут је утицај француских писаца Флобера и Золе; цитиране су речи самог Куприна: „Моја оригиналност била је у томе да уведем у руски роман методе француских романсиера“ (Аноним 1938) Аноним. Књиге и писци. Белешке, Правда, 15. октобар 1938, стр. 17.

- Аноним. „Г. Александар Куприн у Београду“. Политика, 24. септембар 1928с: 7.
- Аноним. „Руски писци о себи и о нама. У разговору са г.г. Куприном, Зајцевим и Јаблоновским“. Правда, 25. септембар 1928d: 2.
- Аноним. „Разговор са г. Куприном“. Политика, 25. септембар 1928е: 8.
- Аноним. „Ко је све дошао на конгрес“. Политика, 25. септембар 1928f: 7.
- Аноним. „Руски књижевници“, Правда, 25. септембар 1928 g: 1.
- Аноним. „Свечано отварање великог конгреса руских књижевника и новинара“. Правда, 26. септембар 1928h: 3.
- Аноним. „Соареи руских књижевника – Г. Куприн читаће своје утиске о Београду“. Правда, 4. октобар 1928i: 3.
- Аноним. „Вече г. А. И. Куприна“. Политика, 5. октобар 1928j: 8.
- Аноним. „Соколска академија у част руских писаца“. Правда, 30. септембар 1928k: 2.
- Аноним. „Чај друштва „Кнегиња Љубица“ у част руских писаца“. Правда, 1. октобар 1928l: 6.
- Аноним. „Руски књижевници у руској болници у Панчеву“. Политика, 2. октобар 1928m: 8.
- Аноним. „Руски књижевници и новинари на ручку у Двору“. Политика, 30. септембар 1928n: 2.
- Аноним. „Руски књижевници и новинари на интимном ручку у Двору“. Време, 30. септембар 1928o: 5.
- Аноним. „Вече руских писаца. – Краљ је одликовао већи број учесника на конгресу – Говор г. Мерешковског“. Политика, 1. октобар 1928p: 4.
- Аноним. „Соареи руских књижевника. – Г. Куприн читаће своје утиске о Београду“. Правда, 4. октобар 1928r: 3.
- Аноним. „Вече г. А. И. Куприна“. Политика, 5. октобар 1928s: 8.
- Аноним. „Београдска хроника. Опроштајно вече г. Александра Куприна“. Време, 6. октобар 1928t: 9.
- Аноним. „Г. Куприн пише о напретку Београда“. Правда, 19. октобар 1928u: 5.
- Аноним. „Четрдесетогодишњица књижевног рада А. И. Куприна“. Правда, 18. септембар 1930: 3.
- Аноним. „Књиге и писци. Белешке“. Правда, 12. септембар 1937: 9.
- Аноним. „Књиге и писци. Белешке“. Правда, 15. октобар 1938: 17.
- Гиппиус – Злобину. Письмо З. Гиппиус В. Злобину от 28 сентября, 1928: Pachmuss, Temira. *Intellect and Ideas in action. Selected correspondence of Zinaida Hippus.* München: Wilhelm Fink Verlag, 1972: 222.
- Ђ. Н. <Ђорђе Николић>. „Свачано отварање конгреса руских књижевника и новинара“. Политика, 26. септембар 1928: 7.
- Е. З. <Евгеније Захаров>. „Руски писци о српско-руској љубави“. Правда, 27. септембар 1928a: 5.
- Е. З. <Евгеније Захаров>. „Говор г. Мерешковског на банкету министра просвете“. Правда, 28. септембар 1928b: 5.
- Е. З. <Евгеније Захаров>. „Руски књижевници славе српску мајку“. Правда, 2. октобар 1928с: 5.
- Е. З. <Евгеније Захаров>. „Смрт Александра Куприна“. Правда, 27. август 1938: 6.
- Зайцев, Б. *Мои современники.* Лондон: ОРИ, 1988: 119–120.
- Зайцев, Б. «Другая Вера»: Золотой узор. Роман. Повести. Москва: Интерпринт, 1991: 378–379.

- Захаров, Е. „У разговору с г.г. Куприном, Зајцевим и Јаблоновским“. Правда, 25. септембар 1928: 2.
- Куприн, А. „Моји утисци“. Политика, 6. октобар 1928: 9.
- Куприн, А. «Народная память (Югославия)»: Елань. Белград: Русская библиотека, 1929: 61.
- Куприн, А. «Король – демократ и герой. К десятилетию царствования короля Югославии Александра». Иллюстрированная Россия, №35 (328), 1931.
- Куприн, Александр. Хроника событий глазами белого офицера, писателя, журналиста 1919 – 1934. Москва: Собрание, 2006: 665.
- Куприн – Беличу. Письмо А. И. Куприна, первое недатированное: Ичин, Корнелия (ред.) От чужих к своим. Письма выдающихся представителей русской интеллигенции начала XX века Александру Беличу. Белград: Логос, 2016: 103–104.
- Куприна, К. А. Куприн – мой отец. Москва: Художественная литература, 1979.
- На страже России. Десять лет Союза Русских Писателей и Журналистов в Югославии 1925–1935. Белград, 1935: 66.
- П. М. <Петар Митропан>. „Како живи Куприн у Београду. Један прави „руски човек““. Политика, 29. септембар 1928: 5.
- Паланчанин, Сава. Руско – српскохрватска књижевна библиографија. Нови Сад: Матица српска, 1979.
- Погодин, Александар. Руско – српска библиографија 1800 – 1925. I Књига: Књижевност. I део: Преводи објављени посебно или по часописима. Београд: Српска Краљевска Академија, 1932.
- Погодин, Александар. Руско – српска библиографија 1800 – 1925. I Књига: Књижевност. II део: Преводи објављени по новинама и календарима. Београд: Српска Краљевска Академија, 1936.
- Херенда, А. Б. „Један разговор на другарској вечери са г.г. Куприном и Зајцовом“. Време, 25. септембар 1928а: 6.
- Херенда, А. Б. „Данас се у Београду отвара конгрес руских књижевника и новинара“. Време, 25. септембар 1928б: 5.
- Херенда А. Б. „Неколико дана међу великим руским књижевницима и новинарима“. Време, 3. октобар 1928с: 4.
- Херенда А. Б. „Један говор г. Мерешковског о патриотизму и словенофилству на банкету г. Министра Просвете“. Време, 28. септембар 1928д: 4.

Бобан Чурич

А. И. КУПРИН В БЕЛГРАДЕ В 1928 ГОДУ

Резюме

А. И. Куприн (1870–1938) посетил Белград осенью 1928 года, приняв участие в работе Съезда русских писателей и журналистов за рубежом. Известный и популярный в сербской среде, русский писатель привлек большое внимание белградских журналистов и культурных деятелей. В официальной работе Съезда Куприн не принимал участия, большинство времени проводил в прогулках по городу и в белградских «кафанах» (ресторанах), вызывая своим поведением критики русских коллег. С другой стороны, среди жителей Белграда он снискал всеобщее расположение своей откровенностью и непринужденностью общения. Съезд сопровождался литературными вечерами и публичными выступлениями писателей, на которых активное участие принимал и Куприн.

Свои впечатления о сербской-югославской столице Куприн опубликовал в цикле статей «Югославия». В издании белградской «Русской библиотеки» вышли две книги Куприна: сборник рассказов *Елань* (в который включен и цикл «Югославия») в 1929 году, и роман *Колесо времени* в 1930 году.

Ключевые слова: А. И. Куприн, Белград, русская эмиграция, русская литература.

ЕПИСТОЛАРНО НАСЛЕЂЕ МИХАЈЛА КОВАЧА*

У овом раду сажето се приказује богато епистоларно наслеђе русинског књижевника и културног делатника Михајла Ковача (1909–2005), настало у другој половини XX века. Већи део наслеђа чине писма, дописнице и разгледнице које су Ковачу упућивали истакнути украјински, русински, српски и словачки књижевници, научници, културни делатници или књижевна удружења и њихови представници. Делимично су сачуване копије или копценти његових одговора. Публиковање и приближавање ове епистоларне грађе широј научној јавности пружиће нову и веома драгоцену базу података за даље изучавање не само књижевног дела М. Ковача и његове културне и националне делатности, него и много шире, књижевног, културног и националног живота Русина у другој половини XX века.

Кључне речи: Михајло Ковач, Олекса Мишанич, Русини у Југославији, русинска књижевност, украјинска књижевност.

This work summarizes the rich epistolary legacy of the Ruthenian writer and cultural worker Mihajlo Kovač (1909–2005), created in the second half of the 20th century. Most of the legacy consists of the letters and postcards sent to Kovač by prominent Ukrainian, Ruthenian, Serbian and Slovak writers, scholars, cultural workers or literary associations and their representatives. Copies or concepts of his answers to them are partly preserved. Publishing and bringing this epistolary material closer to broader scholarly circles will give a new and valuable database for further studies not only of the literary work of M. Kovač and his cultural and national activities, but of the literary, cultural and national life of the Ruthenians in the second half of the 20th century.

Key words: Mihajlo Kovač, Oleksa Mišanič, Ruthenians in Yugoslavia, Ruthenian literature, Ukrainian literature.

Књижевно дело истакнутог русинског писца и песника Михајла Ковача свеобухватно је сагледао и анализирао Јулијан Тамаш прво у својој прерађеној и дорађеној докторској дисертацији *Русинска књижевност. Историја и статус* (Тамаш 1984),¹ и касније у студији *Евангелиста Михајло Ковач* (Тамаш 2009), где је дао и доста опширну његову биографију. Ипак, Тамаш није имао увид у двадесетак свезака Ковачевих дневника, које је писац уредно водио од 1957. године, нити у његово богато епистоларно наслеђе.

У овом раду посебну пажњу посвећујемо делу епистоларног наслеђа М. Ковача, надајући се да ће у догледно време бити објављиван бар један његов део, и да ће и његови дневници бити сагледани и можда делимично и објављени. Епистоларно наслеђе Михајла Ковача је прилично богато и чине

* Рад је рађен у оквиру научног пројекта *Војвођански простор у контексту европске историје* Одсека за историју Филозофског факултета у Новом Саду бр. 177002, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Касније је дело, нешто допуњено, објављено и на русинском језику (Тамаш 1997).

га неколико стотина писама, честитки и дописа.² У раду се неће узимати у разматрање писма рођака или познаника која имају више приватни карактер и свакако су значајна за попуњавање празнина или прецизирање неких података у његовој биографији, али су мање интересантна за књижевни, културни и национални живот Русина у Југославији. Посебна пожња ће бити посвећена преписци и контактима са појединцима и институцијама у Украјини и украјинској дијаспори, са којима је Ковач успостављао и одржавао плодну сарадњу на пољу књижевности, културе, језика и националног живота Русина и Украјинаца.

Неколико десетина писама чине протоколарна, упућена М. Ковачу од стране Савеза писаца Украјине³ или представника Амбасаде Украјине поводом његових јубилеја или додељених награда и признања, која сведоче о поштовању и одавању признања истакнутом ствараоцу и неуморном прегаоцу на успостављању и развијању контаката и сарадње Русина у Југославији са Украјином и украјинском дијаспором. У ту групу се могу уврстити и писма упућена од Друштва књижевника Војводине и сачуване копије Ковачевих писама овом друштву.

Најобимнија и у великој мери сачувана јесте преписка М. Ковача са Олексом Мишаничем, научним радником из Кијева.⁴ Преписка је већ добрим делом припремљена за штампу.⁵ Садржи укупно 58 писама О. Мишанича Ковачу и 82 писма и дописница Ковача Мишаничу, и има изузетан значај за праћење и разумевање почетка и тока књижевне, културне и националне сарадње не само њих двојице, него и за успостављање и развој књижевне, културне и националне сарадње Русина у Југославији са Украјином. Нико у Украјини нити у Југославији у другој половини XX века није уложио толико рада и труда, нити је са толико елана радио на тој сарадњи као ова двојица. Чак и када је све ишло тешко, и када је ситуација била скоро безнадежна због разних опструкција и спречавања, они нису посустајали, верујући да њихов рад неће остати без резултата. А резултати су стизали. Управо захваљујући њиховој сарадњи у Украјини су била штампана у оригиналу или у преводу на украјински језик прозна или поетска дела М. Ковача и многих других русинских писаца, прилози о русинској књижевности или о њиховом културном и националном животу, а у Југославији, у издањима на русинском, српском и хрватском језику, штампана су преведена дела украјинских писаца и објављена су бројна дела и прилози о књижевном, културном и националном животу у Украјини и о међусобној српско-украјинској сарадњи кроз векове (Рамач 2017).

² Сачувано епистолярно наслеђе Михајла Ковача нам је љубазно дала на коришћење његова најмлађа кћерка Оља Карлаварис, на чему јој и овом приликом изражавамо велику захвалност.

³ Спілка письменників України.

⁴ Мишанич Олекса (1933–2004) – дописни члан Националне академије Украјине, доктор филолошких наука, професор.

⁵ Аутор овог прилога је добио на коришћење писма О. Мишанича, упућена М. Ковачу, а Олег Румјанцев, проф. на Универзитету у Палерму, је добио на коришћење писма М. Ковача упућена О. Мишаничу од његовог сина Јарослава из Кијева. Сва та писма су већ преписана и сложена у један рукопис који аутори припремају за штампу.

У писмима Мишаничу, као и у својим књижевним делима, Ковач се често сликовито изражавао њему властитим хумором, не ретко и на свој рачун. Ипак, када је говорио о озбиљним стварима и плановима, често је био судржан и опрезан, чувајући тако свог пријатеља од могућих непријатности и проблема, свестан да службе безбедности у СССР-у контролишу преписке, нарочито ону пошту из иностранства. У писмима није желео да износи Мишаничу нашироко о проблемима који су га непрестано пратили у књижевном и културном раду, а понекад би само напомињао да ће му о свему детаљније причати приликом првог сусрета. Тако, на пример, Ковач у писмима Мишаничу није ни споменуо о нападима и оптужбама које је доживљавао због «идеолошког застрањивања» 1968. године, нити о монтираној оптужби за «украјински национализам» 1973. године, која је потекла од огранка чланова КПЈ у Руском Крстуру и огранка комуниста из НИП «Руске слово» и која је била објављена у истоименим русинским недељним новинама (Тамаш 2009: 19–23).

Михајло Ковач први од Русина из Југославије успоставља контакте и са украјинским научницима, лингвистима, етнологима и другима истакнутим делатницима из Украјине и украјинске дијаспоре. Олекса Хорбач, украјински лингвиста који је живео у емиграцији, је међу првима с којима је Ковач после Другог светског рата отпочео интензивну сарадњу. Њихово познанство и сарадња почињу после Хорбачеве посете Русинима у Југославији 1953. године, када је он дошао овде ради прикупљања грађе за изучавање русинског језика. Хорбач је објавио неколико радова о русинском језику у Немачкој и у русинским издањима у Југославији.⁶ Међутим, мање је познато да је Хорбач значајно утицао и на Ковачево књижевно стваралаштво. Наиме, после Ковачеве молбе да напише нешто о његовим књижевним делима, Хорбач му је послао доста опширну критичку анализу, истовремено указујући на који начин да усавршава своје књижевно стваралаштво: „Мусите дотримувати кроку новішому часові”.⁷ Ту је он саветовао свом другу да чита истакнуте украјинске писце који су по тематици и сензибилитету блиски његовом стваралаштву, на пример: Васиља Стефаника, Михајла Коцјубинског, Миколу Хвиљовог, Хрихорија Косинку, од новијих Јурија Јановског, Олександра Довженка, јер „вони вас навчать як писати про селянське життя”. Хорбач је сматрао да ће то отворити Ковачу пут у велику украјинску књижевност. После тога Ковач је заиста почео да више чита украјинске писце које му је Хорбач препоручио, и тај утицај класика украјинске књижевности (Ивана Франка, Михајла Коцјубинског, Олге Кобиљанске, Марка Черемшине и Ваисиља Стефаника) је препознатљив у његовом књижевном стваралаштву (Тамаш 2009: 193–199; Римар 2017). Међутим, Ковач никад није открио како је отпочео његов интерес за дела ових украјинских писаца, односно да је у томе извесну улогу имао О. Хорбач.

⁶ Опширније о овој преписци у нашем реферату «Взаємини Олекси Горбача з русинами у Югославії у 50–60-і рр. XX ст.», прочитаном на IX Светском конгресу украјиниста у Кијеву у јуну 2018. године, који ће бити објављен у зборнику радова са Конгреса.

⁷ Писмо О. Хорбача М. Ковачу, Гетинген, 14. марта 1959. године.

Хорбач је после једне посете Југославији у писму скренуо Ковачу пажњу на људе за које је сматрао да раде за службу безбедности, упозоравајући га тако на могуће непријатности које би могао да има због свог ангажовања на књижевном и културном, а нарочито на националном пољу и због сарадње са Украјином и украјинском емиграцијом и дијаспором. Сачувано је десет Хорбачевих писама и две дописнице Ковачу и 5 копија или концепата писама Ковача Хорбачу.

Пријатељство М. Ковача са истакнутим украјинским режисером и драмским писцем Јуријем Шерегијем⁸ започело је још 1939. године, када је око 200 избеглица из Карпатске Украјине стигло у Југославију и упочетку су се настанили у Руском Крстуру. Ковач је као учитељ заједно са гркокатоличким свештеником Михајлом Фираком дочекао избеглице на граници и допратио их је у село, где су остали извесно време. Међу избеглицама био је и Ј. Шерегиј са неколико позоришних глумаца из Хуста. О драмској делатности Шерегија међу Русинима у Руском Крстуру и Шиду постоји извесна литература (Шереги 1967; Шерегиј 1993): Ковач и после ослобођења успоставља контакт и наставља сарадњу са Ј. Шерегијем. Шездесетих година Шерегиј је по други пут боравио међу Русинима у Југославији захваљујући и свесрдном ангажовању М. Ковача. Његов рад са русинским позоришним аматерима оставио је неизбрисив траг у позоришном животу Русина у Југославији (Латјак 2008; Латјак 2011). Сачувано је десетак писама Шерегија М. Ковачу и неколико копија писма М. Ковача Шерегију, у којима има доста интересантних података о њиховој сарадњи и о раду Шерегија у области позоришног аматеризма Русина у Југославији.

Ковач је сачувао бројна писма од истакнутог украјинског закарпатског писца Ивана Чендеја и његовог сина Михајла. Отац и син су заједно преводили приповетке М. Ковача на украјински језик и тако је објављена његова збирка приповедака у Ужгороду (Ковач 1999). Преписка са И. Чендејем с једне стране сведочи о раду на преводу Ковачевих приповедака, о консултацијама о превођењу и налажењу адекватних решења у неким конкретним ситуацијама, али још више о њиховом искреном пријатељству, књижевном стваралаштву, о питањима украјинског и русинског националног идентитета. Сачувана су укупно 22 писма Ивана Чендеја, писца, и неколико писама његовог сина Михајла М. Ковачу, као и неколико копија писама Ковача И. Чендеју.

Преписка М. Ковача са Богданом Микитјуком из Немачке, који се интересовао за фолклор Русина, трајала је скоро две деценије (1966–1982), а сачувано је само седам његових писама Ковачу и две копије писама писаних писаћом машином Ковача Микитјуку. Нажалост, нисмо пронашли објављене радове Микитјука о Русинима. Микитјук је прво писмо Ковачу написао на језику Русина у Југославији у јануару 1966. године, у ком спомиње да је Ускрс провео у Новом Саду (1965. или можда и раније), и да већ дуже није писао Ковачу, што значи да ранија писма Ковач није сачувао. Ковач му је прикупљао и слао неку литературу и грађу у вези фолклора Русина у Југославији.

Од Але Ковал, коауторке украјинско – хрватско-српског речника (Менас – Ковал 1979) сачувано је једно писмо и једна разгледница М. Ковачу и две ко-

⁸ Шерегиј Јуриј (1907–1990) – украјински драмски режисер, драматург из Словачке.

пије писама и један коцепт његовог одговора Али, која сведоче о њиховој сарадњи односно спремности Ковача да јој помаже у прикупљању језичке грађе.

Преписка са књижевним, културним и националним делатницима из украјинске дијаспоре, из Словачке и Пољске сведочи о бројним проблемима са којима су се од 60-их година сусретали Украјинци и Русини у Пољској и Словачкој. Ковач је настојао да упозна и схвати проблеме тих заједница и појединих активиста, и, без обзира на то да је по природи био веома толерантан, увек је отворено и јасно износио своје ставове и указивао на горуће проблеме, а по њему, за Русине и Украјинце у дијаспори највећи проблеми су биле њихове поделе због амбиција појединаца и прихватање званичног става или често притајеног деловања већинског народа у правцу раздвајања ових мањинских заједница од матичног украјинског народа.

У једном разговору М. Ковач нам је споменуо да се уочи Другог светског рата извесно време дописивао са словачким писцем Владимиром Хурбаном. На жалост, та писма нису сачувана, само је у његовој заоставштини сачувана фотографија/портрет Хурбана са посветом М. Ковачу.

У сачуваном епистоларном наслеђу М. Ковача сачувано је по једно или два писама од професора Сергија Ткачева из Тернопоља, од Јевгена Пашченка из Украјине, тада студента у Београду, данас професора на Филолошком факултету у Загребу. Ковач је сачувао део преписке са русинским/украјинским културно-просветним делатницима у Пољској и Словачкој: од Стефана Заброварног из Шчечина, од А. Дулебе из Словачке, која сведочи о његовим ставовима о решавању русинског/украјинског питања. Издавач и публициста Иван Ребрик из Ужгорода је 1993. године замолио Ковача да му напише нешто о примању избеглица из Карпатске Украјине 1939. године у Руском Крстуру, што је Ковач и урадио и уједно је послао копију фотографије "Утјакачи з Карпатској Украјини у Југославији" из марта 1939. године. Леонид Коваленко, аутор монографије о украјинској совјетској књижевности у иностранству (Коваленко 1968), обратио се Ковачу да му помогне у прикупљању података о овој теми у Југославији. Ковач је шездесетих година водио преписку и са Олексом Шаповалом из Канаде, који је изучавао језик Русина. Сачувано је по неколико писама Ковачу од украјинског песника Захара Хончарука, академика Миколе Мушинке из Словачке, професора-украјинисте Михајла Молнара из Словачке, од Павла Стефановског из Пољске, од закарпатског сликара Володимира Миките из Ужгорода, од историчара Володимира Керечанина из Ужгорода, од историчара књижевности Ивана Мегеле, који је објавио чланак у часопису Савеза Русина и Украјинаца Хрватске „Нова думка“ (Мегела 1973 /1974) и учествовао на Међународном симпозијуму у Београду „Вук Караџић и свет“ 1988. године. Ту су и два писма Федора Погребеника из Кијева из 1971. и 1972. г., који је писао о Стефанику и молио је Ковача да му одговори како је упознао стваралаштво Стефаника и какав је утицај на њега имало његово дело. Пошто је чуо да је Ковач имао у рукама нека писма Стефаника, молио је детаљнију информацију о њима. Наводи да је послао Ковачу своју књигу о Лесју Мартовичу. Није познат Ковачев одговор. Семен Пањко, књижевник из Ужгорода, написао је М. Ковачу четири писма и једну разгледницу. Пањко је преводио Ковачеве песме на украјински језик и у писмима много говори о књижевности, о превођењу.

Михајло Ковач је сачувао бројна писма од русинског писца Ђуре Папхархаја, која углавном одражавају њихов дијалог, често полемички настројен, који открива не само њихове различите погледе на русинску књижевност и организовање њеног унутрашњег живота и функционисања, него и на многе мање или више познате догађаје и појаве у културном и националном животу Русина у Југославији, на њихов национални идентитет и припадност. Због богатства података и разлике у ставовима о многим питањима ова преписка заслужује да буде сагледана у посебном раду.

Анализирајући преписку Михајла Ковача, можемо закључити то што је већ делимично истицано у његовој биографији – да је он увек био принципијелан. Ставови о националном питању Русина и о њиховој припадности украјинској нацији доследно је заступао и од тога никад није одступао. Доследно је бранио слободу књижевног деловања и изражавања. Приликом изнетих оптужби против њега за „идеолошко скретање“ и за „украјински национализам“ он није прихватио покајање, посипање пепелом, што се од њега очекивало, чак и по цену искључења из русинског књижевног и културног живота или могућег отпуштања с посла. По природи благ и толерантан, Ковач је доследно бранио основне људске вредности и сматрао је да се људи на одговорним местима тако морају и понашати, а критички се изражавао о „малим главама које одлучују о великим стварима“.

Мада никад није истицао значај и вредност свог књижевног стваралаштва и није чезнуо за признањима и наградама, ипак је тешко доживљавао „понижења“, када су награде додељиване мање значајним писцима и каријеристима због њихове политичке подобности, о чему је оставио записе у својим дневницима.

Михајло Ковач, човек малог раста и скроман учитељ, истицао се великом енергијом, бистрим умом и храброшћу да мисли властитом главом и да отворено каже оно што мисли. Од 50–90-их година XX века неуморно је радио не само на пољу књижевног стваралаштва, него је са великим одушевљењем успостављао и развијао контакте и сарадњу са матичном земљом Украјином, са Савезом књижевника Украјине, чији је постао члан, са Русинима и Украјинцима у дијаспори, увек доследно заступајући и бранећи став да су Русини део украјинске нације и да само као такви имају перспективу да се и даље развијају у свим сферама духовног живота, у књижевности, култури, језику, уметности. Његовом заслугом књижевност Русина у Југославији 60–90-их година XX века постаје део украјинске књижевности: дела украјинске књижевности се преводе на русински и српски/хрватски језик, а дела русинске и јужнословенских књижевности се објављују у Украјини. Сарађивао је и са украјинским лингвистима и другим научницима који су изучавали русински језик и културу и помагао им је у прикупљању неопходне грађе и литературе. Због тога се без претеривања може рећи да је М. Ковач у наведеном периоду био кључна особа међу Русинима у Југославији у успостављању и неговању њихових веза и сарадње са Украјином и украјинском дијаспором у области књижевности, језика и културе.

Цитирана литература

- Коваленко Леонід. Українська радянська література за рубежем. Київ, 1968.
- Ковач Михайло. Тихі води. Ужгород: Гражда – Карпати, 1999.
- Латяк Дюра. Театрални живот Руснацох. I. Нови Сад: Руске слово, 2008.
- Латяк Дюра. Театрални живот Руснацох. II. Нови Сад: Руске слово, 2011.
- Мегела Иван. «Вук Караджич і Тарас Шевченко», I-II. Нова думка 73/1989, 74/1989.
- Вуковар: Союз Руснацох и Українцох Горватскей, 1989, 14–17, 27–30.
- Мишанич Олекса. «Гей, там коло Дунаю... – Нотатки про літературне життя югославських українців». Вітчизна, 4/1966. Київ, 1966, 183–191.
- Мишанич Олекса. «Голос наших братів». Дніпро, 2/1968. Київ, 1968, 148–154.
- Рамач Янко. «Літературні взаємини русинів Югославії з Україною у 60-і рр. XX ст.». [In:] A. Kołodziej (ed). *Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura. Monografia ze studiów slawistycznych III*. Nakladatelství Pavel Mervat: Červený Kostelec, 2017, 427–440.
- Рамач Янко. «Твори Михайла Ковача у виданнях Союзу русинів і українців Хорватії». Славистика XXII/2, 2018: 202–203.
- Римар Ана. Уплів українських писателюх на Михайла Ковача. Нови Сад: Завод за культуру войвођанских Руснацох, 2016.
- Тамаш Јулијан. Русинска књижевност. Историја и статус. Нови Сад: Матица српска, 1984.
- Тамаш Јулијан. Историја рускеј литератури. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- Тамаш Јулијан. Єванђелиста Михайло Ковач. Нови Сад: Руске слово, 2009.
- Шереги Юрий. «Українски театрални представи, курси українских народних танцох и други импресиј у Бачки и Сриме 1939–1940. рок» (I–III). 1/1967, 2/1967, 3/1967. Руски Керестур: Руске слово, 1967, 61–70, 131–138, 217–223.
- Шерегій Юрій. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Пряшів – Львів, 1993.
- Менас Antica – Коваль П. Алла. Українсько-хорватський або сербський словник. Hrvatskoili srpsko – ukrajinski rječnik. Zagreb: Sveučilišna naklada liber, 1979.

Извори

Рукописно наслеђе Михајла Ковача, пре свега његови дневници и преписка, власништво његове најмлађе кћери Оље Карлаварис из Новог Сада.

Janko Ramač

THE EPISTOLARY LEGACY OF MIHAJLO KOVAČ

Summary

The author of the work summarizes the epistolary legacy of Mihajlo Kovač (1909-2005), a prominent Ruthenian writer and cultural and national worker, which was created in the second half of the 20th century. A few hundred letters, postal and picture cards sent to Kovač by outstanding Ukrainian, Ruthenian, Slovak and Serbian writers, scholars and cultural workers testify to his contacts and very active cooperation with numerous individuals and institutions trying to connect the literature, cultural and national life of the Ruthenians in Yugoslavia with Ukraine and the Ukrainian diaspora. Simultaneously, he worked on connecting the Ukrainians with the peoples and national communities of Yugoslavia. Copies or concepts of Kovač's answers are partly preserved. The material is very significant because it contains a lot of data and information on less known or studied details on literary, cultural and national life of the Ruthenians in Yugoslavia and their contacts and cooperation in these fields with Ukraine, the Ukrainian diaspora and peoples and national communities in Yugoslavia.

Key words: Mihajlo Kovač, Oleksa Mišanič, Ruthenians in Yugoslavia, Ruthenian literature, Ukrainian literature.

AFRICKÉ PRÓZY MAREKA VADASA*

V príspevku sa skúma prozaická tvorba slovenského spisovateľa strednej generácie Mareka Vadasa, predovšetkým jeho poviedky zaradené do kníh *Liečiteľ* a *Čierne na čiernom*, ktoré tento autor napísal v prvom desaťročí 21. storočia. Inšpiráciu pre písanie krátkych próz v týchto zbierkach Vadas nadobudol na svojich častých cestách do krajín strednej a západnej Afriky kde sa dobre oboznámil s exotickým, no v mnohom predsa nám blízkym africkým svetom. Skutočnosť, ktorú spisovateľ evokuje prozaickým textom sa vyznačuje predovšetkým prelínaním sa reálneho a fantastického, telesného a duchovného, sakrálneho a profanného a ako taká je podobná zobrazenej skutočnosti v literatúre juhoamerických spisovateľov magického realizmu. Aj napriek tomu, že tento spisovateľ naplno spolicí so svojimi postavami jeho vzťah k africkej skutočnosti je výrazne kritický, najčastejšie až satiricko-sarkastický.

Kľúčové slová: slovenská próza, Marek Vadas, exotika, reálne, fantastické, magický realizmus, kritika, satira.

The paper analyzes the prose of a Slovak writer of the middle generation Marek Vadas, primarily his short stories included in the books *Healer* (*Liečiteľ*) and *Black on Black* (*Čierne na čiernom*), written in the first decade of the 21st century. Vadas found his inspiration for writing short prose from these collections during his frequent visits to the countries of central and western Africa, where he met an exotic and in many segments unfamiliar world. The reality that the writer evokes in his prose is primarily characterized by the intertwining of the real and the fantastic, the physical and the spiritual, the sacral and the profane, and as such it is very similar to the reality portrayed in the literary work of South American writers of so-called magic realism. Although this writer fully empathizes with his characters and their tragic fate, his relationship towards African reality is very critical, most often satirical-sarcastic.

Key words: Slovak prose, Marek Vadas, Africa, exotic, realistic, fantastic, magic realism, criticism, satire.

Marek Vadas (1971, Košice) debutoval v roku 1994 prozaickou knihou *Malý román*. Literárna kritika ju vnímala hlavne ako postmoderný text, v ktorom sa mladý spisovateľ primárne nezameral na textové prezentovanie nesprostredkovanej životnej skúsenosti, lebo si v súlade s postmodernou poetikou a filozofiou uvedomoval nerealizovateľnosť alebo aspoň limitovanosť takéhoto predsavzatia, ale podklad pre sujet svojich próz hľadal v „zdrapoch“ reality utvorených cieľavedomou deštrukciou vlastného vnímania skutočnosti, realizujúcej sa najčastejšie prostredníctvom imaginácie a sna, ale tiež prvkov tzv. metaskutočnosti, hlavne literárnej proveniencie. Z tohto materiálu Vadas potom hravo, niekedy až nadrealisticky uvoľnene, no väčšinou ironicko-parodicky konštruuje a zároveň ozvlášťňuje mozaiku jedného nového, v podstate však intertextuálneho sveta. Takouto sujetotvorbou tento spisovateľ ponajprv útočí

* Príspevok vznikol v rámci projektu číslo 178017 *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe*, ktorý financuje Ministrestvo vedy a školstva Srbska.

na čitateľovo, ale azda i na vlastné skostnatené, predpojaté či konvenčné, teda nekritické vnímanie skutočnosti a usiluje sa pridať trochu tej „stachovskej soli“ do znečitlivených zmyslov a tak donútiť, najprv seba a potom i textového recipienta, pozerat' sa inými očami, respektíve z inej perspektívy na svet a na svoje miesto v ňom.

V literárnej tvorbe Marek Vadas neskôr pokračuje v spoluautorstve s Emanom Erdélyim, s ktorým publikoval dve prozaické knihy: *Univerzita* (1996) a *Diabol pod čapicou* (2001). Aj napriek tomu, že objektívne nemožno presne určiť Vadasov zástož pri písaní týchto próz, je evidentné, že sa obe ešte stále pohybujú v intenciách poetiky *Malého románu*, teda že podstatne nevybočujú z postmodernej, doznievajúcej v slovenskej literatúre koncom 90. rokov 20. storočia, t. j. v období, v ktorom boli napísané aj tieto dva Erdélyi/Vadasove texty. Dané prózy sa však od Vadasovho debutu líšia výraznejšou žánrovou vyhranenosťou, prejavujúcou sa aj odklonom od postmoderného pohrávania sa s textom a primárnou zameranosťou na vyrozprávanie samotného, najčastejšie anekdoticky skoncipovaného príbehu. Pritom i autorský postoj je tu už značne kritickejší – ironicko-parodický vo využívaní prvkov a postupov populárnych žánrov a satirický vo vzťahu ku súdobej spoločnosti zobrazenej prozaickým textom.

O tom, že v takýchto premenách a tendenciách v uplatnení naratívnych stratégií v knihách *Univerzita* a *Diabol pod čapicou* mal sám Vadas iste rozhodujúcu úlohu, svedčí jeho druhá samostatná zbierka krátkych próz *Prečo sa smrťka smeje* (2003), v ktorej je autorský dôraz práve na dôvtipnom, anekdotickom, neraz i šokujúco vypointovanom príbehu, vyznačujúcim sa spravidla prvkami bizarnosti, nonsensu, absurdity, čierneho humoru, brutality a hororu. Z tohto dôvodu i autori knihy *Hľadanie súčasnosti* tohto spisovateľa zaradili medzi tzv. technokratov príbehu, teda medzi spisovateľov,¹ ktorí „pred tematizovaním konkrétneho zážitkového sveta uprednostňujú objektivizujúce, technokraticky pôsobiace, ale v rámci tradičnej poetiky zo-trvávajúce obmieňanie naratologických alternatív prozaického textu. Sústreďujú sa na budovanie tajomnej atmosféry, kumuláciu groteskno-bizarných prvkov a excen-trických motívov a narušanie súdržnosti prirodzeného poriadku sveta, ktorý sa napokon definitívne zvráti vo vyústení príbehu, alebo sa ponecháva v nevyjasnenom stave.“ (Passia a kol. 2014: 85). To, čo je pre tieto Vadasove prózy tiež príznačné a čo malo zrejme už vtedy anticipačný ráz, je naratívny minimalizmus, prejavujúci sa vo využívaní maximálne zredukovaného príbehu, niekedy až do akýchsi „bezsujetových“ prozaických „minútok“, ktoré už len ako ďaleké echo evokujú náznaky dejových konfliktov a napätia. Sú to teda prozaické útvary, ktoré svojim základným tvorivým postupom poznačeným epickou skratkou a tiež groteskným deformovaním a ozvlášťňovaním zobrazenej skutočnosti pripomínajú literárnu tvorbu ruského avantgardného spisovateľa Daniila Ivanoviča Charmsa, ktorý vo svojich prózach, podobne ako Marek Vadas vo svojich miniatúrach, na racionálne ťažko pochopiteľnú krutosť života a následne i človekov pocit bezmocnosti tvorivo reagoval maximálne sa stupňujúcou brutalitou a absurditou zobrazenej textovej skutočnosti.

Aj keď to na prvý pohľad tak nevyzerá, pri dôkladnejšej interpretácii sa potvrdzuje, že práve poetika krátkych próz zo zbierky *Prečo sa smrťka smeje* bola východiskom pre Vadasovu neskoršiu tvorbu, konkrétne pre jeho „africký“ prozaický cyk-

¹ Tu je okrem Vadasa zaradený aj Pavel Rankov, Peter Krišťufek a Karol D. Horváth.

lus, zatiaľ reprezentovaný knihou pre deti *Rozprávky z čiernej Afriky* (2004) a dvomi zbierkami poviedok pre dospelých: *Liečiteľ* (2007) a *Čierne na čiernom* (2013). Tieto tri knihy čerpajú svoje námety výlučne z exotických oblastí rovníkovej Afriky, najmä zo štátu Kamerun a mesta Douala, teda z prostredia, ktoré tento spisovateľ niekoľkokrát navštívil. Autorova osobná skúsenosť ako podklad pre prozaické spracovanie témy by mala zaručovať autentickosť literárneho textu zobrazujúceho africkú skutočnosť, mala by teda čitateľa presvedčiť, že svet, ktorý spisovateľ vo svojej próze stvárnjuje, je síce zvláštny, pre nás „západniarov“ niekedy priam nepochopiteľný, no ak aj nie je vždy celkom pravdivý, tak je prinajmenšom možný, pravdepodobný. Môžeme síce pochybovať o možnosti spoznať, uchopiť, ale najmä pochopiť africkú skutočnosť komplexne prostredníctvom týchto autorových „výletov“ do daného prostredia, zvlášť o jeho možnosti celkom sa zbaviť stereotypov a predpojatosti voči nám vzdialenému svetu, avšak v literárnom kontexte to nie je podstatné. Je totiž evidentné, že tento spisovateľ ani nemienil podať autentický či realistický obraz africkej skutočnosti, ale usiloval sa stvárniť svoje subjektívne, v najväčšej možnej miere empatické videnie toho sveta, a pritom ho konfrontovať s našim, čiže „západniarskym“ pohľadom na skutočnosť a život. Prvoplánovo sa nám takéto porovnanie môže zdať priam neuskutočniteľné, lebo sa v ňom dávajú do súvisu dva svety navonok neporovnateľné, priam inkompatibilné. V hlbších významových rovinách a reláciách, ku ktorým sa môžeme dostať prostredníctvom najvydarenejších Vadasových poviedok typu *Raz hnedá, raz čierna, U fúzatého doktora a Našepkávač* z knihy *Liečiteľ* alebo *Umelá hmota, Život je štedrý, Na kare, Narodil som sa prvého augusta, Aké to je?* z knihy *Čierne na čiernom*, si najčastejšie nie bez prekvapenia a žasnutia uvedomujeme, že svet v nich zobrazený nie je až taký iný, exotický a fantastický, ako sa nám javil na prvý pohľad, ale že nám je v nejednom ohľade blízky, až vlastný. Zobrazené spoločenské prostredie, príroda, kultúra, životný štandard, človekove priority či hierarchia hodnôt, morálka, no najmä celkový životný rytmus vo svete Vadasových próz síce vyznievajú prinajmenšom zvláštny, na druhej strane sú nám však základné existenčné problémy a pocity postáv v týchto prózach, samozrejme, vnímané bez ich povrchovej exotickej náplavy, povedomé, akoby sme to všetko aj my skúsili a prežili. Sociálne a rodinné vzťahy, dennodenný zápas človeka o holú existenciu, prelínanie telesných a duchovných aspektov života, sna a skutočnosti, náboženské cítenie často späté s posadnutosťou smrťou a chorobami, ale najmä človekom nekontrolovateľné, vyčíňajúce emócie, to sú zrejme univerzálne témy, motívy a problémy, ktoré sa síce môžu prejavovať v odlišných formách a kontextoch, no v konečnom dôsledku evokujú vždy to isté – tragicko-absurdný životný údel človeka prejavujúci sa ako jeho groteskne sa zmietanie životom spejúcim k nevyhnutnej smrti.

Aj keď pre vyrozprávané príbehy a zobrazené postavy Marek Vadas iste mal i reálne predobrazy z vlastnej skúsenosti, evidentné je, že v zbierke *Liečiteľ* a potom i v jej pokračovaní, v knihe *Čierne na čiernom*, autor tieto prózy najčastejšie píše prihliaďajúc na vopred stanovenú tézu či ústrednú ideu, ktorú potom v sujetotvorbe rozoberá, ozvlášťňuje a na konci najčastejšie i pointuje. Už si Marta Součková pri interpretácii próz z knihy *Liečiteľ* všimla, že v nich „narácia miestami pripomína ústnu slovesnosť i rozprávky“ (Součková 2009, s. 195), čo jednoznačne signalizuje celkovú „nemimetickosť“ a „konštruktivizmus“ poetiky týchto próz. To prakticky znamená, že Vadasove postavy do príbehu vstupujú, podobne ako v ľudových rozprávkach

alebo v mýtoch, už sformované do svojráznych archetypov a sú i hlavní nositelia autorovej idey, ktorú on v takto symbolicko-alegoricky skoncipovanom príbehu analyzuje, rozvíja a usiluje sa čitateľovi čo najsuggestívnejšie prezentovať. Názornou ilustráciou takejto spisovateľovej naratívnej stratégie môže byť próza *Smrť na oslave* zo zbierky *Liečiteľ*, kde narátor, ktorý je zároveň i priamym účastníkom príbehu, v prvej osobe jednotného čísla rozpráva udalosť o príchode smrti do mestkej krčmy: „Nikto z okolia nevedel, prečo sa aj smrť zúčastňuje na tejto pitke, ale každému bolo na prvý pohľad jasné, že sem neprišla len tak pre nič za nič.“ (Vadas 2007: 17). Takýto príbeh, v ktorom návštevníci krčmy prítomnosť a bizarné správanie sa personifikovanej podoby smrti vnímajú síce ako niečo nekaždodenné, no celkom samozrejmé, normálne: „V kúte izby sedela smrť a čítala noviny.“ (Vadas 2007: 17), má evidentne magickorealistickej ráz, ktorý je rámcovaný mýticky skoncipovanou pointou, keď sa na jeho konci k slovu dostávajú základné vlastnosti smrti – konečnosť, nevyspytateľnosť, nezastaviteľnosť a zvlášť tragickosť jej konania: „Medzi tancujúcimi ľuďmi zrazu jedna mladá žena s vrkočmi začala silne dychčať, chytala sa za tie svoje výborné prsia, čo jej presvitali pod bielym tričkom, namiesto dýchania už jej potom len tak hrubo pískalo v hrdle a nakoniec vyhodila nohy do vzduchu. Chvíľu sa na zemi triasla, ale to už si ju smrť naberala na plecía. A bola to naozaj mladá baba.“ (Vadas 2007: 18). Podobne „tézovito“ je skonštruovaná i próza *Našepkávač*, tiež z *Liečiteľa*, v ktorej je zlo, tak ako predtým smrť, personifikované a zobrazené ako archetypálny zlý duch Imbu – Našepkávač, ktorý ľubovoľne môže vojsť hociktorému človekovi do hlavy a nahovoriť ho na nejaký zlý skutok: „Imbu sa chvíľu rozhliada a začína opatrne, premeriava si veci, ktoré má ten človek v hlave, zabída do spomienok, aby sa presvedčil, že ochranný duch už nadobro spí, unavený pivom. Potom začne hlasom, akým sa zvyčajne s človekom rozpráva ochranný duch. Našepkáva mu rôzne veci, napríklad, že človek oproti má určite veľa peňazí a dal sa pozvať na pivo a pozvanie neoplatil, že je to kurva chlap, ktorý úlisne pozerá na jeho druhú ženu a že sa mu navyše ešte vysmieva, že si nevie nájsť prácu.“ (Vadas 2007: 78).

Okrem univerzálneho základného významu spája všetky Vadasove alegoricko-symbolické prózy z afrického cyklu aj výrazný fatalizmus, ktorý zrejme primárne súvisí s duchovným či náboženským kontextom, v akom sa tieto príbehy väčšinou odohrávajú. Keďže kresťanstvo najčastejšie len okrajovo, často v karikatúrnej podobe poznačilo skutočnosť týchto próz, napríklad v poviedke *V krajine, kde divé mačky dávajú dobrú noc*: „Náš kňaz reční múdro a veselo. Počúvajú ho však iba deti. Plus niekoľko starcov, ktorých odniesli pod strom do tieňa a zabudli na nich. Kňaz spieva, my sa smeje a tancujeme. Páter nadvihuje sutanu a ukazuje správne kroky. Má aj hrkálku z orechov. Bez neho by tu bola veľká nuda.“ (Vadas 2013: 164), osudovosť či predestinácia v chápaní života Vadasových postáv má svoje základné východisko v niektorých tradičných, ale i synkretických afrických náboženstvách a kultoch (šamanizmus, animizmus či aladura). Tie, podobne ako i nám najbližšie kresťanstvo, fatalizmom vysvetľujú všetky záhady a nedostačujúce alebo nepresvedčivé odpovede na človekove otázky, ktoré ho počas celého života prenasledujú a trápia, ako v próze *Na ostrove*: „Bohovia nás potrestali a my sme nevedeli prečo.“ (Vadas 2013: 126). Pocit osudovosti prejavujúci sa v nemožnosti človeka podstatnejšie vplývať na svoj život sa stupňuje najmä v zbierke *Čierne na čiernom*, o čom najexplicitnejšie hovorí i názov jednej poviedky v tejto knihe: *Náhoda neexistuje*. Tento pocit je tiež veľmi suggestívne

evokovaný v poviedke *Život je štedrý* zo zbierky *Čierne na čiernom*, kde je vyrozprávaný typický jobovský príbeh o Leovi, ktorý všetky životné údery (zostane bez ruky, zahynie mu dieťa, zabije si manželku atď.) nevníma ako trest, ale práve naopak, ako určité výhody. A tak keď Leovi sústruh odtrhne ruku, teší sa, že zostal nažive: „Máš šťastie, že žiješ. Strčíš ju do stroja o niečo neskôr, keď sú všetci na obede, zdochol by si v krvavej mláke a už by sme ťa pochovali.“ (Vadas 2013: 72); po tom, ako mu pod kolesami autobusa zomrie trojročný syn, poteší sa narodeniu dvojčiek: „Už vidíš, že to, čo človek svetu obetuje, sa mu dvakrát vráti.“ (Vadas 2013: 73). Príbeh sa končí výrazne sarkasticky vyznievajúcou vetou: „Život je štedrý.“, podľa ktorej je táto poviedka i pomenovaná. O nemožnosti vyhnúť sa osudu kulminujúcemu smrťou hovorí i čiernohumorná burleska *Na kare*, v ktorej však cítiť i ďaleké echo Urbanovej novely *Staroba*: podobne ako Urbanov Ondrej Duchaj i Vadasova starana Anabela si uvedomuje, že už žila dosť dlho: „Raz keď po daždi šla okolo krčmy, počula, ako na ňu dedinčania šomrú. Nejaký cudzí hlas za stenou sa pýtal, kedy už zomrie.“ (Vadas 2013: 113) a že jej prichodí rozlúčiť sa zo svetom: „Uloží sa do jamy, zavrie oči a viečka si prikryje dvoma najmenšími mincami. Už sa len zakopať. Vyskočí teda po lopatu a zasypáva svoje telo zeminou.“ (Vadas 2013: 115).

Práve krutý sarkazmus, nie však vždy aj priamo vyjadrený ako v týchto dvoch poviedkach, ale častejšie zastretý a tlmený „naivitou“ postáv, poznačil väčšinu Vadasových próz „afrického“ cyklu. Názorným príkladom takejto prvoplánovej „naivity“ naratívneho fokalizátora môže byť i poviedka *Otec ide domov* zo zbierky *Čierne na čiernom*, v ktorej malý chlapec rozpráva príbeh o tom, ako sa jeho otec stál liečiteľom, pričom otcove alkoholické „opice“ prostodušne vníma ako jeho sakrálny rozhovor s duchmi: „Od tej noci sa však môj otec vedel rozprávať s duchmi. Viackrát som videl, ako sedí na lavici pred domom s fľašou v ruke a debatuje s niekým neviditeľným. Potajme som načúval a snažil som sa zapamätať, čo hovorí, ale nedalo sa. Slová sa mi v hlave poprehadzovali a nedávali mi nijaký zmysel. Bol to tajný jazyk a tajomstvá, ktorým ja ešte nemôžem rozumieť. Možno v dospelosti, ak budem mať šťastie.“ (Vadas 2013: 37). Vadasov sarkazmus vrcholí najmä v zbierke *Čierne na čiernom*, ktorá už svojím veľavravným metaforickým názvom, no tiež spôsobom koncipovania príbehov a charakterov postáv, naplno odzrkadľuje spisovateľov stupňujúci sa pesimisticko-deprimujúci pohľad na skutočnosť.

V takto evokovanom krutom svete Vadasových postáv už ani sen ako miesto, kam človek najčastejšie uteká pred útočiacou skutočnosťou, nie je alternatíva a záchrana, zostáva len ďalšia, teraz už nie denná, ale nočná mora, ktorá ho definitívne ubezpečuje, že niet kam ujsť od seba a od svojho osudu, že sen nie je úľava, ale je len paralelný svet, síce navonok inak usporiadaný, no rovnako nepochopiteľný, drsný, ohrozujúci. Dané tvrdenie možno dokumentovať na hororovej poviedke *Rieka* zo zbierky *Liečiteľ*, v ktorej hlavná postava v akomsi halucinačno-onirickom tranze prestupuje z reality do sna či vidiny, kde sa však jej utrpenie nezmiernuje, naopak, ešte sa stupňuje: „Ocitol som sa pred stánkom, v ktorom na zákazníkov čakali ľudské kosti. Starec v bielej čapici ich na pulte narovnával a nervózne z nich odháňal muchy.“ (Vadas 2007: 68). Brutalita skutočnosti je azda najsuggestívnejšie evokovaná v poviedke *Narodil som sa prvého augusta*, no Marta Součková ju vo svojej recenzii knihy *Čierne na čiernom* už pociťovala ako prehnaný a preto i nefunkčný prvok: „Vadas totiž inovuje africkú tému spôsobom, ktorý pre mňa nie je vždy prijateľný. Asi naj-

viditeľnejšia je jej brutalizácia, ktorá, na rozdiel od poviedok zo zbierky *Prečo sa smrťka smeje*, kde opisy násilia a hororové scény súviseli s parodovaním poklesnutých žánrov, nie je v knihe *Čierne na čiernom* vždy funkčná. Dalo by sa namietat', že o biede, primitívnych zvykoch a rituáloch či krutosti sa nedá vypovedať inak ako šokujúco, vidí sa mi však, že niektoré Vadasove texty strácajú kumuláciou hrozivých scén, a to i na ploche jednej krátkej prózy, na sile.“ (Součková 2015: 124). Ja si však myslím, že autorov dôraz v tejto próze nie je na naturalisticko-hororových opisoch násilia, príznačných zvlášť pre súčasné populárne žánre, ale že je to len úzadie, na ktorom má lepšie vynikať spisovateľova alegória nezničiteľnosti života a sily (absurdnej) človekovej vôle žiť: „Štyri alebo päť mesiacov sa zúfalo pokúšala dostať ma zo svojho tela. Jedna starena z New Bell jej miešala zlé byliny, ktoré si máčala v liehu a pila vo veľkom. Väčšinu času z toho bola taká omámená, že ledva chodila. Bolo to horké ako smrť, ale ja som sa držal. Chcel som prísť na svet, nie spať medzi mŕtvych, plávať bez duše po kanáloch. Skúšala všetko, pila bielinu aj farbu na vlasy a čuchala éter, ale ja som mal pred sebou život, svoju úlohu. Musel som prísť na svet.“ (Vadas 2013: 158).

Vo svojich poviedkach Marek Vadas strieda niekoľko naratívnych typov, uprednostňuje však detského, respektíve „naivného“, „nevinného“ a nepredpojatého voči skutočnosti, ktorú pozoruje a potom u čitateľa i evokuje a takýmto spôsobom vlastne i ozvlášťňuje. Toto ozvlášťňovanie reality vo Vadasových prózach sa však ešte priamejšie realizuje prostredníctvom prelínania sna a skutočnosti, fantastického a reálneho, profánneho a sakrálneho, takže práve z tohto dôvodu možno konštatovať, že poetika magického realizmu, pre ktorú sú tieto naratívne postupy najpríznačnejšie, vo veľkej miere poznačila väčšiu časť próz Vadasovho „afrického cyklu“. Na rozdiel povedzme od románu *Tisícročná včela* od Petra Jaroša, ktorý sa v slovenskej literárnej vede spája s poetikou magického realizmu, no v ktorom ojedinelé prvky takejto poetiky mali len ozvlášťňujúco-ornamentálnu funkciu, vo Vadasových poviedkach „afrického“ cyklu poetika či filozofia magického realizmu, podobne ako aj v jej pôvodnej juhoamerickej verzii, je v základoch života zobrazených prozaických postáv. Prelínanie sa a spojitosť reálneho a ireálneho v africkej skutočnosti, ktorú sa Vadas usiluje najprv pochopiť, potom i literárne uchopiť a čitateľovi evokovať, je pre človeka z tohto prostredia prirodzené a samozrejme a len na nás, prichádzajúcim z „iného sveta“, pôsobí fantasticky či magicky. Pre afrického človeka z Vadasových próz, podobne ako pre juhoamerického domorodca, sa hranica medzi reálnym a ireálnym, snom a skutočnosťou alebo sakrálnym a profánnym, stiera, lebo pre týchto ľudí sú to len rozličné aspekty tej istej skutočnosti, toho istého sveta, často redukovaného na tie najpodstatnejšie, teda mýticko-archetypálne javy a úkony, ktoré sú tu ešte stále dostatočne nezanesené civilizáciou. Názorne to vidno napríklad v poviedke *U fúzatého doktora* z knihy *Liečiteľ*, v ktorej sa hlavná postava rozhodne navštíviť svet duchov: „Do sveta duchov sa dostanem celkom jednoducho. Pôjdem okolo vývarovne do lesa a po kilometri alebo dvoch narazím na čistinku. Hneď za ňou rastie vysoká palma. Na tú vyleziem a vchod nájdem na jej konci. Nemôžem tam však ísť tak ako som. Duchovia neradi vidia belochov potulovať sa po ich svete. Najprv musím zájsť do krčmy a dohodnúť sa s nejakým miestnym chlapom, aby sme si na deň vymenili telá.“ (Vadas 2007: 60). Podobných príkladov „samozrejmostí“ africkej skutočnosti, ktoré my, cudzinci, vnímame ako ireálne javy, nachádzame vo

väčšine Vadasových poviedok. Sú však aj prózy, v ktorých sa ireálne javy môžu vysvetliť aj racionálne, najmä ak sú prejavom sna alebo halucinácie. Typickým príkladom je už citovaná „onirická“ poviedka *Rieka*, ale i próza *Tanec na rozlúčku* (Vadas 2007), kde je rozprávač účastníkom obradu, pri ktorom sa konzumuje rastlina iboga, vyvolávajúca halucinačné vidiny. Mimo kontextu poetiky magického realizmu čítame aj niektoré poviedky usporiadané na princípoch mysterióznej poviedky, kde sú iracionálne prvky prejavom autorovho cieľavedomého zatajovania, nedopovedanosti či otvorenosti textu.

Čitateľovi sa pod silným dojmom fantastickosti či magickosti zobrazeného sveta Vadasových próz často stráca z dohľadu sociálny aspekt života postáv, teda usku-točňovanie ich najzákladnejších existenčných potrieb, akými sú každodenná práca, zamestnanie, bývanie, obliekanie, stravovanie či osobná hygiena. Aj o týchto stránkach existencie afrického človeka sa spisovateľ občas zmieňuje, ale akoby sa strácali v dominujúcej exotike života evokovaného týmito prózami, života, v ktorom sa človek ani nemusí veľmi trápiť, aby si zadovážil základné existenčné prostriedky, lebo sa môže vyspať v lese pod palmou, tam si načapovať palmové víno a naoberať ovocie a v mori si uloviť ryby... Avšak v tých najvydarenejších Vadasových poviedkach takýto prvoplánový „bezstarostný“ obraz života je len úzadie, pred ktorým sa odohráva ozajstná sociálna dráma, najčastejšie až tragédia, spôsobená práve touto, niekedy priam neuveriteľnou nízkou životnou úrovňou, v akej žijú tieto prozaické postavy. Takéto tematizovanie pre nás „západniarov“ nepochopiteľnej chudoby a biedy nachádzame i v jednej z najlepších Vadasových poviedok s príznačným názvom *Umelá hmota* zo zbierky *Čierne na čiernom*, v ktorej sa spolu so sociálnym problémom afrického života do popredia dostáva i téma zhubného vplyvu civilizovaného sveta ohrozujúceho africkú skutočnosť, ešte stále fungujúcu na archaických prírodných princípoch: „Minulý rok si však otec našiel nové miesto – dostal sa na kraj mestského smetiska. Bol to jeho vrchol kariéry. Svoju pozíciu získal po susedovi Alfonzovi, ktorého prešiel kamión. Túlaniu po uliciach bol koniec. Ležalo pred ním celé kráľovstvo, v ktorom sa už dalo podnikat' vo veľkom.“ (Vadas 2013: 8).

Na základe dominujúcich naratívnych tendencií vo Vadasovej prozaickej tvorbe je viditeľné, že tento spisovateľ sa najlepšie „cíti“ v minimalistických prózach, aké naplno poznačili zbierku *Prečo sa smrčka smeje* a aké prevažujú i v analyzovanom spisovateľovom africkom prozaickom cykle. Svojrázny invariantom takejto Vadasom uprednostňovanej poetiky prózy môže byť i perfektná krátka próza *Lietajúce ženy* zo zbierky *Liečiteľ*, v ktorej tento spisovateľ priam nadrealisticky ozvlášťňuje všedný obraz afrických žien, nesúcich na hlave nádoby, na ktoré si vtáky sadajú a pijú vodu: „Niekedy na tých nádobách nad ich hlavami pristáli vtáci a pili vodu. Ženy na zem vrhali tiene ako malátne sochy, ktoré si raz za čas nad hlavou našuchoria perie a krídla rozťahnu na let. Potom ich stiahnu a celú cestu domov s tým nákladom ich ani raz nepoužijú. Ani na chvíľu nevzlietnu.“ (Vadas, 2007: 42).

Na druhej strane pri niektorých dlhších, polytematických prózach Vadas často akoby strácal „krok“ či rytmus rozprávania a rozplýval sa v neviazaných digresiách. V takýchto naratívnych situáciách, povedzme v próze *Slnečná obloha z Liečiteľa*, spisovateľ rozprávanie príbehu často náhle ukončí, zdanlivo ho tak nechávajúc nedopovedané, otvorené, no vzniká dojem, akoby ani on sám nemal chuť ďalej rozprávať či „vymýšľať“ príbeh. Takúto „nerozpracovanosť“ niektorých próz, ktorú však

nevnímame ako zámernú otvorenosť textu či významu, si u Vadasa, v jeho zbierke *Prečo sa smrčka smeje*, všimla i Marta Součková: „Na jednej strane možno oceniť otvorenosť záverov nielen tohto Vadasovho textu, na druhej strane som mala pocit, že koniec niektorých próz bol zároveň ich najjednoduchším autorským riešením. Napríklad próza Lejdis obsahuje sedem krátkych viet, ak nepočítame titul, no chýba jej výraznejšia pointa.“ (Součková 2009: 189). Podobné pocity čitateľ má i pri niektorých Vadasových prózach, ktoré vníma ako „nezvládnuté tézy“, čiže ako nejaký začiatočný efektný nápad. Taký je pars pro toto motív hodiniek v poviedke *Ako Cyril prestal mať so sebou niečo spoločné* z knihy *Čierne na čiernom*, zavesených v krčme a ukazujúcich náš životný čas, ktorý však v sujetotvorbe spisovateľ nedostatočne alebo nepresvedčivo rozpracoval. Na druhej strane sú i prózy, v ktorých sa tento spisovateľ akoby „stratil“ v príbehu, natoľko ho totiž prekomplikoval, až sa na konci nemohol z neho vymotať, ale len pokračoval v akomsi tárovom, samúčelnom hromadení nesúvislých motívov.

Akokoľvek exotické a atraktívne boli „magickorealisticke“ a „exotické“ motívy a efekty v tvorbe Mareka Vadasa, zdá sa, že ich autor týmito dvomi „africkými“ zbierkami vo veľkej miere vyčerpal a ich ďalšia exploatácia by viedla k istej ošúchanosti a manierizmu. Práve z tohto dôvodu ako podnetný prvok vo Vadasových prózach z afrického cyklu vnímam stúpajúci kriticko-satirický autorský postoj, vrcholiaci zatiaľ v knihe *Čierne na čiernom*, ktorý by mohol naznačovať smer poetologických premien v ďalšej prozaickej tvorbe tohto spisovateľa.

Literatúra

- Passia, Radoslav – Taranenkova Ivana. Hľadanie súčasnosti. Slovenská literatúra začiatku 21. storočia. Bratislava: LIC, 2014.
- Součková, Marta. P(r)ózy po roku 1989. Bratislava: Ars Poetica, 2009.
- Součková, Marta. Do Poslednej bodky. Levoča: Modrý Peter, 2015.
- Vadas, Marek. Malý román. Bratislava: L.C.A., 1994.
- Vadas, Marek. Prečo sa smrčka smeje. Bratislava. L.C.A, 2003.
- Vadas, Marek. Liečiteľ. Bratislava: L.C.A., 2006.
- Vadas, Marek. Čierne na čiernom. Levica: Koloman Kertész Bagala, 2013.

Adam Svetlik

AFRIČKE PROZE MAREKA VADASA

Rezime

U radu se analizira prozno stvaralaštvo slovačkog pisca srednje generacije Mareka Vadasa i to pre svega njegove pripovetke uvrštene u knjige *Liečiteľ* i *Čierne na čiernom*, koje su napisane u prvoj dekadi 21. veka. Inspiraciju za pisanje kratkih proza iz ovih zbirki Vadas je našao prilikom svojih čestih poseta zemljama srednje i zapadne Afrike, kde se upoznao sa egzotičnim, no u mnogim segmentima nama ipak bliskim svetom. Stvarnost, koju pisac evocira svojim proznim tekstom se odlikuje pre svega prožimanjem realnog i fantastičnog, telesnog i duhovnog, sakralnog i profanog i kao takva je veoma slična stvarnosti u književnim ostvarenjima južnoameričkih pisaca tzv. magijskog realizma. Iako ovaj pisac u potpunosti saoseća sa svojim likovima i sa njihovim tragičnim sudbinama, njegov odnos prema afričkoj stvarnosti je veoma kritičan, najčešće satirično-sarkastičan.

Ključne reči: slovačka proza, Marek Vadas, Afrika, egzotika, realno, fantastično, magijski realizam, kritika, satira.

KTO ROZPRÁVA PRÍBEH – POSTAVA, ROZPRÁVAČ ČI AUTORKA?

(Ku kategórii rozprávača v próze pre deti a mládež Márie Kotvášovej-Jonášovej)

V príspevku sa na základe vybraných naratologických teórií pokúšame načrtnúť dominantné typy rozprávačských stratégií v spoločenskej próze pre deti a mládež súčasnej slovenskej autorky Márie Kotvášovej-Jonášovej. V úvode sa skratka venujeme teoretickému vymedzeniu pojmu rozprávač a v ďalšej časti si všímame ako je to u zvolenej autorky. Spisovateľka vo svojich prózach uprednostňuje predovšetkým priameho detského rozprávača, ktorý je zároveň i postavou. Táto naratívna stratégia sa črtá ako jeden z dominantných znakov jej poetiky, pritom nad rozprávačskými segmentmi často majú prevahu mimeticko-dramatické časti t. j. dialógy (s režijnými pokynmi rozprávača), ktoré príbeh dynamizujú. Neobchádza ani iné typy naratívnych situácií, ale ich jednoznačné typologické zaradenie je často otázne, lebo sa aj objektívny pohľad a externá perspektíva často prestupujú so subjektívnym hodnotením nejakej vyššej inštancie, za ktorou sa skrýva autorka.

Kľúčové slová: narácia, kategória rozprávača, Mária Kotvášová-Jonášová, spoločenská próza pre deti a mládež.

On the basis of selected narrative theories, this paper aims at providing an outline of dominant types of narrative strategies in the social prose for children and youth of a contemporary Slovak writer, Mária Kotvášová-Jonášová. The introduction briefly deals with the theoretical definition of the term narrator, and further on there is an analysis of how it is applied to the author of choice. In her work, the writer opts for a direct child narrator who is also a character in the story. This narrative strategy is one of the dominant features of her poetics, while the mimetic and dramatic parts, i.e. dialogues (with narrator's instructions) make the story dynamic. There are other types of narrative situations, too, but their clear typological structure is often questionable, as the objective view and the external perspective often mix with the subjective assessment of certain higher instance and the author hides behind it.

Key words: narration, narrator category, Mária Kotvášová-Jonášová, social prose for children and youth.

Spoločenská próza pre deti a mládež súčasnej slovenskej autorky Márie Kotvášovej-Jonášovej (1957) je z hľadiska naratologických teórií a kategórie rozprávača zaujímavá z viacerých dôvodov; môžu sa na ňu aplikovať dva protichodné názory na literárny text: na jednej strane máme využitie mimetickej tvorivej metódy (mimochodom povedané, ona je základnou charakteristikou spoločenskej prózy), ktorá implikuje personalizáciu rozprávača a na strane druhej štrukturovanie literárneho textu ako semiotického systému, čo sa projektuje aj do základných prozaických kategórií (rozprávač, postava, čas a priestor) a vtedy je i rozprávač predovšetkým stratégiou vo výstavbe fikčného sveta. Pritom, netreba zabúdať, že ide o literatúru so špecifickými funkciami. Autor píšuci pre deti musí teda brať do ohľadu svojho príjemcu a jeho ontogenetické špecifiká, nielen témou a výrazovými prostriedkami, ale i funkciami

literárneho textu, tiež, aby na úkor mimoestetických funkcií (poznávacej, zábavnej, etickej, didaktickej) nebola potlačená funkcia estetická.

Mária Kotvášová-Jonášová je v slovenskej vojvodinskej literatúre prítomná vyše dvadsať rokov a kvalitatívne poznačila najmä slovenskú vojvodinskú prózu po roku 2000 v období značného autorského deficitu (absencia mladých a odmlčanie sa starších autorov). V takom ovzduší viditeľnej stagnácie v detskej literatúre každé vydanie jej knihy bola svojrázna udalosť a dovoľíme si tvrdiť, že sa prostredníctvom jej kníh školopovinné deti prinavrátili k čítaniu. Napísala osem kníh pre deti a mládež, ktoré s ohľadom na vekové kategórie môžeme rozdeliť do dvoch skupín. Krátke prózy pre mladšie deti publikovala v knihách *Ocko, kedy pôjdeme* (1997), *Ocko z čokolády* (2003), *Mama, pod' sa hrať* (2008), *Sú to vážne veci* (2010), *Otec rytier, mama dračica* (2017) a druhú skupinu tvoria diela adresované dospelujúcim a tínedžerom: *Mať pätnásť je také ťažké alebo Striptíz* (2007), *Samí dobrí žiaci* (2011) a *Višňový lekvár* (2013). Predmetom nášho záujmu budú predovšetkým tituly pre staršie vekové kategórie, lebo sa na rozlohe rozsiahlejších diel, ktoré kritika nazýva novelami resp. románmi pre mládež, môže komplexnejšie zohľadniť kategória rozprávača, jej funkcia a prepojenosť s ostatnými epickými kategóriami. Na ilustráciu odklonov od dominantného typu rozprávania sa budeme odvolávať aj na iné prózy.

Teoretické vymedzenie kategórie rozprávača

Podat' vyčerpávajúci prehľad teoretických návrhov a systematizácií rozprávačských spôsobov a postupov prerastá hranice nášho textu¹ a preto sa tu iba stručne zmienime o niektorých teóriách relevantných pre kategóriu rozprávača v nami skúmanom materiáli. V množstve rozličných typológií a teórii rozprávača (od mimetických cez formalistické po filozofické (Huserl, Ingarden)) medzi najznámejšie komplexné systémy v celosvetovom rámci patria teórie rakúskeho literárneho teoretika Franza Stanzela a francúzskeho literárneho teoretika Gérarda Genetta. Stanzelov typologický kruh ako systém binárnych opozícií, ktorý je podľa neho schopný vysvetliť akýkoľvek typ rozprávania, aj napriek rôznym námietkam, patrí medzi najčastejšie interpretačné nástroje naratívnej prózy. Vymedzuje tri základné typy naratívnych situácií: auktorálne/autorské rozprávanie, rozprávanie v 1. osobe a personálne rozprávanie, k čomu v upravenej dynamizujúcej podobe pridáva ďalšie tri zložky: osobu (identita – neidentita), perspektívu (vonkajšia – vnútorná) a modus (rozprávač – reflektor) (Stanzel 1988; Kubiček 2007b: 57 – 62) Stanzel rozprávača chápe ako sprostredkovateľa v komunikačnej situácii medzi príbehom a čitateľom a svoju pozornosť zameriava na povrchovú štruktúru rozprávania (nechávajúc bokom napr. to čo W. Booth nazval implikovaným autorom). G. Genete vo svojej naratológii uviedol novú terminológiu napr. fokalizáciu², okrem oblasti perspektívy zaoberá sa aj oblas-

¹ Preto odkazujeme na monografiu *Výpravěč. Kategorie narativní analýzy* (2007) českého vedca Tomáše Kubička, kde podáva vyčerpávajúcu analýzu vývoja a chápania tohto pojmu, s prepojením s inými kľúčovými pojmami naratívu (reflektor, hľadisko, implikovaný autor a pod.) a podľa našej mienky predstavuje publikáciu, ktorá by sa v premýšľaní o naratológii nemala obísť.

² Genette fokalizáciu nestotožňuje s *point of view*, lebo podľa neho príliš zdôrazňuje „vizualizáciu“. Fokalizáciu vymedzuje ako rôzne obmedzenia uhlu pohľadu na rozprávajúci svet a kľúčová je otázka Kto sa pozerá?/Kto vníma? (Kubiček 2007: 76, 78)

ťou, ktorú nazýva hlas, kde sa vyskytuje aj jeho systematizácia rozprávača (v kategórii osoba). Podľa (ne)prítomnosti rozprávača v príbehu vytvára dva typy: heterodiegetický rozprávač (nie je súčasťou príbehu, ktorý rozpráva, rozprávanie v 3. osobe) a homodiegetický rozprávač (je prítomný v príbehu, (ako postava) a obyčajne je rozprávanie v 1. osobe). Naratívna rovina podľa neho môže byť extradiegetická (rozprávač je pôvodcov prvej roviny rozprávania) a intradiegetická (rozprávač je postavou v prvej rovine rozprávania a pôvodcom druhej). Ich vzájomnou kombináciou vytvoril štyri typy rozprávača. (Kubiček a kol. 2013: 127 – 136; Kubiček 2007b: 80) V slovenskej literárnej vede sa kategórii rozprávača najsystematickejšie venovala Nora Krausová v knihe *Rozprávač a románové kategórie* (1972), kde si všima problematiku rozprávača v dvoch základných oblastiach: v oblasti rozprávačských postupov (je to oblasť prináležiaca literárnej a lingvistickej štylistiky) a v oblasti rozprávačských postojov (vychádza zo vzťahu rozprávača k postavám), kde vymedzuje štyri základné typy rozprávača, sú to: 1. *autorský rozprávač* (pomenovaný aj ako „vševetúci“); 2. *personálny rozprávač* („zobrazuje len jednu postavu v celkovej šírke jej vonkajšieho a vnútorného života“ (Harpán 1993: 209)); 3. *priamy rozprávač* (stotožňuje sa s jednou z postáv, rozprávanie je v 1. osobe) a 4. *rozprávač „oka kamery“* (všíma si len vonkajšie prejavy postáv) (Krausová 1972: 58 – 62; Harpán 1993: 208 – 209).

Naratológovia tvrdia, že je rozprávač základnou podmienkou epického diela (Kubiček 2007b, 42), totiž, že bez rozprávača niet rozprávania: „existencie vyprávača je daná samou existenci vyprávaného“ (Kubiček a kol. 2013: 124). Vo vzťahu k empirickému autorovi, zhodujú sa v tom, že naratívni text komponuje autor a že je rozprávač výsledkom postupnej čitateľskej konštrukcie, teda že aj keď má rozprávač personalizovanú a autobiografickú podobu „nikdy neplatí, že rozprávač = autor“ (tamže) Český teoretik Tomáš Kubiček autora vníma ako pôvodcu textu a hovorí, že zdrojom fikčného sveta je text, nie autor. Nachádzame však i iné názory; Richard Walsh tvrdí: „Vypravč je buď postava, ktorá vypráva, alebo autor. Nic medzi tým neexistuje. Autor fikcie môže zvoliť jednu ze dvoch stratégií: Môže vyprávaním zobrazovať, alebo zobrazovať vyprávanie.“ (citované podľa Kubiček 2007a: 43) Kubiček myslí, že sa tieto stratégie nemôžu takto oddeliť. V prípade fikčného rozprávania jedna implikuje druhú – je to podľa neho základný pohyb v konštituovaní fikčného sveta. Rozprávania súčasne konštituuje fikčný svet, ale fikčný svet súčasne ukazuje na naratívnu operáciu. (tamže) Autor patrí do aktuálneho sveta a rozprávač do fiktívneho, rozprávač je stratégia výstavby fikčného sveta, nie je to žiadna osoba, aj keď môže prijať masku postavy. (Kubiček 2007b: 25) Rozprávač sa často usúvzťažňuje s hľadiskom resp. *point of view* (pojem blízky s G. Genettovým pojmom fokalizácia), z ktorého je rozprávaný svet modelovaný. Podľa Jirího Hrabala pojem rozprávač sa vzpiera všeobecnej definícii (Hrabal a kol. 2013) a vzhľadom na rozmanitosť naratívnych situácií aj definície rozprávača sa rôznia, uvedieme tu niektoré: rozprávač je nositeľom rozprávania „ako sprostredkovateľ medzi čitateľom a obsahom oznámenia“ (Harpán 1994: 208), rozprávač je „mluvčím naratívni výpovedi“ (Hrabal, 2013: 12), „Ten, kto vypráva, a je vepsaný do textu.“ (Prince 2003: 66, citované podľa Hrabal 2013: 12) alebo všeobecnejšie (depersonalizovane): „instanci, ktorá vypráva či prenáša vše – existenty, stavy a udalosti“ (Phelan – Booth, cit. podľa Hrabal, 2013: 12)

Rozprávač v próze Márie Kotvášovej-Jonášovej

Spisovateľka M. Kotvášová-Jonášová si látku na umelecké stvárnenie, ktorú v súlade s chápaním Stanislava Rakúsa (1995) vnímame ako vonkajšiu, mimoliterárnu skutočnosť, nachádza vo svojej bezprostrednej žitej skutočnosti³. Vo svojich prózach tematizuje najmä rodinné a školské prostredie. Autorka ani nezatajuje túto svoju látkovú zásobáreň, pars pro toto uvedieme poďakovanie z knihy *Samí dobrí žiaci*: „Svojim žiakom a kolegom ďakujem za odovzdanie príbehov, z ktorých som čerpala námety pre túto knihu.“ (Kotvášová-Jonášová, 2011: 4) Aj napriek silnej referenčnej spätosti jej príbehov s aktuálnou realitou, čo v recepcii oceňujú najmä mladší čitateľia, uvedomujeme si, že literárny text má svoju vlastnú ontológiu vytvorenú v procese tvarovania, t. j. zmeny látky na tému, ktorú vnímame ako „vnútornú literárnu skutočnosť konkrétneho sujetového, v našom prípade prozaického útvaru“ (Rakús 1995: 4). V procese tvarovania literárneho textu ako základný činiteľ zámerného autorského výberu sa javí práve voľba typu rozprávača, ovplyvňujúc tak aj iné štruktúrne zložky naratívu. So zreteľom na základné charakteristiky prozaického rukopisu M. Kotvášovej-Jonášovej, kde patrí silná referenčná nadväznosť na aktuálnu realitu, zameranie na dynamický príbeh, dramatizácia rozprávaneho, kde sa ako základný prostriedok využíva dialóg, je napríklad častá voľba priameho (detského) rozprávača v súlade s uplatňovaním detského aspektu⁴, ako základného princípu stmelujúceho všetky prvky naratívneho textu. Príbehy sú spravidla vyrozprávané detským hrdinom, resp. hrdinkou (najčastejšie ide o ich-rozprávanie) čím sa otvára priestor pre modelovanie fikčného sveta z pohľadu zdola, z pozície dieťaťa. Detský aspekt teda nie je len poetologickým činiteľom, ale i činiteľom naratologickým, lebo sa detské hľadisko často prezentuje práve v kategórii detského rozprávača. Kategória rozprávača je úzko prepojená s kategóriou postavy, ktorú teoreticky podobne ako aj rozprávača môžeme vnímať v rozmedzí od textového konštruktu (štrukturalistický prístup) po jej mimetické vnímanie ako postavy z aktuálnej skutočnosti, čo je príznačné najmä pre tzv. naivného čitateľa, ale nevyklučuje sa ani u skúsenejšieho, čiže múzického čitateľa. Fiktívnosť postavy pritom nevyklučuje účasť autorského subjektu, ktorý ju „stvoril“ a ktorý do nej vložil svoje poznanie života a nažité skúsenosti. Podobne je to aj s recipientom; detskí rozprávači a zároveň i protagonisti fičného sveta predstavujú most na stotožnenie sa detského čitateľa s príbehom, lebo si práve oni postavu najčastejšie personalizujú a vnímajú ju predovšetkým na základe svojej empirie. V celkovom prozaickom diele M. Kotvášovej-Jonášovej nachádzame aj iné typy rozprávača, akoby autorka (vo svojich prvých prózach) skúšala nosnosť a potenciál niektorých modernistických rozprávačských stratégií, napríklad vo fantastických poviedkach, ktoré celkovo pozerané nie sú pre ňu príznačné. Ide o ojedinelé prózy pre mladšie vekové skupiny, ontogeneticky ešte stále inklinujúce k rozprávkovým žánrom. Napríklad v próze *Hlúpy pes v novinárkiných topánkach* rozprávačom je pes,

³ V tomto kontexte je dôležité, že je dennodenne v kontakte s deťmi – pracuje ako profesorka slovenčiny na základnej škole v Kovačici (Srbsko).

⁴ Tento pojem je spätý s tzv. nitrianskou školou a do obehu sa dostáva v 60. rokoch 20. storočia v prácach J. Kopala, F. Miku, S. Šmatláka a jeho najjednoduchšia definícia je detské videnie sveta, detský uhol pohľadu, rešpektovanie záujmov a zvláštností detskej psychiky na všetkých úrovniach (epického) umeleckého textu.

ktorý čitateľom píše list a referenčne odkazuje na daný (autorský) názov poviedky: „Milí čitatelia, veľmi ma to mrzí, ale som taký zúfalý! Potrebná mi je pomoc, lebo neviem, čo so sebou. Prečítali ste si názov? Hlúpy pes! Ten hlúpy pes, to som akože ja. Tak ma totiž volajú. Ale nie som hlúpy. Nie. Posúďte, prosím vás!“ (Kotvášová-Jonášová 2008: 45) a rozpráva svoj príbeh o tom, ako a prečo si chcel obúvať topánky: „Svitlo mi, že ak aj ja budem mať topánky, vojdem dnu. Tak som si začal obúvať všetko, čo bolo pred dvermi.“ (tamže, 46) Psi rozprávač je silne antropomorfovaný (nielen schopnosťou rozprávať), ale jeho perspektíva rozprávania je obrátená, to čo ľudia komentujú ako hlúposť, zo „psej“ perspektívy sa javí ako rozumné, z tohto hľadiska animálny rozprávač vníma svet ľudí ako „nespravodlivý“, čo v konečnom dôsledku spôsobuje komický efekt. Vo väčšine krátkych prozaických textoch zo života detí autorka na tvarovanie nejakého mikropríbehu využíva v podstate dva spôsoby: ich-formu, keď rozprávanie zverí hlavnej postave: „Ja sestru nemám. Ani ju mať nechcem. Ani moji kamaráti nechcú svoje sestry.“ (Kotvášová-Jonášová 2003:7) alebo sa rozhodne pre tzv. scénické či mimeticko-dramatické rozprávanie vo forme dialógu: „– Hej, Milan, Milan, som taký šťastný, veľmi šťastný, – zastavil svojho kamaráta a zároveň aj spolužiaka Damjan. – Hádaj prečo! – jasal. – Vyhral si v lotérii hromadu peňazí? Milión?“ (Kotvášová-Jonášová 2010: 10), najčastejšie s režírnymi poznámkami rozprávača, ktorými sa dotvárajú postavy a samotný príbeh. Často ide o kombináciu oboch spôsobov: „Včera som, čírou náhodou, stojac za kuchynskými dverami, vypočula rozhovor medzi otcom a mamou.

- Všímol si si, že tie naše deti rastú? – pýtala sa mama otca.
- No, – nezainteresovane jej odvrkol otec.
- Rastú, ale nie do výšky, – pokračovala mama.
- Do šírky? – žartoval otec.“ (Kotvášová-Jonášová 2010: 42)

Pomer naratívnych a dialogických častí v jednotlivých jej prózach sa rôzni, celkovo však môžeme povedať, že autorka inklinuje k dialógu a podľa F. Stanzela „Dialog jako nenarativní stavební prvek výpraveného textu nemůže sám o sobě podstatně určit lokalizaci díla na typologickém kruhu.“ (Stanzel 1988: 88) Úvod úryvku ukazuje na personálnu naratívnu situáciu a dialóg na autorskú.

Kotvášovej-Jonášovej tvorba otvára aj problematiku vzťahu autor – rozprávač. Už sme uviedli, že nažité skúsenosti, vypočuté príhody, žiačky figle a výmysly, kolegiálne rozhovory – všetko to tvorí látku – „mimoliterárny podklad, zásobáreň témy“ (Rakús, 1995, 3, 4), z ktorej autorka čerpá podnety. Empirickú autorku pociťujeme najmä v prózach zo školského prostredia, kde si rozprávač(ka) kladie „masku“ člena pedagogického kolektívu školy. V próze *Ako Kristián takmer pobalamutil učiteľka* problém „ako disproporčne zameranie témy“ vzniká „výkyvom“ (Rakús, 1995, 8) z bežného slušného správania sa žiakov, totiž próza hovorí o niekedy krutom iniciáčnom prijatí žiakov piateho ročníka do kolektívu žiakov vyšších tried. Na tvarovanie látky si autorka volí dialogický postup medzi učiteľom a žiakmi (trýznenými piatakmi a trýzniteľom Kristiánom), ktorý uvádza a komentuje pásmom rozprávača: „Na začiatku školského roka piatáci to majú naozaj ťažké. Sú najmladší v škole. Aj najmenší. Tak trochu akoby vyľakaní, stratení. Nevedia, kde sú kabinety, nepoznajú učiteľov.“ (Kotvášová-Jonášová, 2010, 72) Tento úvod do narácie ešte len naznačuje (tvrdením – naozaj a hodnotením - tak trochu akoby vyľakaní, stratení) zaujatosť roz-

právača na rozprávacom, čo sa naplno prejaví už v ďalších naratívnych segmentoch: „*Tí naši piataci* (podčiarkla Z.Č.) celý prvý týždeň bez slov znášali školské uvítacie týranie. Vedeli, že ‚koks‘ sem, ‚koks‘ tam, dva tri dni naháňačka s ‚koksami na hlavu‘ a prestane to. Niektorý ani nebolel.“ (tamže) Možno je od funkcie prerozprávať príbeh oveľa dôležitejší zorný uhol a spôsob vnímania. Rozprávač v tomto príbehu fyzicky je prítomný vo fikčnom svete, ale je pasívny, do udalosti nezasahuje, iba sa im prizerá. Nechceme tu stotožniť autorku s konštruktom rozprávača, čo môže zaviesť na neschodnú cestu; chceme len poukázať na to, ako rozprávač môže mať znaky, ktoré nám pripomínajú autora z aktuálneho sveta.

Katégoria rozprávača v rozsahovo väčších prózach pre staršie vekové skupiny okrem sprostredkovateľskej funkcie sa výraznejšie stáva „kódom komunikačnej situácie“ a výrazom intencie (Kubiček 2007: 110) Prvý Kotvášovej-Jonášovej román pre tínedžerov *Mať pätnásť je také ťažké alebo Striptíz* (2007) tematizuje jeden školský rok v živote dospievajúceho dievčaťa Dory na pozadí jej najužšieho spoločenského prostredia – rodiny a školy. Kompozične ide o zoradenie jednotlivých poviedok – kapitol, ktoré spája hlavná postava a zároveň rozprávačka Dora. Všimneme si vstupný odsek románu, ktorý nám zreteľne prezrádza naratívny modus a typ rozprávača: „V poslednom období som veľmi, veľmi nešťastná osôbka. Najnešťastnejšie na svete. Neviete si ani predstaviť, ako veľmi trpím. Tuším, moje dospievanie nie je normálne. Je to príšera. Hotová katastrofa. Cítim sa hrozne. Už pár dní ma moria rozličné duševné nálady. Som zmätená, rozpoltená a strašne, strašne rozcitlivená. Stále plačom, rumádzgam. Ja som jedna usmrkaná potvorka.“ (Kotvášová-Jonášová 2007: 5) Z úvodu uzavierame, že ide odkrytého rozprávača v 1. osobe t. j. priame rozprávanie a že je rozprávačka v období dospievania. Ako príznakovú pociťujeme aj modalitu prehovoru odkazujúc na jej špecifický idiolekt (sťažovanie sa a exponovanie svojho psychického stavu citovo zafarbenými, expresívnymi a slangovými jazykovými prostriedkami). Formálne ide o vypovedaný monológ so snahou nadviazať dôverný kontakt s adresátom (obracanie sa na čitateľa: „neviete si ani predstaviť“, v ďalšom texte časté kladenie otázok: „Čo je na mne zlé?“ a pod.) čo vytvára ilúziu bezprostrednosti a autenticity rozprávaného⁵. Tieto prvé čitateľské indicie nadväzujú na hlavný tematizovaný problém, ktorý je jednak rámcový a jednak kľúčový (nastolený v názve diela a v prvej kapitole *Božkávala si sa?* a náznakovo realizovaný v poslednej *Mám ho ja pobožkat?*), čím sa odkazuje na vek (pätnásť rokov) a problémovosť témy. V súvislosti s otázkou kto vníma, resp. vzťahom rozprávača k rozprávanému svetu v románe *Mať pätnásť...* ide o internú fokalizáciu (pojem G. Genetta alebo podľa

⁵ Prvky spovede, autoreflexie a kladenia otázok nasmerované na príjemcu otvárajú ďalšiu naratívnu apóriu týkajúcu sa katégorie čitateľa. V tomto kontexte sú pre postihnutie celkového významového zamerania textu podnetné teoretické náhľady na katégoriu čitateľa, resp. otázka konfrontácie dvoch svetov v procese recepcie: sveta fikčného a sveta skutočného/reálneho – ako aj v hore uvedenom úryvku vidíme, že ktosi vnútri fikčného sveta rozpráva niekomu/oslovuje niekoho zo skutočného sveta. (D. Goldknopfovo zistenie, citované podľa Stanzel 1988: 101)) a ako táto neidentickosť dvoch existenciálnych oblastí ovplyvňuje recepciu diela. V tomto kontexte sú zaujímavé aj zistenia Marie-Laury Ryanovej o princípe mimetickej ilúzie „podľa nej v stratégii „ako by“ nemôžeme o rozprávaní premýšľať ako o skutočnom svete, ale rozprávanie sa často snaží predstierať že rozpráva o skutočnom svete, ako by fikčný svet bol náš skutočný svet. (Kubiček 2007a: 44) Na uchopenie tejto apórie (aj v diele M. Kotvášovej-Jonášovej) je však potrebné venovať oveľa viac priestoru.

Stanzela ide o vnútornú perspektívu): rozprávačka sa nachádza vo vnútri fikčného sveta, prehodnocuje a komentuje udalosti, o ktorých hovorí. Po tomto teoretickom rozanalyzovaní rozprávača v úvodnej pasáži, môžeme sa opýtať prečo si autorka zvolila práve tento typ rozprávača (a tým vyradila iné) a tak podmienila celkové významové hodnotenie textu ako spovedanie sa dospelujúceho dievčaťa „na križovatke medzi detstvom a dospelovaním“ (ako J. Noge pomenoval obdobie puberty a adolescencie)? Môžeme za tým vidieť autorskú intenciu, kde je voľba vo funkcii dosiahnutia želaného účinku na čitateľa, inak povedané ide o „antropologickú ukotvenosť rozprávania“ (Petsch, 1934, citované podľa Kubiček, 2007, 38 – 39); tým že je rozprávačka zároveň i postavou umožňuje čitateľovi identifikovať sa s ňou a tak na základe modelovania fikčného sveta podľa „hry na akoby“ poslať relatívne jasný odkaz, že je dospelovanie alebo hľadanie identity boľavý a zároveň nevyhnutný životný proces, ktorým musia všetci prejsť. Ako to povedal už Otokár Chaloupka: detský čitateľ sa na určitý čas stotožní s hrdinom a ak má tento „ako by svet“ podobu jednoznačnosti, vyhranenosti a dramatickosti, po ktorých dospelujúce dieťa túži, ktorú potrebuje, ale ktorú nemôže v reálnom svete spravidla nájsť, literárny text pomáha dieťaťu aj pri jeho orientácii v ľudských vzťahoch, pri pochopení základných pohnútok ľudského konania a pri jeho hodnotení. (Chaloupka 1973: 43) Detskému/dospelujúcemu príjemcovi, s ohľadom na jeho obmedzené kognitívne a perцепčné možnosti, zodpovedá mimetické vnímanie rozprávača, teda jeho personalizácia. V procese čítania si vytvára predstavy o rozprávačovi ako osobe (mobilizujú aj svoje poznatky a skúsenosti z aktuálneho sveta) o jeho názoroch, túžbach, úmysloch, motiváciách a ak sa stane súčasťou tej „hry na ako by“ vlastne podľahne autorskej intencii. Aj keď sme názoru, že mimetické chápanie rozprávača je v tomto type próze pre deti a mládež účelové a produktívne, nastoľuje sa tu už spomínaný protiklad medzi mimetickým a antimimetickým/semiotickým teoretickým konceptom.

Aj v ďalšej knihe *Višňový lekvár* (2013) Kotvášová-Jonášová zostáva v rámci hlavných dominant svojej prozaickej tvorby (žitý svet dnešných detí, dynamické a pútavé príbehy, ich skutočnosťný základ, humor, rýchle dejové zvraty, rezké striedanie replík v dialógu a pod.). Signifikantný je tiež začiatok príbehu: „Nazdar. Ahoj. Čao, Chcem sa vám predstaviť. Prečo, neviem presne prečo, ale asi len tak. Volám sa Tomáška Tomášová. Predstavte si: To – máš – ka! Otec je Tomáš Tomáš, preto si zmyslel, že aj ja budem mať tak ako aj on rovnaké meno a priezvisko. Tomáška Tomášová. Fuj. Ešte šťastie, že nie sme Strakovci, to by som bola Straka Straková, alebo nedajbože Kozovci. Je aj také priezvisko. Naozaj. Koza. To by som bola Koza Kozová. (---) Ešte niekoľko slov o mne. Chodím do štvrtého ročníka základnej školy. Ale to nie je dôležité. Mám mladšieho brata. Ani to nie je obzvlášť dôležité. Myslíte si, že sa volá Tomáš? Figú borovú. Patrik. On sa už nemusel volať Tomáš!“ (Kotvášová-Jonášová 2013: 7) Hrdinka knihy, pomenovaná neobvykle Tomáška Tomášová, sa hneď na prvej strane prihovára čitateľovi (akoby vykukla z okna / knihy) a predstavuje sa ako výmyselníčka (premyšľaním, rečou, neskoršie konaním). V základe mena je paronomázia a ide vlastne o *nomen omen* s komickým efektom – nazvali ju Tomáška lebo sú Tomášovci a analogicky, ako uzaviera hrdinka, keby boli Kozovci bola by Koza Kozová. Takéto stvárňovanie postavy vlastne predznamenáva aj tému a jej disproporčné zameranie t. j. nastolenie problému (ako najzávažnejší prečin sa javí krádež peňazí). Tvarovanie postavy na hranici medzi detstvom a pubertou, ako sa to potvr-

dilo aj v prvom autorkinom románe, nie je pre spoločenskú prózu ničím novým; toto prechodné obdobie hľadania vlastnej identity umožňuje cez detskú optiku nazerania na svet odhaliť medzitextový priestor – to detské tušenie, že život je zložitý, komplexný, najmä v čase dospievania (najvýraznejšie to vidieť v odlišnom chápaní vypovedaného zo strany dospelých a detí). Uvedené úvodné a významové indicie zkladajú naráciu tohto diela s kľúčovým štruktúrnym prvkom odkrytého a subjektívne zameraného rozprávača ako súčasťou významovej výstavby diela, ktorý je k tomu výrazne personalizovaný a tým vhodný na čitateľské konkretizácie.

Kniha *Sami dobrí žiaci* (2011) má mnohé styčné body s románom *Mat' pätnásť...* na úrovni tematiky – znázorňovanie problematiky dospievania v záverečnej triede základnej školy, potom v opakovaní rovnakých motívov (konfrontácia pubertákov s dospelými, prvé ochutnanie alkoholu, šikanovanie a násilie v škole, nepremyslené činy žiakov a pod.), rovnaká je aj adresnosť, školské prostredie, skutočnosťný podklad (dôkaz je poďakovanie žiakom a kolegom za odovzdanie príbehov), humornosť textu. V kompozícii a v kategórii rozprávača sa však tieto dve diela diametrálne líšia. Ak sa poslužíme binárnymi opozíciami máme rozprávanie v 1. osobe – rozprávanie v 3. osobe, subjektívne – objektívne, homodiegetické (presnejšie autodiegetické) – heterodiegetické (povedané Genettovou terminológiou). Všimnime si však zase symptomatický začiatok prózy *Sami dobrí žiaci*: „Slávnostné príhovory odzneli. Rozlúčkový program je zakončený. Valčík s rodičmi vytancovaný, takže ôsmakom zostáva už iba...iba to najdôležitejšie – zábava, a to, ako im učitelia sľúbili, do rána. Posadali si ku sviatočne vyzdobeným stolom v školskej jedálni. Školskej jedálni! Úžas! (tu a ďalej v texte podčiarkla Z.Č.) Chceli sa so školou rozlúčiť v nejakom hostinci, vraj tá veľká udalosť v ich živote si zasluhuje najmenej hostinec, no učitelia im to nedovolili. (---) učiteľom už nechceli protirečiť'. Keď jedáleň, tak jedáleň. A tá im je **teraz** (zdôraznila Z.Č.) neobyčajne pekná. Nielen preto, že si ju sami zdobili. Na stole žlté obrusy, oranžové servítky, vkusne naaranžované nížke ikebany. Kvety z nich rozvoniavali, sviečky žiarili, balóny pod stropom sa kolembali v pomalom tanci. Slovom nádhera. Ako krásny sen. A žiaci? Usmievaní. Šarmantní. Moderné účesy. Nové oblečenie. Vkusný mejkap. Akoby cez noc opekneli.“ (Kotvášová-Jonášová 2011. 5) Rozprávač je navonok objektívny, ale sa svojim hodnotením a komentármi stáva zaujatý a angažovaný na rozprávanom, ktoré má podobu tzv. súčasného rozprávania. Na momenty nadobúda charakteristiky personálneho rozprávača, ale do konca príbehu ho nemôžeme stotožniť ani s jednou postavou, skôr ide o rozprávača pozorovateľa a komentátora videného (čitateľ na momenty nadobúda pocit, že je uprostred deja). Akoby sa rozprávač skrýval za rozprávaným. S inštanciou rozprávača súvisí aj kompozícia diela: do jedného ústredného rámcujúceho príbehu (rozlúčkový večierok ôsmakov/banquet, na ktorom sa žiaci verejne do mikrofónu svedajú či presnejšie iba ospravedlňujú zo svojich žiackych prehreškov) sú zapustené iné príbehy (ide o relatívne samostatné poviedky) o žiackych prečinoch a nezbedách nazvaných ako hlúposti, ktoré sú časovo lokalizované do minulosti (retrospektívne rozprávanie). Tieto príbehy spájajú ich aktéri. Čas rozprávania trvá banquetovú noc a čas rozprávajúceho jeden záverečný školský rok. Všetky hlavné námety jednotlivých vložených poviedok sú pozorované v spoločenskom rámci a vnútro postáv sa odhaľuje veľmi skromne, najčastejšie v ich reči – prostredníctvom ústneho prehovoru a rozhovoru. Aj motivácia konania postáv je spravidla determinovaná nejakými vonkajšími okolnosťami

a podaná je len zvonku. Vsunuté poviedky sú uvedené ako spomienky protagonistov, ale nepodávajú sa v prvej osobe. Narácie plynule prechádza od jedného k druhého príbehu, využívajú sa pritom jednoduché lingvistické prostriedky: jednou – dvomi vetami s časovou deixou sa preklenie časový rozdiel napr. od vyrozprávaného príbehu v minulosti k času rozprávania: „Vlastne celý rok bol tak trochu škandalózný, ale aj napriek všetkému, čo títo ôsmaci vyviedli, banket im učiteľa neodvolali. Teraz im slúži ako spovednica.“ (tamže: 59) Keď sa žiačka Jarka ospravedlní triednemu, že ukradla triednu knihu narátor uvedie: „A v myslí si začala premietat' udalosť s nešťastnou triednou knihou.“ (tamže: 21) Táto veta by nám mohla stačiť na to, aby sme rozprávača označili ako vševediaceho⁶ – dovidí na myšlienky postavy (napr. aj neskoršie: „Zoberiem?“ prebleslo jej.“) a najmä na vonkajšie prejavy a stavy: „Zbledla. Zmalátnela. Zalial ju studený pot. Zakrútila sa jej hlava. Chcela zvracať.“ (tamže: 22)

Katégoria rozprávača sa v prozaických textoch M. Kotvášovej-Jonášovej môže zreteľne opísať pomocou tradičných teoretických návrhov a typológií. Spisovateľka používa viacero naratívnych situácií, ale uprednostňuje predovšetkým priameho detského rozprávača, ktorý je zároveň aj hlavnou dievčenskou postavou. Táto naratívna stratégia sa črtá ako jeden z dominantných znakov jej poetiky, pritom nad rozprávačskými naratívnyimi segmentmi často majú prevahu mimeticko-dramatické časti, t. j. dialógy (s režijnými pokynmi), ktoré príbeh dynamizujú. Neobchádza ani rozprávača autorského a personálneho, ale ich jednoznačné typologické zaradenie nie je možné, lebo sa aj objektívny pohľad a externá perspektíva často prestupuje so subjektívnym hodnotením nejakej vyššej inštancie, za ktorou sa skrýva autorka. Aj napriek tomu, že sme si kategóriu rozprávača v tvorbe M. Kotvášovej-Jonášovej všimali predovšetkým ako naratívnu stratégiu kľúčovú pre výstavbu fikčného sveta, čiastočne sme naznačili, že sa nedá o nej hovoriť mimo iných naratívnych kategórií (príbeh, postava, čas a i.) a komunikačných činiteľov (autor, čitateľ), čo ostáva otvorené výskumné pole do budúcnosti.

Použitá literatúra

- Harpáň, Michal. Teória literatúry. Bratislava: ESA, 1994.
- Chaloupka, Otakar. Vybrané kapitoly z teórie detskej literatúry. I. Praha: Albatros, 1973.
- Krausová, Nora. Rozprávač a románové kategórie. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1972.
- Kubiček, Tomáš. Kto vypráví vypravěče? In: Aluze. Revue pro literaturu, filozofii a jiné, 2007, 1, 42 – 47.
- Kubiček, Tomáš. Vyprávěč. Kategorie narativní analýzy. Brno: Host, 2007.
- Kubiček, Tomáš, Hrabal, Jiří, Bílek, A. Petr: Naratologie. Strukturální analýza vyprávění. Praha – Podlesí: Dauphin, 2013.
- Rakús, Stanislav. Poetika prozaického textu. (Látka, téma, problém, tvar). Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1995.
- Stanzel, K. Franz. Theorie vyprávění. Praha: Odeon, 1988.

⁶ Meir Sternberg podotýka, ak sa stretne s jedným jediným pohľadom do mentálnej oblasti postavy, môžeme o rozprávani uvažovať ako o vševediacom. (podľa Kubiček 2007a: 45)

Pramene

- Kotvášová-Jonášová, Mária. Ocko, kedy pôjdeme? Báčsky Petrovec: Kultúra, 1997.
- Kotvášová-Jonášová, Mária. Ocko z čokolády. Báčsky Petrovec: Kultúra, 2003.
- Kotvášová-Jonášová, Mária. Mať pätnásť je také ťažké alebo Striptíz. Nový Sad: Hlas ľudu, 2007.
- Kotvášová-Jonášová, Mária. Mama, pod' sa hrať. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2008.
- Kotvášová-Jonášová, Mária. Sú to vážne veci. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2010.
- Kotvášová-Jonášová, Mária. Samí dobrí žiaci. Nový Sad: Hlas ľudu, 2011.
- Kotvášová-Jonášová, Mária. Višňový lekvár. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2013.
- Kotvášová-Jonášová, Mária. Otec rytier, mama dračica. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2017.

Зузана Чижикова

КО ПРИЧА ПРИЧУ – ЈУНАК, ПРИПОВЕДАЧ ИЛИ АУТОРКА?
(КАТЕГОРИЈА ПРИПОВЕДАЧА У ПРОЗИ ЗА ДЕЦУ
И МЛАДЕ МАРИЈЕ КОТВАШОВЕ-ЈОНАШОВЕ)

Резиме

У основне карактеристике поетике прозе савремене словачке ауторке за децу и младе Марије Котвашове-Јонашове (1957), осим миметичке стваралачке методе, децјег аспекта, динамичких прича и заплета, савременог језика и др., спада и преферирање приповедања у првом лицу. Ауторски избор ове наративне технике омогућава структурирање фикције са децјег аспекта – са „погледом одоздо“, што за младог читаоца представља основну тачку идентификације и поистовећивања са књижевним јунаком. Приповедач је најчешће девојчица или тинејџерка која прича причу из породичном или школског живота у којој је и сама главна јунакиња. Док у прозама за младе преферира приповедање у првом лицу, у прозама за млађу децу можемо срести и анималног приповедача (пса), али то представља својеврсну изнимку. Најчешће је приповедање структурирано као след наративних и драмских (дијалošких) елемената што га чини динамичним. Ауторка користи и друге наративне ситуације, на пример ауторијано приповедање, али понекад није могуће јасно одредити ком типу приповедања припада, јер се и објективно приповедање и екстерна перспектива прелићу са субјективношћу наратора односно ауторке, на шта указују језичка и граматичка средства.

Кључне речи: приповедање, категорија приповедача, Марија Котвашова-Јонашова, проза са савременом тематиком.

БАХЧИСАРАЈСКИ ДВОРАЦ КАО МЕСТО СЕЋАЊА КОД АЛЕКСАНДРА ПУШКИНА И СЕРГЕЈА ПАРАЦАНОВА

Сценарио *Зачарани замак (Дремлющий дворец)* Сергеја Парацанова написан је по мотивима Пушкинове поеме *Бахчисарајска фонтана*. Полазећи од Албвашеве теорије сећања и концепта места сећања Пјера Нора, на примерима Пушкиновог и Парацановљевог текста разматран је механизам формирања појма Бахчисарајског дворца и Фонтане суза као културног места сећања.

Кључне речи: Пушкин, Парацанов, Фонтана суза, Бахчисарај, место сећања, сценарио, лично и колективно сећање.

Sergey Paradjanov's literary scenario *Enchanted Castle (Дремлющий дворец)* is based on the Puskin's poem *Bakhchisarai Fountain*. In our paper, by applying Maurice Halbwachs' theory of collective memory and Pierre Nora's concept of place of memory, we examine the mechanism of forming the term "Bakhchisarai Castle and Fountain of Tears" as a place of cultural memory.

Key words: Pushkin, Paradjanov, Fountain of Tears, Bakhchisarai, memory site, screenplay, collective and personal memory.

Пушкинова поема *Бахчисарајска фонтана* настала је по песниковом сведочењу као данак сећању на „неименовану“ „северну“ „тајну“ љубав која је своје оваплоћење нашла и у јужним поемама.¹ За Парацанова Пушкинова поема је основа од које гради сложу причу о Бахчисарајском дворцу као месту у коме долази до „згушњавања“ историјског времена, причу о музеју у коме су сачувани предмети не само из различитих епоха него и из различитих култура,² и причу о сусрету два уметника из два различита периода. У сценарију *Зачарани замак (Дремлющий дворец)*, режисер се бави проблемима појединачног и колективног памћења, односом културе и историје, а посебну пажњу посвећује нагомилавању историје различитих култура на једном месту. Черњенко је запазио да се Парацанов увек бави периферијом културе и местима нестабилне равнотеже, где се архетипови сударају једни са другима, али се могу чувати на територији суседа, када из било ког разлога нема могућности очувања на сопственој територији (Черненко 1990: 98).³

¹ Раиса Владимировна Језуитова је, истражујући тему „тајне љубави“ у стваралаштву Пушкина, дала драгоцен преглед радова са темом „тајне“, „неименоване“ „петербуршке“ или „северне“ љубави (Језуитова 1995: 211).

² О Парацановљевим предметима-симболима и предметима-епиграфима детаљно смо писали у магистарском раду „Сергеј Парацанов: кинематографско читање поема Пушкина и Љермонтова“ (Јаковљевић 2004: 24–27).

³ Превод овде и даље мој – А. Ј. Р.

Дворац у Бахчисарају је специфичан културни локалитет, који повезује Пушкиново дело из 1824. године и сценарио Парацанова из 1969. године. Истражити механизам спајања могуће је кроз примену друштвене теорије сећања, коју је развио почетком двадесетог века Морис Албваш (Maurice Halbwachs). Он је први описао однос између индивидуалног (интерног, личног) и колективног (друштвеног) сећања (Кулић 2006). Прво је аутобиографско, а друго историјско и њега формирају и подржавају социјалне институције и групе (породица, црква, и друге социјалне формације). У оквирима група, институција или социјалног система сећање покреће механизам помоћу којег се одређени моменат претходног стања или процеса представља не само као део прошлости, него и као кључ за будућност, који тиме утиче на њу, а суштински повезује прошлост и садашњост. Механизам репродуковања прошлости везан је за два поступка: формирање (конструкција) и рушење (деконструкција). Према Албвашу, колективно сећање представља селективно усвајање прошлости из перспективе садашњости и увек има принудни и обавезујући карактер (Албваш 1999).

За разлику од Албваша, који сматра да се сећање и историја не могу поредити, Пјер Нора (Pierre Nora) покушава да их помири уводећи термин „место сећања“ (“lieux de memoire”). Овај појам не подразумева само материјалне објекте заједничког културног сећања или историјске и културне локалитете, већ и интелектуалну традицију. Места сећања су споменици, музеји, архиве, али и празници, годишњице, меморијали, колекције и књиге. Она се формирају и као локалитети и као симболичка места везана за прошлост, а живе у свести нације све док их подржава колективно сећање. На тај начин формирају се „ритуали друштва без ритуала“. Места сећања опстају захваљујући жељи да се памти и осећању одсуства спонтаног сећања (Нора 1999).

Државна идеологија блокира лично и супкултурно сећање. За тоталитарне режиме актуелно је сећање као идеологија, уз помоћ које се разграничава шта је у прошлости вредно помена, па и похвале, шта служи као путоказ и шта је кључна ствар за формирање будућности (Барышников и др. 2011). Крим је у састав Руске империје ушао 1783. године. Пораз Татара условио је њихово повлачење из Бахчисараја и потоње пропадање Бахчисарајског дворца. Устоличењу Катарине II на канском трону, претходила је трогодишња обнова дворца, током које је Фонтана суза премештена са првобитног места, а руски двоглави орао постављен на место где је раније стајао полумесец. Споменици, меморијали и церемонијали који одликују државно сећање по правилу су краткотрајни и бивају превазиђени не само сменом режима, већ и његовом простом еволуацијом (Барышников и др. 2011). Тако су и Бахчисарајски дворац и његови споменици претрпели суштинске промене приликом освајања крајем XVIII века, а за време Пушкинове посете Криму 1820. године већ су били запуштени и изложени пропадању. Место сећања које је конструисано од стране државе није било ни аутентично ни дуготрајно. Почетком XX века дворац је претворен у музеј туркијско-татарске културе да би, после депортације Кримских Татара 1944. године, престао да постоји и у тој функцији. Почетком 1967. године била је донета одлука о враћању Татара на Крим и враћању грађанских права татарском народу. Подстакнут овим променама Парацанов се упустио у испитивање симболике локалитета и у периоду између 1969. и 1972. године пише сцена-

рио *Зачарани замак*. Виктор Шкловски је у писму режисеру скренуо пажњу на могуће потешкоће: „Тема Крима, једина је за нас табуирана национална тема, зато што на Криму нема Кримских Татара...“ (Параджанов 2001: 163). Сценарио Парацанова није преточен у филм јер званични идеолози СССР-а нису дозволили да се сними филм о интернираном народу.

Трансформација легенде о Фонтани суза везана је за крај XVIII и почетак XIX века и преломну улогу у томе имало је Пушкиново дело *Бахчисарајска фонтана*. Путници који су у Бахчисарај долазили пре песника препричавали су легенду о кану заљубљеном у хришћанку повезујући је са турбетом које је постојало на територији дворца. Један од првих записа о тајанственој љубави Керим-Гиреја (1717–1769) среће се код Енглескиње Елизабет Крејвен 1786. године. Она описује турбе које је кан подигао у спомен на своју жену-хришћанку, после чије смрти је био неутешан (Храпунов и др. 2018). Муравјов-Апостол, који је на Криму боравио исте године кад и Пушкин, такође је забележио да је Керим-Гиреј саградио турбе „да би се сузама тешио над прахом вољене жене“ (Балакин и др. 2013). У различитим записима легенде о кановој жени се говори као о хришћанки пољског или грузијског порекла. Бронштајн је установио да су се на територији дворца налазила два споменика повезана са именом канове жене Диљаре-Бикеч: први је Зелена џамија, где се на једном од зидних натписа помиње њено име, а други је турбе са натписом: „Молитва за упокој душе преминуле Диљаре-Бикеч“ (Бронштейн 1997). Пушкинова поема потиснула је временом друге варијанте предања и трајно повезала легенду о заљубљеном кану са Фонтаном суза као јединим спомеником који је подигнут као успомена на умрлу драгу.

Песник у својим писмима од 7–8. септембра 1820. године не помиње посету Бахчисарају, а у раној варијанти његова поема је садржала само „причу о судбини заробљене Пољакиње у бахчисарајском харему“ (Балакин и др. 2013: 13). Новопронађена „полицијска посланица“, о којој пишу Балакин и Бондарева, учврстила је претпоставку да је легенда у овом облику до песника могла доћи посредством Софије Станиславовне Кисељове-Потоцке (Балакин и др. 2013). Радећи на коначној варијанти поеме, Пушкин је одлучио да провери причу „о Потоцкој коју је отео неки кан“ што је 1823. године довело до одустајања од првобитног плана. Бахчисарајска легенда у коначној варијанти поеме формирана је под утицајем колективног оквира памћења: песник је увео у свој текст обе јунакиње бахчисарајског предања и Пољакињу – Марију Потоцку, о којој су упорно говорили становници Бахчисараја, и прелепу Грузијанку – Зарему, о којој пише Муравјов. Историјат настанка текста поеме потврђује да је она резултат „судара уметничке замисли и историјског предања“ (Балакин и др. 2013).

Пушкин је главни лик Парацановљевог сценарија, те је за режисера важно да покаже како је легенда о Фонтани суза као месту сећања формирана под утицајем песникове животне ситуације. „Безимена“ Пушкинова љубав предмет је дугогодишњих спорова пушкиниста. Једна од првих теорија о идентитету тајанствене жене припада Јурију Николајевичу Тињанову, који је повезује са заљубљеношћу младог писца у много година старију Катарину Андрејеву Карамзину (Иезуитова 1995). Парацанов у свом сценарију прихвата ову верзију и практично илуструје роман Тињанова. Док путује на југ, песнику се указује

минијатура Карамзине у седефу као еквивалент сећања на догађаје на северу. Тињанов посебно истиче духовни утицај Катарине Андрејевне на Пушкина: „Одједном је схватио да је целу руску историју, од времена Владимира Красног Сунца сазнао баш овде, али не од њега, већ од ње, од Катарине Андрејевне“ (Тынянов 1987: 502). Посебан део треће новеле сценарија посвећен је мотивацији песниковог доласка на Крим, а Тињановљев текст омогућио је Парацанову да прикаже однос индивидуалног и колективног сећања: у роману се наводи да је Пушкин историју учио од званичног државног историографа Николаја Карамзина, али да памти оно што је чуо од његове супруге (Тынянов 1987: 525). Одабир садржаја који ће бити боље и прецизније упамћен у односу на остале, као и то у којој ће мери меморисано остати ближе колективном моделу, зависи од субјективног избора па се књига са празним листовима у кочији материјализује под утицајем Пушкиновог сећања на жену у коју је заљубљен. Бели листови чекају да на њима буде овековечена љубавна прича због чега се централним местом сценарија може сматрати моменат у коме Катарина Карамзина изговара речи: „Фонтана суза“ (Параджанов 2001: 169).⁴ Бахчисарај је и код Парацанова и код Пушкина представљен као место сећања на које јунака доводи потреба да се оживи и овековечи оно чега више нема.

Сценарио садржи временску вертикалу која почиње временом Селим-Гиреја, обухвата период када је Крим постао саставни део Руске империје и завршава се 1969. годином. Дворац у коме је током времена долазило до сусрета различитих култура и њихових носилаца моћан је извор информација. Посетиоци Крима попут Катарине Друге и Суворова вођени су државним интересима, или су туристи вођени жељом да виде место од историјског значаја, али нико од њих није у стању да сагледа и схвати огромну количину информација коју дворац носи не само на историјском плану већ и у сфери уметности, због чега аутор уводи лик Човека. Стваралачка имагинација савременог уметника оживљава Бахчисарај.⁵ Низ објеката и предмета који се појављују у сценарију доносе слику савременог Бахчисарајског дворца и нуде нам представу о ономе што је актуелно у свести уметника који ствара уметничко дело. Сменом општепознатог и личног режисер показује сопствени однос према историји места, према народу који је овде живео, али и према уметнику који га је у свом делу овековечио. Веза песника и Човека истакнута је и прецизним навођењем година када су ова два јунака боравили на Криму.⁶

⁴ Мотив неписаних белих листова повезује Пушкинов лик са ликом песника Арутина из филма *Боја нара*. У делу филма под називом „Минијатура у којој се пред дечаком Арутином отвара свет лепоте и тајне“, дечак стоји на крову Санајинског манастира међу отвореним мокрим књигама. То је тренутак у коме он открива лепоту јерменских средњевековних минијатура и старих рукописа. Сусрет са старим јерменским рукописима био је увод за Арутинов улазак у свет књижевности.

⁵ У низу сценарија Парацанов је јасно ставио до знања да је Човек уметник иза камере: на страницама сценарија *Сајат Нова* Парацанов је оставио забелешку: „Арутин сам ја, Сајат Нова сам ја“, а главни лик је назван Човеком. У аутобиографској *Исповести* поново се појављује Човек као главни јунак и није тешко утврдити да се и иза овог лика крије режисер.

⁶ Година коју Парацанов наводи је погрешна. Пушкин је у Бахчисарају боравио 7. и 8. септембра 1820. године, за време путовања на Крим са породицом Рајевских. Можемо прет-

Прва новела Парацановљевог сценарија почиње приказом околине дворца, којом доминирају узвишење Ђуфут-Кале и река Чурук-Су, и доноси пејзаж који су могли видети сви посетиоци, без обзира на време њиховог боравка у Бахчисарају. Река и планина припадају сфери природног и трајно постојећег. Следи приказ здања, које аутор назива ремек-делом муслиманске ренесансе. После описа унутрашњег дворишта, башти, џамије, фонтане, главне џамије, базена са водом, следи харем, за који каже да „стоји са стране“. Харем се налази на периферији видног поља, чиме се истиче чињеница да је он место од мањег значаја и да је предодређен за мање вредну социјалну групу (Лотман 2001: 266). Поетика приче захтева од Парацанова да приповедање отпочне далеко од главног предмета и да му се после неког времена приближи. После харема у кадру се појављује позлаћени шестоугаони кавез за фазане. Напоредост мотива харема и позлаћеног шестоугаоног кавеза ствара нераскидиву асоцијативну везу: уз сву лагодност и сјај, живот на овом месту је пре свега ропство. Мотив кавеза и са њим повезаног „златног ропства“ представља лајтмотив сценарија. Аутор ће му се више пута враћати обогаћујући га новим садржајима. Позлаћени кавез постаће симбол живота свих становника дворца: Зареме, Марије, свих Татара који су живели на територији Крима. Златно ропство повезује у Парацановљевом сценарију и Гиреја и Пушкина.⁷

Причу о животу у дворцу режисер почиње сликом гробнице. Последњи сегмент прве новеле сценарија завршава се сликом гробља и гробнице Селим-Гирејеве жене. Код Парацанова настанак уметничког дела често је повезан са темом смрти и гробља. У три сценарија: *Кијевске фреске* (*Киевские фрески*), *Исповест* (*Исповедь*) и *Зачарани замак* режисер приказује град у коме се прожимају и нагомилавају колективно и лично сећање. *Кијевске фреске*, које је требало да буду снимљене у част двадесетогодишњице ослобођења Кијева од немачке окупације, почињу у Петерхофу рушењем фигуре Самсона, а аутобиографска *Исповест* почиње у Тбилисију рушењем гробља на коме су почивали уметникови преци. Споменик може бити уништен у рату, али га уништава како време (постаје трошан), тако и нови обичаји које захтева савремено друштво. Кијевска фонтана је по наређењу власти расформирана 1934. године. Власти су наредиле и уништење гробља у Тбилисију на коме су почивали преци уметника. Споменици и сами постају део историјског процеса, а њихово стварање и рушење јесу лајтмотиви сва три поменута текста. Они јасно илуструју ауторово схватање да смена живота и смрти није трагична ствар, јер представља суштину живота који и јесте непрекидно кретање (Параджанов 2001: 123). Као што су способни да стварају лепо, људи су у стању и да га уништавају.

Опис посете Бахчисарају у Пушкиновом тексту појавио се приликом коначог уобличавања текста, а затим и у писму Делвигу, написаном 1824. и послатом 1825. године, које настаје са очигледним уметничким интенцијама (Пушкин 1969: 53–54). Мали део писма наведен је и у сценарију:

поставити да за Парацанова није важно тачно историјско датирање песничког боравка на Криму, колико тренутак када почиње да ствара дело.

⁷ О мотиву златног кавеза детаљно смо писали у раду „Сергеј Парацанов: кинематографско читање Пушкинових и Љермонтовљевих поема“ (Јаковљевић 2004: 162–167; 207)

„У Бахчисарај сам допутовао болестан. Раније сам слушао о чудном споменику заљубљеног кана...

...Обишао сам дворца разљућен немаром због којег он пропада“ (Параджанов 2001: 167).

За режисера су у писму битна само два момента: први, да је Пушкин од неког лица раније чуо причу о споменику који је подигао заљубљени кан, и Пушкиново незадовољство изазвано чињеницом да је дворца због немара изложени пропадању. Аутор сценарија изоставља део у коме се Пушкин љути због прераде неких соба у „полуевропском стилу“ које се односе на посету Катарине Друге, али у свом тексту указује на разлоге који су довели до промена у дворцу. За империјално сећање Бахчисарај је место устоличења руске царице као владара Крима. Сценом уношења позлаћеног императорског трона у „муслимански дворца“ Парацанов приказује успешан завршетак освајања (Параджанов 2001:170). Суворовљева посета Бахчисарајском дворцу имаће другачије последице за дворца и за Фонтану суза. Катаринин војсковођа који је у царичино име извршио освајања територија на Криму приказан је као човек који одлучује да од пропадања спасе споменик народа чијој је пропасти и сам допринео.

Вода која се као лајтмотив појављује у оба текста има симболичко значење које се може свести на три доминантне теме: извор живота, средство очишћења и средиште обнављања (Chevalier и др. 2003: 755–760). Фонтане су посебна места која настају као израз људског уверења да је изворска вода дар мајке-земље, баш као што су киша и роса дар неба. Млазеви воде који извиру из земље и истовремено падају с неба обухватају у себи двоструки дар. Фонтана која данас постоји у Бахчисарају и која је позната под називом Фонтана суза представља „салсабил“. Овакве фонтане традиционалне су за исламску архитектуру. Првобитна њена улога била је јавна доступност воде која исцељује на шта указује и њен првобитни положај у оквиру дворца, као и натпис на самој фонтани (Howard 2002: 177). За песника и Човека Фонтана суза је место намењено само изабранима: арапска реч „салсабил“ означава „гражење излаза, гутање задовољства, вода са извора“, те у теолошком смислу она представља кретање од пуког егзистенцијалног утољавања жеђи до пијења са духовног извора (Howard 2002: 177–178). Нагли плъусак у Бахчисарајском дворцу послужиће режисеру да покаже разлику између уметника и „гомиле“. Туристи се склањају од кише, покривајући се пластичним кабаницама, а песник стоји на плъуску одевен само у свој реденгот. Чињеница да у одајама царице, цамији, радионици за рестаурацију, чак и у Фонтани суза, као и у свим деловима дворца одзвања звук кишних капи знак је обнављања и оживљавања простора. Здања, предмети и споменици који се односе на далеке епохе и другу културу и даље учествују као живи фактори у културном развоју државе која их је „присвојила“.

Паралелном сликом жутих покислих улазница и жутих латица ружа, које се осипају због кише, режисер уводи још једну бинарну опозицију којима приказује дисхармоничност и трагичну дисонанцу постојања. Жуто може бити боја вечности и еквивалент је злата као метала вечног живота. У овом значењу жуто је везано за Пушкина као представника златног века руске књижевности и „Сунца“ руске поезије. Са друге стране, жуто је боја природе у јесен, најављује

слабост, старење и долазак смрти. У овом смислу жуто је амблем пролазности. Жуте улазнице, које водичи брижљиво чувају, не отварају сва врата дворца. Туристи нису у стању да сагледају стварни значај овог места, нити су свесни временске вертикале која у њему постоји, њима је доступна само садашњост и тренутна слика дворца те је зато жуто у овом контексту боја пролазности земаљског и заборавља. Посетиоци виде дворца, али је уметник тај који овде види живог Пушкина. Песник у рукама држи брескву, која је симбол бесмртности, али и обећање новог почетка, будући да својим цватом најављује долазак пролећа (Chevalier i dr. 2003: 61–62). После сцене у којој Пушкин једе брескву, Парацанов описује како вода продире у радионицу за рестаурацију. Изложеност предмета стихији не указује на њихово пропадање: како киша симболично представља духовну оплодњу, сви предмети везани за време када је у дворцу живео Селим-Гиреј доживеће не само материјалну рестаурацију, него ће најпре захваљујући песнику, а потом и режисеру бити враћени у живот.

Последњи сегмент овог дела сценарија, у коме се паралелно говори о Пушкину и туристима, завршава се, као и прва новела, сликом гробља. На споменицима се налазе оригинални муслимански натписи, али се на њима виде и натписи које су приликом посета остављали туристи. За туристе је важно да оставе траг свога боравка у дворцу, без обзира на то што њихов покушај да овај простор учине својим има карактер рушења. Споменици оскрнављени натписима постају тако сведочанство сусрета различитих епоха. Туристи бацају коштице брескви на асфалт, што одговара библијском мотиву бацања семења на камен, док песник штапом раскопава земљу и „сахрањује“ коштицу, чиме режисер реализује библијску параболу о семену које мора умрети да би дало нови живот. Живот и смрт се непрестано преплићу на простору Бахчисараја.

Песник не може да напусти Бахчисарај кочијом којом је дошао јер га је долазак на ово место променио, зато он дворца напушта на коњу. Сценарио се завршава Пушкиновим стиховима, којима он најављује у поеми жељу за враћањем на Тавриду (Пушкин 1969: 51). Стихови су повод за Парацанова да прикаже како кретање Пушкина у сусрет таласима представља раскид са дотадашњим животом. Зеленило у које урања песник посредник је између високог и ниског, то је боја људског и боја буђења живота. Режисер у сценарију показује тријумф сакралне љубави над профаном па у новели „Смрт муслиманке“, кан пали кавез са кокошкама, баш као што је песник показао тријумф Марије над Заремом. Гробница је централно место од кога почиње Парацановљева прича, а завршава се када песник „сахрани“ своју платонску љубав писањем *Бахчисарајске фонтане*. Смрт је за Парацанова, као што смо навели, тренутак у коме се рађа уметничко дело (Параджанов 2001: 180). У епилогу Парацанов приказује Пушкинов одлазак у сусрет јужним плотским љубавима, које симболише Амазонка на коњу.⁸

Стварање поеме *Бахчисарајска фонтана* у Парацановљевом тумачењу било је завршно поглавље љубави која је почела као духовна блискост и завршава се стварањем дела о љубави која у романтичарском кључу не зна за границе (вер-

⁸ На југу Пушкин је упознао Амалију Ризнич, Катарину Воронцову и Калипсо Полихорни које ће га инспирисати за бројна дела (Иезуитова 1995: 209-232).

ске у случају Гиреја и старосне у Пушкиновом случају). Кретање песника од севера ка југу за режисера је кретање од духовног ка плотском. Не одређујући преимућство једне или друге врсте љубави, баш као ни Пушкин у својој поеми, Парацанов даје читаоцу увид у могућност стварања уметничких дела инспирисаних јужним плотским љубавима као што се и десило у Пушкиновом животу, а што симболизује појава Амазонке у последњој новели сценарија. Символика фонтане је други проблем који решава Парацанов. Фонтана је пролаз ка духовном свету. Ова символика разраста се у режисеровом сценарију на читав дворцац. Туристи долазе у Бахчисарај у жељи да доживе просветљење, али га не доживљавају. Једини који прихвата небески дар и једини који види Пушкина као вечно живу фигуру је други уметник. Бахчисарајски дворцац за аутора сценарија није само место сусрета истока и запада, Татара и руских владара – ово је посебно „Пушкиново“ место.

Цитирана литература

- Албваш, Морис. „Колективно и историјско памћење“. РЕЧ, часопис за књижевност и културу и друштвена питања 56.2, 1999: 63–82.
- Балакин, А. Ю., А. С. Бодрова. «Полицейское послание яко материал» (К творческой истории «Бахчисарайского фонтана»). Временник Пушкинской комиссии 31, 2013: 5–16. [Электронные публикации Института русской литературы РАН] http://lib2.pushkinskiydom.ru/Media/Default/PDF/Sborniki/VPK_31/%D0%92%D0%9F%D0%9A-31_%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%BD-%D0%91%D0%BE%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf > 28.02. 2018
- Барышников, В. Н., Б. П. Заостровцев, А. И. Филюшкин. «Империя, память и 'места памяти'». Вестник Санкт-Петербургского университета. История Сер. 2, Вып. 3, 2011: 84–89.
- Бронштейн, А. И. «Трансформация легенды Фонтана Слез». Бахчисарайский историко-археологический сборник 1, 1997: 475–486. [Сайт общеисторического портала «Новый Геродот» < liberea.gerodot.ru/a_hist/fontana.htm > 28.02.2018.
- Иезуитова, Раиса В. «'Утаенная любовь' Пушкина». [В:] Виролайнен М.Н. (ред.) Легенды и мифы о Пушкине. Санкт-Петербург: Академический проект, 1995, 216–239.
- Јаковљевић, Ана. Сергеј Парацанов: кинематографско читање поема Пушкина и Љермонтова: Библиотека катедре за славистику, Београд, сигн. СЛ МР 111
- Куљић, Тодор. Култура сећања. Београд: Чигоја штампа, 2006.
- Лотман, Юрий М. Семиясфера. Санкт-Петербург: «Искусство–СПБ», 2001.
- Нора, Пьер. Проблематика мест памяти. Франция-память. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. С. 17-50.
- Параджанов, Сергей. «Если художнику не верят после сорока, то ему не поверят и на том свете...». Выступление перед творческой и научной молодежью Белоруссии 1 декабря 1971 года. Континент 150, 2011. [Журнальный зал] < <http://magazines.russ.ru/continent/2011/150/p73.html> > 28.02.2018.
- Черненко, Мирон М. «Проблема этнического кинематографа и 'казус' Параджанова». Киноведческие записки 6, 1990: 94–99.

- Chevalier, Jean, Alain Gheerbrant. Rečnik Simbola. Banja Luka: Romanov, 2003
- Howard, Jeremy Charles. From Baghçesary Salsabil to Bakhchisarai Fountain: The Transference of Tatar Triumph to Tears. [In:] J. C. Howard (ed.), *By Force or By Will: The Art of External Might and Internal Passion*. St Andrews: University of St Andrews, 2002, 177-190. [St Andrews Research Repository] <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/671> 28.02.2018.

Извори

- Параджанов, Сергей И. Исповедь. Санкт-Петербург: Издательство «Азбука», 2001.
- Пушкин, Александр С. «Бахчисараски фонтан». [В:] А. С. Пушкин. Собрание сочинени в шести томах Т. 3, Москва: «Правда», 1969.
- Тынянов Юрий Н. Пушкин. Киев: «Дніпро», 1987

Анна Яковлевич Радунович

БАХЧИСАРАЙСКИЙ ДВОРЕЦ КАК МЕСТО ПАМЯТИ У АЛЕКСАНДРА ПУШКИНА И СЕРГЕЯ ПАРАДЖАНОВА

Резюме

Сравнительный анализ литературного сценария *Дремлющий дворец* Сергея Параджанова и поэмы *Бахчисарайский фонтан* Пушкина мы проводим исходя из теории памяти Хальбвакса и концепции места памяти Пьера Нора. История создания текста поэмы – наглядное доказательство как воспоминания реконструируются под влиянием общества. Столкновение поэтического вымысла, личного воспоминания и исторического предания, оказалось спроецировано в сюжетную плоскость *Бахчисарайского фонтана*. Пушкин является главным героем сценария Параджанова, и для режиссера важно показать, что легенда о Фонтане слез как о месте воспоминаний сформировалась под влиянием жизненной ситуации поэта. Параджанов в сценарии решает проблемы соотношения автобиографической и коллективной памяти, и памяти и истории.

Ключевые слова: Пушкин, Параджанов, Фонтан слез, Бахчисарай, место памяти, сценарий, коллективная и личная память.

ЗАГОНЕТКА КАО МИСАОНА СУДБИНА ПАВИЋА И НИЧЕА

Циљ овог рада је да покаже сличности присутне у Павићевом и Ничевом стваралаштву и укаже на заједничке елементе, као што су идеја о вечном враћању истог или бесмртности људске душе. Обојица испред свог времена и другачији, а опет мисаоно целина, иако на први поглед казују различито, суштински размишљају веома слично. Загонетке су синоним за њихов стваралачки израз, као и апсурд у ком проналазе изворе својих идеја, а и размишљања о вредностима и њиховој реevaluацији кроз поезију и уметност. Разматраћемо и шта симболизам круга представља за обојицу, тј. поглед на свет кроз кружно кретање времена које заступају у својим делима, и да ли целокупну стварност посматрају кроз детерминизам или не, као и зашто су за њих одговори тек само нова питања.

Кључне речи: Ниче, Павић, Заратустра, стваралац, загонетка, вечно враћање истог, идеја.

The main goal of this paper is to acknowledge the similarities which are present in Pavić's and Nietzsche's writings, such as the idea of eternal return or the idea of the immortality of the human soul. They are both far ahead of their time and quite different but still the same in some respects, and despite appearances, they inevitably have many similar thinking patterns. The riddle is a synonym for their art form, just like the abyss from which their thoughts emerge, and also their different attitude towards ethical values and their reevaluated form through art and poetry. We will also discuss what the circle symbolically means to both of them. For them, the circle is the symbol of the eternal recurrence of time, and they tend to believe in the deterministic causality of fate. Some answers are only the new questions for them.

Key words: Nietzsche, Pavić, Zarathustra, creator, riddle, eternal return, idea.

Иако на први поглед делују различито, Павић и Ниче имају велики број сличности, мада те сличности нису сасвим транспарентне и нису оно што можда на први поглед учавамо. Обојица у потрази за смислом и метафизичким значењем стварности, очекујући одговоре на местима где их више нико не очекује и не чека, Ниче и Павић утиру нове стазе, један у књижевности, други у филозофији, и један и други изгубљени, да би били поново пронађени. Да ли смо ми питање или смо део одговора, да ли смо слагалица или решење? На који начин премостити непремостиве дубине од човека до његовог истинског ја, од маске до суштаствености? Ниче као одговор нуди метафору која води до спознаје човековог *над ја*, а Павић метафору која облачи рухо *новог ја*. Ниче зна да се његов натчовек плаши лета, а Павић да је његова права природа његово друго тело, које остаје скривено од посматрача. Да би постао натчовек он треба да збаци кожу старог ја, а значи ли друго тело и другу душу и надања? Да, зато што натчовек треба да тежи вишем. Оно што фасцинира код обојице није недостатак смисла већ сувислост истог. Обојица желе да надоместе егзистенцијалне празнине, да их попуне и залече леком који ће их у њиховом узлету приближити ка вечности. Ту је присутна та заљубљеност у вечност, то очекивање да се

речима обухвати многоструко значења да би се превазишла зима живота, тај успон генија који је спреман да уништи да би створио нови свет, те тако као што Ниче уништава старе вредности да би успоставио нове, тако и Павић излази из очекиваних оквира, његова композиција је смела и необична, његова мисао је тајна и загонетка. Љубав према загонеткама је нешто што прилично добро дефинише и једног и другог, ништа није привлачније до мистерије, која код Ничеа поприма обресе мисли, док код Павића ту разноврсност уочавамо у ликовима и њиховим крајње необичним делима, у структури саме приче, у композиционој целини текста. Ниче се не устручава од замаха ка непознатом, а то је управо особина коју поседује и Павић, и док обојица шетају теренима још неизговорене и неистражене мисли, стопалима вечности утиру пут ка непознатом терену.

Постати натчовек за Ничеа означава постати радикално слободна индивидуа која је збацила окове прошлости, и у виду традиције и у виду сопствене прошлости. Он говори о индивидуи снажне, самосталне воље, која је изазвана у овом, детерминистички условљеном универзуму. Та снажна фаустовска воља потврђује себе у универзуму тако што га покорава, усмеравајући читав свет према сопственој визији. Натчовек о коме Ниче говори поседује снагу једног фаустовског, херојског духа.

„Да „најунутрашњија суштина бивствовања јесте воља за моћ“, то Ниче, упорос често супротном изгледу његових напора, не доказује тако што на основу индуктивног истраживања свих области бивствујућег закључује: бивствујуће у свом бивствовању јесте свуда воља за моћ. Штавише, као мислилац, Ниче увек и од самог почетка мисли на темељу пројекције бивствујућег у целини ка његовом бивствовању као вољи за моћ“ (Heidegger 2009:611).

Ентропија и снажан пад енергије о коме сугерише је неумитност времена које протиче и које се поставља као господар који, после смрти Бога коју Ниче спомине, уништава све, а само од човековог избора зависи коју страну ће изабрати. „Човек је уже разапето између животиње и натчовека – уже над провалијом. Опасно прелажење, опасно путовање, опасно освртање, опасно стрепљење и застајање” (Nietzsche 2005:11).

У првом делу књиге „Тако је говорио Заратустра“, Заратустра се весели уметничком животу, што је за њега живот који је од самог себе направио уметност, а све ово захтева бег из времена, потискивање свега што је постојало раније. Ипак, овај бег од времена који је представљен као снажно успостављен уз помоћ воље, показује се као немогућ у другом делу. У првом делу, Заратустра је приказан као наиван и безбрижан, док у другом делу књиге он одступа од те наивности зато што спознаје више, и та спознаја и сазнање чини да он изгуби идеал слободне уметничке креације. У трећем и четвртном делу, он покушава да врати тај рај који је изгубио, али за њега искупљење не долази од Бога, већ од овог сада и овде, од садашњег тренутка. Око Заратустре, љубитеља спознаје, гледа изван садашњости покушавајући да спозна суштину свих ствари, али схвата да то није изводљиво ако у исти мах не одступи од садашњег тренутка. Већина Павићевих ликова пролази кроз трансформацију да би дошла до сопствене истине, трансформацију која понекад није лагодна, али је неопходна да би била решена загонетка коју њихов животни образац представља.

Такође, појам кретања тј. кружења времена, централна је тема и Павићевих проучавања, јер су обојица загледи у исту дозу бесконачног и неухватљивог. Занимљиво је да обојица доживљавају време као круг, што сведочи о смени животних циклуса и цивилизација на позорници света, смени која је не више до циклично понављање истог узлета, као и истих грешака, само у новом руху.

Занимљиво је то како Ниче замишља великог човека и пут патње. „Патња и немоћ – то је створило све оностране светове; и оно кратко лудило среће које искуси само онај који највише пати” (Ibid: 26). Француски романијер Александар Дима изрећи ће слично: „Нема ни среће ни несреће на овом свету, постоји само упоређење једног стања са другим. Само онај који је осетио крајњу несрећу може осетити и крајњу срећу.” Ничеова филозофија је и његова поезија, он спаја две супротности као да су, у исти мах, обе истина. „Ко тражи, тај се лако сам изгуби.” „Ја волим онога који хоће да створи нешто изнад себе и тако пропада” (Ibid: 61). Ниче осећа велику, древну истину с којом би се данас једногласно сложили многи мислиоци: „Најгори непријатељ кога можеш срести увек ћеш ти бити самоме себи” (Ibid: 60). Он смело казује своје истине и максиме, али се ипак негде у извесном смислу ограђује, говорећи нешто што би се можда најмање од њега и очекивало: „Отменије је себи не давати за право него остајати у праву, нарочито кад је човек у праву. Само се за то мора бити довољно богат” (Ibid: 64).

Ниче искуство нихилизма повезује са сликом бесконачног мора и океана, а занимљив је и приказ прстена о коме говори, представљајући га у корелацији са кружним кретањем времена. Ничеов Заратустра нас подстиче да постанемо креатори сопствених живота, тако што ћемо анализирати и нас и све што је утицало на нас, у исто време дајући нашим животима слободно, изабрано значење које је некада нашем животу даровао бог. То је изазов који идеја о вечном враћању истог поставља пред нас, да постанемо аутори сопствених живота, а то је управо остварено кроз живот натчовека. Натчовек превазилази скаученост егзистенције снагом свога духа, а Ниче га препознаје у лику уметника, ствараоца. Уметник, стваралац, заборавља садашњи тренутак, његово је стваралаштво последица ослобађања од прошлости, за Заратустру је постизање уметника, великог уметника, заправо ослобађање од окова времена и временских одредница.

Али ово ослобађање се дешава само ако је уметник свестан да постоји зависност садашњег тренутка од прошлог и од будућег, да су они међусобно повезани и условљени. Ничеов идеал у првом делу књиге је наивност која води до спознаје, док сазнање носи у себи одговорност и тежину која у потпуности мења онога ко спознаје. Да ли је Павић успевао да занемари спознају да би задржао наивност ствараоца?

Оног тренутка када прихвати идеју о вечном враћању, особа је трансформисана и никада иста. Његов идеал је романтичарског духа, иако на моменте не мора изгледати тако. Заратустра спознаје повезаност садашњег и будућег, и превазилази је идејом о вечном враћању истог. Заратустрин одговор на изазове стварности јесте у идеји о вечном враћању истог, као и у идеји о превазилажењу, што је, такође, идеја коју користи и Павић у својим делима, посебно у делу „Друго тело“. У том делу нам он открива своју повезаност са Ничеом кроз непрекинут

ток мисли о стварности и оностраном, о питањима на која се непрекидно труди да пронађе одговор. Павић је замишљен над сврхом постојања, а тежња за проналаском одговора и потреба да се превазиђе оквир ограничене властитости, да се надиђе, превагне, победи властита смртност- то је најизразитија нота која их повезује, као и она која их чини духовним близанцима. Павић и Ниче гледају у истом правцу, али свако на себи особен начин. Кроз Заратустрин и кроз Павићев пут уочавамо да љубитељ мудрости мора оставити ствараоца иза себе. Прошлост се не може вратити, а потрага за прошлошћу ће узроковати једино сучељавање са празнином. Симболизам круга или прстена такође је веома важан, а идеја о вечном враћању истог централна мисао Ничеове метафизике, која ни Павића не заобилази. Можда није на први поглед очигледно, али једна од најизразитијих њихових сличности јесте у самој структури дела која често подражава форму круга и лавиринта мисли где опет ништа није једнозначно и где је присутна тенденција да не буду транспарентни и одвећ лако разумљиви. Чак и када су поруке другачије, основна идеја и намера остаје иста- разликовати се.

Живот је виђен кроз призму уметности заборављања, коју високо вреднује и сам Павић. Симболизам магле и реалног света. Уметност и филозофија су неодојиве једна од друге, својевремено се растају, да би се поново састале кроз вечито циклично кретање времена. И Павић и Заратустра себе виде као пророке који говоре и упућују о овом сада и овде. Остати веран земљи не значи и бити заробљен оковима хришћанске прошлости, или бити погледа усмереног ка будућности, већ да управо загледамо садашњи, сопствени свет и судбину. Ипак, једнако колико се и Павић одваја од ове визије када говори о симболизму новог света, то исто чини и Ниче у другом делу своје књиге „Тако је говорио Заратустра“.

Централна тема је борба између филозофије и поезије, то је и кључни проблем који Ниче поставља, тј. како у исто време бити једно не напуштајући друго, како, обogaћен спознајом мисаоних увида повратити наивност једног песника и занесењака.

Код Ничеа је кључна теорија виђења света кроз константну борбу двају пориа и сила. Код њега, свет се налази у непрекидном кретању, кретању које одржава управо та борба двају супротних принципа. Свет можемо разумети само кроз опречна размишљања, само кроз континуирани процес постојања, постајања које је непрекинут процес. И Павић би исто рекао, да свет можемо разумети само ако га посматрамо као чудо и загонетку која тек чека да буде решена. Они својим делима постављају изазов пред читаоца, а предуслов за решење је радикални осврт у размишљању и обртање свих дотадашњих представа јер они стварају под изговором и окриљем парадокса.

Павић, такође, осликава изразити континуитет у размишљању, или док говори о централним темама свога размишљања. Обојица су занесени идејом о вечности која се другачије одражава кроз њихово стваралаштво. За Ничеа је изузетно важна игра супротности, јер само кроз супротности ми доспевамо до суштине. Нису ли и Павићеве загонетке исти плес супротности? Задатак уметности јесте долажење до истине, али не чисто рационалним процесом, тј. ни најмање рационалним процесом, већ интуитивним увидом, дионизијским трагичким увидом који пред нашим очима разоткрива лице и наличје свих ствари. Баш као

за Ничеа, и за Павића је читав свет једна врста процеса, али супротност међу њима можемо пронаћи у томе што је Павић неретко ван обрису живота који је сада и овде, док је Ниче маштао о свету који надилази садашњи, али који може бити створен само из оквира садашњег, енергијом и снагом једног натчовека. Богатство симбола које користе обележје је и једног и другог. Ниче показује спремност за стварање новог света, иако то значи рушење старог, а Павић је мало више детерминистички усмерен. За њега стварање новог света природна је последица урушавања старог који је достигао дефинитивни крај свог цикличног постојања, стари свет мора нестати да би нови оживео. Нихилизам за Ничеа представља урушавање највиших вредности које представљају човека и човечанство, Бог је мртав, а свет постајања је једини свет који постоји за нас. Ниче, тврдећи да је бог мртав, поставља свет у незахвалну позицију- с једне стране указује му да све што он има, јесте и поседује сада је препуштено њему самом и више не постоји врхунска фигура која успоставља законе и коју можемо сматрати одговорном за ред у свету. Управо постављање у ову позицију доноси и „лек“ који успоставља нове принципе и нове вредности у нашем свету. С друге стране, занимљиво је и његово виђење уметности коју сада представља као врсту бекства које користимо да бисмо избегли да се суочимо са стварношћу, а то је да морамо изнова започети са разумевањем нашег света, јер нам бог више не може бити ослонац.

Нихилизам је такође последица уређења света антистичким вредностима, вредностима које су погрешно утемељене. Свет се налази у таквом положају зато што не посматра на прави начин циклично кретање времена. Историјски неопходно се може разумети само из перспективе садашњег тренутка, јединог момента у коме заиста можемо пронаћи себе и опет момента који је наша лествица везе са будућношћу, када и будућност разумемо као непобитну последицу садашњости.

Историја је, за Ничеа, друго име света постајања у коме живимо, трансцендентно значење света може бити посматрано само из интерналистичке, личне перспективе, јер ми смо та историја у свом непрекинутом току и посматрана из визуре садашњег тренутка. Павић је, такође, та историја кроз све своје ликове, зато што ни он не измиче субјективности. Не постоји објективан писац, онај који пише мимо себе. Писац говори о себи кроз своје ликове, тако што нам, понекад и несвесно, открива делове своје личности, својих тежњи и стремљења, свој алтер его. Такође, ми смо ти који, кроз оно што чинимо, кроз дела која уобличавају наш живот, дајемо историји њено потпуно значење, ми смо ти који пројектујемо вредност у оно што се догодило. Због тога је важност поновног стварања вредности за Ничеа важна јер смо ми и једини који то могу и морају учинити. Историја, према томе, није предмет који се нас не тиче, већ је од нама најприснијег значења, јер смо њен активни део, ова река не може тећи мимо нас или ова река може тећи само због нас, како би то симболички представио Павић. „Осетиш ли у себи пламен, трчи, јер никад не знаш када ће се он угасити и оставити те у мраку“ (Павић 2002: 51).

Ниче, попут песника сањара, сања о савршенству у обличју савршеног човека немогуће снаге. Он детронизује религију и сваку мисао о ствараоцу вечности, да би на трон поставио ствараоца будућности. Он не верује у Бога који

је створио човека, него у човека који ствара Бога. Не верује у мит, али покушава да од стварности створи мит. Али, да ли би несавршени свет икада могао изнедрити ничеанског човека, и да ли би се, на крају крајева, такав човек могао у потпуности исказати у правом светлу? Ничеова замисао је човек гвоздене воље, али превасходно је то човек саткан од снова и илузија. У домену етичког остварења, јасно је да он не проповеда о једнакости, већ сматра да јачи има право на слабијег, чиме се види да је све подредио тој идеји. Попут јунака Достојевског, нарочито Раскољникова, и њега је опседала идеја која је обликовала све његове мисли и обојила их, преусмерила их ка другачијем схватању. Достојевски има занимљиво виђење о обичним и необичним људима, осим што за њега, за разлику од ничеанске идеје, Бог је тај који има апсолутну моћ, те он не дозвољава неоправдано рушење једног света зарад стварања новог јер над човеком постоји сила која је једина позвана да одлучује. Али необичан човек јесте другачији по томе што је он стваралац, и то стваралац у највишем ступњу свога стваралаштва, човек који је свестан своје моћи и користи је. „Стварати – то је велики спас од патње и олакшање живота. Али да би стваралац настао, за то је неопходан бол и много преображавања” (Nietzsche 2005: 82). Ниче нимало не оправдава одустајање од тог изазова, нити то иједног тренутка чини Павић.

Живот који живимо једини је могући кроз који можемо посматрати вредности, а њихова реevaluација почиње онога тренутка када се ослободимо терета који нас спутава и организујемо свој живот према правилима која су наш избор, а не наметнута споља. Ничеова идеја о вечном повратку истог може бити остварена само кроз поезију, само поезија може одражавати природу живота у постајању веродостојније него што то наука или филозофија могу, зато што се концентришу на теореме и објашњења, допуштајући да им измакне метафоричка суштина до које песник достиже интуитивним увидом. Кључна ставка је да је лепота достижна, не кроз непогрешивост теорема једног научника, него кроз интуицијом усмерено стваралаштво песника. За Ничеа, централна идеја људског бивствовања отелотворена је у идеји љубави према својој судбини, што је и централна сврха људског живота. Павићево веровање у судбину учавамо када он каже да: „Наша природа није једноставна- пуни смо онога што већ јесмо, овога меса, крви, сопственог бића, али пуни и будућности већ унапред... А негде у тој будућности на њеном дну лежи и смрт“ (Павић 2002: 176). Дакле, за њега будућност је већ унапред створена датост. Ни Ниче нити Павић се не боје да, као у огледалу, обрну неке од наших најизразитијих представа. Музика, према Ничеу, подражава есенцију природе, он сматра да су диониски и аполонски принцип вешто укомпоновани у античку трагедију и да чине њену есенцију, али и ова разматрања такође имају задатак да укажу на нешто друго, а то је константна промена. За њега, живот се одвија у константној промени, а, с друге стране, та промена такође има понављајући карактер. Уметност је илузија у коју људи беже да се не би суочили са стварношћу, уточиште, бег и море могућности. Ничеова онтологија се заснива на идеји према којој снага и покрети делују као супериорни у односу на биће, према томе, његову онтологију сачињавају јединства и процеси, и док он често користи мотив мора и океана, тако Павић користи симбол ватре. Ниче је, попут Шопенхауера и Бајрона, такође неоспорни песимиста и у његовој филозофској поеми “Тако је говорио

Заратустра”, најјасније се читава и његов бес и разочарање што проповеда о идеалу који још увек није пронашао : „А вас, браћо моја, морају спасти много већи но што су били сви спасиоци, желите ли да нађете пут ка слободи! Никад још није било натчовека” (Nietzsche, 2005: 89). Њега узнемирује то што је сваки исувише људски, и да сваки, пре или касније подлегне својим слабостима. Али, каткад је и илузија довољна да спречи да се распрше наде, а илузија овде наступа као проактивни одговор на нихилизам. Попут Ничеа, онај који се бескрајно посвети некој идеји на крају постаје или сенка те идеје или идеја сама, а Заратустрин пут изнова учи да постоје питања која су важнија од одговора, баш као и одговори који не захтевају питања. Када се једном посвети одређеној мисли, тада мислилац заборавља (Заратустрини осврти у другом, трећем и четвртном делу књиге). Да би поново пронашао свој пут, потребно је да се врати на сам почетак. Али, све и да успе да се врати, не може побећи од онога што сада јесте спознао. Заратустра је већ у сваком почетку пронашао делић краја, а у самој природи човека одговоре и на сва егзистенцијална питања. Свако питање потрага је за собом, сваки одговор представља и нову могућност, то је оно чему учи Заратустрин пут. Хераклит би рекао да је карактер човеку судбина, карактер као део његове психеје, тј. космичке ватре која чини човекову природу и представља извор свих његових активности па према томе и судбине. И овде, као и код Ничеа, *fatum* је подређена човеку уместо да њиме влада, тј. човекова природа је постављена испред судбине као одлучујућег спољашњег фактора, с тим што Хераклит не занемарује повезаност људске природе са општим законима универзума.

Ниче је супериорност поставио изнад свих других очекивања од човека, он од њега очекује да преузме одговорност над оним што жели да постане и премости јаз који га од тога дели. Такође, оно што Ниче често чини јесте да истиче да он је до својих идеја дошао следећи свој пут, као што неко други такође има сопствени пут, а онај једини исправни заправо и не постоји, стога што свако има свој индивидуални разлог постојања. На најважнија питања о животу не може нам одговорити нико други до ми сами, „на потпуно исти начин једна се иста ствар може сачувати и изгубити“ (Павић 2002: 44). Ниче критикује и врлине за које се сматра да су инхерентне људској природи зато што он мисли да те врлине нису више до представа коју човечанство жели да одржи о себи, тј. уместо да су те вредности природне и инхерентне људској егзистенцији оне заправо служе интересима појединих интересних група или институција. Павић слично размишља, што видимо у бројним његовим приповеткама. Оно што је заједничко обојици јесте осећај револта према друштвеним конвенцијама и друштвеном утемељењу, жеља да се превлада осећај незнања и пронађе одговор на кључна егзистенцијална питања. „А што у свим морима припада мени- то ми улови: на то чекам, најпакоснији од свих риболоваца“ (Nietzsche 2005: 201).

И Павић и Ниче су мислиоци који доводе у питање устаљене форме, који се играју речима и изразима. Трансформација је синоним за обојицу, јер обојица верују да кроз промену бивају откривени неистражени аспекти личности, као и да је кроз промену коначно превладана скученост егзистенције, трансформација је за обојицу пут до виших нивоа свести, као и до виших нивоа живљења. Није

ли и та трансформација само маска за сазнање које већ поседујемо, јер „никог не прати узалуд кроз читав живот један исти сан“ (Павић 2002: 74).

Обојица сматрају да: „Обични људи морали су чекати док им сам живот не открије своју тајну; али, мањини, изабраницима, откривале су се тајне живота још под копреном“ (Wilde 2006: 110).

„Сви смо ми зидари, али нам је необичан мрамор дат за зидање: сати, дани и године, а сан и вино су леп. Сви смо ми зидари времена, терамо сенке и хватамо воду на пупак; сваки зида од часова своју кућу, сваки од времена своју кућу, сваки од времена своју кошницу и свој уљаник подиже, време у меховима носимо да нам ватру у ковачници распирује“ (Павић 2002: 123).

Ова моћ стваралаштва о којој овом приликом метафорички казује Павић, пре свега, произилази из заборављања, јер особа може или да ствара или да се сећа, али не и једно и друго. Натчовек је онај који вољно заборавља, постаје слеп за прошлост, и то је први услов његове радосне стваралачке креације, јер натчовек је, у Ничеовој визији, уметник лично. Али, не значи ли помало губити јуче, у исто време губити и своје данас? Одбацавање прошлости је метафора о смрти старог ја, да би се, попут феникса, на његовом пепелу изградило ново ја. Ниче и Павић нам остављају загонетку о стваралаштву, загонетку која има индивидуално решење за сваког понаособ, и то је оно о чему обојица проповедају. Само један и једини исправан пут је илузија, исправан пут је наш пут зато што је он изабрао нас онолико колико смо ми бирали њега. Проблем који се сада поставља јесте до које мере стваралац може задржати почетну наивност? Да ли мисаони увиди једног филозофа гасе интуитивну спознају која је први услов за песништво, тј. можемо ли помирити интуицију са егзактношћу? Да ли критички увиди гасе слободу једног песничког, некритички и интуитивно усмереног духа, тј. да ли генеза филозофске свести успоставља аутономију над песничком инспирацијом? Један свет мора нестати да би настао други, или он једноставно може бити надигран? Нови свет је знак промене која се одвија у трансформисаном субјекту који креће на пут самопроналаска, и тај пут промене која не води ка споља већ ка унутрашњем бићу личног ја још једна је заједничка особеност Павића и Ничеа. Ни један ни други не желе да приповедају читаоцу већ да му помогну да самог себе открије кроз безбројне мисаоне лавиринте. Форма јесте важна, али сада не само као облик мишљења већ као почетна станица обликовања духа. Дух проналази свој пут иза врата несвесног ја, они не подучавају већ побуђују у читаоцу жудњу за оним што је већ део њега самога, они шаљу читаоца у самооткривалачку мисију и надахњују га снагом да тежи ка самоактуализацији. Нема тог смисла који не може постати сувишан и баш у тренутку када би се то можда и могло догодити пада „гвоздена завеса“ и Заратустра окончава свој мисаони плес, а њихова загонетка дошаптава читаоцу, „На који год начин да тумачиш и читаш, решење си увек ти“, јер сада тежња није самооткривање уметника, већ и читаоца. Уметник је онај који проналази последњи израз вечног враћања истог, тако што спаја прошлост и будућност у непредвидивом плесу тренутка. Он рекреира прошлост смело користећи визију будућности као образац. Уметник је превазишао јаз између прошлости и будућности тако што користи стваралачки процес који му тиме омогућује увид у свет изван његове реалности, а његове мисли су уједно и његова награда.

„Вечно враћање истог“ је сада лични стваралачки процес уметников, стварност коју он изнова креира, непрекидно тежећи за стварањем сопственог света. И Ниче и Павић су недвосмислено свесни да, онога тренутка када уметник остаје за собом прошлост у потпуности, он више не може да ствара зато што му недостаје све оно за шта је прошлост била неопходна. Море је неизоставни симбол обојице, али море је сада синоним за спознају, ма како да је она маскирана. Море представља могућности сазнања на које је наша права природа једини одговор, а можда је та права природа наше *друго тело*, као што је Павићева жеља за сазнањем била његово друго тело. Воља је неизоставни аспект који примећујемо и у колебању јунака Павићевих и кроз неустрашивост о којој говори Ниче.

Снажан дух је поткрепљен изазовом новог ја, ја које постаје снажније онога тренутка када загонетка постане одговор на питање „ко сам ја“. Плес индивидуалног са колективним несвесним сада доприноси рушењу баријере коју стваралац поставља пред собом. Ниче не проучава само филозофију, већ се бави проучавањем самог значења речи, посвећује се њеној вишесмислености, баш као што то чини и Павић, јер једнострано није фокус њиховог интересовања, већ увек вишесмислено и многозначно. Филозофија и уметност не иду одвојено једна од друге, већ су као две реке које се неизоставно враћају истом извору спознаје. Тензија између мисли и спознаје је иста коју и Павић осећа, док његови изрази осликавају жеђ за магичним на рубу поетског, присутно је осликавање поетског садржаја на прозном платну. Они желе да створе магију, а ходају стазом која их води ка изван поетском, јер и поезија и проза стварају заједно један нови жанр чија је основа загонетка, лавиринт, магија. Та магија је можда и прави одговор за уметност, јер шта је уметност до тежња за магијом која побеђује окове садашњости. И један и други су у уметности видели магични бег из свакидашњице и победу над оковима стварности, зато је она за њих увек била посебна, јединствена и потврда да постоји свет који је изван садашњости, који њу покорава, побеђује прошлост, а по потреби надилази и будућност, а име му је уметност. Уметникова визија је еликсир магије за стварност, еликсир који нуди све, али ништа не обећава, мађионичар који отвара стазу, али њоме читалац мора кренути сам. И Ниче и Павић су мислиоци који говоре да непознатом, који ризикују и играју се на рубу провалије којој се смеју у лице, зато што знају да је њихов пад лет, и да чак и неразумевање једног доба не брише странице будућности које су ови визионари већ прочитали. И док уметнички сензибилитет Павића допушта да садашњи тренутак буде и онај који се понавља вечно, јер га уметник у својој визији на безброј начина рекреира, Ниче сматра да је одбијање уметника да сагледа изван садашњег тренутка одбијање да уочи праву суштину. Уметник раздваја свој свет од спољашњег света, али уметник постиже да његов свет односи превагу јер на окосници истине свако доживљава само своје искуство света, тиме недвосмислено креирајући сопствени, што је и задатак уметности, али Ниче то чини и задатком филозофије, те нас уметност води ка филозофији, баш као што нас и филозофија води ка уметности. Море о којем пишу и Ниче и Павић показује нам колико уметност није једнака свету природе. Уметност представља могућност ума да одступи из света природе и смело му се супротстави, али и никада да га превазиђе, јер природа је безгранична и вечна,

а уметникова визија је коначна и смртна. *Друго тело* израста на идеалима старог, али визија преживљава и наставља свој лет дуго након што уметник прекине свој лични. И један и други су индивидуалисте чије идеје надрастају колективно и чији унутрашњи свет богати колективни спољашњи. Конфронтација са спољашњим светом наступа из тежње ослобођене уметникове визије да креира сопствени, и док Заратустра позива да се остане веран „земаљском“ на крају управо земаљско негира и надилази. И Павић, једнако као и Ниче, започиње пут од наивног идеалисте до самодовољног визионара који над лицем „амбиса“ ствара основе за непрекидни сусрет прошлости и будућности, сусрет који уједно осликава „кружно кретање времена“, где садашњост постаје метафора за заувек.

Цитирана литература

- Вајлд, Оскар. Слика Доријана Греја. Београд: Легенда, 2002.
Хајдегер, Мартин. Ниче I. Београд: Федон, 2009.
Ниче, Фридрих. Тако је говорио Заратустра. Београд: Компанија Новости, 2005.
Павић, Милорад. Врата сна и друге приче. Београд: Дерета, 2002.

Извори

- Дамјанов, Сава. Нова постмодерна српска фантастика. Београд: Студентки издавачки центар, 1994.
Хајдегер, Мартин. Ниче II. Београд: Федон, 2009.
Холингдејл, Р. Џ. Ниче. Београд: Дерета, 2004.
Милошевић, Никола. Психологија знања. Београд: Белетра, 1990.
Ниче, Фридрих. Књига о филозофу. Београд: Службени гласник, 2010.
Ниче, Фридрих. Рођење трагедије. Београд: Култура, 1960.
Ниче, Фридрих. С оне стране добра и зла; Генеалогичка морала. Београд: Дерета, 2011.
Ниче, Фридрих. Сумрак идола. Сарајево: Издање Ћ. Ђурђевића у Сарајеву, 1919.
Павић, Милорад. Гвоздена завеса. Земун: Драганић, 1996.
Павић, Милорад. Девет киша и друге приче. Београд: Дерета, 2002.
Павић, Милорад. Коњи светога Марка. Београд: Просвета, 1989.

Marija Dokić

THE RIDDLE AS THE MOST DOMINANT THOUGHT PATTERN
OF PAVIĆ AND NIETZSCHE

Summary

In this paper are presented some of the ideas of Nietzsche's and Pavić's writings, as well as the similarities between their thinking patterns. Those similarities include the idea of the eternal recurrence which was the foundation for their art form, especially in the case of Nietzsche. They both played with words and transformed, and the transformation is present in both ways, affecting the reader as much as the writer. The creative form itself also transforms, leaving the reader with so many open questions, believing that the very form of existence might as well be the answer to one of them. The circle and the magic of the labyrinth, of being present in the moment, as if it is the only one that shapes destiny, new art forms are welcomed and greeted – these are only a few of the important moments of their creative act and of the ways in which the spirit of the reader can be shaped.

Key words: eternal recurrence, art, transformation, labyrinth, words, circle, creation.

Наталья Бондаренко

Институт языков и культур им. Льва Толстого
Кафедра региональных и международных отношений
b_natalia@mail.ru

УДК 050(470)(=163.41)

<https://doi.org/10.18485/slavistika.2019.23.1.23>

оригинални научни рад
примљено 21.03.2019.
прихваћено за штампу 16.05.2019.

СЕРБСКИЕ СТРАНИЦЫ В «СЛАВЯНСКОМ ВЕСТНИКЕ» А.А. ХОВАНСКОГО

В данной статье дается краткий обзор научных статей по сербскому языку и культуре, представленных в сборнике «Славянский вестник». Редактор и издатель Хованский А.А. (1814–1899) опубликовал материалы по языку, литературе, этнографии, мифологии славянских народов. Благодаря сборнику российский читатель смог познакомиться с богатым культурно-историческим наследием славян.

Ключевые слова: Хованский А.А., «Славянский вестник», сербская культура.

This article provides a brief overview of scientific articles on the Serbian language and culture, presented in the collection "Slavonic Bulletin". The editor and publisher A.A. Khovansky (1814–1899) published materials on language, literature, ethnography, and mythology of Slavic peoples. Thanks to the collection, Russian readers were able to get acquainted with the rich cultural and historical heritage of the Slavs.

Key words: Khovansky A.A., Slavic Bulletin, Serbian culture.

Идея славянской взаимности, теоретически обоснованная в трактате словацкого поэта и философа Яна Коллара «*O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa*» (в 1837 г. – на немецком, а в 1840 г. – на русском языках), в течение XIX в. была доминирующей в культуре славянских народов (Kollár 1954). Как отмечает чешский ученый Ф. Вольман (F. Wollman)¹, славянская взаимность подразумевает межславянскую культурную и литературную деятельность в духе концепции Яна Коллара. Данная концепция стала основой для широкого обмена культурными ценностями, взаимного познания и сближения славянских народов.

Размышления словацкого ученого о славянском этнокультурном и литературном единстве (как выражении славянского духа) были восприняты всеми славянами как призыв к действию по популяризации славянских языков и культур. Панславизм Я. Коллара оказал большое влияние на чешских, словацких, южнославянских народов, закрепив образ России как лидера славянства. Открытие кафедр славянских языков в Московском, Санкт-Петербургском, Казанском, Харьковском университетах способствовало пробуждению у русского человека интереса к языку, истории, литературе соплеменников.

В газете «День» Аксакова И.С. была опубликована статья. Гильтебрандта П.А, который с сожалением отмечал, что нас (русских) «более интересует гео-

¹ Wollman F. K metodologii srovnávací slovesnosti slovanská. – Brno.1936. Idem. česky slavismus, jeho minulost a program [В:] Slovanství v českém národním životě. – Brno.1947: 224.

графия Африки, нежели география Сербии или Болгарии». Поэтому нам «следовало бы историю, обычаи, культуру славянских народов изучать параллельно с западной», – констатировал автор. (День 1863: № 37, 38). В статье назвалось имя Хованского А.А. (1814–1899), учителя словесности Михайловского кадетского корпуса в г. Воронеже, редактора научного журнала «Филологические записки».

С 1866 года начинает выходить приложение к «Филологическим запискам» под названием «Славянский вестник». Цель данного приложения – познакомить учителей родного языка и словесности с научными исследованиями по сравнительному языкознанию, мифологии, литературе, этнографии и др. В нем публикуют научные работы Афанасьев А.Н., Буслаев Ф.И., Котляревский А.А., Лавровский П.А., Потебня А.А. и др.

В 2016 году к 150-летию «Славянского вестника» при поддержке Фонда Хованского были переизданы три тома публикаций за 1866–1885 гг. (Хованский 2016) В работах Ждан Р., Ковалева Г.Ф., Лазарева А.И. были раскрыты основные направления «вестника»². Польский лингвист Р. Туровски (R. Turovsky)³ отмечал роль А.А. Хованского как исследователя индоевропейского влияния на славянскую культуру. (Turovsky R 2016: 184–191).

В предисловии, обращаясь к читателям, Хованский А.А., напоминал слова Яна Коллара, что не умрет идея о взаимности нравственной, литературной у славян, поскольку существует у них (славян) желание литературного общения. Таким образом, имя Хованского А.А. как популяризатора богатого наследия славян становится известным широкому кругу исследователей.

В данной статье сделан краткий обзор публикаций «Славянского вестника», посвященных сербскому языку и культуре в контексте доминирующей в XIX в. идеи славянской взаимности.

Сборник состоит из 3 томов, которые были изданы в период с 1866 по 1885 гг. За эти годы было опубликовано более 30 научных статей, включающих материалы по народной старине, литературе, очерки об известных деятелях, славянские новости переводы.

Редактор и издатель «Записок» Хованский А.А. полагал, что понять красоту языка можно только в сопоставлении с другими славянскими языками, а также с классическими древностями, народной психологией и другими об-

² Ждан Р. Интеллектуальный капитал в фокусе наследия А.А. Хованского [В:] «Pulse» 11, Воронеж: 2014: 16–18; Ковалев Г.Ф. «К 150-летию «Славянского вестника» А.А. Хованского [В:] Славянский вестник. История и перспективы. Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 150-летию сборника «Славянский вестник», издававшегося под редакцией А.А. Хованского – основателя журнала «Филологические записки», Воронеж: Кварта, 2016: 200. Лазарев А.И. «Славянский вестник» и московский славянский съезд (1867) [В:] Филко 2. 2017: 307–311. Лазарев А.И. О чем писал «Славянский вестник» [В:] АйФ Черноземье 87, Воронеж: 2016.

³ Turovsky R. Сравнительный обзор индоевропейских культурно-цивилизационных истоков славянства [В:] Славянский вестник. История и перспективы. Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 150-летию сборника «Славянский вестник», издававшегося под редакцией А.А. Хованского – основателя журнала «Филологические записки», Воронеж: Кварта, 2016: 184–191.

ластями знаний. Он разделял взгляды профессора Срезневского И.И. (1812–1880), который подчеркивал, что язык великороссов, белорусов, малороссов, червонороссов (в частности) любопытен для исследования судьбы русского языка и его обогащения. Напомним, что во Вступительной лекции в курсе истории и литературы славянских наречий Срезневский И.И. отмечал, что российские славяне находятся в контакте с другими славянами и более нуждаются в знании их языка и обычаев. Иначе «ум народа умрет, как умирает ум того, кто приучается заучивать чужие мысли и чужие фразы, не упражняя своего собственного мышления... знания общеславянской народности отдаляют нас от уродливых заимствований из чужих языков...» (Срезневский 1893: 22).

В трехтомник включены статьи по истории чешского языка и литературы: «Обзор чешской литературы и языка» (перевод с чеш. Медведева К.Н. и Артемьева И.И.) (Хованский 2016: 49–92), Очерк по библиографии чешской литературы с 1860–1877 гг. (Хованский 2016: 93–121) и др.

В разделе «Народная словесность» есть болгарские сказки из собрания братьев Миладиновых; сербское сказание о Св. Савве (Хованский 2016: Т.1: 142–150). В издании опубликованы: статьи: «О современном состоянии языка и литературы у словаков» из архива Соколова (Хованский 2016: Т.2); «Первое литературное движение у русинов в Галиции со времен австрийского господства в этой стране» Головацкого И.Ф. (Хованский Т.1. 162–191); «Фонетика кашубского языка. Филологические исследования П.А. Стремлера», «Этнографический очерк кашубов». Лавровского П.А. (Хованский 2016: Т.1), статьи по мифологии, обзоры, «Разные славянские известия» и др. Таким образом, перед российским читателем открывалась широкая панорама богатого наследия болгарского, русинского сербского, словацкого, словенского, польского, чешского, хорватского народов.

По количеству публикаций материалы по сербскому языку, фольклору, культуре занимают в сборнике второе место после статей по чешскому языку и литературе. И это вполне объяснимо. Нельзя не согласиться с утверждением известного слависта, составителя двуязычной антологии сербской поэзии XX века Числова И.М., который отмечает, что «сербство – это концентрированное выражение славянской этнической памяти» (Числов 2017: 15). Поскольку стержневой составляющей сербской национальной традиции является стойкость и мужество, жертвенность и «родолюбие».

Сербские страницы в «Славянском вестнике» были представлены следующими публикациями: «Звук А отличительная черта сербского вокализма» Кочубинского А.А., (Хованский Т.П. 1–62) «Народные песни о битве на Косовом поле» публикация Мейера В. на основе статьи немецкого ученого Губада Ф.; «Вук Стефанович Караджич» Каравелова Л. (Хованский Т.1. 1–16), сербское сказание о Св. Савве (Хованский Т.1. 1–16); «Преподавание отечественного языка и литературы в сербских гимназиях» автора, подписавшегося М. К-вз (Хованский 2016: Т.П. 124–141), а также обзором нескольких песен из собрания Вука Караджича в статье «Славянская семья по народным песням» (автор Лавренко Д.А.) (Хованский Т.1).

Идеей духовной свободы всего славянского мира проникнута каждая страница издания. По мнению Хованского А.А. «...не угасли творческие силы, оригинальный славянский дух, и эти силы таятся в быту, душе, поэтическом слове простого народа, в славянской старине» (Хованский 2016: Т.1. 161). Поэтому первый том «Славянского вестника» открывался статей «Славянская семья по народным песням». Данная публикация является органичным продолжением исследований по фольклору Бодянского О.М. (1808–1877) и Срезневского И.И. (1812–1880).

Известно, что в своей магистерской диссертации Бодянский О.М. «О народной поэзии славянских племен» (1837), предпринял попытку раскрыть связь характера песен с историей народа. Для Срезневского И.И. в «Запорожской старине» важным было показать быт, нравы, подвиги малороссов, народа – воина, который своею храбростью заслужил достойное место в памяти потомков. При этом оба ученых подчеркивали «лирический и драматический характер песен». (Срезневский 1883–1838: 36).

Отметим, что позиция Хованского А.А. полностью совпадала с размышлениями ученых, поскольку и Бодянский О.М. и Срезневский И.И. подчеркивали громадное значение изучения языка и фольклора, в частности, Малороссии для российского славянства как залог взаимопознания двух народов.

Для автора статьи «Славянская семья по народным песням» важным было, «собрав разбросанные по песням светлые и мрачные моменты из жизни, выбрать главный мотив, который явился выразителем славянского духа» (Хованский 2016: Т.1. 161).

Анализируя песни малороссов, великороссов, сербов он приходит к выводу, что главное для славянина – это любовь к родной земле, к покинутому дому, к своим родным. В статье анализируются тексты песен «Рабство Стояна Янковича» (из сб. Вука Караджича III № 25), «Якшичи испытывают жен» и др. Автор приходит к выводу, что сербская жизнь благоприятствовала развитию братской любви, а потому для сербских песен характерны «побратимство и посестринство» – замечательное явление среди славян (Хованский 2016: Т.1. 40). Интересны сопоставления славянских песен с кельтскими. Как подчеркивает автор, в кельтских песнях молодежь проводит пору юности в увеселениях, боится семейной жизни. Для славян же характерна замечательная сила «привязанности к семье». Если же славянин оказывается вне семейного круга, который он покинул добровольно, то часто встречается с «горем-злочиастием», которое преследует его неотступно. В отличие от кельтов, по мнению автора, славянин равнодушно расстается с молодостью, поскольку пора молодости до брака – это только весна любви, настоящая любовь крепнет только после брака. Жизнь славянина – в семье, в ней дышит сила чувства – признак светлых человеческих устремлений славян, – таков вывод автора. (Хованский 2016: Т.1. 28).

Как отмечалось выше, сербский народ является носителем стойкости, силы духа, глубокой непоколебимой веры и жертвенности. Св. Николай Сербский (Велимирович) подчеркивал, что сербскому народу свойственно «мученичество коллективное... Св. Савва молил Бога о том, чтобы весь сербский народ вошел через мученичество в Царство Небесное (греки-логика, русские-лирика, сербы-эпика)» (Св. Николай Сербский 2014: 138).

Поэтому Хованский А.А. публикует статью «Народные песни о битве на Косовом поле» (автор Мейер В.), написанную на основе статьи Ф. Губада⁴ о народных песнях о битве на Косовом поле. (Хованский. 2016: Т.III). В ней упоминаются имена дубровницких поэтов Гекторовича (ок. 1532) и Бараковича (ок. 1618), которые записывали югославянские песни; Безсонова, предпринявшего попытку соединить в единый цикл песни о Косовом поле (Хованский 2016: Т.III. 166).

Автор подчеркивает, что у славян с древних времен бытовали героические песни. Песни Косовского цикла продолжали эту традицию. Именно к этим песням обращались сербы в те времена, когда «...все силы народа устремились к освобождению. Из них молодежь черпала силу к новому бою против врага, а когда смолкли выстрелы, народ утешался древними песнями: с блестящими глазами слушали мальчики, с сомкнутым кулаком слушали юноши пение про героев, храбро шедших на смерть и за отечество, за веру; но скорбь овладевала сердцем каждого мужа, коль скоро раздавалось на гусях песня о «печальном Косовом поле», и всякий клялся в душе не отдыхать, пока не будет отомщено врагам». (Хованский 2016: Т.II. 162). Так «этническая память» о прежнем могуществе и о героизме сербов переходила от поколения к поколению.

Отметим, что влиянию произведений эпических традиций у сербов на русскую литературу 1800–1860 гг. посвящено исследование Осиповой Е.А. (Осипова 2016), в котором автор подробно рассматривает предпосылки, повлиявшие на формирование интереса русских литераторов к произведениям сербского героического эпоса.

Для ознакомления широкого круга читателей с южными славянами Хованский А.А. печатает статью «Югославяне», переведенную с чешского Поньрко. В ней подробно рассказывается о болгарях, словенцах, хорватах, сербах. По мнению автора, общим признаком южных славян является «древний славянский дух». Славянин «из южных краин – это чистый сын природы, который любит жизнь под широким небом» (Хованский 2016: Т.1. 259). В статье содержатся этнографические, исторические сведения о сербах, отмечается «богатая родственная терминология», отражающая тесные связи между братом и сестрой. (Хованский 2016: Т.1. 264).

С XII века начались духовные связи России и Сербии: со встречи Раство с русским паломником, под влиянием которого юный Неманич оказался в монастыре св. Пантелеймона. Поэтому в разделе «Народная словесность» было опубликовано Сказание о Св. Савве. Такая форма повествования позволяла передать в доступной форме для читателя основные христианские добродетели сербского святого. В нем рассказывалось о том, как благодаря терпению, смирению Святого Саввы его путник победил в себе «дурные привычки» обжорство и ложь.

О Вуке Караджиче написал Каравелов Л. Его статья «Вук Стефанович Караджич», посвящена Константину Миладинову (Хованский 2016: Т.1. 134). Автор подчеркивает, что с именем Вука связаны, в первую очередь, возрож-

⁴ Magazin für die Literatur des Auslandes № 4–5.

дение сербской письменности, собрание, издание и популяризация богатого фольклорного наследия сербов. Любен Каравелов подробно рассказывает о жизненном пути Вука, его литературной деятельности, знакомстве с известными учеными: Копитаром Е., Срезневским И.И., Погодиным М.П., Востоковым А.Х., Гете И.В. и др., дает подробный библиографический список произведений Караджича.

Среди работ по лингвистике отметим научную публикацию Кочубинского А.А. «О звуке А как черте сербского вокализма», которая является изложением основных положений монографии Вартослава Ягича. Автор, отмечая заслуги лингвиста, указывает на вокализм как главную причину различия в славянских языках (Хованский 2016: Т. II. 8). По мнению автора (В. Ягича), русский язык в течение самостоятельной жизни развил полногласие, в сербском – вокализация слов произошла при помощи звука «а» («отьць – отець – отац»). Обращается внимание на позиции «древнейшего «А», который встречается во всех славянских языках, и «секундарного «А», характерного для сербского языка; подробно анализируются позиции «секундарного «а» в середине, конце слова. Для Хованского А.А. – автора методики «живого слова» – были важны выводы, сделанные В. Ягичем: они давали возможность российским словесникам увидеть особенности истории развития сербского и русского языков.

Для редактора и издателя Хованского А.А. особый интерес представлял опыт преподавания родных языков у других славянских народов. Он справедливо считал, что такой опыт будет полезен не только преподавателям гимназий, но и профессорам университетов. Поэтому он публикует заметку о «Преподавании отечественного языка и литературы в сербских гимназиях» (из отчета о заграничной командировке) (Хованский 2016: Т. II. 124).

Автор, М. К – вь, считает систему образования сербской школы «от высшей до народной» неудовлетворительной: на его взгляд, в них отсутствуют практические упражнения, преподавание ведется по разным учебникам, в школах изучается много предметов. «Школы построены на подражательности», – делает вывод автор. (Хованский 2016: Т. II. 125). Он положительно оценивает программу для гимназий, утвержденную кн. Милошем. В содержание программы были включены такие дисциплины, как: история Сербии, история славян, изучался древнегреческий язык и др. Однако в 1844 году были внесены изменения, что привело к расширению предметных областей: древнегреческий был заменен латынью, при этом изучались греческая и римская мифология, славянские древности, история России, Польши, Греции, география России и Греции – тем самым, как отмечает автор, ученики не «отрывались от славянской почвы» (Хованский 2016: Т. II. 126).

После 1863 года в программах гимназий и университетов («Великая школа») наблюдалась общая негативная тенденция – сокращение часов на обучение родному языку и увеличение часов на изучение французского языка.

Отметим актуальность публикации, сделанной в XIX веке. К сожалению, проблема о соотношении часов на изучение родного и иностранного языков так и осталась на том же уровне (увеличении часов на изучение иностранных языков и сокращение часов на родной язык). Бесспорно, это негативно влияет на

молодое поколение, искусственно отрывая его от родной почвы. Публикация в сборнике. Хованского А.А. интересна тем, что позволяет читателю задуматься над вопросами обучения родному языку в школах.

Таким образом, публикации в «Славянском вестнике» Хованского А.А., посвященные сербскому языку, фольклору давали возможность русскому читателю не только познакомиться с глубинными основами сербского народа, но и ощутить духовную связь с ним.

В завершении следует подчеркнуть, что сборник Хованского А.А. «Славянский вестник» явился продолжением традиции чешских и словацких ученых: Йозефа Юнгмана, утверждавшего, что язык и литература – это целостная система ценностей, направленных на всестороннее развитие нации; Франтишека Палацкого, создавшего научную базу исторического сознания как части патриотической идеологии; Йозефа Добровского, автора трудов в области сравнительного языкознания, Павла Йозефа Шафарика, основоположника направления по изучению славянских древностей, Яна Коллара, теория славянской взаимности которого на многие годы обусловила идеи взаимовлияния и популяризации славянских литератур, Людевита Штура и многих других.

«Славянский вестник» Алексея Андреевича Хованского явился тем изданием, в котором российский читатель смог не только обогатить свои представления о славянских народах, но и ощутить свою меру ответственности за все то, что происходит у славян.

Использованная литература

- Бодянский, О.М. «О народной поэзии славянских племен», СПб: 1837.
- Осипова, Е.А. Русская литература 1800–1860 гг. и сербская эпическая традиция. Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 2016, 34.
- Срезневский, И.И. «Запорожская старина». Харьков, 1833–1838 гг.
- Срезневский, И.И. Вступительная лекция в курсе истории и литературы славянских народов. СПб: 1893.
- Св. Николай Сербский «Духовные наставления и притчи». Пер. с серб. И.А. Чароты, Минск: Издательство Дмитрия Харченко, 2014.
- Хованский, А.А. «Славянский вестник» Т. I-III. Воронеж: Фонд Хованского, 2016 г.
- Числов, И.М. «Малый народ – удивительное явление» [В:] Научный результат. Социальные и гуманитарные исследования. Т. III: 2017, 11–17.
- Kollár Ján O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa Bratislava, SAV, 1954.
- Turovsky R. Сравнительный обзор индоевропейских культурно-цивилизационных истоков славянства [В:] Славянский вестник. История и перспективы. Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 150-летию сборника «Славянский вестник», издававшегося под редакцией А.А. Хованского – основателя журнала «Филологические записки». Воронеж: Кварта, 2016, 184–191.

Наталија Бондаренко

СРПСКЕ СТРАНИЦЕ У „СЛОВЕНСКОМ ЗБОРНИКУ” А. А. ХОВАНСКОГ

Резиме

Руска журналистика значајно је допринела ширењу знања о Словенима. У додатку часописа „Филологическије записки” („Словенском зборнику”) А. А. Ховански, уредник, издавач и наставник руског језика и књижевности у Вороњежу, објавио је низ чланака у којима су била представљена истраживања из области историје, етнографије, језика и књижевности словенских народа. На тај начин он је наставио традицију чешких научника П. Ј. Шафарика, Ј. Добровског, Ф. Палацког, Ј. Колара у погледу популаризације богатог словенског наслеђа. У чланку је дат кратак преглед публикација о српском језику и култури у зборнику А. А. Хованског „Словенски весник” у контексту идеје словенске узајамности која је била доминантна у XIX веку. Материјали о српском епосу, Сказанија о Светом Сави, есеј о Вуку Караџићу, размишљања о појавама у српском језику, белешке о настави матерњег језика у српским гимназијама откривају руском читаоцу живописне странице из историје, фолклора и књижевности братског српског народа. У „Словенском веснику” српска реч „родољубље” у потпуности је испољена као синоним латинској „патриотизам”. Шта може бити драже истинском Словену него љубав према своме роду, своме народу, својој домовини и својим ближњима?

Кључне речи: А. А. Ховански, „Словенски весник”, српска култура.

Е. В. ПАДУЧЕВА, ЭГОЦЕНТРИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ ЯЗЫКА.

Москва: Издательский Дом ЯСК, 2019, 440.

Најављена крајем 2018, негде почетком 2019. године на полицама руских књижара појавила се књига *Егоцентричне језичке јединице* Јелене Викторовне Падучеве, која је, без сваке сумње, једно од најзначајнијих имена руске лингвистике већ неколико последњих деценија.¹

Већ упознавање са садржајем ове монографије наводи вас на мисао да је пред вама својеврсни плод дугогодишњих ауторових истраживања оних језичких јединица (лексема, граматичких категорија и конструкција) чијој је семантичкој структури онтолошки именантна компонента *говорно лице*, као и тема везаних за дате језичке јединице а којих се аутор, на овај или онај начин или мери, већ дотицао (упр. нпр. Падучева 1996, 2004, 2013).

Књигу чини чак 20 целина: 16 глава, Предговор, Закључак, Библиографија и Предметни регистар.

Прва глава (која садржи 12 подглава) представља, тако да кажемо, појмовни путоказ читаоцу: у њој се јасно и прецизно (на конкретном материјалу)² дефинишу основни метапојмови, пре свега *егоцентричне језичке јединице* (или *егоцентрици*) који се деле на примарне (*первичные* или *жесткие* у руској терминологији) и секундарне (*вторичные* или *мягкие*). Други важан појам јесте *комуникативна ситуација* која може бити канонска (присутни су и говорно лице и адресат које повезује јединство времена, места и видног поља) и неканонска. Овим различитим типовима комуникативне ситуације одговарају различити *режими интерпретације* егоцентрика (*дијалогски* и *наративни* режим). Са дијалогским режимом у тесној вези је *аутономни контекст* употребе егоцентрика наспрам ког стоји *хипотактички* контекст (под којим се првенствено подразумева сентенционални актант са глаголима говорења, перцепције и интелектуалног делања). Аутономни и хипотактички контекст подводе се под појам специјалних контекста употребе егоцентрика, где такође спадају и *унутарфразни* и *дискурсни* контекст.

Управо различити режими интерпретације служе као нека врста лакмуса за одређивање природе егоцентрика: примарни егоцентрици (нпр. граматичко време) без промене значења могу бити употребљени само у дијалогском режиму (њихова употреба у наративу или хипотактичком контексту неминовно за собом повлачи и промену њиховог значења), док секундарни егоцентрици (нпр. граматичка категорија вида) у неканонским ситуацијама мењају само своју оријентацију. У оквиру пете подглаве, осим карактеризације примарних и секундарних егоцентрика, разматрају се особености *слободног индиректног дискурса*, који представља посебан вид наратива, и *персо-*

¹ Још средином осамдесетих година прошлог века Ј. Д. Апресјан је приметио да Ј. В. Падучева по снази свог лингвистичког талента заузима апсолутно уникално место не само у тадашњој совјетској, већ у светској лингвистици (Апресјан према Крилов 2008: 1021).

Књига коју овде представљамо десета је по реду монографија коју потписује Ј. В. Падучева, чија библиографија садржи скоро 420 јединица.

² Иако се за име Ј. В. Падучеве везују првенствено истраживања фундаменталног карактера, њене радове, па тако и ову монографију, одликује веома успешна синтеза теоријских разматрања и апликативног садржаја.

налне интерпретације потврдне модалности. Шеста подглава посвећена је правилима која одређују смену вршиоца улоге говорног лица у неканонским комуникативним ситуацијама и нестандартним контекстима, тј. правилима *пројекције*.

У седмој подглави анализирају се *семантичке улоге говорног лица*: говорно лице као субјекат предиката говорења, перцепције и спознаје, те говорно лице као временски или просторни оријентир, тј. на фону семантике деиксе.

Осма подглава посвећена је једном од кључних појмовно-методолошких инструментариа, када је реч о субјективности у језику – *посматрачу*. Прототипичан посматрач је имплицитно говорно лице које, према мишљењу Ј. В. Падучеве, задовољава следећа три услова: изражен је секундарним егоцентричним субјектом; врши улогу субјекта перцепције чији објекат чини један од учесника у ситуацији (најчешће је то денотат граматичког субјекта); на крају, синтаксички није материјализован, тј. посматрач није у функцији ни граматичког субјекта, ни директног објекта или пак неког актанта глагола. У оквиру аналитичког тумачења речи посматрач може бити како комуникативна улога, тако и конкретна семантичка улога (за разлику од говорног лица, за које се семантичка улога не везује). Нпр. прототипичан посматрач карактеристичан је за глагол *показатся*, који је представник прве у низу од шест група лексема³, анализираних у датом контексту (*белеть, вдалеке* и *вдали, близко, вдруг* и *неожиданно, важно*). Потом следе подглаве посвећене покретном посматрачу, посматрачу и семантици вида, посматрачу у конструкцијама са генитивским субјектом локативног *быть*, посматрачу који није имплицитно говорно лице те посматрачу у семантици глагола кретања и глагола кретања времена.

У наредној, деветој по реду, подглави разматра се веза говорног лица и презумпције (наглашава се потреба разликовања *семантичке* и *прагматичке* презумпције, предочавају се предности издвајања *фактивне* презумпције – презумпције као знања говорног лица).

Деиктична и *анафорична* употреба лексема са значењем просторне деиксе (*близко, вдали, вдалеке, там, туда*) предмет су анализе следеће подглаве.

У претпоследној, једанаестој подглави, издвајају се четири семантичке сфере егоцентрика: *деикса, модалност, оцена и евиденцијалност*.

Прву главу закључује кратка историја питања егоцентрика.

На почетку друге главе (са четири подглаве), посвећене модалности као егоцентричкој категорији, Ј. В. Падучева даје своје виђење модалности као појмовне категорије за коју сматра да не представља биномни, већ тернарни систем: осим објективне и субјективне модалности, Ј. В. Падучева издваја *илокутивну* модалност (модалност као комуникативни циљ говорног лица). Ван категорије модалности остају негација, оцена и евиденцијалност, чија су значења, како тврди ауторка, блиска модалним али нису једнака њима. Надаље, са циљем да се одреде границе објективне модалности, даје се кратак увид у модална значења која се изражавају индикативом (са посебним освртом на контексте *неутрализације асертивности*: контексти у којима се индикативом не изражава реална објективна модалност) и потенцијалом у синтаксички потчињеним (објективна модалност) и синтаксички независним позицијама (субјективна модалност).

Другу подглаву завршава табеларни преглед компатибилности модалних значења, док се у трећој подглави разматрају питања везана за илокутивну модалност: *граматичка илокутивност, асертивна илокутивност, императивна илокутивност, интеро-гративна илокутивност* те *илокутивна употреба везника*.

Четврта подглава посвећена је субјективној модалности, где се, пре свега, анализирају лексичка, али и нелексичка средства (нпр. независни инфинитив: *В понедельник утренник. Всем прийти нарядными*) изражавања онтолошке, деонтичке и епистемичке вероватноће и неопходности. Потом, након кратког подсећања на везу субјективне модалности и граматичке категорије начина, разматрају се неке од конструкција са везни-

³ Термин *лексема* овде употребљавамо као синоним термина *реч*.

цима, речцама, лексичким редупликацијама, узвицима и заменицама које могу имати значење субјективне модалности, нпр. *Ох уж эти деньги, Вот голос так голос!* Другу главу завршавају опсервације Ј. В. Падучеве семантичко-синтаксичких особености модалних речи и израза којима се вербализује субјективна модалност, да би се на крају изнео општи закључак: сва три типа модалности (објективна, илокутивна и субјективна) јесу егоцентричке категорије будући да модално значење нужно претпоставља говорно лице.

Наредне три главе (трећа (*Интерпретација временских облика у наративном и хипотактичком контексту*), четврта (*Рефлексијска симетрија прошлог и будућег времена: фигура посматрача*) и пета (*О семантици руског вида у контексту дискурса*)) посвећене су улози говорног лица и посматрача на фону семантике времена (примарне деиксе) и вида (секундарне деиксе).

У трећој глави (са две подглаве (*Интерпретација вида и времена у наративном режиму* и *Интерпретација вида и времена у хипотактичком контексту*)) Ј. В. Падучева долази до закључка да наративни и хипотактички контекст, осим разлика, садрже много тога заједничког, између осталог, и у једном и у другом случају ради се о релативној употреби грамеме времена.

На крају четврте главе која садржи четири подглаве (*Општефактичко значење несвршеног вида и ретроспекција*, *Будуће време императива: проспективна позиција посматрача*, *Будуће време индикатива: актуелно-дуративно значење и проспектив*, *Ретроспективно и проспективно значење несвршеног вида: сличности и разлике*) Ј. В. Падучева, после картог осврта на речено у овој глави, истиче следеће: у руском језику разликују се само два значења несвршеног вида у будућем времену: актуелно-дуративно (ређе) и проспективно (основно), б) не може се говорити о „општефактичком“ значењу, које би било заједничко за прошло и будуће време, код глагола несвршеног вида: општефактичко и проспективно значење јесу несинхрона, али различита значења.

У оквиру пете главе разматрају се следећа питања: конфигурација „глагол СВ + везник *и* + глагол СВ (за коју је карактеристична секвентност), конфигурација „глагол НСЦ + везник *и* + глагол НСВ“, која реализује пре свега значење истовремености, конфигурација „глагол СВ + везник *и* + глагол НСВ“, где адвербијали (без обзира на основно значење секвентности) „провоцирају“ реализацију истовремености, те на крају конфигурација „глагол НСВ + везник *и* + глагол СВ“, за коју је карактеристичан мање одређен саоднос између ситуација. У последњој, петој подглави ауторка, између осталог, износи тврдњу да су дискурсна значења вида секундарна, будући да су мотивисана његовим унутарфразним значењима, као и да до реализације тих значења не мора доћи.

Шеста глава (*Конструкције са генитивским субјектом у негацији и посматрач код глагола типа пахнутъ*) доноси објашење разлике у семантичкој структури глагола са значењем пројављивања одређене особине. За разлику од глагола типа *звенеть* који припадају групи генитивских и имају локативну актантну структуру са учесницима *Ствар* и *Место*, „концепт“ негенитивских глагола (попут глагола *пахнутъ*) поред учесника *Ствар* претпоставља учесника *Мирис*, а прилошка одреба за место локализује не *Ствар* већ *Мирис*.

Предмет анализе у седмој (*Постоји ли у руском језику граматички изражена евиденцијалност*) и осмој глави (*Маркери евиденцијалности и режими њихове интерпретације*) јесте категорија која од средине девесетих година прошлог века па све до данас привлачи велику пажњу лингвиста – категорија евиденцијалности.

Седма глава (подељена на седам подглава) доноси потврдан одговор на питање може ли у руском језику евиденцијално значење бити изражено граматичким средствима. Генитивске конструкције са негацијом попут *Бутылки не было в холодильнике* без сваке сумње, по мишљењу Ј. В. Падучеве, садрже семантичку компоненту евиденцијалности.

У наредној, осмој глави предложеном анализом облика *оказувається* у контексту различитих режима интерпретације Ј. В. Падучева сврстава себе у ред оних аутора који адмиративно значење виде као субординирано у односу на евиденцијалност.⁴

Који и какав посматрач је део семантичке структуре глагола *появиться* и *показаться*, *оказаться* и *очутиться*, *начинаться*, *раздаться* и *раздаваться*, *прийти* у руском и *come* у енглеском, те неких егзистенцијалних глаголи наведених у *Руском семантичком речнику (загремень, выплыть, заблестеть, зазеленеть, завонять; видеться, веять, громыхать, алеть, пахнуть, пропасть)* предмет су анализе девете главе (*О глаголима са егоцентричном лексичком семантиком*).

Десета глава (*Говорно лице и семантика дискурских маркера*) посвећена је семантици примарног егоцентрика *никак* (у поређењу са *неужели*), егоцентричности семантике *пожадуј*, *по крайней мере*, те облика *кажется* (везане за дијалог) и *казалось* (која кореспондира са наративним режимом) у свој њиховој многоликости.

Семантички портрети везника *а* (примарног егоцентрика чија семантика претпоставља пре свега говорно лице у улози субјекта спознаје) и везника *но* (секундарног егоцентрика са нешто обичнијом семантиком) дати су у једанаестој глави (*Егоцентрична семантика везника А и НО*).

У дванаестој глави (*Речца ЖЕ – семантика синтакса, прозодија*) под лингвистичком лупом Ј. В. Падучеве налази се речца *же* (тачније две речце: она која је исконски руска, и она која је позајмљена из црквенословенског и не потчињава се Вакернагеловом закону) у различитим контекстима. На крају се, између осталог, износи следећа констатација: контексти битно утичу на значење датог егоцентрика, али биситуативност, као битно семантичко својство *же*, не подлеже промени.

Колико је важна веза синхроније и дијакроније види се и из материјала представљаног у тринаестој глави (*Заменица сей у изразу до сих пор*): за разлику од обрта са основом *эт-* (*до этих пор*), израз *до сих пор* јесте егоцентрик.

Као што је на самом почетку било речено, егоцентричност је онтолошки иманентна и одређеним синтаксичким конструкцијама. Једној од таквих конструкција, тачније реченицама са уопштено-личним значењем посвећена је наредна, четрнаеста глава (*Друго лице у значењу уопштеног првог*).

У претпоследњој, петнаестој глави (*Однажды као маркер слабе одређености*) анализирају се примарни егоцентрици *один* (карактеристичан за дијалог где слаба одређеност има значење епистемичке неравноправности говорног лица и адресата) и секундарни егоцентрици *однажды* (који припада наративном режиму, где постоји аналог говорног лица (приповедач), али не постоји аналог синхроног адресата). Осим наратива, *однажды* се слободно употребљава и у хипотакси, где реализује значење неодређености, тачније нерелевантности или неререферентности.

Режими интерпретације егоцентрика. Приповедачке форме; Приповедање у првом лицу; Приповедање у трећем лицу. Персонална интерпретација егоцентрика; Слободни индиректни дискурс I; Слободни индиректни дискурс II. Модернизам. Аутор као Творац. Истина и заблуда у науци. Од лингвистичког наратива до лингвистичке семантике наслови су подглава последње главе ове књиге (*Семантика грешке: увод у заблуду као поступак*). Размотривши различите интенционалне употребе неједнозначности, осврнувши се на тенденцију прихватања разноваријантности у интерпретацији одређених научних феномена, Ј. В. Падучева ову главу завршава следећим речима: «На крају морамо рећи да без обзира на нејасност граница између објеката који постоје у реалном свету и оних коју су само мислени, или између знања и мишљења, у савременој лингвистици, која се, истина, шездесетих година одрекла фетиша тачности, граница између истине и лажи (или заблуде) и даље је од принципијелног значаја».

⁴ Другачији, нама прихватљивији, одговор на дато питање даје нпр. В.С. Храковски (Храковски 2007).

Ову завршну реченицу, која претходи Закључку, не цитирамо случајно, будући да се принципијелност у теоријско-методолошком погледу може издвојити као нешто што краси и монографију *Егоцентричне језичке јединице*.

Док смо читали ново научно дело Ј. В. Падучеве, присетили смо се речи П. Пипера о *Лингвистичким огледима* М. Ивић „Постоје књиге и аутори код којих нам се, док читамо њихове странице, намеће мисао о саобраћајним знацима за ограничење брзине, успон, обавезно заустављање и сл., који би били корисни на њиховим маргинама“ (Piper, Radovanović 2008: 33). Управо таква је и нова монографија Ј. В. Падучеве: појмовно и термилошки јасна, инспиративна, сачињена од прегршти занимљивог материјала, занимљивих идеја и предложених решења од којих су нека занимљива баш због тога што подстичу на дискусију са аутором.

Цитирана литература

- Крылов, Сергей А. Динамические модели в грамматике и лексике: вклад Елены Викторовны Падучевой и её научной школы. Г.И. Кустова, Р.И. Розина (отв. ред.)
Динамические модели: Слово. Предложение. Текст. Сборник статей в честь Е.В. Падучевой. Москва: Языки славянских культур, 2008, 1009–1024.
Падучева, Елена В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. М.: Языки славянской культуры, 1996.
Падучева, Елена В. Динамические модели в семантике лексики. М.: Языки славянской культуры, 2004.
Падучева, Елена В. Русское отрицательное предложение. М.: Языки славянской культуры, 2013.
Храковский, Виктор С. Эвиденциальность, эпистемическая модальность, (ад)миративность. В.С. Храковский. (ред.). Эвиденциальность в языках Европы и Азии. СПб.: Наука, 600–632.
Piper, Predrag, Radovanović Milorad. *Lingvistika Milke Ivić*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2008.

Драгана Керкез
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
draganakerkez@hotmail.com

А.П. ЗАХЊИТКО, *МОВНИЙ ПРОСТІР ГРАМАТИКИ*.

Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018, 447.

Шарл Бали, постављајући у свом чувеном делу *Језик и живот (Le langage et la vie, 1913)* кардинално питање: Зашто је човеку разумном дарован језик?, настоји да филозофски сагледа појмове језик и говор. Бали увиђа да у основи језичког система и говора као паралелног језичког универзума са својим законитостима и принципима функционисања леже два различита типа мишљења. Научник истиче „Сви наши поступци су усмерени ка деловању; не живимо да бисмо размишљали, већ мислимо да бисмо живели. Човек није заузет потрагом за истином, он жели само једно – срећу“ (Балли 2003: 29). Суштина овог Балијевог запажања је у томе да истакне да се језик свакодневне комуникације руководи другом врстом реторике у односу на језик филозофа. Циљ језика филозофа је стварање мисли као такве, док је циљ разговорног језика – деловање, стога се говор управља инстинктивном, практичном реториком, где се реч јавља и као инструмент деловања (са говорникове тачке гледишта) и као извор утисака и реакција (са саговорничког аспекта).

Од тог доба и надаље свест о постојању активне и пасивне граматике (говорникове и саговорникове, према Леониду Шчерби) са мањим или већим интензитетом је присутна у лингвистичким истраживањима, а од друге половине 20. века, заједно са променом научне лингвистичке парадигме која се све више ослања на *реконтекстуализацију језичког знака* (Geeraerts 2010), убедљиво доминира у њима.

Монографија коју представљамо уваженим читаоцима наставља мисао Леонида Шчербе о томе да „све језичке величине којима оперишемо у речнику и граматици као концептима непосредног искуства (а не психолошког или физиолошког) нису нама унапред дате, већ се могу изводити из процеса говорења и разумевања“ (Шчерба 1974: 26). Управо језичка грађа (или „трећи аспект језичких појава“, у складу са Шчербиним учењем), односно она карика која према Дику Герартсу недостаје када желимо да дефинишемо језик само у оквиру опозиције „језик – говор“, наводи аутора монографије коју представљамо да систематизује граматичко знање везано за проучавање словенских језика полазећи од семантичког и комуникативног нивоа, на којима функционално оптерећење добијају ситуативни чиниоци, различите говорникове стратегије и тактике.

Пре свега, неопходно је истаћи да монографију *Језички простор граматике* потписује водећи украјински граматичар Анатолиј Захњитко, истакнути слависта, академик Украјинске националне академије наука, члан Комисије за проучавање граматичких структура словенских језика МКС, аутор око 30 монографија, међу којима предњаче теоријске граматике украјинског језика, те ова књига представља својеврсни преглед највећих ауторових домета у области граматиологије, али и корак напред у односу на потоње јер се овом монографијом аутор представља научној јавности и као творац „језичкосоцијумне“ или дискурзивне граматике. Иако су примери из различитих словенских језика, као и позивање на истраживања граматичара у области тих језика, и раније представљали обележје Захњитковог научног дискурса, акценат на теоријском осмишљавању питања дискурзивне граматике не само украјинског већ и других словенских језика позитивно одређују књигу *Језички простор граматике*.

Монографија се састоји од Предговора (6–8), три већа поглавља (9–363), Закључака (364–366), као и резимеа на енглеском језику (367–369), а закључују монографију више

него исцрпна Библиографија, на преко 60 страна текста (370–434), и Списак извора (434–447).

У Предговору аутор одређује основни правац свог граматичког описа као ономасиолошки, који води од функције ка форми, чиме још једном потврђује функционалистичко усмерење својих истраживања, будући да припада оном правцу проучавања граматике који је идејно одредио украјински лингвиста Иван Вихованец, а који је А.П. Захњитко успешно развио и претворио у школу са великим бројем следбеника.

Наводећи да између мноштва морфолошких и/или синтаксичких облика адресант бира онај који, по његовом мишљењу, најближе одсликава садржајне равни ситуације и преноси комуникативне интенције, Захњитко истиче да основни говорников задатак није конструисање реченица већ њихово пуњење информативно и ситуативно релевантном информацијом која мора бити на одговарајући начин структурирана. Само под тим условима она може бити декодирана а узајамно разумевање између учесника комуникативне ситуације може бити постигнуто.

ГраMATика у језичком простору, наглашава аутор, јесте и теорија реченице и теорија морфолошких категорија, теорија функционално-семантичких поља и теорија објективне граматике, као и штошта друго, те монографија разоткрива низ актуелних питања савремене морфологије, синтаксе, обухвата сложену проблематику теорије реченице и падежа, с ослонцем на особености синтаксичког устројства сваког језика понаособ. Такву врсту граматике аутор дефинише као *језичкосоцијумну*. Посматрајући је у контексту развоја лингвистичке мисли, можемо рећи да се у типолошком смислу она базира на поменутом трећем аспекту језика, како га је дефинисао Леонид Шчерба (Шчерба 1974), или се приближава лингвистици организованог говора Албера Сешеа (Сеше 1965). По својој оријентацији на ситуативни контекст најближа је комуникативној или дискурзивној граматици.

Језичкосоцијумна граMATика, по аутору, у целини мора дијагностирати читав спектар категоријалних испољавања морфолошких или синтаксичких облика уз дефинисање особености реализације овог или оног значења у контексту дискурзивне праксе и комуникативних стратегија, као и конверзационих начела и максима.

Прво поглавље граматике *Категорије, нивои и јединице језичкосоцијумне граматике* (9–158) нуди преглед основних тенденција у развоју граматичких категорија које су сагледане са аспекта језичке праксе. С обзиром да су управо у овом поглављу дефинисане основе језичкосоцијумне граматике, детаљније ћемо се позабавити њеном садржином, док ћемо само начелно назначити правац кретања мисли у другом и трећем поглављу.

У првом одељку првог поглавља – *1.1 Теоријско-примењени принципи језичкосоцијумне праксе (динамика семантичког пуњења валентно условљених компоненти, комуникативних стратегија, морфолошког рода именица)* (9–27) аутор пружа занимљив преглед динамичких промена семантичког пуњења валентно условљених компоненти исказа показујући како се у зависности од социјалне праксе разликују постглаголске компоненте. На пример, у реченицама са имплицитним објектом после прелазног глагола. Лексичко пуњење тог објекта у целини зависи од имплицатуре. Тако, у исказима *Дитина п'с* и *Хлопець п'с*, имплицитни објекат у првом случају искључује лексему са значењем алкохолног пића, док се у другом такво пуњење очекује. У исказима са глаголом са значењем процеса у природи који се користи у пренесеном смислу не само да се мења парадима броја код тог глагола, који иначе нема облике за 1. и 2. лице, већ се у складу са комуникативном праксом у украјинском језику намеће регуларност целовитости синтагме Vfs, N5: *Вишита блузка цвіте узорами* итд.).

Велика пажња је посвећена описивању рода код именица, које је свеобухватно у смислу пружања исцрпног описа како већ устаљених појава тако и најновијих тенденција, условљених, с једне стране, продирањем све већег броја речи страног порекла код којих

се род одређује према посебним принципима, првенствено лексичко-семантичке природе, а с друге, настајањем нових изведеница женског рода, посебно у сфери назива занимања. Обе тенденције су пропраћене са одговарајућом пажњом и илустроване бројним примерима.

У овом поглављу је на примерима категорија различитог обухвата и нивоа, попут броја, аниматности, лица, стања, као и дискурзивних функција предлога, не само показано како социјална пракса намеће нову норму, већ и како долази до узајамног прожимања тих категорија, односно како доминантне грамеме утичу на рецесивне.

Пишући о језикосоцијумним категоријама, Захњитко истиче да су оне исте као и у оквиру теоријске граматике, с том разликом што је њихово пуњење сагледано са аспекта динамичких тенденција у језику, њихове реализације у узусу и спонтаном говору. Ти процеси понекад условљавају промену устаљене норме, њихову постепено замену другом. Пример такве промене представља формирање у неким словенским језицима 20. века тзв. нулте деклинације (парадигме индеклинабилних именица), коју карактерише хомонимија падежних наставака, као и тенденција ка деклинабилности тих именица у говорној пракси, што постепено прераста у нову норму.

Разматрајући именске категорије, Анатолиј Захњитко скреће пажњу и на процесе граматикализације који воде настајању нових граматичких облика путем претежно синтаксичке транспозиције једне врсте речи у другу, што води промени њихових категоријалних обележја.

Ауторова запажања су веома инспиративна, као што је то случај са тумачењем актуализације родног показатеља код именских речи које се користе у оквиру субјекатске групе у украјинском језику (*нова директор.*), за разлику од оних у саставу предикатске (*Марія – новий директор*). У складу са ауторовим тумачењем, овде се ради о разлици између денотативне и сигнификативне употребе именске речи. Код сигнификативне употребе, у саставу предиката, именска реч чува своје класификационе параметре, те се конгруише без промене формалног показатеља рода. Овом би се могло додати и то да се ради и о избегавању граматичке редунданце у последњем примеру јер је род већ једном исказан путем наставка именице у субјекту.

У одељку 1.2. *Именичко-бројна категоријалност: типолошко-теоријски и типолошко-функционални аспект* (28–37) аутор истиче посебан статус функционалне параметризације облика множине, која је постепено „гутала“ други леви члан опозиције и постајала све апстрактнија. По ауторовом мишљењу, такав њен развој је условљен универзалнојезичким тенденцијама ка идеацији – развоју значења речи путем секундарног преосмишљавања симбола који је раније ушао у језик. Идеација, како тврди аутор, као ментална структура формира се после ментализације, тј. примарне рецепције симбола, и његове идентификације. У савременом украјинском језику, пише аутор, категорија броја је двокомпонентна, а за сваки од чланова опозиције је типична посебна семантичка спецификација, истовремено се изразито намеће тенденција ка активнијем коришћењу облика множине у односу на једину, посебно приликом номинације: а) просторних одредница: *обрії, пасовиська, простори*; б) апстрактних рађња: *спогади, хвилювання (тривожні хвилювання)*; в) стања појединца, природе и друштва: *доці, тумани, роси, зв'язки, розбіжності*.

Занимљив је осврт на граматикализацију именица у значењу неодређених квантификатора (*море, крапля, жменя*), које полако прелазе пут од именице ка броју губећи своја категоријална семантичка обележја. О граматикализацији квантификатора сведочи ширење њихове спојивости: *букет квітів – букет дисциплін; оберемок лози – оберемок порушень* итд.

У одељку 1.3 *Категорија аниматности: семантика и структура* (38–43) аутор истиче да су граматички показатељи ове категорије у украјинском језику: 1) хомонимија облика генитива и акузатива код аниматних именица једине и множине; 2) хомонимија

облика номинатива и акузатива инаниматних именица; 3) флексија *-ови* у дативу а изретка и локативу аниматних именица, као и одсуство потоњег код инаниматних. Затим аутор разматра дискурзивну праксу код употребе дублетних облика неких аниматних именица у украјинском језику, попут *пасти корови/корів* итд.

Скренута је и пажња на активну корелацију семантике граматичког рода и природног пола у савременој социјалној пракси и њихово преосмишљавање, што је резултирало настанком опозитивних парова са творбеним показатељима мушког и женског рода не само код аниматних именица већ и код инаниматних. Ради се о све чешћој појави изведеница женског рода – назива биљака и предмета, у разговорном језику и дијалектима украјинског језика, попут: *кавун – кавуниця / кавунка, чайник – чайниця, явір – яворина*; дијал. *абрикос – абрикоса, берез – береза, груш – груша, морва – морвак, слив – слива, мисник – мисниця* итд.

Одељак 1.4 *Категорија лица: статус, структура и семантика* (44–53) посвећен је опису ове категорије у оквиру функционално-семантичких поља персонажности и субјектности, те је одређен њен однос према таквим глаголским категоријама као што су време и начин које су обавезне за све личне глаголе.

Подједнако је инспиративан и одељак 1.5. *Морфолошка и семантичка структура категорије стања и поља дијатезе* (53–74), у којем се детаљно сагледава природа категорије стања, посебно пасивна дијатеза у украјинском језику и њен однос према категорији транзитивности и рефлексивности.

Поглавља 1.6. *Системност граматичке семантике: лексикографско мерење* (75–88) и 1.7. *Поље силе категоријалне семантике: типолошка реализација* (89–101) су посвећена трансформацијама у оквиру врста речи, утицају синтаксичке функције на губитак парадигматских категоријалних показатеља, као и праћењу путева стицања нових граматичких обележја услед дискурзивне праксе.

У последњим одељцима првог поглавља 1.8. *Лексикографска интерпретација предлога* (102–118) и 1.9. *Језикосоцијумни простор предлога: дискурзивна пракса* (119–158), која су заснована на вишегодишњем раду на *Речнику предлога украјинског језика* у оквиру интернационалног научноистраживачког пројекта *Словенски предлози у синхронији и дијахронији: морфологија и синтакса*,¹ аутор посматра предлоге и као синсемантичне и као аутосемантичне речи, у зависности од њиховог контекста употребе и спојивости. Аутор скреће пажњу на проблем дефинисања тзв. секундарних или изведених предлога. У вези са потоњим научник тврди да савремена грађа потврђује обрнуту зависност између дужине аналитичке конструкције у функцији предлога и њене учесталости – што је дужи и новији предлошки еквивалент, то је мањи његов употребни потенцијал јер сваки од елемената аналитичке предлошке конструкције прецизира садржај у целини, услед чега се смањује његова линеарна интенција. То је дало аутору основа за тврдњу да се структура предлошких еквивалентна корелише са њиховим значењем, морфологијом, полисемантичношћу, те начином функционисања.

Друго поглавље монографије *Теорија граматике: моделирање и деривација* (159–214) доноси преглед дискурзивне синтаксе локатива (*2.1 Типологија локатива у структури*

¹ Овај научноистраживачки пројекат којим руководи Маја Всеволодова окупио је истраживаче из Русије, Украјине, Белорусије, Пољске, Бугарске, Србије, а делимично и Ирана, Кине и Јапана (в. о резултатима истраживања на том пројекту: Поповић, Ј. „Предлози са аспекта објективне граматике (М. В. Всеволодова, О. В. Кукушкина, А. А. Поликарпов, *Русские предлоги и средства предложного типа*. Материјали по функционално-грамматическом описанию реального употребления. Книга 1. Введение в объективную грамматику и лексикографию русских предложных единиц. Ред. М.В. Всеволодова“. Јужнословенски филолог LXXII, 3–4, 2015, 357–364).

реченице: особености реченичког моделирања, 159–168), где аутор излаже различите приступе проучавању просторних конструкција и разоткрива семантичке варијанте локатива, као и његово кључно место у структурирању реченице. Питања синтаксичко-семантичке транспозиције и синтаксичке деривације окупирају ауторову пажњу у другом и трећем одељку овог поглавља (2.2 *Нивои и степен транспозиција у оквиру врста речи*; 2.3 *Структурна и функционална типологија синтаксичке деривације*, 173–186). Савременим тенденцијама у проучавању синтаксе словенске реченице посвећен је четврти одељак (2.4 *Универзално-типолошке трансформације словенске реченице*, 193–206), док су два последња одељка овог поглавља (2.5 *Граматичка концепција Јурија Шевељова: еволуција погледа (1940–1950)*; 2.6 *Граматичка концепција Јурија Шевељова: глаголске категорије*, 207–214) посвећена прегледу лингвистичког наслеђа истакнутог слависте и украјинисте, које постаје посебно актуелно са аспекта дискурзивне граматике.

Треће поглавље *Теорија реченице у савременој граматици* (219–353) заправо представља одлично конципиран водич кроз савремене синтаксичке теорије у чијем је средишту пажње свеобухватно ономасиолошко проучавање реченице. У њему су приказани донети функционалистички оријентисаних описа, од теорије функционално-семантичких поља преко комуникативне синтаксе и функционалне синтаксе која наставља генеративистичке традиције до објективне граматике, као и других праваца у оквиру најшире схваћеног функционализма. Ово поглавље отвара одељак 3.1 *Савремене функционално-лингвистичке теорије: основе и аспекти* (219–230), а затим следи преглед различитих учења о реченици: 3.3 *Теорија реченице сагледана из аспекта нивоа и категорија* (233–244), 3.4 *Феноменолошко-номинативна теорија просте реченице*; 3.5 *Објективна граматика словенске просте реченице* (259–261), у оквиру којих се реченица посматра парадигматски и линеарно, кроз валентно условљене позиције и семантику. Питањима типологије граматицизације у словенској реченици и узрочно-последичне детерминације у сложеној реченици су посвећени одељци 3.6 и 3.7 (266–276), док граматика семантичких улога је тестирана на словенској простој реченици путем истицања хијерархије улога агенса, објекта и инструмента у одељку 3.8 (286–304). У центру пажње аутора су и питања синтаксичке нуле у структури словенске реченице (305–310), аналитички субјекти и предикати, као и хијерархија синтаксичких функција (310–320). О типовима синтаксичког синкретизма зависносложене реченице украјинског језика у поређењу са енглеском, најзад о типовима комуникативних категорија из аспекта стилистике аутор пише у завршним одељцима своје монографије – 3.12–3.14 (336–353).

По завршетку ишчитавања ове изузетно информативне и иновативне монографије читалац не само да постаје обогаћен са знањем о најновијим тенденцијама у савременој дискурзивно усмереној морфологији и синтакси већ добије прегршт идеја за тестирање ставова и закључака аутора на грађи других језика, што најбоље препоручује монографију како искусним истраживачима тако и оним који праве прве кораке у лингвистици, којима желимо много надахнућа у правцу трагања за одговорима приликом проучавања граматике са језикосоцијумног аспекта.

Цитирана литература

- Балли, Шарль. *Јазик и живот*. Москва: Едиториал УРСС, 2003.
 Сеше, Альбер. «Три соссюровские лингвистики». В. А. Звегинцев, *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях*. Москва, 1965.

- Щерба, Леонид В. «О тройком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании». Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, 1974, 24–39.
- Geeraerts, Dirk. “Recontextualizing grammar: Underlying trends in thirty years of cognitive linguistics.” *Cognitive Linguistics in Action: From Theory to Application and Back*. E. Tabakowska, M. Choinski, L. Wiraszka (eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2010, 71–102.

Људмила Поповић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

*Е. В. ГОРБОВА, ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ
АСПЕКТА И КОНТЕКСТ
(НА МАТЕРИАЛЕ ИСПАНСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ).*

Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2017, 420.

Појавом књиге *Граматичка категорија аспекта и контекст*, која представља до-некле прерађену и допуњену докторску дисертацију Јелене Викторовне Горбове, одбрањене 2011. године на Петроградском универзитету под менторством доктора филолошких наука, професора В. Б. Касевича, остварен је значајан научни помак напред у области аспектологије захваљујући новинама које су унесене у истраживање темпорално-аспектуалног комплекса. Пре свега, реч је о истраживању термина *аспекат* и *вид*¹ с обзиром на његову повезаност са различитим типовима контекста са једне, и постојеће варијативности у говору, са друге стране.

Будући да је проблем вида веома заступљен у савременим лингвистичким испитивањима, дата категорија се у књизи обрађује у складу са основним принципима функционалне лингвистике (пре свега граматичке семантике и аспектологије) и прагматике. Узевши у обзир да је прагматичка страна темпорално-аспектуалног комплекса недовољно истражена, аутор посебну пажњу удељује управо овој теми широко осветљавајући питање варијативности аспектуално-темпоралног формирања предиката у говору. Осим тога, значајно је развијање универзалне класификације акционалних типова, као и типологије глаголског контекста и аспектуалних грамема.

Садржај књиге представљен је у четири основне целине – главе: (1) *Грамматическая категория и контекст: к постановке проблемы* (14–37), (2) *Грамматическая категория аспекта и акциональность глагольной лексики как ее «внутренний контекст»* (38–291), (3) *Аспектуальные граммемы и адвербиальный контекст: типология взаимодействия* (292–412), (4) *Парадигматический контекст: аспектуальная граммема в контексте другой аспектуальной и/или темпоральной граммемы* (413–508), са уводом (1–6), закључком (509–516), списком коришћене литаратуре (517–552), изворима који нису из Корпуса шпанског језика Марка Девиса (553–555), списком скраћеница (556–557) и два додатка – две лингвистичке анкете о функционисању видско-временских форми глагола у шпанском (558–565) и руском језику (566–573).

У уводу као основни циљ истраживања аутор истиче опис међусобног функционисања граматичке категорије вида (аспекта) и лингвистичког контекста у оквиру два језичка система – руског и шпанског језика, као и у говору носилаца датих језика. Објекат истраживања је аспектуално-темпорални домен граматике и одговарајући граматички системи руског, шпанског и делимично енглеског језика. Предмет истраживања је дефинисан као анализа глагола са аспектуално-темпоралним значењем у руском и шпанском језику у оквиру различитих фрагмената текста који садржи леви и десни контекст, као и процес избора глагола ради реализације у задатом синтагматском контексту. Аутор се при истраживању ослањао на материјал добијен уз помоћ лингвистичког експеримента спроведеног са носиоцима руског и шпанског језика, Корпуса шпанског језика Марка Девиса и корпуса текстова на шпанском и енглеском језику који је састављен у процесу рада.

¹ У славистичкој литератури заступљен је термин *глаголски вид*, а у романистичкој *аспекат глагола*.

Аутор је пред себе ставио следеће задатке: (1) одређивање граница појма *контекст* и формирање класификације типова контекста и (2) истраживање међусобног односа аспектуалне грамеме и сваког од издвојених видова контекста, одакле су формулисани конкретнији задаци: (а) у области односа аспекта и унутарлексичког контекста – анализа постојећих аспектуално релевантних класификација глаголских предиката и формирање таксономије акционалних група, као и анализа повезаности акционалне особине глагола и аспектуалне грамеме; (б) у области односа аспекта и синтагматског контекста – формирање типологије повезаности аспекта и адвербијалних компонената синтагматског контекста, као и анализа аспектуалних грамема шпанског и руског језика и адвербијалног контекста, као подврсте синтагматског контекста; (в) у области односа аспекта и парадигматског контекста – опис аспектуално-темпоралног система шпанског језика, анализа различитих аспектуалних грамема које су истовремено реализоване у једном глаголском предикату, а такође и однос грамеме са синтагматским и унутарлексичким контекстом.

У првој глави монографије обрађен је саоднос граматичких категорија и контекста у светлу теорије функционалне граматике А. В. Бондарка (презентован у његовој књизи *Грамматическая категория и контекст* из 1971. године) и лингвистичке концепције В. Г. Гака (изложене у раду «Высказывание и ситуация» из 1973. године). Без обзира на разлике у коришћеној терминологији, у обе концепције, уколико се пажња усмери на глаголску категорију, могу се констатовати три основна вида контекста. Будући да је истраживање ограничено само на експлицитни лингвистички материјал, издвајају се: (1) *парадигматски контекст*, где друге граматичке категорије, осим аспектуалности која се истражује, улазе у исти домен, при чему треба разликовати ближе и даље видове парадигматског контекста; (2) *синтагматски контекст*, при чему се истражују лексеме које окружују ону која је носилац граматичке категорије, где се у центру налази адвербијални контекст који изражава начин остваривања радње, а у даљем контексту остали елементи исказа, пре свега именски елементи који представљају резултат валентности глагола; (3) *унутарлексички контекст*, који је релевантан аспект лексичке семантике у оквиру граматичке семантике која се истражује; у овом случају реч је о аспектуално релевантној лексичкој семантици глагола, односно његова акционалност.

Главе које следе посвећене су сваком од наведених типова контекста, са напоменом да је истраживање и опис вршен почевши од унутарлексичког ка парадигматском контексту.

Друга глава рада посвећена је граматичкој категорији аспекта и акционалности као унутарлексичком контексту. Садржај ове главе састоји се од седам подцелина. У првој од њих обрађено је питање акционалности глагола као унутарлексичког контекста, у другој – класификација глаголске радње, у трећој – акционалност и композиција. У оквиру датих подцелина предложена је таксономија акционалних група која је заснована на композицији раније издвојених акционалних примитива или атома. Исказана је претпоставка да глаголи било ког језика могу бити класификовани по овој таксономији под условом да се ради са моносемичним јединицама и да се претходно установи процедура одређивања акционалности глагола која је специфична за истраживани језички систем. У четвртој подцелини размотрена је таксономија акционалних класа и фундаментална класификација предиката, где је указано на чињеницу да се дата класификација не може изједначити са акционалном класификацијом предиката из разлога што се аспектуално релевантна класификација у највећој мери ослања на могућности моносемичног глагола да ступа у односе са аспектуално отворено или затворено граматичком семантиком. Такође, акционалност се испитује на основу могућности комбинације глагола са релевантним елементима различите врсте, као што су експлицитни учесници ситуације. У петој подцелини друге главе издваја се аспектуално релевантна класификација глагола и таксономска категорија као параметар лексичког значења, где се разрађује мишљење да поменута класификација и категорија нису идентични инструменти јер се истичу делимичне, али суштинске разлике у издвајању класа глагола. Основна разлика је у укључивању/неукључивању агентив-

ности у ред особина код издвојених класа. У шестој подцелини испитују се особине глагола са акционалним значењем који се фреквентно реализују у перфектно-имперфективним формама, где је указано на радне хипотезе и анализу материјала. Анализа повезаности акционалних карактеристика глаголске лексеме и перфектно-имперфективне комбинације аспектуалних грамема на материјалу шпанског језика показала је несумњиву релевантност акционалности глаголске лексеме за разумевање повезаности са аспектуалним грамемама до модификације аспектуалног значења које је резултат комбинације акционалности и граматичке семантике грамеме. Проведена анализа је такође указала на комуникативно-прагматичку страну аспектуалне категорије у шпанском језику. Другим речима, наводе се примери где исказ може бити описан са прагматичке тачке гледишта, али употребом граматичких средстава. Седма подцелина садржи закључке истраживања граматичких категорија аспекта и акционалности као унутарлексичког контекста.

У трећој глави монографије обрађује се питање синтагматског контекста, тачније речено, адвербијалног. Њу чини шест подцелина, међу којима се у првој излажу уводне напомене и терминологија, у другој – типологија повезаности контекста и адвербијалних грамема уопште, која је заснована на класификацији типова контекста и обједињена у два сценарија – „партнерски“ и „конфликтни“. У трећој подцелини дата је типологија повезаности контекста и адвербијалних грамема на материјалу шпанског језика, док је у четвртој реч о лингвистичком експерименту спроведеном на материјалу руских глагола. Базирајући се на материјалу добијеном на основу анкете спроведених у оквиру експеримената у руском и шпанском језику, аутор указује на две стратегије у сфери повезаности семантике грамема и адвербијалног контекста које су назване „партнерска“ и „блокирајућа“. Партнерска стратегија има особину семантичког дублирања, док бликирајућа на неки начин противречи партнерској: уколико у контексту постоје експлицитно задати елементи који имају семантику релевантну за одређену грамему, употреба те грамеме се блокира, односно уводи се забрана на понављање дате семантике, чиме се изражава тенденција ка језичкој економији. При анализи материјала добијеног експериментом на руском језику у погледу утицања фактора контекста на избор видско-временске форме глагола аутор је издвојио неколико закључака: могућност избора видско-временске форме глагола се, уколико је дата говорницима са руског говорног подручја, реализује, али не увек; није потврђена хипотеза да експлицитни лингвистички контекст у границама исказа једнозначно одређује избор видско-временског облика глагола; у 54% случајева је могуће вршити замену видско-временске форме глагола. У петој подцелини је извршена контрастивна анализа два експеримента у руском и шпанском језику. Основни закључак који аутор истиче у овој подцелини јесте да избор који испитаник чини, како у руском тако и у шпанском експерименту, зависи од структуре аспектуално-темпоралног система у његовом језику. Такође, аутор издваја прагматичку и семантичку варијативност која се разликује у два истраживана језика. Прагматичка варијативност је заступљенија у шпанском језику будући да он садржи већи асортиман грамема у аспектуално-темпоралној зони него руски језик. Шеста подцелина обухвата закључке у вези са адвербијалним контекстом и аспектуалношћу.

Анализа парадигматског контекста приказана је у четвртој глави рада која се састоји од шест подцелина. У овој глави аутор се бави: (1) опозицијом прогресива и непрогресива према опозицији имперфекат / аорист и перфекат / неперфекат; (2) повезаносту прогресива и перфекта у шпанском језику; (3) опозицијом имперфекат / аорист у шпанском језику; (4) аористом у контексту прогресива у шпанском језику; (5) сличностима и разликама прогресива у шпанском и енглеском језику на материјалу корпуса паралелних текстова; (6) релевантним закључним запажањима о парадигматском контексту аспектуално-темпоралног система шпанског језика.

Анализу прагматичког контекста аутор је, као што се види из наведених подцелина четврте главе, вршио пре свега на материјалу шпанског језика и делимично енглеског језика.

У закључку (6) ове главе аутор је издвојио неколико закономерности, као, на пример, да се систем аспектуалне и темпоралне категорије глагола у шпанском језику одликује релативно великим бројем грамема које омогућују ширу слободу избора говорника, што значи да је у једном истом контексту могућа употреба (избор) више од једног глагола, што не утиче на граматичку правилност исказа. Осим тога, у шпанском језику, који управо стога што располаже великим асортиманом грамема, граматичка семантика изражава значења која се у осталим језицима изражавају лексички или се не изражавају уопште.

Аналитичко-синтетички део рада представљен у претходне четири главе завршава се закључком, где су прегледно изложени и на језгровит начин образложени резултати извршене комплексне анализе узајамног односа граматичке категорије аспекта и контекста у шпанском и руском језику у конфронтативно-типолошком светлу и назначени могући правци и перспективе даљих истраживања у датој области.

У књизи је заступљена релевантна обимнија библиографија, коју аутор на ваљан начин користи, посебно као потврду или додатну илустрацију објашњења властитих закључака и резултата до којих је у свом истраживању дошао (уз напомену да је искоришћени фактички материјал веродостојан и поуздан те да су изведени закључци у потпуности логички засновани и емпиријски потврђени).

У приказу структуре и садржаја дате монографије може се приметити да аутор анализу прагматичког контекста заснива углавном на материјалу шпанског и делимично енглеског језика, што је донекле разумљиво, будући да се са ове тачке гледиша проналази обиље материјала за истраживање, много више него у руском језику. Ипак, као могући наставак истраживања можемо предложити дубљу анализу овог контекста и на материјалу руског, као и осталих словенских језика.

Општи је утисак да је пред нама оригинално и интересантно научно дело, које представља нову реч у области аспектологије, посебно када је реч о конфронтативно-типолошким испитивањима аспектуално-темпоралног комплекса словенских и несловенских језика. Истраживање одликује изразита методолошка усмереност, теоријска утемељеност и организационо-концепцијска системност. Оно није претрпано сувишним терминима, а сложена проблематика изложена је сасвим доступно. Књига садржи низ веома проницљивих и подстицајних запажања.

Додајмо на крају да као практичан допринос дате теме аутор издваја могућност употребе добијених резултата како у славистици и романистици, тако и у осталим групама језика приликом истраживања теоријске морфологије и аспектологије. Резултати и сазнања добијени о аспектуално-темпоралном комплексу шпанског језика могу бити искоришћени у настави шпанског језика као страног, пре свега говорницима са руског говорног подручја будући да је извршено контрастивно истраживање на материјалу ова два језика. Аналогно, сазнања о аспектуалности руског глагола могу бити употребљени у дидактичке сврхе приликом учења руског језика као страног. Због свега наведеног монографију Јелене Горбове *Грамматичка категорија аспекта и контекст* топло препоручујем свима које интересују контрастивно-типолошка испитивања глаголских речи и категорија и са њима тесно повезаног аспектуално-темпоралног комплекса у словенским и другим језицима, као и широј лингвистичкој јавности која жели да се ближе упозна са оригиналним достигнућима у још увек недовољно истраженој области сложених видско-временских односа.

Милана Борковић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
milanaborkovic@hotmail.com

ДУШКА КЛИКОВАЦ, СРПСКИ ЈЕЗИК У СВЕТЛУ КОГНИТИВНЕ ЛИНГВИСТИКЕ.

Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2018, 304.

У књизи под насловом *Српски језик у светлу когнитивне лингвистике* Душка Кликовац сабрала је своје радове (сви су публиковани раније у часописима или зборницима, осим једног, специјално написаног за ову књигу) проистекле из примене когнитивистичког теоријско-методолошког апарата. Како сама ауторка у уводној речи каже, књига представља у извесном смислу наставак пређашњих: *Семантике предлога* (из 2000. године) и *Метафора у мишљењу и језику* (из 2004).

Са друге стране, књига је написана у најбољим традицијама српске славистике: и њено когнитивистичко усмерење природно се надовезује на окренутост ка језичком значењу која је одувек била својствена домаћој традиционалној лингвистици. Ауторка управо зато као мото свог обраћања читаоцу ставља Белићев повик: „Више семантике!“

Полазећи од фундаменталних поставки когнитивне лингвистике у њеном првобитном виду (код пионира дисциплине Џ. Лејкофа и М. Џонсона), ауторка у раду „О концептуализацији љубави“ анализира помоћу којих се појмовних метафора – било лексичких или граматички изражених – конципира појам љубави у српском језику (исказан речју *љубав*). На основу српских речничких навода, примењујући резултате до којих су, на материјалу енглеског језика, дошли Џ. Лејкоф и М. Џонсон и, нешто касније, З. Кевечеш, као и вршећи сопствену анализу на примерима из електронског корпуса српског језика, ауторка реконструира „народну теорију о љубави“. „Теорију“ додатно поткрепљује анализом појмова који се појављују као други члан напоредне синтагме „љубав и...“, као и анализом асоцијација на појам *љубав* на материјалу *Асоцијативног речника српског језика* П. Пипера и др. и, на крају, проучавањем атрибута који се појављују уз именицу *љубав* (указујући на то какви све типови љубави постоје). У завршном параграфу рада Д. Кликовац износи аргументе који сведоче о културним разликама између наше традиционалне културе и модерне (западног типа) када је доживљај љубави у питању.

Други рад носи назив „Зашто је некима *лакше да одрже говор него реч*: о неким појмовима из домена моралности“. Подстакнута занимљиво срочним афоризмом „лакше је одржати говор него реч“, ауторка покушава да докучи како је когнитивно утемељење израза „држати говор“ и „држати реч“. Полазећи од претпоставке „да су апстрактна значења утемељена у човековом телесном искуству и да су резултат метафоричког пресликавања конкретних, видљивих и опипљивих домена човековог искуства на апстрактне, невидљиве и неопипљиве“, Д. Кликовац анализира речничке дефиниције глагола „држати“ и израза у којима се појављује, као и појмовне метафоре уз помоћ којих се концептуализује појам „обећања“ (јер је „реч“ у изразу „држати реч“ употребљена у значењу „обећање“). Значајно за анализиране изразе испоставила се, према ауторкиној аргументацији, чини нам се, веома убедљивој, концептуализација обећања као предмета који се одликује тврдоћом/чврстином (*чврсто обећање, тврда реч*) и високим местом (*одржати реч/обећање* на супрот *погазити реч/обећање*). И напоследку, Д. Кликовац ове изразе доводи у везу са доменом моралности чији појмови су на сличан начин конципирани (она се позива и на тврдњу К. Расулић да је *морално горе, а неморално доле*). Осветљени овом детаљном и темељном анализом, изрази из афоризма с почетка рада и из наслова, па и сама ефектност афоризма, постају далеко јаснији.

Други део књиге посвећен је предлозима и префиксима. Испитујући семантику и употребу предлога *уз* на грађи електронског корпуса српскога језика (www.korpus.matf.bg.ac.rs) Душка Кликовац установљује да овде делују принцип просторне трансформације и метафора (као начин разумевања једне појаве као друге и начин повезивања апстрактних са конкретним значењима). Иако није било могуће издвојити један заједнички атрибут за сва просторна значења датог предлога, за највећи број њих карактеристично је следеће: а) локализатор и објекат локализације су у контакту, б) локализатор је издужен објекат и в) локализатор је знатно већи, чвршћи, јачи него објекат локализације. Код апстрактних значења примећују се одређена померања у односу на просторна прототипска значења. У писаном публицистичком стилу, примећује ауторка, долази до злоупотреба овог предлога које доприносе његовом семантичком трошењу.

У извесној семантичкој вези са претходним радом је и наредни: посвећен семантици глаголског префикса *уз-*. Основно значење префикса *уз-*, као и она која се на њега надовезују, заједничка су префиксу и предлогу *уз*. Метафоричка значења префикса (започињање интензивне активности, процеса или стања, или активности, процеса или стања уопште) објашњавају се *уз* помоћ појмовне метафоре: *интензивније је на вишем месту на скали интензитета* (примери типа *устрчати се*, *уздувати се*). Рекло би се успут, али такође темељно, Д. Кликовац третира и синонимску употребу датог префикса и конкурената (који га све више истискују у савременом језику), творбену мотивацију префиксалних глагола са префиксом *уз-* глаголом или придевом, употребу префиксалних глагола са префиксом *уз-* у футуру другом (ограничена и донекле архаична употреба, нпр. *усхтети*, *узмоћи*). Ауторка указује и на проблем издвајања префикса *уз-* или префикса *у-* код неких глагола са синхронијског становишта.

У следећем раду ауторка издваја, с једне стране, лексичку, когнитивно утемељену компоненту значења глаголског префикса *раз-*, и творбену компоненту значења, с друге. У неким случајевима, како показује, префикс више показује значење које се уклапа у когнитивну слику о њему (*размаглити се* – магла је нестала разишавши се на све стране), него у неким другим (*разминирати*, рецимо, не подразумева одношење мина на разне стране).

Последњи рад из другог дела бави се обрадом значења предлога *у* и *на* у настави српског језика као страног са когнитивнолингвистичког становишта. У питању су оне употребе у којима је могуће појављивање оба предлога, с тим што они онда означавају другачију ванјезичку ситуацију (*у/на води*), актуализују различита значења полисемичне именице (*у/на положају*), указују на различит појам (*у/на таџиру*) или захтевају употребу различитих именица сличног значења (*у Африци/на континенту*). Рад показује колико ефикасан може бити когнитивни приступ датом граматичком проблему у настави.

Трећи део књиге је синтаксички и садржи пет радова. Чланак „Како проста реченица може бити сложена (о подели реченица „по саставу”)” Д. Кликовац даје разјашњење термина и термилолошких спојева присутних у домаћој синтакси, пренетих и у школску праксу, а који представљају одраз двају могућих приступа проучавању синтаксичких јединица: традиционалног (примењиваног у Стевановићевим граматицима) и интегралног или комуникативно-граматичког (заступљеног у синтаксичким радовима Љубомира Поповића). Д. Кликовац указује на проблеме који настају у школској пракси услед чињенице да је већина наставника основно образовање из граматике и синтаксе добила из традиционално конципираних уџбеника, а у свом раду у школи принуђени су да примењују и комуникативно-граматичку терминологију (рецимо, „комуникативна реченица”, „предикатска реченица”), па онда долази до мешања термина и неразумевања разлика између, у суштини, двају приступа. Након темељних објашњења датих синтаксичких појмова на примерима, поређења анализа двају приступа на конкретном примеру, ауторка разматра и питање примене приступа у новијим граматицима, тј. синтакса српског језика. Испоставило се да су три новије граматике – *Синтакса савременога*

српског језика. Проста реченица (Пипер и др. 2005), *Граматика српског књижевног језика* Ж. Станојчића и *Нормативна граматика српског језика* П. Пипера и И. Клајна – углавном на трагу Стевановићевог традиционалног приступа, с тим што, неке више, неке мање, заступају и комуникативно-граматички приступ. Покушавајући да уђе у дух разлике између двају приступа, Д. Кликовац износи став да је први, традиционални, приступ линеаран, а други – структуралистички.

На Поповићевом комуникативно-граматичком приступу заснована је анализа месних клауза у следећем раду. Ауторка даје могуће комбинације месних односа између двеју предикативних јединица, а онда испитује и значење и синтаксичку функцију корелатива (за које тврди да су управна реч синтагме коју чине заједно са месном клаузом). У завршном делу рада Д. Кликовац, претходно понудивши богат преглед третмана месних клауза у литератури, одговара на питање које би се реченице могле сматрати меснима и какав је однос између месних и односних клауза.

Посебно занимљивим чини нам се рад „О „приповедачкој” употреби речи *кад*(а) и *док* из угла теорије прототипа”. У анализи реченица у којима се срећу речи *кад* и *док* да означе изненадни, неочекивани преокрет у приповедању, ауторка прави занимљив спој између појма псеудозависних реченица (на чије постојање указује Љубомир Поповић у својим радовима) и теорије прототипа (која не познаје оштре границе међу језичким појавама, већ издваја најјаснији случај, најбољи пример за категорију, на који се надовезују према сличности други, мање типични чланови категорије). Објашњавајући појам псеудозависне реченице, она наводи Поповића и друге ауторе који су приликом обраде одређених типова реченица уочили да се ради о граничним појавама између напоредних и зависнослужених реченица. Поводом реченица са „приповедачким” *кад* и *док* (реченице типа *Ми (смо) (таман) (били) прилегли, кад запуца са свих страна*), ауторка прво даје преглед литературе и описа заступљених код најразличитијих аутора. Нарочиту пажњу поклања ставовима оних аутора који су приметили специфичност датих реченица. К. Милошевић, рецимо, говори о овом типу реченица као о временским и супротним истовремено. И. Антонић, иако их третира као временске, указује на њихове специфичности: немају корелатив, морају се употребити у позицији, не могу се кондэнзовати. М. Ковачевић и С. Танасић дате реченице, полазећи од њене формалне структуре, сматрају временским. Ауторка у вези с овим обраћа пажњу на чињеницу да клаузе у чији састав улази ово приповедачко *кад* или *док* немају статус временских јер не настају као одговор на питање *кад се одвија ситуација из прве клаузе?* Након анализе могућих глаголских времена предиката у двама предикацијским јединицама, ауторка, после анализе примера из корпуса, издваја три могуће синтаксичке позиције приповедачког *кад* и *док*: 1. На почетку псеудовременске клаузе, а иза независне (*Копали су, кад изненада шикну вода*), 2. на почетку нове реченице (*Копали су дуго. Кад – шикну вода*) и 3. иза зависне клаузе (*Тек што су почели да копају, кад шикну вода*). Само се у првом случају може говорити о *кад* као о везнику, а у друга два је у питању конектор, дакле, речца. Ауторка у том смислу одаје признање старим граматичарима који су, оријентисани ка семантици, овде уочавали супротно, а не временско значење.

Следећи рад бави се презентом несвршених глагола за означавање будућних ситуација. И овде ауторка поставља добар темељ свом истраживању претходно изложивши историју бављења датом темом у србистици. Примерима из свог корпуса она доказује да се ради о појави која није нимало ретка у савременом језику, која чак, тврди она, има узрок и у савременом начину живота (ближа будућност је толико испланирана и добро организована да се о њој и саопштава употребом презента). Дату временску употребу она објашњава преко појмовних метафора: *познато је близу, непознато је далеко и емоционална блискост је просторна близина*.

Синтаксички део књиге завршава се чланком посвећеном глаголу *требати*, употреби датог глагола и норми у вези са његовом употребом. Позивајући се на разликовање им-

плицитне (несвесне) и експлицитне (стручно кодификоване) нормe, према Р. Бугарском, ауторка сматра да је у српском језику употреба глагола *требати* добар пример за ипак редак случај утицаја експлицитне нормe на имплицитну, тј. утицај кодификоване нормe на језичко осећање говорника. Осим што даје темељне анализе приступа решавању овог синтаксичког питања, ауторка наводи и критикује предлоге друкчијег нормирања у односу на традиционално, заступљене у *Синтакси савременога српског језика* П. Пипера и др. и *Нормативној граматици српског језика* П. Пипера и И. Клајна, сматрајући их недоследнима, неграматичнимa у једном аспекту, а непримењивимa у другом, након чега, ипак, позива на разматрање могућности допуштања личних облика глагола *требати*.

Последњи, четврти део књиге, нуди два чланка с темом наставе српског језика као матерњег. Први даје предлог како би се когнитивистички појам менталне слике могао применити у настави српског језика. А други се бави употребом вицева у настави српског језика. Д. Кликовац, будући искусан аутор школских уџбеника за српски језик, даје драгоцене савете у вези са обрадом одређених граматичких тема (ђацима понекад сувопарних).

Књига је опремљена индексом имена и индексом појмовних метафора.

Најновија књига Душке Кликовац представља пример темељно урађених истраживања на богатој и разноврсној грађи, снабдених релевантним подацима о историјату бављења датим питањем у србистици, као и ревалоризацијом и критиком ставова претходника. То је успешан спој модерног (когнитивнолингвистичког) приступа и традиционалног. Кад год је то умесно, ауторка даје и шири, културолошки оквир својим закључцима. Стога сматрамо да ова књига служи на част домаћој лингвистици и србистици и препоручујемо је читаоцима.

Биљана Марић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
biljanav@mail.ru

FRANTIŠEK ČERMÁK, KORPUS A KORPUSOVÁ LINGVISTIKA.

Praha: Karolinum, 2017, 270.

Корпус и корпусна лингвистика (Korpus a korpusová lingvistika) познатог чешког лингвисте Франтишека Чермака изашла у издању Карловог универзитета у Прагу. Рецензенти су проф. др Ева Хајичова (Eva Hajičová) са Факултета за математику и физику Карловог универзитета, др Јитка Шонкова (Jitka Šonková) са Универзитета у Ајови и др Вјера Шмитова (Věra Schmieďtová) са Филозофског факултета Карловог универзитета.

Франтишек Чермак (1940) се дуги низ година бави теоријом језика, лексикологијом и лексикографијом, фразеологијом и идиоматиком, семантиком, морфологијом, као и општом и корпусном лингвистиком. Дипломирао је енглеску, чешку и холандску филологију 1962. године, докторирао је 1976. године на тему лингвистике и фонетике, а од 1994. године редован је професор на Катедри за чешки језик. Велике заслуге има у оснивању Чешког националног корпуса (ЧНК), а Институтом за Чешки национални корпус руководио је од 1994. до 2014. године. Током богате научне каријере дао је допринос чешкој и општој лингвистици дјелима као што су *Syntagmatika a paradigmatica českého slova 1 – 2* (*Синтагматика и парадигматика чешког језика* 1982, 1990), *Valence i kolokabilita* (*Валенција и колокабилност*, 1982), *Idiomatika a frazeologie češtiny* (*Идиоматика и фразеологија чешког језика*, 1982), *Frazeologie a frazeografie* (*Фразеологија и фразеографија*, 1990), *Základy lingvistické metodologie – nástin hlavních principů na pozadí obecné teorie vědy* (*Основи лингвистичке методологије – преглед главних принципа на позадини опште теорије науке*, 1993), *Jazyk a jazykověda* (*Језик и лингвистика*, 1994), *Manuál lexikografie* (*Приручник лексикографије*, 1995, у коауторству са Ренатом Блатном), *Slovník české idiomatiky a frazeologie I – IV* (*Рјечник чешке фразеологије и идиоматике 1 – 5*, 1983 – 2016).

У овој монографији представљено је богато ауторово искуство, те је она уједно стручни приручник и мали зборник, у којима је изложена комплексност корпусних података, начин на који они настају и како се обрађују, могућности њихове примјене за лингвистичка истраживања и комплетна слика онога што се назива корпусна лингвистика. На теоретски дио монографије настављају се одабране ауторове студије и анализе које указују на неке од резултата корпусних истраживања, а после њих следе илустративни додаци. Одабране студије на чешком језику су: *Корпус јуче, данас и сутра* (*Korpusy včera, dnes a zítra*, 2011), *Интеркорп: његов карактер и могућности* (*InterCorp: jeho rovaħa a možnosti*, 2014), *Карактер и узус интерјекција: случај чешког језика* (*Rovaħa a úzus interjekci: pŕípad češtiny*, 2007) и *Конференција, стара позната или непозната ријеч?* (*Konference, staré známé nebo neznámé slovo?* 2001); а на енглеском језику: *Неки од актуелних проблема корпуса и корпусне лингвистике или петнаест заповјести и опште истине* (*Some of Current Problems of Corpus and Computational Linguistics or Fifteen Commandments and General Truths*, 2007), *Дизајн корпуса говорног језика: Конститутивни параметри* (*Spoken Corpora Design: Their Constitutive Parametres*, 2009), *Лексичка колокабилност: случај глагола и прилога* (*Lexical Collocability: The Case of Verbs and Adverbs*, 2010), *Сажетак именских колокација: њихова природа у Паралелном енглеско-чешком корпусу* (*Abstract Nouns Collocations: Their Nature in a Parallel English-*

Czech Corpus, 2005) и *Статистичке метода за претраживање идиома у текстуалном корпусу* (Statistical Methods for Searching Idioms in Text Corpora, 2006). Наведене су двије библиографије, једна општа која се односи на цјелокупну проблематику дате дисциплине и друга специфична, усмјерена на теме појединачних поглавља. Поред обимне библиографије, уврштен је и глосар основних појмова и термина. У трећем дијелу насловљеном *Прилози* налазимо анализу одабраних конкорданција (на примјеру глагола *linout se*), фреквенцију ријечи у Фреквенцијском рјечнику, поглед на морфологију чешког језика и издвојен роман као корпус (*Кукавице* Ј. Шкворецког).

Значај постојања великих електронских корпуса језика за синхрона и дијахрона истраживања очигледан је годинама, они су постали грубо речено електронски еквивалент старим, и по обиму ограниченим, ексцерцијама из различитих, већином писаних извора. Када би требало дати што краћу дефиницију савремених корпуса језика, она би сигурно могла гласити: велика количина одабраних информација на једном мјесту до којих се лако долази електронским путем. Јесте истина да смо у савременом добу преправљени морем информација са интернета, што са једне стране ствара проблеме са којима се човјечанство раније није сусретало, но са друге нам се подразумијевају неке могућности који су прије педесет година биле незамисливе, те аутор упозорава на чињеницу да се највећи број свих тих информација (и даље) преноси путем (природног) језика, те да постоји врло мало области у којима се размјена информација остварује другим путем. Стога је прво потпоглавље и посвећено подацима као таквим и објашњењу шта они представљају, у којим облицима се појављују и како се чувају, при чему су за корпус кључни појмови кодирање, односно начин њиховог превођења у електронској области, и формат који представља начин техничког биљежења и обраде информације. Формати чувања информација су различити и једна информација може бити сачувана у неколико различитих формата. Корпусни текстови, премда су прошли кроз конверзије и различите формате, у крајњој линији увијек представљају аутентичан текст и аутор наглашава да је незамисливо да се мијења, правописно коригује, цензурише ауторски текст и да се у било ком смислу „побољшава“ и преиначава замисао аутора. Стога је и разумљиво да се у оквиру овог потпоглавља говори о заштити ауторских права у процесу преузимања текстова за потребе изградње корпуса. И не само ауторских права у смислу штампаних дјела, већ начињених снимака за потребе састављања корпуса говорног језика када се потписује уговор о сагласности за објављивање снимљеног материјала. Тема власништва текста је обрађена не само по питању једнојезичких корпуса већ и паралелних, с обзиром на комплексност правних легислатива у различитим земљама.

Можемо рећи да је основни изазов, али и квалитет корпуса, репрезентативност његовог садржаја. Аутор објашњава репрезентативност као једини поуздан и ненасумичан основ за проучавање, уколико се она заснива на „објективно идентификованим пропорцијама типова текстова за корпус“. Репрезентативни облик података у корпусу се обично сматра оптималним у неспецифичном и глобалном проучавању језика које се залаже за уравнотежену слику узуса. Стога корпус постаје главни извор опште језичке емпирије, а подаци садржани у њему – огледало реалности.

У оквиру првог потпоглавља објашњени су технички аспекти припреме корпуса, припреме података који се уносе у корпус и језик којим се задају питања у претраживачу корпуса што омогућава да се претражују нпр. и дужи спојеви типа фразема у свим њиховим варијантима. Описујући процес припреме података за корпус, аутор се бави појмовима као што су: конверзија и стандардизација текстова, њихова селекција, токенизација, повезивање података са спољашњом анотацијом, унутрашња анотација, етикетирање, парсирање и лематизација (која је врло битан процес за све флективне језике), тј. све оно што спада у метаподатке.

Корпуси непрестано расту, и то не само у једном смјеру, већ „напријед и назад“, попуњавају се новонасталим текстовима, чије уношење бива једноставније и брже

захваљујући томе што постоје и у електронском облику, али преписују се и скенирају текстови из различитих стољећа писане народне културе (нпр. Дијахрони корпус ЧНК-а); језик се непрестано развија и мијења из чега проистиче потреба његовог континуираног мапирања.

Детаљном објашњењу из чега се састоји корпуси и како је текао њихов развој посвећено је друго поглавље *Корпус и корпуси*. Наведени су сви главни свјетски корпуси почевши од првог Браун корпуса, преко ЛОБ-а (Ланкастер–Осло–Берген корпус), до свих данашњих европских и ваневропских корпуса. Да би се корисник упознао са корпусом, мора познавати његове карактеристике, сврху и могућности. Постоји разлика између електронских архива и корпуса, она се огледа у градњи и намјени једних и других. Корпус служи у многе сврхе: како теоретској лингвистици за провјеравање хипотеза, тако и кориснику који жели да утврди како се дати израз користи. Јер се у корпусу врло брзо налазе изрази, тражени облици, што није случај са значењем, јер све његове видове треба потражити у контекстима, а корпус омогућава и типичне и оне мање типичне контексте, чиме се добија аутентични узус задатог израза. Са друге стране јасно је да корпус не може замијенити свјетска мрежа, тј. веб.

Основа за лингвистички приступ етикетирања ЧНК-а је дескриптивно-структуралистичка, у духу прашке структуралистичке традиције. Аутор наглашава да се теоријски на сваки корпус може примјенити неколико етикетирања, као и теорија у вези с њим, али у принципу други до структуралистички приступ није познат у свијету. Могућности корпуса су свакако огромне, може се етикетирати 50 хиљада најчешћих ријечи и њиховом анализом доћи до језгра лексичког фонда, могуће је такође издвојити различите поткорпусе у виду ретроградних, фреквенцијских и др. рјечника, романа које су нпр. писале само жене у неком временском периоду и сл. На располагању је и комплекснија слика лексема издавањем њихових најчешћих колокација. Тако се на основу бинарних комбинација богати и проширује спознаја семантичких аспеката узуса дате ријечи. У корпусу се могу анализирати текстуалне и системске комбинације, тј. колигације и колокације. Аутор издваја два степена или начина употребе корпуса, први представљају циљеви за које се може формално поставити питање путем задате лексеме или њеног облика (под формалним подразумијева одређени облик лексеме), па се преко форме долази до значења или функције као њене „скривене стране“ која се показује тек по анализи контекста. Тако се остварују два аспекта коришћења корпуса: синтагматски и парадигматски. У овом поглављу објашњени су термини као што је хапакс, облик, тип, појавни облик, лема, чак и лема састављена од више ријечи (чеш. *víceslovné lemma*, под којима се прије свега разумију фраземи и термини) што се разликује од поимања традиционалне лингвистике, лексичка густина текста, дисамбигуација или начини решавања питања хомонима, конкорданција и сл. а уз то и сви изазови које са собом носи токенизација и лематизација текстова.

Корпуси се могу у односу на следеће факторе подијелити у неколико група: према језицима на једнојезичке односно паралелне, према теми на опште и специјализоване, према модусу на писане и говорне, према временским одликама на синхроне и дијахроне, а према документовању на корпусе синхронијског односно архивског типа. Значајно потпоглавље посвећено је ИнтерКорпу – паралелном корпусу у оквиру ЧНК-а са преко тридесет језика. Има већ четрнаест година како је ЧНК отпочео пројекат изградње паралелних корпуса усмјерених на чешки језик усред многих других језика и након мање од десет година је ИнтерКорп бројао 38 језика, те је у међувремену постао један од највећих и релативно најопштијих паралелних корпуса на свијету. Данас има 1,7 милијарди ријечи, лематизованих и морфолошки етикетираних, па ИнтерКорп користе многи лингвисти и студенти, како у Чешкој тако и у иностранству. У овом поглављу су наведени и предуслови за изградњу једног оваквог квалитетног корпуса.

Развоју корпусне лингвистике посвећено је четврто поглавље, затим начинима развијања дисциплине, корпусној методологији, квалитативним а квантитативним ана-

лизама, могућностима анализе синтагматике, типичности, комбинација, корпусној статистици и законима који важе у овом домену; и оvdје као и у претходним поглављима налазимо објашњене основне појмове и операције. Корпусна лингвистика већ на многим универзитетима постоји као посебна студијска група. На то се надовезује *Корпус у примјени* гдје је наглашено да треба правити разлику између индивидуаног и тимског истраживања и проучавања у корпусу, и да резултати ни у једном од ова два приступа нису у потпуности предвидљиви. Само проучавање се може подијелити у три категорије: 1. проучавање корпуса ради његове изградње и надоградње, 2. лингвистичко истраживање из домена граматике, педагошке импликације, ради остварења лексикографских циљева и сл. и 3. лингвистичко контрастивно проучавање више језика.

У закључку насловљеном *Перспективе корпусне лингвистике* аутор будућност корпуса види, између осталог, у сагледавању тога колико корпусна лингвистика представља методологију а колико нову дисциплину, које ће бити могуће само на основу будућег развоја. За сада је корпусна лингвистика и једно и друго, у оба смисла се развија и неоспорно има научни карактер. Поред тога будући развој писаних корпуса и корпуса говорног језика ће можда показати другачије пропорције у односу на постојеће, јер корпуси говорног језика имају тенденцију великог раста.

Монографија је намијењена како студентима тако и лингвистима, стручњацима из других научних дисциплина, прије свега оних хуманистичких, али и свима онима који желе да сазнају нешто више о корпусима, њиховом прављењу, могућностима, као и значају који имају за савремено проучавање језика.

Снежана Поповић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
s.popovic@fil.bg.ac.rs

ЮЛИЈАН ТАМАШ, СКЛАДАНЕ ИДЕНТИТЕТОХ: ВИБРАНИ СТУДИЈИ И ЕСЕЈИ З РУСИНИСТИКИ И УКРАЊНИСТИКИ

Нови Сад: Руске слово, 2017, 280.

Књига *Складане идентитетох* (280 страна) доноси одабране радове Јулијана Тамаша из области русинистике, украјинистике, радове о теоријским питањима проучавања књижевности, као и есеје о филозофији живота. Јулијан Тамаш редовни је професор у пензији за предмете Русинска књижевност и Украјинска књижевност са општом књижевношћу на Филозофском факултету у Новом Саду. Предавао је и студијски боравао на универзитетима у Ужгороду, Лавову, Кијеву, Прешову, Филадельфији, Торонту, Чикагу, Тартуу, Београду, Загребу и Вроцлаву. Од 1997. Јулијан Тамаш је академик Националне академије наука Украјине, а од 2004. академик Војвођанске академије наука и уметности. Почасни је доктор Ужгородског универзитета од 2009. године. Песник, романијер, филолог и есејиста, објавио је више од педесет ауторских књига и више од хиљаду јединица из књижевности и науке о књижевности, расправе и есеје о свим словенским књижевностима, а посебну пажњу у досадашњем научном раду посветио је поетици малих и регионалних књижевних традиција.

Књига садржи три поглавља: *Процеси* (7–218), *Авторе* (221–246) и *Универзалији* (247–268). Поглавље *Процеси* најобимније је поглавље у овој књизи, а у њему се налазе ауторове научне студије, саопштења са међународних конференција, уводи у Тамашеве књиге односно антологије које је саставио. Први рад *Гледајуци родни крај (од поњаци по филозофиоу безпечноци)* представља својеврстан увод у радове који следе. Тамаш се у овом раду, како би боље објаснио своје виђење појма родни крај, позива на Иву Андрића, који је родним крајем сматрао простор у коме се људи и жива бића рађају и добро осећају, и то, ако не сасвим сигурно, онда бар мање несигурно. Простор среће може бити управо завичај, као и породица, пријатељи, село, улица, град. Управо појам простора среће као простора у којем се биће добро осећа, Тамаш користи у многим својим студијама. Позива се на Андрића и када каже да је срећан човек онај који живи у миру са самим собом и са светом. Осим на Андрићево виђење среће, Тамаш се у овом раду осврће и на виђење среће других писаца и филозофа: Гандија, Достојевског, Чеслава Милоша и других, те долази до закључка да је за појединца матерњи језик од пресудног значаја. Осим тога, указује на то да други не морају бити пакао, већ властито богатство, ако се идентитети слажу, а не боре међу собом.

Рад *О природи литератури и природи виучованя литератури* приступни је Тамашев говор ВАНУ (2005. године), који је две године касније прочитан и у НАНУ у Кијеву. Одговор на питање шта је књижевност, Тамаш даје из угла писаца који као утеху прихватају илузију да имају божанску моћ којом сами учествују у поновном стварању света, и то сваки пут кад почињу да пишу своје ново дело, јер то сваки пут чине уз помоћ речи, тј. управо речима. Даље Тамаш на примерима својих песама и одломака из романа тумачи природу књижевности на основу појмова: имагинација (повезивање и преплитање наоко далеких предмета, појава, бића и значења), чињење чудеснима скамењене представе о човеку и свету, истовременост збивања различитих ствари и трансценденција (огледање универзума у детаљу). Што се тиче природе изучавања књижевности, Тамаш на занимљив начин пореди тумача књижевности са глумцем, који играјући дату улогу, покушава да уђе у туђу душу, па тако и тумач књижевности треба

изнутра да брани туђа књижевна дела и да има осећај за туђе ставове. Он такође сматра да ниједна методолошка оријентација изучавања књижевности не даје унапред резултате, а издваја компаративну методу као добар почетак, али само уколико на крају, осим сличности међу делима које анализира, указује и на њихове непоновљиве разлике.

У раду *Християнство и спокуси гуманизма и индивидуализма у поезији Зореслава, Костельника, Ковача и Войтили*, међу многим дефиницијама хришћанства, хуманизма и индивидуализма, Тамаш прво даје дефиниције ових појмова онако како их он види, а иновацију и индивидуализам види као основу уметности и науке. Односе хришћанства према хуманизму представио је на примерима поезије Зореслава, Хавријила Костельника, Михајла Ковача и Карла Војтиле. Сви су они гркокатолици, осим Ковача, сви су и духовне особе изразито екуменски оријентисане. Повезује их стање унутрашњег или спољашњег егзила у ком су провели део живота или цео живот, сви су били патриоте и све их повезује веза са хришћанском доктрином. Опет се враћамо на појам простора среће, јер Тамаш каже да су ови песници тражили дом, родни крај, тј. простор среће, а да је им је Бог оријентир за сналажење у тами историје и егзистенције. Можемо рећи да рад *Univerzalni značaj regionalnih i malih književnih tradicija* укратко представља ставове које је Тамаш изнео у својој студији *Veličina malih, poetika regionalnih i malih književnih tradicija* (Novi Sad, 2008). И овде он наглашава значај матерњег језика, јер каже да је преко свог или матерњег језика, најприроднији, а тиме и најплоднији, контакт између бића и универзума, што је посебно важно за књижевност, јер Тамаш даље говори о томе да књижевно дело треба да буде остварено у свом изворном језику, али да, уколико не казује битну поруку књижевном и животном искуству носиоца другог језика, том делу нешто недостаје. У том смислу Тамаш стаје на страну регионалних и „малих” (у квантитативном, не у квалитативном смислу) књижевних традиција, у односу на „велике” књижевне традиције које делују са позиције психолошког максимализма и настоје да унификују све(т) према себи. Наглашава да носиоци и ствараоци регионалних и малих књижевних традиција имају једнак креативни потенцијал као и носиоци и ствараоци великих књижевних традиција, с тим што регионалне и мале књижевне традиције бране своју непоновљивост и свој простор среће у свом језику, култури и књижевности.

У раду *О етосу Руснацох* Тамаш наводи седам стереотипа које су Русини о себи створили, и њима супротставља седам сложенијих слика користећи релевантне научне чињенице. Русине и Украјинце у Југославији види као најстарију дијаспору Украјине, а русински идентитет као регионални културни идентитет украјинског националног идентитета, па у раду *Южни поглед на Украјину међи Востоком и Заходом* пише о томе шта ова најстарија украјинска дијаспора значи, односно може да значи, за Украјину и обрнуто. Сложеност питања русинског идентитета Тамаш представља у радовима *Чекајуци дједж (1992—2000)* и *Руски литературни традицији*, у којима на примеру деловања Савеза Русина и Украјинаца Југославије и Матице русинске, показује основне ставове око којих су се ове две организације супротставиле, а односе се управо на начин на који објашњавају русински идентитет. Савез Русина и Украјинаца је организација која дели Тамашеве ставове о вези русинског регионалног идентитета са украјинским националним идентитетом, док Матица русинска одриче сваку везу Русина са Украјином. У периоду између 1992. и 2000. године Матица русинска политички је била много јача од Савеза, око којег су били окупљени компетентни стручњаци из више области и остварени русински писци, а Матица русинска, будући да је одлучивала о томе ко ће где и шта објављивати, држала је ове писце и стручњаке у неповољном положају. Ова превирања нису заобишла ни научне кругове.

Радови *Поетика и телеологија о породици у светској књижевности* и *Світовий поет Шевченко — джерела і наслідки* још једном указују на значај матерњег језика, посебно за књижевност, насупротив прецизности научних метајезика, јер каже да природни, матерњи језик прецизније и дубље описује сложене људске ситуације. На приме-

ру поезије Тараса Шевченка, Олександра Духновича и Хавријила Костельника, за које је карактеристичан полилингвизам, Тамаш показује да се Шевченков *Кобзар*, написан на украјинском језику, живом језику Шевченкових сународника, данас сматра библијом украјинског народа, а Шевченко – оцем украјинске нације. Костельник, такође на језику својих сународника, Русина, написао је Идилнични венац *Из мог села*, који је уједно и прва књига на русинском језику, а језик те књиге кодификован је 1923. године. Духнович је писао на јазичију, језику којим људи нису говорили природно, па је због тога данас у језичком и књижевном смислу мртав песник на супрот Шевченку и Костельнику.

Друго поглавље — *Авторе*, доноси текстове о оним русинским писцима о којима до сада аутор није писао или је писао веома мало. То су Андриј Хуздер Биљански, Михал Рамач, Љубомир Сопка, Владимир Кочиш и Никола Шанта. Ови писци су се остварили на матерњем, природном, русинском језику. Биљански простор среће препознаје у локалном, у делу русокрстурског атара, Рамач препознаје русинске епске хероје (иако је код Русина устаљена свест о томе да немају усмену епику и своје епске хероје), међу којима је и Костельник, као борац за русинску духовност, писменост и очување националног и културног идентитета, а Шанта настоји да оствари везу са Универзумом управо посредством свог матерњег језика. У оквиру овог поглавља налази се и приказ романа *Карусел распетих* Томислава Кетига, под насловом *Завичај за све*, где се завичај односи на Војводину, простор који повезује све писце у овом поглављу.

Поглавље *Универзалиј* представља двадесетак Тамашевих есеја о Богу, речи, свету, љубави, језику, односу према родитељима, смрти, књизи, молитви, вечности, у којима ставове којима се води приликом проучавања књижевности, овде износи кроз есејистичку прозу. На крају књиге налазе се два текста: *Чупор и журавель* и *Привит Руснацом и Украјинцом у Вербаше и вшадзи дзе их ест*. У ова два текста Тамаш је говорницима русинског језика на њиховом природном језику укратко и на најједноставнији начин саопштио све оно што је не само у радovima и студијама у овој књизи него у свом научном опусу уопште написао о русинском језичком, националном, верском и културном идентитету.

Књигу *Складане идентитетох* препоручила бих свима који желе да упознају и сагледају Тамашеве ставове којих се држи у свом научном раду, из области русинистике, украјинистике, као и из области теоријских питања природе књижевности и природе проучавања књижевности, али и онима који желе да упознају научникову филозофију живота коју је изразио кроз есеје објављене у овој књизи.

Ана Римар Симуновић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за русинистику
ana.rimar@yahoo.com

**ЗВОНКО ТАНЕСКИ/ ZVONKO TANESKI,
СЛАВИСТИЧКИ СИНТЕЗИ/ SLAVISTICKÉ SYNTÉZY.**

Београд: Asociácia organizácii spisovateľov Slovenska/ Универзитет у Београду
– Филолошки факултет, 2018, 252.

Књижевно и културно посланство Звонка Танеског дуги низ година одвија се у многим правцима словенског литерарног и лингвистичког делања, у ужем смислу усредсређујући се на релације македонско-словачког и словачко-македонског језичког, граматичког, књижевног и културног простора. *Славистички синтезу/ Slavistické syntézy* монографија која указује на ширину стручног промишљања Звонка Танеског, релевантан наслов у његовој библиографији објављених радова и књига на поменуте теме, те један значајан допринос ширењу позитивистичке мисли о славистичким хоризонтима. Написана на два словенска језика и подељена на два дела, монографија *Славистички синтезу/ Slavistické syntézy* представља први обједињујући приказ научних радова, есеја и рецензија овог аутора објављен у Републици Србији.

Звонко Танески (1980) дипломирао је на Катедри за општу и компаративну књижевност на Филолошком факултету у Скопљу (2002), а докторирао на два факултета: на Филозофском факултету Универзитета „Коменски“ у Братислави, на Катедри за словачку литературу и литерарну науку у оквиру научне области „Теорија и историја словачке литературе“ темом из модерне словачке поезије „*Metaforické modely obraznosti v poézii Jána Ondruša*“ (2007) као и на Катедри за превод и преводилаштво на Филозофском факултету Универзитета „Константин Филозоф“ у Нитри темом из области словачко-македонских књижевних и културних веза (2008).

У уводу књиге *Славистички синтезу/ Slavistické syntézy* Звонко Танески објашњава избор наслова за своју монографију указујући на суштинску особину која значајно и у континуитету прожима све словенске земље и њихове културе, као заједничка карактеристика свих словенских литература и свих словенских културних простора – стална тежња ка синтези која никада не може да буде прекинута било да долази као порив нових испитивања недовољно интерпретираних, сагледаних и оцењених дела или пак прецењених и обезвређених. Сагледавање оваквих дела из угла ширег дијапозона славистичке литературе „може да фрли нов сноп светлина со кој барем ќе се подразјаснат некои важни поглавја во неговиот сложен корпус текстови“ (Танески: 2018; 6)

Монографија је подељена на два дела који су означени римским бројевима I и II. У првом делу монографије налази се десет текстова, а у другом четрнаест међу којима су дуже и краће научне студије, стручни и есејистички текстови те аналитичке и информативне рецензије о конкретним научним и уметничким остварењима: „Поголемиот број од текстовете што сега веќе стануваат составен дел на монографијата *Славистички синтезу/ Slavistické syntézy* настануваа (не)планирано во различни временски (не)прилики и по различни академски и неакадемски поводи, а таквата ситуација се одрази, секако, и при нивната коначна стилистичка валоризација.“ (Танески: 2018; 7–8). Танески истиче важност компатабилности објављивања текстова на два различита језика, македонском и словачком, у интегралној језичкој верзији њиховог настанка, сматрајући да монографија на тај начин подржава насловну синтагму „каде што двете одделни делчиња сложено ја составуваат целокупната славистичка јазична слика во нејзиниот полн сјај.“ (Танески: 2018; 8).

У првом делу монографије прожимају се књижевно-историјски прегледи попут прва два текста: „Македонскиот јазик и култура во студиските програми на државните универзитети во Словачка“ и „Macedonistika v slovenskom slavistickom časopise *Slavica Slovaca* (1966–2017)“ те „Podiel vojvodinských Slovákov na rozvoji slovensko-macedónskych literárnych a kultúrnych vzťahov“. Првим текстом Звонко Танески удара темеље словачко-македонским везама које сежу у далеку прошлост, у „кирилометодијевска традиција“ (Танески: 2018; 12). Одличним хронолошким прегледом, Танески поступно разјашњава развој односа словачких лингвиста и књижевних историчара према језичким и националним питањима македонских Словена у 19. веку, до савременог доба у којем његово име игра значајну улогу у представљању македонског питања језика, књижевности и културе савременом словачком академском миљеу. Између осталог поред утицаја и сталне презентације македонског језика и културе на универзитетима у Словачкој, Звонко Танески је један од аутора *Словачко-македонског речника*, заједно са Гоцетом Цветановским и Љупчетом Митревским (Скопље, 2014). У поменутиим текстовима Танески прегледно упознаје читаоца са прецизним подацима, годинама и именима указујући на положај и развој македонске литературе у Словачкој у ширем историјском смислу у академским институцијама, а у ужем кроз преглед часописа *Slavica Slovaca* (1966–2017). Након књижевно-историјских прегледа, Звонко Танески пажњу усмерава на конкретна имена која су имала утицаја на словачко-македонске књижевне и културне везе: „Научниот и преведувачкиот влог на Јан Јанкович во словачко-македонските книжевни и културни врски“, „Драмите на Горан Стефановски и на Јордан Плевнеш во словачкиот културен простор“, „Ресерција básnickej tvorby Bogomila Ďuzela na Slovensku“, „Расплетување на поетската мрежа на Мирослав Демак“, „Словачките прозаисти Јана Бењова и Јурај Шебеста во македонскиот културен простор“, „Мирослав Валек „повторно непроменет во Македонија (или за рециклираното издание на поетскиот избор Минута пред заспивање од 1996 во 2015 година)“ и „Две нови книжни издања од словачката книжевност на македонски јазик“. Овде се истиче име једног од најзначајнијих посленика на том пољу, а то је Јан Јанкович који је између осталог превео драме Горана Стефановског и Јордана Плевнеша са македонског на словачки језик.

У другом делу монографије Звонко Танески излази из оквира словачко-македонске литературе прелазећи на поље славистике те се бави темама прве граматике хрватске редакције црквенословенског језика, семиотиком зборника *Semiotika literatury*, чешким погледом на романтизам у балканским литературама, делом бугарско-македонских аутора Николе Јонкова Вапцарова и Христа Смирненског у словенској култури, Миљенком Јерговићем у књижевно-критичком и медијском дискурсу у Македонији, те ширим оквирима: романом у најновијој македонској литератури. Потом следе текстови: „Триптих за младиот книжевен истражувач – пропагатор на словачката духовна поезија“ о Јану Галику и „Бронислава Волкова и Димана Иванова – поетеси за п(р)очит од словенскиот свет“. Посебним делом монографије можемо сматрати тумачење књига: *Prak a iné prózubybugарског аутора Јордана Радичкова*, *Пирамида*. *Лавиринт* македонског писца Христа Петреског, *Суд пред бескрајот* Милована Стефановског, *Барутна поезија* Славча Ковилоског, *Шеесет приказни општо за животот* Ива Петровског и *Arytmia duše* Алице Кулиховеј.

Другим делом монографије Звонко Танески представља се као један од најактивнијих тумача словенске литературе која ситуирана у националне оквири, истим кореном језика, призива и тражи прожимање и у осталим културама те самим тим отвара могућност синтезе као метода ишчитавања, тумачења и вредновања литерарних дела.

На крају монографије налази се научни апарат: *Summary*, *Белешка за текстовите* (библиографија објављених радова који су се нашли у монографији), *Белешка за авторот/ Poznámka o autorovi* (белешка о аутору на македонском и словачком језику), *Регистар на имања/ Menný register*, (регистар имена са преко тристотине и педесет по-

писаних аутора споменутих у монографији) и *Од рецензиите* – рецензије из пера проф. др Златка Крамарића (Осијек), проф. др Лиле Мороз-Гжелак (Варшава), ем. унив. проф. др Бранка Тошовића (Грац) и проф. др Намите Субиото (Љубљана).

Рецензенти, на хрватском, српском и македонском језику, истичу значај овог пројекта, свест аутора да су македонске теме и дилеме уједно и европске теме и дилеме те да је аутор „predan kroničar svih kulturno-literarnih zbivanja, koji se odnose na slovačko-makedonske veze“ (З. Крамарић). Сагласни су у томе да „makedonska slovakistika i slovačka makedonistika, već sada imaju u svojim redovima plodnog, aktivnog i afirmiranog stručnjaka“ (Б. Тошовић), а да „Книгата *Славистички синтези* претставува голем придонес кон славистиката како наука и кон воспоставувањето и одржувањето на културните и на научните релации меѓу словенските средини“ (Н. Субиото).

Монографија *Славистички синтези/ Slavistické syntézy* Звонка Танеског својом појавом обједињује неколико словенских језика, а са њима и више од тристотине и педесет имена културних и књижевних посленика словенских земаља чија су дела прецизно протумачена и поткрепљена јасним аргументима теорије и литературе. Оваквим приступом славистика као научна дисциплина у 21. веку наставља своје постојање кроз име младог слависте Звонка Танеског. Монографија није намењена само македонском и словачком простору већ и свим осталим словенским језицима. Пријемчива, јасна, прецизна и научно релевантна, ова књига утврђује славистичке тежње у новом времену, усмерава их позитивним хуманистичким погледом на словенски свет и шири наше хоризонте очекивања у науци и књижевности. Нераскидиво књижевно и лингвистичко јединство раслојених словенских језика и култура, управо је „славистичка синтеза“, синтагма која може и треба да добије своје место у књижевно-теоријској терминологији за означавање свега онога што је релевантно обједињујуће и сажимајуће у нашим књижевностима и литератури. Тиме се поштује друга народност, ослања се на традицију и исцрпљују нови односи и нове могућности у славистици. Звонко Танески је целокупним научним апаратом и теоријским приступом овако широкој теми у монографији *Славистички синтези/ Slavistické syntézy* то и доказао.

Милица Миленковић
milenkovicmilica89@gmail.com

*OLEKSANDR KOSZYC S JEGO DZIENNIK
“Z PIEŚNIĄ PRZEZ ŚWIAT”,*

REDAKCJA NAUKOWA WALENTYNA SOBOL.

Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2018, 394.

Књига *Oleksandr Koszyc s jego dziennik “Z pieśnią przez świat”* (Олександр Кошиц и његов дневник “С песмом кроз свет”) одликује се изразитом интердисциплинарношћу и представља занимљиво пољскојезичко славистичко издање које сведочи о културно-дипломатској мисији двоје Украјинаца. Заслужено ћемо назвати културним дипломатама Олександра Кошица (1875-1944), познатог украјинског диригента, композитора, етнолога, мемоариста, активног популаризатора украјинске песме у свету, као и др Валентину Собољ, приређивача ове књиге, професора Универзитета у Варшави, популаризатора украјинског језика, књижевности и културе у Пољској.

Издање је занимљиво са историјског, културолошког и филолошког аспекта. Његова структура уједињује лично искуство и научни коментар, алузије и тврдње, субјективно и објективно, национално и интернационално. Књига садржи повећи предговор Валентине Собољ (7-28), фрагменте дневника чији је аутор и главни актер Олександр Кошиц (31-361), изабрану библиографију (362-371) која би била од велике користи за све истраживаче биографије и стваралаштва украјинског уметника, индекс имена (372-379), резиме на четири језика (380-390), као и неколико фотографија Олександра Кошица, његове поодице и хора (391-395).

У предговору Валентина Собољ је поствила за циљ да изложи детаље биографије Амбасадора украјинске песме. Велику пажњу ауторка посвећује странама које сведоче о његовој изузетној школованости и интелигенцији (ту је реч о студијама богословије на Кијевској духовној академији, учитељском послу на Кавказу итд.), као и о континуираној духовној вези између генерација фамилије Кошиц која се прати кроз њихово образовање и рад. Нимало једноставан живот овог човека био је обележен бројним турнејама и миграцијама. Аплаудирало му је три континента: од 1919. године Олександр Кошиц као суоснивач и диригент Украјинске републичке капеле (хора који је касније неколико пута мењао назив и састав) пропутовао је Европом (Пољска, Чехословачка, Шпанија, Француска, Белгија, Швајцарска, Холандија, Аустрија, Немачка, Велика Британија), Јужном (Канада, САД, Мексика, Куба) и Северном Америком (Бразил, Аргентина, Уругвај). Историјске прекретнице првих деценија XX века пресудно су утицале на његов животни пут. После пада Украјинске Народне Републике 1921. године, Кошиц није могао да се врати у завичај из европске турнеје, био је приморан да остане у Пољској као емигрант. 1922. године је његов хор у новом саставу покорио публику у Америци. Историчари тврде да се те године у извођењу управо тог хора у Њујорку по први пут чула песма Миколе Леонтовича *Шчедрик* која је освојила цео свет и сада још позната као *Ukrainian Carol of the Bells*. Од 1926. године Олександр Кошиц живи и ради у Њујорку, а последње своје дане проводи у Канади, у Винипегу. На крају предговора Валентина Собољ изражава захвалност колегама са различитих институција у Украјини, Канади и Пољској који су допринели настанку овог издања.

Бавећи се реконструкцијом биографије Олександра Кошица, пољска научница представља његов дневник *С песмом кроз свет* као пример једног личног (Кошицевог) и друштвеног сведочанства времена, једног оригиналног прегледа историјских догађаја у

Украјини о којима се није знало или причало другачије из перспективе совјетске идеологије. Записи легендарног Украјинца, по мишљењу Валентине Собољ, чине занимљив материјал о проблемима украјинске емиграције не само за историчаре и културологе, већ и филологе који истражују дискурс дневника. Текст *С песмом кроз свет* садржи више фрагмената. Сваки је назван по граду у којем је гостовао хор Олександра Кошица, почев од Кијева где је далеког јануара 1919. године основана Украјинска републичка капела. У последњем фрагменту (октобар 1923. године) који је ушао у овај дневник описано је путовање бродом од острва Тринидад до Њујорка. На 330 страна, колико обухвата дневник у овом пољском издању, уочавамо свакодневни напоран рад, сталну тежњу ка усавршавању уметности певања и високом професионализму, а и велику чежњу за завичајем. Као што је познато, Олександр Кошиц се усудио да упути захтев о повратку у већ комунистичку Украјину, али је након бирократске процедуре 1928. године добио негативан одговор. Њему и његовом хору је остало да и даље кроз популаризацију украјинске песме упознају свет са културом народа који живи с обе стране Дњепра.

Тешко је преценити огромно значење Кошицевог стваралаштва у домену музике и мемоаристике у контексту драматичних догађаја од пре сто година. Несумњива предност ове књиге јесте обиље коментара научног уредника који прате текст дневника, као и солидна библиографија и индекс свих имена помињаних у књизи. Структура издања потврђује чињеницу о специјалној културно-дипломатској мисији Олександра Кошица.

Валентина Собољ користи две латинске изреке (једну као мото предговору, а другу на крају резимеа) као својеврстан оквир за цео материјал који је сместила у ово издање. Те изреке гласе: „*Vitam impendere vero*“ („*Живот посветити истини*“, Децим Јуније Јуvenus); „*Falsum etiam est verbum, quod constituit superior*“ („*Лаж је попут истине коју је установио неко моћнији*“, Публилиус Сирус). Истина је била путоказ за Олександра Кошица који није издао свој таленат и мисију, као и за Валентину Собољ која је својим истраживањем покушала да попуни празнине у „причи“ о овом, с правом речено, легендарном Украјинцу, за кога се, рецимо, у Совјетској Украјини није ни знало.

Књига *Oleksandr Koszyc s jego dziennik "Z pieśnią przez świat"* презентује два примера културне дипломатије са скоро једновековним размаком у хронологији, побуђује у читаоцу рефлексije о украјинској култури. Препоручујемо ово издање свима кога занима историја украјинске музике, књижевности, културе.

Јулија Драгојловић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
julybil@ukr.net

АКТУЕЛНА СРПСКА ЕТНОЛИНГВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
О ВРЕДНОСТИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ,
КЊ.2, УР. ДЕЈАН АЈДАЧИЋ.

Београд: Алма, 2019, 199.

Маја 2019. године из штампе је изашла друга књига зборника етнолингвистичких радова под називом *О вредностима у српском језику*. Истраживања у овом зборнику заснована су на појмовно-методолошким поставкама Жежија Бартмињског, оснивача и главног представника активне и познате когнитивне етнолингвистичке школе у Лублину. Делатност лублинског етнолингвистичког круга најбоље се огледа кроз рад међународног конзерваторијума под називом *Европска слика света Словена и њихових суседа* (скраћено названог ЕУРОЈОС), у оквиру којег су окупљени истраживачи из неколико земаља који се баве проблемима језичке слике света. Лингвисти окупљени око поменутог пројекта испитују у свом матерњем језику и култури појмове за које се сматра да представљају вредности. Резултате српских учесника међународног пројекта ЕУРОЈОС, као и друге сличне прилоге, Дејан Ајдацић је објединио у зборнику *О вредностима у српском језику* (првој и другој књизи).¹

Другу књигу зборника *О вредностима у српском језику* отвара чланак Жежија Бартмињског под називом „О профилисању појмова са тачке гледишта когнитивне етнолингвистике” (7–36 стр.). Лублинска когнитивна етнолингвистика, како истиче Жежи Бартмињски, у својој најдубљој суштини усмерена је на човека и његову менталност. Наиме, главни задатак когнитивне етнолингвистике која се развија у Лублину јесте досезање до начина концептуализације света од стране човека који говори. Аутор у раду посебно наглашава да предмет интересовања лублинске когнитивне етнолингвистике никако нису само народни говори и фолклор (како се често сматра, јер се управо од језика фолклора и кренуло), већ језик у свим својим варијантама, укључујући и говорни (стандардни) језик. Лублинска методологија, наиме, подразумева ширење корпуса језичке грађе, будући да се у истраживањима користи језичка грађа различитог порекла – системски подаци, анкетни подаци и подаци из текстова различитих стилова и жанрова, којима се додаје и материјал из електронских језичких корпуса. За разлику од традиционалног етнолингвистичког приступа, који је углавном подразумевао анализу дијалектолошке, фолклористичке и етнографске грађе, лублинска етнолингвистика је више усмерена ка садашњости: поред наведених података, она укључује и материјал добијен пресеком савременог језичког стања – кроз експерименталне методе анкетања – чиме се указује на актуелне језичке промене и показује на који начин просечни савремени језички представник схвата значење испитиваних појмова.

Уводни текст Жежија Бартмињског донекле је програмски интониран, будући да су у њему представљене све кључне особености лублинског истраживачког приступа у етнолингвистичким истраживањима. Наиме, аутор објашњава основне термине који чине инструментаријум појмова когнитивне етнолингвистике која се негује у Лублину. То су следећи појмови: 1) језичка слика света, 2) стереотип, 3) когнитивна дефиниција, 4) тачка гледишта и интерпретативна перспектива, 5) профилисање и профил, 6) субјекат, 7) вредности. Преко детаљне разраде појма профилисања, Бартмињски указује на особе-

¹ Прва књига зборника *О вредностима у српском језику* објављена је 2015. године.

ности лублинске когнитивне етнолингвистике у поређењу са поставкама англо-америчке когнитивне лингвистике. У тексту су наведени примери профилисања појмова *народ*, *Немац*, *Рус*, *Украјинац*, *равноправност* и *дом*, а указано је и на начине профилисања у различитим дискурсима.

Након представљеног уводног текста, следи рад Стане Ристић и Иване Лазич Коњик под називом „Концепт *породица* у српском језику у светлу системских података” (37–59 стр.). У раду се наведени концепт анализира на основу материјала из свих релевантних речника српског језика (етимолошког речника, историјских и савремених речника, енциклопедија и приручника), према методологији лублинске етнолингвистичке школе. Ауторке приказују аспекте концептуализације породице у српском језику који су видљиви из угла системских података. То су следећи аспекти: социјални, генеалошки/биолошки, физички/егзистенцијални, психички/емоционални и аксиолошки, а редослед наведених аспеката указује на њихову централну или периферну позицију у концептуалном пољу појма *породица*. Наиме, како показује истраживање системског материјала повезаног с појмом *породица*, у центру концептуалног поља испитиване вредности налазе се социјални, генеалошки и физички аспекти, док психички и аксиолошки аспекти чине ближу периферију.

Зборник се даље наставља радом Маријане Ђукић под називом „Лингвокултуролошка анализа концепта *пријатељство* у српском језику и српској култури” (60–95 стр.). Дескрипција наведеног концепта извршена је на основу три типа података – анкетних, системских и текстуалних. Системски подаци важни за разматрани концепт добијени су из шестостомног речника савременог српског језика, етимолошког речника, асоцијативног речника, два речника синонима и три речника жаргонских речи и израза. Анкета је подразумевала испитивање актуелних представа о појму пријатељство међу старијим и млађим говорницима српског језика. У оквиру анализе текстова, пратили смо најпре котирање појмова *пријатељство* и *пријатељ* у пословицама, а затим и употребу ових појмова у политичком и рекламном дискурсу савременог српског језика. Пресеком прикупљених података у раду се долази до когнитивне дефиниције истраживаног појма. Том дефиницијом истакнута је архетипска основа концепта *пријатељство*, којом се детерминише уобичајена слика овог појма у српској култури. Сам концепт, међутим, обogaћен је и бројним споредним особинама које су резултат субјективних искустава и процена и које представљају индивидуалне фрејмове у врло садржајном концепту *пријатељство*, према оцени и тумачењу српског национа.

Нешто друкчијег предметно-методолошког усмерења је следећи рад у зборнику: „Полисемија српске лексеме *народ* и њене последице. Пример *Начертанија* Илије Гарашанина” (96–110 стр.), аутора Пјотра Мирохе. У тексту се анализира многозначност лексеме *народ* у српском политичком дискурсу (на примеру текста меморандума *Начертанија* Илије Гарашанина, српског министра унутрашњих послова у 40. години 20. века). Након спроведене анализе дискурса Илије Гарашанина аутор показује како се полисемија српске лексеме *народ* користила за остваривање политичких циљева. Главни закључак односи се на чињеницу да је неодређеност класних и етничких аспеката значења лексеме *народ* извор њене високе фреквенције употребе у време прекретних момената историје, када су се обликовале нове политичке мисли и нова схватања појма државне заједнице.

Концепт *понос* описан је у раду Весне Николић под називом „Концепт *понос* у српском језику и српској култури” (111–142 стр.). Након пресека материјала добијеног из три типа извора (речника, анкете и текстова), у раду су дати одговори на бројна питања која се постављају у вези са поносом – од тога да ли је у питању осећање или особина, да ли је посредни појам са позитивним или негативном конотацијом, који су све узроци поноса, па све до тога ко је његов прототипични носилац и сл. Како итиче ауторка, обрада прикупљених података о лексеми *понос* показала је да је у питању емоција

са „два лица”. Понекад је у питању колективно, а понекад индивидуално осећање, понекад се доживљава позитивно, а понекад негативно. Понос могу изазвати спољашњи фактори, али узрок поноса може долазити и из унутрашњости самог човековог бића. Амбивалентност поноса иде понекад дотле да он престаје бити емоција и постаје особина – која се, у зависности од степена изражености и оправдања – може третирати као врлина или као мана.

Концепт *здравље* представљен је у раду Марије Стефановић који носи назив „’Здравље’ у српском језику: ка когнитивној дефиницији” (143–159 стр.). Ауторка указује на разлике између традиционалних лексикографских дефиниција и когнитивних дефиниција са становишта лублинске когнитивне етнолингвистике. Наиме, когнитивна дефиниција у обзир узима и ванјезичке чињенице (нпр. веровања, обреде, субјективне ставове говорника и сл.), за разлику од речничких дефиниција, које су друкчије усмерене – оне често обухватају само енциклопедијско знање о предметима и појавама које нас окружују, тј. ограничене су на „неужне и довољне” елементе, којима се представља само „основни садржај значења”. У тексту се издвајају стереотипни судови у вези са појмом *здравље* на основу података добијених из репрезентативних речника српског језика, из анкете и из текстова који осликавају традицију (изреке, пословице, здравнице), те се добијене квалитативне особине уобличавају у когнитивну дефиницију испитиваног појма. За разлику од речничких дефиниција, које дају само најосновније податке о здрављу, когнитивна дефиниција презентује велики број пресупозиција у вези са овим појмом, које долазе из перспективе просечног представника српске лингво-културалне заједнице.

Другу књигу зборника *О вредностима у српском језику* обогатио је и рад Светлане Толстој, тематски и методолошки друкчије усмерен у односу на остале текстове. Рад носи назив „Неколико руско-српских паралела из области народног правосуђа” (160–174 стр.). Истражујући разнородну етнографску грађу, ауторка наводи руске и српске примере јавног срамоћења са ношењем украдене ствари, потом сличности у употреби земље (бусена) и камена у заклетви, клетви и казни, као и сличне народне обичаји при доказивању кривице или невиности осумњиченог. На крају се констатује да се наведеним примерима никако не исцрпљују руско-српске сличности у области народног права, које се тичу како друштвених мера откривања преступа и кажњавања преступника (премлаћивање, срамоћење, проклетство, протеривање из села и др.), тако и магијских поступака препознавања и кажњавања преступника.

Зборник затвара рад Дејана Ајдачића под називом „Праведност у српском језику” (175–199 стр.). На основу грађе српског језика из речника и текстова, према методологији лублинске когнитивне етнолингвистике, аутор анализира аксиолошки концепт праведност у српском језику и српској култури. Праведност се у раду разматра на основу анализе речи савременог стандардног језика, али уз свест да су у овом концептуалном пољу наталожени и историјско-културни слојеви претходних епоха. Наиме, аутор показује комплексност и многозначност речи из семантичког поља права и праведности и сугерише на одражавање историјских слојева у њима, те на потребу да се препознају и опишу различити односи према правди и суђењу, који су историјски обележени и обликовани кроз сплет владајућих идеја епохе, обичајних и законских норми. Како је спроведено истраживање указало на превелику сложеност праведности и правде у историји, па и у историји Срба, аутор оцртава оквире и дефинише проблеме које ваља решавати у опсежнијим студијама етнолингвистичког усмерења, при истраживању овог културног концепта.

Значај зборника *О вредностима у српском језику* за науку о српском језику, пре свега за српску етнолингвистику – вишеструк је. Преко њега су научни истраживачи у Србији упознати са новим теоријским поставкама етнолингвистике као науке. Новине у етнолингвистичким истраживањима које долазе из лублинског центра (јединствена методологија заснована на анализи три типа података – системских, анкетних и текстов-

них – као и јасно дефинисан појмовно-терминолошки апарат) успешно су примењене на испитивање назива вредности у српској средини. За истраживање су изабрани, као што смо видели, они појмови који представљају праве културне концепте (*породица, пријатељство, здравље, понос, праведност*), дакле појмови који садрже – не само описне карактеристике својих денотата, већ и богате културно-историјске конотације, изразито вредновање, па чак и изразите сценарије понашања. Кроз опис наведених аксиолошких концепата увиђа се начин опажања и концептуализације света представника српског језика и културе, систем вредности којима се наш народ руководи, и најзад – увиђа се његов менталитет. Овако усмерена истраживања вредан су допринос дефинисању идентитета српског народа.

Приказана друга књига зборника *О вредностима у српском језику* (подједнако као и његова прва књига) сведочи о изузетном пријему идеја и теоријских поставки лублинске когнитивне етнолингвистичке школе у србистичким круговима, те не сумњамо да ће број томова овог зборника у будућности расти. Представљени зборник јасно показује смер у којем теку актуелна српска етнолингвистичка проучавања: под утицајем лублинске школе, српски истраживачи су у етнолингвистичким проучавањима усмерени – не само етнологски, културолошки и антрополошки, већ и когнитивистички.

Маријана Ђукић
Институт за српски језик САНУ
Marijana.Bogdanovic@isj.sanu.ac.rs

ВИДСКА ПРЕФИКСАЦИЈА У СВЕТЛУ ТЕОРИЈЕ ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈЕ

*THE ROLE OF PREFIXES IN THE FORMATION OF ASPECTUALITY:
ISSUES OF GRAMMATICALIZATION,
EDS. R. BENACCHIO, A. MURO, S. SLAVKOVA.*

Firenze: Firenze University Press, 2017, XII+258 (Biblioteca di Studi slavistici; 39).

Међународни зборник *The role of prefixes in the formation of aspectuality: issues of grammaticalization* („Улога префикса у формирању категорије аспектуалности: проблеми граматиализације“) састоји се од уводне речи уредника (Розане Бенакјо, Алесија Мура и Светлане Славкове) на енглеском и руском језику и 12 обимнијих радова посвећених темама глаголске префиксације у словенским и несловенским језицима, разоткривајући нам разноликост видских система. Већи део радова Зборника био је представљен на међународној конференцији *Роль префиксов в процессе формирования категории аспектуальности. Вопросы грамматикализации / The role of prefixes in the formation of aspect and related categories. Problems of grammaticalization* одржаној на Универзитету у Падови (Италија) од 28. до 29. септембра 2015. године (<https://www.disll.unipd.it/sites/disll.unipd.it/files/programma.pdf>).

У уводном делу (VII–XII) уредници у општим цртама дају краћи историјски преглед формирања глаголског вида уз помоћ префикса, наводе (уз мање пропратне коментаре) теме обрађене у радовима Зборника. Такође говоре о Зборнику као о резултату петогодишњег истраживачког рада који је започет 2011. године под руководством проф. Розане Бенакјо у оквиру пројекта ASP: *Slavic verbal aspect in a diachronic, comparative and typological perspective*. Истраживачки тим је потом (2013) добио и финансијску подршку за реализацију новог пројекта у вези са проблемима глаголске префиксације (*Slavic verbal aspect: grammaticalization in a comparative and typological perspective, with special reference to prefixation*).

Први радови Зборника посвећени су начинима граматиализације глаголског вида у различитим ситуацијама језичких контаката. Тако Петар Аркадјев (Институт за славистику РАН у Москви, Русија) у чланку *Borrowed preverbs and the limits of contact-induced change in aspectual systems* (1–21) анализира карактеристике видских система несловенских језика (јидиша, ромског, ливонског, истрорумунског), показујући да су апстрактне граматичке опозиције тих језика имуне на директан утицај словенских и балтичких језика упркос дуготрајном и тесном контакту са њима.

У раду Розане Бенакјо и Хана Стенвејка (Универзитет у Падови, Италија) *Грамматикализация глагольного вида в резьянском диалекте: исконно славянская и романская лексика* (23–39) размотрен је глаголски вид у резвијском дијалекту на грађи прикупљеној у Сан Ђорђу у Италији. Истраживање показује да овде постоји јасна разлика између глагола словенског и романског порекла: код првих је примећена префиксација, а код других она није присутна, док је суфиксација широко заступљена.

Давид Берточи (Универзитет у Падови, Италија) у раду *“Intensive” verbal prefixes in Archaic Latin* (41–58) показује да префиксација у латинском језику није резултат семантичког утицаја, лексикализације идиома и тенденције стапања, већ да су одлучујућу

улогу у развоју аспектуалности играли синтаксички фактори: аргументна структура глагола, препозиционални карактер префикса, као и интеракција између ових компонената.

У чланку *Видовые приставки в языковом контакте (на материале молізско-славјанског, резјанског и верхнељужичког микроязыкво)* (59–84) аутори Валтер Број, Малинка Пила и Ленка Шолце (Универзитет у Констанцу, Немачка) истражују глаголски вид у словенским микројезицима (резијском, молишкословенском, горњолужичком, градишћанскохрватском) у условима контакта са несловенским језицима (немачким и италијанским). Резултати показују да су доминантни језици оставили велик траг у микројезицима: у резијском и молишкословенском, који су били под романским утицајем, префиксација је изгубила своју продуктивност у формирању видских парова, док је у горњолужичком и градишћанскохрватском, који су били под утицајем немачког језика, префиксација актуелна и у глаголима страног порекла.

У раду *Prefixation in the rise of Slavic aspect* (85–102) Стивен М. Дики (Универзитет у Канзасу, САД) посвећује пажњу дијахронијском развоју процеса граматикализације словенског глаголског вида. Посебно је обрађен префикс –у, који је, према мишљењу аутора, одиграо кључну улогу у развоју перфективне функције префикса у словенским језицима.

Франсоа Есван (Универзитет за оријенталне студије у Напуљу, Италија) у свом чланку *On the dynamism of aspectual pair formation in Czech* (103–113), којем је као извор за грађу послужио интернет, разматра механизме перфективизације и имперфективизације глагола страног порекла у савременом чешком језику и показује да су оба заступљена у формирању видских парова.

Јап Камфејс (Универзитет у Лејдену, Холандија) у раду *The role of prefixation in Old Church Slavonic* (115–136) истражује феномен префиксације у процесу граматикализације словенског глаголског вида у прасловенској епохи. Закључак је да иако је префиксација у већини случајева била једнака перфективизацији у прасловенском језику, то не значи да је и она (на сличан начин као и суфиксација) формирала видске парове. Разлог томе је што у прасловенском, за разлику од савремених словенских језика, глаголи нису имали вид без обзира на постојање префикса.

Алесиро Муро (Ханкук универзитет за стране студије у Сеулу, Јужна Кореја) у чланку *Cross-linguistic considerations on preverb stacking (with special reference to Bulgarian)* (137–152) анализира појаву вишеструке префиксације, нарочито продуктивне у неким словенским језицима, међу којима је и бугарски. Аутор такође даје први покушај типолошког описа полипрефиксације у оквиру њене реализације у језицима урођеника Северне и Централне Америке.

У раду *Аспектуальные антиномии в русском языке (на славянском фоне)* (153–166) Јелена В. Петрухина (Московски државни универзитет „М. В. Ломоносов“, Русија) разматра одређене антиномије у систему категорије глаголског вида у руском језику у поређењу са другим словенским језицима, где не постоје противречности између обавезне имперфективизације и могућности грађења секундарних имперфективних облика (као што је то случај у руском језику).

Владимир Плунијан (Институт за лингвистику РАН / Институт за руски језик „В. В. Виноградов“ РАН у Москви, Русија) се у свом раду *К списку двувидовых глаголов в русском языке: история «пасть»* (167–182) са дијахронијског аспекта бави употребом глагола *пасть* (као једног од тзв. „перфективних симплекса“, тј. глагола са непродуктивном основом, без префикса и суфикса), који је све до средине XIX века био двовидски глагол, а тек касније добио свој пар – *падать*. Аутор нам на тај начин представља посебан пример формирања видског пара уз помоћ различитих основа у руском језику.

Луиза Руволето (Универзитет у Венецији, Италија) у чланку *Префиксация глаголов неопределенного движения в русском языке* (183–195) анализира у руском језику функције префикса (*по-, за-, от-, до-, за-, из-, об-, пере-, про-, раз-*) код глагола насталих уз помоћ префиксације од глагола који означавају неодређено кретање.

Светлана Славкова (Универзитет у Болоњи, Италија) у раду *Супралексически префикс по-* в руском и болгарском језицима (197–218) упоређује префикс *по-* у руском и бугарском језику. Један од главних закључака јесте да се бугарски префикс *по-* одликује већим семантичким јединством, за разлику од руског језика где тај префикс са своја три значења (делимитативно, атенуативно и дистрибутивно) спада у три различите групе префикса.

У чланку Бјорна Вимера (Универзитет „Јохан Гутенберг“ у Мајнцу, Немачка) *О роли приставок и суфиксов на раних и позних етапима историје славјанског вида* (219–253) детаљно је размотрена интеракција морфолошких механизма префиксације и суфиксације на различитим стадијумима граматикализације словенског вида. Пошто савремени критеријуми одређивања видских парова стварају недоумице и истраживаче доводе у безизлазан положај, аутор предлаже опис видског система на више нивоа: значења која су карактеристична за контексте тривијалне замене глагола свршеног вида глаголом несвршеног вида чине један ниво, док други обухвата значења лимитације радњи. Такође је могуће издвојити и трећу групу у коју би ушао део прве – значења дин-стинктивне вишестратности.

Аутори приказаних радова истичу се својом стручношћу, темељитошћу и посвећеношћу, а тиме су учинили да Зборник представља резултат озбиљног, оригиналног и интересантног научног рада. Сваки чланак поседује опширну библиографију, што је извор додатног материјала за проучавање теме префиксалности у оквиру глаголског вида, као и аспектуалности уопште. Радови обухватају широк спектар тема: видски систем у словенским и несловенским језицима, стање у савременим и изумрлим језицима, проблеми у видском систему. Тема Зборника је заиста обухваћена са различитих аспеката и дубоко разрађена у сваком од радова, како теоријски тако и емпиријски, јер аутори све своје теоријске поставке увек поткрепљују одговарајућом егземплификацијом, као и конкретном језичком анализом и интерпретацијом. Треба додати да информативности и приступачности представљених аспектолошких испитивања доприноси и развијени појмовно-терминолошки инструментариј, за који се може рећи да је кохерентан и уједначен без обзира на то што је он у својој примени, по правилу, веома индивидуалан.

Уредници су на врло систематичан и прагматичан начин организовали ово издање: сем садржаја и уводних (уредничких) речи које нам дају општу слику Зборника те ауторских афилијација (у завршном делу публикације) које га библиографски потпуно заокружују, сваки од презентованих радова поседује издвојен увод, закључак и резиме, што олакшава преглед Зборника који ће својом актуелношћу и квалитетом бити користан и занимљив свима који се баве темом глаголског вида и његовом граматикализацијом.

Дарја Војводић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
darjuskav@mail.ru

*ТИПОЛОГИЈА ВИДА / АСПЕКТА: ПРОБЛЕМИ, ПОИСКИ,
РЕШЕНИЯ: СБОРНИК НАУЧНЫХ СТАТЕЙ. ОТВ. РЕД. Е. Я.
ТИТАРЕНКО.*

Симферополь: ДИАЙПИ, 2014, 200.

Зборник научних радова *Типологија вида / аспекта: проблеми, испитивања и решења* настао је као резултат II конференције Комисије за аспектологију Међународног комитета слависта (КА МКС) одржане под истим именом од 22. до 26. септембра 2009. год. у Гаспри (Јужна обала Крима).

Зборник се састоји од предговора и тринаест према азбучном редоследу аутора представљених чланака посвећених различитим темама из области аспектологије. Из Предговора одговорног уредника Ј. Ј. Титаренко сазнајемо да је КА МКС основао познати пољски лингвиста професор Станислав Каролак, који се интензивно бавио семантиком глаголског вида у словенским и несловенским језицима, те да је први председник Комисије, којег је на првом њеном заседању 2008. год. предложио управо проф. С. Каролак, био професор Људмил Спасов из Македоније.¹ Уредник нас још информише да је тада на заседању КА МКС (15. септембра 2008. год.) прихваћен и програм научне делатности дате комисије у наредном петогодишњем периоду (2009–2013) на тему „Типологија глаголског вида у словенским и несловенским језицима (синхронија и дијахронија)“. Сазнајемо такође да је на одржаној II конференцији КА МКС („Типологија вида / аспекта: проблеми, испитивања и решења“) било изложено 30-ак реферата на задату тему, а неки од њих су касније (до изласка из штампе зборника који је предмет овог нашег осврта) и објављени у разним научним издањима. За овај зборник научних чланака сакупљени су, напомиње његова уредница, сви радови са горе поменуте конференције који нису били раније објављени.

Аутор првог чланка овог зборника је *Јелена Леонидовна Ачилова*, која се у свом раду бави спецификом аспектуалног значења двоструког глаголског префикса *попо-* у украјинском језику (типа *поповозити* → *возити* [рус. *повозить много раз, повозить долго* → *возить*]). Ј. Л. Ачилова је за материјал свог истраживачког рада изабрала дела украјинских писаца 19. и 20. века. Она запажа да се количина глагола са поменути префиксом временом увећава. Наиме, у *Речнику украјинског језика* под редакцијом Б. Гринченка из 1909. г. таквих глагола је било 77, док их је у речнику из 1976. г. више од 100. Особеност ове продуктивне групе глагола у украјинском језику је у томе што представљају глаголе свршеног вида са вишеструким, дуготрајним и интензивним значењем и што означавају радњу коју врши живо биће, пре свега људи. Ауторка истиче да је у другим словенским језицима, као што су пољски, руски, чешки, итеративност повезана са глаголима несвршеног вида, док се у украјинском језику код глагола са *попо-* префиксом итеративност везује за глаголе савршеног вида. Ачилова графички приказује табелу са глаголима са *попо-* префиксом и три главне семантичке компоненте (вишеструкост, дуготрајност и интензивност). Резултати добијени на основу ове анализе су раз-

¹ Проф. др Људмил Спасов био је председник КА МКС пуних 10 година, а од 2018. год. је њен почасни председник; актуелни (новоизабрани) председник Комисије је др Тајјана Милијарес, професор Универзитета у Лилу (Француска).

личити јер су код неких глагола присутне све три семантичке компоненте, код неких две, а код неких само једна. Међутим, занимљиво је да ниједан глагол не карактерише компонента понављања и интензивности, а да при том нема компоненту дуготрајности. На основу тога, као и на основу тога што је регистровано највише глагола са компонентом дуготрајности, Ачилова закључује да је дуготрајност основно диференцијално семантичко обележје ових глагола. Као карактеристичну особеност глагола са префикском *попо-* издваја се стилска маркираност и употреба искључиво у разговорном и књижевном-уметничком стилу. Ауторка истиче да је словенска глаголска полипрефиксација један од начина за појачавање изражајних могућности словенских глагола и управо због тога они не могу бити у потпуности преведени на друге језике помоћу аналогних префиксалних глагола, чак и када се ради о блискосродним језицима. Све то Ачилова поткрепљује примерима из украјинске књижевности и разматра проблем њиховог превода на руски језик. Углавном је проблем у томе што се при преводу изгубила нека компонента, као, на пример, сема дуготрајности радње или семантички елемент интензивности. У тим случајевима ради адекватног преноса семантике облика са префикском *попо-* на руски језик неопходно је користити лексичке детерминанте.

Валентина Ивановна Гаврилова се у свом раду бавила аспектуалном и начинском карактеристиком предиката медијалних конструкција. С обзиром на терминолошку неусаглашеност, када говоримо о поменутих конструкцијама, ауторка се одлучује да изабере термин *медијална конструкција* (калк енглеског термина *middle constructions*), а за значење које је својствено глаголима-предикатима тих конструкција користи термин *медијално значење*. Наиме, ауторка сматра да је горе поменути термин повољан са тачке гледишта мнемонике из разлога што сједињује и својства агенса (активне конструкције) и пацијенса (пасивне конструкције). Субјекат ових конструкција сједињује својства агенса процеса карактеризације неживог субјекта, али и пацијенса процеса. Узимајући у обзир поделу руских повратних глагола на два основна типа која у себи садрже или субјектно или објектно значење, ауторка предлаже да руске повратне глаголе са медијалним значењем треба карактерисати као неакузативне повратне глаголе. Такође, она сматра да је последица приписивања активног начинског статуса предикативним облицима неакузативних повратних глагола са медијалним значењем управо неадекватан граматички опис. Наводећи примере ауторка потврђује тврдњу К.-Х. Лунда да заменом глагола-предиката несвршеног вида са медијалним значењем његовим паром свршеног вида медијални карактер значења нестаје. В. И. Гаврилова долази до закључка да издвајање повратних глагола активног начина са медијалним значењем у посебну категорију ствара несавладиве потешкоће при координацији лексичко-семантичких тумачења повратне медијалне лексеме, али и доводи до насилног одвајања за координацију употребе лексеме из те категорије са употребом граматички хомонимичне лексеме без модалне компоненте значења. На крају рада ауторка закључује да то што се активна начинска форма сматра почетном, а пасивна изведеном може претендовати само на улогу одабира методичког начина при опису начинских опозиција и да то не може имати никакав утицај на истраживање специфике видских значења пасивног значења. Наиме, вештачка међусобна изолација при истраживању вида и начина доводи само до стварања граматичке теорије са недовољном експланаторном моћи.

Миџуси Кутаћо у прилогу посвећеном видској синонимији руских глаголских прилога и придева истражује на материјалу 30 дела 16 најпознатијих писаца 18. и 19. века аспектуалне особености употребе датих облика у уметничком тексту указујући на њихове различитости у анализираним текстовима. Аутор непромењиве облике глагола назива фигурама и издваја особености које их карактеришу, а то су: конструкција управног говора и промена ситуације (глаголски прилози), као и индивидуализација речи, количина речи и реченица (галголски придеви). На основу спроведене анализе аутор долази до закључка да се глаголски прилози у конструкцијама управног говора

могу налазити непосредно испред њега, у интерпозицији, после управног говора или пак позиционирани више од једне реченице након њега. Такође, закључује да се глаголски прилог садашњи, за разлику од глаголског прилога прошлог, чешће употребљава у конструкцијама управног говора у којем су изражени сукоби погледа или понашања ликових, што даље рађа колизију сижеа. На основу анализе фреквенције употреба глаголских прилога аутор констатује да се глаголски прилози садашњег времена чешће (чак у 92,6% случајева) употребљавају при опису радњи ликова који преживљавају одређену промену стања па таквим глаголима писац додаје одређене емоционално-експресивне нијансе. Како се глаголски придеви могу употребљавати и у садашњем и у прошлом времену без промене смисла реченице, остаје нерешено питање од чега зависи избор када говоримо о сининимским облицима. Када се ради о количини речи које улазе у конструкцију глаголског прилога, аутор на основу анализе каже да су то најчешће две или три речи, али има примера и са једном и са више од четири речи. Анализом количине реченица које претходе или следе овим конструкцијама добијени су различити резултати, уз напомену да преовладава глаголски придев прошлог времена. Међутим, што више реченица следи након конструкције са гласослким придевом које су са њом у одређеном семантичком односу, то је шира сфера њене примене у тексту. Аутор је успео да објасни да међу руским видским синонимским облицима неконјугиране глаголске облике (глаголске прилоге и придеве) имају кандидати који чине фигуру.

Типолошким параметрима лексичких видова на материјалу евентива у руском и немачком језику бавио се *Владимир Дмитријевич Климонов*. Он је евентиве дефинисао као једнофазне глаголске ситуације (у раду: лексички видови) ограничене у времену које подразумевају промену стања. Основу датог рада чини супротстављање аспектуалних система руског и немачког језика. Евентиви су подељени у две велике класе: примарни или природно-квантификовани (*сшитъ платъе*) и секундарни или произвољно-квантификовани (*прошитъ платъе несколько дней*). Примарне даље дели у зависности од трајања радње на трајне и тренутне, док секундарне дели на основу временске квантификације на фазне и нефазне са временском квантификацијом и на оне без временске квантификације који могу бити избројиви и неизбројиви. В. Д. Климонов разматра граматичке структуре у корелацији са њиховим когнитивним обрасцима и оптималним сматра оне који маскимально одговарају својим когнитивним обрасцима. Анализирајући формалне манифестације евентива и њихове класе, аутор посебну пажњу посвећује односу између немаркираних или оптималних и маркираних или неоптималних аспектуалних маркера. На основу спроведеног истраживања аутор долази до закључка да је центар аспектуалности у руском језику морфолошки кодирана категорија глаголског вида и да се примарни евентиви изражавају глаголима свршеног вида у стандарној употреби и глаголима несвршеног вида у нестандартној употреби (историјски презент). Секундарни евентиви се пак изражавају и посредством глаголских лексема са морфолошким маркерима, али и помоћу конструкција са контекстуалним и синтаксичким маркерима. Из разлога што у немачком језику категорија вида није морфолошки изражена, самим тим ни морфолошки маркери не учествују у образовању примарних евентива или се користе само у малом броју случајева. У немачком језику главну улогу у кодирању евентива, било да се ради о примарним или секундарним, имају контекстуални и синтаксички маркери. Такође, Климонов истиче да различита дистрибуција немаркираних и маркираних индикатора аспектуалности у руском и немачком језику одражава типолошки релевантне разлике у граматичким системима поменутих језика.

Јуриј Павлович Књазев се одлучио за тему „Руски глаголски вид и будуће време: основни ефекти њиховог узајамног деловања“ из разлога што су о тој теми мишљења подељена. Аутор издваја тачку гледишта С. О. Карцевског као најпознатију, према којој је будуће време од глагола несвршеног вида описно и означава радњу која још није започета и где је његова директна супротстављеност садашњем времену очигледна, за раз-

лику од будућег времена свршених глагола. Међутим, давно је уочено да ови глаголи у одређеним условима могу да означавају и ситуације које у неком тренутку већ постоје и имају предуслове да се наставе. Стога, будуће време са глаголима несвршеног вида означава радњу која „траје“ (процесно значење), или која се од самог почетка преноси у будућност, или пак која је у тренутку говора почета али ће се наставити у будућности, уз напомену да је повезана и са модалношћу. Будуће време глагола свршеног вида означава радњу која подразумева достизање потпуног резултата, или радњу која је у потпуности пренесена у будућност, или која је у садашњости (говорном тренутку) започета, али ће се завршити у будућности. Међутим, аутор наглашава да се процесно значење будућег времена ретко среће у говору због специфике значења, односно из разлога што будуће време у већем степену карактерише означавање радње као чињенице. На основу анализе употребе футурских облика свршеног и несвршеног вида Књазев долази до закључка да је у руском језику основни облик будућег времена ипак просто будуће време свршеног вида. Аутор закључује да је основна карактеристика непроцесне употребе будућег времена несвршеног вида асинхронија дате ситуације и референтне тачке. Такође истиче да је основни фактор који им омогућава резултативну интерпретацију контекст итеративности.

Карл-Хенрик Лунд у свом раду „Ретроспекција и проблем посматрача у наративном тексту (на материјалу данског и руског језика)“ истражује функционисање плусквамперфекта као средства ретроспекције у наративном тексту у данском језику и упоређује га са еквивалентним средствима изражавања ретроспекције у руском језику. Као материјал за испитивање кориштена су дела данске књижевности (пре свега Карен Бликсен; псеудоним Isak Dinesen) и њихови преводи на руски језик. Када се говори о објективном приповедању, плусквамперфектом се изражава радња која је претходила, а самим тим и ретроспекција повезана са таксисом. Међутим, када је реч о субјективном приповедању, наратор сједињује свој глас са гласом лика и тиме се налази унутар текста, те се стога може говорити о дијегетском наратору. Лунд наглашава да захваљујући плусквамперфекту који може обухватити прилично велике фрагменте текста, аутор без коришћења лексичких средстава може читаоцу послати сигнале о прелазу на субјективно приповедање или његов наставак. Аутор истиче да дански језик, за разлику од руског, допушта прагматичко коришћење плусквамперфекта у наративном тексту као маркера субјективног приповедања. У том случају се може говорити о некој врсти ретроспекције, али тиме се и објашњава чињеница да се понекад заједно са облицима плусквамперфекта срећу и облици простог прошлог времена (претерита). Након поређења са еквивалентним средствима у руском језику аутор закључује да ако је ретроспекција изражена данским плусквамперфектом повезана са таксисним односом, онда је и у руском граматичком систему могуће изразити исти ретропективни поглед. Међутим, у случају када дански плусквамперфекат уноси додатне смисаоне нијансе, у руском је то могуће изразити само описно лексичким средствима. Такође, Лунд наглашава да ова област свакако није довољно истражена и да би јој у истраживањима требало посветити више пажње.

Аспектуалном категоријом хабитуалности у модерном македонском језику бавила се *Искра Пановска-Димкова*. Хабитуалност као сложена форма глаголског вида састоји се од две компоненте: зависног момента и доминантног континуума. Увек је повезана са атемпоралним контекстом и мора се разматрати независно од других типова итерације, као што су мултипликација и дистрибуција. Циљ датог рада је приказивање свих позиција и структуралних компонената у којима је изражена семантика хабитуалности, али и контекст који прати аспектуалну категорију хабитуалности у дискурсу. Ауторка издваја специјалне структуре којима се изражава хабитуалност. То су: хабитуалне морфо-синтаксичке конструкције (у које спадају *ке*-конструкције, конструкције са глаголом *чини* + императив и *да*-конструкције) и хабитуалне синтаксичке структуре. Искра Пановска-Димкова долази до закључка да хабитуалне структуре не изражавају актуелно трајање радње, док сви други глаголски видски облици са доминантним кон-

тинуумом изражавају радње које трају на временској линији или су повезане са актуелним контекстом. Такође, истиче она, на формалном нивоу хабитуалне аспектиралне конструкције изражене су кроз семанте или морфо-синтаксичке, односно синтаксичке конструкције, што значи да контекст не функционише као средство изражавања хабитуалности, већ само представља њен пратећи индикатор.

Радам „Фазни типови видских корелација руског језика“ представила је своје истраживање *Јелена Ивановна Семиколенова*, која глаголски вид посматра као категорију чија се суштина састоји у означавању односа процеса у разним фазама тока радње, при чему се видско значење изражава фазним видским паровима глагола. Фазна видска корелација одређује се као опозиција глагола свршеног и несвршеног вида, који су повезани односима мотивације и поседују једно од фазних значења, али при том мотивисани глагол нема никакве додатне нијансе осим фазних. Видски пар се дефинише као пар лексички идентичних или блиских по значењу глагола, који преносе однос процеса на један од четири типа фазних граница и на карактер његовог трајања у времену. Фазни типови које одређују односи између глагола свршеног и несвршеног вида су процесно-завршни, почетно-процесни, вишестрано-једнократни или процесно-ограничени. Ауторка у свом раду сваки од ових типова анализира посебно. Семиколенова истиче да један глагол може да улази у различите парове, али и да у једном пару, који подразумева глагол свршеног и несвршеног вида, могу бити присутни различити семантички односи. Ауторка закључује да у паровима имперфективног вида фазно значење зависи од ограничености-неограничености глагола несвршеног вида, док се код глагола перфективног вида у великом степену регулише лексичком семантиком афикса (префикси и суфикси -ну-). Истиче се да корелацију не треба схватити само као крајњу тачку супротстављену деривацији већ и као семантичку област која укључује и низ прелазних случајева. *Ј. И. Семиколенова* каже да то сведочи о наставку процеса постепене граматиализације глаголског вида, што води ка ширењу граница граматике руског глагола.

Светлана Олеговна Соколова се у свом раду бавила структуром фрејма аспектуалних низова и проблемом националне специфике. Она полази од најосновније дефиниције фрејма коју је дефинисао *М. Мински* и према којој је фрејм један од начина представљања стереотипне ситуације изражене у свести човека. С обзиром на то да се фрејм посматра као средство организације искуства и инструмент познавања, у њему би требало да се виде и инструменти дескрипције и интерпретације лексичког и граматичког значења. *С. О. Соколова* је ову тему истраживала на материјалу украјинског и руског језика који имају блиске аспектуалне системе, али и на материјалу немачког који нема граматичку категорију вида. У овом чланку ауторка представља резултате моделовања фрејмова на основу лексичко-семантичких варијанти основних глагола несвршеног вида са различитим односима према појму ограничености, за шта су коришћени њихови афиксални деривати који се од њих разликују видом и/или категоријом начина глаголске радње. На основу подробне анализе *С. О. Соколова* долази до закључка да у словенским језицима глаголи несвршеног вида представљају структуре које образују фрејмове, док глаголи свршеног вида указују на посебне структуре у тим фрејмовима. Такође, додаје она, структура фрејма је непосредно повезана са аспектуалном карактеристиком основног глагола и његовом способношћу да асоцира на одређену ситуацију. Након поређења семантике елемената фрејма у руском и украјинском језику ауторка закључује да је она веома блиска у поменутиим језицима, а да су разлике условљене различитим фондом творбених средстава и индивидуалном спојивошћу афикса са творбеним (мотивним) основама. Међутим, ауторка истиче да у немачком језику, без обзира на могућност да се пренесе већина значења словенских деривативних глагола помоћу глаголских облика, префикса и лексичких средстава, фрејмови ипак немају подршку у деривационом систему језика, али их је могуће моделовати са ослонцем на словенске језике и користити с дидактичким циљем.

Предмет истраживања рада „Резултативна видска конфигурација у перифрастичним конструкцијама и фразеологизмима у македонском језику“ *Људмила Спасова* су синтаксички резултативи структурно представљени аналитичким конструкцијама и фразеологизмима, који осим глагола у личном глаголском облику у свом саставу имају и именицу из разлога што глагол не носи лексичко значење. Резултативна компонената је формализована као синсемантични или аутономни глагол који носи информацију о радњи, стању или догађају, док је други део конструкције (у овом случају именица) носилац лексичког значења. Аутор истиче да синсемантични глаголи у саставу перифрастичних конструкција остварају више од једног синтаксичког места јер не могу сами по себи да се налазе у тексту и имплицирају попуно синтаксичких позиција. С обзиром на то да су по пореклу фразеологизми, они су углавном аутономни и заједно са својим синтаксичким допунама образују јединствену семантему. Љ. Спасов затим издваја примере горе поменутих конструкција у македонском језику анализирајући сваки глагол посебно, и то почевши од перифрастичних конструкција и фразеологизама, преко именица у функцији синтаксичког субјекта и глагола, издвајајући на крају и непотпуне глаголе и именице.

Јелена Јаковљевна Титаренко у раду „О универзалној категорији фазности и фазној парадигматици глагола“ полази од концепције Ј. С. Маслова према којој се фазна детерминација посматра као издвајање једне од фаза протицања радње или стања – почетна, средња или крајња. Међутим, истиче и да се код лингвиста јављају све веће сумње да ли је фазно значење аспектуално или се на налази на периферији зоне аспектуалности. Након анализе фазних значења Ј. Ј. Титаренко долази до закључка да су они у минималном степену повезани са временском фазом ситуације и да, уствари, представљају тврдње о постојању или непостојању ситуације у поређењу са неким ранијим тренутком у времену. Као карактеристична црта фазности издваја се њена цикличност заснована на бинарним опозицијама, које формирају сложенију структуру одражавајући прогресивни развој радње – од формирања почетка до постепеног прелаза ка њеном крају. По мишљењу ауторке као најуниверзалнији тип издваја се однос појединачност – поновљивост, који се назива и тривијалним. Појединачна радња спаја у себи смисао почетка, трајања и краја процеса као једине фазе, док поновљивост подразумева процес следа таквих фаза једне за другом у реалном току времена. Такође, као битан појам Ј. Ј. Титаренко издваја појам фазне парадигме која представља посебну врсту деривационог гнезда у које спадају само глаголи који се налазе у односима директне мотивисаности. Ауторка затим разматра фазне парадигме одређених глагола, посебно да би показала универзалан карактер фазности. Закључује да су и у блискосродним језицима (руском и украјинском) разлике фазне парадигматике глагола с једном те истом семантиком најинтересантније и најзразитије са контрастивног аспекта јер се ни фазна ни префиксална валентност не подударaju у потпуности. Завршавајући своје излагање, она наглашава да проучавање фазне парадигматике омогућава да се открију нове законитости у типологији словенског глагола.

У раду „О семантичким ефектима варијативности галголског вида у императиву“ *Владимир Михајлович Труб* разматра универзално правило према којем употреба императива глагола свршеног вида указује на примарни подстицај, док облик несвршеног вида означава његов карактер понављања. Аутор у раду на примерима показује корелацију поменутог правила са употребом речица, под чијим утицијима се оно може мењати. Такође, илустрована су и нека граматичка и семантичка својства исказа, која говорника и слушаоца подстичу на заједничке акције. Труб истиче да у случају када се примарност / непримарност подстицаја не маркира на рачун видске супростављености императивног глагола, видски облик несвршеног глагола реализује једно од својих прототипичних значења. Одређивање супростављених чланова видског пара заснива се на критеријумима подударња морфолошке структуре поређених глаголских облика (пре свега њихових коренских елемената) и истоветности ситуације, чији различити аспекти и пресеци одражавају оба члана

видског пара. На основу анализе примера са глаголима *думать* (*Думай, как это осуществитъ*) и *подумать* (*Подумай, как это осуществитъ*), као и примера са глаголима *искать* (*Ищи мою брошюру*) и *поискать* (*Поищи мою брошюру*) В. М. Труб закључује да се различитости међу супротстављеним паровима императивних видских форми предиката (радњи) који се слабије контролишу објашњавају тиме што се мисаоне радње, за разлику од радњи са значењем потраге, не могу рашчланити на мање делове.

Последњи рад у Зборнику „Субјективна и објективна интерпретација догађаја у скандинавским језицима и вид руског глагола” написала је *Јелена Михајловна Чекалина*, која на материјалу скандинавских и руског језика разматра типолошки сличне прагматичке корелације на основу којих се догађаји могу интерпретирати као унутрашње активни или субјективно доживљени и спољашњи или објективно константовани. У скандинавским језицима те разлике су условљене избором глаголских облика и конструкција за изражавање прошлог, будућег времена и пасива. Основна разлика у употреби перфекта и претерита је у томе што је претерит приповедачки објективан и догађај се представља као карика у временском ланцу, док је перфект субјективан. Такође, ауторка наводи и пример тзв. историјског или модалног перфекта којим се изражава хипотетичка реконструкција догађаја, при чему говорник није био сведок тих догађаја већ их интерпретира кроз призму сопствене представе о њима која садржи субјективну оцену. За изражавање будућег времена у скандинавским језицима подједанко широко се користе футурски презент и описна средства са различитим степеном граматикализације. У руском језику субјективна и објективна интерпретација зависи од избора свршеног и несвршеног вида. Наиме, Чекалина, узимајући у обзир прагматички аспект употребе глаголског вида (на који је посебну пажњу обратио В. В. Иванички у својој докторској дисертацији посвећеној општој и контрастивној аспектологији), свршени вид класификује као субјективан, а несвршени као објективан. Након подробне анализе ауторка закључује да је прагматичка семантика облика руског вида идентична дихотомији субјективне и објективне интерпретације догађаја различитим средствима изражавања временских и дијатетичких значења у скандинавским језицима. Међутим, пошто сваки језик има специфичне механизме семантизације, при преводу није их могуће увек пренети или бар не у потпуности. Ј. М. Чекалина закључује да је присуство типолошки сличних прагматичких константи условљено антропоцентричношћу, тј. дубинским својством људског језика који постоји да би трансформисао субјективно у објективно.

У Зборнику је кроз тринаест радова аспектолога подробно приказана типологија аспекта, односно глаголског вида. Осим што се датом проблему пришло са разних тачака гледишта, било да се ради о анализи на основу књижевно-уметничких текстова или језичких теорија уз навођење бројних примера који потврђују изведене закључке, ова општа тема обухватила је и велики број језика, као што су руски, украјински, македонски и словенски језици уопште, али и други, као на пример, скандинавски и германски језици. Све наведено доприноси бољем и подробнијем развоју и анализи постављеног проблема, али омогућава и лакше уочавање разлика и сличности присутних у граматичким системима поменутих језика, посебно када је реч о још увек недовољно истраженој аспектолошкој проблематици. Због тога свесрдно препоручујемо представљени зборник свима које интересују не само постигнути досадашњи резултати већ и нерешена питања у области словенског глаголског вида, као и савремено стање у аспектологији уопште.

Катарина Полић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
katarina.polic94@gmail.com

НАУЧНИ СЕМИНАР КОМИСИЈЕ ЗА АСПЕКТОЛОГИЈУ МЕЂУНАРОДНОГ СЛАВИСТИЧКОГ КОМИТЕТА НА ШЕСТОМ МЕЂУНАРОДНОМ КОНГРЕСУ ИСТРАЖИВАЧА РУСКОГ ЈЕЗИКА*

(Филолошки факултет, Московски државни универзитет „М.В. Ломоносов“,
Москва, 20-23. марта 2019)¹

У оквиру VI међународног конгреса истраживача руског језика „Руски језик: историјска судбина и савремено стање“ на Филолошком факултету Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов“ у Москви од 20. до 23. марта 2019. године, у чијем раду је учествовало око 600 слависта из Европе, Азије и Америке, одржан је и дводневни научни семинар Комисије за аспектологију (КА) акредитоване при Међународном комитету слависта (МКС) под руководством Јелене Петрухине, Татјане Милијареси и Јелене Горбове. Током првог дана семинара (20. марта) предвиђено је излагање 11 научних реферата, док је током другог дана (21. марта) предвиђено излагање 8 научних реферата. Један део реферата представља теоријско преосмишљавање и полемисање са већ постојећим схватањима у литератури, док се други део бави проучавањем особености употребе глаголског вида у различитим дискурсима на материјалу руског, али и других словенских језика. Значајан део реферата се бави и праћењем употребе глаголског вида услед варирања неког другог језичког параметра.²

Виктор Храковски (Институт за лингвистичка истраживања РАН, Санкт Петербург) се у своме реферату насловљеном „Вид и время (проблемы и решения)“ бави питањем статуса глаголских категорија времена и вида. Аутор сматра да вид карактерише ситуацију или фрагмент ситуације глагола у складу са акционалним потенцијалом глаголске лексеме. Аутор закључује да свршени вид (СВ) обједињује значења која изражавају идеју промене постојећег стања ствари, а несвршени вид (НСВ) обједињује значења која изражавају идеју непромењености постојећег стања ствари (одсуство означавања било какве границе ситуације). Храковски не искључује могућност употребе СВ и НСВ и ван датог одређења.

Јелена Урисон (Институт за руски језик „В. В. Виноградов“ РАН, Москва) свој рад („Русские видовые пары: семантическая теория и критерий Маслова“) посвећује руским парним глаголима. Анализа има за циљ семантичку интерпретацију парних гла-

* Прилог је настао у оквиру научног пројекта № 178002 („Језици и културе у времену и простору“), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ «Научный семинар Аспектологической комиссии при Международном комитете славистов» (VI Международный конгресс исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность», Москва, филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 20–23 марта 2019 г.).

² Скраћена верзија изложених реферата објављена је пре почетка Конгреса у зборнику радова Конгреса (Русский язык: исторические судьбы и современность / VI Международный конгресс исследователей русского языка (Москва, филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 20–23 марта 2019 г.): Труды и материалы / Под общ. ред. М. Л. Ремнёвой и О. В. Кукушкиной. Москва: МГУ, 2019, 610 с.).

гола НСВ који означавају догађај („событие“) у светлу Масловљевих аспектолошких критеријума. Указивање на догађај улази у лексичко значење глагола СВ и његовог парног глагола НСВ. Видска значења и НСВ и СВ указују на модалну и темпоралну карактеристику тог догађаја. У анализу су укључени терминативни и атерминативни глаголи. Одређен је и тип догађаја на које може да указује парни глагол НСВ.

Јана Астахова (Московски педагошки државни универзитет) у свом истраживању под насловом „Разработка формально-грамматических методов представления категории вида русского глагола (на примере видовых пар)“ предлаже формално-граматичке методе представљања категорије глаголског вида руских глагола на примеру анализе употребе и превода видских парова глагола.

Јелена Горбова (Руски државни педагошки универзитет „А. И. Херцен“) у свом реферату („Биаспективы, приставочные перфективы, суффиксальные имперфективы, (im) perfectiva tantum – как сложить этот пазл?“) покушава да упореди два теоријска приступа категорији глаголског вида (традиционални и алтернативни) и да кроз парадигму оба приступа представи двовидске (биаспектуалне) глаголе, глаголе СВ добијене префиксацијом, глаголе НСВ добијене суфиксацијом и једновидске глаголе СВ и НСВ (*perfectiva tantum* и *imperfectiva tantum*).

Аспектуалним потенцијалом глагола на материјалу *Архангелског обласног речника* бави се *Валентина Закревска* (Тјуменски државни универзитет) у раду „Аспектуальный потенциал русского глагола (по данным диалектного словаря и полевым записям)“. У наведеном речнику глаголи различити по виду приказују се у одвојеним речничким одредницама и богато су илустровани примерима, што указује на специфичне могућности образовања глаголског вида у дијалекту, а, понекад, указује и на функционални дијапазон наведених глагола. Додавање сопствених записа дијалекатског говора даје потпунију слику о функционисању глаголског вида у говорном језику дијалекта.

Историјску (дијахронијску) димензију заседању Комисије за аспектологију пружио је рад „Приставка ПРИ- в Слове о полку Игореве: семантика и вид глагола“ *Мирка Сакинија* (Тјуменски државни универзитет). Аутор на материјалу *Слова о Игоровом походу* анализира староруске глаголе са префиксом *при-* са циљем да пронађе њихове видске парове, при чему води рачуна о контексту њихове употребе и различитим значењима (чисто-просторно, просторно-резултативно, временско-резултативно и чисто-резултативно значење) староруских глагола са префиксом *при-*.

Лексичко-граматичком анализом глагола НСВ са суфиксом *-ну-* у руском језику и њиховом класификацијом бави се *Јелена Титаренко* (Кримски федерални универзитет „В. И. Вернадски“, Симферопол) у свом реферату под називом „Глаголы несовершенного вида с суффиксом *-ну-* в современном русском языке“. Новину у истраживању представља ауторкин приступ анализи дате групе глагола, посебно у погледу њихове фазне парадигме.

Илдико Палоши (Универзитет „Лоранд Етвеш“, Будимпешта) анализира мултисубјекатске и мултиобјекатске ситуације означене глаголима са префиксима *на-*, *по-* и *пере-* и указује на могућност комбинације наведених ситуација. У реферату („Сопоставительный анализ мултисубъектных и мултиобъектных ситуаций: формальные и функциональные особенности“) је анализирана и спојивост глагола са одређеним, односно неодређеним бројем актаната.

Незрин Самедова (Азербејџански универзитет за језике, Баку) у свом теоријском излагању под насловом „Синтагматические видовые значения: о месте в системе языка и путях исследования (некоторые соображения)“ представља концепцију синтагматског видског значења и говори о предностима таквог поимања видског значења.

Валентина Гаврилова (Сверуски институт научне и техничке информације РАН, Москва) свој рад „Особенности залоговых и видовых характеристик сказуемых декаузативных конструкций «У меня варится/сварилась/сварена каша»“ посвећује видским

карактеристикама декаузативних конструкција са прелазним глаголима, који описују двоетапни процес. У првој етапи агенс је само иницијатор радње, док се у другој етапи радња одвија самостално, без уплива агенса.

Оливје Азам (Висока нормална школа – Институт за лингвистику на Сорбони, Париз) у своме раду („Совершенный вид глагола класса «verba manendi» *остаться* и выражение продолжительности. К объяснению парадоксальной сочетаемости“) указује на могућност глагола чије је лексичко значење веома блиско семантици видске инваријанте једног од два вида да одступају од опшћих правила употребе. Лексички смисао глагола групе *verba manendi* (глаголи *оставаться / остаться, пребывать / пребыть*) директно интерферира са семантичком инваријантом НСВ. Ти глаголи су спојиви и са одредбама које изражавају трајање радње.

У раду „К вопросу о функционировании двувидовых глаголов в публицистическом дискурсе (на материале русского и сербского языков)“ *Дојчила Војводића* (Универзитет у Новом Саду) анализирају се двовидски глаголи у публицистичком дискурсу на материјалу руског и српског језика. Посебна пажња посвећена је начинима њихове контекстуалне (синтетичке и аналитичке) видске диференцијације у контрастивном светлу.

Проблемима глаголског вида и таксиса приликом превођења са руског на француски у свом реферату („Вид и таксис при переводе с русского языка на французский“) бави се Тајјана Милијареси (Државни универзитет „Шарл де Гол“, Лил III). Ауторка сматра да је неопходно водити рачуна о средствима изражавања таксиса у сваком од поређених језика, нарочито приликом превођења редоследа радњи. У оба поређена језика антериорност и степен релевантности ситуација се може изразити сукцесивним навођењем радњи. У случајевима када се однос антериорности и степен релевантности ситуације супротстављају ауторка истиче могућност употребе плусквамперфекта у француском језику, док за руски језик истиче могућност глаголског вида да укаже на степен релевантности радње.

Рад „О различии между общефактическим (type-factual) и единично-фактическим (token-factual) несовершенным видом при общем отрицании“ Ханса Роберта Мелига (Универзитет Кристијана Албрехта, Кил) посвећен је разлици међу општефактичким и јединичнофактичким значењима НСВ глагола са негацијом. Аутор долази до закључка да глагол НСВ са негацијом у репликама, у којима говорник негира претпоставку из претходне интерогазивне реченице саговорника, може да има само општефактичко значење.

У раду „Общефактическое значение VS партитив“ *Олге Грекове* (Московски државни универзитет „М. В. Ломоносов“) анализира се међусобна инкомпатибилност (непојивост) општефактичког значења глагола НСВ и партитивног значења објекта радње. Партитив је, по мишљењу ауторке, квантитативна (количинска) карактеристика објекта. Пошто се сва аспектуална значења, осим општефактичког, слажу са оваквим типом објекта, квантитативност објекта даје нов допринос решавању проблема инваријанте видске супротстављености руског глагола.

Јелена Петрухина и *Ксенија Зујева-Калаишњикова* (Московски државни универзитет „М. В. Ломоносов“) у свом истраживању под насловом „Дискурсивные особенности образа времени и употребление видо-временных форм в современных рассказах «клипового» характера“ анализирају дискурсивне карактеристике слике времена и употребу видско-временских облика у савременим причама непојмовног, односно фрагментарног, тзв. „клипског“ типа, у којима се одражава клип мишљење/свест, где модел времена није линијски са узрочно-последичним везама, већ представља раван на којој су измењани временски планови и изражава се „трениутачно“ садашње време.

Розана Бенакјо (Универзитет у Падови) и *Светлана Славкова* (Универзитет у Болоњи) свој рад „Употребление вида в императиве в инструкциях (на материале русского и болгарского языков)“ посвећују употреби глаголског вида у императиву у писаним инструкцијама и кухињским рецептима на материјалу руског и бугарског језика, а по-

себну пажњу обраћају на асиметричне ситуације, када се у идентичним контекстима у једном од поређених језика користи императив НСВ, а у другом императив СВ.

Милорад Миљковић (Универзитет у Новом Саду) у својем реферату („Употребление глагольного вида в текстах кулинарного рецепта в русском и сербском языках“) анализира употребу инфинитива, императива и индикативних форми глагола свршеног и несвршеног вида у кухињским рецептима на материјалу руског и српског језика. Анализа је показала да се у рецептима у оба језика чешће срећу инфинитиви и императиви глагола СВ, у односу на инфинитиве и императиве глагола НСВ. Индикативни облици 1. лица множине и 2. лица једнине и множине имају императивно значење. У 1. лицу једнине у руском језику не постоји могућност замене глагола НСВ глаголима СВ, док у 1. лицу множине таква могућност постоји. У српском језику таква могућност постоји и у једнини и у множини. Приликом употребе 2. лица индикатива могуће је међусобно замењивање глагола СВ и НСВ.

Аспектуално-темпоралном проблематиком везаном за перформативни дискурс са значењем молбе и савета у руском и бугарском језику бави се *Светлана Славкова* (Универзитет у Болоњи) у раду „Вид и время глаголов со значением просьбы и совета в перформативных высказываниях в русском и болгарском языках“. Истраживање перформативне употребе глагола молбе и савета показује да избор видско-временских облика глагола у перформативним исказима може да утиче на илокутивни потенцијал таквих исказа, тј. да утиче на интензитет илокутивне снаге.

Комплексност глаголске категорије вида и њена повезаност са глаголском категоријом времена, начином глаголске радње, префиксалном и суфиксалном творбом глагола, њена зависност од контекста и типа дискурса, сличности и разлике у употреби глагола СВ и НСВ у различитим словенским језицима указују на потребу за даљим и темељнијим истраживањима, али и на потребу за аспектолошким конференцијама и семинарима, који пружају могућност размене мишљења, приказивања нових резултата аспектолошких истраживања, упућивања у нове тенденције у проучавању и преиспитивања постојећих ставова. Следећу прилику за такав плодотворан сусрет аспектолози ће имати већ у мају 2020. године на (редовној) VII међународној аспектолошкој конференцији КА МКС у Санкт Петербургу.

Милорад Миљковић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
milorad.miljakovic@ff.uns.ac.rs

LVII СКУП СЛАВИСТА СРБИЈЕ: СЛОВЕНСКИ ЈЕЗИЦИ И КЊИЖЕВНОСТИ У САВРЕМЕНОМ ДИЈАЛОГУ КУЛТУРА

(Београд: Филолошки факултет, 4 – 5. фебруар 2019)

Здање Филолошког факултета Универзитета у Београду 4. и 5. фебруара 2019. године било је место окупљања слависта из различитих словенских и несловенских земаља поводом LVII скупа слависта, у чијим оквирима су одржани научни скуп и Зимска школа за наставнике руског језика.

Организатори Скупа слависта и ове године били су Славистичко друштво Србије, Филолошки факултет Универзитета у Београду и Руски дом у Београду, у чијим је просторијама реализована Зимска школа – семинар за стручно усавршавање наставника и професора руског језика и књижевности, који се одржавао паралелно са радом научног скупа. За овогодишњи скуп пријавио се 71 учесник из осам словенских и несловенских земаља (Босна и Херцеговина, Бугарска, Русија, Словачка, Србија, Чешка, Немачка, Француска), док је на Зимској школи учешће узело око 90 наставника руског језика запослених у основним и средњим школама на територији Србије.

Приликом свечаног отварања LVII Скупа слависта, националног скупа са међународним учешћем, учеснике научног скупа и Зимске школе, представнике Филолошког факултета, Руског дома, представнике министарстава и компанија, представнике дипломатског кора и медија, поздравили су председник Славистичког друштва Србије проф. др Вучина Раичевић, декан Филолошког факултета проф. др Љиљана Марковић и председник Савеза Славистичких друштава Србије проф. др Рајна Драгићевић. Након поздравних речи додељене су награде, повеље и захвалнице Славистичког друштва Србије. Награда „Павле и Милка Ивић” за 2018. годину уручена је др Јасмини Грковић Мејџор и др Виктору Савићу за књигу „Српски молитвеник : споменица Милану Решетару : 1512-1942-2012” (Београд : Институт за српски језик САНУ ; Фонд „Ђорђе Зечевић” за унапређење и заштиту ћириличног писма, 2016, 158, 279 стр.). Повеља „Радован Кошутић” за 2018. годину додељена је двома истакнутим научницима у области славистике – проф. др Гордани Јовановић, за допринос научном и педагошком раду на пољу проучавања словенских језика, пољско-српских језичких и културних веза и проф. др Ксенији Кончаревић, за изузетан допринос славистичкој науци кроз монографију „Језик и култура – славистичка перспектива” (Београд : Јасен, 2018, 271 стр.). Повеље почасног члана Славистичког друштва Србије у овој години добили су Вера Васиљевна Борисенко, проф. др Срето Танасић и проф. др Мотоки Номаћи. Зора Симоновић Лекић и Биљана Илић (помоћник директора и наставник руског језика, Гимназија „Светозар Марковић”, Ниш), Душко Мијаиловић (наставник руског језика, ОШ „Ђура Јакшић”, Равни, Ужице), Анита Мрђић (наставник руског језика, ОШ „Петар Кочић”, Земун), Бојана Динић (наставник руског језика, ОШ „Мића Стојковић”, Умчари), Моника Хаднај (наставник руског језика, ОШ „Раде Драинац”, Борча), Ана Марковић (наставник руског језика, ОШ „Вељко Дугошевић”, Ранилуг и Техничка школа, Косовска Каменица) и Бранимир Нешић (руководилац регионалног представништва за Балкан НВО „Руска хуманитарна мисија”) добитници су Захвалница Славистичког друштва Србије за постигнуте резултате у раду на популаризацији руског језика и културе.

Након уручивања награда пленарну седницу отворила је проф. др Ксенија Кончаревић радом под називом *Руска комуникациона култура у српској мемористици 18. и 19. века.*

О новијим шолоховским истраживањима говорио је проф. др Богдан Косановић. Руску славистику представили су слависти из Москве и Вороњежа. Валентина Валентиновна Решетникова говорила је о утицају комуникативно-контекстуалног приступа на формирање културе професионалне комуникације страних студената на руским универзитетима, Наталија Александровна Бондаренко за ову прилику прочавала је српске странице у зборнику А.А. Хованског „Славянский вестник”, док су социолингвистички аспекти словенске лингвистике били предмет истраживања Андреја Ивановича Лазарева из Вороњежа. Пленарни део скупа затворен је радом *Эколингводидактика как актуальное направление современных лингводидактических исследований* Димитрине Спасове Лесневске из Софије.

Разноврсност приступа истраживањима словенских језика, књижевности и култура, нагвештена радовима прочитаним на пленарној седници добила је пун замах у раду 8 тематских секција (4 секције првог и 4 секције другог дана Скупа) у којима су учесници имали прилику да презентују своја истраживања и достигнућа и размене мишљења с колегама из земље и иностранства, који се баве приближном тематиком.

О значају и популарности контрастивних истраживања словенских језика сведоче нам радови представљени на лингвистичким секцијама. Поређењем језичке игре у руским и бугарским медијима бавила се Ј. Цонева. Реципрочност и рефлексивност у полском и српском језику биле су предмет истраживања З. Перић, док је К. Митрићевић-Штепанек анализирала глаголске деривате са значењем *исцрпљења/усмрћења радњом* у чешком језику и њихове преводне еквиваленте у српском језику. Контрастивна анализа једног словенског и једног несловенског језика била је предмет рада Е. Миланове, која се бавила представом змаја у руској и кинеској лингвокултури.

Већи број радова био је посвећен поређењу руског и српског језика, међу којима су рад о просторним односима у језику на примеру просторних фрагментизатора са значењем *‘горњи део’ – ‘доњи део’* Ј. Шапић, анализа глаголског префикса *раз-* С. Коларевић, рад о лексичко-семантичком пољу *рукоделие/ручни рад* Ј.В. Гусеве, рад о асоцијативном и паремиолошком пољу концепта *деньги/новац* Н. Козоморе, анализа концепата *радости* и *туге* И. Андријашевића. Језичке особености руских и српских песама краја 19. и почетка 20. века представила је А.Н. Матрусова, док су се српском и руском фразеологијом и паремиологијом бавиле А.П. Ушакова, С.А. Шишкина и Ј. Стошић. Лексикографска обрада лексема из сфере православне духовности у руско-српским речницима општег типа била је предмет истраживања које је присутнима представио С. Петровић.

Фразеологијом у русинском језику бавио се А. Мудри, док су Ј. Ухларијева и А.М. Валентова истраживале фразеологију у словачком језику. Резултате формалне анализе пољске синтаксичке терминологије представио је П. Обућина. Србистичка славистика заступљена је била радовима: о аблативној локализацији у делу Тихомира Ђорђевића „Наш народни живог” Д.М. Ђошић, о фразеологизмима у изјављенима српског језика за странце Т. Стојановић, о хоронимима у језичкој слици света Срба М. Нешовића, о називима оружја и ратне опреме у песмама о ослободилачким ратовима с почетка 20. века и светским ратовима М. Макевића.

Русистичким темама бавиле су се још и М. Стефановић у раду о методологији истраживања вредности у руском језику и Р. Трнавац, која је истраживала изражавање ангажмана у руском језику.

Методичка истраживања представљена на Скупу била су усмерена пре свега на лингвокултурологију, улогу акцента у формирању лексике и оптимизацију учења руског језика као страног, превођење у настави језика струке (М. Папрић) или пак рад на тексту у настави језика струке (М. Адамовић). Анализирајући научну критику, Д. Радојчић представила је русистичко наслеђе Радована Кошутућа. Што се нерусистичких радова тиче, имали смо прилике да сазнамо које су информације о пољском језику и култури

неопходне у почетној фази наставе (М. Костић Голубичић), док су се наставом српског језика као страног бавиле Н. Спасић и Ј. Павловић.

Једном од горућих тема у савременим лингвистичким истраживањима – мањинским језицима – бавили су се слависти окупуени у трећој секцији. Њихову пажњу као предмет истраживања привукли су словачки (З. Тирова, Д. Марчок, М. Стојановић), (северно) македонски (Д. Савин, Ж. Вељковић) и чешки (Х. Страњик) као мањински језици у различитим говорним срединама. М. Хенцелман говорио је о когнитивној лингвистици у пракси користећи се емпиријским материјалом из Русије, а Д. Поповић анализирао је национално комуникативно понашање као објекат истраживања.

Књижевне секције обухватиле су анализе дела великог броја аутора – од епитоларног наслеђа Михајла Ковача, којим се бавио Ј. Рамач, стваралаштва Васиља Холоборођка у српском преводу (Т. Гаев), портрета мајке код Жироша и Црњанског (Ђ. Гордић), загонетке као мисаоне судбине Павића и Ничеа (М. Докић), комуникације са Антоном Поповичем (М.Ш. Спевакова), до афричке прозе Марека Вадаса (А. Светлик) и проучавања постмодерне (З. Чижикове, А. Кудлач и М. Коуба).

Руска књижевност била је предмет радова И. Антанасијевић, Б. Ђурића, А. Јаковљевић Радуновић, Ј.В. Сартакова, Д. Валигурске, И. Суботић, А. Весић и Ј. Јекнић. Истраживањима ових аутора, представљеним на Скупу, обухваћена су дела В. Набокова, А.И. Куприна, Н.В. Гогоља, А.С. Пушкина и С.Ј. Парацанова, Ф.М. Достојевског, В. Шаламова, Т. Толстој, Н. Кољаде.

Приликом затварања Скупа, председник Друштва проф. др Вучина Раичевић захвалио се учесницима на прочитаним веома интересантним и инспиративним радовима, плодотворним дискусијама вођеним у оквиру секција, богатству погледа на словенске језике, књижевности и културе, којим доајени, али и млади славистички нараштаји свакодневно богате славистичку баштину, позвао их да и наредне године узму учешће у раду Скупа и да своје радове пошаљу реномираном гласилу Славистичког друштва Србије – часопису „Славистика”, који је у 2019. години захваљујући вредном раду и напорима уредништва постао део ERIH PLUS листе.

Јелена Јочић
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за славистику
 jelenajocic09@gmail.com

ЦИКЛУС „СЛОВЕНСКА И СРПСКА КЊИЖЕВНА ФАНТАСТИКА“

(Београд, 27. фебруар — 12. јун 2019)

Венац од тридесет пет културно–стручних догађаја, од значаја за проучавање словенске фантастике, одржан је у петнаест термина у галерији Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду од 27. фебруара до 12. јуна 2019. године. Уз учешће српске уметничке и научне елите, програм под називом „Словенска и српска књижевна фантастика“ — први у историји проучавања овог поља — урађен је по замисли и уређивању проф. др Дејана Ајдацића, слависте и фантастиколога међународног опсега интересовања.

У складу са савременом улогом библиотека као живих културних центара, скупови су одржавани средом у редовном термину, спајајући стручност излагања са приступом прилагођеним публици различитих интересовања и знања. У првом делу програма Ајдацић је имао полусатно предавање о особеном, али српском читалаштву непознатом делу књижевне фантастике Словена, тумачећи га у оквиру опуса његовог творца, матичне културе, па и словенске фантастике уопште. У другом делу, изабрани стручњак имао је јавни разговор са неким од петнаест истакнутих писаца српске фантастике, где је приближно сат времена поетички и аутопоетички тумачено и преиспитивано дело писца, али и његово виђење фантастике, уз завршни разговор са публиком. Током циклуса организовани су и пратећи догађаји: изложба књига *Различити путеви српске књижевне фантастике*, ликовна изложба *Српска научна фантастика у стрипу*, промоција научног зборника *О српској књижевној фантастици*, те представљање новог енциклопедијског подухвата *Расткопедија фантастика*.

Циклус је спроведен и као обележавање 180 година од рођења и 110 година од смрти Лазара Комарчића (1839–1909), што се згодно надовезало на претходну Годину српске фантастике (која се у Србији од 2008. обележава у годинама које се завршавају на осмицу, у спомен на Драгутина Ј. Илића).

Панорама словенске и српске фантастике. Програм су 27. фебруара отворили пригодним говорима о културној и поетичкој важности фантастике директор библиотеке, проф. др Александар Јерков, као и главни аутор пројекта, др Ајдацић.

У првом термину Ајдацић је одржао предавање о односу ироније и фантастике у причама бугарског писца Светослава Минкова двадесетих година 20. века. Маријана Јелисавчић водила је разговор са проф. др Зораном Живковићем (*Четврти круг, Библиотека, Временски дарови, Дванаест збирки...*), „писцем особито стилизоване фантастике, моделом успешне књижевне рецепције у англоамеричкој и светској култури, који је напредно остварно утицај у српској и југословенској култури као истраживач, творац пружачне Енциклопедије научне фантастике, уредник, преводилац и универзитетски професор“ (Ајдацић; даљи наводи сви по њему). У другом термину (6. март), Ајдацић је излагао о проналаску који изазива преситост у роману *Сунчана машина* (1928) Украјинца Володимира Виниченка. Разговор са списатељицом Мирјаном Новаковић (*Страх и његов слуга, Johann's 501, Тајне приче...*) којој је особено „стваралачко трагање у коришћењу и надрастању жанра“ водила је проф. др Љиљана Пешикан Љуштановић из Новог Сада. У трећем термину (13. март) Ајдацић је говорио о научно-

фантастичком роману о лету на Венеру *Скок у ништа* (1933) Александра Бељајева, да би затим разговор са писцем–научником–лекаром др Адријаном Сарајлијом (*Огледало за вампира, Голи гласови...*) водио Зоран Стефановић, преносећи „богатство идеја, слика и речи новог поколења“ које говори кроз овог писца. Четврти сусрет (20. март) донео је Ајдацићево предавање о *Киберијади* и уопште футурофантастици, у Србији веома поштованог али непотпуно превођеног, Станислава Лема. Један од кључних истраживача југословенске жанровске фантастичке књижевности, Миодраг Миловановић, разговарао је са Бобаном Кнежевићем (*Црни цвет, Слутња андроида, Последњи Србин/Живосахрањени...*) који не само да је дао, како подсећа уредник циклуса, „жанровско богатство сопственог књижевног дела, већ је и крајње утицајан уредник“. У петом термину (27. март) Ајдацић је говорио о неоптимизму у роману *Грљавице ствари век* (1965) браће Стругацки. Са Славеном Радовановићем (*Кремјанска ружа, Обрнута црква, Није било Суња, Три дана триста година...*), „писцем трагања за чудесним у разним културама, гласом тајне, херметизма и пророштва“, разговарао је уредник његових сабраних дела, З. Стефановић.

У шестом термину (3. април), тема Ајдацићевог излагања била је градска фантазија *Новендиалија* Марине Сокољан, у кругу филозофских и митолошких идеја. Разговор са Илијом Бакићем (*Пренатални живот, Доле у Зони, Јесен Скупљача, Лед...*) „писцем радикализма и поезије фантастике“, водио је др Бојан Јовић, директор београдског Института за књижевност и уметност. Седми термин (10. април) посвећен је Ајдацићевој предавању о књизи *Други град* чешког романописца Михајла Ајваза. Разговор са писцем и сликаром проф. Милетом Продановићем (*Нови Клини, Пас пребијене кичме, Колекција...*), фантастичарем широког регистра и актуелним ректором београдског Универзитета уметности, водила је мр Јасмина Врбавац. У осмом термину (17. април) предмет Ајдацићевог излагања био је преображај бајки у приповеткама збирке *Човечуљак* Македонца Александра Прокопијева. Разговор са утицајним писцем српске књижевности Александром Гаталицом (*Линије живота, Наличја, Велики рат...*), који је спојио више линија српске и европске културе у сопствену фреску, али носећи везу и са првим српским НФ фандомом, водио је проф. Јерков. У деветом термину (24. април) одржан је разговор са још једним ствараоцем који спаја ликовне и прозне светове, Дејаном Атанацковићем (*Лузитанија, Човек без језика и друге приче*), који испитује „моћ фантастике на рубовима психичких растројстава“, а модератор је била Ана Стишовић Миловановић. Десети термин (8. мај) донео је предавање Ајдацића о киберфантастици руског писца Сергеја Лукјањенка, високо цењеног и у Србији. Са Отом Олтвањијем (*Црне ципеле, Кичма ноћи, Приче мистерије и магије, Ивер...*), једним од писаца који су градили личну поезију рекомбинујући геноме кримића, страве и фантастике, разговарао је Васја Павковић.

Једанаести термин (15. мај) приближио је кроз Ајдацићево предавање антиутопијски роман *Хронос* Украјинца Тараса Антиповича. Домаћин затим води разговор и са Иваном Срдановићем (*Око врха, Зумуру, Пољубац сунца...*), писцем чије су особености „хуморна поигравања са митологијом борбе за уништење и спас света“. Дванаестог термина (22. мај) Ајдацић је обрадио тему високе актуелности: алтернативну историју *Лед* Пољака Јацека Дукаја и промишљања о историји Руса и Пољака. Разговор са писцем и истраживачем фантастике проф. др Савом Дамјановићем (*Истраживање Савршенства, Ремек-делца, Причке...*), ствараоцем „постмодерне провокације и игре са историјом, херметиком, еротиком“ — водио је његов некадашњи студент, сада стручњак Универзитетске библиотеке, др Василије Милновић. Четрнаести термин (29. мај) донео је Ајдацићево тумачење алтернативне историје *Ривне/Ровно* Олександра Ирванца из Украјине, те последични додир совјетског и постсовјетског света. Разговор са „значајним гласом српске фантастике за децу“ Мином Тодоровићем (*Гамиж, Вир светова, Магма...*) водила је Тијана Тропин из Института за књижевност и уметност у Београду. Четрнаестог термина (5.

јун) предмет Ајдачићевог излагања била је киберфантастика са порнографским елементима Линор Горалик и Сергеја Кузњецова. Списатељица и уредница Тамара Лујак, сада као модераторка, имала је прилику да разговора са прозаистом, драматургом и историчарем Александром Новаковићем (*Келтска прича, Два у једном, Ново Смедерево...*). У петнаестом и завршном термину првог циклуса (12. јун) Ајдачић је говорио о магијском реализму унутар словенско–балканског фолклора, на примеру дела бугарског писца фантастике Јордана Радичкова. Разговор са писцем Гораном Скробоњом (*Накот, Тихи градови, Човек који је убио Теслу, Сва Теслина деца...*) — писцем који остварује „разножанровска трагања, промишљање друкчије историје, утицајно уређивање, издаваштво, превођење и популарисање“ — водила је Љиљана Пешикан Љуштановић.

Осим књижевних трибина, циклус је донео и неколико других догађаја од високе важности за српску и словенске фантастике.

Изложба књига „Различити путеви српске књижевне фантастике“ у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ отворена је на почетку циклуса (27. фебруар), амбијентално осмишљена тако да је у приземљу установе виде сви бројни посетиоци Универзитетске библиотеке. Селекторке изложбе и ауторке пратеће монографије Драгана Поповић и Сандра Спасић објашњавају свој обимни и значајни избор овако: „У настојању да фантастику издвоји као посебан књижевни аспект да би је потом уклопила у постојећу књижевносторијску матрицу изложена су дела која несумњиво припадају фантастици, али и дела у којима је њено присуство наглашено, иако не и једино нити увек доминантно, па се због тога могу тумачити и у неком другом кључу. Поред књижевних, на изложби ће бити приказана и књижевнотеоријска дела која умногоме служе као путоказ у разумевању различитих путева српске фантастичке књижевности.“ Изложбу прати и истоимена мања електронска монографија, која на свеж начин даје историјски преглед главних токова српске фантастике, нарочито од краја 19. века, као и биобиблиографије писаца представљених у циклусу. Консултанти на подухвату су били Дејан Ајдачић и Драгана Михаиловић (која је дала и ликовно обликовање књиге).

Изложба „СРПСКА НАУЧНА ФАНТАСТИКА У СТРИПУ“ са стотинак радова из периода 1935–2015. отворена је 13. марта у сарадњи са београдским Центром за уметност стрипа при Удружењу стрипских уметника Србије, и то додатним поводом: 110 година од рођења оца европског стрипа Ђорђа Лобачева (1909–2002). У јединственом прегледу целог поља, З. Стефановић је представио место стрипа унутар српске научне фантастике, као „занемареног али формативног елемента српске и југословенске популарне културе“. Изложба приказује један од могућих погледа на богату историју модерне стрипске уметности у Срба, која је имала светски одјек још од свог почетка 1930–их у Краљевини Југославији, до данашње ситуације у којој су српски аутори угледни и видљив део међународне стрипске сцене, особито у сегменту фантастике. По речима кустоса: „Овај избор сведочи да постоје трајни жанровски токови и идејни мотиви који унутар себе повезују српски научнофантастички стрип кроз све епохе, али и са широм традицијом српске и светске културе од краја 19. века до данас“.

Зборник *О СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОЈ ФАНТАСТИЦИ* (Библиотека Тематски зборници; књ. 5, „Алма“, Београд, 2019. 274 стране. ISBN 978–86–7974–667–2) који је уредио Дејан Ајдачић представља вишеструко корисно издање, пре свега зато што даје најсвежији пресек стања истражености модерне и савремене српске фантастике, почињући са новим погледом на проблематику првог српског романа *Кандор или откровеније египетских таин* (1800) Атанасија Стојковића, а завршавајући се савременим преображајима појаве од значаја за европску књижевност — српске бајке — од фолклорне, преко ауторске, све до епскофантастичке. У зборнику су заступљени Предраг Тодоровић, Сава Дамјанов, Бојан Јовић (три прилога), Зорица Ђерговић Јоксимовић (четири прилога),

Марија Шаровић, Персида Лазаревић ди Ђакомо, Александар Б. Недељковић, Тијана Тропин (три прилога), Лидија Делић, Милош Јочић, Маријана Терић и сам Ајдачић (два прилога).

РАСТКОПЕДИЈА ФАНТАСТИКЕ, као подухват у изради, прво на Интернету а онда и у папирном облику, представљена је на самом крају циклуса од стране својих оснивача—уредника Дејана Ајдачића и Зорана Стефановића, који воде и шири подухват Расткопедије, као споја информатичких технологија са класичном методологијом израде енциклопедија. Том приликом је гостовао и Јован Ристић, стручњак за српски фантастички филм, као један од сарадника енциклопедије. Аутори су представили стање истражености словенске фантастике као макрокомплекса, потребу за систематизацијом овог поља у виду општих али и специјализованих енциклопедистичких подухвата, нову методологију која стоји иза њиховог подухвата, као и прве одреднице које су направљене за премијерни *модул /тематску енциклопедију/ посвећену утицају словенских фантастика на српску и југословенске, и обрнуто: Станислав Лем у југословенским културама, допринос Ђорђа Лобачева пољу словенске фантастике* итд.

Значај и последице циклуса. Осим истраживача из Србије и иностранства, поштовалаца појединих писаца, студената и новинара, скупови су протекли у знаку посета из целог српског фантастичког фандома, пословично склоног фрагментацији: били су присутни чланови Друштва љубитеља фантастике „Лазар Комарчић“, Српског друштва за научну фантастику, Удружења фанова научне фантастике Sci & Fi, те мањих као што је то кружок „Драгутин Илић“. Универзитетска библиотека се постарала за професионалну видео и фото документацију, те су снимци објављени на Интернету, а транскрипти разговора и предавања наћи ће се у књигама на којима ради Ајдачић са сарадницима. Програм је редовно праћен и тонски сниман и од стране новинара Владимира Тодоровића који деценијама води главну регионалну жанровску емисију „Поглед из свемирског брода“, па су слушаоци Радио Београда из Југоисточне Европе и света редовно седмично слушали најважније изводе из циклуса на националној радио фреквенцији и на Интернету.

Довршетак циклуса „Словенска и српска књижевна фантастика“ поклопио се са 6. Фестивалом фантастичне књижевности „Арт–Анима“. На њему је за добитника Награде за промоцију фантастичне књижевности 2019. проглашен — након Зорана Живковића, Горана Скробоње, Жике Богдановића, Илије Бакића и Саве Дамјанова — ревносни истраживач Дејан Ајдачић. У образложењу се наводи да је „по обиму, детаљности, интердисциплинарној и мултидисциплинарној методи управо Ајдачићева делатност кључна за савремена светска истраживања словенске фантастике, како њеног микротематског тако и синтетичког тумачења — дуго чеканог свеобухватног погледа након деценија културне раздробљености једног широког простора“.

Занимање публике за нови простор и време посвећено фантастици довело је до званичне потврде плана да циклус буде настављен од јесени, а неки слични догађаји већ су одржани у истом термину, као што је то разговор др Дејана Огњановића са редитељем Слободаном Шијаном о фантастици и страви у српском филму.

За српско друштво овај циклус има особине *новума* — са јасном намером чије претходне одразе пратимо десетлећима — да се редефинише српски културни, идејни и естетски канон, упркос недовољне проучености и вредновања фантастике у Срба чији идеолошки извор стоји још од почетка 20. века и модернизаторске агенде Јована Скерлића који је своју мисију спроводио наоштра, по њему, назадних видова српског духа. Насупрот томе, кроз циклус је показана формативна улога фантастике у српској књижевности и целој култури, упоређивањем са фолклорним и етнокултурним аспектима, позориштем и драмом, стрипом, сликарством, архитектуром, филмом, општом

духовношћу... Ова интегрисаност је исказана и визуелно тиме што су на плакатима и лецима циклуса биле слике из стрипова који увезују фантастичко из више уметности: футуристичко–свемирског стрипа „Нити снова о моћи“ Зорана Туцића и Љуана Коке (1985) и архајско–футуристичке драме „Словенски Орфеј“ Вујадина Радовановића, З. Туцића и З. Стефановића (1992/2015).

По ширини замисли и детаљном представљању особен и без претходног премца, венац догађаја „Словенска и српска књижевна фантастика“, и културно–академска амбиција која стоји иза њега, већ је отворио вишеструке перспективе и дао печат фантастичкој димензији српске културе, одређујући најхитније задатке који што пре морају бити завршени након деценијског рада: библиографије, енциклопедије и лексикони, антологије и хрестоматије, студије, критичка издања сабраних дела (нарочито жанровске фантастике), интердисциплинарно проучавање али и разумевање ниша као што су: однос фантастике и неоавангарде (у Србији изразито виталан, нарочито у сигналистичким круговима), феномен нове епске фантастике и нове бајке, футурофантастичка поезија или драматургија у разним облицима...

За српску уметност — која је родила и прву светску НФ драму *После милијон година* Драгутина Ј. Илића (1899) — питање правилног тумачења фантастике значи и одлучно вредновање суштинских, а занемарених чинилаца сопствене народне и савремене културе.

Зоран Стефановић
Међународна културна мрежа „Пројекат Растко“
Универзитет уметности, Београд
Факултет драмских уметности
zstefanovic@rastko.net

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ

- адвербиал 62
актуально-длительное значение 62
акциональность 45
архивные исследования 223
А. И. Куприн 235
- Бахчисарај 275
Београд 235
биаспектив 45
биографика 223
- валентность 62
вечно враћање истог 284
вид (аспект) 45
видовое значение 62
видска неутрализиција 11
видско-временска транспозиција (метафора) 11
вторичный имперфектив 45
- глагол 62
глаголски деривати 119
глаголски префикс 119
горњи део 134
грамматикализация 79
грамматическая категория 45
- діалект 142
діахронія 142
динамичность 79
доконаний вид 104
доњи део 134
- загонетка 284
Заратустра 284
значење 88
- идеја 284
імператив 104
иностранные языки 183
интертекст 189
- история русской эмиграции 223
итеративное значение 62
- књижевни превод 189
комуникативни стил 176
комуникациона култура 176
конструкција 88
конфронтативна анализа 119
конфронтативни аспект 11
култура свакодневног живота 213
- лексикографски еквиваленти 119
лично и колективно сећање 275
локализација 134
- место сећања 275
Михајло Ковач 248
мова 142
мовець 104
мовна політика 142
мовна сингулярність 142
моментальность 79
моноаспектив 45
М. А. Шолохов 201
- научно издање “Тихог Дона” 201
новија шолоховологија 201
недоконаний вид 104
несовершенный вид 62
Ниче 284
(национална) комуникативна култура 176
(национално) комуникативно понашање 176
- Олекса Мишанич 248
- Павић 284
Парацанов 275
поређење 134
предикат 62
приставочный перфектив 45

- простор 134
 просторни фрагментизатори 134
 процессуальность 79
 Пушкин 275
- рема 104
 Русини у Југославији 248
 русинска књижевност 248
 руска емиграција 235
 руска књижевност 235
 руска комуникативна култура 176
 руска култура 213
 руски језик 134
 русский язык 45
 русский язык как иностранный 183
- сакрална култура 213
 семьфактив 79
 сербская культура 295
 синонимија (супституција, међусобна
 замена, конкуренција) СВ и НСВ 11
 синхронія 142
 словоизменение 45
 событийное значение 62
 совершенный вид 62
 співмовець 104
 српска књижевност 189
 српска мемоарска литература XVIII и
 XIX века 213
 српски, руски и други
 словенски језици 11
 српски језик 134
 српско-руске књижевне
 и културолошке везе 189
 стваралац 284
 суб'ект-валідатор 104
 суб'ект-конструктор 104
 сценарио 275
 «Славянский вестник» 295
- тема 104
 теоретическая модель 45
 трансдвербијали 88
- украјинска књижевност 248
- Фонтана суза 275
 фрагмент 134
- Хованский А.А. 295
- чешки језик 119
- экограмотность 183
 эколингвистика 183
 эколингвистический подход 183
 эколингводидактика 183
 экологическая компетентность 183
 экологическое сознание 183
- югославский графический роман 223
 югославский комикс 223
- efekat kontakt jezika 159
 exotika 256
- fantastické 256
- hibrid 159
- kategória rozprávača 265
 kritika 256
- magický realizmus 256
 Marek Vadas 256
 Mária Kotvášová-Jonášová 265
- narácia 265
 neologizmi 159
- posuđenice 159
 pre deti a mládež 265
- reálne 256
 romski jezik 159
- satira 256
 slovenská próza 256
 spoločenská próza 265

REGISTER OF KEY WORDS

- actionality 45
- actually lasting meaning 62
- adverbial 62
- Africa 256
- archival research 223
- Aspect 45
- aspectual meaning 62
- aspectual neutralization 12
- aspectual-temporal transposition (metaphor) 12
- A. I. Kuprin 235

- Bakhchisarai 275
- Belgrade 235
- biaspective 45
- biography 223

- collective and personal memory 275
- comment 104
- comparison 134
- Construction 88
- contact language effect 159
- contrastive analysis 119
- contrastive aspect 12
- co-utterer 104
- creator 284
- criticism 256
- culture of communication 213
- culture of everyday life 213
- Czech language 119

- diachrony 142
- dialect 142
- dynamics 79

- ecolinguistic approach 183
- ecolinguistics 183
- ecolinguodidactics 183
- ecological competence 183
- ecological literacy 183
- ecological mentality 183

- eternal return 284
- event-trigger meaning 62
- exotic 256

- fantastic 256

- foreign languages 183
- Fountain of Tears 275
- fragment 134

- grammatical category 45
- grammaticalization 79

- hybrid 159

- idea 284
- imperative 104
- imperfective 104
- imperfective aspect 62
- inflection 45
- iterative meaning 62
- intertext 189

- Khovansky A.A. 295

- language 142
- language policy 142
- lexicographical equivalents 119
- linguistic singularity 142
- literary translations 189
- loanwords 159
- localisation 134
- lower part 134

- magic realism 256
- Marek Vadas 256
- Mária Kotvášová-Jonášová 265
- Meaning 88
- memory site 275
- Mihajlo Kovač 248
- momentality 79

- monoaspective 45
 M. A. Sholokhov 201

 narration 265
 narrator category 265
 neologisms 159
 new studies on Sholokhov 201
 Nietzsche 284
 (national) communicative culture 176
 (national) communicative style /
 behaviour 176

 Oleksa Mišanič 248

 Paradjanov 275
 Pavić 284
 perfective 104
 perfective aspect 62
 predicate 62
 prefixal perfective 45
 processuality 79
 Pushkin 275

 realistic 256
 riddle 284
 Romani language 159
 Russian 45
 Russian as a foreign language 183
 Russian communicative culture 176
 Russian culture 213
 Russian emigration 235
 Russian literature 189, 235
 Russian language 134
 Ruthenians in Yugoslavia 248
 Ruthenian literature 248

 sacral culture 213
 satire 256
 scientific edition of the novel “And Quiet
 flows the Don” 201
 screenplay 275

 secondary imperfective 45
 semelfactivity 79
 Serbian, Russian and other Slavic
 languages 12
 Serbian culture 295
 Serbian language 119
 Serbian literature 189
 Serbian memoiristic literature of 18th and
 19th centuries 213
 Serbian-Russian literary and
 culturological connections 189
 Slavic Bulletin 295
 Slovak prose 256
 social prose for children and youth 265
 space 134
 spatial fragmentisers 134
 subject constructor 104
 subject validator 104
 synchrony 142
 synonymy (substitution, interchange,
 competition) of PF and IPF 12

 theoretic model 45
 topic 104
 Transadverbial 88

 Ukrainian literature 248
 upper part 134
 utterer 104

 valence 62
 verb 62
 verbal derivatives 119
 verbal prefix 119

 Yugoslav comic, history of Russian
 emigration 223
 Yugoslav graphic novel 223

 Zarathustra 284

СПИСАК САРАДНИКА У КЊИЗИ XXIII/1 ЧАСОПИСА *СЛАВИСТИКА*

др Миливој Алановић, ванредни професор
Одсек за српски језик и лингвистику, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

др Ирина Антанасијевић, ванредни професор
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Лес Белеј, научни сарадник
Институт лингвистике „О. Потебња” Националне академије наука Украјине,
Кијев

др Наталија Бондаренко, доцент
Катедра за регионалне и међународне односе
Институт за језике и културе „Лав Толстој”

мсп Милана Борковић, докторанд
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

Дарја Војводић, виши лектор
Одсек за славистику, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

др Дојчил Војводић, редовни професор
Одсек за славистику, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

др Јелена В. Горбова, доцент
Катедра за романистику, Факултет за стране језике
Руски државни педагошки универзитет „А. И. Херцен”

мсп Марија Докић, докторанд
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

др Јулија Драгојловић, доцент
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

мр Маријана Ђукић, истраживач-сарадник
Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Београд

др Ана Јаковљевић Радуновић, доцент
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

мр Јелена Јочић, асистент
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

мр Драгана Керкез, виши лектор
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Ксенија Кончаревић, редовни професор
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Богдан Косановић, професор емеритус
Одсек за славистику, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

др Надежда Лаиновић Стојановић, редовни професор
Департман за руски језик и књижевност, Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

др Димитрина Лесневска, доцент
Катедра за стране језике и примењену лингвистику,
Факултет за међународну политику и економију
Универзитет за националну и светску привреду, Софија

др Биљана Марић, доцент
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

мрр Милица Миленковић, мастер филолог српске и компаративне књижевности

мрр Милорад Миљаковић, асистент
Одсек за славистику, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

др Катарина Митрићевић Штепанек, доцент
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Илдико Палоши, професор
Катедра за руски језик и књижевност, Филолошки факултет
Универзитет „Јоранд Етвеш“

мрр Катарина Полић, докторанд
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

др Драгана Поповић, доцент
Одсек за славистику, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

др Људмила Поповић, редовни професор
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Снежана Поповић, доцент
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Јанко Рамач, редовни професор
Одсек за русинистику, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

мр Ана Римар Симуновић, асистент
Одсек за русинистику, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

др Адам Светлик, редовни професор
Одсек за словакистику, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

др Миодраг Сибиновић, редовни професор
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Хедина Тахировић-Сијерчић
Комитет експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима

мр Зоран Стефановић, докторанд
Међународна културна мрежа „Пројекат Растко”
Факултет драмских уметности
Универзитет уметности, Београд

др Владимир Труб, виши саветник
Институт за украјински језик Националне академије наука Украјине, Кијев

др Бобан Ђурић, ванредни професор
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Јулија Л. Шапић, професор руског језика
Руски центар за науку и културу „Руски дом”
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Олег Шинкарук, доцент
Национални институт за оријенталне језике и културе, Париз

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. **Часопис *Славистика*** је научно периодично издање које објављује оригиналне радове из области словенске филологије, теорије лингвистике и књижевности, историје славистике и сродних научних области, као и научну критику, хронику и библиографију.

2. Уредништво *Славистике* се састоји од еминентних стручњака-слависта из различитих словенских и несловенских земаља.

3. Сви прилози у часопису *Славистика* се рецензирају од стране најмање два компетентна стручњака од којих је један обавезно спољни рецензент. Рецензирање је анонимно у оба правца.

4. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Славистици*.

5. Прилог који упућујете часопису ради објављивања треба да има јасно одређену тему и прецизно образложено мотивацију метода које су у њему коришћене. Тврдње које износите у њему морају бити теоријски потврђене и емпиријски проверене. Рад мора представљати оригинално научно дело, које се ни у ком погледу не може сматрати плагијатом или аутоплагијатом. Уредништво поздравља полемичке радове који се ослањају на убедљиву аргументацију.

6. Славистика објављује резултате истраживања на свим словенским језицима, као и на енглеском језику. Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. Треба такође обратити пажњу на следеће елементе:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) У тексту на српском језику страна имена која се помињу у раду пишу се транскрибовано према правилима *Правописа српског језика*, а када се страном име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Фердинад де Сосир) или се изворно пише као у српском (нпр. Владимир Бондарко).

в) У парентезама презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (Пипер 2015), (Апресјан 1974), (Geeraerts 2006).

г) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања. Уколико су наводи дати у изворном језику, аутор у фусноти може дати њихов превод.

7. Елементи рада по редоследу:

а) Име и презиме аутора, установа у којој је запослен, електронска адреса (у приказима се наводе испод текста).

Ксенија Кончаревић
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за славистику
 kkoncar@mts.rs

б) Наслов рада верзалом (назив и број пројекта у оквиру којег је настао чланак навести у белешци на дну странице, везаној звездицом за наслов рада).

ПАРАДОКСИ САВРЕМЕНЕ РУСКЕ РЕЛИГИОЗНОСТИ*
 (на материјалу вербалних асоцијација)

в) Наслов приказа може бити библиографска одредница.

*NADREALIZAM U SVOM I NAŠEM VREMENU = LE SURREALISME EN SON
 TEMPS ET AUJOURD'HUI,
 ED. JELENA NOVAKOVIĆ.*

Beograd: Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju
 Srbija-Francuska, 2007, 447.

г) Сажетак (до 10 редака) и кључне речи (до 10) на језику рада.

д) Сажетак (до 10 редака) и кључне речи (до 10) на енглеском језику.

ђ) Основни текст.

е) Цитирана литература (за рад написан ћирилицом прво дати литературу на ћирилици по азбучном реду презимена аутора, а затим литературу на латиници по абecedном реду презимена аутора; за рад написан латиницом редослед је обрнут);

ж) Резиме: име и презиме аутора, наслов рада (испод наслова написати Резиме), текст резимеа, кључне речи; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на једном од светских језика (енглеском, немачком, руском, француском); уколико је рад на страном језику, резиме је на српском (страним ауторима Уредништво обезбеђује превод резимеа на српски језик). Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста.

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

[Текст резюме]

Ключевые слова: [...]

з) прилози (фотографије, слике, табеле, факсимили и сл.) означити бројем, а у основном тексту назначити место прилога (прилог 1, прилог 2 итд.).

8. **Обим рада:** до 30.000 словних места (студије и расправе), односно 15.000 знакова (реферати и саопштења са научних скупова).

9. Радове треба слати електронски у Word формату и, уколико је неопходно, у PDF-у на адресу: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs

10. **Технички захтеви:**

Формат: *.doc или *.rtf.

Фонт: Times New Roman.

Величина слова основног текста – 12pt, величина слова подножних напомена и списка цитиране литературе – 10pt.

Интервал – 1.15.

Фонтови који не одговарају стандарду Unicode (нпр. фонетска транскрипција, црквенословенска азбука, старогрчки алфабет, симболи и сл.), морају се послати електронском поштом као посебан прилог уз рад у формату *.pdf.

11. **Цитирање референци у тексту:**

а) упућивање на монографију у целини (Пипер 2015) или студију у целини (Плунгян 2002);

б) упућивање на одређену страницу или више суседних и несуседних страница (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101);

г) упућивање на студије истог аутора из различитих година – хронолошким редом (Падучева 2006, 2008);

в) упућивање на студије истог аутора из исте године (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).

д) при упућивању на студију више аутора наводи се само презиме првог уз употребу скраћенице и др./et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15);

ђ) упућивање на радове два или више аутора (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991);

ж) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, осим ако је рукопис пагиниран.

12. **Списак цитираних радова** се даје у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф).

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Спб.: Наука, 2005.

Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

б) књига (више аутора):

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.
Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

в) зборник радова:

Апресян Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.

г) рад у часопису:

Мальчуков Андрей Л., Храковский Виктор С. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.

д) рад у зборнику радова:

Маслов Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.
Dahl Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

ђ) речник:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.
Пипер, П., Драгићевић, Р., Стефановић М. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

е) фототипско издање:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

ж) рукописна грађа:

Митровић, А. Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/1/268,1'.

з) публикација доступна on-line:

Евтюхин, В. Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.

Извори се дају под насловом *Извори* у засебном одељку после одељка *Цитирана литература* на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку *Цитирана литература*.

Уређивачки одбор *Славистике*

ИНСТРУКЦИЯ ПО ПОДГОТОВКЕ РУКОПИСЕЙ К ПЕЧАТИ

1. Журнал «Славистика» является научным периодическим изданием, публикующим оригинальные работы из области славянской филологии, теории языкознания и литературоведения, истории славистики и других родственных научных областей, а также научную критику, хронику и библиографию.

2. В состав редакции «Славистики» входят выдающиеся специалисты-слависты из различных славянских и неславянских стран.

3. Все работы в журнале «Славистика» проходят рецензирование не менее двух компетентных специалистов, из которых один обязательно является внешним рецензентом. Рецензирование является анонимным (редакция не сообщает имени автора и имен рецензентов).

4. Работы, которые уже опубликованы или предложены к публикации в каком-либо другом издании, не могут быть приняты к публикации в журнале «Славистика».

5. Тема работы, которую вы направляете в журнал для публикации, должна быть ясно сформулирована, используемые методы – четко обоснованы. Суждения, излагаемые в работе, должны быть обоснованы теоретически и проверены эмпирически. Работа должна представлять собой оригинальный научный труд, который ни коим образом не может считаться плагиатом или авторплагиатом. Редакция приветствует полемические работы, опирающиеся на убедительную аргументацию.

6. «Славистика» публикует результаты исследований на всех славянских языках, а также на английском языке. Рукопись должна быть правильной с точки зрения правописания, грамматики и стилистики. Также следует обратить внимание на следующие элементы работы:

а) Названия отдельных публикаций (монографий, сборников, журналов, словарей и т.п.), упоминаемые в работе, печатаются курсивом на том языке и тем алфавитом, на которых опубликована цитируемая публикация, независимо от того, идет ли речь об оригинале или о переводе.

б) Иностранные имена, упоминаемые в работе, в тексте на сербском языке пишутся в транскрипции согласно правилам «Правописания сербского языка», а когда иностранное имя указывается первый раз, в скобках указывается оригинальное написание, за исключением случаев, когда имя широко известно (например, Фердинанд де Соссюр) или когда оригинальное имя пишется так же, как в сербском языке (например, Владимир Бондарко).

в) В скобках фамилия автора указывается в оригинале, например: (Пипер 2015), (Апресян 1974), (Geeraerts 2006).

г) Цитаты из произведений на иностранном языке, в зависимости от выполняемой ими функции, могут указываться на оригинальном языке или в переводе, однако необходимо последовательно придерживаться одного из указанных способов цитирования. Если цитаты приведены на языке оригинала, автор в примечании может дать их перевод.

7. Компоненты работы в порядке следования:

а) имя и фамилия автора; учреждение, в котором он работает; электронный адрес (в рецензии указывается внизу текста):

Ксения Кончаревич
Белградский университет
Филологический факультет
Кафедра славистики
kkoncar@mts.rs

б) название работы заглавными буквами (название и номер проекта, в рамках которого выполнена статья, следует указывать в комментарии внизу страницы, с отсылкой в виде звездочки после названия работы):

ПАРАДОКСЫ СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ РЕЛИГИОЗНОСТИ*
(на материале вербальных ассоциаций)

в) названием рецензии могут быть библиографические данные о рецензируемой книге:

*NADREALIZAM U SVOM I NAŠEM VREMENU = LE SURREALISME EN SON
TEMPS ET AUJOURD'HUI,
ED. JELENA NOVAKOVIĆ.*

Beograd: Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju
Srbija-Francuska, 2007, 447.

г) аннотация (до 10 строчек) и ключевые слова (до 10) на языке работы;

д) аннотация (до 10 строчек) и ключевые слова (до 10) на английском языке;

е) основной текст;

ж) литература (для работы, написанной на кириллице, сначала следует указать литературу на кириллице в алфавитном порядке фамилий авторов, а затем литературу на латинице в алфавитном порядке фамилий авторов; в работе, написанной на латинице, сначала указывается литература на латинице, потом на кириллице);

з) резюме: имя и фамилия автора, название работы (под названием написать: Резюме), текст резюме, ключевые слова. Если работа на сербском языке, резюме может быть на одном из мировых языков (английском, немецком, русском, французском). Если работа на иностранном языке, резюме – на сербском (для иностранных авторов Редакция обеспечивает перевод резюме на сербский язык). Резюме не может превышать 10% объема текста:

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

[Текст резюме]

Ключевые слова: [...]

и) приложения (фотографии, рисунки, таблицы) пронумеровать, а в основном тексте указать место приложения (приложение 1, приложение 2 и т.д.);

8. Объем работы: до 30.000 знаков с пробелами (статьи) и до 15.000 знаков (доклады и сообщения научных конференций).

9. Работы следует высылать в электронном виде в формате Word и, в случае необходимости, в формате PDF, по адресу: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs

10. Технические требования:

Формат: *.doc или *.rtf.

Шрифт: Times New Roman.

Величина букв основного текста – 12pt, величина букв подстрочных примечаний и списка цитируемой литературы – 10pt.

Интервал – 1.15.

Шрифты, не соответствующие стандарту Unicode (напр., фонетическая транскрипция, церковнославянская азбука, древнегреческий алфавит, символы и т.п.), необходимо выслать по электронной почте в особом приложении к работе в формате *.pdf.

11. Цитирование литературы в тексте:

а) ссылка на монографию (Пипер 2015) или статью (Плунгян 2002);

б) ссылка на определенную страницу, на несколько страниц, следующих одна за другой, или на разные страницы (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101);

г) ссылка на работы одного автора, вышедшие в различные годы, – в хронологическом порядке (Падучева 2006, 2008);

в) ссылка на работы одного автора, опубликованные в один год (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).

д) в ссылке на работу нескольких авторов указывается только фамилия первого и используется сокращение и др./et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15);

ж) ссылка на работы двух или нескольких авторов (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991);

з) при цитировании рукописи применяется фолiazione (напр. 2а–3б), а не пагинация, за исключением случаев, когда рукопись пагинирована.

12. Список литературы дается в отдельном разделе, озаглавленном «Литература». Если описание библиографической единицы включает несколько строчек, все строчки, кроме первой, сдвинуты вправо на два знака.

Литература указывается следующим образом:

а) ссылка на монографию одного автора:

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Спб.: Наука, 2005.

Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

б) ссылка на монографию нескольких авторов:

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Магица српска, 2015.
Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

в) ссылка на сборник работ:

Апресян Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.

г) ссылка на работу в журнале:

Мальчуков Андрей Л., Храковский Виктор С. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.

д) ссылка на работу в сборнике:

Маслов Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.
Dahl Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

е) ссылка на словарь:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.
Пипер, П., Драгићевић, Р., Стефановић М. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

ж) ссылка на факсимильное издание:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

з) ссылка на рукопись:

Митровић, А. Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/1/268,1^г.

и) ссылка на публикацию, доступную on-line:

Евтюхин, В. Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.

Источники указываются под названием «Источники» в отдельном разделе после раздела «Литература». При этом применяются те же правила библиографического оформления, которые применяются в разделе «Литература».

Редколлегия *Славистики*

INSTRUCTIONS FOR PREPARATION OF MANUSCRIPTS FOR PRINTING

1. **The journal *Slavistika*** is the scientific periodical that publishes original papers in the field of Slavic philology, theory of linguistics and literature, history of Slavic studies and related scientific areas, as well as scientific criticisms, chronicles and bibliographies.

2. The Editorial Board of *Slavistika* consists of eminent experts-Slavists from diverse Slavic and non-Slavic countries.

3. All contributions submitted to the journal *Slavistika* will be peer reviewed by at least two competent experts one of which will obligatory be external reviewer. The process of peer review is anonymous in both directions.

4. Papers that have already been published or are submitted for publishing in another publication cannot be accepted for publication in *Slavistika*.

5. The contribution that you are submitting for publication in the journal should have a clearly defined topic and precisely reasoned motivation of methods that are used in it. The claims that you state within it must be confirmed theoretically and empirically validated. The paper must represent an original scientific work, which can not in any way be considered plagiarism or autoplagiarism. The Editorial Board welcomes polemical papers that rely on convincing argument.

6. *Slavistika* publishes the results of research in all Slavic languages, as well as in English. The manuscript should be correct in terms of spelling, grammar and style. The authors should also pay attention to the following elements:

a) Titles of special publications (monographs, anthologies, journals, dictionaries, etc.) that are mentioned within the paper are to be printed in italics in the language and alphabet in which the cited publication was published, whether in the original or in translation.

b) Within the text in Serbian language, foreign names that are mentioned in the paper are to be transcribed according to the rules of the *Orthography of Serbian language*, and in the case when a foreign name is mentioned for the first time, its form in the original language should be given in parentheses, unless that particular name is widely known (e.g. Ferdinand de Saussure) or originally written as in Serbian language (e.g. Vladimir Bondarko).

c) The author's surname is to be cited in parenthesis in its original form and alphabet, e.g. (Пипер 2015), (Апресян 1974), (Geeraerts 2006).

d) Citations from the works in foreign languages, depending on the function they may have, can be cited in the original language or in translation, but the authors must strictly follow one of the above ways of citation. If quotes are cited in the original language, the authors can give their own translation in the footnote.

7. Key elements of the paper in the order specified below:

a) Author's name and surname, institutional affiliation, e-mail address (which should be listed below the text in review papers)

Ksenija Koncarevic
 University of Belgrade
 Faculty of Philology
 Department of Slavic studies
 kkoncar@mts.rs

b) Title of the paper should be written in capital letters (the name and number of the project within which the paper was created should be indicated in the note at the bottom of the page, linked by the asterisk to the title of the paper)

ПАРАДОКСИ САВРЕМЕНЕ РУСКЕ РЕЛИГИОЗНОСТИ*
 (на материјалу вербалних асоцијација)

c) Title of the (book/paper) review may consist of a bibliographic entry.

*NADREALIZAM U SVOM I NAŠEM VREMENU = LE SURREALISME EN SON
 TEMPS ET AUJOURD'HUI,
 ED. JELENA NOVAKOVIĆ.*

Beograd: Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju
 Srbija-Francuska, 2007, 447.

d) Abstract (up to 10 lines) and keywords (up to 10) in the original language of the paper.

e) Abstract (up to 10 lines) and keywords (up to 10) in English language.

f) The main text.

g) Literature Cited (for the papers written in Cyrillic alphabet, literature should be primarily given in alphabetical order of authors' surnames in Cyrillic, and then in alphabetical order of authors' surnames in Latin; the reverse order applies to the papers written in Latin alphabet);

h) Summary: author's full name, title of the paper (the word Summary should be written below the title), text of the summary, keywords; if the paper is written in Serbian, the summary can be submitted in one of the world languages (English, German, Russian, French); if the paper is written in a foreign language, the summary should be submitted in Serbian (the Editorial Board will provide translation of summaries into Serbian language to foreign authors). Summary should not exceed 10% of the length of the entire text.

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

[Текст резюме]

Ключевые слова: [...]

i) Attachments (photos, pictures, tables, facsimiles and the like) should be numbered, while the order of attachments (attachment 1, attachment 2, etc.) should be indicated within the main text.

8. The length of the paper: up to 30,000 characters (studies and discussions), or 15,000 characters (papers and communications presented at scientific meetings).

9. Papers should be submitted electronically in Word format and, if necessary, in PDF at the following address: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs

10. Technical requirements:

Format: * .doc or * .rtf.

Font: Times New Roman.

The font size of the main text - 12pt, font size of footnotes and the list of literature cited - 10pt.

Line spacing - 1.15.

Fonts that do not conform to the standard Unicode (e.g. phonetic transcription, Church Slavic alphabet, Ancient Greek alphabet, symbols, etc.), must be sent by e-mail as a separate attachment along with the paper in *.pdf format.

11. In-text citation of references:

a) A reference to a monograph in its entirety (Пипер 2015) or to a study in its entirety (Плунгян 2002);

b) A reference to specific pages or several adjacent and non-adjacent pages (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101);

c) A reference to the studies of the same author published in different years – in chronological order (Падучева 2006, 2008);

d) A reference to the studies of the same author published in the same year (Ивић 1990a, 1990б), (Храковский 2015a), (Храковский 2015б).

e) When referencing to the study by multiple authors, only the surname of the first author is to be indicated along with the use of the abbreviation и др./ et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15);

f) A reference to the papers of two or more authors (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991);

g) Manuscripts are cited in accordance with the foliation (e.g. 2a-3b) and not in accordance with the pagination, except if the manuscript is paginated.

h) Attachments (photos, pictures, tables, facsimiles and the like) should be numbered, while the order of attachments (attachment 1, attachment 2, etc.) should be indicated within the main text.

12. The list of cited references is given in a separate section entitled *Literature Cited*. If a bibliographic record description contains several lines, all lines except the first one are to be indented to the right for two character spaces (hanging paragraph)

Literature is cited as follows:

a) Reference to a book (single author):

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.
 Бондарко, Александар В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Спб.: Наука, 2005.
 Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

b) Reference to a book (multiple authors):

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.
 Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

c) Reference to an edited book:

Апресян Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.

d) Reference to a paper published in a journal:

Мальчуков Андрей Л., Храковский Виктор С. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.

e) Reference to an article or a chapter in an edited book:

Маслов Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.
 Dahl Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

f) Reference to a dictionary:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). Т. 1–. Praha: Academia, 1989–.
 Пипер, П., Драгићевић, Р., Стефановић М. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

g) Reference to a phototype publication:

Смотрицький, Мелегій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

h) Reference to a manuscript material:

Митровић, А. Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/І/268,1'.

i) Reference to a publication available on-line:

Евтюхин, В. Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.

Resources are given under the title *Resources* as a separate section below the *Literature Cited* section following the same principles of bibliographic description applied in the *Literature Cited* section.

Editorial board of *Slavic studies*

РЕЦЕНЗЕНТИ ПРИСПЕЛИХ РАДОВА
ЗА КЊИГУ XXIII/1 ЧАСОПИСА *СЛАВИСТИКА*

др Дејан Ајдачић
др Ирина Антанасијевић
др Нада Арсенијевић
др Розана Бенакјо
др Дојчил Војводић
др Дара Дамљановић
др Александра Дерганц
др Рајна Драгићевић
др Јулија Драгојловић
академик Анатолиј Захњитко
др Милена Ивановић
др Душка Кликовац
др Јаромир Линда
др Татјана Милијареси
др Виктор Мојсијенко
др Јелена Новаковић
академик Предраг Пипер
др Људмила Поповић
др Тања Поповић
др Владислава Ружић
др Олег Румјанцев
др Адам Светлик
др Миодраг Сибиновић
др Биљана Сикимић
др Ханна Ситар
др Каролина Скварска
др Далибор Соколовић
др Марија Стефановић
академик Јулијан Тамаш
др Ханну Томмола
др Бобан Ћурић
др Ениса Успенски
др Јелена Филиповић
др Зузана Чижикова

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.16+821.16

СЛАВИСТИКА / главни уредник Људмила Поповић. – 1997, књ. 1.–
– Београд : Славистичко друштво Србије, 1997– (Севојно :
Графичар). – 24 cm

Полугодишње
ISSN 1450-5061 = Славистика (Београд)
COBISS.SR-ID 130380039

9 1450 5061 130380039